Türkiye Cumhuriyeti
İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Republic of Türkiye
Istanbul University
Institute of Ataturk's Principles and Revolution History

E-ISSN: 2547-9679

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI

RECENT PERIOD TURKISH STUDIES

Sayı/Issue 47 • Yıl/Year 2025

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Türkiye Cumhuriyeti
İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Republic of Türkiye
Istanbul University
Institute of Ataturk's Principles and Revolution History

E-ISSN: 2547-9679

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Sayı/Issue 47 • Yıl/Year 2025

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Dizinler
Indexing & Abstracting

Web of Science – Emerging Sources Citation Index (ESCI)
Scopus
TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin
DOAJ
ERIH PLUS
EBSCO Central & Eastern European Academic Source
Research Bible (ResearchBib)
İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)
Gale Cengage
Ulrichsweb

Sahibi
Owner

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Responsible Manager

Doç. Dr. Hayrünisa ALP ÖZAL

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Yazışma
Correspondence

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms

Süleymaniye Mahallesi, Bozdoğan Kemeri Caddesi, No: 8, Fatih, İstanbul, Türkiye
+90 (212) 440 00 00 / 10626 / 10437
rpts@istanbul.edu.tr
https://rpts.istanbul.edu.tr/

Yayıncı
Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi
Istanbul Universtiy Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt/Fatih, İstanbul, Türkiye
+90 (212) 440 00 00
iupress@istanbul.edu.tr
https://iupress.istanbul.edu.tr/

Yayın Türü
Publication Type

Yaygın Süreli
Periodical

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca'dır.
The publication languages of the journal are Turkish, English, German and French.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

Dergi Yazı Kurulu
Editorial Management

Baş Editor
Editor-in-Chief
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
mustafa.budak@istanbul.edu.tr

Baş Editor Yardımcısı
Co-editor-in-Chief
Doç. Dr. Hayrünisa ALP ÖZAL
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
hyralp@istanbul.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
yakup.ahbab@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri
Editorial Management Board Members
Prof. Dr. Serkan TUNA
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
serkan.tuna@istanbul.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TOPDEMİR
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
ramazan.topdemir@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü
Book Review Editor
Dr. Öğr. Üyesi Ali ŞAHİN
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
alisahin@istanbul.edu.tr

Editoryal Asistanlar
Editorial Assistants
Arş. Gör. Umut DERE
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
umutdere@istanbul.edu.tr
Arş. Gör. Anıl DİNCEL
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
anildincel@istanbul.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Duygu SAYGIN
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
duygu.saygin@istanbul.edu.tr

Yayın Kurulu
Editorial Board Members

Prof. Dr. Mustafa BUDAK
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye
mustafa.budak@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Halil BAL
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
balhalil@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa DELİCAN
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye
mdelican@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Ş. Can ERDEM
Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
cerdem@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ
İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, Türkiye
fgedikli@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU
Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD
hanioglu@princeton.edu

Prof. Dr. Cemil HASANLI
Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan
jhasanli@yahoo.com

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR
Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye
maokur@yildiz.edu.tr

Prof. Dr. Kenan OLGUN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye
kolgun@ybu.edu.tr

Prof. Dr. Vasıf QAFAROV
Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan
vasifqafarov@rambler.ru

Prof. Dr. Musa QASIMLI
Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan
musa_qasimli@hotmail.com

Prof. Dr. Ali SATAN
Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
ali.satan@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA
St. King Tamar Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Tiflis, Gürcistan
zaza.tsurtsumia@gmail.com

Prof. Dr. Selma YEL
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Ankara, Türkiye
selmayel@gazi.edu.tr

Prof. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU
Köstence Ovidius Üniversitesi, Tarih ve Siyaset Bilimi Fakültesi, Köstence, Romanya
emmiplop@yahoo.com

Doç. Dr. Michael REYNOLDS
Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD
mar123@princeton.edu

Doç. Dr. Manizheh SADRİ
İslam Azad Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tebriz, İran
msadri18@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA *Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şumnu, Bulgaristan*
emi_mehmed777@abv.bg

Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER *Köstence Ovidius Üniversitesi, Ovidius Bilim, Kültür ve Maneviyat Enstitüsü, Köstence, Romanya*
metinomer@yahoo.com

İçindekiler
Table of Contents

Araştırma Makalesi | Research Article
Yeni Orta Sınıf Muhafazakârlar ve Sekülerleşme Pratikleri 01
New Middle-Class Conservatives and Secularization Practices
Alper Mumyakmaz

Araştırma Makalesi | Research Article
Batı Medyasının Türkiye Karşıtı Söylemi ve "Türkiye'de Yaşanmaz, Gidin Kendinizi Kurtarın!" Propagandası 29
The Anti-Türkiye Discourse in Western Media and the Propaganda of "Life in Türkiye is Unlivable - Save Yourselves and Leave!"
Oğuzhan Bilgin, Meryem Sarıköse

Araştırma Makalesi | Research Article
Immigration Debates in Recent Turkish Politics and the Victory Party as an Example of an Anti-Immigrant Niche Party 50
Yakın Dönem Türk Siyasetinde Göç Tartışmaları ve Göçmen Karşıtı Niş Parti Örneği Olarak Zafer Partisi
Ahmet Ceylan, İsa Uslu, Leman İncedere

Araştırma Makalesi | Research Article
Enver Pasha's Approach to Germany and His Relations with the Germans from a German Perspective under the Shadow of "Enverland" Debates 72
"Enverland" Tartışmaları Gölgesinde Almanların Gözüyle Enver Paşa'nın Almanya'ya Yaklaşımı ve Almanlarla İlişkileri
Necmettin Alkan

Araştırma Makalesi | Research Article
A British Woman Agent in Mesopotamia: Gertrude Bell and her Historical Role 89
Mezopotamya'da Bir İngiliz Kadın Ajanı: Gertrude Bell ve Tarihsel Rolü
Cemile Şahin, Nejla Doğan

Araştırma Makalesi | Research Article
Yunanlıların Millî Mücadele Döneminde Bursa'da İdare-i Muhtariye Kurma Girişimi 99
The Greek Attempt to Establish an Autonomous Administration in Bursa during the Turkish War of Independence
Celil Bozkurt, Erdal Korkmaz

Araştırma Makalesi | Research Article
Greek Scout Organizations in the Marmara and Western Anatolian Regions and the Megali Idea 114
Marmara ve Batı Anadolu Bölgesindeki Rum İzci Örgütleri ve Megali İdea
Nilüfer Erdem

Araştırma Makalesi | Research Article
Seçici Enternasyonalizmden Askeri İzolasyona ABD Dış Politikasında Türkiye (1918-1923) 138
From Selective Internationalism to Military Isolation: Türkiye in U.S. Foreign Policy (1918-1923)
Hazal Papuççular

Araştırma Makalesi | Research Article
Lozan Barış Antlaşması Sonrasında Kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi ve Örnek Davalar 157
Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal Created After the Lausanne Peace Treaty and Example Cases
Fatma Emek

Araştırma Makalesi | Research Article
Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Milli Birlik Komitesi'ne Demokrat Parti Ekseninde Yassıada Analizi 177
From the Naval Forces Command to the National Unity Committee: An Analysis of Yassıada in the Context of the Democrat Party
Selma Göktürk Çetinkaya

Araştırma Makalesi | Research Article
From Girls' Industrial (Sanayi) to Imperial (Sultanî) School: Aksaray Girls' Industrial School and Selçuk Sultanî 199
Sanayi'den İnas Sultanî'ye: Aksaray İnas Sanayi Mektebi ve Selçuk Sultanîsi
Fatih Gürcan

Araştırma Makalesi | Research Article
İki Dönemin Tanığı Bir Bina: Isparta İdadisi/Orta Mektebi Binasının Tarihi 221
A Building Witness to Two Eras: The History of the Isparta İdadi / Middle School Building
Diren Çakılcı, Şeyda Güvenç Duran

Araştırma Makalesi | Research Article
İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Milliyetçi Kadın Yazınında Kadın Kurguları: Halide Edib Adıvar ve Müfide Ferit Tek Romanları (1912-1924) 243
Constructions of Femininity in Nationalist Women's Literature during the Transition from the Empire to the Republic: Novels by Halide Edib Adıvar and Müfide Ferit Tek (1912–1924)
Setenay Nil Doğan

Araştırma Makalesi | Research Article
Cumhuriyet'in Yeni Kadınını Yazmak: Huzur'da Erkek Muhayyilenin Politik Sentezciliğine Karşı Kadın Kahramanın Öznellik Direnci 267
Writing the New Woman of the Republic: The Female Protagonist's Resistance of Subjectivity against the Male Imagination's Political Synthesism in Huzur
Berna Terzi Eskin

Araştırma Makalesi | Research Article
Yeni Bir Güç Kaynağı Olarak Osmanlı Ticari İşletmelerinde Elektrik 283
Electricity in Ottoman Commercial Enterprises as a New Power Source
Fatih Damlıbağ

Kitap Değerlendirmesi | Book Review
A Book About German Propaganda in Türkiye : Türkishe Post
Türkiye'de Alman Propagandası Hakkında Bir Kitap: Türkishe Post
Banu Berber Babalık
305

Kitap Değerlendirmesi | Book Review
Amerikan Kaynaklarında İnanılmaz Türk Mustafa Kemal Atatürk
The Incredible Turk in American Sources Mustafa Kemal Atatürk
Ahmet Hamdi Kepekçi
312

Editörden

Yeni bir sayı ile karşınızdayız. Bu sayımızda on beş makale ve iki kitap tanıtımı yazısı bulunmaktadır. Görülecektir ki artık dergimiz giderek daha fazla farklı disiplinlerden makalelere sahne olmaktadır. Bundan dolayı bu sayımızda tarihin yanı sıra siyaset, sosyoloji ve edebiyat alanına ilişkin makaleler mevcuttur. Bunun anlamı, artık dergimizin diğer disiplinlere mensup bilim adamlarınca daha fazla teveccüh görmeye başlamasıdır. Bu da dergi yönetimi olarak bizleri memnun etmektedir.

Dergimizin ilk makalesi siyaset sosyolojisi alanına ait olup Alper Mumyakmaz tarafından kaleme alınmıştır. "Yeni Orta Sınıf Muhafazakârlar ve Sekülerleşme Pratikleri" adını taşıyan bu makale, Türk muhafazakarlığın ideolojik zeminini İslamcılıkla karşılaştırmakta ve bu karşılaştırmada "derinlemesine mülakat" tekniğini (in-depth interview technique) kullanmaktadır. Mumyakmaz'ın makalesi, bir taraftan 28 Şubat sürecinin Türkiye'de muhafazakarlık üzerindeki etkileri ve anlamına ilişkin değerlendirmeler yaparken, diğer taraftan da söz konusu süreci yaşamış bireylerin çocukları arasında yaşanan deizm ve sekülerleşme tartışmalarını anlamamıza yardımcı olacak niteliktedir. Oğuzhan Bilgin-Meryem Sarıköse'nin birlikte hazırladıkları "Batı Medyasının Türkiye Karşıtı Söylemi ve Türkiye'de Yaşanmaz Gidin Kendinizi Kurtarın! Propagandası" adlı makale ise genel olarak kültürel iletişim alanına ilişkindir. Ancak bu makale, söz konusu alanla sınırlı kalmayarak siyaset ve dış politika bağlamında konuyu ele almış; tabii olarak da meselenin kültürel hegemonya boyutu ihmal edilmemiştir. Son yıllarda Türk siyasetinde "aşırı milliyetçi" kimliğiyle kendini gösteren Zafer Partisi, sokak eylemlerinin yanı sıra sosyal medya etkinliğiyle kendinden sıklıkla sözünü ettiren bir partidir. Bunda adı geçen partinin Suriye'den gelen mülteciler üzerinden oluşturduğu "mülteci/göçmen düşmanlığı" büyük rol oynamıştır. Ahmet Ceylan, İsa Uslu ve Leman İncedere'nin birlikte hazırladıkları "Immigration Debates in Recent Turkish Politics and the Victory Party as an Example of an Anti-Immigrant Niche Party" adlı makale, bu meseleyi incelemiştir. Bu çalışma, Zafer Partisi'nin göç karşıtı politika önerilerini yakın dönem Türkiye tarihinden hareketle analiz etmektedir. Araştırma, tematik analiz metoduna dayanmıştır.

Bilindiği gibi Enver Paşa, bugün Türkiye'de hâlihazırda tartışılan bir tarihi kişiliktir. Kendi devrinde o kadar etkiliydi ki, Almanlar tarafından Osmanlı Devleti "Enverland" olarak adlandırılmıştı. Buna karşılık, Enver Paşa'nın Almanya ve Almanlara karşı yüksek alakası ise aşikârdır. İşte Necmettin Alkan, "Enverland Tartışmaları Gölgesinde Almanların Gözüyle Enver Paşa'nın Almanya'ya Yaklaşımı ve Almanlarla İlişkileri" adlı makalesiyle Enver Paşa'nın Almanya ve Almanlara karşı yaklaşımının Alman kaynaklarında nasıl anlatıldığını uzun uzadıya incelemiştir. Makale, Enver Paşa'nın tartışılan Almanya hayranlığının esasında Osmanlı Devleti ve milletinin reel politik çıkarına bağlı olarak geliştiğini ortaya koymaktadır. Dergimizin beşinci makalesi ise Cemile Şahin ile Nejla Doğan'ın birlikte yazdıkları "A British Woman Agent in Mesopotamia: Gertrude Bell and Her Historical Role" adlı makaledir. Tarihe "Çöl Kraliçesi" lakabıyla geçen Gertrude Bell aynı zamanda "Modern Irak'ın Kurucusu" olarak da kabul edilmektedir. Makale, bu son derece ünlü İngiliz aristokrat kadının Arap coğrafyasındaki faaliyetlerini ele almıştır. Makalenin ana kaynağı İngiltere'deki Newcastle Üniversitesi Gertrude Bell Arşivi'dir.

Erdal Korkmaz ile Celil Bozkurt'un birlikte hazırladıkları "Yunanlıların Millî Mücadele Döneminde Bursa'da İdare-i Muhtariye Kurma Girişimi" adlı makale ise, Yunanlıların Bursa ve çevresinde muhtar bir yönetim kurma girişimleri ile bu süreçte yaşanan gelişmeleri ele almaktadır. Yazarlar, Türk arşiv belgeleri aracılığıyla, Yunanlıların askeri yöntemlerle denetim altına alamadıkları Bursa ve çevresini bu kez siyasi ve idari yollarla kontrol etmeye çalıştıklarını; ancak bu girişimlerin, Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı mücadelesi sayesinde başarısızlığa uğradığını göstermişlerdir.

Türk-Yunan ilişkilerine dair çalışmalarından tanıdığımız Nilüfer Erdem'in "Marmara ve Batı Anadolu Bölgesindeki Rum İzci Örgütleri ve Megali İdea" adlı çalışması ise İstanbul ve İzmir başta olmak üzere Marmara ve Batı Anadolu bölgelerinde faaliyet göstermiş olan Rum izci örgütlerinin Megali idea ile bağını ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Yunan arşiv ve gazeteleri ile Yunan tarihçilerinin eserlerine dayanarak yazılmıştır.,

Hazal Pabuççular tarafından kaleme alınan ve uluslararası tarih literatürüne katkı sağlayan "Seçici Enternasyonalizmden Askeri İzolasyona: ABD Dış Politikasında Türkiye (1918-1923)" başlıklı makale, Millî Mücadele döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yönelik yaklaşımını ve bu yaklaşımın zaman içerisindeki değişimini incelemektedir. Yazara göre bu değişimin en önemli nedeni, Millî Mücadele hareketinin başarısıdır. Pabuççular, ABD dış politikasının bu süreçte Seçici Enternasyonalizmden Askeri İzolasyona doğru evrildiği görüşündedir. Ayrıca makalede, Ankara'nın ABD politikasının esasının, İngiltere ve Fransa'ya karşı bir denge siyaseti izlemek olduğu vurgulanmaktadır.

Fatma Emek'in makalesi ise "Lozan Barış Antlaşması Sonrasında Kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi ve Örnek Davalar"a ilişkindir. Araştırmada, Lozan Antlaşması gereğince kurulan karma hakem mahkemelerinde görülen davalar, alınan kararlar ile mahkemenin çalışma şekli ve temsilcilerine yer verilmiştir. Çalışmanın ana kaynağı Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'dir.

27 Mayıs darbesinin 65. yıldönümünde, siyasi ve askeri vesayet tartışmalarının yapıldığı bir dönemde, Selma Göktürk Çetinkaya'nın "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Milli Birlik Komitesi'ne Demokrat Parti Ekseninde Yassıada Analizi" adlı makalesi, ilk önce adı geçen adanın DP döneminde nasıl Deniz Kuvvetleri Eğitim Merkezi haline getirilme sürecini anlatmış ve ardından 27 Mayıs askeri darbesi tartışmalarında üzerinde pek durulmamış olan Deniz Kuvvetleri'nin rolüne ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir.

Son yıllarda Cumhuriyet devri kurumlar tarihi üzerindeki çalışmalar artış göstermiştir. Bu çalışmaların ikisi, dergimizin bu sayısında yer almaktadır. Bunlardan birincisi, Fatih Gürcan'ın yazdığı "Sanayi'den İnas Sultaniye: Aksaray İnas Sanayi Mektebi ve Selçuk Sultanisi" adlı araştırmadır. Bu mektep, İstanbul suriçinde kurulmuş bir kız okuludur. Söz konusu makalede, adı geçen okulun müfredatı, gösterdiği gelişim ile öğrenci profili ele alınmıştır. Son olarak da bu okulun tarihi önemi vurgulanmıştır.

İkinci makale, "İki Dönemin Tanığı Bir Bina: Isparta İdadisi/Orta Mektebi Binasının Tarihi" başlıklı olup Diren Çakılcı ile Şeyda Güvenç Duran tarafından kaleme alınmıştır. 1912'de inşaatı biten bu mektep Isparta'nın tarihi gelişim süreci içinde ve aynı zamanda eğitim ve kültür hayatında büyük izler bırakmıştır. Yazarlar, bugün Isparta'nın merkezindeki konumunu koruyan bu tarihi okul binasının geçirdiği restorasyon ve değişimleri inceleyerek, okulun şehrin kültürel hafızasındaki yerini işaret etmeyi amaçlamışlardır.

Dergimizde yer alan iki makale, edebiyat ve kadına ilişkindir. Bunlardan ilki, Setenay Nil Doğan'ın yazdığı "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Milliyetçi Kadın Yazınında Kadın Kurguları: Halide Edib Adıvar ve Müfide Ferit Tek Romanları (1912-1924)" adlı makaledir. Bu araştırma, yazarının ifadesiyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, mezkûr iki milliyetçi kadın yazarın romanlarından hareketle, milliyetçi kadın edebiyatındaki kadınlık kurgularını ve bu kurguların değişimini incelemeyi amaçlamaktadır.

Edebiyat alanına dair ikinci makale, "Cumhuriyet'in Yeni Kadınını Yazmak: Huzur'da Erkek Muhayyilenin Politik Sentezciliğine Karşı Kadın Kahramanın Öznellik Direnci" başlığını taşımakta olup Berna Terzi Eskin tarafından kaleme alınmıştır. Yazar makalesinde, Huzur romanının Nuran karakterini, kadının kendi öznelliğini dışa vuran bir kadın figürü olarak öne çıkarmış ve böylece A. Hamdi Tanpınar'ın Nuran karakteriyle Cumhuriyet'in modern kadın inşa etme sürecine nasıl katkı sunduğunu göstermiştir.

Son makalemiz, Fatih Damlıbağ'ın yazdığı "Yeni Bir Güç Kaynağı Olarak Osmanlı Ticari İşletmelerinde Elektrik" adlı makaledir. Araştırmada, 19. yüzyıl Osmanlı ticari işletmelerinde, elektriğin hem kullanım hem de daha düşük maliyet sebebiyle tercih edildiği hatırlatılarak, bu bağlamda elektrikten faydalanmak isteyen altı sektörün faaliyetleri örneklerle anlatılmıştır. Ayrıca bu gelişmelere karşı Osmanlı Devleti'nin yapıcı rolüne de değinilmiştir. Yeni sayıda buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Editorial

We are pleased to present a new issue of our journal. This issue features fifteen articles and two book reviews. As will be evident, our journal is increasingly becoming a platform for contributions from a wide range of academic disciplines. Accordingly, alongside historical studies, this issue includes articles related to political science, sociology, and literature. This development signals that our journal is garnering growing interest from scholars in other fields as well - a trend that greatly satisfies us as the editorial board.

The first article in this issue falls within the domain of political sociology and is authored by Alper Mumyakmaz. Titled "New Middle-Class Conservatives and Secularization Practices" the article contrasts the ideological foundations of Turkish conservatism with Islamism, employing the in-depth interview technique. On one hand, Mumyakmaz evaluates the impact and implications of the February 28 process on Turkish conservatism, while on the other, the article sheds light on debates surrounding deism and secularization among the children of individuals who experienced that era. The article co-authored by Oğuzhan Bilgin and Meryem Sarıköse, entitled "The Anti-Türkiye Discourse in Western Media and the Propaganda of 'Türkiye is Unlivable, Go Save Yourselves!'" falls generally under the domain of cultural communication. However, it also addresses the topic within the context of politics and foreign policy, ensuring that the issue of cultural hegemony is not overlooked.

In recent years, the Victory Party (Zafer Partisi), which has asserted itself in Turkish politics through an "ultra-nationalist" identity, has attracted attention through both street protests and an active social media presence. A significant factor in this prominence has been the party's cultivation of anti-immigrant sentiment, particularly targeting refugees from Syria. The article titled "Immigration Debates in Recent Turkish Politics and the Victory Party as an Example of an Anti-Immigrant Niche Party" by Ahmet Ceylan, İsa Uslu, and Leman İncedere explores this issue. The authors analyze the party's anti-immigration policies through the lens of contemporary Turkish political history, utilizing thematic analysis as their methodology.

As is well known, Enver Pasha remains a controversial historical figure in Türkiye. He was so influential in his time that the Germans referred to the Ottoman Empire as "Enverland." Conversely, Enver Pasha's admiration for Germany and the Germans is equally evident. In his article "Enver Pasha's Approach to Germany and His Relations with the Germans from a German Perspective under the Shadow of 'Enverland' Debates" Necmettin Alkan delves deeply into how Enver Pasha's attitude toward Germany and Germans is portrayed in German sources. The article argues that his reputed admiration for Germany was in fact grounded in the realpolitik interests of the Ottoman State and its people.

The fifth article in this issue, co-authored by Cemile Şahin and Nejla Doğan, is entitled "A British Woman Agent in Mesopotamia: Gertrude Bell and Her Historical Role" Gertrude Bell, who went down in history as the "Queen of the Desert," is also regarded as the "Founder of Modern Iraq." The article examines the activities of this highly renowned English aristocratic woman in the Arab world. The article's primary source is the Gertrude Bell Archive at Newcastle University in the United Kingdom.

The article by Erdal Korkmaz and Celil Bozkurt, titled "The Greek Attempt to Establish an Autonomous Administration in Bursa during the Turkish War of Independence" explores Greek efforts to set up an autonomous regime in Bursa and its surrounding areas, as well as developments during this process. The authors demonstrate, through Turkish archival documents, that the Greeks aimed to maintain control over Bursa and its surroundings -where they had failed to establish dominance by military means - through

political and administrative strategies, and that Mustafa Kemal Pasha played a decisive role in thwarting these efforts.

Known for her studies on Turkish-Greek relations, Nilüfer Erdem, in her work titled "Greek Scout Organizations in the Marmara and Western Anatolia Regions and the Megali İdea" reveals the connection between Greek scouting organizations active primarily in Istanbul and Izmir, as well as in the broader Marmara and Western Anatolia regions, and the ideology of the Megali Idea. The study is grounded in Greek archival sources, newspapers, and works by Greek historians.

The article titled "From Selective Internationalism to Military Isolation: The U.S. Foreign Policy Towards Türkiye (1918-1923)" written by Hazal Pabuççular and contributing to the international historiography, examines the United States' approach toward Türkiye during the Turkish War of Independence and how this approach evolved over time. According to the author, the most significant factor driving this change was the success of the National Struggle. Pabuççular argues that U.S. foreign policy during this period shifted from a position of Selective Internationalism to one of Military Isolation. The article also emphasizes that Ankara's approach to U.S. policy was essentially based on pursuing a strategy of balance against Britain and France.

Fatma Emek's article, "Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal Created After the Lausanne Peace Treaty and Example Cases" focuses on the tribunal formed in accordance with the Treaty of Lausanne. The study examines the structure and functioning of the court, its representatives, and the rulings made in selected cases. The primary sources for this research are documents from the Presidential State Archives.

On the 65th anniversary of the May 27 coup, during a period marked by debates over political and military tutelage, Selma Göktürk Çetinkaya's article, "From the Naval Forces Commander to the National Unity Committee, Yassıada Analysis in the Axis of the Democratic Party" explores how the island of Yassıada was transformed into a Naval Forces training center during the Democrat Party era and goes on to provide a detailed examination of the relatively overlooked role of the Navy in the 1960 military coup.

Interest in the institutional history of the Republican era has increased in recent years. Two contributions in this issue reflect that trend. The first is by Fatih Gürcan and is titled "From Girls' Industrial (Sanayi) to Imperial (Sultanî) School: Aksaray Girls' Industrial School and Selçuk Sultanî". This article focuses on a girls' school established within the city walls of Istanbul, analyzing its curriculum, development, and student profile, and underlining its historical significance.

The second institutional history study is "A Building Witness to Two Eras: The History of the Isparta İdadi / Middle School Building" by Diren Çakılcı and Şeyda Güvenç Duran. Completed in 1912, this school left a significant mark on both the historical development of Isparta and its educational and cultural life. The authors aim to highlight the place of this historic school building - still standing in the center of Isparta today - within the city's cultural memory by examining the restorations and transformations it has undergone over time.

Two of the articles in this issue focus on literature and women. The first, by Setenay Nil Doğan, is entitled "Constructions of Femininity in Nationalist Women's Literature during the Transition from Empire to Republic: Novels by Halide Edib Adıvar and Müfide Ferit Tek (1912–1924)" As stated by the author, this study aims to examine the representations of womanhood and the transformation of these representations in nationalist women's literature during the transition from the Ottoman Empire to the Republic, based on the novels of two prominent nationalist female writers. The second article in the field of literature, titled "Writing the New Woman of the Republic: The Female Protagonist's Resistance of Subjectivity against the Male Imagination's Political Synthesis in Huzur" is authored by Berna Terzi Eskin. In her article, the author highlights the character of Nuran in the novel Huzur as a figure through whom female subjectivity is expressed. In doing so,

she demonstrates how Ahmet Hamdi Tanpınar, through the character of Nuran, contributed to the Republican project of constructing the modern woman.

The final article, “Electricity in Ottoman Commercial Enterprises as a New Power Source” by Fatih Damlıbağ, examines the adoption of electricity in 19th-century Ottoman commercial enterprises. Highlighting both its functional utility and cost-efficiency, the article presents examples from six sectors that benefited from electrification and underscores the constructive role of the Ottoman state in this transformation. Looking forward to meeting you in the next issue...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 1–28

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1660152

Başvuru | Submitted 18.03.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 24.03.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 03.05.2025
Kabul | Accepted 12.05.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Yeni Orta Sınıf Muhafazakârlar ve Sekülerleşme Pratikleri

New Middle-Class Conservatives and Secularization Practices

Alper Mumyakmaz [1]

[1] Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Yozgat, Türkiye

Öz İslamcılıktan muhafazakârlığa son otuz yılda daha çok dindar kimlikleriyle tanımlanan muhafazakârlar hem ideolojik hem de sosyolojik bir değişim süreci yaşamışlar, akademik ve entelektüel çevrelerce sıkça tartışılan bir kesim olarak öne çıkmışlardır. Muhafazakâr kesimin mensubu olduğu ideolojik zemini teorik olarak İslamcılıkla karşılaştırarak kıyaslayan bu çalışma, yorumlayıcı bir metodolojik yaklaşımla "derinlemesine mülakat" tekniği kullanan nitel bir araştırmaya dayanmaktadır. Çalışma kapsamında toplamda sekiz kişi ile görüşme yapılmış, modernleşme tecrübeleri, kadın erkek ilişkileri, 28 Şubat sürecinin etkileri ve anlamı, bireyselleşme ve sekülerleşme süreçleri ile tüm bunlara bağlı olarak yaşanan değişimin anlamı sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda yüksek eğitim almış, orta yaş aralığında, doğrudan ya da dolaylı olarak Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile bağlantılı, eleştirel düşünceye açık ve bu konuda içinde bulunduğu (kendi tabirlerince) mahalleyi sorgulayabilen kişilere ulaşılmıştır. Çalışma, "yeni orta sınıf muhafazakârlar" olarak tanımlanan toplumsal kesimin son 30 yılda yaşadığı değişimi, saha çalışmasından elde edilen veriler üzerinden olumlu ve olumsuz yönleriyle içsel bir yoruma tabi tutmaya çalışmış ve yaşanan değişimi onların gözünden eleştirel bir yaklaşımla tartışmayı amaçlamıştır.

Abstract Over the past thirty years, conservatives-frequently defined by their religious identities-have undergone both ideological and sociological transformation, becoming a group often discussed within academic and intellectual circles. This study theoretically compares the ideological foundations of conservatism with Islamism and is based on qualitative research employing an interpretive methodological approach, utilizing the "in-depth interview" technique. A total of eight individuals were interviewed, and the research explores their experiences with modernization, gender relations, the meaning and impact of the February 28 process, individualization, and secularization. These themes are examined to better understand the broader significance of the transformation they have experienced. The participants in this study were highly educated, middle-aged individuals, either directly or indirectly affiliated with the Justice and Development Party (AK Party), and characterized by their openness to critical thinking and their willingness to question the conservative social environment they inhabit- referred to in their own words as "the neighborhood." The study aims to critically interpret the transformation experienced by what is often described as the "new middle class conservatives" over the last three decades, by drawing on field data to evaluate this shift through both its positive and negative aspects from the perspective of the participants themselves.

Anahtar Kelimeler İslamcılık · Kamusal Alan · Muhazakârlık · Sekülerleşme

Keywords Islamism · Public Sphere · Conservatism · Secularization

Atıf | Citation: Mumyakmaz, Alper. "New Middle-Class Conservatives and Secularization Practices." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 1-28. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1660152

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Mumyakmaz, A.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Alper Mumyakmaz alpermumyakmaz@gmail.com

Extended Summary

In the last thirty years, conservatives, increasingly defined by their religious identities, have undergone both ideological and sociological transformations. They have emerged as a group frequently discussed in academic and intellectual circles. Islamism, which encompasses all aspects of life in a way distinct from Islam, advocates for the existence of an organized system with its own principles and structure, and uses politics to achieve this. Islamism defines Islam not only as a religion but also as a socio-political movement in the struggle against irreligion, oppression, and exploitation. As Şerif Mardin puts it, Islamism should not be defined solely by religious variables, as it is influenced by non-religious aspects of society. Islamism has been shaped by this complex process, positioning itself against Kemalism in Turkish politics. Conservatism, on the other hand, developed first as a defensive response and later as a political movement in reaction to the destruction caused by modernity. It is an ideology that finds the true meaning of human existence within societal institutions like tradition, family, and religion. Conservatism rejects the idea of societal intervention and emphasizes social balance and hierarchies. Due to the elitist nature of Kemalism, conservatives—especially the religious segments—have been criticized and labeled as reactionary, backward, underdeveloped, or "Eastern." Although there are significant theoretical differences between Islamism and conservatism, there is a general consensus in Türkiye today that Islamist thought has become more conservative. This shift is attributed to the AK Party, which, rather than adhering to the general principles of Islamism, adopted attitudes specific to conservatism. The AK Party has defined itself as a "conservative democratic" party, establishing a link with conservatism through the religious references it uses. However, the approaches of conservatives and Islamists toward religion are fundamentally incompatible. While Islamists emphasize universalism, conservatives prioritize tradition and national sensitivities.

In this study, which engages in the theoretical discussion of Islamism and conservatism, the transformation of Islamism as a modern ideology is examined through the role of the AK Party, which defined itself with a conservative democratic identity, moving from the Milli Selamet Party to the Refah Party, and then from Refah to the Fazilet Party, thereby distancing itself from Islamist ideology. This study is based on a fieldwork approach that compares the ideological foundation of the conservative segment with Islamism from a theoretical standpoint. A methodological interpretive approach is employed, utilizing qualitative research methods, one of which is the "in-depth interview" technique. Interviews were conducted with eight individuals and analyzed. Two visits were made to Istanbul and one to Ankara. Six of the interviews were conducted in Istanbul, and two in Ankara. On average, each interview lasted at least two hours, with some lasting up to three or three and a half hours. The responses were not recorded but were noted down. The participants were individuals who had higher education, were middle-aged, had direct or indirect connections to the AK Party, were open to critical thinking, and were able to question their (self-described) community. They were contacted through intermediaries. The questions posed were about conservatives' experiences of modernization, relationships between men and women, the effects and significance of the February 28 process, individualization and secularization processes, and the meaning of the changes they experienced in their world. The study attempts to critically discuss the changes they have undergone over the past 30 years, based on the fieldwork data, analyzing both the positive and negative aspects of the changes from their perspectives. Islamism, which emerged with the migration of large groups of people from rural areas to cities in the Turkish modernization process, highlighted the presence of these people in cities and stood against the Kemalist ideology. However, it did not manage to differentiate its perspective from Kemalism. Conservatism, on the other hand, became the ideology of the right-wing groups flowing into the cities. Yet, faced with the emergence of individualism in urban areas, it experienced a loss of meaning, and conservative masses quickly shifted into a secularization process. Conservatives who defended religion and tradition were most exposed to this process during the AK Party era.

The study found that the struggles of the February 28 process are not sufficiently recognized in the memories and among the younger conservative generation, and this process has lost meaning in the community as well. Regarding the relationships between men and women, conservative men viewed conservative women as guardians of feudalism, and no change in this perspective was observed. The fact that conservative men recognize no woman other than their mothers has led to significant problems. A new type of "feminine man" has emerged, and divorces have been increasing within the conservative community. There has been more interaction and understanding between secular and conservative men and women, and it has become normalized not to share the same ideology and worldview. Neoliberalism has played an important role in integrating economic and cultural fields into the world, and conservatives have contributed to this. However, it has been observed that many of the values and institutions that

conservatives thought they were preserving have become hollow. In other words, conservatives have experienced a process where the negative aspects of secularization have become more pronounced.

Giriş

20. Yüzyıl, dünyada daha çok bir ideolojiler yüzyılı olarak tanımlandı ve yaşandı. Yüzyılın sonuna doğru ise "ideolojilerin sonuna mı gelindi?" tartışmaları yapıldı ve ideolojiler sorgulandı. Topluma yönelik bilgi ve görüşlerimize dayanan bir fikir kümesi olarak ideolojiler[1] iç içe geçişler ve güç kaybeden radikal görüş ve hareketler olarak değişim karşısında direnemedi. Bazıları ya kayboldu ya da yeni formlar şeklinde kendilerini yeniden tanımlayıp üretmek zorunda kaldı. 1970'lerin sonuna doğru neoliberalizmin yükselişiyle birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de küresel ekonomiye entegre olma yoluna girdi ve bir değişim sürecine yöneldi. İslamcılık ise cumhuriyetin kurucu ideolojisi Kemalizmin siyasal ve kültürel alandaki hegemonyası karşısında zaman içerisinde çevreden merkeze doğru ilerleyen ve kentlere doğru hızla akan köylü nüfusun ideolojisi haline geldi ve güç kazandı. Kentlerde daha çok taşralı bir İslam anlayışıyla giderek görünürlüğü artan ve zamanla kamusal alanda boy göstermeye başlayan geniş halk kitleleri, kentsoyluların daha çok görmezden geldiği ancak giderek varlığını kabul etmek zorunda kaldığı ve öteki olarak sınıfsal bir ayrıma tabi tuttuğu bir kesim olarak Türk siyasal ve toplumsal hayatının kırılımlı ve sancılı değişim sürecinin aktörleri olarak ortaya çıktı. İlk önce siyasal, sonrasında kültürel alanda bir iktidar savaşı, bu ikili toplumsal yapının mücadelesine sahne oldu. Şehre akan bu geniş halk kitleleri kentin kendileri üzerindeki olumsuz etkilerini ilk önce din ve gelenek üzerinden bertaraf etmeye çalıştı, sonrasında ise bunları kente ve kamusal alana entegre olurken dönüştürdü. İslamcılık işte bu sürecin ilk ideolojisi, muhafazakârlık ise yaşanan değişime karşı kendini yeniden üretmeye ve korumaya çalışan sağın yeni ideolojisi oldu.

Modernizmin ana temayüllerine uyumlu tektipçi ve merkeziyetçi özellikleriyle İslamcılık büyük ölçüde seküler modernleştirici bir ideoloji[2] olarak yaşanan toplumsal değişimin ideolojisi olmuş, muhafazakârlık ise özü geçmişe ve geçmişten kalan kurum ve değerlere derin saygı duyan modern bir ideoloji olarak[3] gelişmiştir. Geniş anlamda hem felsefi bir düşünce geleneği hem de modern siyasal bir ideoloji olarak muhafazakârlık, modern dönemde Aydınlanma Çağı ve sonrasındaki gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkmış, bir yönüyle modern fakat aynı zamanda modern olana muhalif olmuş, zaman içerisinde önceki dönemdeklerden ayrışmış ve modernitenin ürettiği bağlam içerisinde gerçekleşmiştir.[4]

İdeolojilerdeki keskinliklerin törpülendiği, siyasal dengelerin değişime uğradığı yüzyılın sonunda ise İslamcı harekette bu süreci yaşadı ve değişti, muhafazakârlık ise yeni bir formla takdim edildi. İslamcı siyasetin içinden çıkan ve daha çok AK Parti tarafından temsil edilen ve kendini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlayan yeni siyasal bir anlayış şekillendi. 28 Şubat sürecinden sonra siyasal olarak sürekli yükselen bir başarı grafiği çizen muhafazakâr kesim, bu süreçte sosyolojik olarak tersine bir süreç yaşadı ve yaşadığı değişim daha çok olumsuz yönleriyle tartışılır oldu. Kamusal alandaki görünürlüğü artan, arttıkça bireyselleşen, bireyselleştikçe sekülerleşen, sekülerleştikçe dini ve geleneğe dayalı değer sistemi değişen muhafazakârlar, tartışmaların odağı haline geldi. İşte bu çalışma yaşanan söz konusu bu değişimi kendi tabirleriyle söyleyecek olursak mahallenin içinden bir yaklaşımla onların dünyasından eleştirilere dayandırılmış ve tartışılmıştır. Bu kapsamda derinlemesine mülakat yöntemiyle "yeni orta sınıf muhafazakâr" olarak tanımlayabileceğimiz yüksek eğitimli, orta yaş grubunda yer alan, eleştirel düşünme ve tartışabilme hassasiyetine sahip sekiz kişiyle görüşmeler yapılmış ve yaşanan değişim bu görüşmecilerin katkılarıyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Mahallenin içindekilerin dışarıya karşı daha çok savunmacı refleksle

[1] Şerif Mardin, *İdeoloji,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 85.

[2] İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, C. 1, Dergâh Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 423.

[3] Robert Nispet, "Muhafazakârlık", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi,* Tom Bottomore, Robert Nispet, yay. haz. Mete Tuncay, Aydın Uğur, çev. Erol Mutlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 132.

[4] Fatih Duman, *Demokrasi ve Muhafazakârlık. Gerilim, Risk ve İmkanlar*, Kadim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 63.

hareket ettiği ya da psikolojik olarak böyle davranmak zorunda ve sorumluluğunda olduğu Türk siyasal kültüründe muhafazakâr camianın iç dünyasını objektif ve eleştirel bir bakış açısıyla sorgulaması entelektüel ve samimi bir yaklaşım olarak bu çalışmada öne çıkmıştır. Çalışma kapsamında yeni orta sınıf muhafazakârların modernleşme tecrübeleri, kadın erkek ilişkileri, 28 Şubat sürecinin etkileri ve anlamı, bireyselleşme ve sekülerleşme süreçleri ile tüm bunlara bağlı olarak yaşanan değişimi nasıl yorumlayıp sorguladıkları çözümlenmeye çalışılmış, kamusal alanda yaşadıkları tecrübe ve iç dünyalarına yansıyan yönler yorumlanmıştır. Bu kapsamda hermeneutik bir yaklaşımla görüşmecilerin görüş ve düşünceleri Türk siyasal hayatı ve toplumsal değişim sürecinin yakın dönem tanığı ve aktörü olan söz konusu araştırmaya katkı sağlayan görüşmecilerin yorumları üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

1. Araştırmanın Metodolojisi

Gadamer'e göre felsefenin tüm çabası yaşamı kendindeki bütünlüğü ile kavrayabilmektir. Bunu gerçekleştirebilmek için hermeneutiğin görevi ise bu değişik formlar içerisinde kendini gösteren yaşama kavrayışlarının temel anlam ve işlevini göstermektir. Bu değişik formlar insanlararası iletişimden toplumun yönetimine, bireyin toplum içinde edindiği deneyimlerden aynı bireyin toplumla karşılaşma tarzına kadar birçok alanda kendini gösterir.[5] Bu nedenle faillerin tarihsel eylemlerini, niyetlerini ve inançlarını anlamak gerekir. Bunun için tarihsel metinler, kültürler ve dönemler birbirleriyle bağıntılı birer anlam ya da kavram sistemi olarak yalnızca içeriden bir bakışla kendi terimleri içinde açıklığa kavuşturabilen sistemler olarak kavranabilir.[6] Bireyi ve onun içinde yaşadığı toplumsal gerçekliğin anlamsal boyutunun derinliklerini yorumlayabilmek için en temelde onun ontolojik zemininin farkında olmak gerekir. "Varolanın varlığı" demek olan ontoloji[7] olmaksızın epistemoloji bilimin nasıl bir faaliyet olduğunun tam olarak anlaşılmasını engeller. Bu nedenle yaptığı faaliyetin ne olduğunu anlamak ve anlamlandırmak isteyen bir bilim insanı, bilimsel paradigma kavramına ihtiyaç duyar. Öyle ki "paradigma"[8], epistemik cemaatte bir ortak anlayış/konsensüs sağlar.[9] Bu metodolojik çerçevede yorumlayıcı bir yaklaşım; insanlar için anlamlı toplumsal eylemler, onlar için neyin anlamlı ya da önemli olduğunu, duygularını ve yorumlarını inceler. Çünkü toplumsal eylem, insanların öznel anlam dünyalarına yükledikleri eylemlerdir ve bu eylemler insanlar toplumsal yaşamı deneyimledikçe ve ona anlam verdikçe var olur.[10] İşte muhafazakârların sekülerleşme pratikleri bu metodolojik zemin üzerinden hermeneutik bir yaklaşımla nitel bir araştırma yöntemi olan derinlemesine mülakat yoluyla elde edilen verilerle anlaşılmaya, görüşmecilerin içinde bulundukları siyasal cemaatin (mahallenin) onların özelinde daha doğrusu mensubu oldukları mahallenin onların öznel anlam dünyalarındaki yansımaları üzerinden yorumlanmaya çalışılacaktır.

Araştırma kapsamında sekiz kişi ile görüşme yapılmıştır. Bunlardan altısı kadın, ikisi erkektir. 33-44 yaş aralığındaki görüşmecilerin altısı İstanbul'da, ikisi ise Ankara'da yaşamaktadır. Görüşmecilerin hepsi üniversite mezunu olup bunlardan üçü doktora, beşi ise yüksek lisans mezunudur, bunun yanında görüşmecilerin yedisi kamuda, biri ise kendi işinde çalışmaktadır. Yüksek lisans mezunlarından birisi ise hali hazırda doktora yapmaktadır. Görüşmecilerin yedisi evlenmiş ancak bunların dördü boşanmış, boşanan dört kişiden ikisi ise ikinci evliliklerini yapmışlardır. Birisi ise hiç evlenmemiştir. Araştırma kapsamında iki kere İstanbul'a, bir

[5] Doğan Özlem, *Tarihselci Gelenek. Dilthey-Weber-Gadamer*, Notos Kitap, İstanbul, 2018, s. 150.

[6] Fritz Ringer, *Weber'in Metodolojisi. Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi*, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, s. 1-2.

[7] Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Öktem, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, s. 36-37.

[8] Paradigma; iç içe geçmiş ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayıltılardan/temel kabullerden oluşan bir bilim anlayışıdır (F. Beylü Dikeçligil, *Ontolojiyi Hatırlamak. Sosyolojide Yöntem Sorunu*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017, s. 71).

[9] F. Beylü Dikeçligil, *Ontolojiyi Hatırlamak. Sosyolojide Yöntem Sorunu*, ..., s. 88-89.

[10] W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri. Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, çev. Sedef Özge, C. 1, Yayın Odası, İstanbul, 2010, s. 131-132.

kerede Ankara'ya gidilmiştir. Araştırmada mülakat yapılacak görüşmecilere aracı kişiler vasıtasıyla ulaşılmış, güven duygusu çalışmanın araştırma konusu ve eleştirel yönleri nedeniyle öne çıkmıştır. Ortalama her bir görüşmeciyle iki saat mülakat yapılmış, bazı görüşmecilerle bu mülakatlar üç, üç buçuk saate kadar uzamıştır. Mülakat süresince toplamda yaklaşık 40 sayfa not alınmıştır. İlk mülakatlarda görüşmecilerin konuşmalarını akışı bozmamak için ses kaydı alınmak istenmiş, görüşmeciler rıza göstermişler ancak bu durum mülakatın derinleşmesini engellemiş, görüşmecilerin açık bir şekilde konuşmalarını sekteye uğrattığı düşünülerek ses kayıt yöntemi iptal edilmiş ve not tutularak görüşmecilerin görüş ve yorumları kaydedilmiştir. Gerektiğinde ise ifadeleri tekrar etmeleri istenilmiştir. Bu usul sayesinde görüşmeciler daha içten ve samimiyetle araştırmaya katkı sağlamışlardır. Araştırma kapsamında mülakat yapılan tüm görüşmeciler içinde bulundukları siyasal görüş ve mahalleyi eleştirmekten çekinmeyen kişilerden oluşmuştur. Bu durum özellikle gözetilmiş görüşmecilerin yüksek eğitim almış, eleştirel bir bakışla içinde bulundukları ideolojik ve siyasal konumu olumlu olumsuz yönleriyle değerlendirebilecek kişilerden oluşmasına özellikle dikkat edilmiştir. Bu hassasiyet araştırma sorusunun cevabını daha detaylı bir şekilde bulmaya katkı sağlamıştır. Ancak bazı görüş ve düşünceler "off the record" ifade edilmiş ve bu anlatılanlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Bunun dışında bazı kurum ve kişiler ile ilgili kişisel hakları ihlal edebilecek yorum, düşünce ve gözlemler ise araştırma dışında tutulmuştur. Mülakatların ikisi görüşmecilerin işyerinde geriye kalan altısı ise kafe ya da lokanta gibi mekanlarda gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katkı sağlayan görüşmecilerin kimlikleri gizlenmiş, görüşleri verilen kod adları ile anlatılmıştır. Görüşmecilerin kod adlarının bazıları kendilerince (ki ismini kendileri belirleyenler; Hamza, Gizem, Neşe, Tuğba kod adlarının kullanılmasını istemişler) belirlenmiş, diğerleri ise (Ayşe, Begüm, Merve, Furkan) tarafımızca verilmiştir. Görüşmecilere dokuz soru sorulmuş olup, konuşma derinleştikçe konuyu açmak için görüşmecilere ek sorularda yöneltilmiş, anlattıkları konuları açmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Sistematik olarak görüşmecilere sorular; kendini ideolojik olarak nasıl tanımladığı, İslamcılıktan muhafazakârlığa yaşanan modernleşme tecrübesini nasıl yorumladığı, muhafazakârların kadın erkek ilişkileri ve 28 Şubat sürecinin İslamcı/muhafazakâr kesim üzerindeki etkileri hakkında ne düşündüğü, muhafazakârların sekülerleşmesiyle birlikte yaşadığı değişimin anlamını nasıl yorumladığı başlıkları çerçevesinde yöneltilmiştir. Çalışmaya görüş ve düşünceleri ile katkı sağlayan görüşmecilerin aldıkları eğitim, kent hayatında elde ettikleri toplumsal ve siyasal konum nedeniyle kendilerini "yeni orta sınıf muhafazakâr" olarak tanımlamanın yerinde olacağı, bulundukları ve yaşadıkları siyasal ve toplumsal tecrübeleri eleştirmekten çekinmeyen ama bunu yıkıcı ve duygusal bir tavırdan ziyade rasyonel düşünceye sahip bir birey sorumluluğu ile yerine getiren özellikleri bu tanımlamayı haklılaştırmış ve somutlaştırmıştır. Yeni orta sınıf muhafazakâr olarak tanımladığımız bu görüşmecilerin görüş ve düşünceleri hiçbir şekilde ne İslamcı ne muhafazakâr ne de yeni orta sınıf muhafazakâr olarak tanımladığımız kesimi temsil edebilecek bir yeterliliğe sahip değildir. Bu durum araştırma yönteminden kaynaklanmakta olup görüşmecilerin (Weber'in deyimiyle) öznel anlam dünyaları bu çalışmanın odağını oluşturmuş, katılımcıların görüşleri genele teşmil edilmemiştir. Çalışma ile ilgili olarak Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonundan (17.03.2021 tarih ve 20/09 sayılı karar no) izin alınmıştır.

Mülakat yapılan görüşmecilerin özellikleri;[11]

Ayşe : Doktora yapıyor. Evli.

Begüm : Yüksek lisans yapmış. Boşanmış, tekrar evlenmiş.

Furkan : Yüksek lisans yapmış. Boşanmış, tekrar evlenmiş.

Gizem : Yüksek lisans mezunu. Doktora yapmayı planlıyor. Boşanmış.

Hamza : Doktora yapmış. Evli.

[11] Görüşmecilerin mülakatların yapıldığı tarihlerdeki eğitim durumu ve medeni halleridir.

Neşe : Doktora yapıyor. Boşanmış.

Tuğba : Doktora yapmış. Bekar.

Merve : Doktora yapmış. Evli.

2. Muhafazakâr İdeolojik Kimlik

Yirminci yüzyılın sonuna doğru tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de siyasal ideolojiler ve bunlar üzerinden inşa edilen kimlikler, tanımlamalar ve ilişkiler zayıflamış ve yumuşamıştır. Neoliberal politikaların ve küreselleşmenin etkisiyle değişen şartlar ideolojilerin hakimiyetini kırmış, bireylerin algı ve anlam dünyaları üzerinden kendilerini yorumladıkları bir süreci ön plana çıkarmıştır. John Hall'ün "ideolojinin sonu mu geldi?" sorusuna Michael Mann; "hayır ama yirminci yüzyılın ilk yarısıyla bugüne kadar ki[12] ikinci yarısı arasında açıkça karşıtlık var. Batı ülkeleri genellikle daha az ideolojikler. Faşizmi ve komünizmi gömdüler"[13] şeklinde verdiği cevapla yüzyılın ilk yarısıyla sonraki ikinci yarısı ve yirbirinci yüzyıla doğru yol aldığı süreçte ideolojilerin sona ermediğini ancak hakimiyetlerinde bir kırılma yaşandığını vurgulamıştır. İdeolojilerin hakimiyetindeki bu kırılmayı Terry Eagleton, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte kapitalizmin karşısında, devrimci solun sınıf çatışması, üretim tarzları, devrimci eylemlilik ve burjuva devletinin doğası gibi "metafizik" meselelerle uğraşmaktan kaynaklanan politik sarsıntı ile ilişkilendirmiş[14], ideolojilere yüklenen anlam ve işlevin giderek değişime uğradığını ifade etmiştir. Türkiye özelinde ise dünyayla paralel bir şekilde özellikle 1980 sonrası süreçte İslamcılıktan muhafazakârlığa hem teorik hem de politik alanda bu değişim yaşanmış ve tartışılmıştır.

İdeolojik kimlik tanımlamasında yaşanan bu değişim araştırma kapsamında mülakat yapılan görüşmecilerin her birinin kendilerini nasıl tanımladıkları sorulduğunda da gözlemlenmiş, alınan cevapların her biri birbirinden farklı hatta birbirlerine zıt yorum ve düşünceler şeklinde ifade edilmiştir. Görüşmecilerden Begüm kendinizi nasıl tanımlarsınız veya tanıtırsınız diye sorulduğunda; *"İslamcı değilim, muhafazakârlığı bilmiyorum. Dindarlık, muhafazakârlık iddiam yok. Muhafazakâr camia içinde de yer almıyorum. İşe girerken bana kendini nasıl tanımlarsınız diye sordular. Ben de* ***"kul"*** *dedim. Çünkü bu yegâne çizgidir"* şeklinde bir cevapla her iki ideolojiden bağımsız olarak dinin ontolojik anlamı üzerinden "kul"luk vurgusunu öne çıkarmış ve kendisini bu kimlikle açıklamaya çalışmış, dünyevi ideolojik bir sınırlandırmanın çok ötesinde dinsel-ontolojik bir sorgulama üzerinden tanım yapmayı tercih etmiştir. Diğer taraftan görüşmecilerden Tuğba ise her iki ideolojiyi birbirinden ayrırarak *"İslamcılıkla muhafazakârlığı birbirinden ayırıyorum. Ben kültürel muhafazakârım. Dinin geleneksel şekillenişini sevmedim. Orada eril bir yorum var."* ifadesiyle muhafazakârlığın kültürel boyutuna vurgu yapmış ve muhafazakârlık içerisindeki dinin geleneksel yorumunu eleştirmiştir. Bu bakış açısıyla dindar bir birey olarak kadın kimliğine dinin gelenek üzerinden hakimiyet kurduğu erilliğe tepkisini belirtmiştir. Tuğba'ın aksine Neşe ise İslamcılıkla muhafazakârlığı birbirinden ayırmamış hatta İslam ve İslamcılığı aynı çerçeve içerisinde tanımlamıştır.

> "İslamcılıktan muhafazakârlığa ikisi birbirinden ayrı kavramlar değil. İslamcılık toplumsal alanda muhafazakâr pratikleri etkiliyor. Kendimi İslamcı olarak tanımlıyorum. İslamcılık İslamı sadece dini bir anlayıştan fazlası, günlük yaşam, sanatı, erkek kadın ilişkileri vs. belirleyen üst değerler bütünü. Hayatımın her alanında hâkim. Her İslamcı bir noktada bir ölçüde muhafazakârdır ama her muhafazakâr İslamcı olmayabilir."

[12] Kastedilen zaman 2013 yılı.

[13] Michael Mann, John A. Hall, *Yirmibirinci Yüzyılda İktidar*, çev. Emre Gerçek, Açılım Kitap, İstanbul, 2014, s. 71.

[14] Terry Eagleton, *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 13.

Neşe'nin bu yorumu İslamı hayatın tüm alanlarını kuşatan bir yaklaşımı barındırırken İslamcı kimliğin muhafazakârlığın üzerinde bir konumda yer aldığına işaret etmektedir. Öte yandan bir diğer görüşmeci Hamza ise çok daha farklı bir yaklaşımla hem muhafazakârlığı hem de İslamcı kimliği eleştiren bir yorumla kendini tanımlamıştır.

> "İslamcılık bana itici geliyor. Ben Müslümanım herhangi bir izm olmak zorunda değil, Kur'an rehber, peygamber önderdir. Muhazafakâr camia iktidara çok hızlı bir geçiş yaptı ve ne yapacağını bilemedi. Bir anda zengin olursanız, güç elde ederseniz bu durum ortaya çıkar."

Esasen Hamza'nın buradaki eleştirisi dini hassasiyet ve akidenin dışında gündelik ve siyasal hayatta yani dünyevi pratiklerde yaşanan gelişmelerin kendisini tanımlamaya karşılık gelmediğini, kastedilen ideolojilerin anlam kaybına uğradıklarını veya hakkıyla temsil ettikleri dünyayı anlatamadıklarını ileri sürmektedir. Son olarak kendisini nasıl tanımladığını açıklayan Furkan ise aşağıdaki sözlerle bütün görüşmecilerin birbirlerinden nasıl ve neden farklılaştığının cevabını vermektedir.

> "Muhafazakâr kodlarla büyüdük. Modernitenin dönüştürdüğü insanlarız. Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz sorusuna; 'Muhafazakâr demokrat deniliyor bize ama İslami hassasiyete sahip muhafazakâr demokratız'. Bizde İslami hassasiyetler daha ön planda milliyetçiliğe göre. Yani çok milliyetçi değilim."

Görüşmecilerin birbirinden çok farklı hatta birbirinin zıddı sayılabilecek bu kimlik tanımlamaları, muhafazakâr camianın ortak değer, inanç ve fikir birliğine sahip olmadığı farklı bakış ve değerler üzerinden kendilerini tanımladıklarını göstermektedir. Bunun sebebini insanın kendisini özerk olmaya muktedir olarak algıladığı ölçüde "insan" saymasına ve bunun sonucu olarak özerklik alanını olabildiğince geniş görme ve genişletmeye meyletmesinden[15] kaynaklanan tanımlama isteğine dayandırılabilir. Kendini tanımlama ve kimlik inşası konusundaki bu durum siyasal alana da yansımakta, sorunlu ve problemli bir yansımayla kendini ortaya koymaktadır. Furkan bu durumu *"İslami devlet nizamı da ne kadar reel olabilir. Bu çok su götürür. İslamcıların iktidarla imtihanı var"* sözleriyle somutlaştırmaktadır. Bu ideolojik açıklama ve kendini tanımlama tartışması sınırları belli ve net bir ideolojik kimlik tanımlamasını ortaya koymayı zorlaştırmakta, ideolojilerin sınırlarının flulaştığı ve geçişkenliklerinin arttığı bir duruma evrilmektedir. Bu yüzden araştırma kapsamında yer alan görüşmecilerin yaptığı tanımlara ek olarak hem akademik hem de entelektüel alanda bir görüşe göre muhafazakârlık İslamcılıkla eşdeğer, bir başka görüşe göre İslamcılık İslam'ın ta kendisi, bir başka görüşe göre muhafazakârlık tüm değer ve inançları muhafaza eden bir ideoloji iken başka bir görüşe göre ise ne İslamcılığın İslam'la ne de muhafazakârlığın muhafaza ettiği bir değer ve inançla ilişkisi söz konusudur. Tüm bu tanım ve yorumların temeli ve gerekçesini anlamak ve bunun üzerine görüşmecilerin belirttikleri düşünceleri yorumlayabilmek için yapılacak teorik bir karşılaştırma muhafazakârlığın ne anlama geldiğini, muhafazakârlarında kimler olduğunu kavrayabilmek için bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

3. İslamcılık'tan Muhafazakârlığa, İslamcılık Üzerine Teorik Bir Tartışma

Oliver Roy'a göre İslam, yalnızca bir inançlar bütünü değil, "hayatın tüm veçhelerini kucaklayan kapsayıcı bir düzen" yani "nizam"dır.[16] Bu nedenle İslam bir toplumsal yapının olmasını/varlığını teşvik eder. Fakat böyle bir toplum sadece Müslümanların bir arada olması ve yaşamasıyla kurulamaz, temelleri ve yapısı itibariyle de İslami olması gerekir. Bu yüzden "Müslüman" olan ile "İslami" olan arasında bir ayrım yapar ve

[15] Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007, s. 46.

[16] Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 62.

"İslamcılık" olgusunu karşımıza çıkarır.[17] İslamcılara göre İslami toplum ancak siyaset yoluyla mümkündür[18] ve toplumun İslamileştirilmesi, toplumsal ve siyasal bir eylemle söz konusudur. Yani Roy'un deyimiyle "camiden çıkmak gerekir".[19] Bu konuda "Müslüman devrimciler" tanımını kullanan Bernard Lewis Müslümanları İslam'ın doğuş sürecini kendilerine örnek alan ve gerçek bir İslami düzen kurmak ya da daha çok böyle bir düzeni yeniden ayağa kaldırmak üzere dinsizliğe, zulme ve sömürüye karşı mücadeleye girişen kişiler olarak açıklar.[20] Bu perspektif İslamın camiden çıkmasını kolaylaştırmış ve İslamın bir din olduğu kadar siyasal bir ideoloji, sosyo-politik bir hareket olarak da algılanmasını sağlamıştır.[21] Hem Roy'un hem de Lewis'in İslamcılıkla ile ilgili bu görüşleri her ne kadar Türkiye'deki İslamcılık düşüncesi üzerinde etkili olsa da Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısı kendi şartlarına uygun bir İslamcılık olarak farklılaşmış ve kendine has dinamiklerle ortaya çıkmıştır. İslam'ın Türkiye'deki ideolojik yorumu Mardin'in deyimiyle dünyayı anlama ve kendini o dünyada belirli bir yere yerleştirme modeli olarak[22] gücünü daha çok toplumsal ve siyasal düzenle olan çatışmacı ilişkisinden devşirmiş, modernliğin kültürel çerçevelenişini eleştirel bir şekilde değiştirmeye çalışmıştır.[23] Nihayetinde tüm şart ve süreçler İslamcılığı bütün türevleriyle bizzat modernleşmenin bir ürünü, sonucu ve büyük ölçüde seküler söyleme dayanan[24] bir ideoloji olarak şekillenmesini sağlamıştır.

Bu süreçte yaşanan İslamla/Müslümanlıkla gerçek İslam arasına konan ciddi mesafe İslamcılığın bir taraftan kaynaklara dönüş hareketini güçlendirmiş, diğer taraftan tektipçi arayışlarını kuvvetlendirmiş[25], İslamcıları idealize ettiği dünyaya ulaşabilmeleri için selefi teolojiye sürüklemiştir. İslam düşüncesinde ilk gelenekçiler olarak dini tecrübe ve birikimin değişime direncini temsil eden Selefiler, şeriatın korunması ve bidatleri yıkma şeklinde çok özel bir misyon üstlenerek sadece kendilerinin kurtuluşa eren bir fırka olduklarını iddia etmişlerdir. Bu yaklaşım özgür düşünce önünde bir engel oluşturmuş, farklı görüşlere tahammülsüzlük ve dışlamalar söz konusu olmuştur.[26] Ancak bugün için Kara'ya göre İslamcı söylemle bağlantılı olarak yeniden ele alınması gereken husus, irtibat kurma ve uygunluk arayışlarının düzeyi, yorumlama kapasitesi ve bugün nereye varıldığının gözden geçirilmesi ve kalkış noktası ile gelinen noktanın, kaybedilenlerle ele geçirilenlerin bir muhasebesi olmalıdır.[27]

İslamcıların heyecanla ve aktif olarak savunageldikleri, etraflarında bir dil örmeye çalıştıkları hususlar, büyük ölçüde kendilerine ait veya üst düzeyde mâl edebildikleri şeyler olmadığını söyleyen Kara, İslamcıların 19. Yüzyılda pozitivist *(akılcı-bilimci-ilerlemeci)* ve özgürlükçü, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumcu-sosyalist-marksist *(dayanışmacı, cemaatçi, enternasyonalist, devrimci)* bir dil kullandıklarını şimdi de bireyci, postmodernist *(herşeyci)*, liberal *(piyasa ekonomisi taraftarı, özgürlükçü)* ve demokrat *(laik, bireyci, hoşgörücü, birarada yaşamacı ve sivil toplumcu)* bir dil kullanmakta olduklarını ileri sürmüş ve bu yorumunu biraz daha ileriye taşıyarak İslamcıların dönem dönem bu dilleri kullanmalarını "kendilerine mahsus" bir söyleme sahip olduklarını göstermediğini belki de çok şikayet ettikleri "taklit"in içinde boğulduklarını, modadaki söylemlerden birine iradi veya gayriiradi yapıştıklarını gösterdiğini ileri sürer.[28] Başka

[17] Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, ..., s. 55.

[18] Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, ..., s. 85.

[19] Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, ..., s. 55.

[20] Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Dili,* çev. Fatih Taşar, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1992, s. 8.

[21] Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, ..., s. 59.

[22] Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 30.

[23] Nilüfer Göle, *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 21-22.

[24] İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam* ..., s. 421.

[25] İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, ..., s. 425.

[26] Sönmez Kutlu, *Selefiliğin Fikri Arka Planı. İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s. 222.

[27] İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, ..., s. 426.

[28] İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, ..., s. 428-429.

bir yönden bir eleştiri de bulunan Roy ise bir İslamcı'nın, Kur'an ile nükleer fizik arasındaki uygunluklardan, Kur'an ile Annales Okulu ya da yapısalcılık arasındaki uygunluklara oranla daha rahat söz edeceğini çünkü İslamcıyı büyüleyenin beşerî bilimler değil, kesin bilimler olduğunu bunun sebebini de beşerî bilimlerin bütünsel insanın, genel olarak insanın parçalanması sürecine dayandığını, kesin bilimlerin ise asla böyle bir niyet taşımadığını belirtir.[29] İslamcı hareket küfre karşı cihada, nefse karşı mücahadeye, gâsıp[30] ve zalimlere karşı mücadeleye, yeryüzündeki bütün Müslümanlara dönük infak ve yardımlaşmaya, birliğe, cennetin anahtarı şehadete davet çıkaran bir direniş ve kurtuluş davası içerisinde olmuştur. Bu sorunun net cevabını bulmak çok kolay olmasa da yine de şöyle bir analiz yapılabilir: Bir Batı'ya *(iyi, ilim ve medeniyet merkezi Batı'ya)* ulaşmak için bir başka Batı'dan *(kötü, işgalci, sömürgeci, kafir, ahlaksız Batı'dan)* kurtulmak; bizi tekrar "zaferlerden zaferlere koşturacak" bir *(gerçek)* İslam'a varmak için ise bir başka *(tarihi)* İslam'dan kurtulmak gerekir.[31] Bir yandan dinsel diğer yandan politik kaygılar arasında kendini tanımlamaya ve konumlandırmaya çalışan İslamcılık, Türkiye'nin politik ve iktisadi gelişmelerine paralel sosyolojik süreçler geçirmiş, Türk toplumunun geleneksel ritüelleri ve gerçekliklerini kendi paradigmasına göre yorumlamıştır.

Türkiye'de 1940'lı yıllardan itibaren Atatürk devri laikliğini "yumuşatma"ya çalışan eğilimlere "İslamcılık" demenin mümkün olmadığını söyleyen Şerif Mardin, 1970'lerden itibaren daha açıkça İslamcı bir mahiyet taşıyan Milli Nizam Partisi (MSP) gibi partileri İslamcılık akımının bir parçası olarak görmenin kolay olmadığını ileri sürer. Bunun sebebi olarak da MSP gibi bir partinin ideolojisinin İslami felsefeden daha çok, Batı kültürünün Türkiye'ye geçmesine karşı alınacak pratik tedbirlerle toplanmasından kaynaklandığını bununda tipik bir Anadolulu "taşralı İslam" davranışı olduğunu, diğer yandan İslam felsefesi yerine Kadı Birgevi'ye kadar giden taşra mahsulü bir püritanizmi kendisine temel aldığını söyler. Bu temel MSP'nin İslamcı söylemini içki yasağı, büyüğe hürmet, tesettür ve vatandaşların cinsel hayatı üzerinde kontrolün konması gibi dar, popülist ve felsefi içeriği olmayan bir değerler kümesinden oluşmasına neden olarak görür.[32] 1980 sonrası süreçte ise İslamcı hareket daha çok gelişip serpilmiş, ancak devlet-toplum ilişkisinde devletin egemen olduğu bir süreç söz konusu olmuştur.[33] Yeni İslam'ın Türkiye'deki tabanı çağdaş materyalist değerlerin soyut İslam ideolojisi içinde kendine sağlam bir yer açmasında etkili olmuştur. Bu tabanı ikinci sınıf laik kurumlarda eğitim görmüş, kentten ziyade taşra doğumlu, yukarı doğru hareketli, krizden başını alamayan Türk ekonomisinin imkanlarını aşacak şekilde acil kimlik ve ekonomik güvence gereksinimi olan genç insanlar oluşturmuştur. Kişisel İslam inancıyla siyasi anlamda laikliği bağdaştıran geçmişin halk İslamı artık ideolojik olarak katılaşmış bir İslam'a dönüşmüştür.[34] Ancak bu katı İslamcılık düşüncesi kapitalist gelişme ve imkanlar arttıkça değişime uğramış *"kanaat tükenmez bir hazinedir", "er-Rızku alellah", "rızık Allah'tandır"* gibi yaygın bir şekilde görülen tabelalar özellikle 1980 sonrasında muhafazakâr Müslüman bakkallardan, İslamcı esnafların dükkanlarından ve iş adamlarının iş yerlerinden süratle ortadan kalkmıştır. Tarikat ve cemaat çevrelerinin 1980 sonrası şirketleşme ve zenginleşme süreci *"bir lokma bir hırka"* anlayışından *"bir lokma, bir hırka, bir mersedes"* haline dönüşmüştür. Şimdi artık gerçeğin kendisi olarak *"bin lokma bin hırka"* Kara'nın vurgusuyla herkesin "vird-i zebanı"[35] oldu.[36]

[29] Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, ..., s. 99.

[30] Zorla alan.

[31] İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, ..., s. 421.

[32] Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 35.

[33] Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 108.

[34] Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*, ..., s. 105.

[35] Sık sık tekrar edilen.

[36] İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, ..., s. 420.

Türkiye'deki "İslamcı" yeniden canlanmanın sadece dini değişkenlere dayanarak açıklanamayacağını söyleyen Şerif Mardin, toplumun din-dışı boyutlarıyla pek çok bağı olan karmaşık bir süreçten[37] etkilendiğini vurgular. İslamcılığın yapısal kompozisyonunu oluşturan din dışı parametreler bugün Türkiye'deki Müslüman aydınları kendilerine intikal etmiş olan geleneksel İslami inançları ve bilimleri sorgulama noktasına gelmelerine neden olmuştur. Öyle görünüyor ki tarih, İslam'ın ana kaynaklarındaki temel öğretilerinin etrafında tarihsel süreç içinde kültürleşerek gelenekselleşmiş İslam anlayış ve yorumlarının eleştirici bir gözle değerlendirilmesi gibi son derece güç ama o nispette kaçınılmaz bir görevi bu Müslüman aydınlara yüklemektedir.[38] İslamcılığın hem tarihsel hem de metodolojik temelleri olan bu problemleri, idealize edilen ancak pratikte çelişkilerle kendini krizlere sürükleyen durumların bir zorlaması olarak ortaya çıkmış ve İslamcı düşünceyi zaman zaman muhafazakârlıkla benzerleştirilen yönleriyle tanımlanan bir konuma sürüklemiştir.

4. İslamcılık'tan Muhafazakârlığa, Muhafazakârlık Üzerine Teorik Bir Tartışma

Muhafazakârlık, aydınlanma felsefesinin ortaya çıkardığı akıl anlayışına ve bu aklın ürünü olan siyasi projeler üzerinden toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan ilk önce siyasi bir felsefe, sonrasında bir düşünce geleneği ve zaman içerisinde bunlardan türetilen siyasi bir ideolojidir. Rasyonalist siyaseti sınırlamayı ve toplumu devrimci dönüşüm proje(ci)lerinden korumayı amaçlayan yazar, düşünür ve siyasetçilerin biçimlendirdiği muhafazakârlık, devrimci dönüşüm karşısında "evrimci" veya "tedrici" değişimi savunur ve geleneksel toplumsal kurumların tahrip edilmesinin, sekülerleşmenin ve dayanışmacı toplumsal yapının aşınmasının felaket getireceğini ileri sürer.[39] Batı siyasal düşünce tarihi içinde liberalizm ve sosyalizmin yanında önemli bir düşünce geleneği ve ideoloji olarak ortaya çıkan muhafazakârlık, modernitenin yol açtığı köklü dönüşümlerin/devrimlerin yer aldığı tarihsel bağlamın bir parçası olarak bazı yerlerde evrimsel bazı yerlerde ise devrimsel süreçler içinde yıkılmakta olan eski düzen karşısında onun yerini alan yeni düzenler, yapılar ve güçler karşısında hem felsefi hem de toplumsal ve siyasal düzeyde bu değişimden şüphe ve rahatsızlık duyanların ilk önceleri savunmacı bir refleksle sonrasında ise analitik ve bilimsel bir perspektifle geliştirdiği bir düşünce geleneğidir. O zamandan bu yana hem felsefi bir düşünce geleneği hem de politik bir ideoloji ve bu ideolojiye yaslanan siyasal parti ve hareketler olarak varlığını sürdürmeye devam eden muhafazakâr[40] siyasi ideolojinin üç ana temel omurgası vardır. Bunlar; akıl, toplum ve siyasettir. Bu üç unsurdan oluşan ve temelde akıl üzerinden türeyen muhafazakâr siyasi ideolojinin epistemolojik temeli aydınlanmanın meydana getirdiği sarsıntının içinde belirginleşen akıl anlayışına dayanırken ontolojik bakımdan insanın sınırlı bir varlık olduğu fikrine dayanır. Çünkü insan aklının evreni ve insanlığı anlayamayacağını, bu kurum ve değerlerin yardımından bağımsız kaldığında ise gerçek bilgiye ulaşamayacağını öngörür. Bu nedenle hiçbir zaman mükemmelleşemeyecek olan insanın ve sınırlı erişim kapasitesiyle onun aklının, toplumun tabi olduğu yasaları bulmak ve dolayısıyla tarihten, dinden, gelenekten ve tecrübeden bağımsız olarak ideal bir toplumu oluşturmak için yeterli olmadığını, tersine insanın gerçek anlamını gelenek, aile ve örgütlü din gibi toplumsal kurumların içinde bulduğunu kabul etmeyi ifade eder.[41]

Buna karşın muhafazakârlığı "modern bir düşünce sistemi" olarak gören yaklaşım bakış açısını Karl Mannheim'ın onu bir ideoloji olarak benimsememesi üzerine oturtur. Çünkü Mannheim'a göre muhafaza-

[37] Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 217-218.

[38] Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 226-227.

[39] Bekir Berat Özipek, *Muhafazakârlık, Akıl, Toplum, Siyaset,* Liberte Yayınları, Ankara, 2017, s. 18.

[40] Fatih Duman, *Demokrasi ve Muhafazakârlık. Gerilim, Risk ve İmkanlar* ..., s. 64.

[41] Bekir Berat Özipek, *Muhafazakârlık, Akıl, Toplum, Siyaset,* ..., s. 22.

kârlık bir düşünce üslubu ve stilidir. Merkez-çevre ilişkisi açısından düşünüldüğünde "çevreden gelişen önemli bir karşı duruş şeklinde filizlenen" muhafazakârlık bir yandan modernizmin kurgusal alanını terk etmeyi kabullenmeyerek içinde yaşadığı çağı eleştirirken diğer yandan modernitenin kültürel alanda ortaya çıkardığı boşluk ve hasarları onarır ve kendi tezlerini ileri sürerek modernizmi tersten onaylar. İkinci Dünya Savaşı öncesinde kapitalizmi şiddetli bir şekilde eleştiren muhafazakâr düşünce, sonrasında sadece teknoloji ve teknik akılla barışmakla kalmamış aynı zamanda hayli konformist bir sürece girmiştir. Böylece tepkisini siyasal alandan kültürel alana taşımış ve kapitalizmle uzlaşmıştır.[42] Muhafazakâr düşünceyi "bilinçli hale gelmiş gelenekçilik" olarak da ifade eden Mannheim'ın[43] yanında muhafazakârlığın bir ideoloji olmadığını ileri süren Russell Kırk'da onu zihni bir durum, bir karakter tipi ve sivil toplumsal düzene bir bakış şekli, ideolojik dogmalar sisteminden ziyade bir sezgiler ve hisler manzumesi olarak görür.[44] Muhafazakârlığı genel bir geçerliliğe sahip müstakil bir fikirler bütünü ve "idealsiz siyaset"[45] olarak gören Huntington'a göre ise hiçbir siyaset filozofu muhafazakâr bir ütopya betimlememiştir.[46] Ne bir din ne de bir ideoloji olan muhafazakârlığın bir kutsal kitabı ve "Das Kapital"i yoktur. Onun yerine önde gelen muhafazakâr yazarların ve kamuya mal olmuş kişilerin son iki yüzyıl boyunca ortaya koyduğu düşünceler vardır.[47]

Bir yüzü, rasyonalizmin aşırılıklarına karşı ılımlı bir yol tutulmasını, topluma müdahale fikrinin reddedilmesini, insanların Jakoben bir siyasal yönetimin buyruğu altında araçsallaştırılmamasını ve tek biçimci siyasal tasavvurlara karşı farklılığın öne çıkarılmasını içeren muhafazakârlığın diğer yüzü toplumu bir organizma olarak anlayan ve toplumsal denge ve hiyerarşileri önemseyerek topluma müdahale edilmemesini isteyen bir görüşe dayanır. Aslında sosyal değişme ve kapitalist modernleşmeye değil, devrimlere karşı[48] olan muhafazakârlığa o kadar fazla anlamlar yüklenmiş ki, terim ciddi bir anlam kaybına uğramıştır. Kemalizmin elitist karakteri nedeniyle çoğu zaman mütedeyyin halka epistemik bir şiddet uygulamakla eşanlamlı kullanılan muhafazakârlığa; dindarlık, gericilik, tutuculuk, mürtecilik, İslamcılık, doğululuk, azgelişmişlik, öte dünyacılık gibi sıfatlar yüklenmiştir.[49] Ercan Yıldırım'a göre Türkiye'deki en geniş anlamlı, yadırgayıcı, aşağılayıcı, sakınılması gereken "yaftalardan" biri olarak kullanılan muhafazakârlık; bugünkü konjonktüre göre, İslamcılar için bir yaftadır. Çünkü muhafazakârlık yaftasını almış bir ismin fikirleri, gelecek perspektifi ve güvenilirliği yıpranmış demektir.[50] İdeolojiden modern bir düşünce sistemine tüm bu teorik tartışmaların ötesinde muhafazakârlık hem siyasal hem de toplumsal bir rol ve güce sahip olmuştur.

[42] Fırat Mollaer, *Muhafazakârlığın İki Yüzü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s. 192-193.

[43] Philippe Beneton, *Muhafazakârlık,* çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 115.

[44] Russell Kırk, "Muhazakârlığın On Prensibi", *The Political of Prudence*, der. Fatih Duman, çev. Okan Aslan, *Muhazafakârlık Okumaları,* Kadim Yayınları, Ankara, 1993, s. 42.

[45] Politik ohne wunschbilder.

[46] Samuel P. Hungtington, "Bir İdeoloji Olarak Muhafazakârlık", *Muhazafakârlık Okumaları,* der. Fatih Duman, çev. Fırat Duruşan, Kadim Yayınları, Ankara, 2020, s. 8, 13. Hungtington'a ait bu kitap bölümü *The American Political Science Review*, C. 51, No. 2, 1957, Cambridge University Press'deki yayından çevrilmiştir.

[47] Russell Kırk, "Muhazakârlığın On Prensibi"..., s. 41.

[48] Fırat Mollaer, *Muhafazakârlığın İki Yüzü*, ..., s. 25.

[49] Fırat Mollaer, *Muhafazakârlığın İki Yüzü*, ..., s. 30-32.

[50] Ercan Yıldırım, *Neoliberal İslamcılık, 1980-2015 İslamcıların Dünya Sistemine Entegrasyonu*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2016, s. 432.

2007 yılında Şerif Mardin'in gündelik hayattaki muhafazakârlaşmanın dinamiklerine dikkat çekmek için ortaya attığı *"mahalle baskısı"* mefhumuna, *"mahalle kalmadı ki baskısı olsun"* diye mukabelede bulunan Mustafa Kutlu; *"ne dindarlaşma ne modernleşme bize bir hayat tarzı kazandırmıyor", "tuhaf değil mi, her yere cami yapılırken, her yere gökdelen dikiyoruz. Yani hem bu dünya fani diyoruz hem kazık çakmaya çabalıyoruz"* diyerek, iktidarın inşaat ve tüketim şehvetinden yakınır. Yüksek binalardan ve gösterişten yaka silker. Tanıl Bora'ya göre belki de Türk muhafazakârlığının meşrebi zaten budur: *"hudutsuz bir faydacılığın gölgeliğinde, "sürdürülebilir" melankoli vasatı".*[51]

5. İslamcılık Muhafazakârlık Farklılaşması

Kavramsal olarak muhafazakârlık ile İslamcılık arasında ciddi bir farklılık vardır. Muhafazakârlık modernleşme ile uyumlu, demokrasi, laiklik, kalkınma, kentleşme, ulus-devletleşme gibi modern süreçlere karşıt olmayan bir noktada iken Türk İslamcı hareketlerin önemli bir bölümü bu kurumların bazılarına veya hepsine karşı olmuş, İslami bir rejimin tesisini savunarak kurucu ve dönüştürücü-devrimci bir eksende yer almıştır. Tabiatı itibariyle modernleşmeyi hâkim ve tedrici evrimci bir değişim olarak gören muhafazakârlık, kültürel ve tarihsel kimliğe uyumlu bir modernleşmeyi savunmuştur. Yerlilik ve millilik vurgusunu öne çıkaran muhafazakârlığın karşısında İslamcılık ise evrenselci bir ümmetçilik anlayışına sahip olmuştur. Muhafazakârlıkta geçmiş, bugün ve gelecek bütünlüğü söz konusu iken tıpkı Kemalizm gibi İslamcılık ise kopuşçu bir noktada yer almış ve devrimci bir yöntem belirlemiştir.[52] Bu yapısal farklılığa rağmen bugün Türkiye'de İslamcılık düşüncesinin muhafazakârlaştığıyla ilgili genel bir yargı bulunmaktadır. Bunun sebebi İslamcı hareketin biraz da AK Parti'nin İslamcılığın genel tezleri yerine muhafazakârlara özgü tavırları benimsemesi, kendisini "muhafazakâr demokrat" kimlikle tanımlamasının etkili olmasından kaynaklanmaktadır.[53] Türk muhafazakârlığı ile İslamcılık arasında kurulan düşünce akrabalığının en önemli gerekçelerinden birisi de kullanılan dini referanslardır. Halbuki muhafazakârlarla İslamcıların dine yaklaşımları tamamen uyuşmaz. Hatta aralarında önemli bakış farklılıkları vardır. Buradaki temel farklılık, İslamcıların bir tür evrenselciliği ön plana çıkaran tutumlarına karşılık, muhafazakârların İslamı gelenek ve ulusal hassasiyetleri öncelemeleridir.[54]

6. AK Parti İktidarı ve Siyasal Perspektifi Üzerine

28 Şubat sürecinde kapatılan Refah Partisi'nin ardından Recai Kutan liderliğinde kurulan Fazilet Partisi, Refah Partisi'ne göre daha ılımlı ve daha az İslamcı olduğunu göstermeye çalışmış, Erbakan'ın sert İslamcılığını terk etmiş ve artık NATO'dan çıkmaktan, İslami bankacılığı yerleştirmekten bahsetmez olmuştu. Buna rağmen Fazilet Partisi'de 2001 yılında kapatılmıştır, bunun üzerine Erbakan taraftarları bu defa Saadet Partisi'ni diğer yandan Fazilet Partisi içindeki reformcularda laik olduğunu iddia ettikleri Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti)[55] kurmuşlardır.[56] AK Parti liderleri laik medyaya ve orduya, dini siyasete alet etmeyeceklerini vaat etmişler ayrıca belli aralıklarla ABD'yi ziyaret ederek Cihan Tuğal'a göre yetkililerle "içeriği hiçbir

[51] Tanıl Bora, *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 410-411.

[52] Oğuzhan Bilgin, "Kemalizm ve İslamcılık Sarkacında Türk Muhafazakârlığının Kuramsal ve Toplumsal Dönüşümü: Başörtülü Kadınlar ve Gösterişçi Tüketim Tartışmaları", *Akademik Hassasiyetler*, C. 6, S. 12, 2019, s. 10.

[53] Ercan Yıldırım, *Neoliberal İslamcılık, 1980-2015 İslamcıların Dünya Sistemine Entegrasyonu* ..., s. 429.

[54] Fırat Mollaer, *Muhafazakârlığın İki Yüzü* ..., s. 148.

[55] Literatürde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kısaltması yaygın olarak "AK Parti" veya "AKP" şeklinde kullanılmakla birlikte, bu farklılıklar daha çok taraftar ya da muhalif söylem ve düşünceyi ortaya koymanın somutlaşan ifadeleri haline gelmiştir. Bu çalışmada ne muhalif ne de taraftar bir söylem söz konusu olmamakla birlikte kısaltma olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin resmi kuruluş belgesinde açıkladığı "AK Parti" kısaltmasının kullanımı tercih edilmiştir. Bu kısaltmaya atıflarda dahildir.

[56] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye,* çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014, s. 179-180.

zaman açıklanmayan"[57] toplantılar düzenlemişlerdir. Merkez sağ eğilimin bir başka çeşidi olan AK Parti, kurdukları iktidar bloğunda taşralı tüccarlar ve iş adamlarının yanı sıra dindar aydınların ve profesyonellerin de dahil edilmesiyle bu bloğu zaman içerisinde genişletmişler ve aynı zamanda, neoliberal ve dünya pazarına oynayan kesimlerin konumuna son vererek ellerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Profesyonellikleri, laik medyayla diyalogları ve küresel kapitalizmle bütünleşmeleri bakımından eski İslamcı liderlerden ayrılan AK Parti liderlerinin en kritik özelliği kişisel dindarlıklarını korurken, sık sık İslamcılardan ne kadar farklı olduklarını vurgulamaları olmuştur. Başbakan sıfatıyla R. Tayyip Erdoğan bu farklılığı *"Biz Millî Görüş gömleğini çıkardık"* mecazıyla anlatmış ve AK Parti liderlerinin Refah-Saadet-Fazilet Partisi'nin İslamcılarıyla ortak bir yönlerinin kalmadığını söylemiş ancak 2007 genel seçimleri yaklaşırken ise *"ben değişmedim"* diyerek aksine bir ifadede bulunmuştur.[58] Yani Müslüman olmanın İslamcı olmayı gerektirmediğinin farkına varan AK Parti İslamcı bir parti olarak etiketlenmekten kaçınan bir siyasal strateji yürütmüş[59] ancak zaman zaman İslamcı geçmişini ortaya koyan davranış ve ifadelerde bulunmaktanda imtina etmemiştir. İslamcılıktan muhafazakârlığa hem teorik hemde pratik alanda yaşanan tartışmalara yönelik görüşmecilerden özellikle Ayşe'nin tespit ve değerlendirmeleri mahallenin içinden yapılan dikkat çekici ve tartışmalı bir yorum ortaya koymaktadır.

> "Muhafazakârlık AK Parti'nin İslamcılık'tan kurtulmak için sığındığı bir kavram. Çünkü toplumun her kesiminden oy almak isteniyor. Büyük ideallerle yola çıkıldı. Ama bu iddiaları hayata geçirmek için içtihadi altyapı kurulamadı. Kuveyt Türk gibi. Biz asla faizle bir şey almayız. Kimse artık bunu gözetmiyor. İslamcılık belli bir zümrenin ideolojisi. "Köylülükle karışık İslamcılığı yönetmek kolay olmadı". Doktrinasyon Erbakan'dan geliyor. Erdoğan İslamcılarla yola çıktı. .....[60]'ye ne oldu. Sekülerleşti. İslamcıların söyledikleri ya büyük geldi ya da dar geldi, lafzı olan ama pratiği olmayandı. Yani lafızda kaldı."

Ayşe'nin tespitleri sert, bir o kadar da mevcut durumu açık bir şekilde resmeden cesur bir yorum ve netliktedir. AK Parti'nin muhafazakârlığını İslamcılıktan kurtulmak için sığındığı bir kavram daha da ötesinde muhafazakârlığın İslamcılıktan sıyrılarak inşa ettiği düşünce ve söylemin hangi gerekçe ve amaçlara dayandığını ortaya koymakta, İslamcılığın ise reel-politikte pratiği olmayan yönüne dikkati çekmektedir. Ayşe bunun nedenini modern bir ideoloji olarak İslamcılığın köylülükle mezcedilmesi olarak ilişkilendirmektedir. Bu tespitinin ardından Ayşe, AK Parti'nin 2002'de iktidara gelişi ile ilgili olarak *"merkeze oturunca ne yapacağını bilemediler bizimkiler. Geri kalmışlığı muhafazakârlar bir nevi dine bıraktılar"* şeklindeki yorumu siyasal mücadelenin zaferle sonuçlandığı bu tarihsel dönemin siyasal psikolojisini betimlemekte, içinden çıkılamayan yön ve olumsuzlukların müsebbibi olarak da dine atfedilen anlam ve çerçeveyi yorumlamaktadır. Ayşe'nin muhafazakârların dine yükledikleri sorumluluğa ek olarak diğer bir görüşmeci Tuğba ise gelecekte ortaya çıkacak muhtemel bir durumu şu sözlerle ifade etmiş Ayşe'nin değerlendirmesini biraz daha genişletmiştir. "*İktidar değiştiğinde muhafazakârlar dindar olmayacaklar. Çünkü koptular. Dindarlıklarını görüntüde bırakacaklar. Muhafazakârların esas sorunu birçok şeyin içini boşaltmaları oldu.*" Muhafazakâr kimliğe yönelik bu eleştirel yaklaşımlar çok uzun sayılmayacak bir zaman aralığında (1990-2025'lere yaklaşık 35 yıl) İslamcılıktan muhafazakârlığa yaşanan değişimin diğer bir ifadeyle savrulmanın resmini ortaya koymaktadır. Bu konuda Ayşe'nin babasının bizzat içinde olduğu 1990'lı yıllardaki politik gelişmelerin duygusal atmosferi ve bu atmosferin bugünkü anlam ve karşılığındaki farklılığı bu yaşananları yeteri kadar somut bir şekilde ortaya koymaktadır. *"Babam Erdoğan'ın Kur'an okuduğunu görünce hüngür hüngür ağladı. Çünkü*

[57] Cihan Tuğal, *Pasif Devrim, İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi,* çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 66.

[58] Cihan Tuğal, *Pasif Devrim, İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi* ..., s. 66.

[59] James G. Mellon, "Islamism Kemalism and the Future of Turkey", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 7:1, 2006, s. 79.

[60] Tanınmış bir gazeteci.

babam ezanın yasak olduğu günleri yaşamış, yokluğu görmüş, darbeleri görmüş ve çocuklarını okutmuş." İslamcılığın gücünün ve motivasyonunun dayandığı siyasal gelişmelerin nasıl bir etkiye sahip olduğu ve motivasyonlarının idealize edilen dünyasında nelerin yer aldığını yine Ayşe'nin şu sözleri ortaya koymaktadır.

> "Köylülük, fakirlik, yokluk var idealize edilen dünyamızdan. Babamın hikayesi Erdoğan'ın hikayesi".

İslamcılığın köylülük, fakirlik ve yokluğun idealize edilen dünyası, aradan geçen 20 yılın ardından nereye evrildi. Bu kavramlardan köylülük, muhafazakâr tutum ve davranışların pratik temeli olarak etkisini sürdürdü, fakirlik ve yokluk ise zenginlik ve bollukla yer değiştirdi. Türk sağının beslendiği temel kaynak köylülük ve siyasetinin kadrolarıda genel olarak köylü çocukları oldu. Bu sebeple sağ, Türkiye'nin köylü çocuklarından beslenen bir hareket olarak köylük yapıyı destekledi. Ancak Türkiye'nin geleneksel "köylü sağı" zamanla "kentli bir sağa" dönüşme süreci içerisine girdi. Yeni sağ olarak tanımlanabilecek bu gelişim, yeni değerlere dayanan yeni bir kentliliğin ifadesi olarak öne çıktı. Bu yeni kentlilik de kendisini "yeni orta sınıflar" olarak görünür kılmaya çalıştı.[61] Bu yeni orta sınıf muhafazakârlar kamusal ve siyasal alanda varlıklarını gösterir ve inşa ederken İslamcılığın ideolojik referansları konusunda sancılı bir süreç geçirmiş siyasal kimliğini etkileyen kişi ve düşüncelerin etkisi altında kalmışlardır. Bu konuda İslamcı düşünürlerin durdukları yeri ve konumlarını görüşmecilerden Ayşe şu şekilde eleştirmiştir.

> "M. Hamidullah, Fazlur Rahman, Ali Şeriati'lerle modern hayat yaşanmaz. Cemaleddin Afgani'den Türkiye'de İslamcıların aldığı İslamcılık sorunlu. Millet, milliyet, devletle ilgili kavramı stratejik kuramadı. AK Parti'nin milliyetçileşmesi normalleşmedir.[62] Ben niye (Ali Şeriati) doğunun ezik aydınlarıyla aynı yerde duruyorum. Müslüman olduğu için cezalı olarak yaşadı annem ve babam. Kemalizmin yoğun olduğu dönemde."

Ayşe'nin bu yorumu Türkiye'deki İslamcılığın diğer Müslüman ülkelerdeki İslamcılık türlerinden farklı olduğunu söylemenin ötesinde Ali Şeriati'den Fazlur Rahman'a ve diğer önemli İslamcı teorisyenlere kadar ortaya koydukları görüşleri eleştiren hatta sorunlu olarak gören bir değerlendirmedir. İdeolojik olarak İslamcılığın İslam toplumlarında farklı formlarda kendini göstermesinin nedeni her toplumun kendi toplumsal dinamikleri ve buna bağlı şekillenen toplumsal yapısından kaynaklanmaktadır.

7. Muhafazakârlık ve Sekülerleşme Denklemi

Kentleşme sürecinde köyden kente gelenlere yönelik eski kentliler yeni gelenlere "kentteki köylüler" olarak bakıyorlardı. Ancak kente gelmeleri engellenemeyen köylüler karşısında kentsoyluların ayrıcalıkları korunmalıydı. Bunun için kenstsoylular köyden gelenleri, zihinlerinde oluşturdukları köyde tutmuşlardı. Ancak bu yaklaşıma göre kentleşme olgusunun bir sonucu olarak kültür farklılığı ortaya konuldu. Dolayısıyla kentlileşme bir zaman sorunu haline gelmişti ancak zaman geçtikçe bu yaklaşımında yetersizliği ortaya çıktı. Zaman geçiyor ancak kentte görülen ikili kültürel yapı varlığını korumaya devam ediyordu. Süreç içerisinde ortaya çıkan bu ikili yapının kültürel bir sorun değil yapısal bir sorun olduğu anlaşıldı. Anlamını yitiren kültürel kentlileşme anlayışına göre kente göçmüş birkaç nesil kentte kalsa bile kentlileşemeyecekti. Bundan sonraki aşamada kent ve kentlileşme azgelişmiş kapitalizmin temel süreçleri içine oturtulmaya çalışıldı.[63] Kentleşme sürecinde yaşanan bu gelişmelerin kategorize edilmesi esasen 1950'den sonra nüfus artışını

[61] Vedat Bilgin, *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri. Köylülükten Çıkış Yolları*, A Kitap, Ankara, 2014, s. 262-263.

[62] Görüşmecilerden Furkan ise bu düşüncenin tersini söylüyordu.

[63] İlhan Tekeli, Yiğit Gülöksüz, "Kentleşme, Kentlileşme ve Türkiye Deneyimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1234-1237.

yılda yüzde 2-3'ü aşan düzenli bir ekonomik gelişme ile birlikte gelişti ve şehirlerde iş edinme imkanları ortaya çıktı. Kırsal yerleşim bölgelerinden insanlar kente akmaya başladı ve geldikleri yerlerin fakirliğiyle karşılaştırıldığında bir çeşit yukarı doğru hareketlilik olarak tanımlanabilecek toplulukların yerleşimi olan gecekondular doğdu. Kentlerin çeperlerinde oluşan bu gecekondu mahallerinde köylerden göç edenler, dinin merkezi bir yer işgal ettiği ve kendi özgün yerleşimlerini oluşturdukları bu bölgelerde yerel destekle camiler inşa ettiler. Buralarda günlük yaşamın Müslüman ritmi, şehir merkezindekinden çok daha belirginleşti. Böylece ılımlı İslam şehre başarılı bir şekilde transfer oldu.[64]

Bu süreçte İslamcılar taşradaki ve kentteki yoksul semtlerini yalnızca taşralılığı yücelterek değil aynı zamanda taşralı kitleleri şehirlerle bütünleştirerek ve bu bütünleşme sürecinde şehirleri dönüştürerek kazandılar. İslamcıların kırdan göç edenlere yaklaşım stratejileri AK Parti'nin eski İslamcıları tarafından devralınmış ama fetih gibi savaşçı metaforlar bir kenara bırakılmıştı. Böylece kırdan kente göç edenler AK Parti'yi Türkiye'deki elitizme karşı kendi doğal liderleri olarak görmüşlerdir. Yani AK Parti, RP'nin İslamileştirdiği kent uzamını kısmen gayri İslamileştirdi. Partiye artık İslamcı hareketin iş adamlarından oluşan kanadı hâkim olduğundan, yatırımlar için cazip bir kent altyapısı ve kültürünün yaratılması daha da vurgulandı. Böylece şehirlerin genel görüntüsü sekülerleştirilmiş ama İslami işyerlerinin, tüketicilerin ve yaşam tarzlarının dahil edilmesiyle şehirler aynı zamanda İslamileşmişti. Bu aşamada AK Parti alkol satışına ve kullanımına kısıtlamalar getirmiş, tüketimci, seküler ve kapitalist bir kent çatısı altında siyasal toplumun rehberliğinde ve sivil toplumun aktif katılımıyla moleküler bir İslamileşme süreci yaşanmıştır.[65] Turgut Özal'ın önünü açtığı yeni girişimci orta sınıfın varlığının giderek belirginleştiği bu süreç sonrasında R. Tayyip Erdoğan'da giderek güçlenen geniş halk kitlelerinin temsilcilerini Türk siyasetinin etkili oyuncuları haline getirmiştir.[66]

Ancak kent uygarlığı sekülerizasyonun ortaya çıktığı bir ortamdır. İslamcılıkta kentleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak bu gerçekle karşı karşıya gelmiştir. Toplumsal hayatın ilkelden kabileye, köye, kasabaya ve kente doğru bir "evrim" geçirdiği, basit toplumsal yapılanmadan karmaşık bir kitle toplumuna doğru evrimleştiği ve bunun insanlık tarihi durumunda veya insanlığın "evrim" aşamasında çocukluktan "olgunluk" dönemine doğru geliştiği kent uygarlığı, insanın olgunluk halinin vuku bulacağı ve sekülerizasyonun meydana geleceği bir zemini sağlar.[67] Çünkü Avrupa sekülerleşmesinin başat aktörleri olan endüstriyel kapitalizm, bilimsel gelişmeler ve kentleşme doğaüstü alanın, dinin, dinimsi yapıların, batıl ve halk inançlarının toplumsal prestijlerini ve topluma etki etme güçlerini göreli olarak azaltmış ve "modernleşme sekülerleştirir" iddiasını şekillendiren unsurlar olmuştur.[68]

Geçmişe nazaran kentleşme oranının artmasıyla birlikte toplum içinde ruhani şeylere karşı kayıtsızlığın artması ve doğaüstü alanla ilgili kimliklerin toplumsal alanda daha az belirleyici role sahip olması anlamına gelen sekülerleşme[69] teolog Cornelis Van Peursen'e göre "insanın, aklı ve dili üzerinde önce dini, sonra metafizik denetimden kurtarılması" "dünyanın dini veya din misilli kavranışından soyutlanarak bütün kapalı dünya görüşlerinin atılması, tüm doğaüstü mitlerin ve kutsal sembollerin parçalanması" anlamına gelmektedir.[70] Kentleşme süreci ile birlikte gelişen sekülerleşme paradigması mobilizasyon sürecini, özel yaşam

[64] Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset* ..., s. 222-223.

[65] Cihan Tuğal, *Pasif Devrim, İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi* ..., s. 69.

[66] Metin Heper, "Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan", *Insight Turkey*, Vol. 15, No. 2, 2013, s. 141.

[67] M. Nakib El-Attas, *İslam Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, çev. Mahmud Erol Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul, 2019, s. 44.

[68] Volkan Ertit, *Sekülerleşme Dinden Uzaklaşmanın Hikayesi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2014, s. 29; Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2019, s. 120.

[69] Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* ..., s. 121.

[70] M. Nakib El-Attas, *İslam Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi* ..., s. 41.

alanların yaygınlaşmasını ve farklı alternatiflere sahip olma imkanlarını genişletmiş[71] toplumsal alanda artan bireyselliğin doğal sonucu olarak sekülerleşme hız kazanmıştır. Köyden kente akan ve kentin çevresine yerleşen, kentte yaşamak için mücadele ederken değişen, bireyselleşen kentsoyluların karşısında kültürel ötekiyi temsil eden geniş halk kitleleri giderek sekülerleşmiş ve yeni bir bakış açısı ve anlam dünyası inşa etmek zorunda kalmışlardır. Bu değişim kontrol edilebilir bir mahiyetten daha çok zorunluluklarla örülü parametreler üzerinden yaşanmıştır. Türkiye'nin son 60 yılda yaşadığı değişimi ideolojik idealizmden pragmatist dünyeviliğe nasıl evrildiğini görüşmecilerden Ayşe'nin şu analizi açıkça ortaya koymaktadır.

> "Biz çok büyük ideallerle büyüdük, idealize etmiş insanlarla büyüdük. Biz ne olduk. Gücü ele geçirdik. Dünyayı gördük. Belli zevkler edindik. Babamlar izole bir hayat yaşadı. Biz geldik merkeze oturduk. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni aldık. Resepsiyon oldu. Kadınlar bir yerde, erkekler bir yerdeydi. Demişler ki, 'ayakta mı yiyeceğiz'. Halbuki ayakta yemek haramdı."

İslamcılıktan muhafazakârlığa yaşanan değişimi ve yorumlarını babasının mücadelesi ve yaşanmışlıkları üzerinden karşılaştırarak analiz etmeye çalışan Ayşe, 1994 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı kazanmakla başlayan ve bugüne kadar uzayan iktidar yürüyüşünde yolun başında yaşanan fotoğrafı net bir şekilde anlatmaktadır. Bu fotoğrafın zaman içerisinde evrildiği noktayı bir sonraki şu yorumuyla açan Ayşe muhafazakârların yaşadıkları değişimi sekülerleşmeye bağlayarak anlatmaktadır. *"Değerler üzerine kurulu bir hayatım var. Ama şimdi muhafazakârlar böyle değil. Ayakta mı yiyeceğizden tabakta yemek bırakıp israf etmeye gelinen nokta. Bu sekülerleşmenin dibidir."*

Kendisini İslami hassasiyete sahip muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan görüşmeci Furkan ise Ayşe'nin sekülerleşme süreci hakkındaki örneği ve yorumunu açarak ekonomik kaygı, yaşam biçimi ve dini özgürlükler bağlamında yaşanan pozitif gelişmelere işaret ederek muhafazakâr camianın ulaştığı seviyeyi tanımlamış; ancak tüm bu gelişmelerin diğer yandan sekülerleşme sürecini beraberinde geliştirdiğini ve bu sürecin AK Parti döneminde olduğunu ifade etmiştir.

> "Ben AK Parti döneminde daha da sekülerleştim. Biz dünya gerçekleriyle karşı karşıya kaldık. İslam dünyasına hamiliği ancak Türkiye yapabilir. Dertliydik nesil yetiştirmekte, şimdi ise bireysellik var. Benim insanım benden olan bir yere gelsin isteniyor, böyle olunca da klikleşmeler başlıyor. Ekonomik kaygılarımız kalktı, yaşam biçimindeki engeller kalktı. İnanç özgürlüğümüzdeki kaygılarımız kalktı. Bu bizi sekülerleştirdi. Artık bir değişim ve rahatlık var. Muhafazakâr camianın mahalle baskısı yok artık."

Muhafazakârların bireyselleşme ve sekülerleşme sürecini giyim kuşam üzerinde pratize eden Gizem ve Ayşe esasen bu değişim sürecini kadın bedeni üzerinden anlatmaktadırlar.

> "Örtünmenin derecesi değişti. Giyinme standartları, boyutları değişti. Etekten pantolona bir evrilme oldu. Tesettür kadının sosyal hayata geçişiyle birlikte değişti. Sonra da trendlere uyum sağlandı." GİZEM

> "Terzi bile giydiğim eteğin boyuna müdahale etti. Bu çok kısa olmaz mı diye, Müslüman kadının toplumsal saygısı yok." AYŞE

Müslüman kadına yönelik hem seküler kesimin hem de muhafazakâr erkeklerin bakış açısı ve yaklaşımına duyduğu rahatsızlığı görüşme boyunca dile getiren Ayşe'nin bu düşünceleri Cihan Aktaş'ın "Bacıdan Bayana" isimli kitabında derinlemesine sorgulanmaktadır. Aktaş, görüşmeci Ayşe'nin Müslüman kadının kendini gerçekleştirmesi için çıkmaya zorunlu sayıldığı o büyülü ve resmi kamusal alanı, hegemonik iktidar merkez-

[71] Volkan Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, Orient Yayınevi, Ankara, 2015, s. 33.

lerinin kitleleri biçimlendirmesi için tasarlanmış, bulunma ve görünme koşulları iktidar sahipleri tarafından belirlenmiş, bir resmi baskı mekanizması olarak işlev görmeye hazırlanmış bir alan olarak tanımlamış ve böyle bir alanı kurmaca, halüsinasyon, koca bir yalan, bir mizansen, olanı değil olması gerekli bulunanı gösteren yer olarak tanımlamıştır. Çünkü burada sizin için çok önemli olma ve görünme biçimlerinin karşılığı söz konusu değildir. Dolayısıyla böyle bir alanda bulunmak suretiyle kendini gerçekleştirmek de bir kendi kendini kandırmacadan öte gitmeyebilirdi.[72] Bu konuda İslamcılar her ne kadar söylemlerinde dinin bireysel ve özel olarak düzenlenmesi ve kamusal alanda ifade edilmesine izin verilmesi gerektiğini savunsada, seküler elitlerin dinin kolektif kamusal alan tarafından düzenlenmesini ileri sürmeleri bu yorumu haklılaştırmaktadır. Çünkü, "özel olan politiktir".[73]

8. Kültürel İlişkiler ve Toplumsal Pratikler

Görüşmeciler içinde yaşadığı tecrübe ve yorumlarıyla farklı bir kimliğe sahip olan Ayşe, yıllarca oturduğu Kadıköy'de inancı ve siyasal kimliği nedeniyle ötekileştirilmiş ancak bu algı ve davranışlara karşı mücadele etmekten vazgeçmemiş.

> "Babam yerine koyduğumuz 40 yıllık komşumuza (emekli general) tarihi mezarlıkta yer ayarladım. Ateist komşuma. ..... teyze (generalin karısı) geldi bize medeniyet ahkâmı kesti. Annem ahkâm kesen generalin karısına 40 yıl tahammül etti. 2017'de başörtüsü yüzünden karakolluk olduk."

40 yıllık komşuluğun konu siyaset ve inanç olduğunda gerilimin ve çatışmanın ortaya çıktığı, "biz ve siz"e dönüştüğü bir duruma yol açtığını anlatan Ayşe, bu durumun sadece farklı siyasi ve dini görüşe mensup olanlarla kalmadığını aynı mahallenin mensuplarından özellikle de erkekleri tarafından muhafazakâr kadınlara yönelik bir ötekileştirme ve aşağılama halinin söz konusu olduğunu anlatmaktadır.

> "Müslüman kadının toplumsal saygısı yok. Bacı kültürü sıkıntılı bir şey. Erkekler bu yetkiyi kültürden alıyor." (Çünkü)[74] Erkekler seküler hayatın tadını çıkarmak istiyorlar, kadınlardan da feodalitenin bekçisi olmasını bekliyorlar."

Bacı söylemi zamanla özel alanla kamusal alan arasındaki mahrem değerleri gözeten uyuma ilişkin olarak nostaljik bir konuma devredilirken, bayan ise yeni simgelerle donatılan kamusal alanın giderek genişleyen gücünü anlatmaktadır. Müslüman erkeğin Müslüman kadına ilişkin algıları ve önyargılarında bacı tanımlaması kamusal alanda varlığını artırdıkça dava ağabeyisinin nezdinde ötekileşleşmeye başlamıştır. Çünkü bacı, namustu. Bacı himaye edilen konumundan uzaklaştıkça dışarıklaşmış ve yanında görünmek istenmeyen biri haline dönüşmüştür. Tabi burada 28 Şubat sürecinden sonra İslamcılık dalgası içinde ön plana çıkan kimi erkeklerin başörtüsü örtmeyen kızlarla evlenmeyi tercih etmeye başlamalarına derken, kırk yaş sendromları, gizli imam nikahları, çöküş devri psikozları kamusal alanda hem içeriksel hem de biçimsel uyumsuzluklarla gündeme oturmuş ve tartışılmış[75], çok yönlü yaşamları ve profesyonel kariyerlerine rağmen kamusal alanda giderek görünürleşen ve İslamcı elitin bir parçası haline gelen İslamcı kadınlar hem laik kadınlar hem de İslamcı erkeklerle ilişkilerinde zorluklarla karşılaşmışladır.[76] 1980 sonrasında başörtüsüyle

[72] Cihan Aktaş, *Bacıdan Bayana İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 26.

[73] Pınar Tank, "Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity", *Turkish Studies*, Vol. 6, No. 1, March 2005, s. 14.

[74] Yazar tarafından eklendi.

[75] Cihan Aktaş, *Bacıdan Bayana İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi* ..., s. 34-35.

[76] Nilüfer Göle, "Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites", *Middle East Journal*, Vol. 51, No. 1, Winter 1997, s. 57.

kamusal alanda kendini göstermeye başlayan ve İslam'ın bilinçli bir uygulayıcısı olarak ortaya çıkan Smith'in ise "aydın Müslüman kadın" olarak tanımladığı İslamcı kadınlar Kemalist kurguyu tersine çevirmiş ancak seküler kadın gruplarıyla birlikte İslamcı hareket içindeki erkeklerin muhalefetine muhatap olmaktanda kurtulamamışlardır.[77]

Müslüman kadının kamusal alandaki varlığının giderek artması karşısında bu görünürlük İslam'ın özünden uzak şekilsel ve yapay bir dindarlık tanımlaması ve tartışmasını yoğunlaştırmıştır. Halbuki İslam'a göre kadın el üstünde tutulan bir konuma sahipti. Ancak erkek bireysel taleplerini dini gelenekle kamufle ederek dönüştürmüş, modern hayatta seküler pratiklerine uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Ayşe'ye göre muhafazakâr erkeğin bu stratejisinde kadına "feodalitenin bekçiliği" uygun görülmüş ve bu düşünce üzerinden kendisine muamele edildiğini ileri sürmüştür. Muhafazakâr erkeklerin kadınlara karşı bu yaklaşımını dinin birçok veçhesine yönelik yapılabilecek Gizem'in şu yorumu üzerinden anlamak mümkün.

> "Nasıl inanmak isterseniz dini de ona göre yorumluyorsunuz. Yanlışlar yapınca çorap söküğü gibi devam ediyor ve bunlara sonra da inanmaya başlıyorsunuz."

Muhafazakârların kadın ve erkek ilişkilerinin boyutundan dinin birçok sembol ve ritüeline yaşanan anlam kayması, modernleşmenin dolayısıyla sekülerleşmenin doğal bir sonucu ve etkisi. 28 Şubat sürecinin sembolü olan ve yıllarca toplumsal ve siyasal gerilimin malzemesine dönüşen başörtüsü de bunlardan birisi oldu. Kemalistler ve İslamcılar arasında çatışma kaynağı ve görseli haline gelen sonunda ise her iki taraf için eski anlam ve çatışma dinamiği olmaktan çıkan bu sembol hem Kemalistler için hem de İslamcılar için sosyolojik sonuçlar ortaya koyarak gündemden düştü ve normalleşti. Çünkü Kemalistler rejim bekçiliği ve resmi ideolojiyi muhafazaya dönük refleksleriyle karşı çıktıkları başörtüsünün sosyolojik yönünü ve gücünü anlamak istemediler, İslamcılar ise başörtüsü üzerinden konsolide ettikleri ideolojik dirençlerini ve motivasyonlarını yaşanan normalleşme süreciyle beraber kaybederken inançları ve samimiyetleriyle farkında ol(a)madıkları bir teste tabi oldular ve bunun sosyolojik sonuçlarını kendi mahallelerinde yaşanan gelişmeler üzerinden yorumlayamadılar ya da yorumlamak istemediler. Çünkü sekülerleşme onlarda bir şeyleri yıkarken diğer taraftanda bir konfora kaynaklık ediyordu.

> "Tesettür ahlaktan uzaksa içi boş demektir. Yani Allah'ın muradıyla örtüşmüyor. 28 Şubat'ta çok mücadele vermiş biriyim. Tesettürün pek bir anlamı kalmadı." TUĞBA

Dindar, muhafazakâr kesimin 28 Şubat sürecinde verdiği mücadelenin bugün geldiği noktayı özetleyen Tuğba'nın yukarıdaki sözleri değer ve inanç sisteminde yaşanan anlam kaymasını açıkça ortaya koymaktadır. O dönemi görmüş, yaşamış ve mücadele etmiş dindar, mütedeyyin kesim bugün gelinen durumu birbirinden kopuk iki ayrı uç şeklinde tasvir etmekte ve yorumlamaktadır. Nitekim 28 Şubat sürecinden hemen önce veya sonrasında doğan bugün ise 25-30 yaş aralığında olan genç muhafazakâr kadın ve erkekler her ne kadar aynı mahallenin ve ideolojinin insanları da olsa o günlere dair yeterli bir bilgi ve farkındalığa sahip olmadıkları, yakın siyasi tarihteki bu gerilimli günlerin bugünkü siyasi ve toplumsal gelişmeler üzerindeki etkilerini fark etmedikleri, bireyselleşme ve sekülerleşme sürecine daha çok intibak ettikleri görülmektedir. Yaşanan bu değişimi kadın ve erkek ilişkisi üzerinden Ayşe şu sözlerle açmaktadır.

> "Araba var, herkesin ayrı odası var, çocuklar kolejde. Bugün bir riyakârlığa savrulduk. Ama kadın evde otursun. Bu muhafazakâr erkeklerin PKK'cılığıdır."

[77] Thomas W. Smith, "Between Allah and Atatürk: Liberal Islam in Turkey", *The International Journal of Human Rights*, 9:3, 2005, s. 321.

Bugün muhafazakârların bir riyakârlık içinde olduğunu, bu haliyle samimiyet konusunda hiç de ikna edici olamadıklarını savunan Ayşe,[78] rijit bir tanımlama yaparak kadını eve hapseden muhafazakâr erkeklerin içinde bulundukları bu tutumu bir tür PKK'çılık olarak tanımlamış, yaşadığı veya gördüklerini bu şekilde ortaya koymuştur. Öte yandan mahallenin içindeki bu çatışma ve sorunlar kültürel anlamda bir iktidar inşa etmelerini sekteye uğratıyor, mahallenin dışındakilerin kültürel hegemonyasını anlamak ve kırabilmek konusunda yetersizliklerini örtmelerini ya da ortadan kaldırmalarını sağlamıyordu. Çünkü "kültürel iktidar"[79] kavgası ve durumu diri bir şekilde devam ediyordu.

"Sekülerler kültürel anlamda hakimiyetlerini devam ettiriyorlar. Muhafazakârlar kültürel alanda geçiciler."
TUĞBA

Bu konuda R. Tayyip Erdoğan muhafazakârların kültürel alanda iktidar olamadıklarını bizatihi kendisi itiraf etmiş ve bu durumu Ensar Vakfı'nın 2017 yılındaki Genel Kurul Toplantısı'nda *"Siyasi olarak iktidar olmak başka bir şeydir. Sosyal ve kültürel iktidar ise başka bir şeydir. Biz 14 yıldır kesintisiz iktidarız. Ama hâlâ sosyal ve kültürel iktidarımız konusunda sıkıntılarımız var"*[80] sözleri ile açıkça ifade etmiştir. Erdoğan'ın bu sözleri mahallenin içindekilerin iktidarı sadece siyasi boyutta idrak ettiklerini, halbuki bunun bir diğer ayağı olan kültürel iktidar boyutunun farkına varamadıklarını ya da geç farkettiklerini diğer bir yandan ortaya koymaktadır. Bunun sebebi daha çok mahallenin kadın, makam ve mal gibi konularda yaşanan gelişmeleri anlamak ve hazmetmekte sıkıntılar yaşaması ve kendi içinde hesaplaşma ve tartışma sürecine sürüklenmesi yatmaktadır. Kültürel iktidar tartışmalarında muhafazakârların bu değişimini Merve kısaca şu şekilde tanımlamıştır.

"Süreç bizi farklı yerlere getirdi ve beyaz Müslümanlar ortaya çıktı."

Her ne kadar muhafazakârlar kendi içlerinden tartışmalar yaşasa da dini inanç ve değerler konusunda bireyselleşip sekülerleşse de dini bir davranış kalıbından daha çok kültürleşip geleneksel leştirilmiş anlam ve refkleksler ortaya koyabilecek dinamizm ve motivasyonu kaybetmemişlerdir. Bu konuda Ayşe'nin şu tespiti dikkat çekicidir.

"Türk'ün ibadeti oruç, Arap'ın ibadeti namazdır. Ama bir yabancı gelip kutsallarımıza, camiye namaza bir saldırısı olsa karşı çıkarız. Bu bir kültürel davranışı kalıbı."

9. Siyaset ve Toplumsal Dinamikler

Devlet-toplum ilişkisinde devletin egemen olduğu bir ortamda hayat bulan İslamcı hareket kitlelerin baskılarına cevap olmanın yanında Türk Devleti'nin değişen dünyada İslamcıları yatıştırmak için değil, ama kendi amaçları uğruna uyguladığı plan ve politikaların doğrudan bir sonucu[81] olarak gelişmiştir. Hem Kemalizm hem de İslamcı siyaset kestirilebilir birer toplum inşa etme hülyasında devleti adeta itaat edilmesi gereken bir kudret odağına dönüştürmekten ve siyaseti Kemalist ya da İslamcı değerlerle moralize etmekten

[78] Ayşe, görüşme boyunca bu konuda aslında bir samimiyetsizlik vurgusunu öne çıkarmış, içinden geldiği ve yaşadığı mahalleyi eleştirmekten imtina etmeyen analizlerde bulunmuştur.

[79] "Kültürel iktidar, toplumsal değişmeden modernleşmeye, sanattan medyaya, akademiden entelijansiyaya kadar genelde kültür hayatının, özelde ise Türk kültür hayatındaki iktidar ilişkilerinin ve hegemonya-karşı hegemonya mücadelelerinin kapsamlı ve derinlemesine bir analizi" şeklinde tanımlanabilir (Oğuzhan Bilgin, "Önsöz", *Kültürel İktidar*, ed. Oğuzhan Bilgin, Diplomasi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022, s. VII).

[80] 28 Mayıs 2017 tarihli haber, (Çevrimiçi) http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-sosyal-ve-kultureliktidarimiz-konusunda-sikintilarimiz-var-40472482, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2025).

[81] Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 108.

yana[82] bir yaklaşım ve çaba içerisinde olmaktan çekinmemişlerdir. Kemalizm ve İslamcılık ideolojilerinin bu çekişmesinde ortaya çıkan 28 Şubat süreci İslamcılıktan muhafazakârlığa yaşanacak değişimlerin kritik noktası olmuştur. 1996 yılında Erbakan, Focus dergisine verdiği demeçte, *"Avrupa'da Hristiyan-demokratlar varken, neden Türkiye'de Müslüman-demokratlar olmasın"*, diyerek yapılmak isteneni açık bir şekilde ifade etmiş, bu düşüncenin pratiği ise AK Parti tarafından gerçekleştirilmiştir.[83] 2002 yılında AK Parti iktidara geldiğinde ekonomide söz sahibi olmaya başlayan ve yeni bir orta sınıf olarak[84] kültürel ve sosyolojik özne haline gelen bir toplumsal sınıf şekillenmeye başlamıştır. Ancak hem 28 Şubat süreci hem de sonrası muhafazakârlar için kolay olmamış, siyaset ordu eliyle dindar kesimler üzerinde çeşitli baskılar gerçekleştirmiştir. Bu konuda görüşmecilerden imam hatip lisesinde okumuş ve bir asker çocuğu olan Begüm, o dönemde yaşadıklarını şu trajik olaylarla anlatmıştır.

> "İmam hatip dönemim lojmanda geçti. Ben de lojmana girişte kontrol ediliyordum. Pantolon ve başörtüsünü ilk giyenlerdendim. O dönem Erdoğan belediye başkanı oldu. Hatta o dönem çevre dostu otobüsleri yeşile boyamışlardı ve lojman hattına koymuşlardı. Askerler bunlar ne kadar gerici, otobüsü bile yeşile boyamışlardı diyorlardı. Ben lise ikideyken babam işten atılmış. Güven Erkaya babama demiş ki bizim istediklerimizi Erbakan'ın kabul edeceğini bilmiyorduk, biz de atılacakların listesini kabarttık, sen de içinde kaynamışsın dedi."

28 Şubat sürecinde muhafazakâr kesimin yaşadıkları etki tepki üzerinden bir motivasyon kaynağı olmuş, yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmek için bu dönem bir direnç kaynağına dönüşmüştür. Hafızalara postmodern darbe olarak geçen 28 Şubat süreci 2002 yılında AK Parti'yi iktidara taşımış, çevrenin siyasal merkeze yürüyüşünü yeni bir siyaset ve söylemle gerçekleştirme süreci hayat bulmaya başlamıştır. Bu süreci Furkan, şu sözlerle anlatmaktadır.

> "Üniversiteden 28 Şubat sürecinde mezun oldum. Zorluklarla karşı karşıya kaldık. 28 Şubat gençliği tehdit olarak aldı. Bu bizi biledi. Elitlerin devleti, nizamı. Hayat böyle başladı. 28 Şubat sürecinden sonra başarılı olmam gerekiyordu. Liseden üniversiteye gelince farklı bakış açılarının bulunduğu yerde var olmaya çalıştım."

28 Şubat sürecinde Furkan'ın kendisinde hissettiği sorumluluk, sürecin devamında giderek motivasyonunu ve anlamını yitirmiş, kuşaktan kuşağa hafızalarda silikleşmeye yüz tutmuştur. Özellikle dindar, muhafazakâr kadın imajı üzerinden hatırlarda kalan 28 Şubat'ın etkileri sonrasında dindar, muhafazakâr erkekler üzerinde de ortaya çıkmıştır. Bu dönemi yaşayan ve kıyaslama imkânı olan görüşmecilerden Neşe bu durumu şöyle açıklamaktadır:

> "Muhafazakârlar 28 Şubat'ın farkında değiller. Z kuşağının muhafazakârlığı ne, onu sormak lazım. 28 Şubat'ın kadında pozitif, erkekte negatif etkisi oldu. Muhafazakâr erkek eziklik psikolojisiyle savruldu. Muhafazakâr kadın ise yapamadığı şeyleri kendini yetiştiren ve geliştiren kadına bıraktı."

Muhafazakâr erkeğin sonraki süreçte savrulduğu, kadının ise daha fazla dünyevileştiği, kamusal alanda varlığını gösterme çabasına girdiği, bu alanda görünürlüğü arttıkça bireyselleşip sekülerleştiği bir süreç hızlandı ve değişim giderek somut bir şekilde görünür hâle gelmeye başladı. Görüşmecilerden Furkan'ın bireysel anlamda kendisine yüklediği sorumluluk psikolojisi ilerleyen zaman diliminde Neşe'nin dikkati çektiği savrulma ve değişim sürecine evrildi. İşte Fazilet Partisi'nden koparak yenilikçiler tanımıyla yeni

[82] Ümit Cizre, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 150-151.

[83] Christos Teazis, *İkincilerin Cumhuriyeti, Adalet ve Kalkınma Partisi*, Mızrak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 179.

[84] Christos Teazis, *İkincilerin Cumhuriyeti, Adalet ve Kalkınma Partisi* ..., s. 122.

bir siyasal hareket olarak ortaya çıkan AK Parti, neoliberal politikalarla Türkiye'yi dünya siyasetine entegre etmeye, içerideki siyasal ve toplumsal değişimi bu politikalar üzerinden dönüştürmeye çalışan bir rol ve misyonla Ayşe'nin yerinde ifadesiyle muhafazakâr kesimin kapitalizme eklemlenmesini ve içselleştirmesini sağladı.

"AK Parti kapitalizme eklemlenmemiş milyonları kapitalizme eklemledi."

1980 sonrasında ilk önce Anavatan Partisi eliyle icra edilen neoliberal politikalar, 90'lı yıllarda etkinliği ve gücünü yitirmiş ancak 2000'li yıllarda yeniden bir ivme kazanmış, AK Parti'de bu yeni ivmenin aktörü olmuştur. Ancak sağ siyaset eliyle yerleştirilmeye çalışılan neoliberal politikalar hem siyasal hem de kültürel bir anakronizmaya yol açmıştır. Bu durumu Ayşe etkili bir tanımlamayla şöyle ifade etmiştir.

"İdeolojisi oturmamış sağcılık lümpenliktir."

İktidara geldiğinden bugüne neoliberal politikalara uyumlu bir tanımlamayla muhafazakâr demokrat bir kimlikle siyaset anlayışı yürüten Erdoğan ve AK Parti arasında giderek bir ayrım dillendirilmeye başlamış, lider ve parti ayrımı giderek belirginleşmiştir. Bunu Hamza açık bir şekilde şu sözlerle dile getirmiştir.

"Erdoğan kimliğine büründürülmüş bir AK Parti yok. Yani Erdoğan ayrı, AK parti ayrı."

Neşe'de Hamza'dan farklı düşünmediğini şu sözlerle ifade etti.

"Son Seçimde partiye değil, lidere oy verdim."

AK Parti ve Erdoğan arasında yapılan bu ayrımla ilgili olarak Gizem, eleştirmekten çekinmeyen bir birey olarak şunları ifade etmiştir.

"AK Parti bana en yakın ama o da ne kadar uygun. Ama eleştiririm. Yanlış da olsa."

Neşe ise AK Parti'nin yanlışlarına vurguda bulunmuş, muhafazakâr kesimin kendine göre içinde bulunduğu sorunların nedenini açıklamıştır.

"AK Parti algıları yönetemeyen, yaptıklarını pazarlayamayan (olumlu yönden) bir parti. Bunu yönetemediğimiz için böyleyiz."

Ancak en büyük eleştiriyi Ayşe *"Siyaset bilmemek, üslup bilmemek ve sistem kuramamak"* şeklinde keskin sözlerle ifade etmiş, itiraz edilecek söylemini muhafazakâr dindar kesimin sosyolojik zemini ve bunun pratiğini siyasete dönüştüren AK Parti'yi bu konularda eleştirerek ortaya koymuştur. Tüm bu eleştirilerine rağmen Ayşe *"Gezilerimde ve toplantılarımda Batılıların Türklerden nasıl nefret ettiğini gördüm. Türklüğün bu coğrafyadaki anlamını yaşayarak öğrendim. Erdoğan'a oy vermemek bir vebaldir"* diyerek yaşadığı tecrübe ve gözlemleri ile içerideki tüm olumsuzlukları bir kenara koymuş ve tavrını bu gerekçe üzerinden belirtmiştir. Ayşe'nin bu yaklaşımı belki de babasının geçmişte yaşadıkları ve kendisinin bu süreçte tecrübe ettiği deneyimlerden kaynaklanmakta, Erdoğan'a oy vermeyi rasyonelleştirmesine katkı sağlamaktadır. Ama bu durum yine de Ayşe'nin söylem ve eleştirilerini yapmasını engellememekte, içinde bulunduğu mahalleyi sorgulamasını ortadan kaldırmamaktadır. Öte yandan benzer bir eleştiriyi metodolojik boyutuyla Merve'de yapmış, İslamcı siyasetin devlet algısını sorgulayan şu sözleri söylemiştir.

"Devletin dini adalettir. O yüzden İslami siyasetin söylemi problemliydi. İslamcı romantizmle devlet yönetemezsin. Yani metodolojimiz yok."

10. Muhafazakâr Erkeğin Dönüşümü, "Muhafazakâr Dişil Erkekler"

Muhafazakâr erkeğin muhafazakâr kadına bakış açısını kırmızı dar paça pantolon giyip eşini boşayan erkek bir muhasebeci örneği üzerinden anlatan Ayşe, muhafazakâr erkeğin kendilerine yönelik *"bize toplumsal bir konsept koyamadılar"* vurgusu üzerinden ortaya koyduğu formülasyonun detaylarını şu sözlerle devam ettirdi.

"Bizi annemizin nesli olarak görüp ezmek istiyor muhafazakâr erkekler. Uzun pardesülerden, başörtülerden günün sonunda muhafazakârlar özdeğerleriyle çelişiyorlar. Özellikle kadından bekledikleri sessiz kalmak. Kadın yaparsa kariyer sevdalısı olur. Bize dayatılan hayat yaşanamaz. Çünkü pratiği olmayan bir hayat. Bununla hayat yaşanmaz. Özü ve felsefesinden kopuk. İdeal ve değerlerimle tutturamayınca Bizans oyunlarını öğrenmek zorunda kalıyorsun."

Ayşe'nin kadına yönelik bu olumsuz bakış ve tavrın muhafazakâr erkeklerin kadın algısındaki gerilikten kaynakladığına ve bunun haklı bir yanı olmadığına dikkati çekerken bu yaklaşım ve beklentinin muhafazakâr kadının ifa edebileceği rasyonel hiçbir yönünün olmadığına vurgu yapmaktadır. Pratiği, mantığı ve iç tutarlılığı olmayan bu anlayışın kamusal alanda kadının varlığını ortaya koyabilmesine imkân tanımadığına bu sebeple kendi tabiriyle yaşamak için "Bizans oyunları"nı öğrenmek ve uygulamak zorunda kaldığına dikkati çekmektedir. Muhafazakâr erkeklerin bu yaklaşımının gerekçesini görüşmecilerden Merve açıklamış, Ayşe'nin anlattıklarını derinleştirmiştir.

"Başörtülü kadın üçüncü bir cins. Bir kadın var, bir erkek var, bir de üçüncü cins kadın (başörtülü) var. Muhafazakâr erkekler sekülerizmin ağına düşmüşler. Başörtülü kadın erkeğe günahları hatırlatıyor. Başörtülü kadın günah dedektörü, günah unsuru gibi. Muhafazakâr erkekler annelerinden başka kadın bilmiyorlar. Bakış açısı annesinden kaynaklı. Dindar kadınlarda yalan var. Hayat tecrübeleriyle ilgili yalan söylüyorlar. Kadında erkekte samimiyetten uzak, riyakâr."

Muhafazakâr erkeğin kadına yönelik yaklaşımı esasen yeteri kadar medenileşememe, kamusal alanda varlığını ve ilişkilerini geliştirememesinden kaynaklanmakta, sosyalizasyon imkanları arttıkça içinden geldiği dünyanın gerçekliklerinden uzaklaşmaya, uzaklaşırken de samimiyetini kaybetmekle karşı karşıya kalmaktadır. Merve'ye göre erkeğin içine düştüğü bu durum karşısında muhafazakâr kadınında masum kalmadığını yalan ve riyakarlığın her iki cins içinde geçerli olduğuna vurgu yapmaktadır. Kabuğundan sıyrılmaya ve yeni bir dünyaya açılmaya çalışan muhafazakâr erkeğin ikircikli dünyasının gerçekliği seküler zemine kaymakta yeni dünyasını bu sahada inşa etmeye çabalamaktadır. Gizem, bu ikircikli hali şu sözlerle açıklamıştır.

"Muhafazakâr bir erkeğin evlilik tercihi tesettürsüz biri oluyor genelde. Bu sayede sosyal hayatı daha iyi yaşayabileceğini düşünüyor. Hatta başı kapalı ise açadabilir. Ailesinin gözünden muhafazakâr bir seçim yapmış görünüyor ama asıl tercihi o değil. O kendi ideolojileri değil, ailelerinin ideolojisi. Aslında arada kalıyorlar."

Erkek kendisine seküler bir dünyada ama muhafazakâr kimlikle bir dünya inşa ederken muhafazakâr kadında yerinde durmuyordu. Erkekteki psikolojik değişimin dışavurumu muhafazakâr kadının bedeninde kendisini gösterdi. Gizem'in ifadesiyle beğenilme merkezli bir varlık olarak muhafazakâr kadının seküler hemcinslerinden geride kalan yanı yoktu. Makyaj, estetik vb. uygulamalar muhafazakâr kadının kamusal

alandaki artan varlığıyla daha çok farkedilmeye ve tartışılmaya başlandı. Ama sonuç Gizem'in ifadesiyle "bozulma" şeklinde oldu.

> "Kadın beğenilme merkezli bir varlık. Makyaj sosyal hayat içerisinde normalleşiyor. Sonroof, yarı açık olma hali. Beğenilme içgüdüsü inançların önüne geçti. Muhafazakârlar her yerden yapmak istedikleri herşeyi helal daire içinde ya da dışında yapabiliyorlar. Bu anlamda sekülerleşmede geride kaldıklarını düşünmüyorum. Dönüşüm bozulma şeklinde oldu."

Muhafazakâr erkeğin kadına yönelik bakış açısındaki değişimi ve gerekçesini, erkeğin içinde bulunduğu psikolojik durum üzerinden değerlendiren Neşe ise şunları söylüyordu.

> "Muhafazakâr erkek kadın algısını esnetti. Erkeğin gözünde makbul olan ve olmayan kadın flulaştı. Çoğu muhafazakâr erkeğin olmaz denilen kadınla evlenebildiklerini, ailelerine kabul ettirdiklerini görüyoruz. Bu erkekler kendilerini muhafaza edemiyorlar. Eziklik psikolojisi nedeniyle belki de bu muhafazakâr erkekler (dışlanmış, itilmiş, kendilerini böyle hisseden erkekler) bu tür kadınlarla evleniyorlar (ispat çabası). Yasak olan cazipse, denenmemişi deneyim, öbürü cepte zaten. Arz talep dengesi. Fıtrat gereği."

Muhafazakâr erkeklerin yaşadığı bu değişimi bir adım daha ileriye taşıyan Neşe, muhafazakâr camiada boşanma oranlarında yaşanan artıştan bahsetti ve ilginç bir şekilde muhafazakâr erkeğin yapısal bir değişime uğradığını vurgulayarak boşanma sebeplerini ve değerler dünyasındaki değişimi şu şekilde açıkladı.

> "Muhafazakâr çevrede boşanma seküler çevreye göre daha fazla. Neredeyse çevremde evli arkadaşım kalmadı. Seküler bir erkekle evlense daha iyi olur heralde diye düşünüyor. Kadın kadınlığını erkek erkekliğini yapmıyor artık. Bu boşanmaların sebebi. Muhafazakâr erkekler arasında çok fazla aldatma var. Muhafazakâr erkeklerin sorunu evlenmeden önce sunulan portresiyle evlendikten sonra sunulan portresinin örtüşmemesi. Oysa biz bir erkek olarak babamızdan öyle görmedik. "dişil erkek". Doyumsuzluk. Muhafazakâr erkeklerde de kadınlarda da evliliğe bakış açısı değişti. Muhafazakâr erkek için evlilik helal dairede yaşayacak kurumken, şu an için pek bir tepki görmediği için rahatladı. Muhafazakâr erkek kıskanılmak istiyor."

11. Kemalist Jakobenizmden İslamcı İdealizme; Ortak Paradigmanın Ütopik Hegemonyasına

İmraparatorluktan cumhuriyete şekillenen ulus inşa sürecinin resmî ideolojisi Kemalizmin jakoben ve tahakkümcü tavrı yüzyılın sonuna kadar hakimiyetini devam ettirmiş, buna mukabil İslamcılık bu tarihten sonra giderek mevzi kazanmaya ve Kemalizmin bu hegemonyasını kırmaya başlamıştır. Kemalizm ve İslamcılığın idealize edilen ve çatışan ideolojik bakış açıları aynı paradigmanın farklı söylemleri olarak rekabet etmiş, devlet toplum ilişkisinde belirleyici rol oynamışlardır. Ancak Kemalizm karşısında İslamcılık farklı bir metodolojik anlayışa sahip olamamıştır. Bu durumu Ayşe şu sözlerle açıklamıştır.

> "İslamcılık yanlış tanımlandı başta. Aşırı idealize edilmiş, toplumdan kopuk ümmetçilik. (İslamcılık) Kemalist ideolojinin katı ulusçuluk kavramı karşısına ümmetçiliği koydu."

Ümmetçilik ve ulusçuluk kavramsallaştırmalarının her ikisininde aynı düşünce zemini üzerinden toplumsal gerçekliklerle örtüşmeyen bir benzerlik içerisinde varlıklarını ortaya koydukları görülmektedir. Kemalizm karşısında İslamcılığında aynı hataya düştüğünü Ayşe'nin şu sözleri açıklığa kavuşturmaktadır.

"Ya biz rövanşist olmayalım dedik. Çünkü insan nefretle yaşayamaz. Olsaydım Kadıköy'den çıkıp ayrılmam gerekirdi. Ancak günün sonunda sorunlarımızı çözemedik."

Kemalist ideolojinin dindar mütedeyyin insanlar üzerindeki etki ve yaptırımları karşısında özellikle 28 Şubat sürecinde, demokrasi, insan hakları, din ve inanç hürriyeti, adalet talebi gibi temel söylemler İslamcı cenahın terminolojisine dahil olmuş ve dillendirilmişti. Ancak aradan geçen zaman içerisinde İslamcılar ve muhafazakârlar muktedir oldukça Kemalistlerin tavır ve tutumlarına benzer bakış, söylem ve fiiller içerisine girdikleri; demokrasi, özgürlük ve adalet konularında olumsuz bir portre çizdikleri yönünde eleştiri ve yorumlarla karşılaşmaya başladılar. Bu yüzden değişenin sadece iktidarı kimin elinde bulundurduğu, paradigmal olarak ise hiçbir şeyin değişmediği tartışılır oldu. Bunun sebebi her ideolojinin rasyonelleştirilemeyen ya da rasyonalize edilmekte zorlanılan kaçınılmaz bir reflekse ve doğal olarak engellenemeyen bir hesaplaşma psikolojisine dayanması olabilir. Bu durum görüşmecilerin ifadelerine de yansımış, gerekçeleriyle bir özeleştiri olarak öne çıkmıştır. Bu konuda Begüm'ün şu sözleri dikkat çekicidir.

"Dindarların durumunu nasıl görüyorsunuz sorusuna, "imtihanı veremedik", "ideallerimize ulaşamadık."

Ayşe'nin "sorunları çözememe" Begüm'ün ise "imtihanı verememe" şeklinde özetlediği durumu görüşmecilerden Furkan daha da açarak, gerekçelerini açıklamış, muhafazakâr kesimin durumunu ortaya koymuştur.

"15 Temmuz'da en yakın arkadaşım şehit oldu. Kahredip uzaklaşıyoruz. Birgün herkes çekildiğinde biz yine orada olacağız. AK Parti döneminde en fakir insan bile birkaç kat zenginleşti. Bu bizi şımarttı. Önümüzdeki bazı engeller kalktı. Rahatlık seviyesi arttı. Karşı mahallenin AK Parti'yi tebrik etmesi lazım. İslamcıları belli bir seviyeye çekti, sekülerleştik. Biz dünya gerçekleriyle karşı karşıya kaldık."

Engeller ortadan kalktıkça direnç ve motivasyon kaynaklarını kaybeden muhafazakârlar giderek sekülerleşmiş ancak yola çıkarken sahip oldukları inanç ve idealizmi zamanla kaybetmişlerdir. Homojen bir muhafazakâr kimlik tanımlamasının mümkün olmadığını söyleyen Neşe, değişim yaşanan belirli noktaları açıklamış; ancak ortaya çıkan muhafazakâr bireyin tahmin edilemediğini ve kavranamadığını ifade etmiştir.

"Değişim bir bozulma şeklinde olmadı kendi açımdan. Yekpare yani homojen bir mahalle kalmadı. Kor AK Partili yok. Mahallede farklı farklı yapılar var. Giderek modernleştikçe daha kötü bir noktaya gittiğimizi düşünüyorum. AK Parti'nin hayal ettiği, düşündüğü muhafazakâr tablo tersine döndü, olmadı. Kadını iş hayatına taşıdı, engelleri kaldırdı, kamusal alana çekti ama muhafazakâr kimliğini ikincil plana iten bir muhafazakâr bireyi tahayyül edemedi."

İslamcılıktan muhafazakârlığa Müslüman bireyin kamusal alanda kattetiği mesafe onu sahip olduğu inanç, değer ve ilkelerden uzaklaştırdı, iddialarıyla imtihana tabi olduğu bir durumla karşı karşıya bıraktı. Muhafazakârların siyasal alandan iktisadi ve kültürel alana kadar yaşadığı değişim mahallenin içinden de giderek yüksek tonda ifade edilir ve tartışılır oldu. Oysaki ideallerin hakikat karşısındaki direnci ilke ve ideolojik tutumlardan daha çok metodolojik bir anlam ve paradigmal bilince ihtiyaç duyuyordu.

Sonuç

Yüzyılın sonunda keskin ve net tanımlamalardan arındırılan ideolojiler giderek benzeşen ortak formlara evrilmiş, ideolojik temelli kimlik tanımlamaları da bu durumdan etkilenmiştir. Zaman zaman karıştırılan ve birbiri yerine kullanılan İslamcılık ve muhafazakârlık tanımlamaları da bunlardan ikisi olmuş, modern bir ideoloji olan İslamcılık Müslümanları dünyevi süreçlere entegre eden kamusal alandaki varlığını konsolide

eden bir ideoloji olmuştur. Muhafazakârlık ise devrimci dönüşüm karşısında evrimci ve tedrici bir değişimi savunmuş, yerli ve millilik vurgusu ile öne çıkmıştır. Fakat muhafazakârlık zamanla anlam kaybına uğramış, kendisine pejoratif anlamlar yüklenmiştir. Bir taraftan AK Parti'nin siyasal seyrinden diğer yandan dini refaranslardan kaynaklı olarak İslamcılık ve muhafazakârlık arasında yakın bağlar kurulmuş ancak her iki ideoloji birbirinden farklı yerlerde bulunmuştur. İslamcılık ümmetçi hassasiyeti, muhafazakârlık ise milliği ve geleneğe bağlılığı öncelemiştir. Ancak bu teorik ayrıma rağmen görüşmecilerden Ayşe'nin "muhafazakârlığı İslamcılıktan kurtulmak için sığınılan bir kavram" yorumu din ve gelenek savunusu yapan muhafazakârlığın İslamcılıkla iç içe geçen ve birbiri yerine kullanılma gerekçesinin zihinsel arka planını, "köylülükle karışık İslamcılık" tanımlaması ise İslamcılığın idealize edilen dünyasının sosyolojik gerçekliğini açıklayan yorumlar olarak dikkati çekmiştir. Görüşmecilerden Gizem'in muhafazakârların sekülerleşme sürecinde geldiği durumu "bozulma" olarak yorumu ise sürecin nihai noktasını tanımlayan bir açıklama olarak öne çıkmıştır.

Araştırma kapsamında yapılan saha çalışması sonucunda şu yorum ve sonuçlara ulaşılmıştır. Kentte kendini yeniden üretmek ve inşa etmek için muhafazakâr ideolojiye dayanan köylülük direnç noktalarını yeteri kadar rasyonalize edemedi. Çünkü sahip olduğu toplumsal yapı bireyin ortaya çıkmasını engelleyen, müsaade etmeyen bir sistemdi. Sekülerleşmede tamda İslami hassasiyetlerle yetişen ve bunu ideolojik alana taşıyan AK Parti iktidarında gerçekleşti. Örneğin bir görüşmecinin dediği gibi örtünmenin derecesi ve anlamı değişti, zemini kaydı. Ancak ona bakış açısı değişmedi, eski alışkanlık ve refleksler ortadan kalkmadı. Muhafazakâr kadına yönelik kanıksanmış bakış devam etti. Gelenek ve din eril gücün aracı olarak bu konuda hakimiyetini sürdürdü. Diğer yandan erkek ve kadın ilişkilerinde yeni bir boyuta geçildi. Muhafazakâr kadınlar büyük bir dönüşüm yaşadı. Görselliğin ve dünyeviliğin önü açıldı. Yinede kadına bakış açısında zihinsel kırılma yaşanmadı. Annesinden başka bir kadın tanımayan muhafazakâr erkekler, muhafazakâr kadınlara göre dişil bir erkeğe dönüştü. Seküler kadınlar muhafazakâr erkeklerin ilgi alanına, seküler erkeklerde muhafazakâr kadınların ilgi alanına girdi. Din ve gelenek bir arada olmanın ve yaşamanın şartı olmaktan çıktı. Gündelik hayat ve yaşam bireysel dünyanın ihtiyaçları üzerinden şekillendi. Sonuç olarak tabiri caizse "mahalle" karıştı. 28 Şubat'ın anlamı değişti, etkisi kalktı. İslamcılık Kemalizmle aynı paradigmayı kullandı, Kemalizme yönelttiği eleştirileri kendisi tekrar etti. Muhafazakârlık ise bu tartışmanın içinden başarıyla çıkamadı. AK Parti ve muhafazakârlık kentlere akan geniş halk kitlelerini neoliberal ideolojinin inşa ettiği ekonomik ve kültürel sisteme entegre etti. Öte yandan geniş halk kitlelerini onların beklenti ve isteklerinin dışında düşünmedikleri ya da hayal edemedikleri/etmedikleri bir dünyaya taşıdı. Fakat bu dünya onları mutlu edecek bir yer olamadı. Çünkü birçok değer ve kurumun içi boşaldı. Halbuki muhafazakâr ideoloji tamda bunları koruyacak, muhafaza edecekti. Ama olmadı.

Etik Kurul Onayı	Çalışma ile ilgili olarak Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonundan (17.03.2021 tarih ve 20/09 sayılı karar no) izin alınmıştır.
Bilgilendirilmiş Onam	Katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır.
Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval	This study is approved by the Ethics Committee at Yozgat Bozok University. The approval document was issued on 17.02.2021, under the reference number 20/09.
Informed Consent	Informed consent was obtained from the participants.
Peer-review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Alper Mumyakmaz (Doç. Dr.)
[1] Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Yozgat, Türkiye
0000-0002-3327-2374 alpermumyakmaz@gmail.com

Kaynakça | References

1. Araştırma Eserler

Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye,* çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.

Aktaş, Cihan, *Bacıdan Bayana İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Beneton, Philippe, *Muhafazakârlık,* çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Bilgin, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007.

Bilgin, Oğuzhan, "Kemalizm ve İslamcılık Sarkacında Türk Muhafazakârlığının Kuramsal ve Toplumsal Dönüşümü: Başörtülü Kadınlar ve Gösterişçi Tüketim Tartışmaları", *Akademik Hassasiyetler*, C. 6, S. 12, ss. 1-23, 2019.

Bilgin, Oğuzhan, *Kültürel İktidar*, ed. Oğuzhan Bilgin, Diplomasi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022.

Bilgin, Vedat, *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri. Köylülükten Çıkış Yolları*, A Kitap, Ankara, 2014.

Bora, Tanıl, *Cereyanlar. Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Cizre, Ümit, *Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Cizre, Ümit, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 135-161.

Dikeçligil, F. Beylü, *Ontolojiyi Hatırlamak. Sosyolojide Yöntem Sorunu*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017.

Duman, Fatih, *Demokrasi ve Muhafazakârlık. Gerilim, Risk ve İmkanlar*, Kadim Yayınları, İstanbul, 2018.

Eagleton, Terry, *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

El-Attas, M. Nakib, *İslam Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, çev. Mahmud Erol Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul, 2019.

Ertit, Volkan, *Sekülerleşme Dinden Uzaklaşmanın Hikayesi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2014.

Ertit, Volkan, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı,* Orient Yayınevi, Ankara, 2015.

Ertit, Volkan, *Sekülerleşme Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2019.

Göle, Nilüfer, "Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites", *Middle East Journal*, Winter 1997, Vol. 51, No. 1, pp. 46-58.

Göle, Nilüfer, *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

Heidegger, Martin, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Öktem, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.

Heper, Metin, "Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan", *Insight Turkey*, Vol. 15, No. 2, 2013, pp. 141-156.

Hungtington, Samuel P., "Bir İdeoloji Olarak Muhafazakârlık", *Muhazafakârlık Okumaları,* der. Fatih Duman, çev. Fırat Duruşan, Kadim Yayınları, Ankara, 2020.

Kara, İsmail, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, C. 1, Dergâh Yayınevi, İstanbul, 2019.

Kırk, Russell, "Muhazakârlığın On Prensibi", *The Political of Prudence*, der. Fatih Duman, çev. Okan Aslan, *Muhazafakârlık Okumaları*, Kadim Yayınları, Ankara, 1993.

Kutlu, Sönmez, *Selefiliğin Fikri Arka Planı. İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Otto Yayınları, Ankara, 2017.

Lewis, Bernard, *İslam'ın Siyasal Dili,* çev. Fatih Taşar, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1992.

Mann, Michael, Hall, John A., *Yirmibirinci Yüzyılda İktidar*, çev. Emre Gerçek, Açılım Kitap, İstanbul, 2014.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Mardin, Şerif, *İdeoloji,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Mellon, James G., "Islamism, Kemalism and the Future of Turkey", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 7:1, 2006, ss. 67-81.

Mollaer, Fırat, *Muhafazakârlığın İki Yüzü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

Neuman, W. Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri. Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, çev. Sedef Özge, C. 1, Yayın Odası, İstanbul, 2010.

Nispet, Robert, "Muhafazakârlık", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi,* yay. haz. Mete Tuncay, Aydın Uğur, çev. Erol Mutlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul, ss. 105-143, 2010.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Özipek, Bekir Berat, *Muhafazakârlık, Akıl, Toplum, Siyaset,* Liberte Yayınları, Ankara, 2017.

Özlem, Doğan, *Tarihselci Gelenek. Dilthey-Weber-Gadamer*, Notos Kitap, İstanbul, 2018.

Ringer, Fritz, *Weber'in Metodolojisi. Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi*, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003.

Roy, Olivier, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.

Smith, Thomas W., "Between Allah and Atatürk: Liberal Islam in Turkey", *The International Journal of Human Rights*, 9:3, 2005, ss. 307-325.

Tank, Pınar, "Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity", *Turkish Studies*, Vol. 6, No 1, March 2005, pp. 3-19.

Teazis, Christos, *İkincilerin Cumhuriyeti, Adalet ve Kalkınma Partisi*, Mızrak Yayınları, İstanbul, 2011.

Tekeli, İlhan, Gülöksüz, Yiğit, "Kentleşme, Kentlileşme ve Türkiye Deneyimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 5, İstanbul, 1983, ss. 1224-1238.

Tuğal, Cihan, *Pasif Devrim, İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Yıldırım, Ercan, *Neoliberal İslamcılık, 1980-2015 İslamcıların Dünya Sistemine Entegrasyonu*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2016.

2. Elektronik Kaynaklar

28 Mayıs 2017 tarihli haber, (Çevrimiçi) http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-sosyal-ve-kultureliktidarimiz-konusunda-sikintilarimiz-var-40472482, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2025).

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 29–49

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1657838

Başvuru | Submitted 14.03.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 19.03.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 21.03.2025
Kabul | Accepted 17.04.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Batı Medyasının Türkiye Karşıtı Söylemi ve "Türkiye'de Yaşanmaz, Gidin Kendinizi Kurtarın!" Propagandası

The Anti-Türkiye Discourse in Western Media and the Propaganda of "Life in Türkiye is Unlivable - Save Yourselves and Leave!"

Oğuzhan Bilgin [1] & Meryem Sarıköse [2]

[1] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi/ Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye
[2] İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz Her metnin bir bağlamı, her söylemin bir öznelliği, her iletişim biçiminin de bir stratejisi ve amacı bulunmaktadır. Bu amaç ve strateji, söylemin bağlamı ve içeriği söz konusu konvansiyonel medya ve bilhassa da devletlerin medya organları olduğu zaman hem daha somutlaşmakta hem de stratejik ve söylemsel analizi daha da önem kazanmaktadır. Propaganda sivil mecralarda görülebilirken, devlet medya organlarının yayınları bu kimliği daha belirgin taşıdığından propagandanın amacı ile stratejisinin analizi ayrı bir önem kazanır. Batı'nın birçok bakımdan en güçlü devletlerinin medya kurumlarının bir araya gelip Türkiye'ye dönük ve Türkçe yayın yapan DW Türkçe, +90 ve BBC News Türkçe kanallarını oluşturmaları kuşkusuz dikkate değerdir. Bu mecralarda Türkiye'de yaşamı umutsuz ve çaresiz gösteren anlatılar, Batı ile yaşanan dış politika gerilimleri bağlamında, meselenin yalnızca kültürel değil siyasi bir boyut taşıdığını göstermektedir. Bu çalışmada bahsi geçen mecralarda yapılan söz konusu videolar, içerik analizi tekniğiyle tartışılacaktır. Betimsel analizle mercek altına alınan bulgular tarihsel, politik bir bağlamda ele alınarak tartışılacak; konunun kültürel hegemonya tartışmalarına dair boyutu kapsam dâhiline alınacaktır.

Abstract Every text has a context, every discourse carries subjectivity, and every form of communication embodies a strategy and a purpose. When it comes to conventional media - especially media outlets affiliated with states - these strategies and objectives become more concrete, making strategic and discursive analysis all the more essential. While propaganda can be observed in civilian platforms, the fact that state-affiliated media carry this identity more explicitly renders the analysis of their aims and strategies particularly significant. It is undoubtedly noteworthy that major media institutions from several of the most powerful Western countries have come together to produce Turkish-language content through platforms such as DW Türkçe, +90, and BBC News Türkçe, specifically targeting Türkiye. The narratives promoted through these platforms, which portray life in Türkiye as hopeless and desperate, indicate that the issue extends beyond the cultural domain and takes on a distinctly political dimension - especially in the context of foreign policy tensions between Türkiye and the West. This study analyzes the videos published on these platforms through content analysis. The findings, examined through descriptive analysis, will be discussed within a historical and political framework, and the study will also consider the implications of these narratives within the broader context of cultural hegemony debates.

Anahtar Kelimeler Türk Karşıtı Propaganda · Türkiye Karşıtı Dezenformasyon · Beyaz Yakalı Göçü · Batı Kültürel Hegemonyası · Medya ve Dış Politika

Keywords Anti-Turkish Propaganda · Disinformation Against Türkiye · white-collar Migration · Western Cultural Hegemony · Media and Foreign Policy

Atıf | Citation: Bilgin, Oğuzhan, Sarıköse, Meryem . "The Anti-Türkiye Discourse in Western Media and the Propaganda of "Life in Türkiye is Unlivable - Save Yourselves and Leave!"." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 29-49. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1657838

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Bilgin, O. & Sarıköse, M.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Oğuzhan Bilgin oguzhan.bilgin@hbv.edu.tr

Extended Summary

Türkiye's modernization experience has been predominantly shaped by the assumption that cultural Westernization is the primary path to progress. Elements within the cultural domain - including daily life practices, literature, music, and visual arts - illustrate that modernization has been closely associated with adopting Western norms. However, this alignment is not unidirectional; rather, it operates through a dynamic, reciprocal structure. On one side, the West asserts its cultural hegemony as an aspirational ideal, while on the other, local Westernist cultural elites internalize and propagate this ideal, thereby producing consent. This dual mechanism sustains a global hierarchy wherein the West occupies a superior position, relegating non-Western societies - including Türkiye - to subordinate roles, often reinforced through anti-Türkiye rhetoric.

The emergence of digital media, initially intended for information dissemination, has evolved into a potent instrument that shapes societal thought patterns, normalizes specific ideologies, and perpetuates Western cultural dominance. Through these platforms, anti-Türkiye discourse becomes institutionalized, serving to legitimize and sustain Western hegemony. These narratives, emanating both from within Türkiye and from international sources, contribute to the entrenchment of this ideological structure.

Notably, since 2015, Western media outlets have increasingly produced content targeting Turkish audiences. Among the most active platforms are Germany-based Deutsche Welle (DW) Türkçe, which launched on YouTube in 2011; +90, initiated under DW's leadership in 2019; and BBC News Türkçe, operating from London since 2009. Selected through purposive sampling for this study, all three channels exhibit a consistent reliance on anti-Türkiye discourses. These narratives have transcended journalistic critique and function as instruments of propaganda. As such, representations of Türkiye are often distorted and detached from factual accuracy, reinforcing Western cultural hegemony through digital means.

The research employed content analysis, a qualitative research method. The most viewed and most liked videos from the selected channels were transcribed and coded using the MAQDA 2024 software. Based on the coding results, the themes of migration incentives, economic and cultural exclusion, and social stigma were identified. The analysis was subsequently conducted using a descriptive analysis approach aligned with these themes.

One of the key findings that emerged from this analysis is the emphasis on Türkiye's economic conditions. The profiles featured in videos comparing the purchasing power of Turkish individuals living in Istanbul and those residing in Europe are particularly noteworthy. While participants based in Europe are typically white- or blue-collar workers, the Istanbul-based individuals are predominantly students or people not actively engaged in their professional fields. The portrayal appears to be strategically constructed to align with the intended target audience. For instance, conspicuous consumption practices are depicted to appeal to white-collar professionals considering migration, whereas such portrayals are absent in content directed at blue-collar workers.

The motivations for white-collar migration are framed around themes such as admiration for the West, economic hardship, uncertainty about the future, security concerns, feelings of loneliness, identity issues, and professional dissatisfaction. Western cities are depicted as offering high purchasing power, vibrant social life, and career fulfillment for white-collar professionals. In contrast, it is implied that these individuals cannot access such opportunities in Türkiye. While white-collar migrants are portrayed as becoming integrated with local populations in Western urban centers, blue-collar migrants are encouraged to move to the peripheries and maintain social ties primarily with other Turks. Property ownership is presented as a feasible goal for white-collar workers, whereas blue-collar workers are depicted as merely striving to sustain their basic livelihood.

Despite the distinct narratives tailored to each socio-economic group, both are shown to share a contradictory and emotionally charged sense of identity. Notably, members of both groups frequently report that being Turkish in the West is equated with foreignness and that exclusionary attitudes - rarely directed at other identities - are particularly directed toward Turkish identity. Simply being Turkish, regardless of one's profession or circumstances, results in marginalization and alienation. Nevertheless, both groups express a preference for living in Europe over remaining in Türkiye, underscoring the pervasive influence of Western cultural hegemony.

In conclusion, this content analysis of the YouTube channels DW Türkçe, +90, and BBC News Türkçe reveals a consistent pattern of framing Türkiye in a negative light. These negative portrayals are often exaggerated or presented

as uniquely Turkish issues. As such, these channels contribute to the construction of a dichotomy that positions Türkiye in contrast to the perceived superiority of the West.

1. Batı Medyasının Türkiye Karşıtı Söylemi ve "Türkiye'de Yaşanmaz, Gidin Kendinizi Kurtarın!" Propagandası

"Fransa'yı yabancılar ya romanlarından ya film ve şarkılarından tanır ve yanlış tanır. Bu yanlışlık, hiç değilse bizim kuşağın aydınlarını Paris'lere gelip acı düş bozumları yaşamaya götürmüştür. Zira ne Paris Marcel Carne'nin filmleri sıra içimize çatılan puslu ve dargın şehirdir yalnız, ne de Quartier Latin kahvelerinde sabah akşam anarşistler ve ihtilalciler toplanıp tartışır. Galiba şöyle dersem, demek istediğimi daha kestirmeden anlatmış olacağım: Bizim gerçek İstanbul ile tenha Anadolu kasabalarının tozlu hanlarında destanlaşan İstanbul arasında ne ağır bir fark varsa, gerçek Paris'le dünyanın dört bir ucunda dolaşan rivayet Paris arasında o kadar ağır bir fark vardır".[1]

Türkiye'nin büyük bir imparatorluk kaybetmesi ve 19. Yüzyıldan itibaren yaşadığı modernleşme ve Batılılaşma süreçleri genel kanının aksine sadece tarih disiplininin konusu değildir. Türkler bir millet olarak kadim ve köklü bir medeniyet tarihine sahiptirler ancak son iki asırda yaşadığı deneyimler çeşitli siyasal ve kültürel travmalar yaratmıştır. Bu travmaların etkisi ise çeşitli biçimlerde taşınmakla birlikte aynı zamanda Türkiye'nin siyasal ve kültürel alanı için hem müdahale edilebilecek hem manipüle edilebilecek unsurlar olarak kullanılabilmektedir.

Türkiye'de imparatorluk kaybı yaşamanın yanı sıra imparatorluğun çöküşüne engel olma çabalarının bir neticesi olarak başlayan, akabinde rejim değiştirerek ayakta kalma uğraşının parçası biçiminde gündeme gelen modernleşme süreci kendine özgü bir seyir izlemiş ve tüm bu travmatik hadiseler kültürün ve kimliğin yeniden üretimi bakımından yaralı bir bilinç ortaya çıkarmıştır. Geleneksel toplumların, modernleşme süreciyle karşılaşmalarında açığa çıkan yaralı bilinç Shayegan tarafından bir çeşit kültürel şizofreni durumuyla açıklanmakta; Batı'nın modernleşme serüvenindeki izleklerle diğer toplumların bu serüvenle sonradan karşılaşması toplumsal çelişkiler meydana getirmektedir.[2] Türkiye'de ise bu sürecin en dikkat çekici yanı modernleşme deneyimine eklemlenen ve çoğu zaman da modernleşme süreçlerinin yerine geçen, doğrudan kültürel Batılılaşmanın hâkim paradigma olmasıdır. Modernleşmenin tek güzergâhının kültürel Batılılaşma olduğu varsayımı dahi temelde "çöküş" ve "mağlubiyet" travmasının bir sonucudur. Yaşanan travmanın en somut göstergesi pek çok alanda teknik, idari, bilimsel, ekonomi-politik bir modernleşmeden daha ziyade kültürel Batılılaşmanın hâkim olmasıyla Batı'nın kültürel hegemonyasına rıza gösterilmiş olmasıdır. Bu Batılılaşma süreci milleti millet yapan esas unsurlar arasında sayılabilecek bir kültür, değerler ve kimlik tartışmasına yol açmış ve belli tarihsel süreçler neticesinde hem bir kimlik hem özgüven bunalımına yol açmıştır. Keza tarih şuuru, dine bakış, toplumsal normlar, gelenekler, müzik, kıyafetler, alfabe, mimari, edebiyat, yaşam tarzı ve zihniyet gibi pek çok boyutuyla yaşanmış bu Batılılaşmanın olumsuz etki ettiği toplumsal alanların başında toplumsal özgüven gelmektedir.

Batı kültürel hegemonyası ve onu Türkiye'de yeniden üreten Batıcı kültürel elitlerin rıza üretimi Tanzimat Dönemi'nden günümüze değin edebiyat eserlerinden, politik tartışmalara ve entelektüel-akademik üretime kadar iz bırakmış, ele alınmış bir konudur. İmparatorluğun son yüzyılında yazılmış Araba Sevdası, Felatun Bey ve Rakım Efendi gibi birçok edebiyat eserinde anlatılan gündelik hayattan Türkiye'nin pek çok toplumsal, siyasal, kurumsal veya kültürel sorununu Türk milletinin kültürüne, dinine, millî tarihine, kimliğine ve geleneğine başka bir deyişle Türk milletinin varlığına bağlayarak açıklamaya çalışan oryantalist akademik ve entelektüel üretimlere kadar travmatik özgüven sorununun etkileri görülebilmektedir.

[1] Attila İlhan, *Hangi Batı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s.33.

[2] Daryush Shayegah, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s.97-98.

Türkiye karşıtı söylemin inşasında Türkiye içindeki söylemler ve göstergelerle benzer doğrultuda Türkiye dışından eklemlenen söylem ve göstergeler özgüvensizlik hâlinin manipülatif bir araç olarak işlevselleştirildiği şeklinde okunabilmektedir. Propaganda tekniklerinde sıklıkla görüldüğü üzere birtakım olgulara atıf yapılarak hakikatin çarpıtılması, abartılması ve propagandanın hedefi olan kurum veya ülkenin olumlu yanlarının görülmez kılınması aksi istikamette olumsuz yanlarının ise sadece hedef alınan kurum veya ülkeye özgü olduğu algısının sunularak çarpık hakikat inşası stratejilerine sıklıkla rastlanmaktadır. Hem Türkiye içinde hem Türkiye dışında üretilen Türkiye karşıtı söylemde de bazı toplumsal, kurumsal veya politik sorunlardan bahsedilip bu sorunların abartılması, eğilip bükülmesi, sadece Türkiye'ye özgü gibi sunulması ve bu sorunların âdeta Türkiye'nin değiştirilemez kaderi gibi tasvir edilmesiyle uzun süredir karşılaşılmaktadır. Üstelik Türkiye'nin değişmez kaderiymiş gibi sunulan birçok sorunun aktarımında sorununun kökeni Türk milletinin kimliği, tarihi, kültürü ve inancı olarak sunulmakta bir başka deyişle bahsi geçen sorunların gündelik ve geçici sorunlar değil aksine yapısal sorunlar olduğu oryantalist bir dille vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye karşıtı söylemlerin Türkiye'nin birtakım sorunlarına atıf yapılarak oluşturulmasına dair süreçler +90, BBC News Türkçe ve DW Türkçe kanallarının YouTube içerikleri üzerinden analiz edilecektir. Çalışmada bahsi geçen kanalların yayınlarında yer verilen Türkiye'de yaşamanın ne kadar olumsuz bir geleceğe sahip olmak anlamına geldiği, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ne kadar ümitsiz bir durumda olduğu ancak Türkiye'den Batı ülkelerine göç etmenin ise ümitli bir geleceğe sahip olmakla eşdeğerliği söylemleri tartışmaya açılacaktır.

Amaç doğrultusunda +90, BBC News Türkçe ve DW Türkçe kanalları amaçlı örneklem yöntemiyle seçilmiştir. Kanallar Batı medyasının kültürel hegemonyasının temsil gücü yüksek olması, izlenme-beğenme oranlarının yüksekliği, bahsi geçen söylem ve ideolojiler çerçevesinde yürütülmesi unsurları göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Zira +90 ve DW Türkçe kanallarının merkezi Almanya, BBC News Türkçe kanalının merkezi ise İngiltere olarak karşımıza çıkmaktadır. +90 Kanalının çarpıcı tarafı da Alman Devlet Kanalı DW öncülüğünde Fransız Devlet Kanalı F24, İngiliz Devlet Kanalı BBC ve Amerikan Devlet kanalı VOA desteğinde kurulmuş bir ortak mecra olmasıdır.

Kanallarda yer alan Türkiye'nin gündelik yaşamını, politik sahnesini, kültürel ve ekonomik alanlarını içerik malzemesi haline getirmiş videolar seçilmiş; videolara ait söylemler transkripte dönüştürülmüş, MAXQDA 2024 programına aktarılmasının ardından kodlanarak temalara ulaşılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi tekniğiyle yürütülen çalışmada, Türkiye karşıtı söylemler bahsi geçen videolar aracılığıyla açığa çıkartmak hedeflenmiştir.

1.1. Türkiye Karşıtı Söylem-Dış Politika İlişkisi ve Propaganda

Geçmişten günümüze propaganda söylemlerine bakıldığında propagandanın başarısının gerçeklik algısı yaratabilmesiyle doğru orantılı ilerlediği görülmektedir. Gerçeklik algısı yaratmak için bazı olumsuzluklara atıf yapılarak bu olumsuzlukların üzerine inşa edilen manipülatif bir anlatının nihai bir amaca matuf olduğu görülür. Bu bakımdan hakkında olumsuz söylemin inşa edileceği ülkeye dair ortaya çıkan propaganda ve dezenformasyon süreçleri hedef ülkenin yaşadığı politik, toplumsal ve ekonomik süreçlerle doğrudan ilişkili olmak zorundadır. Nitekim üretilen içerikler de bu süreçlere adapte edilerek ve bu süreçlere dair bazı bilgileri kullanıp manipüle ederek oluşturulan metinler olarak ortaya çıkmaktadır.

İlk çağlardan beri kurumlar, toplumsal hareketler veya devletler arasındaki mücadele alanlarından birini propaganda mücadelesi oluşturur. Milattan önceki tarihlerde yazdığı "Savaş Sanatı" başlıklı kitabında Sun Tzu propaganda mücadelesini "*hasım olunan ülkeler içerisinde iyi olan şeyleri gözden düşürünüz. Onların liderlerinin başarılarını küçük göstererek şöhretlerine gölge düşürünüz. Böylece kendi halkının liderlerini hor görmesini sağlayınız... Düşman halkın kendi içerisinde olan uyuşmazlık ve kavgalarını yayınız. Onların*

geleneklerini gülünç hale getiriniz" biçiminde ifade etmiştir.[3] Benzer doğrultuda Labin en temelde propagandanın iki amacı olduğunu belirtmektedir. Amaçlardan ilki etki altına alınmış bireylerin fikirlerini tahkim etmek, ikincisi ise etki altına alınmamış bireylerin fikirlerini dönüştürmektir.[4]

Yumuşak güç kavramını literatüre eklemlemesiyle tanınan Joseph Nye "Bound to Lead: The Changing Nature of American Power" başlıklı kitabında[5] devletlerin kültür, ideoloji ve enformasyon yoluyla cezbetme stratejilerine değinmektedir. Bu stratejilerin "keskin güç" (sharp power) olarak kavramsallaştırılan, hedef toplumların iç istikrarını ve yapılarını manipüle eden bir dönüşüm yaşadığını vurgulamaktadır[6]. Benzer doğrultuda Edward Herman ve Noam Chomsky "Manufacturing Constent: The Political Economy of the Mass Media"[7] başlıklı çalışmalarında iktidarın medyayı nasıl araç haline getirdiğini sistematik olarak inceler.

Propagandanın devreye girişi ise inşa edilen güveni aşındırarak toplumları kimlik karmaşasına sürüklemektedir.[8] Kimlik karmaşalarına ek olarak bilhassa dış kaynaklı propagandalar, bu mekanizmaları kullanarak bireyleri çözümsüzlük hissine mahkûm etmeyi hedeflemektedir.[9]

Batı'da üretilen Türkiye karşıtı söylemin tarihi uzun asırlara dayanmasına karşın Batı'nın Türkiye ile kurduğu ilişkilere ve yaşadığı çelişkilere göre yoğunluğu değişmektedir. Haçlı Seferleri'nden Türk İmparatorluğu'nun son asırlarına kadar üretilen "barbar, canavar, işgalci" Türk imajının yerini İmparatorluğun son asırlarında "hasta adam, geri kalmışlık, kadınlara baskı, Asya despotizmi" gibi söylemler almıştır. Benzeri bir Türkiye karşıtı söylemin bir iletişim mücadelesinin aracı yapıldığı ve I. Dünya Savaşı'nda doğrudan bir propaganda saldırısına dönüştüğüne dair örnekleri bulunmaktadır. Bu dönemde hem Batı medyasında, kültürel ve politik söyleminde hem de bizzat İngiliz uçaklarından atılan propaganda bildirilerine kadar propaganda saldırısının izleri sürülebilmektedir. Benzer doğrultuda Arnold Toynbee'nin I. Dünya Savaşı sırasında James Bryce'la birlikte yazdığı "The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916 (The Blue Book) başlıklı kitap sahte belgelerle gerçekliği çarpıtarak Türk karşıtlığını Ermeniler üzerinden işleyerek bir propaganda oluşturmuş ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu kitabın İngiliz devlet politikasının bir propaganda ürünü olarak meydana getirildiğini açıkça itiraf etmiştir.[10]

Buna karşılık dönemin Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın yaptırdığı ve aynı zamanda da Türk sinemasının ilk filmi sayılan *"Ayestefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı"* filmi millî iletişim mücadelesinin ilk örneklerindendir. Rus ordusunun Yeşilköy'e kadar gelip silah zoruyla önceki dönemde yaptırdığı abidenin Türk topçusu tarafından yıkılması filme alınmış, yurt çapında büyük bir psikolojik millî direnç oluşturulmuştur.[11] Benzeri bir iletişim mücadelesi Millî Mücadele Dönemi'nde de yaşanmıştır. İngilizlerin ve Yunanların propagandalarına karşı Millî Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa sadece Meclis'i ve orduyu yönetmemekte, aynı zamanda çıkardığı ilk olarak Sivas Kongresi günlerinde çıkartılan İrade-i Milliye Gazetesi ardından Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi, 1920'de diğer devletlerin propaganlarının önünü kesmek amacıyla Anadolu Ajansı'nın kurulması faaliyetleriyle aslında Millî Mücadele'nin ideoloji ve iletişim boyutunu yönetmektedir.

[3] Oğuz Kalelioğlu, *İşte Gerçek Psikolojik Harp ve Kumpasların İçyüzü,* Hipokrat Kitabevi, Ankara, 2018, s.5.

[4] Suzanne Labin, *Komünist Propaganda Taktikleri,* Altınok Matbaası, Ankara, 1976, s.10.

[5] Joseph S. Nye, *Bound to Lead: The Chancing Nature of American Power,* Basic Books, New York, 1990.

[6] Christopher Walker-Jessica Ludwig, From 'Soft Power' to 'Sharp Power': Rising Authoritarian Influence in the Democratic World, National Endowment For Democracy, Washington, 2017.

[7] Edward S.Herman-Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media,* Pantheon Books, New York, 1988.

[8] Mary Kaldor, "In Defence of New Wars", Stability, *International Journal of Security and Development*, cilt 2, sayı 1, 2013, s.1-16.

[9] Martin Elias Peter Seligman, "Learned Helplessness", *Annual Review of Medicine,* cilt 23, 1972, s. 407-412.

[10] Arnold Toynbee, *Hatıralar: Tecrübelerim*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s.175.

[11] Oğuzhan Bilgin, "Küresel Kültürel Hegemonya Mücadeleleri Bağlamında Türk Sineması ve Türkiye Temsilleri", *Türk Sineması: Türkiye'nin Yumuşak Gücü*, ed. Oğuzhan Bilgin-Öner Buçukçu, Diplomasi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2023, s.8-9.

Cumhuriyet döneminde de zaman zaman artış göstermiş olan Türkiye karşıtı propagandanın izleri Soğuk Savaş döneminde Türkiye Batı kampında yer almak durumunda olduğu için nispi bir azalış seyri gösterse de bu dönemde bile Lawrence of Arabia veya Midnight Express vb. Hollywood yapımı Türkiye karşıtı sinema filmlerine, medya dezenformasyonuna denk gelindiği görülmüştür.[12] ABD'nin küresel hegemonyasında Hollywood'un nasıl bir yer teşkil ettiğini, yeri geldiğinde füzelerinden daha etkili bir silaha dönüşebildiği iyi bilinmektedir.

Devletlerin başka halklar üzerinde medya, kültür, entelijansiya, ideoloji, bilim, edebiyat, sinema ve popüler kültürün alanları üzerinden yarattığı etki başka bir ifadeyle Joseph Nye'ın kavramıyla yumuşak gücü devletler arası mücadelede önemli bir mücadele alanıdır. Bu yumuşak güç mücadelesinde doğrudan yapılan propaganda tekniklerinin yanı sıra dolaylı ve sofistike yollardan ve daha çok kültürel veya ideolojik üretim üzerinden yapılan propaganda biçimleri yer almaktadır.

Soğuk Savaş'ta Hollywood'un nasıl etkili bir silaha dönüştüğü genel kabul gören bir anlayıştır. Öyle ki Hollywood filmleri aracılığıyla diğer ülkelerin hayranlık uyandırılması, ABD'ye karşı sorumluluk bilincinin yerleşmesi hedeflenmiş ve böylece ABD'nin uluslararası politik gayeleri meşrulaştırılmıştır.[13] Benzer doğrultuda ABD medyasının Irak ve Afganistan'ın işgalinde ve yine bugün İsrail'in Gazze'de sürdürdüğü katliamlarda başat rollerden birini oynadığını söylemek mümkündür. Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından Türkiye'nin Batı'nın uluslararası politik ekseninden çıkma iradesini uzun süre göstememiş olması Türkiye karşıtı söylemi engelleyememesine rağmen yoğunluğunun dikkate değer bir artışa sebep olmamasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemdeki Türkiye karşıtı söylemin esasını Ermeni ve Rum lobileri eksenli bir söylemin veya PKK'yı meşrulaştırma amacı taşıyan bir söylemin üretimi teşkil etmiştir.

Türkiye karşıtı söylemin dikkate değer bir artış göstermesinin ilk işaretleri 11 Eylül 2001 terör saldırıları ile artan İslam karşıtlığının etkisiyle verilmiş olmasına karşın temelde Türkiye'nin dış politikada Batı'ya karşı daha meydan okuyucu ve bağımsızlıkçı bir dile sahip olmaya başladığı 2010'larla birlikte görünür hale geldiği söylenebilir. Zira 11 Eylül saldırıları, açığa çıkan yeni kaotik düzene bahsi geçen güçlerin medya, insan hakları örgütleri, uluslararası mahkemeler gibi yeni aktörleri bünyesine eklemlediği bir döneme tekabül etmektedir.[14] Nitekim ABD ile Avrupa sinema ve dizi sektörlerinde artan Türkiye karşıtı öğelerle birlikte Batı medyasında artan Türkiye karşıtı söylemin etkisi Türk dış politikasının hem ABD hem Avrupa ülkeleri hem de İsrail ile yaşadığı gerilimlerin arttığı bir döneme denk gelmektedir.[15] Türkiye'nin askeri vesayeti gerilettiği dahası 15 Temmuz 2016'da bir askeri darbeyi bizzat sivillerin öncülüğünde engellediği bir süreçte Türkiye'yi otoriterleşme, anti-demokratikleşme, baskıcılık gibi iddialar üzerinden hem dünyada hem de Türkiye içine yönelik yayınlarıyla itibarsızlaştırmaya çalışan bir Batı medyası dili baskın hâle gelmiştir.

15 Temmuz Darbe girişimine ek olarak Türkiye'nin pek çok terör örgütüyle hem kendi sınırları içinde hem de kendi sınırları dışında sürdürdüğü mücadele Türkiye'nin ABD başta olmak üzere Batı'da yer alan pek çok devletle yoğun gerilimler yaşadığı, ambargolara ve yaptırımlara maruz kaldığı bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin millî güvenliğini sağlamaya dönük mücadelesine karşı bir cevap olarak başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin yaptırımları ve ambargoları devreye sokulmuş; ABD Başkanı Trump'ın Türk lirasına dönük ilan ettiği "ekonomik savaş"ın da etkisiyle Türkiye'nin geçmişten gelen bazı yapısal ekonomik sorunları gündelik hayatı etkileyecek boyutlara ulaşmıştır. Bu da ileride bahsedileceği üzere "Türkiye'de yaşanmaz" kampanyasının ekonomi ile ilgili boyutlarının temel argümanlarından biri olarak manipüle edil-

[12] Oğuzhan Bilgin, *Küresel Kültürel Hegemonya Mücadeleleri Bağlamında Türk Sineması...*, s.20.

[13] Latif Pınar, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Yumuşak Gücü ve Hollywood", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 2017, Cilt 6, Sayı 1, s.253-274.

[14] İbrahim Kalın, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", *Perceptions*, Cilt 16, Sayı 3, s.5-23.

[15] Oğuzhan Bilgin, "ABD ve Avrupa Sinema Filmleri ile Televizyon Dizilerindeki Türk Karşıtı Manipülasyonlar", *Toplumlar Arası İletişimde Yeni Dönem: Enformasyon Savaşından Dezenformasyon Savaşına,* ed. Fahrettin Altun, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2023, s.70-71.

erek kullanılacaktır. Öte yandan Türkiye'nin FETÖ ve PKK terör örgütleri mensuplarına dönük mücadeleleri de yine aynı merkezlerde "otoriterlik, insan hakları ve özgürlükleri ihlali" gibi söylemlerle yıpratılmaya çalışılmıştır.

İşte tam da böyle bir konjonktürde 2019 yılında Batılı devletlerin medyalarının Türkiye özelinde yeni bir stratejiye geçtiği görülmüştür. ABD devletinin yayın organı Voice of America, İngiliz devletinin yayın organı BBC, Fransız devletinin yayın organı France 24 ve Alman devletinin yayın organı olan Deutzche Welle daha önce dünyada başka hiçbir ülke için ve başka hiçbir dilde yapmadıkları bir strateji izlediler. Bu dört büyük Batılı devletin medya kurumu 2019'da bir araya gelerek +90 adı altında sadece Türkçe yayın yapan, Türkiye ile ilişkili konuları işleyen ortak bir dijital kanal kurdular. Dahası aynı zaman diliminden itibaren BBC News Türkçe, DW Türkçe kanalları da benzer hedefler ve benzer ideolojilerle içerik üretmeye devam etmiştir. Bu hem medya tarihi hem de politik propaganda tarihi hem de konjonktür itibariyle çok dikkat çekici bir gelişmedir.

1.2. Türkiye Karşıtı Söylemin Kültürel, Toplumsal ve Politik Dinamikleri

Batı'nın dünyada güçlü, hâkim, baskın, belirleyici bir konuma gelişinin tarihsel olarak somutlaştığı dönem sömürgecilik dönemidir. Batı, Batı-dışı toplumları sömürgeleştirmeye başlayarak dünyadaki gücünü arttırmış ve bu süreçte geniş çaplı bir servet transferi yaşanmıştır. Bu servet transferi hem bir yanıyla burjuvazinin toplumsal ve siyasal iktidarı inşa etmeye başladığı bir sürece hem de bir yandan modern, endüstriyel Batı'yı ortaya çıkaracak tarihsel dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Genel kanının aksine Batı'nın Batı-dışı dünyayı sömürgeleştirmesi sadece ekonomik veya askeri yöntemlerin ve süreçlerin izlendiği bir dönem olmamış, tüm bunlara eklemlenen kültürel bir hegemonyanın inşası ile sürdürülmüştür. Bu doğrultuda Batı, sömürgelerinde kendi üstünlüğünü normlarıyla, değerleriyle, bilgi biçimleriyle, diliyle, edebiyatıyla, ideolojisiyle, gündelik hayat tarzıyla ve kültürün tüm araçlarıyla meşrulaştırmış, yeniden üretmiştir. Böylece sömürgeleştirilmiş "yerli" halkların rızasını kazanarak kabul ettirirken bir hegemonya inşa etmiştir. Batı'ya dair ne varsa onun üstün, medeni, ilerlemenin tek yolu olarak kabul ettirildiği bu ikna süreci zorlayıcı şartların yanı sıra toplumsal rızanın manipülasyonuyla da gerçekleşmiştir.[16] Bu noktada kültürel, akademik, medyatik, entelektüel, sanatsal ve ideolojik pek çok mecra Batı kültürel hegemonyasının inşası ve yeniden inşası için aracı rol oynamıştır.

Batı'nın Batı dışı toplumlarla kurduğu ilişki esasında bir özne-nesne ilişkisidir ve bu bir hiyerarşiye dayanmaktadır. Dili, söylemi, kriterleri, normları belirleyen bir söylem ve tanımlama üstünlüğü Batı-dışı toplumların kendilerini Batılılar gibi olmak zorunda hissedecekleri, öyle olmak için çaba göstermeleri gerektiğini varsayan bir zihniyet ve kimlik sorununu ortaya çıkarmıştır.

Tüm hegemonya inşa süreçlerinin felsefeden edebiyata, teolojiden bilime, popüler kültürden gündelik hayata kadar gerçekleştiğine dair çok fazla örnek verilebilir. Katolik ilahiyatçıların Amerikan yerlilerinin 16. Yüzyılda insan olup olmadıklarını tartıştıkları bir süreç[17] ardından pek çok "bilimsel" mecrada, antrolopolojinin ortaya çıkışında, sosyal darwinizm tartışmalarında kendisini göstermiş; Shakespeare'in Caliban'ı, Defoe'nin Robenson Crusoe romanındaki Cuma karakteri üzerinden özne-nesne hiyerarşisi edebiyata taşınmış, Rousseau'nun "asil vahşi" tasvirleri yaygınlık kazanmıştır.

Batı, bu kültürel hegemonyayı kolonileştirdiği Batı-dışı toplumlar üzerinde inşa ederek kendisine de "medeniyeti, ilerlemeyi ve moderniteyi yayma, Asyatik otoriterliğe karşı özgürlüğü, self-determinasyon hakkını ve insan haklarını getirme" misyonları atfederek sömürgeciliği meşrulaştırıyor ve üstenciliği, ırkçılığı,

[16] Oğuzhan Bilgin, "Türkiye'de Kültürel Hegemonya", *Kültürel İktidar*, ed. Oğuzhan Bilgin, Diplomasi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 7-8.

[17] Tzvetan Todorov, *The Conquest of America: The Question of the Other Softcover,* Harper&Row Publishers, New York, 1992.

sosyal Darwinizmi, pozitivizmi ve toplum mühendisliğini harekete geçiriyordu.[18] Bu durum Batı'nın "büyük öteki" rolü oynayarak özne konumunu alması, bir üst kültürel otorite konumuna kendisini yerleştirmesi ve Batı-dışı toplumlara norm dikte etmesi anlamına geliyordu.[19] Ancak Batı bunu sadece kendi kültür unsurlarıyla yapmayacak, kendi kültürel hegemonyasını Batı-dışı toplumlarda yeniden üretecek "yerli" Batıcı elitlerle çalışacaktı. Cyril Black'in modernleşme sürecinde başat unsurlardan biri olarak kabul ettiği bu yerli elitler, modernleşme ajanları olarak tanımlanmakta; bu ajanlar modernleşmede itici güç işlevi görmektedir.[20] Bu yeniden üretim sürecinde büyük oranda başarılı olunduğunu söylemek mümkündür. Zira sömürge sonrası dönemde ülkeler resmiyette bağımsız olmalarına karşın Batı vesayetinden çıkmakta zorluklarla karşılaşmıştır.

Gramsci'ye göre kültür; toplumsal, siyasal ve ekonomik hegemonyanın oluşumunda rızanın üretildiği, bu üretim için de eğitim yoluyla hegemonyaya rıza gösterecek insan tipinin oluşturulduğu bir alandır; bu yüzden ikna edici, cazip ve popüler olması normaldir.[21] Bu bağlamda da tarih boyu hiçbir zaman sömürge olmamasına, bağımsız bir devlet sahibi bulunmasına rağmen Türkiye'de Tanzimat'tan günümüze Batı'nın sadece bilimsel, teknik, kurumsal ve ekonomik üstünlüğünü değil, aynı zamanda kültürel ve hatta ontolojik-bedensel üstünlüğünü kabul eden varsayımların söylem hakimiyeti görülmüştür. Eğitimli zümrelerinden eğitimsizine kadar 'Türk gibi olmak', 'alaturka' gibi terimler genelde aşağılama için kullanılırken benzer bir şekilde İslamiyet'i çağrıştıran öğeler de 'geri kafalılık' veya 'cehalet'le eş değer tutulmuştur.

Sömürgecilik sonrası dönemde de modern Batı kültürel hegemonyası hem medya hem entelejansiya hem akademya hem popüler kültür hem de kültür endüstrisinin tüm mecralarında ekonomik ve siyasal gücünü hem kullandığı hem de güç devşirdiği bir alan olarak pek çok Batı-dışı toplumda devam etmiştir. Hem Batı devletlerine hem de onunla paralel olarak Batı kapitalizmine dayanan bir kültür endüstrisi bu noktada önemli bir işlev görmüştür. "*Kültür endüstrisinin tümcül etkisi (...) Aydınlanmanın, yani doğanın teknik olarak giderek tahakküm altına alınmasının, kitlesel aldatma hâline geldiği ve bilinci kitleme aracına dönüştüğü bir aydınlatma karşıtlığıdır*".[22] Kültür alanında hegemonyanın kendisine rıza üretmesinin arkasında bir yandan kültür endüstrisi pay sahibiyken bir yandan da Batı hegemonyasındaki "bilim zihniyeti" de önemli bir pay sahibi olmuştur. "Bu bağlamda hem günlük yaşamda hem de sosyal bilimlerde "ikna", "propaganda" ve "retorik" gibi sözcüklerin birbirinin yerine kullanılması tesadüf değildir. Her biri, insanları etkilemek ve düşünce yapılarını değiştirmek için vardır ve bu amaçla iletileri yönlendirerek onların duygularını harekete geçirme ve belki de onları şüphe, belirsizlik ve ikilemde bırakma işlevini görürler".[23]

Sömürgecilik döneminden bugüne Batı kültürel üretiminin ve iletişim mecralarının kullandığı dilde önemli oranda oryantalist söyleme denk gelinmektedir. Oryantalizm strateji bakımından esnek, konumsal bir üstünlüğe dayanır, bu da Batılıyı, kontrolü elden kaybetmeyecek şekilde, Doğu ile mümkün olabilecek pek çok ilişki içine sokar.[24] Oryantalist fikirlerin neticesi Doğu'yu doğulaştırmak, Batı'yı Batılaştırmaktır başka bir ifadeyle indirgemeci ve tahakküm içeren bir özne-nesne hiyerarşisini söylem üzerinden kurmaktır.[25]

[18] Alexander Kiossev, "The Self-Colonizing Metaphor", *Cultural Aspects of the Modernisation Process,* 1995.

[19] Edward Wadie Said, *Orientalism,* New York, Pantheon Books, 1978, s.23.

[20] Cyril Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, V Yayınları, Ankara, 1989, s.27.

[21] Anthony Giddens, *Selections from the Prison Notebooks of Anthonio Gramsci,* ed. Quintin Hoare-Geoffrey Nowell Smith, International Publishers, New York, 1971, s. 376-377.

[22] Theodor Ludwig Wiesengrund-Adorno, *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünmek Kitle Iletişim Kuramları,* Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010.

[23] Billur Ülger, Ideoloji Kavramının Tarihsel Arka Planı Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Propaganda: Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler,* ed. Gürdal Ülger, Beta Yayınevi, İstanbul, 2015, s.30.

[24] Edward Wadie Said, *Orientalism...*, s.7.

[25] Edward Wadie Said, *Orientalism...*, s.47.

Bu Batı medya mecralarının Batı-dışı toplumlara, Müslüman ülkelere ve dikkat çekici bir şekilde Türkiye'ye dönük inşa ettiği söylemde de dikkati çekmektedir. Hollywood filmlerinde geri kalmış ülkelerde geçen hikâyeler için kullanılan sarı-filtre[26] uygulamasına benzer bir oryantalist filtre hemen yürürlüğe sokulmakta ve söz konusu Türkiye olduğunda geri kalmışlık, otoriterlik, liyakatsizlik, barbarlık, şiddet eğilimi, aile baskısı, kadınlara yapılan ayrımcılık, demokratikleşememe, devlet baskısı ve suç oranları gibi birtakım peşin hüküm kalıplar sıralanmaktadır. Bu sorunların bazılarının belli ölçülerde Türkiye'de olup olmaması konusu bu noktada tali kalmakta, bu söylemin propaganda niteliğini ve propagandanın bir amaca matuf üretildiği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Propaganda gerçeğin bir kısmının kullanılması ve onun üzerine manipülatif bir söylemin inşası biçiminde üretilmektedir. Yine de bazı sorunların sadece Türkiye'de varmış ve Batı'da hiç yokmuş gibi sunulması, Türkiye'nin cehennem Batı'nın ise cennetmiş gibi anlatılması ve bu hükümler üzerinden "Türkiye'de yaşanmaz", "Türkiye'den gidin, kendinizi kurtarın" vb. kampanyaların bel kemiğini oluşturmaktadır. Daha önce değinildiği üzere bu Türkiye ve Türklerle ilgili asırlar boyunca Batı'da oluşturulmuş ve Batı istilalarını meşrulaştırma işlevini gören söylemle bugünkü Türkiye karşıtı propagandalar bir devamlılık göstermekte, Türkiye ile ilgili oryantalist tasvirler imparatorluk döneminde Batılı ressamlar tarafından resmedilen Harem tablolarından beri benzer öğeleri içermektedir.

Bugün Batı medyasında genel olarak Türkiye karşıtlığının artmış olması Türkiye'nin Batı ile politik olarak yaşadığı çelişkiler, Batı uzantısı olan İsrail, Yunanistan, Ermenistan gibi devletlerle olan gerilimleri ve Batı'nın vekil unsurları gibi kullandığı PKK ve FETÖ gibi terör örgütleri ile yaptığı mücadelenin yansıması olduğu kadar Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada artan ağırlığı ve meydan okumalarına da verilmiş cevaptır.

İşte bu nedenle +90 dijital kanalının paydaşı olan Batı'nın en büyük dört ülkesinin devlet kanalları aslında Batı'nın Türkiye'ye dönük ortak propaganda dilini, söylem inşasını ve yumuşak güç mücadelesini temsil etmesi bakımından önemlidir. Zaten bu nedenle de "Türkiye'de yaşanmaz" temalı içerik üretimlerinin niteliksel ağırlığı bu kanalın yayınları için ipucu verdiği gibi fazlasıyla incelenmeyi hak etmektedir.

1.3. "Türkiye'de Yaşanmaz, Gidin ve Kendinizi Kurtarın!"

Türkiye, ilk kısımlarda da anlatılan tarihsel süreçler, ekonomik ve politik istikrarsızlıklar ve geri kalmışlık gibi aksaklıklar nedeniyle İmparatorluğun son yıllarından itibaren dönem dönem göç vermiş bir ülkedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa sanayisinin ihtiyaç duyduğu işgücünü karşılamak üzere başta Almanya olmak üzere Avrupalı devletlerin talepleri ile başlayan bir işçi göçü yaşanmıştır. O dönem Türkiye de henüz sanayileşme bakımından geri kalmış bir ülke olduğu için bu göçlerin itici ve çekici faktörler bakımından zemini de bulunuyordu. Bugün Avrupa'daki Türk diasporasının hikâyesi böyle başlamış, birkaç nesildir Avrupa'da bulunan Avrupa Türkleri Avrupa'daki ekonomik, politik, toplumsal hayata çeşitli derecelerde entegre olmuş; lâkin, büyük oranda da Müslüman- Türk kimliğini ve Türkiye ile olan bağlantılarını güçlü tutmaya devam ettirmişlerdir. Yani asimile olmamışlar, her türlü Türk karşıtı söyleme ve ayrımcılığa rağmen kimliklerinden feragat etmemişler, önemli oranda canlı tutmuşlardır.

Son yıllarda Avrupalı devletler göç politikalarında kısıtlayıcı bir sürece geçmiş, göçmen ve yabancı karşıtlığı Avrupa siyasetinin önemli bir belirleyicisi olmaya başlamıştır. Hatta göçü bir kenara koyduğumuzda, turist olarak gelecek Türk vatandaşlarına bile çeşitli zorluklar çıkarılmakta, vize politikaları sıkılaştırılmaktadır. Bunların yanında özellikle yüksek eğitimli ve yüksek nitelikli, beyaz yakalıların göçüne,

[26] Sinemada sarı filtreler, yalnızca öteki imajı kurgulanmak istenen Doğu ve Doğulu için uygulanmaktadır. Batı medeniyetleri canlı renklerle yansıtılırken, Doğu medeniyetleri sarı renklerle görselleştirilmekte böylece renkler aracılığıyla hayali hiyerarşik düzen temsil edilmektedir. Bu filtreyle gösterilen Doğu için ekrandan aktarılan esas mesaj geride kalmışlık, modernleşmemişlik, sefalet vb. olumsuz anlamlarla tekabül etmektedir. Bkz. Jeremy Ullmann, "Yellow filter: A cinematic technique or pushing stereotypes?", (Çevrimiçi), https://www.media-diversity.org/yellow-filter-a-cinematic-technique-or-pushing-stereotypes/, 20 Mart 2025.

"beyin göçü" olarak tanımlanan göç türüne belli oranlarda rastlanmaya devam edilmektedir. Bunun arkasında birtakım ekonomik gerekçeler rol oynamakla birlikte aslında doğrudan ekonomik gerekçelerle açıklanamayan diğer bölümlerde de atıf yapılan propagandaların ve Batı kültürel hegemonyasının etkisiyle tetiklenmeye çalışılan bir göç de bulunmaktadır. Kendi niteliğinin altında işler yapmanın, Türkiye'deki sosyo-ekonomik şartlarının altında yaşamanın bile Türkiye'de yaşamaktan daha büyük mutluluk getireceğine dair propagandaların etki gösterdiği olduğu belli bir kesim de bulunmaktadır. Literatürde "beyin israfı" olarak geçen yani nitelikli göçmenlerin niteliksiz işlerde istihdam edilmesi gibi bir durum bu kesimlerle ilgilidir.[27] Hem yabancılara ve bilhassa da Türklere dönük ayrımcılıklar hem de başka bir ülkede olmanın, başka bir dilde iş yapmanın ve o ülkeye dair mesleki- sosyal tecrübenin eksikliğinin bu sonucu getirdiği düşünülebilir. Dahası artık Türkiye de artık eski Türkiye değil, göç veren değil, göç alan bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye'nin pek çok insani kalkınma ve gelişmişlik seviyesi göstergesi 1960'ların veya 1970'lerin Türkiye'sine göre çok daha üst seviyelerdedir.

Bağımlılık kuramına göre dünyada artık uluslararası işgücü bulunmaktadır ve merkez, yarı-çevre ve çevre ülkeleri arasında işgücü hareketliliği ekonomik gelişmişlik ve bağımlılık mücadelelerine göre gerçekleşmektedir (Wallerstein, 1974). Bu merkez, yarı-çevre ve çevre hiyerarşisinde Çin, Türkiye, Rusya, Endonezya, Singapur gibi yükselen aktörler bulunduğu için on yıllar önce ülkeleri kategorize etmek için yapılmış varsayımların revize edilmesi, göç hareketliliğinin de buna göre tekrar düşünülmesi gerekir.

Tüm bunların yanı sıra sonraki bölümlerde tahlil edileceği üzere Türkiye sanki hiç değişmemiş, gelişmemiş ve hatta daha da geriye gitmiş gibi bir propagandanın hiçbir sosyo-ekonomik veya politik parametre ile ilgisi bulunmadığı gibi, tarihsel olarak da yanlışlanabilir bir durumdur. Bu Türkiye'nin birçok sorunu, geliştirmesi gereken konuları olmadığı anlamına gelmeyeceği gibi bu söylemin bir propaganda olduğu gerçeğini de değiştirmez. Bu noktada aslında Türkiye'deki beyaz-yakalılara, mühendislere, doktorlara dönük propaganda dillerinin birbiriyle farklılaştığı gibi, düşük nitelikli işgücüne veya gençlere dönük propagandanın da farklılaştığı görülmektedir. Göçmenlik, çalışma izinleri, oturum izinleri ve hatta vize politikalarının bu kadar sıkılaştığı bir Avrupa ve ABD konjonktüründe Türkiye'den göç etmeyi Batı medyasının Türkiye'deki izdüşümünün göçü bu kadar teşvik etmesinin anlamı ve amacı nedir? Türkiye'den kendi ülkelerine dönük bir göçü teşvik etme konusunda istekli olmayacakları Batı'da aşırı sağ hareketlerin yükseldiği, göçmen ve yabancı karşıtlığının yükseldiği bu konjonktürde ortadayken bu yayınların öncelikli amacının (en azından çoğu meslek grubu için) kendi ülkelerine göçü teşvik etmek olmadığı düşünülebilir. O hâlde burada ilk bölümlerden itibaren anlatılan bir yöntemin yani Türk halkının özgüvenine, aidiyet duygusuna, devlet-toplum ilişkilerine ve bizzat iktidardaki Erdoğan hükümetine gösterilen desteğe zarar vermekle alakalı bir söylemin inşa edildiği değerlendirilebilir. Nitekim bu medya kanallarının yayın politikaları da bağlı bulundukları devletler de Türkiye karşıtı bir pozisyon alırken Erdoğan karşıtlığını da açıkça göstermekten çekinmemektedirler.

Politik hedeflerin yanı sıra kültürel hedeflere sahip bir söylem de kayda değerdir. Batı üstünlüğünü oryantalist bir dille meşrulaştırmaya, Türkiye'yi oryantalist peşin hükümlerle geri kalmışlıkla, otoriterlikle, kadın haklarına saygısızlıkla, insan hakları ihlalleriyle kodlamaya çalışan bir dilin 19. Yüzyıl oryantalizmini ve kolonyalizmini anımsatır bir türde tedavüle sokulduğu görülmektedir. Batı'nın cennet, Türkiye'nin cehennemmiş gibi anlatılmasının tarihi yeni değildir, uzun asırlara dayanmaktadır. Bahsedilen sorunlar sadece Türkiye'de olmadığı gibi, bu medya platformunun paydaşı olan devletlerin vatandaşlarının pek çok bakımdan ve değişen derecelerde bu türden sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Buradaki öncelikli hedefin göçü teşvik

[27] Aadiyata Mattoo-Ileana Cristina Neagu-Çağlar Özden, "Brain waste? Educated immigrants in the US labor market", *Journal of Development Economics*, 2008, s.255-269.

etmek değil, Türkiye içine dönük bir algı üretme çalışmasının, duygudaşlık, özgüven, aidiyet gibi pek çok psikolojik ve toplumsal dinamiğe zarar vermek olduğu düşünülebilir.

2. Metodoloji

Batı medyasının Türkiye karşıtı söylemlerini analiz etmeyi hedefleyen bu çalışma, bir nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmaların etkileşimleri, kültürel süreçleri, değerleri, anlam ve algıları incelemeye olanak sağlaması[28] tasarıda etkili olmuştur. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Zira içerik analizi metin, resim, video gibi çeşitli medya unsurlarında yer alan mesajların anlamlandırılmasına, yorumlanmasına aracı olmakta; verilerin sistematik ve nesnel bir biçimde tanımlanabilmesine, bu tanımlara dair tekrarlanabilen, geçerli sonuçlara ulaşmaya imkân tanımaktadır.[29] Araştırmanın amacı doğrultusunda amaçlı örneklem kullanılarak üç farklı YouTube kanalı belirlenmiştir. Bu kanallar YouTube'a 2011'de katılan Deutsche Welle (DW) Türkçe, DW öncülüğünde 2019'da katılan +90 ve 2009'da bu platformda içerik üreten BBC News Türkçe'dir. Kanalların seçiminde DW Türkçe ve +90'nın Almanya, BBC News Türkçe'nin ise Londra merkezli olması belirleyici unsurlar olmuştur. Kanallardaki videoların seçiminde hem beğenme-izlenme oranlarının yüksek olması hem de merkezlerinin Türkiye'de dahi yer almamasına karşın Türkçe olarak, Türkiye ile ilgili belirli ideolojik çerçevede içerik üretmeleri etkili olmuştur. Videoların belirlenmesinin ardından başlangıçta videolara ait başlıklar, açıklamalar ve yorumlar incelenmiş; video içeriği transkripte dökülmüştür. Elde edilen bu ham veriler MAXQDA 2024 programına aktarılarak kodlamaları gerçekleştirilmiş, verilerden hareketle "göç etme teşvikleri", "ekonomik-kültürel dışlama" ve "sosyal damgalama" temaları oluşturulmuştur. Örneklem seçilen videolara ilişkin bilgiler Tablo-1'de sunulmuştur.

2.1. Yaratıcı Sınıfı Bünyeye Dahil Edebilmek

BBC News Türkçe, +90 ve DW Türkçe Youtube kanallarının göç propagandalarını analiz eden bu çalışma, propagandanın hedef kitlesini özellikle meslekler merkezinde belirlediğini açığa çıkartmıştır. Nitekim her ülke ihtiyacına yönelik göç politikası uygulamaktadır. Çalışmada bu meslek grupları mavi yakalılar ve beyaz yakalılar olarak kategorileştirilmiş, eğitim yoluyla göçe teşvik edilmek istenen öğrenciler ayrı bir kategori içerisinde analiz edilmiştir. Bu noktada beyaz yakalılara yönelik propaganda çalışmalarında temel kodlar şu şekilde haritalandırılmıştır:

Güvenlik, kimlik, yalnızlık, mesleki sorunlar ve Batı hayranlığı kodları yalnızca göç etmiş beyaz yakalı meslek grupları -çoğunluğu doktor, mühendis, avukat- tarafından ifade edilmiştir. Her görüşmeci göç etmelerindeki en sık (f) nedeni kişisel kimlik meseleleriyle (f=11) açıklamakta ancak bu problemleri mesleki sorunlarla ilişkilendirmiştir. Öyle ki DW Türkçe kanalının *"Doktorlar neden Türkiye'den Almanya'ya göç ediyor?"* başlıklı videosunda Almanya'ya göç etmiş bir hekim şu sözleri aktarıyor:

> *"Çok fazla meslektaşımız göç etmek istiyor. Benim karşılaştığım sorunların açıkçası çok azı ekonomik koşullarla ilgili. Bana sorulan şeyler: "Hiçbir hastanın şiddetine maruz kaldın mı?" "Hiç kavga edildi mi?" "Kaç saat çalışıyorsun?" (7:59).*

Mesleki sorunlar gerekçesiyle göç etmiş tüm hekimlerin mesleki nedenlerinden ilki hasta şiddetidir. Ardından mühendisler, avukatlar ve bunun dışında kalan beyaz yakalı gruptakiler de eklemlenerek ikinci mesleki neden olarak mesai saatlerinin fazla olmasını ifade etmektedir. Ancak en çarpıcı bulgu

[28] William Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri I: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, çev. Sedef Özge, Yayınodası Yayıncılık, Ankara, 2016, s.233.

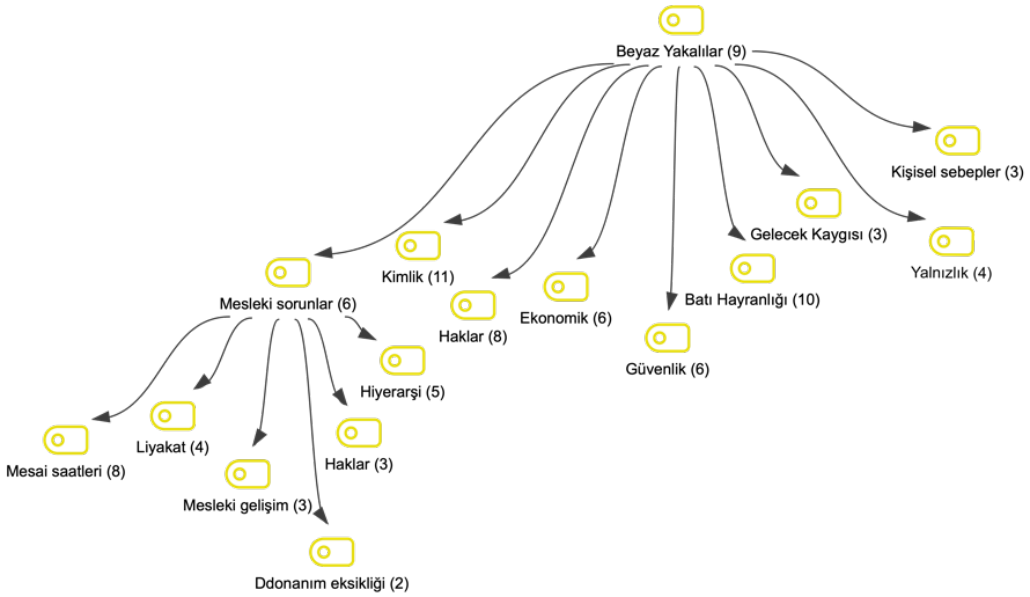
[29] Klaus Krippendorff, *Content Analysis: An introduction to Its Methodology*, Sage, Beverly Hills, 2019, s.25

Table 1
Örneklem Seçilen Kanallara Ait Bilgiler

Kanal	Yayın Tarihi	Video Başlığı	Video Süresi	İzlenme Sayısı	Beğenme
+90	23.07.2019	Amerika'da Küçük Anadolu: "Günde 50 Türk Yerleşiyor"	15:00	1,5 Mn	16 B
+90	05.07.2024	İstanbul'da yaşamanın bedeli: Survivor gibi	12:29	284 B	4,8 B
+90	14.05.2021	Türkiye'den Almanya'ya Göç: Artısı, eksisi nedir? "Cennet değil, cehennem değil"	15:31	469.043 B	8,4 B
BBC News Türkçe	14.12.2021	'Hekimler Göçü': Yurt dışına taşınan doktorlar anlatıyor	10:49	344.735 B	8,1 B
DW Türkçe	04.12.2021	Doktorlar neden Türkiye'den Almanya'ya göç ediyor?	10:32	533.663 B	12 B
DW Türkçe	19.04.2022	Mühendisler neden Türkiye'den Almanya'ya göç ediyor?	10:56	243.766 B	5,7 B
+90	06.01.2023	İstediğim Türkiye "Gençlerin söz haklarının olduğu bir ülke istiyorum"	9:49	33.712 B	452
+90	14.06.2024	Yurt dışında çalışmak: Chicago "Sadece kendinize inanın"	12:04	26.689 B	427
+90	16.10.2020	Türkiye'den Almanya'ya Göç: Neden? "Türkiye toplumunda başkasını memnun etmeye alıştırılmışız"	16:40	387. 911 B	6,6 B
BBC News Türkçe	02.12.2019	Geçinemeyenler: "İstanbul'da Yaşamamız Bir Mucize"	9:37	264.334 B	6 B

mesleki gelişim noktasında yaşanmaktadır. Mesleki gelişimlerini Türkiye'de tamamlayamamanın altını çizen görüşmeciler bu gelişimden kastın ne olduğunu ve neleri içerdiğini belirtmemişler aksine anlatılarını yalnızca "yaşam standartlarının yükselmesiyle" devam ettirmişlerdir. DW Türkçe kanalının "*Mühendisler neden*

Figure 1
Beyaz Yakalıların Göç Sebepleri
Kaynak: MaxQda 2024 Programında araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.



Türkiye'den Almanya'ya göç ediyor?" başlıklı videosunda bir mühendis *"Standartlarım çok yükseldi hem maddi hem manevi. Kendimi burada değerli bir kadın mühendis olarak görmeye başladım" (7:49)* şeklinde anlatısını devam ettirmiş, kendini *"değerli bir kadın mühendis"* olarak görmesini Almanya'ya göç etmesiyle ilişkilendirmiştir. Analize dahil edilen videolardaki tüm beyaz yakalılar benzer şekilde bu fikri destekler görünmektedir.

Anlaşılacağı üzere beyaz yakalılara dair yürütülen propagandaların en temelde Bauman'ın kavramıyla bir vestiyer cemaat vaadiyle sürdürüldüğünü söylemek mümkün hale gelir. Nitekim tüm beyaz yakalılar Türk kimliğini sınırlardan geçtikleri an atmışlar, yerine vestiyerden daha uygun varsaydıkları kıyafetleri giymişlerdir. Bu yeni giyimle göç ettikleri ülkelere uyum sağlamayı umut etmişlerdir. Ancak kimlikler daima havada salınıp durmakta, gösteri de kıyafetler vestiyerden alınır alınmaz sonlanmakta bu nedenle aidiyetler git gide akışkan hale gelmektedir.[30] Videolarda meslek kişinin yaşamı boyunca taşıdığı çoğunlukla sabit bir kimlik olarak yer almış fakat mesleğin dışındaki kimlikler beyaz yakalılar söz konusuyken değiştirilebilir ya da tamamen vazgeçilebilir unsurlar olarak sunulmuştur. Öyle ki tüm videolarda görüşmeciler Türkiye'deki sosyal sermayelerinden vazgeçtiklerinin altını sıklıkla çizmişlerdir. Bu noktada beyaz yakalıların ev sahipleriyle kolayca yeni bir sosyal sermaye inşa edebileceği dile getirilirken, mavi yakalıların yalnızca kendileri gibi göçmenlerle toplumsallaşması gerekliliği videolarda dikkat çekicidir. Bir başka deyişle beyaz yakalılara sosyal sermayelerinin değiştirilebilir ve hatta daha niteliklerinin kazanılabilirliğinin mesajı verilmektedir. Bu sosyal sermaye yine meslek üzerinden inşa edilebilir vaziyettedir. Zira onlara göre Türkiye'de meslekler hiyerarşiye ve liyakatsizliğe dayalı sürdürülmekte fakat göç edilen ülkelerde her iki unsur da devreden çıkmaktadır. Oysa ki görüşmeciler göç ettikleri ilk zamanlar ya kendi mesleklerini icra edemediklerini ya da Türkiye'deki pozisyonlarından daha alt kademede icra ettiklerini ifade etmektedir. Sonuç olarak beyaz yakalıların bilhassa meslek üzerinden propagandası ikilikler sarmalında ilerlemekte, Türkiye'de mesleki problemler had safhadayken göç edilen ülkelerdeki problemlere hiçbir videoda yer verilmemektedir. Böylece hileli mesleki vaatler cazipmiş gibi sunulmakta, madalyonun öteki yüzü perde arkasına itilmektedir.

2.2. Batı, Batılı ve Ötekiler

Analize dahil edilen tüm videoların kurgusu tıpkı beyaz yakalılar özelinde ifade edildiği gibi ikilikler üzerinden ilerlemektedir. Türkiye ve Türk kimliğiyle ilişkilendirilmiş unsurlar daima negatif anlamlarla sürdürülmekte Avrupa karşı kutbuna konumlandırılarak yalnızca pozitif anlamlara işaret etmektedir. Bu noktada *"Mühendisler neden Türkiye'den Almanya'ya göç ediyor?"* başlıklı videoda bir mühendisin şu sözleri dikkat çekicidir:

> *"Ben Türkiye'de kariyerime başladığımda Türkiye'nin bütün büyük ve güçlü kurumlarının hepsi Avrupa'ya veya Amerika'ya raporluydu. Yani bu ne demek? Bizim yüzümüz Batı'ya dönüktü. Batı da bizimle çalışmak istiyordu. Yıllar geçtikçe tahmin ediyorum ki politik sebeplerden dolayı Türkiye'nin algısı değişti ve Türkiye'yi gidip Dubai'ye Mısır'a bağlamaya başladı. (...) artık Türkiye'nin tekrar Batı'ya dönmesi lazım" (02:21).*

Görüşmeci Batı'yı açıkça yüceltirken, olması gerekenin de Batı'yı benimsemek olduğunu iddia etmiştir. Türk modernleşmesinin Batıcı izlerini taşıyan bu söylem, Batı'nın kurduğu kültürel hegemonyayı adeta ifşa etmektedir. Türk modernleşmesinin kentlilik-köylülük, Doğu-Batı, dindarlık-laiklik arada kalmışlığıyla temellerinin özellikle siyaset aracılığıyla atılması bu arada kalmışlığın hem üreticisi hem sonucu olarak siyaseti işaret etmekle birlikte medya da bir başka ayağını oluşturmuştur.[31] Videolardan görüleceği üzere geleneksel medyanın temellerini attığı kültürel hegemonyayı yeni medya da sürdürmekte böylece Batı'nın

[30] Zygmunt Bauman, *Kimlik,* Heretik Yayınları, Ankara, 2020, s.19-44.

[31] Mahmut Hakkı Akın, "İki Modernleşme Arasında Türkiye'de Siyasal Kültür Değişmesi ve Medya", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2018, 154-164.

kültürel hegemonyası pekiştirilerek yeniden üretilmektedir. Walter Benjamin'in ifade ettiği üzere[32] kültür mekaniksel üretime tabi tutulmuş ve bunun sonucu olarak toplumsal ilişkiler şeyleştirilmiş, geleneksel yaşam biçimleri yok olmaya yüz tutmuştur. Kültürün mekanik üretimi ise bizzat Batı tarafından sağlanmış, Batı dışında kalan ülkeler gerici, gelişmemiş, modern olmayan olarak kodlanmıştır. Öyle ki bir başka katılımcı hiçbir sebep belirtmeksizin yaşamını herhangi bir Batı ülkesinde kurmak istediğini dile getirmiştir.

"Lise hayatım boyunca şöyle bir algı vardı: buradan gitmeliyim. Neresi olduğunun pek bir önemi yok. Almanya olur, Fransa olur. Bildiğim tek şey, emin olduğum tek şey bu ülkeden başka bir yerde hayat kurmam gerektiğiydi" (2:17).

Görüldüğü üzere nereye gittiğinin önemli olmadığını belirtmesine karşın örnek verdiği ülkeler dahi birer Batı ülkesidir. Üstelik neden Türkiye'den gitmek istediğini video boyunca kendisi de bilmemekte, çok küçük yaşlardan itibaren bu isteğin yerleştiğini ifade etmektedir. Ona göre Batı'da yaşamak bir gereklilik halini almıştır. Neticede Batı'da yaşamak değerliyken, Batı dışında yaşamanın pek de bir önemi yoktur. Öte yandan bireyselliğe yapılan vurgu videoların bir başka temasını oluşturmaktadır. Ancak bu bireysellik vurgusu toplumsal ilişkilere uzaklıktan daha ziyade geleneksellikten uzaklık olarak kodlanmış, bir ülke gelenekselliken ne kadar uzaksa o kadar özgürlüğe yaklaştırdığı varsayılmıştır.

"Türkiye toplumunda, biz başkasını memnun etmeye alıştırılmışız, alışmışız. Bu bir şekilde kültürel koda dönüşmüş. (...) Berlin'de bu zinciri kırabildiğimi düşünüyorum" (06:50).

Toplumsal etkileşimler, kimliğin hem tanınma hem de onaylanma ihtiyacına bir çareyken görüşmeciler bu etkileşimleri ters yüz etmektedir. Yabancılaşmanın yarattığı anlamsızlık sık sık bireyselleşmeyle anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Görüşmeciler de bu noktada bireyselleşmenin pozitif çıktılarına odaklanmış, toplumsal yaşamdan götürülerine değinmemişlerdir.

"Türkiye'de emniyette olduğumu hissetsem, özgür olduğumu hissetsem, istediğimi söyleyip istediğimi savunabilsem, insanlar her şeyi siyasete bağlamasa, toplum insanı yargılamasa. Bunu niye giydin? Başörtünü niye böyle bağladın? Namaza niye böyle durdun? Şuraya niye gittin? Bunu niye yaptın demese, ben Türkiye'de de yaşamak isterim. Ama maalesef bizim hayal ettiğimiz o Türkiye bir ütopya" (14:19).

Türkiye'nin bireyselleşme düzeyi özellikle beyaz yakalı görüşmeciler için beklenen düzeyde değildir. İfade edildiği üzere bireyselleşme düzeyinin yetersizliği ise özgürlük kısıtlamalarıyla, toplumun politikliğiyle ve toplumsal bağların sürekliliğiyle sonuçlanmıştır. Benzer doğrultuda sık sık toplumsal bağları ve aidiyeti de kısıtlayıcı olarak yorumlamış ancak aksi istikamette yalnızlıktan, bu bağlardan mahrumiyetten de şikâyetçidirler.

"Çok özleyebilirler, burada yalnız kalabilirler, dışlanabilirler, ırkçılığa maruz kalabilirler" (03:37).

Videolardaki temel bulgulardan bir tanesi de yurt dışına taşınmanın tek olumsuz yanının bahsi geçen toplumsal bağlara olan uzaklıktır. Ancak bu uzaklık Türkiye'de yaşamaktan söz ederken negatif anlamlara tekabül etmiş, uzaklaştıkça pozitif anlamlarla eşleştirilmeye başlanmıştır. Nitekim bağlara ve aidiyete duyulan özlem ancak yeni dahil olmaya çalışılan toplum tarafından ötekileştirildiğinde açığa çıkmaktadır. Fakat bireyselleşme ve beraberinde getirdiği toplumsal ilişkilerdeki gevşemeler Batı modernleşmesinin reçeteleri arasında yer almaktadır. Görüşmeciler hem Türkiye'deki aidiyetlerden şikayetçi hem de bir başka

[32]Walter Benjamin, *Pasajlar,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.55.

toplumdaki ötekileştirmelerine öfkelidirler. Ancak tüm katılımcılar bu ötekileştirilmelerin de yalnızca Batılı ve Batılı olmayanlar biçiminde ayrıldığını belirtmişlerdir.

> *"Fransızlara veya İtalyanlara aynı muamele yok. Fransız'san Fransız'sın, İtalyan'san İtalyan'sın ama Türk'sen "Auslander'sın" (yabancısın)" (04:27).*
>
> *"Ne kadar çabalarsan çabala bir Almanla eşit olamayacağını kabul ederek gelmen lazım" (04:21).*

Yabancılık toplumsal grupların bir parçasıdır. Hem grubun dışarısında kalmakla hem de daima yabancı etiketiyle karşı karşıya gelinmesiyle sonuçlanır.[33] Görüşmecilerin yüzleştiği yabancılık biçimi ise yalnızca ırka dayandırılmış, Batılı olmayanlar yabancı konumuna itilmiştir. Tüm görüşmeciler benzer ikili ayrışmadan ve sık sık ırkçılığa maruz kaldıklarından ve Batılı olan insanın göç edilen Batı ülkelerinde hiyerarşik olarak üstte yer aldığını dile getirmiştir. Bu noktada videoların tamamında yurt dışında yaşamanın tek olumsuz yanının ülkeler değil, bizatihi toplumun kendisi olarak belirtilme vurgusu önemlidir. Böylece gidilen ülkelerde yabancı etiketiyle kalmak bir zorunlulukmuş gibi sunulmuştur. Bir başka deyişle toplumsal uyum süreçlerine dahil olunmalı ancak toplum içerisinde o ülkenin vatandaşıyla aynı kategoride yer alınamayacağı alt mesajları verilmektedir. Neticede Türk kimliği oluşturulan sahte hiyerarşide en alta yerleştirilmekte ve bu hiyerarşiyi göç etmiş Türk'ler üzerinden içselleştirme çabasına girişilmektedir. Bu sayede hem ihtiyaç duyulan işgücünü karşılamakta hem de kendi kimliklerinin üstünlük söylemlerini yeniden üretmektedirler.

2.3. Mavi Yakalılara Yönelik Teşvik

Analize dahil edilen videolarda beyaz yakalıların ve öğrencilerin kentin yerel halkıyla temasa geçmesini teşvik edilirken mavi yakalılar söz konusu edildiğinde geçerli olmadığı keşfedilmiştir. Nitekim *Amerika'da Küçük Anadolu: "Günde 50 Türk Yerleşiyor"* ve *"Türkiye'den Almanya'ya Göç: Artısı, eksisi nedir?", "Cennet değil, cehennem değil"* başlıklı videolardaki katılımcılar arasında yaratıcı sınıfın dışında konumlanmış katılımcılar da yer almaktadır. Bu katılımcılar göç ettikleri ülkelerin kent merkezinden ziyade kentin dışında fakat toplu taşımayla kolay ulaşım sağlanan şehirleri önermektedir. Bir başka deyişle beyaz yakalının bir özel araca kolayca erişebileceği sıklıkla dile getirilirken, mavi yakalı için maddi sınırlamalar belirlenmiştir. Öyle ki Amerika'da yaşayan bir danışman mavi yakalılara şu sözleri iletiyor:

> *"Burada aynı Türkiye'deki mentaliteyle minibüsler var. Her beş dakikada, üç dakikada bir Manhattan'a hareket eden minibüsler var. Onlar da gece, sabaha kadar" (11:05).*

Beyaz yakalılar için çok kısa sürede, Türkiye'den çok daha ucuza araba alabilecekleri iletilirken, bunun dışında kalan sınıftakilere toplu taşımaların işlevselliği aktarılmaktadır. Kent merkezinde kısa süre bulunabilir ancak yaşamları bu merkezden uzakta olmalıdır. Halbuki beyaz yakalıların kent merkezlerinde gündelik yaşamını kolayca idame ettirebileceği öğütlenmektedir. Fakat mavi yakalılara kendileri gibi göçmenlerin çoğunlukta olduğu kentler önerilmiş, bir nevi yerel halkla temasın önü kesilmiştir. Öyle ki mavi yakalıların sosyal sermayelerini de yine yerel halktan izolasyonla sürdürmeleri beklenmektedir. Gidilen ülkede yeniden kazanılacak bu sosyal sermayeye yalnızca kendileri gibi göçmen olanlar dahildir.

> *"New Jersey Peterson'da Hacı'nın Kahvehanesi deyince herkes biliyor. Burada da insanlar, Amerika'nın çeşitli yerlerinde oturan insanlar buraya geldikleri zaman amaç burada oyun oynamak değil, birbirleriyle sohbet etmek, bir buluşma yeri. Biliyorsunuz, bizim kültürümüzde çay muhabbettir aslında. Bir kahvenin kırk yıl hatırı var misali, onu burada yaşatmaya çalışıyoruz" (09:55).*

[33] Georg Simmel, "Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik", *Yabancı*, ed. Levent Ünsaldı, Heretik Yayınları, Ankara, 2019, s. 27-35.

Ev barınma ihtiyacını karşılayan duvarların çok daha ötesinde içerisine dahil ettiklerini, dışarıda bıraktıklarından koruyan bir unsurdur. Görüldüğü üzere özellikle Almanya ve Amerika'ya göç etmiş göçmenler kültürel aidiyetlerine sahip çıkmak, sosyal ilişkiler ağını kendi aralarında sürdürmek istemekte ve bu durumu bir özgürlük alanı olarak tanımlayarak entegrasyon sürecine eklemlenmemektedirler. Ancak entegrasyon ev sahibi devletlerin üzerine düşen görevler arasında yer almaktadır. Bazı durumlarda ise ev sahibi devletler entegrasyona dahil edemeyeceği varsayılan grupları, azınlıkları vb. asimilasyon ve zorunlu kültürleşme ile karşı karşıya getirmektedir.[34] Mavi yakalılar söz konusu olduğunda çözümün kentin dışına konumlandırmak olduğu görülmektedir.

"Burada artık kimse Türkiye'yi aramıyor. Çünkü sanki Anadolu'nun bir kasabasını getirmiş, Amerika'nın ortasına oturtmuşsunuz gibi düşünebilirsiniz Paterson'ı" (14:18).

Göçmenlere danışmanlık hizmeti veren katılımcının söylemlerinde de görüleceği üzere evin içerisine yaratıcı sınıflar denilebilecek sınıflar alınmışken, bu sınıfın dışındakiler evin dışarısında bırakılmıştır. Kent merkezlerinin ve ev sahiplerinin uzağına yönlendirilmiş böylece hem kendi kültürlerini sürdürebilmeleri hem de yerel halkla temastan olabildiğince uzak yaşamalarına teşvik edilmişlerdir. Bir taraftan da bahsi geçen ülkeler gelen göçmenleri asimile etmeye çalışmamış aksine çokkültürlü yaşama imkân sağlıyor gibi sunulmuştur. Çokkültürlü toplum kavramı farklı kültürlerin bir arada yaşama becerisine, kültürel taleplere karşılıklı saygı çerçevesinde ilerleme sürecine işaret eder.[35] Fakat bahsi geçen konumlarda birbirinden hem mekânsal hem de kültürel ayrıştırmalar açığa çıkmıştır. Mavi yakalıların yerel halka entegre olamayacağı öngörülerek yerel halktan uzaklaştırılmış, kendi evlerinden getirdikleri kültürel aidiyetleri yalnızca göç etmede çekici bir faktör olarak işlevselleştirilmiştir. Kültürel aidiyet videolar boyunca siyasi aidiyetlerle pekiştirilmektedir. Sunucunun şu söylemi siyasi aidiyeti gündeme getirmesi bakımından dikkat çekicidir:

"Peterson caddelerinde Türk bayrakları Amerikan bayraklarıyla birlikte dalgalanıyor. Türkler olur da ulu önder Atatürk olmaz mı? Peterson'da yaşayan Türkler'in belediyeye yaptıkları başvuru 5 yıl önce kabul edilmiş ve ana caddedeki bir parka Atatürk Şehit ve Gezi Parkı adı verilmiş" (Sunucu, 11:38).

Milli değerler ve siyasi aidiyet yine yalnızca mavi yakalı olarak çalışan grup söz konusu olduğunda gündeme getirilmiştir. Dahası milli değerlere, siyasi aidiyet ve katılıma atıf göçmenler tarafından değil, sunucunun bizzat kendisi tarafından dile getirilmiştir. Bir başka deyişle sunucu aidiyetlerin altını çizerek göçün çekici faktörlerini aktifleştirmiştir.

2.4. "Biz İstanbul'da Yaşıyoruz Ama Mucize Bir Şekilde"

Tüketim modern yaşamın başat unsurları arasında yer almaktadır. Göç etmiş tüm meslek grupları "yaşam standartlarının yükselişi" çatısı altında tüketim merkezli bir yaşamı benimsediklerini ifade etmişlerdir. Dahası analize dahil edilen kanallarda İstanbul'da yaşam biçimi ve Avrupa'daki yaşam biçimleri yalnızca tüketim olgusu üzerinden kıyaslanmıştır. Öyle ki bir avukat *"Biz İstanbul'da yaşıyoruz ama mucize bir şekilde" (05:58)* ve bir öğrenci "*Kıl payı hayatta kalıyorum. Tam bir survivor gibi oluyor" (11:23)* söylemleriyle İstanbul'da yaşamanın ekonomik götürüsüne işaret etmişlerdir. Ardından *İstediğim Türkiye "Gençlerin söz haklarının olduğu bir ülke istiyorum"* başlıklı videoda bir öğrencinin şu sözleri dikkat çekicidir:

"Düşünsenize Amerika'daki bir yaşıtınız ev alıyor, araba alıyor, son model cihazlar kullanıyor ve onlar için hiçbir şey. Onun ötesinde tatil planlıyor, işini kurguluyor, batıyor, çıkıyor. Bir şeyler yapıyor yani deniyor. Siz

[34] Sergio Carrera, "A Comparison of Integration Programmes in the EU: Trends and Weaknesses", *Challenge, Liberty & Security,* 2006, cilt 1, s.1-26.

[35] Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek,* Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s.64.

işte bugün dışarıdan yersem iki gün boyunca evde daha dikkatli olmam lazım, işte makarnaya talim edeceğim falan diyorsunuz" (05:53).

Batı'nın tüketim alışkanlıklarından söz ederken seçilen görüşmeciler iş yaşamında aktif yer alan insanlardır. Oysa Türkiye'deki tüketime dair vurgularda tüm görüşmeciler ya öğrenci ya da bir mesleği olmasına karşın aktif olarak çalışmayan insanlardan seçilmiştir. Bu nedenle toplumsal eşitsizlik yalnızca Türkiye'ye özgü bir durum gibi aktarılmış, Batı'daki eşitsizliklere değinilmemiştir. Öte yandan tüm videolarda bu kıyaslamaların yalnızca İstanbul'u hedef aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Nitelikli işgücünün ve öğrencilerin sıklıkla tercih ettiği bu şehrin propagandanın merkezine yerleştirilmesiyle İstanbul'da yaşamak yetersiz tüketimle, yetersiz eğlenceyle, yetersiz seyahatle ve kişisel gelişimin önündeki bariyerle eşleştirilmiştir. Videoların mesajı açıktır: Ancak Avrupa'da yaşamayı seçerseniz her birine sahip olabilirsiniz. Sonuç olarak modern insanın kendi seçimleri doğrultusunda bireysel kimliğini yeniden inşa etme, kendi hayatı hakkında karar verici olabilme arzusundan[36] yola çıkarak dile getirilen bu söylemler örneklem seçimindeki dengesizlik nedeniyle toplumsal eşitsizliğin gerçek yüzünü gizlemektedir.

2.5. Kimlikler ve Damgalar

Richard Florida[37] göç alan ülkelerin en önemli özellikleri arasında hoşgörünün yer aldığını belirtmektedir. Bu minvalde görüşmeciler gittikleri ülkelerde kimliklerine hoşgörüyle yaklaşıldığını belirtmelerine karşın esasen kimliklerinin önemsiz olduğunu da vurgulamaktadır. Zira yerliler için yabancılar temelde bir birey olarak algılanmamakta, belirli tipteki yabancılar olarak algılanmaktadır.[38]

"Türkiye'de bana saygı gösterildiğini düşünmüyorum. Aslında birçok insana saygı gösterilmiyor. Sürekli bir kavga. Almanya'ya gelirsem kim olduğumun ne olduğumun hiçbir öneminin olmayacağını düşündüğüm için geldim" (01:38).

Görüldüğü üzere Türkiye'de kendi kimliğinin kabul edilmediğini düşünen görüşmeci, Almanya'da kimliğinin yabancı kalmasına razı gelmektedir. Videoda bu düşüncesinin sebeplerine değinmemesine karşın, Almanya'da da bir birey olarak kendinden feragat etmesi çelişkili görünmektedir. Benzer çelişkiler diğer görüşmecilerin söylemleriyle sürdürülmektedir.

"Ön yargılardan kurtulup gelin. Baktığınız zaman bir noktada Türkiye'deki bu bütün fişlemelerden, ön yargılardan vs. bunaldığımız için kendimizi taa atmıyor muyuz bu taraflara?" (13:40)

Analize dahil edilen tüm videolardaki çelişki tam da bu noktada yatmaktadır: Toplumsal damgalanmanın en açık örneklerinden birisini yani Batı'da ırkından kaynaklı damgalardan şikâyet eden görüşmeciler, aynı zamanda Türkiye'deki damgalanmadan da şikayetçidir. Oysa ki her biri göç ettikleri ülkelerde ırkçılığa maruz kaldığını ifade etmişlerdir. Öte yandan Türkiye'deki damgaların içeriğine dair bir açıklamaya da rastlanılmamıştır. Akabinde bir görüşmeci damganın somut versiyonunu ekrana doğru göstermektedir.

"E burada yaşamanın da kendi zorlukları var. Mesela basit bir örnek olsun hemen. (Pasaportunu gösteriyor) Zorluğu biraz somutlaştırayım. Dana gibi etiketlisiniz burada. Gitmeniz gereken tarihe kadar her şey ayrıntısıyla var" (09:23).

[36] Ulrich Beck-Elisabeth Beck-Gernsheim, *Aşkın Normal Kaosu,* İmge Kitabevi, Ankara, 2012, s.23.

[37] Richard Florida, *Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor: Yetenek İçin Küresel Rekabet,* MediaCat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.100-104.

[38] Georg Simmel, *Yabancı...*, s.33.

Yurt dışına göç etme motivasyonları arasında Türkiye'deki damgalanmadan memnuniyetsizlikleri yer alan katılımcılar, göç ettikten sonra direkt Türk kimliğinin etiketlendiğini belirtmektedir. Ancak bu damgalarının sebeplerini kendilerinden ayrıştırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Onlara göre suçlu özne damgalamayı gerçekleştiren Batı toplumu ve damgaları yeniden üreten Batı devletleri değil aksine Türk toplumu ve Türk devletidir. Keza Türkiye Batı'nın izlediği modernleşmeci tavırdan uzaklaşarak ilerlemek yerine gerilemiştir. Bu durum ise belirttiklerine göre bir İtalyan bir Almanla eşit olamamalarına, damgalanmalarına yol açmıştır.

3. Sonuç

Batı kültürel hegemonyasının yeniden üretimi bakımından Batılı devletlerin Batı-dışı toplumlara yönelik uyguladığı kamu diplomasisi, iletişim ve propaganda stratejileri bakımından Batı medya mecralarının Türkiye'ye yönelik yaptığı yayınlar büyük önem taşımaktadır. Batı kültürel hegemonyası genelde sivil görünümlü kültür endüstrisi tarafından; diziler, sinema filmleri, akademik çalışmalar, medya, sosyal medya veya dijital mecralarda yeniden üretilirken Batılı devletlerin doğrudan bu hegemonyayı ürettiği mecralar da bulunmaktadır. Çoğunlukla Batı'nın hegemonyası, söylem üstünlüğü, kriterleri, yaşam tarzı, bilgisi, stratejik iletişimi ve kültür ürünleri Batı-dışı toplumlarda yerli "Batıcı" elitler üzerinden üretilir ve idealize edilirken Batılı devletlerin doğrudan bu üretimi üstlendiği durumlardan birinin örneğini yakın zamanda Batılı devletlerin Türkçe yayın yapan mecraları olarak karşımıza çıkmıştır. Bu noktada Batıcı elitlerin ve yine Batılı medya organlarının üstlendiği rollerin çalışmaya dahil edilen videolar aracılığıyla bizzat Türk'lere yüklendiği başka bir deyişle yeni suçlu özne konumuna göç eden veya göç etmeye teşvik eden bu Türk'lerin yerleştirilme çabası açığa çıkmaktadır.

+90 platformunun ABD, Fransız, Alman ve İngiliz devlet medyalarının ortaklığında kurulmuş olması ve sadece Türkiye'ye yönelik olarak bu platformun kurulmuş olması eşine benzerine çok fazla rastlanan bir durum değildir. +90 Platformunda ve onun paydaşı olan BBC Türkçe ve Deutzche Welle gibi Türkçe yayın yapan yabancı menşeili medya kanallarındaki yayınların içeriklerine bakıldığında Türkiye'ye dönük yayınlarında çeşitli propaganda biçimlerinin ortaya koyulduğunu görmek mümkündür.

Bu yayınlarda özellikle Türkiye'de yaşamanın ne kadar olumsuz bir durum olduğu, Türkiye'de yaşayanların aslında ne kadar ümitsiz bir durumda olduğu, Türkiye'de kalmak yerine Batı ülkelerine gitmenin mutluluğun, ümidin, olumlu bir istikbalin yegâne gerekçesi olduğuna dair bir propagandist bir anlatının inşa edildiği görülmektedir. Aksi istikamette ise gidilen ülkelerde yaşanan problemler dile getirilmemekte, Türkiye'den göç bir çeşit kurtuluş vaadiyle eşleştirilmektedir. Göç edilen ülkelerin politik ve ekonomik problemleri hasır altı edilirken yalnızca yeni bir toplumla karşılaşmada yaşanan uyum ve damgalanma pratiklerine değinilmektedir.

Bu çalışmada nitel söylem analizinin sonuçlarına göre Türkiye'nin farklı sınıfsal kesimlerinin, meslek ve yaş gruplarının her birine ayrı bir "Türkiye'de yaşanmaz" propaganda anlatısının inşa edildiği görülmektedir. Bu anlatının kadın haklarından hayvan haklarına, sığınmacı meselesinden güvenlik meselelerine, liyakat konusundan hayat pahalılığına kadar manipülatif bir propaganda anlatısının oluşturulduğu temel başlıklar olarak belirlendiği dikkati çekmektedir. Türkiye'deki olumlu durumların görmezden gelindiği, olumsuzlukların ise abartıldığı veya manipüle edildiği bu anlatı ile birlikte Batı'nın kültürel hegemonyası ve Batılılaşma sürecinde Batılılar karşısında belli oranlarda ve belli kesimlerde gözlemlenen travmatik toplumsal özgüven sorununun manipüle edildiği, ümidin ve direncin kırılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

Yabancılara yönelik karşıtlığın, göçmenlerin çalışmasına ve hatta vize süreçlerine dair bile zorlukların çıkarıldığı, göçmen karşıtı aşırı sağ hareketlerin yükseldiği ve bu yükseliş sebebiyle ana akım siyasetin göçmen karşıtlığına kaydığı Batı siyasal atmosferinde Türkiye'den göçü teşvik etmenin Batılı ülkelerin işgücü ihtiyacından daha çok Türkiye'nin iç siyasal ve toplumsal gündemi ile ilgili olduğu açıktır. Ayrıca bu yayınların

Türk devletine ve Türkiye'nin geleceğine, toplumsal dayanışma, ümit ve özgüvene dair olumsuz bir gündem yaratmaya dönük yayınlar olduğu da tahmin edilebilir.

Her iletişim faaliyeti neticede bir amaca matuftur ve bir stratejiye dayanır. O nedenle her metnin, söylemin, anlatının tahlil edilmesi, bu amaçların da tartışılması bu yayınların içeriğine dair genel bir kültürel, politik ve ideolojik çerçeve çizmeye gerektirmektedir. Bu çalışmada da yayınlardan oluşturulmuş ve "Türkiye'de yaşanmaz" fikrini inşa etmeye dair yayınlardan oluşan bir örneklem üzerinden bu tartışma yapılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support	The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details

Oğuzhan Bilgin (Doç. Dr.)
[1] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi/ Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye
0000-0003-4577-6331 oguzhan.bilgin@hbv.edu.tr

Meryem Sarıköse (Arş. Gör.)
[2] İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
0000-0001-6428-184X

Kaynakça | References

Adorno, Theodor, *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünmek Kitle Iletişim Kuramları,* Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010.

Akın, Mahmut H., İki Modernleşme Arasında Türkiye'de Siyasal Kültür Değişmesi ve Medya. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2018, s.154-164.

Bauman, Zygmunt, *Kimlik,* Heretik Yayınları, Ankara, 2020.

Beck, Ulrich-Beck-Gernsheim, Elisabeth, *Aşkın Normal Kaosu,* İmge Kitabevi, Ankara, 2012.

Benjamin, Walter, *Pasajlar,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Bilgin, Oğuzhan, Kültürel İktidar, *Kültürel İktidar*, ed. Oğuzhan Bilgin, Diplomasi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020, s.1-26.

Bilgin, Oğuzhan, ABD ve Avrupa Sinema Dizi Sektöründe Türkiye Karşıtı Dezenformasyon, *Enformasyon Savaşından Dezenformasyon Savaşına,* ed. Fahrettin Altun, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2023, s.70-81.

Bilgin, Oğuzhan, Küresel Kültürel Hegemonya Mücadeleleri Bağlamında Türk Sineması ve Türkiye Temsilleri, *Türk Sineması: Türkiye'nin Yumuşak Gücü* , ed. Oğuzhan Bilgin-Öner Buçukçu, Diplomasi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2023, s3-28.

Black, Cyril, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, V Yayınları, Ankara, 1989.

Carrera, Sergio "A Comparison of Integration Programmes in the EU: Trends and Weaknesses", *Challenge, Liberty & Security,* 2006, cilt1, s.1-26.

Florida, Richard, *Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor: Yetenek İçin Küresel Rekabet,* MediaCat Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Giddens, Anthony, Selections from the Prison Notebooks of Anthonio Gramsci, ed. Quintin Hoare-Geoffrey Nowell Smith, International Publishers, New York, 1971.

Herman, Edward S-Chomsky, Noam, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media,* Pantheon Books, New York, 1988.

Jeremy Ullmann, "Yellow filter: A cinematic technique or pushing stereotypes?", (Çevrimiçi), https://www.media-diversity.org/yellow-filter-a-cinematic-technique-or-pushing- stereotypes/, 20 Mart 2025.

Kaldor, Mary, "In Defence of New Wars", Stability, *International Journal of Security and Development*, cilt 2, sayı 1, 2013, s.1-16.

Kalelioğlu, Oğuz, *İşte Gerçek Psikolojik Harp ve Kumpasların İçyüzü,* Hipokrat Kitabevi, Ankara, 2018, s.5.

Kalın, İbrahim "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", *Perceptions*, Cilt 16, Sayı 3, s.5-23.

Kiossev, Alexander, "The Self-Colonizing Metaphor"*, Cultural Aspects of the Modernisation Process,* 1995.

Krippendorff, Klaus, *Content Analysis: An introduction to Its Methodology*, Sage, Beverly Hills, 2019.

Labin, Suzanne Labin, *Komünist Propaganda Taktikleri,* Altınok Matbaası, Ankara, 1976.

Matto, Aadiyata A.-Neagu, Cristina I.-Özden, Çağlar, "Brain waste? Educated immigrants in the US labor market", *Journal of Development Economics,* 2008, s.255-269.

Neuman, William L., *Toplumsal Araştırma Yöntemleri I: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, çev. Sedef Özge, Yayınodası Yayıncılık, Ankara, 2016.

Nye, Joseph S., *Bound to Lead: The Chancing Nature of American Power,* Basic Books, New York, 1990.

Parekh, Bhikhu, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek,* Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

Pınar, Latif, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yumuşak Gücü ve Hollywood, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 2017, Cilt 6, Sayı 1, s.253-274.

Said, Edward W., *Orientalism,* New York, Pantheon Books, 1978.

Seligman, Martin E. P., "Learned Helplessness", *Annual Review of Medicine*, cilt 23, 1972, s. 407-412.

Shayegah Daryush, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Simmel, Georg, "Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik", *Yabancı*, ed. Levent Ünsaldı, Heretik Yayınları, Ankara, 2019, s. 27-35.

Todorov, Tzvetan, *The Conquest of America: The Question of the Other Softcover,* Harper&Row Publishers, New York, 1992.

Toynbee, Arnold, *Hatıralar: Tecrübelerim*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

Ülger, Billur, İdeoloji Kavramının Tarihsel Arka Planı Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Propaganda: Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler,* ed. Gürdal Ülger, Beta Yayınevi, İstanbul, 2015.

Walker, Christopher-Ludwig, Jessica, *From 'Soft Power' to 'Sharp Power': Rising Authoritarian Influence in the Democratic World,* National Endowment For Democracy, Washington, 2017.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 50–71

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1522181

Submitted | Başvuru 25.07.2024
Revision Requested | Revizyon Talebi 30.07.2024
Last Revision Received | Son Revizyon 03.03.2025
Accepted | Kabul 24.03.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

Immigration Debates in Recent Turkish Politics and the Victory Party as an Example of an Anti-Immigrant Niche Party

Yakın Dönem Türk Siyasetinde Göç Tartışmaları ve Göçmen Karşıtı Niş Parti Örneği Olarak Zafer Partisi

Ahmet Ceylan [1], İsa Uslu [2] & Leman İncedere [3]

[1] University of Groningen, Faculty of Behavioural and Social Sciences, Department of Sociology, Groningen, The Netherlands.
[2] Muğla Sıtkı Koçman University, Department of Public Administration, Muğla, Türkiye.
[3] University of Groningen, Faculty of Behavioural and Social Sciences, Department of Sociology, Groningen, The Netherlands.

Abstract Between 1923 and 1990, Türkiye primarily accepted migrants of Turkic descent and cultural background. Since 1990, however, Türkiye has become both a destination and transit country for asylum seekers and irregular migrants from the Middle East, Asia, and Africa. The asylum-driven migration from Syria has become a major topic of political debate in Turkish general elections since 2015. Founded in 2021, the Victory Party (Zafer Partisi) became the first political party in Türkiye to explicitly foreground anti-immigration policies and had a relatively tangible impact on the outcome of the 2023 general elections through the alliances it formed. This study analyzes the Victory Party's anti-immigration policy proposals within the broader context of recent Turkish political history. It argues that the party's anti-immigration discourse is structured around four main pillars: (1) the social position of the actor employing securitizing rhetoric; (2) the place of the perceived threat in historical memory; (3) prevailing economic conditions; and (4) the transformation of the electoral system. The analysis of the Victory Party's policies is based on thematic evaluations of party documents, including its program, parliamentary questions, election manifesto, and internal reports. The study contributes to the understanding of how niche parties articulate security-centered narratives and mobilize social discontent around immigration in contemporary Turkish politics.

Öz Türkiye, 1923-1990 yılları arasında ağırlıklı olarak Türk soy ve kültüründen göçmenleri kabul etmiştir. Türkiye 1990 yılından bu yana Orta Doğu, Asya ve Afrika'dan gelen sığınmacılar ve düzensiz göçmenler için hedef ve transit ülke olmuştur. Suriye kökenli sığınma motivasyonlu göç hareketi ise 2015'ten bu yana Türkiye'deki genel seçimlerde önemli bir tartışma konusudur. Göç karşıtı politikalarıyla 2021 yılında kurulan ve 2023 genel seçimlerinde geliştirdiği ittifaklarla sonuç üzerinde nispi bir etki sahibi olan Zafer Partisi, ülkede doğrudan göç karşıtı politikalarla öne çıkan ilk partidir. Bu çalışma, Zafer Partisi'nin göç karşıtı politika önerilerini, yakın dönem Türkiye tarihinden hareketle analiz etmektedir. Çalışmada, partinin göç karşıtı politikalarının dört temel üzerine kurulu olduğu savunulmaktadır: "Güvenlikleştirici söylemleri kullanan aktörün toplumsal konumu", "tehdidin tarihsel bellekteki yeri", "ekonomik koşullar" ve "değişen seçim sistemi". Zafer Partisi'nin politikalarının analizi; parti programı, soru önergeleri, seçim beyannamesi ve parti raporları gibi belge ve veri kaynaklarının tematik analizine dayanmaktadır.

Keywords Migration · Single-Issue Party · Securitization · Syrians in Türkiye · Victory Party

Anahtar Kelimeler Göç · Tek Sorun Partisi · Güvenlikleştirme · Türkiye'deki Suriyeliler · Zafer Partisi

Citation | Atıf: Ceylan, Ahmet, Uslu, İsa, İncedere, Leman. "Immigration Debates in Recent Turkish Politics and the Victory Party as an Example of an Anti-Immigrant Niche Party." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 50-71. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1522181

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Ceylan, A., Uslu, İ. & İncedere, L.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: İsa Uslu isa.uslu20@gmail.com

Author Note The first author of this research is Dr Ahmet Ceylan. The corresponding author of the study is İsa Uslu. The first author of the study, Dr Ahmet Ceylan, contributed 50% to this study. The other authors of the study have an equal contribution of 25%.

Yazar Notu Bu çalışmanın ilk yazarı Dr. Ahmet Ceylan, ikinci yazarı ise İsa Uslu'dur. İlk yazar Dr. Ahmet Ceylan çalışmaya %50 oranında katkıda bulunurken, diğer yazarların her birinin katkı oranı %25'tir.

Introduction

Unlike the examples in Europe, Türkiye has not been a country where the issue of immigration is at the center of politics for many years. The most important reason for this situation was that Türkiye generally accepted immigrants from Turkish descent and culture until the 1990s. While the issue of immigration was discussed for the first time with different approaches on the political agenda in the 1990s, the issue of migration became one of the main discussion items of Turkish politics with the immigration movement of Syrian origin after 2011. The issue of immigration, which gained strength among the most important discussion topics of the country's politics after 2015, has had a special place in the programs and election manifestos of political parties. Subject-specific studies focused on the politicization of immigration[1] and the immigration policies of political parties.[2] In this research, the policies of the Victory Party, which is claimed to be the first immigration-oriented political party in Türkiye, will be discussed by making use of the relevant literature. The party's success in the first general elections was remarkable. The party dominated the election process with its anti-immigration policies and influenced the immigration policies of both centre-right and centre-left parties. In this respect, Victory Party is among the most unique political movements of recent Turkish political life. The main purpose of the research is to analyze the immigration-oriented policies of the Victory Party within the framework of the securitization theory and to reveal its original position in the political scene.

Methodology

The extreme/radical right has been described in detail in other studies.[3] In this article, we focus only on the sample of anti-immigration niche parties in Türkiye. What we have analyzed here may provide examples for other countries. However, since we do not make any claims about other characteristics of far-right parties (anti-LGBT, Euroscepticism, etc.) in the case of the Victory Party, we avoid a comprehensive international analysis. However, in order to better understand the place of the Victory Party in European and Turkish politics, we also include a brief assessment of anti-immigrant far-right parties in Europe.

In this research, we examined the program of the Victory Party, the general election manifesto, some complementary statements of the party's leadership, and parliamentary questions submitted by the party's

[1] Ahmet İçduygu, "Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Siyasallaşan' Bir Sürecin Analizi", *Toplum ve Bilim*, V. 140, 2017, pp. 27-41; Ahmet Ceylan, *1990 Sonrası Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Değişen Yapısının Siyasal Partilerin Göç Politikalarına Etkileri*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2022, pp. 24-30.

[2] Yeşim Özer, *Türkiye ve Fransa Örnekleriyle Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı*, Derin Yayınları, İstanbul, 2015, pp. 44-61; Tuğba Yolcu, "Türkiye'deki Muhalefet Partilerinin Göç Sorununa Yaklaşımlarına Yönelik İçerik Analizi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V. 5, I. 14, 2018, pp. 678-695; Ahmet Ceylan and İsa Uslu, "7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde Partilerin Uluslararası Göç Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı İnceleme", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Vol. 8, I. 1, 2019, pp. 97-114; Zeynep Yanaşmayan, Aysen Üstübici, Zeynep Kaşlı, "Under the Shadow of Civilizationist Populist Discourses: Political Debates on Refugees in Turkey", *New Diversities*, Vol. 21, I. 2, 2019, pp. 37-51; Soner Akın, "Türkiye'deki Siyasal Partilerin Uluslararası Göçe Dair Bakış Açıları ve Avrupa Parlamentosu Siyasi Parti Grupları ile Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Yerel, Ulusal ve Küresel Boyutlarıyla Göç ve Mülteci Sorunu*, eds. Yakup Bulut, Soner Akın, Çizgi Kitapevi, Konya, 2020, pp. 307-330; Ahmet Ceylan, *1990 Sonrası Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Değişen Yapısının Siyasal Partilerin Göç Politikalarına Etkileri*; Deniz Taner, İnci Aksu Kargın, "Twitter'da Göçmen-Karşıtı Söylemlerin Yükselişi: Zafer Partisi Örneği", *Göç Dergisi*, Vol. 10, I. 2, 2023, pp. 215–231.

[3] Peter van der Veer, "Pim Fortuyn, Theo van Gogh, and the politics of tolerance in the Netherlands", *Public Culture*, V. 18, I. 1, 2006, pp. 111–124; Han Entzinger, "Changing the Rules While the Game Is on: From Multiculturalism to Assimilation in the Netherlands", *Migration, Citizenship, Ethnos: Incorporation Regimes in Germany, Western Europe and North America*, eds. Y. Michal Bodeman, Gökçe Yurdakul, Palgrave Macmillan, New York, 2006, pp. 121–144; Sarah L. de Lange, David Art, "Fortuyn versus Wilders: An Agency-Based Approach to Radical Right Party Building", *West European Politics*, V. 34, I. 6, 2011, pp. 1229–1249.

representatives. Between 23.11.2021 and 12.05.2022, there were 45 questions in the 12 questions signed by Özdağ.[4] We focused on 45 questions in 12 parliamentary questions submitted by the party's parliamentary representatives to the parliament after the party's establishment (2021). We accessed the parliamentary questions from the parliamentary archives. We use parliamentary questions because they are written documents that are in line with the party's general policies. It is also important that these parliamentary questions were submitted to the parliament, which is the legislative body. In addition to this dataset, we also analyzed some reports that reflect the political spectrum in the country and are often used in academic studies. For example, we chose the Konda research firm's reports on the Victory Party because of their national impact and popularity.

We analyzed parliamentary questions using a common code structure and employed thematic analysis.[5] The data were coded using Atlas.ti software (version 8.4.23.0). The study first adopted a deductive approach to coding. Codes were selected with reference to policy areas (admission, migration control, protection, integration, legal status). These codes were created based on pre-analysis migration literature, current debates and the party's discourse in the national media. In addition, the content of the parliamentary questions had an impact on the extension of the coding process. In this context, the questions on migration were treated thematically and the titles under which the issue of migration was securitized were made meaningful. These findings allowed us to identify recurring themes such as security, concerns about sociological change, the economic cost of Syrians, and irregular migrants entering the country.

Table 1

Summary of Questions on Migration and Related Topics

Main Topic	***Subcategory***	***Number of Questions***
Questions related to non-immigration issues	-	20
Migration of companies originating from Russia and Ukraine	Economic benefits	3
Syrians and irregular migration	Security	10
	Birth rates and the risk of sociological change	6
	Economic costs of Syrians in Türkiye	5
	The ways of entry for irregular migration into the country	1
Total		**45**

The extent to which the results of this analysis can be generalized is another important point of discussion. The findings also support our analysis of party politics in the context of securitization theory. The emphasis on the risk of sociological change and the economic costs of migrants, which party officials often advocate, also plays an important role in these findings. As we have analyzed in this article, the Victory Party played an influential role in the 2023 parliamentary elections. However, the party failed to gain parliamentary representation in the new legislature. Therefore, it does not seem possible to generalize the findings of this thematic analysis to the new legislature in terms of parliamentary activity. On the other hand, the findings of this analysis continued to be repeated in the discourses of the party leadership and in the party's local

[4] TBMM, *Yazılı Soru Önergeleri*, https://www.tbmm.gov.tr/denetim/yazili-soru-onergeleri.

[5] Virginia Braun, Victoria Clarke, *Thematic Analysis: A Practical Guide*, Sage, London, 2022, pp. 3-117; Susanne Friese, Jacks Soratto, Denise Pires, "Carrying Out a Computer-Aided Thematic Content Analysis with ATLAS.ti", MMG Working Paper 18-02, Göttingen, Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity, 2018, pp. 7-29.

election promises.[6] This makes it possible to follow the continuity in the party's policy and points to the importance of the results of the previous parliamentary activities.

1. Immigration policies in the context of securitization theory

The concept of security, which was discussed with the axis of national security during the Cold War period, started to be discussed in the context of individual and social security, apart from the general approach, with the 1973 OPEC Oil Crisis.[7] Problem areas such as gender-related pressures, poverty, climate and environmental problems, health, migration and population movements that lagged behind military issues during the Cold War took place at the center of security studies with the weakening of the Cold War process.[8] "People, States and Fear", written by Barry Buzan in 1983, was the first important study to show the break in traditional security approaches. While Buzan emphasizes the "security in five sectors" approach in this study, these sectors are; military, social, political, economic and environmental.[9] With the concept of security being discussed in a wider range, rather than being handled only with a military focus, immigration has become one of the topics discussed in the context of national security and human security.[10]

One of the prominent terms in dealing with the issue of immigration in the context of security, has been the concept of "securitization" developed by the Copenhagen School. The school, pioneered by Buzan, de Wilde, and Wæever, argued that the problems do not pose a security threat by themselves, but that the problems are securitized with the speech acts developed by the actors. According to this approach, actors emphasize that in the process of securitization of a subject, a reference object such as the state, land, society are under an existential and fundamental threat with the speech acts. Actors claim that it is imperative to take priority and extraordinary measures against this threat and aim to increase the legitimacy of these measures they want to develop. The fact that the speech acts of the actors are thought convincing by the audience, strengthens the securitization of the process. External and social conditions are other factors that affect the securitization of the subject with speech acts. The social position of the actor using securitizing speech acts and the place of the threat in historical memory are the factors that come to the fore in the context of external and social conditions.[11] The qualifications of political party representatives on immigration movements and immigrants are important in securitization of migration processes. Expressions such as "invasion", "influx", "occupation" are the most common speech acts in securitization of immigration movements.[12]

Papastergiadis discussed this discourse, which gained strength against immigrants after the 9/11 attack, in the context of the threat's place in historical memory. According to Papastergiadis, the invasion discourse developed for immigrants is related to the perception of Islam in the continent, specific to Europe, and the

[6] "Ümit Özdağ'dan yerel seçim hamlesi! Vaatleri madde madde sıraladı", *TGRT HABER*, 2023, https://www.tgrthaber.com/politika/umit-ozdagdan-yerel-secim-hamlesi-vaatleri-madde-madde-siraladi-2895464?s=1.

[7] Bahar Rumelili, Sibel Karadağ, "Göç ve Güvenlik: Eleştirel Yaklaşımlar", *Toplum ve Bilim*, V. 140, 2017, p. 8; Ole Wæever, "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi", *Uluslararası İlişkiler*, V. 5, I. 18, 2008, pp. 151-178.

[8] Alexander Betts, *Zorunlu Göç ve Küresel Politika*, Hece Yayınları, Ankara, 2017, p. 106; Sinem Akgül Açıkmeşe, "Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme", *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, ed. Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, p. 242; Barry Buzan, Lene Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, New York, 2009, p. 187.

[9] Barry Buzan, *People, State and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Steve Smith, "The Contested Concept of Security", *Critical Security Studies and World Politics*, ed. Ken Booth, Lynne Rienner, London, 2004, pp. 33-34.

[10] Alexander Betts, *Zorunlu Göç...*, pp. 105-110.

[11] Bahar Rumelili, Sibel Karadağ, "Göç ve Güvenlik: Eleştirel Yaklaşımlar", p. 75; Ole Wæever, "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi," pp. 151-178; Keith Krause, "Theorizing security, state formation and the 'Third World' in the post-Cold War world", *Review of International Studies*, V. 24, I. 1, 1998, pp. 125–136.

[12] Roxanne Lynn Doty, "Immigration and the Politics of Security", p. 73.

"invasion complex" was fed from a historical background.[13] Although Islamophobia, which can be summarized as prejudice, fear, and hostility towards Islam, is a recent concept; its roots can be traced back to the positioning of Islam as the "other" for the Christian world. However, recent political and social developments have supported this view. 1979 Iranian Revolution, the negative repercussions of the death fatwa issued by Iran to the British citizen of Indian origin, Salman Rushdie, in the international public opinion, traces of developments such as terrorist acts and political assassinations have found a place in the securitization discourse. This situation has been an example that shows the relationship between historical memory, and current political and social developments with speech acts aimed at securitizing immigrations developed by political actors.[14]

As we have pointed out, empirical studies of securitisation theory have grown in number and importance in recent years. Most of these studies have focused on areas that were not prioritised during the Cold War, such as migration, environment and health. More recently, new securitisation issues such as energy have also come onto the agenda, influenced by international developments.[15] Despite the strengths and recent popularity of securitisation theory, there are also some criticisms. One of the biggest criticisms of the theory is that it focuses too much on discourse and ignores complex power relations and the social foundations of these power relations because it is limited to the discourse level.[16] According to McDonald[17], the theory ignores important elements such as visual representations and other communication processes. Another criticism is the lack of audience analysis and insufficient consideration of contextual elements.[18]

The studies generally provide empirical data to better understand and develop securitisation theory. The practical approach shows that issues related to insecurity encompass other areas, and that issues such as migration and terrorism are only addressed from a security perspective. This leads to the neglect of other important issues such as social inequality or global injustice.[19]

The limitations of the Copenhagen School's securitisation theory have been the subject of extensive research. Emmers[20] contends that the distinction between securitisation and politicisation is indistinct, resulting in a narrowing of perspective. Dannreuther[21] contends that the theory disregards the speech act, failing to consider its role within socio-political contexts and overlooking the impact of these contexts on securitisation processes. Furthermore, some scholars have criticised the Copenhagen School for ignoring the interactive nature of the securitisation process and the important role of the audience.[22] Another significant debate within the theory concerns the manner in which the intersubjective persuasion process unfolds within diverse political regimes.[23]

The anti-immigration policies of the political actor (the Victory Party and its leader) that we are dealing with in this research are conceptually quite suitable to be handled within the framework of securitisation

[13] Nikos Papastergiadis, "The Invasion Complex: The Abject Other and Spaces of Violence", *Geografiska Annaler*, Vol. 88, I. 4, 2006, p. 429.

[14] Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı,* Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, İstanbul, 2008, pp. 86-87; Chris Allen, *Islamophobia,* Ashgate, Farnham, 2010, p. 83.

[15] Thierry Balzacq, Sarah Léonard, Jan Ruzicka, "'Securitization' revisited: theory and cases", *International Relations*, V. 30, I. 4, 2016, p. 507.

[16] Bahar Rumelili, Sibel Karadag, "Göç ve Güvenlik: Eleştirel Yaklaşımlar", pp. 69-92.

[17] Matt McDonald, "Securitization and the Construction of Security", *European Journal of International Relations,* V. 14, I. 4, 2008, p. 568.

[18] Başar Baysal, "20 Years of Securitization: Strengths, Limitations and A New Dual Framework", *Uluslararasi Iliskiler*, V. 17, I. 67, 2020, pp. 3-20.

[19] Thierry Balzacq, Sarah Léonard, Jan Ruzicka, "'Securitization' revisited: theory and cases", p. 505.

[20] Ralf Emmers, "Securitization", *Contemporary Security Studies*, ed. Alan Collins, Oxford University Press, New York, 2013, pp. 173-188.

[21] Roland Dannreuther, *International Security: The Contemporary Agenda*, John Wiley & Sons, Hoboken, N.J., 2013.

[22] Katerina Antoniou, "Beyond the speech act: contact, desecuritization, and peacebuilding in Cyprus", *Securitization Revisited: Contemporary Applications and Insights*, ed. Michael J. Butler, Routledge, 2020, p. 168.

[23] Holger Stritzel, "Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond", *European Journal of International Relations*, V. 13, I. 3, 2007, p. 372.

theory. In addition to this situation, the theory attributes importance to the social position of the actor. The social position of the actor in the issue we are analysing supports his anti-immigration discourses. For this reason, the political background of Ümit Özdağ, the chairman of the party, and his recognition in the field of nationalist politics are discussed in the relevant section from an academic perspective. According to this theory, the place of the issue (accepted immigrants), which is seen as a threat, in historical memory are factors that come to the fore in the context of external and social conditions. The importance that party representatives frequently attribute to the fear of division and sociological risks that are important in the historical memory of the country points to the necessity of this theoretical analysis. In this context, we deem it necessary to elaborate on the 'Sevres syndrome' in Türkiye in the relevant sections. As discussed, the excessive importance attributed to discourse in the securitisation theory is a major criticism in the literature.

In this study, we make use of the discourses of the party leadership, but as we emphasise in the methodology section, we prefer content analysis method rather than discourse analysis. Since the parliamentary questions submitted by the party in the legislative body are a suitable data source for content analysis, we support our theoretical discussion with thematic analysis. This will avoid the risk of focusing only on discourse. Thus, we make use of the party programme, election manifesto, discourses and critical activities of the party in the legislative body separately and have the opportunity to interpret them based on the theoretical background.

2. International immigration to Türkiye and its political reflections

Immigration from the lands lost in the last period of the Ottoman Empire was important in shaping the population structure of modern Türkiye. Mass immigration to Anatolia after the 1877-1878 Ottoman-Russian War and the First Balkan War brought about a decisive change in the population structure. As of 1923, when the new regime was implemented in Türkiye, approximately 25% of the population migrated to Anatolia in the last 10 years.[24]

Between the years of 1923-1990, Türkiye encouraged immigration movements mainly from "Turkish origin and culture" within the framework of the search for a homogeneous society. With the Settlement Law No. 2510 adopted in 1934[25], internal and external migration was regulated, and the spirit of the law gave priority to the search for a homogeneous society. However, Jewish scientists accepted before the Second World War, Iranians who came for transit purposes during the 1979 Iranian Revolution and some of them became permanent were the exceptions to this policy. The new nation-state paved the way for minorities, especially Greeks, Armenians and Jews, to leave the country within the framework of the search for a homogeneous society. Immigration policy, which was considered as a state policy between 1923 and 1990, did not cause polarization between political parties and was not politicized.[26] However, the collapse of the Eastern Bloc after 1990, regional crises, and Türkiye's relatively flexible visa regime compared to European countries, brought about Türkiye's hosting of immigrants, most of whom came from outside of Turkish origin and culture. Türkiye has become both a transit and a destination country. Immigrants from former Eastern Bloc countries, mostly women, worked in areas such as sex work, domestic services, apparel, and textiles.[27] The

[24] Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, p. 217.

[25] 2510 Sayılı İskân Kanunu", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, *Resmî Gazete*, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf.

[26] Ahmet İçduygu, "Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Siyasallaşan' Bir Sürecin Analizi", p. 38.

[27] Barbara Pusch, Thomas Wilkoszeeswski, *Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar, Türkiye'ye Uluslararası Göç*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, p. 75.

fact that this immigrant group was generally handled within the framework of sex work, especially by the Welfare Party (Refah Partisi, RP), and the problems experienced in the Black Sea Region became the priority agenda of the region in the 1994 local elections. In this context, the fact that the issue became the primary agenda item, created political polarization, took the agenda in parliamentary activities, and became the main topic of discussion in local elections was the first example of the politicization of migration movements in Türkiye. On the other hand, this politicization has been local.[28]

Türkiye has been the target of immigration from Syria following the spread of the Arab Spring events to Syria and the protests in Syria gaining a civil war identity. Türkiye has followed an open door policy until 2016 in the migration movement that started in April 2011. The ruling Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) has characterized the participants of the migration movement, as immigrants, in line with Islamic literature and cultural memory and named the host society as Ansar.[29] The Republican People's Party (Cumhuriyet Halk Partisi, CHP) and the Nationalist Movement Party (Milliyetçi Hareket Partisi, MHP) have interpreted the issue of immigration as a result of the wrong foreign policy of the ruling party and discussed them from the perspective of public security. These parties argued that the ruling party aimed to change the sociological structure of Türkiye by granting citizenship to Syrians in Türkiye, to create a population with heavy Islamic sentiments and to create a voter group close to it. The Peoples' Democratic Party (Halkların Demokratik Partisi, HDP), on the other hand, supported the Syrian immigrants which the ruling party embraced them with Islamic emphasis and reference to the former Ottoman geography, with a rights-based approach, and demanded the recognition of their refugee status.[30]

The IYI Party, which was founded in 2017 and most of its founders are of MHP origin, has been the main sustainer of the anti-immigration discourse in Türkiye. The party, also defined as the party of urban secular nationalists, argued that granting citizenship to Syrians would mean the end of the nation-state. The party shared the declaration that the Syrians in Türkiye would be sent back to their countries with a three-stage plan. Istanbul Deputy Ümit Özdağ, who was among the founders of the party and also served as the vice chairman, turned the issue of migration into a doctrine. Özdağ and prominent IYI Party representatives argued that the immigrations from northern Syria to Türkiye were deliberately diverted to Türkiye. According to the leading representatives of the party, the aim of this policy is to create a "terror state" under PKK/YPG domination by changing the population structure in northern Syria and to create a civil war environment by changing the population structure in Türkiye. According to the data of the Presidency of Migration Management[31], the number of registered Syrians in Türkiye is 3,143,635.

3. Türkiye's first anti-immigration niche party, the Victory Party

The definition and positioning of niche parties can have significant differences. Meguid[32] defines niche

[28] Ahmet Ceylan, *1990 Sonrası Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Değişen Yapısının Siyasal Partilerin Göç Politikalarına Etkileri*, 185-190.

[29] Gülay Uğur Göksel, *Göçmen Entegrasyonu ve Tanınma Teorisi "Adil Entegrasyon"*, Pinhan Yayınları, 2019, pp. 192-193; Ayhan Kaya, "Migration as a Leverage Tool in International Relations: Turkey as a Case Study", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 17, I. 68, 2020, p. 24.

[30] Soner Akın, "Türkiye'deki Siyasal Partilerin Uluslararası Göçe Dair Bakış Açıları ve Avrupa Parlamentosu Siyasi Parti Grupları ile Karşılaştırmalı Bir Analiz," pp. 309-316; Ahmet Ceylan, *1990 Sonrası Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Değişen Yapısının Siyasal Partilerin Göç Politikalarına Etkileri*, p. 314-322.

[31] Presidency Migration Management, "Geçici Koruma", 2022, https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638.

[32] Bonnie Meguid, "Competition between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy and Niche Party Success", *American Political Science Review* V. 99, I. 3, 2005, pp. 347-360; Bonnie Meguid, *Party Competition between Unequals: Strategies and Electoral Fortunes in Western Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 91-109.

parties based on the salience theory[33] as parties emphasizing a limited set of new issues that do not coincide with the predominant economic left–right division. In other prominent studies, the definition is based on party ideology, counting Communist, Green and nationalist parties as niche parties.[34] Bonnie Meguid[35] defines them along three criteria: (1) niche parties reject the traditional class-based orientation of politics, (2) the issues raised by niche parties are not only novel, but often do not coincide with the existing left–right lines of political division, and (3) niche parties have been perceived largely as single-issue parties by the voters and other parties.[36] When niche parties compromise on their harsh and radical political discourse and actions that differentiate them from mainstream parties, they are systematically punished by voters at the ballot box.[37] Various extreme/radical/populist right-wing political parties established in European countries have centered the immigration-oriented debates with a securitization-oriented approach. The Austrian Freedom Party (FPÖ) in Austria and the National Front (FN) in France were the first examples of such parties. Examples such as the Alternative for Germany (AfD) in Germany, the Freedom Party (PVV) in the Netherlands, the Danish People's Party (DF) in Denmark, and the Northern League in Italy have addressed the issue of migration in terms of securitization and evaluated it among the priority agenda items of the country's politics. These parties both bring many issues to the political agenda, sometimes including a populist language of discourse, and anti-immigration is among the main features of these parties.[38]

Following the September 11, 2001 terrorist attacks, the attacks in Madrid and London, Istanbul, Paris and Brussels were also important breaks in Europe and influenced the EU's stance on migration management prior to the refugee crisis in 2015-2016. Since 2015, the debate on migration has intensified in EU member states. While new anti-immigration policies have become widespread in the EU in recent years, the right to free movement in the Schengen agreement has also been among the topics discussed. During this period, parties with an anti-immigration agenda gained strength and became government partners in many countries. The parliamentary representation of the far right also increased steadily across the continent.[39]

Looking at the populist parties of the 1990s, one can observe a new populist right that was not primarily Eurosceptic, but whose agenda was predominantly anti-immigration and anti-establishment. These parties were programmatically shaped by neoliberal economic ideas and cultural protectionism. Left-populist parties, on the other hand, have remained more liberal in terms of cultural values and have mostly addressed distributional conflicts in the economic sphere or class-based polarization. Since the 1990s, however, these positions have changed. The populist right has significantly weakened its neoliberal line and moved towards social protectionism.[40] Nativism, authoritarianism, and populism are the ideologies on which populist right-

[33] Ian Budge, Dennis J. Farlie, *Voting and Party Competition: A Theoretical Critique and Synthesis Applied to Surveys from Ten Democracies*, Wiley, New York, 1977, pp. 304-455; Ian Budge and Dennis J. Farlie, *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*, Allen & Unwin, London, 1983, p. 41.

[34] Lawrence Ezrow, *Linking Citizens and Parties: How Electoral Systems Matter for Political Representation*., Oxford University Press, Oxford, 2010, pp. 4-12; Lawrence, Ezrow, Catherine De Vries, Marco Steenbergen, Erica Edwards, "Mean voter representation and partisan constituency representation: Do parties respond to the mean voter position or to their supporters?", *Party Politics* 17, 2010, pp. 275-301; Thomas M. Meyer, Miller Bernhard, "The niche party concept and its measurement", *Party Politics*, Vol. 21, I. 2, 2015, p. 259.

[35] Bonnie Meguid, "Competition between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy and Niche Party Success," pp. 347-360. Bonnie Meguid, *Party Competition between Unequals: Strategies and Electoral Fortunes in Western Europe*, pp. 91-109.

[36] Thomas M. Meyer, Miller Bernhard, "The niche party concept and its measurement", p. 260.

[37] Lawrence, Ezrow, James Adams, Michael Clark, Garrett, Glasgow. "Are niche parties fundamentally different from mainstream parties? The causes and electoral consequences of Western European parties' policy shifts", *American Journal of Political Science*, Vol. 50, I. 3, 2006, p. 514.

[38] Ruud Koopmans, Muis Jasper, "The Rise of Right-Wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach", *European Journal of Political Research*, Vol. 48, I. 5, 2009, pp. 642-664; Martin Schain, "The State Strikes Back: Immigration Policy in the European Union", *European Journal of International Law*, Vol. 20, I. 1, 2009, pp. 93–109; Joost Van Spanje, "Contagious Parties: Anti-Immigration Parties and Their Impact on Other Parties Immigration Stances in Contemporary Western Europe", *Party Politics*, 16, 2010, pp. 563-586.

[39] Bruno Oliveira Martins, Michael Strange, "Rethinking EU external migration policy: contestation and critique", *Global Affairs*, 5/3, 2019, p. 196.

[40] Marianne Kneuer, "The tandem of populism and Euroscepticism: a comparative perspective in the light of the European crises", *Contemporary Social Science*, 14, 2018, pp. 26-42.

wing parties are based. These parties harshly criticize the established order on the grounds that the will of the inhabitants is neglected in favor of the interests of immigrants. In this context, right-wing populist parties use the politicization of migration to win the votes of anti-immigrant and anti-immigrant communities.[41]

Some of the far-right anti-immigrant parties that have emerged in Europe have not made migration a priority issue in their early years. For example, even the FN, one of the pioneers of the new wave of far-right parties in France, politicized anti-communism as a priority issue over migration in the 1970s. In the 1973 elections, with the slogan "Defend France," the issue of immigration became one of the party's major agendas.[42] Another prominent example in this regard is the FPÖ in Austria. The FPÖ, which has been in politics since 1956 as a continuation of the "Association of Independents," has had a personnel structure that includes representatives who participated in the Hitler administration and were sympathetic to the fascist regime. There were periodic splits and divergent ideological approaches within the party.

However, the election of Jörg Haider as party leader in 1986 was an important turning point that determined the direction of the movement. Haider, who addressed the problem of unemployment by identifying it with immigrants under the slogan "Austria First," developed a critical and security-oriented discourse on the increase in the proportion of children of foreign origin in schools.[43]. The exceptional situation, which the German political system achieved after World War II by preventing the emergence of a successful far-right party, came to an end with the founding of the AfD in 2013. With the AfD's approach to migration as a political problem, migration-oriented debates in German politics gained strength.[44] The Victory Party, on the other hand, stands out as a political movement founded on anti-immigration policies in the unique political conjuncture of Türkiye.

A comparison of the similarities and differences between the Victory Party and far-right parties in Europe is not one of the main objectives of this study. However, the party has adopted an anti-immigration political line since its inception and has similarities with European far-right examples in this line. It can also be argued that the migration process in Türkiye was already politicized before the establishment of the Victory Party and that the party represents the most extreme point in this politicized ground with a securitiyist language.[45]

The Victory Party was founded on August 26, 2021, with a nationalist view, under the leadership of Ümit Özdağ, who left the IYI Party. The founding date of the party was consciously chosen as August 26, which has an important place in the collective memory of Turkish nationalists.[46] Although the Victory Party has a strong nationalist rhetoric, the party leadership argues that they are not racist. Basically, in the founding manifesto of the party, the “Islamic” emphasis in the traditional Turkish right-wing parties was limited, while the emphasis on “Turkishness” was highlighted. While the expression “Syrian” 34 times, “refugee” 16 times, “Afghan” 9 times was included in the party's founding manifesto, the expression "refugee" indicating a legal status and the concept of “immigrant” were not included. The expression "invasion", which is frequently used in the securitization of migration movements, took part 5 times and it has been claimed that the country is

[41] Bekir Halhalli, “Göç, Popülizm ve Büyük İkame Teorisi”, *Göç Yönetiminde, Politikasında ve Kuramında Güncel Gelişmeler*, eds. Ahmet Vedat Koçal, Bekir Halhalli, Damla Mursül, Nobel Yayınları, Ankara, 2024, p. 147.

[42] Cihan Uzunçayır, *Neo Faşizmden Popülizme: Avrupa'da Aşırı Sağ: Almanya ve İtalya Örnekleri*, Liberus Yayınları, 2021, p. 61.

[43] Bekir Halhalli, *Avrupa'da Radikal Sağ Ötekinin İnşasında İslam, Yabancı ve Göç*, 2020, p. 151; Kemal Boztepe, “Avusturya'da ‘Aşırı Sağ’ın Önlenemeyen Yükselişi”, *Toplumbilim*, 7, 1997, pp. 96-100.

[44] Marcel Lewandowsky, “Alternative für Deutschland (AfD): A New Actor in the German Party System”, *Friedrich Ebert Stiftung*, 2014, pp. 1-7.

[45] Ahmet Ceylan, *1990 Sonrası Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Değişen Yapısının Siyasal Partilerin Göç Politikalarına Etkileri,* 2022, pp. 322-324.

[46] H. Bahadır Türk, “Populist Nationalism and Anti-refugee Sentiment in Turkey: The Case of the Victory Party”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 30, I. 2, pp. 271–295.

under the invasion of around 8 million asylum seekers and illegal immigrants.[47] The party evaluated Syrians and irregular migrants in Türkiye, in the context of economic problems, public security, health, education problems and national security problems. The party said:

"...With the return of the refugees to their country, Türkiye will leap forward like a horse freed from its chains; He will fill his lungs with clean oxygen like a person breathing after his head is kept under water for a long time..." and declared that asylum seekers and immigrants, whom he saw as Türkiye's primary problem, would be sent back.[48]

The party shared the Anatolian Fortress project with the public, similar to the European Fortress metaphor, in order to send back the Syrians under temporary protection and irregular immigrants in Türkiye, as well as to prevent new migration movements in the future. This proposal, developed by the party, aims to implement various measures such as EURODAC and Frontex, which come to the fore in the protection of the EU borders, and are also considered as the European Fortress; specific to Türkiye and in a very strict manner. The party declared that within the framework of the Anatolian Fortress project, an area extending from the Mersin border to the Black Sea, including the borders of the Southern and Eastern Anatolian provinces, would be taken under control and a "unified intelligence fusion center" would be established. It has been emphasized that this system will be used both in the fight against terrorism and in the protection of borders against illegal immigration.[49]

It has been declared that the return of Syrians and irregular immigrants in Türkiye will be carried out in accordance with national and international law, with a human rights-oriented approach. Stating that military, political, legal, diplomatic and intelligence measures will be implemented for the success of the Anatolian Fortress implementation, the party stated that the aim of this project is to protect the borders from terrorist organizations, asylum seekers and irregular immigrants. This situation has been an important example showing that the party evaluates irregular immigrants in the same way as terrorist organizations within the framework of its securitization strategy. In the party's founding manifesto, "Don't you have a policy other than sending the Syrians back?" In the answer given to the question, it was stated that sending the Syrians in Türkiye is the first step in solving all of Türkiye's problems.[50] Stating that a solution can be found for the solution of Türkiye's other important problems, primarily by sending Syrians back to their countries, has been among the most important indicators that the Victory Party is a niche party that is mainly focused on immigration.

The Victory Party was represented in the Turkish Grand National Assembly (TBMM) only by its chairman, Ümit Özdağ. It has been determined that Özdağ has submitted 12 questions to be answered by the ministries since the establishment of the party. Between 23.11.2021 and 12.05.2022, there were 45 questions in the 12 questions signed by Özdağ. 6 of the questionnaires were related to immigration, 5 of them focused on other social and political issues, and 1 of the parliamentary questions included questions dealing with both immigration and other issues. One of the questions directly related to immigrations, unlike traditional issues; dealt with the immigration of companies from Russia and Ukraine to Türkiye after the war.

A total of 45 questions were included in these 12 questions submitted since the establishment of the party. While 20 of the 45 questions consist of questions related to non-immigration issues, 3 questions are about the immigration of companies originating from Russia and Ukraine, as mentioned. The number of

[47] Victory Party, *Kuruluş Manifestosu*, 2022, https://zaferpartisi.org.tr/kurulus-manifestosu/.

[48] Victory Party, *Kuruluş Manifestosu*.

[49] Victory Party, *Kuruluş Manifestosu*; "Ayyıldız Hareketi Lideri: Göçe karşı çözüm: Anadolu Kalesi", *Milliyet*, (Online) https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ayyildiz-hareketi-lideri-goce-karsi-cozum-anadolu-kalesi-6578163, August 19, 2021.

[50] Victory Party, *Kuruluş Manifestosu*.

questions focusing on Syrians and irregular migration was 22 and constituted the most crowded content. This is an important example showing that the party gives priority to the issue of migration in also the activities of the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM). While 10 of 22 questions focused on security in various ways, 6 questions were related to the number of immigrants, birth rates and the risk of sociological change. In 5 questions, the economic costs of Syrians in Türkiye were questioned In one question, the ways of entry of irregular migrants into the country were discussed.

The Victory Party evaluated the other political parties as the "Party of the Syrians", pointing out that their most fundamental difference with the rival political parties is their immigration policy.[51] In the party program, the current situation of Türkiye was discussed within the framework of four crises. In the party program; In addition to the titles of "state crisis", "national unity crisis", "economic crisis"; the Syrians in Türkiye were pointed out by the naming of the "crisis of the people under temporary protection" as the fourth most important crisis of Türkiye. The party argued that Syria was made insecure to make Syrians to migrate to Türkiye by foreign powers called imperialism and claimed that the aim was to start a civil war on Turkish land. The party stated that Türkiye is under the invasion of immigration and evaluated this situation as a priority national security problem. In the party program, the issue of immigration was considered as the country's top priority agenda item. The party argued that Arab nationalist organizations that demanded land from Türkiye had begun to be established and pointed to the fear of division, referring to historical memory. While the expression "Syrian" is used 38 times, "refugee" is used 22 times, and "Afghan" is used 3 times, the definition of "refugee" is not used.[52] In the party program, the issue of migration was evaluated as a national security issue as follows;

> *"...The aim is to remove Türkiye from being a Turkish country. Starting from the places where foreigners, especially Syrians, have taken over the population dominance, after a civil war to be started in the coming years, the goal of so-called "Kurdistan" leaving from Türkiye is being tried to be realised..."*[53]

In its party program, the Victory Party emphasizes that it will stop and reverse irregular migration to Türkiye, which it sees as the biggest problem facing the Turkish nation and threatening its existence, unity and future, with the "Anatolian Fortress" Project.[54] The emotional response to this Victory Party discourse, especially among young voters, is remarkable. The fact that the party's leader, Ümit Özdağ, constructs his discourses and campaigns through the youth and his nationalist emphasis on sending migrants back gives the Victory Party the opportunity to reach a significant audience.[55]

4. 2023 general elections and Victory Party

The economic crisis, which had a global impact in the 2008-2009 period, had a triggering effect on the decline of democratic practices in Türkiye. The Gezi protests (2013) and the rising social opposition accelerated the AKP and Erdoğan's anti-democratic governance approach.[56] With the 2016 military coup attempt and the subsequent referendum on regime change (2017), Erdoğan established a system that completely abolished the separation of powers.

[51] Victory Party, *Kuruluş Manifestosu*.

[52] Victory Party, *Parti Programı*, 2022, https://zaferpartisi.org.tr/parti-programi/.

[53] Victory Party, *Kuruluş Manifestosu*.

[54] Victory Party, *Parti Programı*.

[55] KONDA, "Gençlerin Politik Tercihleri Araştırması", 2024, https://konda.com.tr/rapor/182/genclerin-politik-tercihleri-arastirmasi.

[56] Berk Esen, "Türkiye'de Rekabetçi Otoriter Rejimin Yükselişi ve Düşüşü", *Türkiye'de Siyasetin Sınırları, Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür Ersin Kalaycıoglu'na Armağan*, eds. Ali Çarkoğlu, Emre Erdoğan, Mert Moral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2023, p. 271.

Türkiye transitioned to a presidential system through a referendum held in April 2017, which came into full effect after the 2018 presidential elections.[57] Turkish presidentialism increases the prominence of the executive at the expense of the legislative branch and concentrates power in the office of the president. Hence, the power of the parliament has significantly declined.[58] The transition to the presidential system introduced the alliance logic as the new parameter in electoral rivalry because in the new system any candidate requires at least 50 percent +1 of the votes to be elected as president in the first round.[59] With the changed electoral system, the electoral threshold across the country has been reduced from 10 percent to 7 percent and the requirement of at least 50 +1 percent of the votes to be elected as president has put small parties in a more assertive position in Türkiye. The requirement of 3 percent of the vote in order to benefit from treasury aid has been another important factor fuelling alliances.

The first electoral experience of Victory Party, which stands out with its nationalist identity and anti-immigration policies, was the Presidential and 28th term parliamentary elections on 14 May 2023.[60] Therefore, the party has become one of the most important of the small parties ambitious in the new system.

Victory Party participated in the elections under the umbrella of the ATA Alliance. The Alliance nominated Sinan Oğan, a former deputy of the MHP and a well-known figure in the nationalist community, as its presidential candidate. Similar to the policies of the Victory Party, the alliance prioritised the fight against terrorism, national security and immigration during the election process. The Alliance and Sinan Oğan promised that all irregular immigrants and "asylum seekers" in Türkiye would be returned within one year. To emphasise the importance he attached to the situation, Oğan declared that the first decree he would sign if elected President would be focused on repatriation. Reverse brain drain policies were also among the issues that the alliance attached importance to. Moreover, the party frequently repeats that all asylum seekers and illegal immigrants in Türkiye will be repatriated within the scope of the project it calls the Anatolian Fortress.[61] In the general elections held on 14 May 2023, the Victory Party received 1,216,399 votes with a rate of 2,23%. Sinan Oğan, the Presidential Candidate of the ATA Alliance, played a critical role in the second round of the presidential elections with 5,17% of the votes. Following the 14 May elections, the ATA Alliance disbanded and Sinan Oğan, the Presidential candidate of the alliance, decided to support President Erdoğan in the second round elections.[62]

On the other hand, the most important stakeholder of the alliance, Victory Party Chairman Ümit Özdağ and the opposition's presidential candidate Kemal Kılıçdaroğlu agreed on a 7-point protocol for the second round of the election and Ümit Özdağ adopted a position in favour of Kemal Kılıçdaroğlu, the candidate of the Millet Alliance. The acceptance by the CHP of the red lines set by the Victory Party, especially its anti-immigration policies, was among the factors that strengthened the legitimacy of the party, which faced criticisms of extremism, in the eyes of the centre politics. In fact, the "criticisms of racism" against the party, which were also expressed in the party's founding manifesto, were relatively pushed into the background with this alliance. The fact that the Victory Party's sensitivities on the nation state were accepted by the CHP,

[57] Alper Yağcı, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Tasarımı ve İktidarın Muhafazası: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme", *Türkiye'de Siyasetin Sınırları, Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür Ersin Kalaycıoglu'na Armağan*, eds. Ali Çarkoglu, Emre Erdoğan, Mert Moral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2023, p. 617.

[58] Ali Çarkoğlu, Kerem Yıldırım, "Change and continuity in Turkey's June 2018 elections", *Insight Turkey*, Vol. 20, I. 4, 2018, pp. 153-183.

[59] Sinem Adar, Gunter Seufert, "Turkey's presidential system after two and a half years: an overview of institutions and politics", *Stiftung Wissenschaft und Politik Research Paper*, April, 2021, p. 23.

[60] In the local elections held on 31 March 2024, the Victory Party received 2.57% of the vote in the race for municipal councillor. However, the party did not win any municipalities in these elections. Yüksek Seçim Kurulu, *31 Mart Mahalli İdareler Seçimleri*, 2024.

[61] "14 Mayıs Seçimlerinde hangi parti hangi ittifakta yer alıyor? Kim dışarıdan destek veriyor", *Euronews*, 2023, https://tr.euronews.com/2023/03/29/14-mayis-secimlerinde-hangi-parti-hangi-ittifakta-yer-aliyor-kim-disaridan-destek-veriyor.

[62] Yüksek Seçim Kurulu, *Cumhurbaşkanı Seçimi ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi*, 2023.

which defines itself as the founder of the nation state, through a protocol is another factor that increased the party's moral strength.[63] During the election process, streets and avenues were filled with posters proclaiming 'Border is honour' and 'Syrians will leave'.[64] In the second round, all centrist political parties, especially the CHP, emphasised their anti-immigration policies.The other candidate, President Erdoğan, stated that they were preparing projects for the construction of housing in Syria for the return of nearly 1 million refugees and promised that they would ensure the return of Syrians to their country.[65] These examples demonstrate that the Victory Party has influenced both centre-right and centre-left parties to adopt more hawkish migration policies due to the electoral system in Türkiye.

Moreover, the sharp stance of the Victory Party on immigration policies had a triggering effect on the hawkishness of the CHP's immigration policies during the election period, and at times crystallised the heated relationship between the traditional nation-state sensitive wing of the CHP and its social democratic line. The current position of the Victory Party on immigration policies has influenced and transformed the mainstream parties at the centre of Turkish politics on this issue - especially the AKP and CHP - more profoundly than their European counterparts.

5. Evaluation of Victory Party's migration policies in the context of securitization based on the past of the political actor and social memory

As discussed in the relevant section, actors emphasize that an object of reference such as the state, land, society is under an existential and deep-rooted threat with speech acts in the process of securitization of an issue. Actors claim that it is imperative to take priority and extraordinary measures against this threat and aims to increase the legitimacy of these measures they want to develop. The claim that the issue of immigration is an extraordinary and priority problem with the risk of civil war is strongly defended in the party program of the Victory Party, its founding manifesto and the speeches of its chairman Ümit Özdağ. The issue of immigration is defined as an existential threat that can change the borders of the country and porefses the risk of division.[66] As it has been discussed, the fact that the speech acts of the actors are convincing by the audience strengthens the securitization of the process. Expressions such as "invasion", "occupation", "influx" are frequently used by actors in the securitization process. Victory Party officials define the migration movements faced by Türkiye as "covered invasion". Arguing that this "covered invasion" poses a risk of civil war, the party shares its extraordinary solution proposals with the public within the framework of its securitization strategy. As a solution to this extraordinary danger, Anatolian Fortress project is proposed with a security-oriented approach. It has been announced that the project will continue with military, political, legal, diplomatic and intelligence methods.[67] Within the scope of the project, it was stated that all Syrians in Türkiye would be sent in one year, and irregular immigrants would be deported, with a three-stage plan. In the party program, in which it was declared that diplomatic relations with Syria would be re-established, It is stated that "Turkish state officials who will be sent to geographies considering/ being

[63] Ahmet Ceylan, Isa Uslu, "14-28 Mayıs 2023 Genel Seçim Sonuçları Üzerine: Zafer Partisi ve Ata İttifakı, Uluslararası Politika Akademisi", 2023, https://politikaakademisi.org/2023/07/03/14-28-mayis-2023-genel-secim-sonuclari-uzerine-zafer-partisi-ve-ata-ittifaki/.

[64] "'Suriyeliler gidecek' söylemi sığınmacıları nasıl etkiliyor?", *Euronews*, 2023, https://tr.euronews.com/2023/05/26/suriyeliler-gidecek-soylemi-siginmacilari-nasil-etkiliyor.

[65] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 1 milyon mültecinin ülkelerine dönmesini sağlayacağız", *Euronews*, 2023, https://tr.euronews.com/2023/05/19/cumhurbaskani-erdogan-1-milyon-multecinin-ulkelerine-donmesini-saglayacagiz.

[66] Ahmet Ceylan, *İdeoloji, Tarihsel Bellek ve Travma Ekseninde Türkiye'de Siyasal Partilerin Göç Politikaları*, Nobel Yayınları, Ankara, 2022, p. 298.

[67] Victory Party, *Parti Programı*; Victory Party, *Kuruluş Manifestosu*.

considered to migrate to Türkiye will make propaganda to discourage immigration." Party leader Ümit Özdağ withdrew from the Ottawa Treaty and demanded that the borders with migration potential be re-mined.[68]

External and social conditions are other factors that affect the securitization of the subject with speech acts. This situation is related to the social response of the migration movement and the background and social position of the actor who uses securitizing speech acts. Although political parties focuses directly on migration do not exist in Türkiye, it is known that the issue has had an impact on the country's politics since the 7 June 2015 general elections. This effect reached its most important position in the general elections in 2018 and 2023 and also the local elections in 2019. The fact that all of the political parties established after 2017 have gained institutional identity by adding their immigration-oriented policies to their party programs is the most important example showing the importance of the issue in Turkish politics. In addition to this situation, the social position and background of the actor is another factor that feeds securitization. Ümit Özdağ is the son of Muzaffer Özdağ, a former senior soldier who took part in the May 27, 1960 military intervention and is one of the founders of the MHP and the traditional representative of the nationalist view in Turkish politics.[69] Özdağ's mother is also one of the founders of the women's branch of the MHP. Ümit Özdağ is known as a nationalist theorist. He served as a senior manager in the Party MHP, became a candidate for the chairmanship and was elected as a member of parliament. Ümit Özdağ is also among the founding leaders of the IYI Party, which is known as a secular nationalist. This situation has formed the reason why Özdağ has a prominent position in both the MHP and the IYI Party base. Among the most important achievements of anti-immigration political parties in Europe, are bringing the issue to the priority agenda of politics and the central political parties drawing their immigration policies to a restrictive line.[70] In the case of Türkiye, this situation comes to prominence, due to Özdağ's respected past in the nationalist community, especially with the possibility of influencing the immigration policies of the MHP and IYI Party more effectively.

According to the securitization theory, in the process of securitization of a subject; besides the security-oriented discourse, the place of used threat object in the historical memory has a special importance. While interpreting the migration issue as a national security problem, the Victory Party develops a discourse based on the fear of partition and the establishment of a "Kurdistan" state that can divide Türkiye, especially based on Arab organizations that can claim land. It argued that Arab nationalist organizations demanding land from Türkiye, began to be established and drew attention to the fear of division, referring to the historical memory. This situation is directly related to Türkiye's recent political past and the historical memory of Turkish society. The uprisings that took place in the Arab geography of the Ottoman Empire during the First World War, took part in the social memory as the "Arab revolt". The attacks and the uprising against the Turkish military units in 1916 took an important part in the memory of the army. The uprisings, in which wounded soldiers called "Gazi" were killed in a way that hasn't seen before in Turkish military customs, left traumatic effects on the officer corps of the Turkish army. As a result of these attacks, the lands considered sacred in terms of Islam were lost. This rebellion was accepted by the Turkish army as a grave betrayal that left the southern border of the Anatolian geography, the only remaining piece of land from the Empire, vulnerable. Kemalist commanders who won the Turkish national Independence War, took critical positions with the establishment of the Turkish Republic and carried the strong memory of the subject in the army

[68] "Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ, Hatay'da konuştu", *Habertürk*, (Online), https://www.haberturk.com/zafer-partisi-genel-baskani-ozdag-hatay-da-konustu-3473099, June 28, 2022.

[69] Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, p. 315.

[70] Jef Huysmans, "The European Union and the Securitization of Migration", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, I. 5, 2000, pp. 751-777; Mehlika Özlem Ultan, *Avrupa Birliği'nde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, pp. 86-96.

to the highest levels of the state.[71] This situation has been repeated by the nation state for many years as "Arab betrayal" in Türkiye and has been included in the curriculum of the Ministry of National Education.[72]

The disagreement with Iraq and Syria in the Mosul and Hatay issues, which were the first foreign political problems in the founding process of the Republic of Türkiye, reinforced the trauma of "Arab betrayal" from the years of the First World War.[73] The claim of the Victory Party and its founding leader, Ümit Özdağ, about the establishment of Arab organizations demanding land from Türkiye, and the discourses they have developed regarding Türkiye's southern borders, especially Hatay, are supported from this background. In addition, Hatay is the only piece of land belonging to the former Ottoman Empire, which the Republic of Türkiye included in its borders after the Treaty of Lausanne and this city is shown on the borders of Syria in various official posts by Syria. The high number of Syrians in the city is addressed by party representatives with the concern that this city may be lost in the coming years. The place of the threat in the securitization theory in historical memory is not fed only by the perception of "Arab betrayal" as an other identity, in the example of Türkiye and the Victory Party.

In addition to this perception, it is observed that there is a strong fear of division in the texts of the party and the discourses of the party representatives. Following the failure of the Second Siege of Vienna in 1683 by the Ottoman Empire, territorial losses began and the peak point of these losses was the Treaty of Sevres, which was signed as a result of the First World War. With the Treaty of Sevres signed on 10 August 1920, the Ottomans completely lost their sovereignty, except for a small region in Central and Northern Anatolia. The sovereignty of the Straits and Istanbul was lost. The establishment of Armenian and Kurdish states in the Eastern and Southeastern Anatolia Regions was envisaged.[74] This treaty was not implemented and with the Turkish national struggle, Anatolia and Eastern Thrace remained under the sovereignty of the Turks. However, the Turks in the center of the Ottoman Empire felt humiliated by this treaty and the Treaty of Sevres took its part in the social memory as a trauma. Ahmad interpreted this traumatic situation with this expression; "The Spaniards retreated to Spain, the English to England, the others to their homeland; but where could the Ottomans go?".[75] The sudden loss of Rumelia, especially in the Balkan War, came as a great shock. This defeat led to the expulsion of the Muslim population from Rumelia as well as the loss of lands that were considered the heart of the Ottoman Empire. The state shifted its entire weight to Anatolia with the fear of survival.[76] This process made the Ottoman intellectuals feel the threat of extinction very vividly and led to a deep-rooted panic, the effects of which were lasting. Although the victorious outcome of the War of Independence was a breath of fresh air, the fear of losing the gains and returning to the old dark days symbolized by Sevres became an important part of Türkiye's political culture.[77] The "Sevres Syndrome" and the fear of partition have been a constant fear in Turkish political life. Pope and Pope stated that the concern for partition in Türkiye has historically developed in the context of loss of territory against Armenian and possible Kurdish states. Again, according to Pope and Pope, there are 14 articles related to the concept of

[71] Kemal Karpat, O*smanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, p. 254.

[72] Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, pp. 56-321.

[73] Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2014, pp. 42-43; Kemal Karpat, O*smanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, pp. 257-266.

[74] Fatma Müge Göçek, "Türkiye'de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Anlayışı", *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları,* eds. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, Tesev Yayınları, İstanbul, 2008, p. 77; J. Erik Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, pp. 220-221.

[75] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, p. 84.

[76] Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası 1913-1918*, İletişim Yayınları, İstanbul, p. 31; Taner Akçam, "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*, eds. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, p. 59.

[77] Hasan Ünder, "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*, eds. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, p. 429.

"territorial integrity" in the Constitution of the Republic of Türkiye and this situation is related to the social trauma discussed.[78]

The founding elites of the Republic of Türkiye did not forget the period from the Balkan War to Sevres. A certain understanding of nationalism, the foundations of which were laid by a group of intellectuals familiar with Western culture in the late Ottoman Empire, was adopted by the military bureaucracy that founded the Republic. This nationalism was imposed on society by state institutions. In a phrase often used in literature, the nation was created after the state. Since this understanding of nationalism envisioned a homogeneous social structure, ethnic, religious, and class differences were quickly eradicated.[79] The international migration policy pursued after the proclamation of the Republic continued in this context for many years. Priority in migration to Türkiye was given to people of Turkish origin and culture. The migration of non-Muslims to Türkiye was generally encouraged. This historical memory has persisted in Türkiye for many years. For example, during the mass migrations from Iraq in 1988 and 1991, the security bureaucracy and politicians emphasized Sevres in the context of historical references.[80]

Ümit Özdağ argues that the migration movements accepted by Türkiye in the last 10 years are strategic engineering, states that international forces are behind this engineering and points to the fear of partition. The fact that the Victory Party often says that a civil war is planned as a result of this migration movement and that a "Kurdistan" will be wanted to be separated from Türkiye as a result of this war, is fed from this historical background. The Victory Party argues that the issue of immigration is a continuation of the Treaty of Sevres. At the same time, Özdağ argues that Türkiye's economic problems are related to recent immigrations. The party discusses the sharp fluctuations in the Turkish economy in the context of the economic costs of migration. The party's programme and election manifesto argue that there is a link between migration and the economic crisis in Türkiye. The party claims that migrants working informally cause unemployment. It also cites the allocated to migrants as one of the reasons for the economic crisis.[81]

Conclusion

In this article, an attempt is made to comprehend the origins of the Victory Party's anti-immigration policies, alongside conducting a theoretical analysis. A thorough evaluation of the leader's discourses, programme and parliamentary activities reveals that the Victory Party, established in 2021, possesses an anti-immigration identity that is informed by both historical and contemporary justifications. As previously discussed, securitisation theory as a concept attaches importance to discourse, the social position of those who produce it, and the historical background. The party interprets the migration movement faced by Türkiye as a 'covert invasion' and considers it as the country's number one security problem. The party's programme, election manifesto and the discourse of the party elites address the issue of migration in a securitising context. The proposed solution to this securitisation policy is embodied in the Fortress of Anatolia project, which is intended to counteract the aforementioned migration movements, which the party refers to as an 'invasion'.

The party leadership has argued that this problem carries the risk of division and civil war, citing the trauma of Sevres and the historical background. In addition to this, the findings of our analysis of the parliamentary questions submitted by the party also support this observation. The risk of sociological change,

[78] Nicole Pope, Huge Pope, *Çıplak Türkiye*, Gelenek Yayıncılık, 2004, pp. 151-152.

[79] Umut Özkırımlı, "Türkiye'de Gayriresmî ve Popüler Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*, eds. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, p. 713.

[80] Ahmet Ceylan, *1990 Sonrası Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Değişen Yapısının Siyasal Partilerin Göç Politikalarına Etkileri*, pp. 173-179.

[81] Victory Party, *Parti Programı*.

which party officials frequently advocate, also occupies an important place in parliamentary activities with the claim of a migration-oriented survival problem. These examples demonstrate that the Victory Party tries to base its anti-immigration policy on the developments in the last period of the Ottoman Empire and traumatic events associated with the fear of division in the social memory.

Another aspect of our theoretical analysis was the social position of the discourse producers. Party leader Ümit Özdağ's family background and his strong position in nationalist politics are important in terms of the status and position of the discourse producer, although this situation is not empirically measurable in our study. On the other hand, the respected position of the party leader's family and himself in the nationalist base, as well as the discourse consistency in his political career, are among the important elements that attract attention. As Özdağ has previously emphasised his anti-immigration discourses in a similar line and with great conviction in his two previous political parties (MHP and IYI Party), he is positioned in a consistent manner within the nationalist political base.

The party considers the fluctuations in the Turkish economy to be a negative consequence of migration, as outlined in its programme and election manifesto. The party asserts that there is a relationship between migration and the economic crisis in Türkiye, citing unregistered migrants as a contributing factor to unemployment problems and the economic crisis. Furthermore, the funds allocated to migrants are identified as a contributing factor to the economic crisis. This situation is significant in understanding the impact of the economic conditions in the country on the party's migration policies. The emphasis on the economic cost of migrants identified in the parliamentary question analysis also underscores the significance of this issue. A preliminary evaluation of the factors influencing the party's migration policies can be outlined as follows: firstly, the social position of the actor who employs securitising discourses (i.e., Özdağ's family background and his strong image in nationalist politics); secondly, the place of the threat in historical memory (i.e., the risk of sociological change, civil war and the fear of division of the country); and thirdly, economic conditions (i.e., economic fluctuations in Türkiye, unemployment and claims about the funds allocated to migrants).

In 2011, with the migration movements from Syria to Türkiye seeking asylum, the issue of migration became one of Türkiye's priority agenda items and was politicised at the national level in the following years.[82] Migration has emerged as a salient topic in electoral politics and public discourse. The politicisation of migration is intricately linked to broader political developments in Türkiye. For instance, the system of governance in Türkiye underwent a transformation following the 16 April 2017 referendum, resulting in the emergence of electoral alliances. The significant rise in influence of parties that received low votes in the new system played a pivotal role in the formation of niche political parties that specialise in specific issues. The reduction of the nationwide electoral threshold from 10 per cent to 7 per cent, the 50+1 per cent vote requirement for presidential elections, and the representation of low-voting political movements in parliament through alliances are developments that support the existence of political parties focusing on specific issues such as migration. In addition to the three aforementioned factors, the changing electoral system, which increases the power of niche parties, is another fundamental factor that has an impact on the anti-immigration policies of the Victory Party.

Although it is not the primary aim of this study to compare the Victory Party with far-right parties in Europe, it is clear that the party has adopted an anti-immigration political stance since its inception and in this respect shares similarities with far-right parties in Europe. As with some anti-immigrant political parties in Europe, the Victory Party has influenced the anti-immigration policies of the central political parties. Conversely, political movements in European countries that prioritise migration and are regarded as

[82] Ahmet İçduygu, "Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Siyasallaşan' Bir Sürecin Analizi," pp. 27-41; Ahmet Ceylan, *1990 Sonrası Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Değişen Yapısının Siyasal Partilerin Göç Politikalarına Etkileri,* pp. 255.

niche parties often exert influence over the migration policies of centre-right political parties. In Türkiye's distinctive political landscape, the Victory Party holds the capacity to impact both the centre-right political parties and the migration policies of the social democratic CHP. The prevailing anti-immigrant discourse among CHP elites, characterised by a sensitivity towards nation-state issues, is a salient factor in this regard. A notable illustration of this phenomenon occurred during the 2023 general elections, where the Victory Party's initial success in the two-round electoral process augmented its bargaining prowess. In the subsequent second round, all major political parties, notably the CHP, which had received support from the Victory Party, placed significant emphasis on anti-immigration policies, though with varying degrees of intensity. This example demonstrates that the Victory Party exerted its influence on both centre-right and centre-left parties, prompting them to adopt more hawkish migration policies. While the considerable impact of the Victory Party's anti-immigration policies on centre-right and centre-left parties is noteworthy, the potential ramifications of this impact on democracy and human rights in Türkiye have not been the subject of extensive discussion in the literature.

In this study, the foundations of the Victory Party's anti-immigration identity have been analysed, and the impact of the party's policies on the immigration policies of the central political parties has been discussed in detail. The literature on the subject is limited, but it draws attention to the emotional impact of the anti-immigration policy pursued by the party, especially on young voters. In this respect, the effects of Victory Party's policies on voter behaviour and its vote share are important topics that need to be addressed with both theoretical and empirical research. In addition, new studies that will analyse the similarities and differences of Victory Party with the anti-immigration far-right political parties in Europe in all aspects will contribute to the literature. Furthermore, further studies analysing the organisational and cadre structure of the Victory Party will facilitate analysis of this party in the context of political party typologies.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Details / Yazar Bilgileri

Ahmet Ceylan (Postdoctoral Researcher)
[1] University of Groningen, Faculty of Behavioural and Social Sciences, Department of Sociology, Groningen, The Netherlands.
0000-0003-3032-2599

İsa Uslu (PhD Candidate)
[2] Muğla Sıtkı Koçman University, Department of Public Administration, Muğla, Türkiye.
0000-0002-7795-7260 isa.uslu20@gmail.com

Leman İncedere (Postdoctoral Researcher)
[3] University of Groningen, Faculty of Behavioural and Social Sciences, Department of Sociology, Groningen, The Netherlands.
0000-0002-0212-6040

References | Kaynakça

1. Research Papers

Adar, Sinem; Seufert, Gunter: "Turkey's presidential system after two and a half years: an overview of institutions and politics", *Stiftung Wissenschaft und Politik Research Paper*, April, 2021, pp. 5-39.

Akgül Açıkmeşe, Sinem: "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 8, I. 30, 2011, pp. 43-73.

Açıkmeşe, Sinem: "Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme", *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, ed. Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, pp. 241-255.

Ahmad, Feroz: *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Akçam, Taner: "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*, eds. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, pp. 53-62.

Akın, Soner: "Türkiye'deki Siyasal Partilerin Uluslararası Göçe Dair Bakış Açıları ve Avrupa Parlamentosu Siyasi Parti Grupları ile Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Yerel, Ulusal ve Küresel Boyutlarıyla Göç ve Mülteci Sorunu,* eds. Yakup Bulut, Soner Akın, Çizgi Kitapevi, Konya, 2020, pp. 307-330.

Allen, Chris: *Islamophobia,* Ashgate, Farnham, 2010.

Antoniou, Katerina: "Beyond the speech act: contact, desecuritization, and peacebuilding in Cyprus", *Securitization Revisited: Contemporary Applications and Insights*, ed. Michael J. Butler, Routledge, 2020, pp. 168-193.

Balzacq, Thierry; Léonard, Sarah; Ruzicka, Jan: "'Securitization' revisited: theory and cases", *International Relations*, V. 30, I. 4, 2016, pp. 494–531.

Bartram, David; Poros, Marista V.; Monforte, Pierre: *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, Hece Yayınları, Ankara, 2017.

Baysal, Basar: "20 Years of Securitization: Strengths, Limitations and A New Dual Framework", *Uluslararasi Iliskiler*, V. 17, I. 67, 2020, pp. 3-20.

Berg, B. Buruce; Howard, Lune: *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemler*, Pearson Yayınevi, 2019.

Betts, Alexander: *Zorunlu Göç ve Küresel Politika*, Hece Yayınları, Ankara, 2017.

Bora, Tanıl: *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakarlık*, *İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2014.

Bora, Tanıl: *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Boztepe, Kemal: "Avusturya'da 'Aşırı Sağ'ın Önlenemeyen Yükselişi", *Toplumbilim*, 7, 1997, 95-102.

Braun, Virginia; Clarke, Victoria: *Thematic Analysis: A Practical Guide*, Sage, London, 2022.

Budge, Ian; Farlie, Dennis: *Voting and Party Competition: A Theoretical Critique and Synthesis Applied to Surveys from Ten Democracies*, Wiley, New York, 1977.

Budge, Ian; Farlie Dennis: *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*, Allen & Unwin, London, 1983.

Buzan, Barry: *People, State and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Wheatsheaf, 1983.

Buzan, Barry; Hansen, Lene: *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, New York, 2009.

Çarkoglu, Ali; Yıldırım, Kerem: "Change and continuity in Turkey's June 2018 elections", *Insight Turkey*, Vol. 20, I. 4, 2018, pp. 153-183.

Ceylan, Ahmet: *1990 Sonrası Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Değişen Yapısının Siyasal Partilerin Göç Politikalarına Etkileri*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2022.

Ceylan, Ahmet: *İdeoloji, Tarihsel Bellek ve Travma Ekseninde Türkiye'de Siyasal Partilerin Göç Politikaları*, Nobel Yayınları, Ankara, 2022.

Ceylan, Ahmet; Uslu, İsa: "7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde Partilerin Uluslararası Göç Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı İnceleme", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Vol. 8, I. 1, 2019, pp. 97-114.

Copeaux, Etienne: *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Dannreuther, Roland: *International Security: The Contemporary Agenda*, John Wiley & Sons, Hoboken, N.J., 2013.

De Lange, Sarah L.; Art; David: "Fortuyn versus Wilders: An Agency-Based Approach to Radical Right Party Building", *West European Politics*, V. 34, I. 6, 2011, pp. 1229–1249.

Deniz, Taner; Aksu Kargin, İnci: "Twitter'da Göçmen-Karşıtı Söylemlerin Yükselişi: Zafer Partisi Örneği", *Göç Dergisi*, Vol. 10, I. 2, 2023, pp. 215–231.

Doty, Roxanne Lynn: "Immigration and the Politics of Security", *Security Studies*, Vol. 8, I. 2, 2000, pp. 71-93.

Dündar, Fuat: *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası 1913-1918*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Emmers, Ralf: "Securitization", *Contemporary Security Studies*, ed. Alan Collins, Oxford University Press, New York, 2013, pp. 173-188.

Entzinger, Han: "Changing the Rules While the Game Is on: From Multiculturalism to Assimilation in the Netherlands", *Migration, Citizenship, Ethnos: Incorporation Regimes in Germany, Western Europe and North America*, eds. Y. Michal Bodeman, Gökçe Yurdakul, Palgrave Macmillan, New York, 2006, pp. 121–144.

Esen, Berk: "Türkiye'de Rekabetçi Otoriter Rejimin Yükselişi ve Düşüşü", *Türkiye'de Siyasetin Sınırları, Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür Ersin Kalaycıoğlu'na Armağan*, der. Ali Çarkoğlu, Emre Erdoğan, Mert Moral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2023, pp. 267-288.

Ezrow, Lawrence: *Linking Citizens and Parties: How Electoral Systems Matter for Political Representation*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

Ezrow, Lawrence; De Vries, Catherine; Steenbergen, Marco; Edwards, Erica: "Mean voter representation and partisan constituency representation: Do parties respond to the mean voter position or to their supporters?", *Party Politics*, Vol. 17, 2010, pp. 275–301.

Ezrow, Lawrence; Adams, James; Clark, Michael; Glasgow, Garrett: "Are niche parties fundamentally different from mainstream parties? The causes and electoral consequences of Western European parties' policy shifts", *American Journal of Political Science*, Vol. 50, I. 3, 2006, pp. 513-529.

Friese, Susanne; Soratto, Jacks; Pires, Denise: "Carrying Out a Computer-Aided Thematic Content Analysis with ATLAS.ti", *MMG Working Paper 18-02*, Göttingen, Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity, 2018.

Gattinara**,** Pietro Castelli; Morales**,** Laura: "The Politicization and Securitization of Migration in Western Europe: Public Opinion, Political Parties and the Immigration Issue", *Handbook of Migration and Security*, ed. Philippe Bourbeau, Edgar Elgar, Cheltenham, 2017, pp. 273-295.

Göçek**,** Fatma Müge: "Türkiye'de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Anlayışı", *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, eds. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, Tesev Yayınları, İstanbul, 2008, pp. 58-68.

Göksel, Gülay Uğur: *Göçmen Entegrasyonu ve Tanınma Teorisi "Adil Entegrasyon"*, Pinhan Yayınları, 2019.

Grande, Edgar; Schwarzbözl, Tobias; Fatke, Matthias: "Politicizing Immigration in Western Europe", *Journal of European Public Policiy*, Vol. 26, I. 1, 2019, pp. 1444-1463.

Halhalli, Bekir: "Göç, Popülizm ve Büyük İkame Teorisi", *Göç Yönetiminde, Politikasında ve Kuramında Güncel Gelişmeler*, eds. Ahmet Vedat Koçal, Bekir Halhalli, Damla Mursül, Nobel Yayınları, Ankara, 2024, pp. 143-156.

Halhalli, Bekir: *Avrupa'da Radikal Sağ Ötekinin İnşasında İslam, Yabancı ve Göç*, Orion Kitabevi, Ankara, 2020.

Huysmans, Jef: "The European Union and the Securitization of Migration", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, I. 5, 2000, pp. 751-777.

İçduygu, Ahmet: "Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Siyasallaşan' Bir Sürecin Analizi", *Toplum ve Bilim,* 140, 2017, pp. 27-41.

Karpat, Kemal: O*smanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Kaya, Ayhan: "Migration as a Leverage Tool in International Relations: Turkey as a Case Study", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 17, I. 68, 2020, pp. 21-39.

Koçak, Abdullah; Arun, Özgür: "İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu", *Selçuk İletişim*, Vol. 4, I. 3, 2006, pp. 21-28.

Koopmans, Ruud; Jasper, Muis: "The Rise of Right-Wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach", *European Journal of Political Research*, Vol. 48, I. 5, 2009, pp. 642-664.

Kneuer, Marianne: "The tandem of populism and Euroscepticism: a comparative perspective in the light of the European crises", *Contemporary Social Science*, V. 14, I. 1, 2018, pp. 26-42.

Krause, Keith: "Theorizing security, state formation and the 'Third World' in the post-Cold War world", *Review of International Studies*, V. 24, I. 1, 1998, pp. 125–136.

Krzyzanowski, Michal; Triandafyllidou, Anna; Wodak, Ruth: "The Mediatization and the Politicization of the 'Refugee Crisis' in Europe", *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, Vol. 16, I. 1-2, 2018, pp. 1-14.

Lange, Nils: "Neue Nationalistische Partei in der Türkei: Zafer Partisi – Partei des Sieges?", *Konrad Adenauer, Stiftung*, 2021, pp. 1-5.

Lewandowsky, Marcel: *Alternative für Deutschland (AfD): A New Actor in the German Party System*, Friedrich Ebert Stiftung, 2014, pp. 1-7.

Martins, Bruno Oliveira; Strange, Michael: "Rethinking EU external migration policy: contestation and critique", *Global Affairs*, Vol. 5, I. 3, 2019, pp. 195-202.

McDonald, Matt: "Securitization and the Construction of Security", *European Journal of International Relations*, V. 14, I. 4, 2008, pp. 563-587.

McSweeney, Bill: "Durkheim and the Copenhagen School: A Response to Buzan and Waever", *Review of International Studies*, Vol. 24, 1998, pp. 137-140.

Meguid, Bonnie: "Competition between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy and Niche Party Success", *American Political Science Review*, Vol. 99, I. 3, 2005, pp. 347–360.

Meguid, Bonnie: *Party Competition between Unequals: Strategies and Electoral Fortunes in Western Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 91-109.

Meyer Thomas M.; Bernhard, Miller: "The niche party concept and its measurement." *Party Politics*, Vol. 21, I. 2, 2015, pp. 259–271.

Özer, Yeşim: *Türkiye ve Fransa Örnekleriyle Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı*, Derin Yayınları, İstanbul, 2015.

Özkırımlı, Umut: "Türkiye'de Gayriresmî ve Popüler Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*, eds. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, pp. 706-717.

Papastergiadis, Nikos: "The Invasion Complex: The Abject Other and Spaces of Violence", *Geografiska Annaler*, Vol. 88, I. 4, 2006, pp. 429-442.

Pope, Nicole; Pope, Huge: *Çıplak Türkiye*, Gelenek Yayıncılık, 2004.

Pusch, Barbara; Wilkoszeeswski, Thomas: *Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

Rumelili, Bahar; Karadağ, Sibel: "Göç ve Güvenlik: Eleştirel Yaklaşımlar", *Toplum ve Bilim*, 140, 2017, pp. 69-92.

Schain, Martin: "The State Strikes Back: Immigration Policy in the European Union", *European Journal of International Law*, Vol. 20, I. 1, 2009, pp. 93–109.

Smith, Steve: "The Contested Concept of Security", *Critical Security Studies and World Politics*, ed. Ken Booth, Lynne Rienner, London, 2004, pp. 27-62.

Stritzel, Holger: "Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond", *European Journal of International Relations*, V. 13, I. 3, 2007, pp. 357-383.

Türk, H. Bahadır: "Populist Nationalism and Anti-refugee Sentiment in Turkey: The Case of the Victory Party", *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 30, I. 2, pp. 271–295.

Ultan, Mehlika Özlem: *Avrupa Birliği'nde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016.

Uzunçayır, Cihan: *Neo Faşizmden Popülizme: Avrupa'da Aşırı Sağ: Almanya ve İtalya Örnekleri*, Liberus Yayınları, İstanbul, 2021.

Ünder, Hasan: "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*, eds. Tanıl Bora and Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, pp. 427-437.

Van der Brug, Wouter; D'Amato, Gianni; Ruedin, Didier; Berkhout, Joost: *The Politicisation of Migration*, Routledge, 2015.

Van der Veer, Peter: "Pim Fortuyn, Theo van Gogh, and the politics of tolerance in the Netherlands", *Public Culture*, V. 18, I. 1, 2006, pp. 111–124.

Van Spanje, Joost: "Contagious Parties: Anti-Immigration Parties and Their Impact on Other Parties Immigration Stances in Contemporary Western Europe", *Party Politics*, Vol. 16, 2010, pp. 563-586.

Wæever, Ole: "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 5, I. 18, 2008, pp. 151-178.

Walt, Stephen M.: "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, Vol. 35, 1991, pp. 211-239.

Yağcı, Alper: "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Tasarımı ve İktidarın Muhafazası: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme", *Türkiye'de Siyasetin Sınırları, Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür Ersin Kalaycıoğlu'na Armağan*, eds., Ali Çarkoğlu, Emre Erdoğan, Mert Moral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2023, pp. 617-634.

Yanaşmayan, Zeynep; Üstübici, Aysen; Kaşlı, Zeynep: "Under the Shadow of Civilizationist Populist Discourses: Political Debates on Refugees in Turkey", *New Diversities*, Vol. 21, I. 2, 2019, pp. 37-51.

Yılmaz, Fatma: *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, İstanbul, 2008.

Yolcu, Tuğba: "Türkiye'deki Muhalefet Partilerinin Göç Sorununa Yaklaşımlarına Yönelik İçerik Analizi," *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 5, I. 14, 2018, pp. 678-695.

Zürcher, J. Erik: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

2. Online Sources

"'Suriyeliler gidecek' söylemi sığınmacıları nasıl etkiliyor?", *Euronews*, 2023, https://tr.euronews.com/2023/05/26/suriyeliler-gidecek-soylemi-siginmacilari-nasil-etkiliyor (Date Accessed: 3.06.2023).

"14 Mayıs Seçimlerinde hangi parti hangi ittifakta yer alıyor? Kim dışarıdan destek veriyor", *Euronews*, 2023, https://tr.euronews.com/2023/03/29/14-mayis-secimlerinde-hangi-parti-hangi-ittifakta-yer-aliyor-kim-disaridan-destek-veriyor (Date Accessed: 1.04.2023).

"Ayyıldız Hareketi Lideri: Göçe karşı çözüm: Anadolu Kalesi", *Milliyet*, August 19, 2021, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ayyildiz-hareketi-lideri-goce-karsi-cozum-anadolu-kalesi-6578163. (Date Accessed: 01.03.2024).

"Cumhurbaşkanı Erdoğan: 1 milyon mültecinin ülkelerine dönmesini sağlayacağız", *Euronews*, 2023, https://tr.euronews.com/2023/05/19/cumhurbaskani-erdogan-1-milyon-multecinin-ulkelerine-donmesini-saglayacagiz (Date Accessed: 25.05.2023).

"Ümit Özdağ'dan yerel seçim hamlesi! Vaatleri madde madde sıraladı", *TGRT HABER*, 2023, https://www.tgrthaber.com/politika/umit-ozdagdan-yerel-secim-hamlesi-vaatleri-madde-madde-siraladi-2895464?s=1 (Date Accessed: 10.07.2023).

"Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ, Hatay'da konuştu", *Haberturk*, June 28, 2022, https://www.haberturk.com/zafer-partisi-genel-baskani-ozdag-hatay-da-konustu-3473099. (Date Accessed: 04.25.2024).

Ceylan, Ahmet; Uslu, İsa: "14-28 Mayıs 2023 Genel Seçim Sonuçları Üzerine: Zafer Partisi ve Ata İttifakı", *Uluslararası Politika Akademisi*, 2023, https://politikaakademisi.org/2023/07/03/14-28-mayis-2023-genel-secim-sonuclari-uzerine-zafer-partisi-ve-ata-ittifaki/ (Date Accessed: 12.12.2024).

KONDA, "Gençlerin Politik Tercihleri Araştırması", 2024, https://konda.com.tr/rapor/182/genclerin-politik-tercihleri-arastirmasi (Date Accessed: 9.09.20249.

Presidency Migration Management, "Geçici Koruma", 2022, https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638. (Date Accessed: 03.02.2024).

TBMM, *Yazılı Soru Önergeleri*, 2022, https://www.tbmm.gov.tr/denetim/yazili-soru-onergeleri (Date Accessed: 17.08.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, "2510 Sayılı İskân Kanunu", *Resmî Gazete* http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf, (Date Accessed: 15.04.2024).

Victory Party, *Kuruluş Manifestosu*, 2022, https://zaferpartisi.org.tr/kurulus-manifestosu/ (Date Accessed: 01.03.2024).

Victory Party, *Parti Programı*, 2022, https://zaferpartisi.org.tr/parti-programi/ (Date Accessed: 03.03.2024).

Yüksek Seçim Kurulu, *31 Mart Mahalli İdareler Seçimleri*, 2024, https://www.ysk.gov.tr/tr/31-mart-2024-secimi/46637316 (Date Accessed: 16.06.2024).

Yüksek Seçim Kurulu, *Cumhurbaşkanı Seçimi ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi*, 2023, https://www.ysk.gov.tr/tr/14-mayis-2023-secimleri/82491 (Date Accessed: 16.06.2024).

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 72–87

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1439865

Başvuru | Submitted 19.02.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 25.03.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 25.02.2025
Kabul | Accepted 05.03.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

"Enverland" Tartışmaları Gölgesinde Almanların Gözüyle Enver Paşa'nın Almanya'ya Yaklaşımı ve Almanlarla İlişkileri

Enver Pasha's Approach to Germany and His Relations with the Germans from a German Perspective under the Shadow of "Enverland" Debates

Necmettin Alkan [1]

[1] Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye

Öz

Harbiye Nâzırlığı, Erkân-ı Harbiye Reisliği ve Başkomutan Vekilliği gibi önemli görevleri uhdesinde bulunduran Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'nın müttefiki Almanya'ya yaklaşımı ve Almanlarla olan ilişkileri Türk tarihçiliğinin tartışmalı konuları arasında yer almaktadır. Enver Paşa'nın Almanya'ya yaklaşımının ve Almanlarla ilişkilerinin Alman kaynaklarında gerçekte nasıl anlatıldığı, ayrıca "Enverland" ifadesinin kimler tarafından kullanılmaya başlandığı bu makalede ele alınan konular arasındadır. Çalışmada, savaş yıllarında görev yapan Alman komutanların ve diplomatların raporlarına ve hatıralarına ağırlıklı olarak müracaat edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı süresince Enver Paşa ile görev yapan ve kendisini bizzat tanıyan Alman askerî ve diplomatik zevât, onun Almanya'ya dost ve ittifaka sonuna kadar sâdık kaldığını ortak bir kanaat olarak belirtmektedir. Aynı zamanda Paşa'nın vatanperver ve milliyetçi bir komutan olduğunun altı ortak bir kanaat olarak çizilmektedir. Enver Paşa'nın, Almanya yanlısı hareket etmesinin nedenini ise Osmanlı Devleti'nin ve milletinin reel-politik menfaatini, bu savaşı kazanacağına inandığı Almanya'nın yanında görmesiyle açıklamaktadırlar. Birinci ağızdan Almanların bu izahları, Türk tarihçileri arasında hâkim olan Enver Paşa hakkındaki tek taraflı ve duygusal Alman hayranlığı iddialarının ve yorumlarının gözden geçirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Yine "Enverland" ifadesinin de aslında Almanlar tarafından tam olarak hangi anlamda kullanıldığının ortaya konulamadığı ve bazı çevrelerce bu iddianın bağlamından kopartılarak fazlaca abartılı bir şekilde gündemde tutulduğu bu çalışma kapsamında ortaya çıkan sonuçlardandır.

Abstract

Enver Pasha, who held critical positions such as Minister of War, Chief of the General Staff, and Deputy Commander-in-Chief, remains a controversial figure in Turkish historiography due to his stance toward Germany -Ottoman Empire's ally during World War I- and his relations with German authorities. This article explores how German sources actually portrayed Enver Pasha's approach to Germany and examines the origins and intended meaning of the term "Enverland." The study primarily draws on reports and memoirs of German commanders and diplomats who served during the war. German military and diplomatic figures who worked closely with Enver Pasha consistently describe him as a loyal ally and a committed supporter of the German-Ottoman alliance. They also highlight his patriotism and nationalism. According to these sources, his pro-German stance was driven by his belief that aligning with Germany - whom he expected to win the war - best served the realpolitik interests of the Ottoman state and nation. These firsthand accounts suggest that the prevailing Turkish narrative portraying Enver Pasha's orientation as naïve Germanophilia should be reconsidered. The study also reveals that the meaning of "Enverland" remains ambiguous in German usage and has been exaggerated and misinterpreted by some circles over time.

Atıf | Citation: Alkan, Necmettin. "Enver Pasha's Approach to Germany and His Relations with the Germans from a German Perspective under the Shadow of "Enverland" Debates." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 72-87. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1439865

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Alkan, N.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Necmettin Alkan nalkan@sakarya.edu.tr

Anahtar Kelimeler Enver Paşa · Enverland · Osmanlı Devleti · Türk-Alman Askerî İttifakı · Almanya · Birinci Dünya Savaşı

Keywords Enver Pasha · Enverland · Ottoman Empire · Turkish-German Military Alliance · Germany · First World War

Extended Summary

As discussed in the sections of this study, there are numerous claims and interpretations in German sources regarding the role of Ismail Enver Pasha in various key events, such as the signing of the Turkish-German Military Alliance, the Ottoman Empire’s entry into World War I alongside Germany, the opening of the fronts, and the relations between the Ottoman Empire and Germany. In these sources, a common view emerges: Enver Pasha is often described as a highly influential figure in shaping the developments of the First World War (1914-1918). He is frequently depicted as Germany’s most “reliable,” “friendly,” and “loyal” ally in Türkiye. Furthermore, he is often portrayed as the central figure on the Turkish side in both the execution and maintenance of the military alliance throughout the war.

Despite these claims, it becomes evident that Enver Pasha’s “German sympathies” were not the primary driving force behind his approach to Germany or his relations with German commanders and officers serving in the Ottoman Army. Enver Pasha’s preference for Germany as an ally and the subsequent decisions he made are often explained by his focus on the political and military interests of the Ottoman Empire. He viewed aligning with Germany as beneficial to Türkiye’s strategic objectives within the framework of realpolitik. The military and strategic benefits that Türkiye hoped to gain from an alliance with Germany are central to this rationale. Personal German sympathies are not cited in the sources as a determining factor in this context. In fact, even after the signing of the military alliance with Germany, Enver Pasha’s secret negotiations with Russia and his pursuit of a potential alliance with them serve as an evidence of his strategic mindset. This diplomatic maneuver underscores his pragmatic approach to international relations, rather than being driven by personal affinity. Furthermore, tensions with German officers such as Liman von Sanders, as well as the armed conflict between Turkish and German forces in Azerbaijan towards the end of the war, provide concrete examples of these strategic disagreements, demonstrating Enver Pasha’s complex and pragmatic foreign policy approach.

It is more appropriate to assess Enver Pasha’s role in the German alliance, the nation’s entry into the First World War on Germany’s side, and his relations with the Germans during the subsequent four years, by considering the broader context of the Ottoman Empire’s situation. The prolonged weakness of the Ottoman Empire, the rising power of Germany, the anti-Ottoman diplomacy pursued by Russia and Britain prior to the war, and, crucially, the consistent rejection of the Ottoman Empire’s alliance proposals by the Entente Powers all shaped the framework for Turkish-German cooperation during the First World War. This context resulted in Germany becoming a much more dominant and decisive force in its relations with the Ottoman Empire. The determination of the fronts on which the Ottoman Army fought should also be understood within this broader context. Enver Pasha, fully aware of both Türkiye’s vulnerable position and Germany’s power, sought to preserve and strengthen relations with Germany throughout the challenging years of 1914 to 1918.

Given this context, it is inconsistent to explain Enver Pasha’s preference for Germany purely as a result of personal admiration. This prevailing interpretation is closely tied to the political and conjunctural shifts that emerged after the loss of the First World War. Therefore, this perspective must be revised in light of a more nuanced understanding of the geopolitical realities of the time.

Giriş

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile aynı cephede dört yıl harp eden Osmanlı Devleti mağlup olmuş ve neticesinde topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiştir. Bundan dolayı Almanya ittifakı genel kabul olarak ağır biçimde eleştirilerek dönemin ileri gelen etkili devlet adamları, savaşa girilmesinin sonucunda alınan mağlubiyete neden oldukları iddiasıyla "vatana ihanetle" dahi itham edilmektedirler.[1] İttifakı gerçekleştiren ve savaş sırasında Almanya ile ilişkileri yürüten sivil ve askerî devlet ileri gelenleri, bu tercihlerinden dolayı devletin yıkılmasına neden oldukları iddiasıyla birçok kesim tarafından suçlanmaktadırlar.

Figure 1

Türk kaynaklarında yer almayan bir Enver Paşa fotoğrafı. Başı açık, İttihatçı bıyığı ve top sakalıyla "Türk Harbiye Nâzırı Enver Paşa" elindeki kitapla poz vermektedir.



Ağır eleştirilerden nasibini alanların başında hiç şüphesiz İsmail Enver Paşa (1881-1922) gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Harbiye Nâzırlığı, Erkân-ı Harbiye Reisliği ve Başkomutan Vekilliği gibi önemli görevleri yürüten Enver Paşa, süreçteki önemli diplomatik ve askerî kararlar ile faaliyetlerin merkezinde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbi'ndeki tavrını ve durumunu belirleyen önemli gelişme olarak 2 Ağustos 1914'te Almanya'yla imzalanan ittifak anlaşmasının gerçekleşmesi noktasında doğrudan devreye girmiştir. Takip eden günlerde Ağustos'un 10'unda Almanya'ya ait savaş gemileri Goeben'in ve Breslau'nın Çanakkale Boğazı'ndan geçmesinde rol oynamıştır.[2] Daha da önemlisi nihaî olarak Almanya'nın yanında savaşa girilmesine sebebiyet veren Osmanlı savaş gemilerinin Karadeniz'deki Rus hedeflerini bombalanması kararının 27 Ekim'de alınmasında yine Enver Paşa vardır.[3] Özetle savaşa giriş sürecinden harbin sonuna kadar geçen dört yıllık süre zarfındaki askerî ve siyasî alanlarda Türk-Alman ilişkileriyle ilgili gelişmelerde alınan kritik kararlardaki aktörlerin başında Enver Paşa'nın bizzat kendisi gelmektedir.

[1] Türk tarihinin tartışmalı konularından biri olan Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman İttifakı üzerine 1920'li yıllarda yapılan yorumlar bir hayli önemlidir. Bunlar için bkz. Resul Alkan, "Alman Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türk-Alman İttifakı Yorumları 1925-1926", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 45, 2021, s. 38-46.

[2] Resul Alkan, Alman Belgeleri Işığında Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri, *CTAD*, S. 34, Güz 2021, s. 844.

[3] Necmettin Alkan, *İmparatorluğun Son Savaşı: Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, s. 116-219.

Birinci Dünya Savaşı’nda Türk-Alman ilişkilerindeki bu yoğun münasebetlerden dolayı Türkiye’de birçok çevrede Enver Paşa ağırlıklı olarak abartılı bir şekilde Alman hayranı kabul edilmektedir. Almanların da Enver Paşa’yı tek taraflı abartarak ön plana çıkarttıkları da belirtilmektedir. Hatta öyle ki bundan dolayı Osmanlı Devleti’nin ismini “Enverland” şeklinde değiştirdikleri dahi bazı yayınlarda geçmektedir. “Enverland”, Enver Paşa’nın Alman hayranlığı ve Almanlarla iş birliğini âdeta sembolize eden kavramsallaştırma olmuştur.

Türk tarafındaki bu tür iddialara ve yorumlara karşın Almanların, Enver Paşa’nın Almanya’ya yaklaşımını ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde Almanlarla ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri sorusu cevaplandırılmayı beklemektedir. Bu makalede Paşa’nın Almanlarla olan ilişkisinin Alman kaynaklarına nasıl yansıdığı sualinin cevapları aranmaktadır. Çalışma kapsamında savaş süresince İstanbul’da görev yapan Alman diplomatik ve askerî çevrelerin geride bıraktıkları çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu bağlamda Alman Askerî Arşivi’ne, Dışişleri Bakanlığı Arşivi’ne, günlük bazı gazetelere ve daha da önemlisi Cihan Harbi’ne iştirak eden ve Enver Paşa’yı bizzat tanıyan Alman komutanların hatıralarına da başvurulmuştur.

Öncelikle Türkiye’de hâlen belli çevreler tarafından gündemde tutula gelen “Enverland” kavramı üzerinde durulmaktadır. Bu kavramın ilk olarak ne zaman, nasıl ve kimler tarafından kullanılmaya başlandığına dair iddialar Türk ve Alman kaynakları üzerinden tespit edilmektedir.

1. “Enverland” Kavramının Hikâyesi

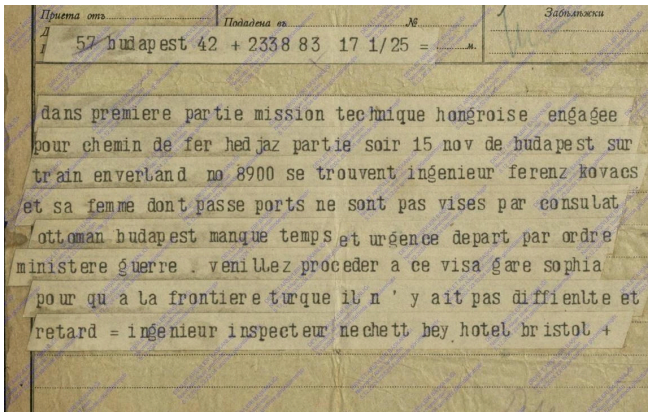
Birinci Dünya Savaşı süreciyle ilgili sadece birkaçı zikredilen gelişmelerden dolayı Enver Paşa, dönemin zorlayıcı iç ve dış şartları çerçevesinde gerçek siyasî ve askerî stratejik nedenler dikkate alınmadan doğrudan abartılı bir şekilde “Alman hayranı” olduğu ilan edilmektedir. Bu iddia üzerinden o sıralarda Almanlarla olan askerî ve siyasî ilişkileri gündeme getirilmekte ve yorumlanmaktadır. Öyle ki Paşa’nın Almanlarla olan tek taraflı ilişkisini özetle anlatmak için Almanların, Osmanlı Devleti yerine “Enverland/Enver’in Ülkesi” kavramını kullandıkları abartılı bir şekilde dile getirilmektedir.

“Enverland”ın kullanılmasıyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi’nin arama motoru üzerinden yapılan tarama neticesinde bir belge bulunabilmektedir. Miladî 19 Aralık 1916 tarihli belgede “Enverland tren”i geçmektedir. Belgede Hicaz Demiryolu’nda görev yapan Macar heyetin “Enverland adlı tren” ile yola çıktığından bahsedilmektedir.[4] Bugüne kadar Alman Arşivleri’nde yapılan taramalarda ise “Enverland” ifadesinin yer aldığı herhangi bir belgeye rastlanılamamıştır.

[4] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR. SFR.04)*, 908/78.

Figure 2

Budapeşte'den Sofya'daki Osmanlı Konsolosluğu'na çekilen bu telgrafın üçüncü satırının hemen başında "train enverland" ifadesi geçmektedir.



Priета отъ ... Поддадена въ ... №. Заплатжски

57 budapest 42 + 2338 83 17 1/25 = ...м.

dans premiere partie mission technique hongroise engagee pour chemin de fer hedjaz partie soir 15 nov de budapest sur train enverland no 8900 se trouvent ingenieur ferenz kovacs et sa femme dont passe ports ne sont pas vises par consulat ottoman budapest manque temps et urgence depart par ordre ministere guerre . veuillez proceder a ce visa gare sophia pour qu a la frontiere turque il n ' y ait pas diffienlte et retard = ingenieur inspecteur nechett bey hotel bristol +

Takip edilebildiğimiz kadarıyla bu iddiayı Türkiye'de yayın olarak ilk olarak tedavüle sokan kişi Ali Kemal Bey'dir. Aynı zamanda İttihat ve Terakki karşıtı olan Ali Kemal Bey, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı resmen kaybettiğinin ilânı olan 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından takriben bir ay sonra 23 Kasım'da "*Sabah*"ta yayınlandığı "*Enverland!*" başlıklı makalesinde konuyu gündeme getirerek Enver Paşa'yı ağır bir şekilde uzun uzadıya eleştirmektedir. Yazdığına göre makaleyi yayınlamasından takriben sekiz dokuz ay evvel karşılaştığı bir memur kendisine; "*Bu sabah bir iş için Sirkeci İstasyonu'na gitmişdim. Ne göreyim beğenirsiniz: Eşya ile dolu birkaç vagon. Fakat vagonlar üzerinde (mahall-i vürûd) olmak üzere: Enverland! Yazılı. Demek Almanlar Memalik-i Osmaniye'ye Memâlik-i Enveriye diyorlar*"[5], diye anlatmaktadır.

Metinde de geçtiği üzere "Enverland" kavramı, 1918'in Şubat-Mart ayları olsa gerek bazı Alman vagonlarının üzerindeki varacak yer kısmına "*Memâlik-i Enveriye*"in yazıldığını fark eden bir memurun Almanların Osmanlı Devleti yerine "Enverland" ismini kullandıkları iddiasıyla gündeme gelmiştir. Ali Kemal Bey de bu iddiayı gazetesinde yorumlayarak duymuştur.

Figure 3

Ali Kemal Bey'in Sabah'ta yayınladığı ve "Enverland" kavramının geçtiği sağ sütunda yer alan "Enverland" başlıklı makalesi görülmektedir.



صباح

صلح توقفراسی

آچیق آلمان دکیز فیلوسنك تسلیمی

انورلانه!

Türkiye'de ise Atay bu iddiayı, "*Almanlar Büyük Harpte Türkiyeye kendi mülazımlarının ismini koymuşlardı: Enverland!*" cümlesiyle gündeme getirmektedir.[6] Yine Atay, Arif Cemil'in Enver Paşa hakkında

[5] Ali Kemâl, "Enverland!", *Sabah*, S. 10423, 23 Teşrin-i Sânî 1334 (23 Kasım 1918) s. 1.

[6] Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943, s. 107.

olumlu ifadeleri içeren yazıları üzerine kaleme aldığı cevabında "*on üç sene başımızda enveriye, sırtımızda enveriye taşıdık, Türkiye'ye Enverland dediler*" iddiasında bulunmaktadır.[7] Daha sonrasında Danişmend, Enver Paşa'nın "*hiçbir menfaat mukabilinde olmamak şartiyle Türkiye'yi Almanya'ya feda*" ettiğini belirterek Paşa'ya getirdiği sert eleştirilerini; "*netice itibarıyla Türklüğe fenalık ettiği nisbette Almanlığa hizmette bulunmuş ve işte bundan dolayı harb içinde memleketimize gelen Alman trenlerinde vagonların üzerinde "Türkiye" yerine iri harflerle "Enverland/Enveristan" ismi yazılmıştır!*", şeklinde belirtmektedir.[8] Aydemir ise Almanların Enver Paşa sevgisi ve takdirlerinin ne kadar olduğunu "*harp içinde bir aralık Türkiye adı Enverland (yani Enver Memleketi) şekline dönüşmüştü. Almanya'dan sevk edilen vagonlara Türkiye yerine Enver Land yazılması çok görülen bir manzara olmuştu*" cümlesiyle anlatmaktadır.[9] Tunaya ise, Enver Paşa'nın Alman hayranlığının sonucu "*ülkeye Enverland dedirttiği*" iddiasını herhangi bir kaynak belirtmeden dile getirmektedir.[10]

Koloğlu, bu kavramı kitabının ismi ve bölüm başlığı olarak "*Prusya'dan Enverland'a*" ve "*Enverland'a Dalınca*" şeklinde kullanmasına rağmen her hangi bir dipnot bilgisi ve kaynak vermemektedir.[11] Bir başka kitabında Almanların Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'dan gönderdikleri malzemeleri taşıyan vagonların üzerinde "*Enverland yani Enver'in ülkesi*" yazısının görüldüğünü kaynaksız iddia etmektedir.[12] Ortaylı, bir kaynak vermeden Almanya'dan Sirkeci'ye gelen trenlerin üstüne yapıştırılmış olan "*Enverland*" yaftasının bulunduğunu söylemektedir.[13] En son olarak Bardakçı da Enver Paşa'nın hayatını ele aldığı kitabında her hangi bir kaynağa atıfta bulunmadan doğrudan "*Türkiye'nin onun mutlak hâkimiyetinin ilhamı ile Enverland diye isimlendirildiği*"ni yazmaktadır.[14]

Ayrıca Türkiye'de farklı kesimlerden popüler tarihçiler veya araştırmacılar da çeşitli yayınlarında ve platformlarda bu iddiayı gündeme getirmektedirler. Bunlar da aynı şekilde herhangi bir kaynak vermeye gerek duymadan sanki mutlak tarihî bir gerçekmiş gibi klişe ifade olarak "*Enverland*"ı kullanmaktadırlar.

Alman Arşivleri'nde yaptığımız araştırmalarda bu kavramın kullanıldığına dair herhangi bir belgeye denk gelmedik. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Almanya'da ilk olarak Liman von Sanders bu noktada somut bilgi vermektedir. 1920'de yayınladığı hatıratındaki bu iddiasında; 1916 yılında "*uzun süredir*" Almanya'dan Türkiye'ye askerî malzemelerin gönderildiği "*bütün vagonların*" üzerinde "*Enverland*" yazan etiketlerin bulunduğunu "*gördüğünü*" ve bu durumun Türk subaylarını kızdırdığını dile getirmektedir.[15] Melzig ise, Birinci Cihan Harbi sırasında Osmanlı ordusundaki Alman nüfuzundan dolayı Mustafa Kemal Atatürk'ün duyduğu rahatsızlığı anlatırken Alman tren vagonlarında "*Türkiye yerine Enverland*"ın yazıldığını görülmesinin onu öfkelendirdiğini iddia etmektedir.[16] Melzig, 1937 yılındaki bu iddiasını herhangi ayrıntıya girmeden, tarihe ve kaynağa ihtiyaç duymadan gündeme getirmiştir.

Araştırmacılardan İhrig ise kaynak olarak Melzig'e atıfta bulunarak Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'da Doğu Cephesi'ne giden tren vagonlarının üzerine "*genellikle*" tebeşirle "*Enverland*" yazıldığını

[7] Zkr., Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, yay. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 1992, s. 153.

[8] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955, s. 413.

[9] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 66

[10] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, C. 3, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 321.

[11] Orhan Koloğlu, *Prusya'dan Enverland'a ve Günümüze Türk-Alman Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 116-125.

[12] Orhan Koloğu, *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, 3. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 77.

[13] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 197.

[14] Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13.

[15] Liman von Sanders, *Fünf Jahre in der Türkei*, August Scherl Verlag, Berlin, 1920, s. 193.

[16] Herbert Melzig, *Kamâl Atatürk: Untergang und Aufstieg der Türkei*, Frankfur a. Main, 1937, s. 69.

iddia etmektedir.[17] Fakat yukarıda zikredilen Melzig'in kitabında böylesine bir ayrıntı geçmemektedir. Son örnek ise ortak yazarlı kitapta da herhangi bir kaynak verilmeden Osmanlı Devleti'nin "*yarı ironik ve yarı hayranlıkla Enverland*" olarak adlandırıldığından bahsedilmesidir.[18] Yine bunda da kaynak atfı bulunmamaktadır.

Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere "Enverland" hususu, daha yoğun şekilde araştırılmayı gerektirecek ayrı bir çalışmanın konusu olmayı hak etmektedir. Bu makale kapsamında yapılan sınırlı araştırmalarda elde edilen ilk verilere göre Osmanlı Devleti'nin "Enverland" olarak adlandırmasıyla ilgili bu iddialardan hareketle kesin bir sonuca ulaşmak zor görünmektedir. Liman von Sanders'in hatıratında yazdıklarını tasdik edecek Alman belgesi bugüne kadar ortaya konulamadı. Ancak 19 Kasım 1916 tarihli Osmanlı belgesinde geçen "*Enverland treni*" ifadesi bu bağlamda von Sanders'in anlattıklarıyla örtüşmekle birlikte şu ayrıntının altını çizmek gerekmektedir: Sanders'in, "*Enverland*" yazan etiketleri mühimmat sandıklarının üzerinde gördüğü ifadesi ile Budapeşte'den gelen telgrafta geçen "*Enverland treni*" ibaresi farklı iki duruma işaret etmektedir. Osmanlı belgesindeki ifadeden bunun bir trene verilen özel isim olduğu anlaşılmaktadır. Bu, o yıllarda "Enver Bey" ismiyle üretilen sigara markası gibi değerlendirilebilir. Dolayısıyla da bundan hareketle Almanların Osmanlı Devleti'ni "*Enver'in Ülkesi*" şeklinde adlandırdıkları gibi kesin ve genel bir kanaate ulaşmanın doğru olmadığı söylenebilir.

Böylesine iddialı bir sonuca varabilmek için hem Osmanlı ve hem de Alman kaynaklarından daha fazla belgeye ulaşılmalıdır. Bunun için de çok daha yoğun bir çalışmayla, eğer varsa daha fazla veri elde edilerek değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. Diplomatların Anlatımıyla Enver Paşa

Birinci Cihan Harbi öncesinde ve savaşın başlarında 1912-1915 arasında İstanbul'da görev yapan Alman Sefiri Freiherr von Wangenheim, Enver Paşa'yı Almanya'nın bölgedeki siyaseti için önemli görmektedir. 28 Ağustos 1914'te Berlin'e gönderdiği raporunda, "*önceleri iftira edilen ve övülmeyen*" Paşa'nın Osmanlı'nın Almanya ile "*birlikte hareket etmesinin temel direği*" olduğunu belirtmektedir. Ayrıca "*Almanya'nın dostu olarak bilenen Talat Paşa ve Halil Paşa ondan sonra geliyor*" iddiasında bulunmaktadır. Savaş sürerken Rusya'nın ve İngiltere'nin Boğazlar'dan geçmesi hâlinde Osmanlı Hükümeti'nin düşeceğini iddia eden Wangenheim, böyle bir gelişmenin yaşanması durumunda "*bir tek Enver Paşa kararlı bir şekilde düşman gemileriyle çarpışır*" diye bir tahminde de bulunmaktadır. Ayrı bir belgede ise "*Enver Paşa'nın ve askerî partinin, Alman zaferinden dolayı İstanbul'da üstünlüğü ellerine geçirmek için kendilerinden geçtiklerinin alametleri az dahi olsa görülüyor*" demektedir.[19] Sefir, Enver Paşa'nın Almanya'nın İstanbul'daki siyaseti için ne kadar önemli olduğunu belirtirken Paşa'nın Almanları tercih etmesinin nedenini Alman zaferine duyduğu inancı dolaylı da olsa dile getirmektedir.

Yine von Wangenheim, Türkiye'nin savaşa girmesinden birkaç gün önce 26 Ekim 1914'te Berlin'e gönderdiği raporda bir kez daha "*Türkiye'deki etkinliğimizin en itibar edilir dayanağı olarak kendisini ispatlayan Enver Paşa'nın hissesine büyük ödül*" düştüğünü dile getirmektedir. Bundan dolayı Paşa'ya bir atın hediye olarak gönderilmesini teklif etmektedir.[20] Bu kez Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi'ne dâhil olmasıyla birlikte 19 Kasım'da tarihinde Alman Sefir, başşehrine yazdığı raporunda İstanbul'daki siyasal durumun Almanya için ne kadar olumlu olduğunu anlatırken sözü Enver Paşa'ya getirmektedir. Türkiye'de "*bizim meselelerimize*

[17] Stefan İhrig, *Atatürk in the Nazi Imagination*, The Belknap Press of Harward Universtiy Press, London, 2014, s. 2.

[18] İngeborg Böer/Ruth Haerkötter/Petra Kappert, *Türken in Berlin 1871-1945*, Walter de Gruyter, Berlin, 2002, s. 73.

[19] Politische Archiv des Auswärtigen Amts (PA/AA), R 22402.

[20] PA/AA, R 22403.

duyulan büyük alakanın rûhu şimdi de Enver Paşa'dır. Enver, üstünlüğü elimizde tutacağımız fikrinde ve buna inanmaktadır."[21] Almanların Osmanlı Devleti'ndeki en üst seviyedeki temsilcisi olan Sefir von Wangenheim, Türkiye'nin savaşa dâhil olmasından kısa bir süre öncesinde ve savaş sırasında Osmanlı başşehrindeki havanın Almanya lehine olmasının temel nedeni olarak doğrudan Enver Paşa'yı görmektedir.

1916'da İstanbul'a gelen Alman siyasetçi Gustav Stressemann, kendi başbakanlığına verdiği raporunda, Osmanlı başşehrindeki mevcut durumu anlatırken "*Türk milliyetçiliğinin zuhur etmesi ve teşvik edilmesi*" başlığı altında ilginç iddiaları dile getirmektedir. Osmanlı Devleti'nde özellikle "*Çanakkale Zaferi*"nin Türk milliyetçiliğinin büyümesine katkıda bulunduğunu iddia ederek hâlihazırdaki hükümetin "*kendisine güveni doğrudan desteklediği*" yorumunu yapmaktadır. Bu durumun Paşa'yla alakasını ise; "*Enver Paşa'ya yakın Almanların izahlarına göre, mevcut İttihatçı hükümet halktaki kendine güvenin savaşın amacı olarak belli nispette desteklenmesi ihtiyaç olduğuna inanmaktadır*" tespitiyle telaffuz etmektedir. Stressemann, Türk milliyetçiliği ile alakalı bu gelişmeyi veya iddiayı gündeme getirerek bununla ilgili endişelerini Enver Paşa'ya dile getirdiğini ve şu cevabı aldığını aktarmaktadır:

> "Türkiye'deki milliyetçiliğin bir gün şovenizme dönüşüp dönüşmeyeceğini ve bu milliyetçiğin belli bir süre sonra Osmanlı Devleti'nde yabancı düşmanlığına yol açıp açmayacağından endişelenip endişelenmediğini sordum. Enver Paşa, bariz bir şekilde bunu kabul etmeyerek şöyle cevaplandırdı: 'Şovenizme, bizim kadar az eğilimli millet yok. Bugün başşehirde İngilizler ve Fransızlar, herhangi olumsuz bir davranışa uğramadan hayatlarını sürdürüyor. Savaşı, Alman Genelkurmayı'nın emirleri doğrultusunda sürdürüyorum. Nazırlıkların hepsinde Alman danışmanların görevlendirilmesini istedim. İşte bu benim düşüncemi gösteriyor."[22]

Çanakkale Zaferi ile Türkiye'de canlanan milliyetçilik iddiasını gündeme getiren Stressemann, bunun Enver Paşa'ya yakın bazı Almanlar tarafından teşvik edildiği tespitini yapmaktadır. Yazarın, halktaki özgüven ve dayanışmayı teşvik bakımından faydalı görülen milliyetçiliğin muhtemel olumsuz sonuçlarını gündeme getirmesi üzerine, Paşa'nın kendisini teskin etme adına olsa gerek Alman Genelkurmayı emirleri doğrultusunda savaşı kendisinin idare ettiğini ve bakanlıklarda Alman danışmaların görevlendirilmesini istediği cevabını vermektedir. Böylece hem kendisi hem de Türkiye hakkında güven telkin etmek istediği yorumu burada makul görünmektedir.

3. Komutanların Gözüyle Enver Paşa

Osmanlı hizmetinde bulunmak için Almanya'dan askerî heyetle birlikte gelen ve Birinci Cihan Harbi'nin ilk yıllarında 1914-1917 arasında Osmanlı Genelkurmay Başkanlığını yürüten Friedrich Bronsart von Schellendorf da Enver Paşa hakkında olumlu düşünenlerden biridir. Schellendorf, 15 Aralık 1917 tarihinde kaleme aldığı raporunda Enver Paşa'nın "*vatanımızın uğradığı ağır siyasî muhalefete karşı çıkarak Alman Erkân-ı Harbiyesi'nin ileriye yönelik tedbirleri yerine getirmek noktasındaki dur demek bilmeyen faaliyeti ve gayreti sayesindedir ki Osmanlı Ordusu'nun dağılmasına bugüne kadar engel olunmuştur.*" Schellendorf ayrıca şu hususları dile getirmektedir: "*Enver Paşa'nın Türkler ve Almanlar arasında karşıtları bulunuyordu. Bunlar, Paşa'nın yerine daha ılımlı birinin geçirilmesi için Enver'i düşürmeye gayret ediyorlardı. Lakin söz konusu olan şahıslardan hiçbiri kesinlikle Enver Paşa'nın yerine uygun değildi. Türkiye'de Enver gibi daha faal, gayretli ve teşkilatçı şahıs yoktu. Ayrıca samimi bir şekilde de Alman dostuydu.*"[23] Von Schellendorf'un Enver Paşa'yı Alman dostu olarak adlandırması dikkati çeken ilk yorumudur. Tespitlerindeki bir diğer husus onun

[21] PA/AA, R 33403.

[22] Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv (BA/MA), R 43/2458İ, 87-88.

[23] Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 28.

görevden alınması için muhalifleri arasında planlar yapıldığı şeklindeki iddiasıdır. Böyle bir düşüncenin yanlış olduğunu düşünen yazar, çalışkan ve teşkilatçı samimî bir Alman dostu olarak gördüğü Enver Paşa'nın yerinin doldurulamayacağını da ifade etmektedir.

Son Alman Askerî Heyeti başkanı göreviyle gelen ve 1913-1918 yılları arasında önemli ordu komutanlıklarında görev yapan Liman von Sanders, Enver Paşa hakkında genel olarak olumlu görüşe sahiptir. Fakat Büyükelçi von Wangenheim'ın aksine Paşa'nın Almanlarla olan ilişkilerinin bir hayli "*sorunlu*" olduğunu da düşünmektedir. Almanya'nın yüksek makamlarının Enver Paşa'nın şahsiyetiyle ilgili, "*bütünüyle yanlış*" kanaatlere sahip olduklarını iddia eden Sanders, Paşa'nın şahsiyeti ve askerî kabiliyetlerinin de Almanya'da "*çok abartılıyor*" şeklinde iddia etmektedir. Hatta Enver Paşa'ya yönelik yanlış düşüncenin, Birinci Cihan Harbi'ndeki mağlubiyetin sebeplerinden biri olduğu iddiasının da altını çizmektedir. Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'ndeki "*konumu ve etkisi katiyetle büyük*" zannedilmesine rağmen gerçekte "*çoktan sarsılmış*" olduğunu ve Alman yetkililerin bu yanlışa inanarak "*Osmanlı yerine Enver Paşa'ya bağlı askerî siyaset*", yani "*gerçek askerî siyaset değil, şahsi siyaset*" izlediğini iddia etmektedir. Ayrıca şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

> "Enver Paşa'ya şartsız bağlı kalınmaması hususunda sık olarak bazı uyarılarda bulunmuştum. Fakat Türkiye'de hizmet yapan diğer makamlar daha başka bilgiler gönderdikleri için uyarılarım etkisiz kalmıştır. Almanya'ya Enver'in şahsî karşıtı şeklinde anlatıldım. Hakikatte ise Osmanlı Ordusu'nun kumandası hakkında kabul edilen ve fikrime göre doğru olmayan tedbirlere muhalefet ediyordum. Enver Paşa, bizim lehimize çok elverişli şahsiyetti. Lakin daha sonra Almanya'nın felaketi oldu. Çünkü Enver Paşa askerî harekât hususunda genel düşünceye ve açıklığa sahip değildi. Zararlı Alman nüfuzuyla yönlendirilmişti. Memleketinin çıkarlarını içtenlikle yerine getiren ve daha uysal bir Savaş Bakanı, Osmanlı Devleti ve Almanya lehine farklı şekilde faydalı olabilirdi. Fakat bu gerçek, Almanya'da kesinlikle anlaşılmadı.[24]

Liman von Sanders'in Enver Paşa hakkındaki İstanbul'da görev yapan Alman diplomatların Paşa'nın gücünü abarttıkları ve yanlış yönlendirdikleri; kendisinin buna karşı ikazlarda bulunmasına rağmen dikkate alınmadığı iddiası önemlidir. Askerî harekât hakkındaki bilgisini yetersiz olarak gördüğü Paşa'yı kendi vatanının menfaatlerini yerine getiren bir şahsiyet olarak tasvir etmesi de dikkat çekici yorumudur. Bu arada Sanders'in özellikle de Alman Büyükelçi von Wangenheim'la hiç anlaşamadığı ve Enver Paşa ile de bazı hususlarda sürtüştüğü ilgili Alman kaynaklarında sık olarak geçmektedir. Nitekim hatıratında da bunlara yönelik iddialarını teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır.

Sanders, Enver Paşa ile yaşadığı sorunlardan, kendi ifadesiyle "*tatsız çatışmalar*"dan dolayı istifasını dahi verdiğini, fakat daha sonra geri aldığını iddia etmektedir. Takip eden günlerde de aralarındaki çatışmaların "*hızlı bir şekilde*" sürdüğünü ekleyerek bundan dolayı bir kez daha istifa etmek istediğini söylemektedir. Örnek olarak ise "*Alman düşmanlıkları*"yla bilinen kişilerin bulunduğu dairelere ve ordulara Alman subayı görevlendirmesine karşı çıkmasını göstermektedir.[25] İlgili hatıratı bu anlamda önemli iddiaları ihtiva etmektedir.

1913 yılında Osmanlı Başşehri'ne gelen Almanya'nın askerî heyetinde bulunan ve Birinci Dünya Savaşı süresinde görev yapan Carl Mühlmann, "*Türk savaş kumandanlığının en üstünde görev yapan*" Enver Paşa'nın Almanlardan aldığı askerî görevleri icra ettiğini dile getirmektedir. Ama Enver Paşa'nın öyle "*kabul edildiği gibi, Alman sevgisinden veya Almanya'nın ücretlisi olmasından dolayı*" böyle hareket etmediğini belirtmektedir. Paşa'nın "*Almanya'yla birlikte savaşmak suretiyle memleketine daha iyi hizmette bulunabileceğine inandığı için*" bunu tercih ettiğini düşünmektedir. Ayrıca Enver Paşa'nın "*Alman zaferine kati bir*

[24] BA/MA, N 907/12, 1-2.

[25] Liman von Sanders, *Fünf Jahre in der Türkei*..., s. 144-148.

şekilde" inandığını; şayet bu düşüncesi gerçekleşebilseydi Enver'e yapılan bu "*hakaretler ve yanlış hükümler yığını*"nın geçerli olmayacağını iddia ederek şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

> "Başarı ve başarısızlık hükmünün kesin ölçüsü olamaz. Bir şahsiyet belli duruma göre büyük devlet adamı ve kumandan veya başka bir durumda ise maceraperest ve amatör şüpheli şeklinde ilan edilemez. Enver Paşa'nın trajik kaderi, Alman devletinin gücünü fazlasıyla büyütmesiydi. Bizler 1918'e kadar Almanya'nın muzafferiyetine kesinlikle inanan olarak, Enver'i bundan dolayı kınama selahhiyetine sahip miyiz? Bu inanç bir efsaneydi ve Enver'i de etkilemişti. Yirmi senede küçük başlangıçlardan parlak zirveye ve buradan da hiç beklenmedik şekilde düşüşe yola açan hayatı tasvir edebilmek için hakikat ile hayal birbirlerine karışıyor. Almanya'nın savaşla ilgili vesikaları ile Alman subaylarının şahitlikleri yardımıyla Enver Paşa'nın gerçek düşünceleri ve faaliyetleri ortaya konulabilir.[26]

Mühlmann, Enver Paşa'nın Almanya tercihinin nedenini ve Almanlarla ilişkilerinin izahı onun vatanına en iyi şekilde hizmet etmek için olduğunu belirtmesi önemli tespittir. Almanya'nın gücüne abartılı bir şekilde inandığı iddiasının ardından Enver Paşa'nın Almanya için önemli olduğunun da altını çizmektedir. "*Böylesine bir şahsiyetin Osmanlı Ordusu'nun en yukarısında olduğunun bilinmesi, Alman komutanlığı için olağanüstü ehemmiyetli*" olduğunu iddia ederek şu izahı yapmaktadır: Almanlar, "*ittifâka sâdık kalan Enver'e güvendikleri gibi, kendileri tarafından istenilen askerî hareketler için Türk komutasına da güvenebilirlerdi*". Değerlendirmeleri şöyle devam etmektedir: "*1918 yılındaki krizde dahi Alman Yüksek Ordu Komutası'nın Türkiye kumandanı Enver'e olan temel yaklaşımını değiştirmemişti. Gerek Falkenhein ve gerekse Hindenburg, Enver Paşa'nın Osmanlı savaş komutasının başındaki mevkisinde kalmasını elzem buluyorlardı*" tespitini yapmaktadır. Yine aktardığına göre von Falkenhein'ın 1915 yılının Aralık ayında Almanya'nın başbakanı karşısında, Enver Paşa'yı "*askerî bakımdan değer biçilmez*" gördüğünü ifade ettiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Mareşal Hindenburg'un da 18 Kasım 1916 tarihinde başbakana; "*Enver Paşa'nın kişiliğinde ortaya çıkan hükümetin sürmesine kati şekilde kıymet vermek mecburiyetindeyim*"[27] dediğini iddia etmektedir.

Bütün bu iddiaların ve yorumların ardından Mühlmann, Yüksek Ordu Komutanlığı için Enver Paşa'nın "*Türk savaş komutasından mesul kişi*" ve Türkiye ile "*askerî ortaklığın en sağlam dayanağı*" kabul edildiğini gündeme getirmektedir. Yüksek Ordu Komutanlığı'nın, "*savaşın son yılı dışında harbin komutasıyla alakalı bütün sorunlarla ilgili olarak Enver Paşa'da tam bir anlayış*" gördüğünü de eklemektedir.[28] Yüksek Ordu Komutanlığı, Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan ve savaş sırasında aktif olan Alman askerî birliklerini teşkil eden ordunun stratejisini ve harekâtını idare eden en yüksek Alman komuta kademesiydi. Mühlmann'ın Enver Paşa'yı bu kademenin bir üyesi olduğunu ifade etmesi, Osmanlı ordusunun da aslında Alman ordusunun bir parçası olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca Osmanlı ordusunun ve Genelkurmayı'nın önemli kademelerinde çok sayıda Alman komutanının ve subayının görev aldığı doğru olmakla birlikte, bu durumu Birinci Dünya Savaşı'nın şartlarında ortaya çıkan ittifak anlaşmasının pratiği şeklinde değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim diğer Alman kaynakları Enver Paşa'nın yeri ve zamanı geldiğinde kendi devletinin ve milletinin menfaatleri merkezli bir tavır içinde bulunduğunu genel bir kabul olarak dile getirmektedirler. Mühlmann'ın da Enver Paşa'yı "*tek kendi milletinin hayrı için en yüksek cesaretle ve kahramanlıkla çabalamış*"[29] bir şahsiyet olarak tasvir etmesi bu tespiti doğrulamaktadır.

Mühlman'ın, Enver Paşa hakkında 1939 yılında yayınladığı bir makalesindeki tespitleri de dikkat çekicidir. Paşa'nın şimdiye kadar kendi ülkesinde "*duygusallıktan uzak*" ve "*gerçekçi*" olarak kabul görülmediğini be-

[26] Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, Leipzig, 1940, s. 249.

[27] Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische...,* 153.

[28] Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische...,* 250.

[29] Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische...,* 254.

lirterek onun döneminden kalan yaraların hâlen kapanmadığını, bundan dolayı şikâyet edilen hususlardan dolayı sorumlu tutulduğunu iddia etmektedir. Fakat şikâyet edilen konuların aslında yöneticilerden değil o devrin "*olağanüstü şartları*"ndan dolayı çıktığını söyleyerek şu kanaatini dile getirmektedir: Paşa hakkındaki "*hissi*" yorumların bir gün sona ereceğini ve ona "*yeni Türkiye'de layıkıyla sahip çıkılacağı*"nı düşünmektedir. Makalesi; "*Türk ve Alman tarihinde büyük bir kumandan değil; fakat dürüst ve idealist, iyi bir komutan için gerekli olan kabiliyetlere ve güvenirliliğe doğuştan sahip bir insan olarak yaşayacaktır. Kendi halkının iyiliği için her türlü mücadeleyi ve kahramanlığı yapmış olan bu şahsiyeti bugünkü Almanya takdir etmesini bilecektir*"[30] temennisiyle sona ermektedir.

Almanya'nın önemli komutanlarından Erich Ludendorff, Enver Paşa'nın Almanya ile olan ilişkisini Mühlmann'a benzer bir yaklaşımla izah ederek şu tespiti yapmaktadır: "*Ordu Başkomutanlığı için Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin Almanya saflarında kalmasının garantisiydi. Enver Paşa korunmak zorundaydı.*"[31] Hatırlarında da Paşa'nın, "*Almanya'nın sâdık bir dostu*" olduğunu söylemektedir.[32] Ludendorff'un Paşa'nın Almanya'ya yaklaşımını sâdık dostlukla izah etmesi ortak bir tespit olarak dikkat çekmektedir.

Birinci Cihan Harbi'nin son senesinde Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı yapan Hans von Seeckt, Enver Paşa'nın müttefiki Alman ve Avusturya subaylarıyla ilişkileri konusunda müspet düşünmektedir. Türkiye'nin ihtiyacı olmasına rağmen 1916'da birkaç Türk birliğini müttefikleriyle aynı cephede harp etmesi maksadıyla göndermesinden dolayı onu "*en vefâlı*" kişi olarak görmektedir. Paşa'nın ittifaka sâdık kalması nedeniyle, "*onun hakkında ülkesini Almanlara teslim ediyor, ithâmına da*" maruz kaldığının altını çizmektedir.[33] Onun Almanya tercihinin nedenini ise şöyle izah etmektedir:

"*Almanya'nın yardımını en şiddetli şekilde istemiş ve Alman yardımını birinci derecede savunmuştur. Almanya'nın askerî ve teknik alanlarındaki üstünlüğünden iknâ olmuştu. Bunun ülkesine faydalı olacağını görmüştü. Ama Enver Paşa'da da kökleri Türk millî bilincinden gelen mukavemet vardı. Diğer Türklerde bu daha fenaydı. Büyük Alman dostluğu ithamları Enver'i daima rahatsız etmiştir.*"[34] Burada von Seeckt'in, Enver Paşa'nın askerî ve teknik alanlarda gelişmiş Almanya ile ilişkilerinin temel nedenini memleketine faydalı olmak niyetiyle izah etmesi Paşa'nın tek taraflı bir Alman yaklaşımına sahip olmadığını göstermektedir.

1914-1917 arasında Filistin Cephesi'nde görev yapan Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein, Enver Paşa'nın Almanlarla olan ilişkisi hakkında olumlu düşünenlerdendir. Paşa'nın Almanya ile olan "*ittifaka sarsılmaz derece sâdık kalmasından ve bütün karşıtlarına karşı bunu büyük bir enerjiyle yerine getirmesinden dolayı*" Almanların ona karşı "*şükran borcu*" olduğunu belirtmektedir. Enver Paşa'nın çok daha erken İttifak Devletleri için "*ortak bir yüksek savaş idaresini*" ihtiyaç gördüğünü ve "*gönüllü olarak Alman idaresine tâbi*" olduğunu söyleyerek şöyle izah etmektedir:

"*Birinci Cihan Harbi'nin son bulmasının Türklerin savaş meydanlarında değil Fransa'daki cephelerde belli olacağını anlaması, Alman Ordu Başkomutanlığı'nın isteklerine belli nispette boyun eğmesine neden oldu. Bu, Türk savaş idaresinin ihtiyaçlarına ve menfaatlerine yeterli oranda bazen uymaya biliyordu. Böylesi durumlar Türk siyasî ve subay çevrelerinde şiddetli eleştirilere ve muhalefete yol açabiliyordu.*" Enver Paşa'nın Alman subaylarıyla ilişkileri hususunda ise, "*biz Alman subayları ise çoğu zaman rahatça çalışırdık. Kişisel olarak iletişimde ise Paşa hakkında herhangi bir şikâyet*"lerinin bulunmadığını zikretmektedir.[35] Kressenstein da Paşa'nın Almanya ile olan yakın ve uyumlu ilişkilerini, Türkiye'nin kaderinin Fransa Cephesi'nde

[30] Zkr. Mustafa Çolak, *Enver Paşa. Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 198.

[31] BA/MA, N 902/7, 1.

[32] Erich Ludendorff, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, çev. Asiye Yıldırım, DBY Yayınları, İstanbul, 2014, s. 267.

[33] Hans von Seeckt. *Aus Seinem Leben 1918-1936*, yay. Friedrich von Rabenau, Leipzig, 1940, s. 28.

[34] BA/MA, N 247/50, 7.

[35] Friedrich Freiherr Kreβ von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal*, Leipzig, 1938, s. 21-22.

Almanların kazanacağı zafere bağlı olduğuna dair inancıyla açıklamaktadır. Türk tarafından gelen tepkilere rağmen bundan dolayı Almanların taleplerine hep olumlu yaklaştığını da eklemektedir.

Dünya Savaşı öncesinde Türk ordusunda bulunan ve 1915'te İstanbul'da Alman Askerî Ateşesi olan Otto von Lossow ise 3 Ocak 1917'de Başşehri Berlin'e gönderdiği raporunda, Enver Paşa'yla gerçekleştirdiği görüşmeyi anlatırken paşayı "*açık*", "*sâdık*" ve "*uyumlu*" biri olarak tarif edilmektedir. Almanlarla ilişkilerini ve Almanya'ya olan yaklaşımından bahsederken, Enver'in "*insanların doğasından kaynaklanan küçük sürtüşmelerinden dolayı etkilenilmemesi gerektiğini sürekli olarak*" söylediğini iddia ederek şöyle demektedir:

"*Türkler hakkında gelen şikâyetler gibi, benzer şekilde Almanlar için de şikâyetlerin bulunduğunu söyleyen Enver Paşa, bunlardan kesinlikle etkilenmiyor. İmkânlarının sınırlı olduğunu kesinlikle dikkate almalıyız. Mesela Üçüncü Ordu'nun Komutanı Vehib Paşa hakkındaki hatalarını iyi biliyorum, lakin başka generale sahip değilim diye cevap vermişti. Maalesef ben de başka bir komutanın ismi veremedim. Kesinlikle bir kez daha, Enver Paşa'ya mutlaka güvenebileceğimizi vurgulamalıyım.*"[36] Von Lossow da Enver Paşa'nın Almanlarla olan ilişkilerdeki uyuma ve sadakate rağmen, çeşitli nedenlerden dolayı sürtüşmelerin de yaşandığını dile getirmektedir.

4. Gazetecilerin Diliyle Enver Paşa

Almanya'nın merkez gazetelerinden Kölnische Zeitung'ta yayınlanan makalede Enver Paşa'nın Almanlara olan müspet yaklaşımını, "*Enver bizin dostumuz*"dur ifadesiyle açıklamaktadır. Alman dostu neden olduğunun izahı ise, Paşa'nın "*kendi vatanına şimdi ve sürekli Alman dostluğuyla hizmet edilebileceği*" şeklinde yapılmaktadır. Devamında şunlar denilmektedir: "*Enver Paşa gibi bağımsız karakter, diğer nedenler gibi olamaz. Enver, Almanya'nın dostluğunun Türkiye'nin lehine kullanılması noktasında şüphelendiği zaman bizim dostumuz olmayı bırakır. O; idealist biridir, lakin hayalci değildir.*"[37] Burada idealist olarak adlandırılan Enver Paşa'nın, Almanya'ya dost olmasının sınırlarının Türkiye'nin lehine olup olmamasıyla sınırlandırılması önemli bir ayrıntıdır.

Deutsche Tageszeitung'daki bir makalede, Enver Paşa'nın Almanya için ne kadar önemli olduğu anlatılıyor. Paşa'nın Türkiye ile Almanya arasındaki askerî ittifak düşüncesinin başlarından itibaren "*en öngörülü şekilde, istekli ve sarsılmaz temsilcisi*" olduğu belirtilerek şunlar denilmektedir:

"*Kendisi ve Türkler arasındaki azimli arkadaşları, Alman cenahından Alman İmparatoru'nun isteği olarak ifade edilebilecek siyaseti yürüttüler ve gerçekleştirdiler. Şimdi bu siyasetin olumlu sonuçları görülmektedir. Balkanlar'da Alman, Türk, Bulgar ve Avusturya-Macar askerî birlikleri Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın hürriyetini tehdit edenlere karşı kararlı bir şekilde yan yana savaşmaktadırlar. Bu şartlar altında Alman İmparatoru'nun Enver Paşa'yı takdir etmesi şimdi daha özel bir anlam kazanmaktadır.*" Ayrıca Paşa'nın "*Almanya'ya ve Alman varlığına sıkı bir şekilde bağlı olmasının nedeni*" olarak sâdece "*askerî eğitimi*" ve "*Almanya'da kalması*" değil, aksine "*her şeyden önce siyasî geniş bakışı*" zikredilmektedir. Paşa'nın geniş görüşü, "*başlangıcından beri açık şekilde her iki kesimin menfaatlerinin bağlayıcılığını ve ortaklığını fark etmiştir. Bunun için gerekenlerin yapılması noktasında asla tereddüt göstermemiştir*" iddiasında bulunulmaktadır.[38] Enver Paşa'nın Almanya ile genel siyaseti yürütmesinin nedenini, Türk ve Alman taraflarının menfaatlerinin karşılıklı örtüşmesiyle izah etmesi önemli tespittir.

[36] BA/MA, RM 5/5050-165.

[37] "Enver Pascha", *Kölnische Zeitung*, S. 403, 21 Nisan 1915, s. 1.

[38] "Enver Pascha", *Deutsche Tageszeitung*, S. 461, 13 Eylül 1916, s. 3.

Enver Paşa'nın öldürülmesinden sonra Kölnische Zeitung'ta neşredilen makalede Almanya'ya bakışı ve Almanya ile ilişkileri üzerinde durulmaktadır. İddiaya göre Paşa, birkaç yıl öncesinde "*Alman dümen suyunda*" gittiği ve "*Kaiser II. Wilhelm'in elinde kukla*" olduğu iddiasıyla "*yeni Türkiye*" tarafından itham edilmektedir. Ama hakikatte ise onun Almanlar için "*tamamıyla kolay bir müttefik olmadığını ve kendi kararlarında inatçı bir şekilde ısrarcı olduğunun*" bilindiği belirtilmektedir. Enver Paşa, "*Türk düşüncesine göre haklıydı. Böylesine bir kişi asla kukla görülemez. Kendi arzularını savunmuştu. Müttefiklerine karşı ise kesinlikle açık ve namuslu davranmıştır*" denilmektedir. Burada Paşa'nın kendi ülkesinin menfaatlerini önceliediği görüşü bir kez daha dile getirilmektedir. Ayrıca yazıda Enver Paşa'nın Almanya ittifakını mutlak bir araç olarak görmediğini, aksine Almanya ve Avusturya'nın Ruslara savaş ilân etmesinin ardından bizzat Paşa'nın kendisinin Rusya'ya ittifak teklifini sunduğu hatırlatılmaktadır. Osmanlı Başşehri'ndeki Rus Sefir Giers'in Hariciye Nâzır Sazanov'a gönderdiği telgrafta yazdığına göre, Enver Paşa, 5 Ağustos 1914'te Rusya'nın Askerî Ataşesi General Leontiew'e şöyle bir teklifte bulunmuştur:

> "Türkiye, Rusya'nın endişelerini bitirmek için Kafkas Cephesi'ndeki 9. ve 11. Kolordu'yu geri çekecek. Trakya'daki kolorduları Balkan devletlerine karşı harekete geçirecek. İtilâf Devletlerin yanında savaşa girmeye koyulacak. Alman askerî yapısı kaldırılarak görevli Almanlar ülkesine gönderilecek. Bunun karşılığı olarak Türkiye Batı Trakya'yı ve Ege adalarını geri kazanacak. Türkiye ile Rusya arasında on senelik ittifâk anlaşması imzalanacak. Bu şekilde Türkiye savaştan sona Balkan devletlerine karşı korunacak."

Ardından Ağustos'un 10'unda Giers'in Türkiye'nin önerisinin ehemmiyeti hususunda Sazonov'a çektiği telgrafın cevabı verilmektedir. Giers'in düşüncesine göre Rusya'nın amacı, Almanların Osmanlı Devleti'ndeki "*nüfûzunu*" kırmak olmalıdır. "*Eğer bu fırsat kaçırılırsa, Türkiye Almanya'nın kollarına geri itilir. Sadrazam da Enver Paşa'nın Rusya'ya yaklaşılmasını destekliyor. Rusya'nın Türkiye'yi nihaî olarak mağlup etme imkânı bulacağı tarihî an gelmiştir*"[39] iddiasında da bulunmaktadır. Yine de Sazonov'in bilinen ilgisizliği devam etmiştir. Burada aktarılan iki Rus belgesinin önemi, Osmanlı tarafının Alman ittifakının ardından Rusya ile ittifak arayışını sürdürdüğünü, fakat Rusya'nın buna reddettiğini göstermesidir.

Makalede, Enver Paşa'nın Almanya'ya olan olumlu teveccühünün sebebinin, "*Türkiye'nin iyiliği*" olduğu zikredilmektedir. Onun ve diğer meslektaşlarının ilgili kararlarını var olan "*siyasî zaruret*" sebebiyle aldıkları ve Almanya'nın "*zorlamasının*" olmadığı da belirtilmektedir. Ayrıca "*Kemalistler*" tarafından Türkiye'nin Cihan Harbi'nde "*tarafsız kalmak zorunda*" olduğu ve "*kalması gerektiği*" iddiası hatırlatıldıktan sonra karşı cevap olarak, Rusya'nın Sefiri Giers'in 10 Ağustos'taki telgrafının kâfi olacağı şöyle anlatılmaktadır:

> "Tarafsız bir Türkiye, gâlip devletler tarafından barış anlaşmasıyla birlikte gündeme alınacak savaşın kararsız nesnesi olacaktı. Kemal Paşa, bir özgürlük savaşı komuta etmek imkânına sahip olmayacaktı. Enver Paşa'nın Ruslarla müzâkerelerinden, Alman dostu diye kabul edilen bir adamın ihaneti sonucu çıkarılabilir. Bu doğru değil. Siyasette sâdece "kutsal egoizm" geçerlidir. Enver Paşa daha öncesinde Türkiye için Almanya'ya bağlanmadan başka bir kurtarıcı görseydi, hiç şüphesiz ona sarılırdı. Bu kararı, Türkiye için görev olurdu. Bizim karşımızda ise bağlayıcı vaadi de yoktu. Umutsuz Enver Paşa, Rus niyetlerini bildiği için Almanlarla olan müzâkerelere bütün safhalarda riayet etmiştir. İstanbul'da en etkili yerlerde bulunanlar için Rus belgelerinde geçen bu hususlar kesinlikle yeni değildir."[40]

Bu makalede Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların yanında savaşa girmesini, Almanya'ya olan kişisel yaklaşımındaki sempatiden dolayı değil de diplomasideki aslı Latince olan "*kutsal egoizm*"

[39] "Enver Paschas Rolle vor dem Kriege" *Kölnisce Zeitung*, S. 591, 5 Eylül 1927, s. 1.

[40] "Enver Paschas Rolle vor dem Kriege", *Kölnisce Zeitung*, S. 591, 5 Eylül 1927, s. 1.

ifadesiyle açıklanması önemli bir ayrıntıdır. Gazetede kullanılan "*kutsal egoizm*", Paşa'nın doğrudan Almanya ve Almanlarla olan münasebetlerinde kendi devletinin yüksek çıkarlarını ifade etmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan ittifak anlaşmasıyla tarafların aynı cephede savaşmasında ve Almanlarla ilişkilerde İsmail Enver Paşa'nın rolüyle alakalı olarak Alman kaynaklarında çok fazla iddianın ve yorumun var olduğu muhakkaktır. Bu kaynaklardan istifade edilmek suretiyle yapılan bu çalışmada, 1914-1918 sürecindeki gelişmelerin birçoğunda Paşa'nın doğrudan etkili bir aktör olduğu ortak kanaat şeklinde ortaya çıkmaktadır. Onun hakkında Almanya için Osmanlı tarafındaki en itimat edilir dost ve sadık bir ortak yorumu yapılmaktadır. Yine savaş süresince ittifakın yürütülmesinde ve sürdürülmesinde Türk tarafındaki en önemli figür olarak tasvir edildiği sıkça geçmektedir. Bu ifadelere rağmen Enver Paşa'nın Almanya'ya yaklaşımında ve Osmanlı ordusunda görev yapan Alman komutan ile subaylarla olan ilişkilerinde belirleyici nedenin onun sadece "Alman sempatisi"nin olmadığı anlaşılmaktadır. Paşa'nın müttefik olarak Almanları tercihinde ve takip eden süreçte aldığı ilgili kararlarında vatanının ve halkının hakkını ve faydasını ön planda tuttuğu, bunu da Alman devletinin tarafında görmesinin etkili olduğu dile getirilmektedir. Bu askerî iş birliği ile çok farklı alanlarda Almanya'dan beklentiler elde edebileceğine inandığı belirtilmektedir.

Enver Paşa'nın Almanya ve Almanlar hakkındaki olumlu kişisel sempatisinin de bu süreçte etkili olduğu muhakkaktır. Fakat buna rağmen onun bu sempatisinin kendi devletinin menfaatlerinin önüne geçirmediği de anlaşılmaktadır. Nitekim gerektiğinde farklı alternatifleri devreye sokmaya çalıştığı bilinmektedir. Alman İttifak Anlaşması'nın imzalamasının ardından gizlice Ruslarla yaptığı ittifak görüşmeleri onun bu meseleye stratejik yaklaştığının bir ispatı olarak görülebilir. Bu hamle, Paşa'nın Almanya'ya yaklaşımındaki pragmatik niyeti göstermesi bakımından da önemlidir. Dolayısıyla Enver Paşa, Almanların bir kuklası olmadığı gibi kendi devletinin çıkarları gündeme geldiğinde savaşmayı dahi göze almaktan geri durmamıştır. Sanders'le olan sürtüşmeleri ve savaşın sonlarına doğru Azerbaycan'da Türk ve Alman tarafları arasında yaşanan silahlı çatışma buna verilebilecek somut bazı örneklerdir.

Önce Almanya ile ittifak anlaşmasının imzalanması, ardından Birinci Cihan Harbi'ne Almanların yanında dâhil olunması ve nihayetinde ise dört yıllık süreçte Almanlarla ilişkilerde Enver Paşa'nın tavrı ve yaklaşımı değerlendirilirken, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu gerçeğinin de dikkate alınması doğru olacaktır. Osmanlı'nın uzun süredir maruz kaldığı ağır sorunlar, Almanya'nın mevcut dinamik gücü, Cihan Harbi öncesinde Rusların ve İngilizlerin takip ettiği Osmanlı karşıtı diplomasi ve daha da önemlisi son olarak İtilaf Devletlerinin Osmanlı tarafının ittifak tekliflerini ısrarla reddetmesi; Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk ve Alman iş birliğinin genel çerçevesini belirlemiş, sınırlarını çizmiştir. Bu durum, hâliyle Almanya'nın müttefiki Türkiye ile olan ilişkilerinde çok daha belirleyici ve baskın taraf olmasına yol açmıştır. Enver Paşa da bu gerçeklerin farkında olarak 1914-1918 yılları arasındaki zor süreçte Almanya ile ilişkileri sürdürmeye gayret etmiştir.

Bu minvalde İsmail Enver Paşa'nın tek taraflı bir Alman hayranlığından hareketle onun Almanya tercihinin izah edilmesi tutarlı değildir. Bu baskın yorum, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle birlikte başlayan yeni dönemde ortaya çıkan konjonktürel durumla daha fazlaca ilgilidir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından başlayan yeni dönemde ve özellikle de Türkiye ile birlikte İttihat ve Terakki karşıtlığı popüler bir yaklaşım olmuştur. Dolayısıyla da Enver Paşa bundan en fazla nasibini alanların başında gelmektedir. Daha da önemlisi Türkiye'de belli çevreler Enver Paşa'nın Almanya ile olan yakın ilişkisini sembolize etmek için "Enverland" kavramını kasıtlı olarak bağlamından koparak kullanmaktadırlar. Fakat bu ifade öyle kullanıldığı gibi çok da itiraz edilemeyecek tarihsel bir veri değildir. Zira bizzat Alman kaynaklarında yaptığımız araştırmalarda bu ifadenin kullanıldığını gören Liman von Sanders'in dışında başka tanığa veya

kaynağa rastlayamadık. Osmanlı Arşivi'nde ise bir belgede "*Enverland treni*" ifadesi geçmektedir. Bu kadar önemli bir iddiayı ispat için çok daha farklı ve fazla kaynakların bulunması gerekmektedir. Fakat eldeki veriler bağlamında bu durum söz konusu değildir. "Enverland" mevzuu hakkında Alman ve Türk kaynaklarında daha yoğun bir çalışma yapıldıktan sonra ancak daha tutarlı bir kanaate ulaşılabilecektir.

Bu kavramın özellikle de Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasındaki yeni siyasî konjonktürde daha ziyade İttihatçı ve Enver Paşa karşıtları tarafından köpürtülerek popüler hâle getirilen tarihsel bir "ajitasyon aracı"na dönüştürüldüğü söylenebilir. Tarihî bir karakter olarak Enver Paşa'nın 1914-1918 yılları arasında yaptığı faaliyetleri bütünüyle değersizleştirmek için bu kavramın propaganda aracı olarak kullanıldığı belirtilmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Necmettin Alkan (Prof. Dr.)
[1] Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye
0000-0002-3762-2503 nalkan@sakarya.edu.tr

Kaynakça | References

1. Arşiv Belgeleri[41]

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Politische Archiv des Auswärtigen Amts (PA/AA)

Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv (BA/MA)

2. Süreli Yayınlar[42]

Deutsche Tageszeitung

Kölnisce Zeitung

3. Araştırma Eserler

Ali Kemâl, "Enverland!", *Sabah*, S. 10423, 23 Teşrin-i Sânî 1334, s. 1.

Alkan, Necmettin, *İmparatorluğun Son Savaşı: Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020.

Alkan, Resul, "Alman Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türk-Alman İttifakı Yorumları 1925-1926", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 45, ss. 38-46.

Alkan, Resul, "Alman Belgeleri Işığında Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri", *CTAD*, S. 34, Güz 2021, ss. 844-857.

Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, yay. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1992.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943.

Aydemir, Şevket Süreyya: *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

Bardakçı, Murat: *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

[41] Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

[42] Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Böer, İngeborg/Haerkötter, Ruth/Kappert, Petra, *Türken in Berlin 1871-1945. Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzeuge*, Walter de Gruyter, Berlin, 2002.

Çolak, Mustafa, *Enver Paşa. Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4. Türkiye Yayınları, İstanbul, 1955.

Ihrig, Stefan, *Atatürk in the Nazi Imagination*, The Belknap Press of Harward Universtiy Press, London, 2014.

Koloğlu, Orhan, *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, 3. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018.

Koloğlu, Orhan, *Prusya'dan Enverland'a ve Günümüze Türk-Alman Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.

Kressenstein, Friedrich Freiherr Kreβ von, *Mit den Türken zum Suezkanal*, Vorhut Verlag, Berlin, 1938.

Kurat, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.

Ludendorff, Erich, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, çev. Asiye Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2014.

Melzig, Herbet, *Kamâl Atatürk: Untergang und Aufstieg der Türkei*, Societas Verlga, Frankfurt a. Main, 1937.

Mühlmann, Carl, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, Koehler & Amelang Verlag, Leipzig, 1940.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Sanders, Liman von, *Fünf Jahre in der Türkei*, A. Scherl Verlag, Berlin, 1920.

Seeckt, Hans von, *Aus Seinem Leben 1918-1936*, yay. Friedrich von Rabenau. V. Hase & Koehler Verlag, Leipzig, 1940.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, C. 3, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 88–98

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1575845

Submitted | Başvuru 29.10.2024
Revision Requested | Revizyon Talebi 05.04.2025
Last Revision Received | Son Revizyon 08.04.2025
Accepted | Kabul 17.04.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Research Article | Araştırma Makalesi

Open Access | Açık Erişim

A British Woman Agent in Mesopotamia: Gertrude Bell and her Historical Role

Mezopotamya'da Bir İngiliz Kadın Ajanı: Gertrude Bell ve Tarihsel Rolü

Cemile Şahin [1] & Nejla Doğan [2]

[1] Cemile Şahin, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bandırma-Balıkesir, Türkiye
[2] Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Karabük, Türkiye

Abstract Irak'ın zengin petrol rezervleri, ticaret yollarına hâkimiyeti ve tarıma elverişli geniş zirai alanları emperyalist devletlerin bu bölgeye yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ortadoğu'daki ticari ve siyasi menfaatleri nedeniyle bölgedeki varlığını daim kılmak isteyen İngiltere, Osmanlı Devleti'nden hoşnut olmayan Arap kabileleri ve aşiretleriyle doğrudan irtibata geçmiştir. Bu süreçte kullanmış olduğu yöntemlerden birisi de misyoner, arkeolog ve seyyah gibi ünvanlarla çalışan ajanları vasıtasıyla bölgede yürütülen istihbarat faaliyetleridir. "Çöl Kraliçesi" namıyla ünlenen Gertrude Bell (1868-1926) bu isimlerin başında gelmektedir. İngiltere, sömürge yolları üzerinde bulunan Irak coğrafyasını istihbarat uzmanları vasıtasıyla detaylı bir şekilde etüt ederek, kendi konumunu güçlendirici bir siyaset tayinine çabalamıştır. Gertrude Bell, Arap coğrafyasındaki kabile ve aşiretlerin haritalarını ve özelliklerini belirleyerek, yerel güçleri Türklere karşı İngiltere'nin yanında yer almaya ikna etmeye çalışmıştır. Newcastle Üniversitesi'ndeki Gertrude Bell Archive'da 1874-1926 yılları arasında yazılmış 1600 mektubundan ve 1877-1919 yılları arasında yazılmış günlüklerinden onun bu çalışmalarını takip etmek mümkündür. 1900'lü yılların başlarından itibaren Arap bölgesinde gerçekleştirdiği seyahatlerde demografik yapı, siyasal dinamikler ve mezhepsel ayrımlara odaklanmış; aşiretlerin bölgesel stratejik önemi hakkında değerli istihbarat bilgileri sağlamıştır. Ayrıca, mezhepsel ve etnik yapıyı analiz ederek, kabilelerin birbirleriyle, merkezi yönetimle ve yabancılarla olan ilişkilerini tespit etmek için çaba göstermiştir.

Öz Iraq's rich petroleum reserves, control over trade routes, and vast agricultural lands suitable for cultivation have drawn the attention of imperialist powers to the region. Due to its commercial and political interests in the Middle East, Britain sought to maintain its presence in the area and established direct contact with Arab tribes and clans that were dissatisfied with the Ottoman Empire. One of the methods employed in this process was the use of intelligence activities carried out by agents working under the guise of missionaries, archaeologists, and travelers. Among the most notable of these figures is Gertrude Bell (1868–1926), known as the "Queen of the Desert." The British Empire aimed to thoroughly study the geography of Iraq, which lay along its colonial routes, through intelligence specialists in order to shape policies that would strengthen its position. Gertrude Bell attempted to map out the tribes and clans of the Arab world, identifying their characteristics and working to persuade local powers to side with Britain against the Turks. Her efforts can be traced through over 1,600 letters written between 1874 and 1926 and diaries kept between 1877 and 1919, which are preserved in the Gertrude Bell Archive at Newcastle University. Starting from the early 1900s, her travels throughout the Arab region focused on demographic structures, political dynamics, and sectarian divisions. She provided valuable intelligence regarding the regional strategic importance of various tribes. Furthermore, she analyzed sectarian and ethnic structures, striving to determine the relationships between the tribes, central authorities, and foreign actors.

Keywords Gertrude Bell · Iraq · Mesopotamia · Britain · Ottoman Empire · Arab Revolt

Citation | Atıf: Şahin, Cemile, Doğan, Nejla. "A British Woman Agent in Mesopotamia: Gertrude Bell and her Historical Role." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 88-98. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1575845

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Şahin, C. & Doğan, N.

Corresponding author | Sorumlu Yazar: Cemile Şahin cemilleshn@gmail.com

Anahtar Kelimeler Gertrude Bell · Irak · Mezopotamya · İngiltere · Osmanlı İmparatorluğu · Arap İsyanı

1. Introduction

With the Industrial Revolution, Britain became the world's largest industrial power, a status that significantly influenced its foreign policy, shifting it towards a trade-oriented approach. In this context, Britain, increasingly dependent on raw materials and foreign markets to sustain its industry, pursued a path aimed at protecting and expanding its economic interests. This situation heightened the importance of strategic regions such as the land and sea routes to Britain's Far Eastern colonies, the Eastern Mediterranean, the Straits, Iraq, and the Persian Gulf. Consequently, the quest for raw materials and new markets in these regions became central to its foreign policy. However, the fact that these areas were under Ottoman control reshaped Britain's relationship with the Ottoman Empire, leading it to adopt a policy focused on preserving the territorial integrity of the Empire. Meanwhile, Britain sought to protect its commercial and strategic interests by pursuing a balance-of-power strategy against rival powers such as Germany, France, and Russia[1].

According to a secret agreement signed between France and Russia in 1800, France planned to establish dominance over the Eastern Mediterranean, encompassing Syria and Egypt, while Russia aimed to expel the British from India and create a vast eastern empire that would include India, Afghanistan, Iran, and the Bukhara region[2]. Napoleon's attempt to invade Egypt, although targeting a territory of the Ottoman Empire, was primarily directed at Britain. The belief that the route to London passed through Egypt was the impetus behind this campaign. Britain, with its pragmatic, conservative, and balance-of-power-oriented foreign policy, responded to France's initiative by aligning itself with the Ottoman Empire in a way that served its own interests. Previously, Russia's expansionist move under Empublishing Catherine, marked by the annexation of Crimea and its southward territorial expansion, had also caused concern in Britain. The expansionist policies of both France and Russia toward the Mediterranean were viewed in London as actions that disrupted the balance of power in Europe[3]. The shift of inter-state rivalry back to the Mediterranean initiated the process that led Britain to place the Ottoman Empire at the center of its regional foreign policy. As seen, the fact that the routes to Britain's interests in the East passed through Ottoman territories compelled London to make this decision. Throughout the 19th century, the foreign policies of British statesmen such as William Pitt, Lord Palmerston, and Benjamin Disraeli were based on the principle of "preserving the territorial integrity of the Ottoman Empire".

In an environment where imperial rivalry was rapidly driving the world toward the First World War, Britain decided to fully mobilize all its institutional powers. The primary factor behind this decision was the realization that the Ottoman Empire could no longer maintain its territorial integrity, particularly against Russia. The 1877–78 Ottoman-Russian War clearly demonstrated this vulnerability. Britain recognized the risk of these strategically significant lands, closely tied to its own interests, falling under the control of another power. Britain's presence in Ottoman territories was motivated not only by strategic concerns such as securing the Indian trade route but also by a perceived social mission, often framed as "bringing civilization to the East." Thus, both material and moral motivations played a role in Britain's engagement

[1] Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?,* Kronik Publishing, İstanbul, 2021, p.25-27.

[2] Osman Köse, "Hindistan'dan İngilizleri Kovma ve Yeni Bir Sömürge Kurmaya Yönelik Proje: Fransa – Rusya Gizli Görüşmeleri (1800)", *History Studies,* Vol.4, Issue 3, October 2012, p.87.

[3] Peter Neville, *Historical Dictionary of British Foreign Policy*, Scarecrow Publishing, Plymouth, 2013, p. 243.

in the region. Imperialism, Liberalism, Conservatism, Orientalism, and Social Darwinism are known to be influential ideas shaping British foreign policy. While Britain advocated for a liberal economic approach, it maintained a conservative stance regarding the preservation of the existing political order. Social Darwinism, which argued that only the strong would survive and that those unable to adapt would disappear, and Orientalism, offering a social and political perspective based on the notion of "advanced" and "backward" civilizations, influenced the British Foreign Office. Both served as ideological frameworks that legitimized the imperial policies of the era.

On the other hand, many leading educational institutions that trained the ruling elite such as Eton, Oxford, and Cambridge were implementing a curriculum that instilled this perspective. Consequently, when graduates from these institutions reached important state positions, they inevitably drew upon what they had learned in the formulation and execution of policies. In this context, it can be said that serving the British Empire was regarded as equivalent to serving civilization and humanity, and thus, for many members of the ruling elite, being in the service of Britain was regarded as a mark of superiority. This social structure, whether intentionally or not, eventually transformed serving England's interests into a family tradition. This cognitive framework facilitated the establishment of a robust intelligence network by providing England with voluntary servants. Indeed, the primary duty of every British citizen who underwent such an educational process was to serve the interests of Great Britain, regardless of where they resided in the world. These individuals, privileged by their education as British citizens, were not to act merely as ordinary citizens in their respective locales but were missioned to behave as political, military, economic, and cultural representatives of their country with a sacred mission. Consequently, even in the absence of an official mandate, many British travelers, explorers, missionaries, artists, and merchants were observed to spontaneously prepare reports about the places they visited and present them to their homeland. Many of these reports made significant contributions to the foreign policy initiatives of British statesmen and institutions[4]. It can be asserted that the primary objective of these institutions was to establish the necessary conditions and foundation for England's noble interests. As demonstrated, Britain maintained its presence in all areas of interest through both institutions and missioned individuals it had trained, aiming to create conditions and a groundwork conducive to British interests. One such individual was Gertrude Bell, who worked tirelessly day and night for Britain's interests in Iraq and achieved significant success.

1.1. An Adventure from Oxford to the East: Gertrude Bell's Journeys and Observations

1.2. The Life and Career of Gertrude Bell

Gertrude Margaret Lowthian Bell was born on July 14, 1868, in County Durham, in the northeast of England, to a wealthy noble family of merchants[5]. Growing up within such a social stratum afforded Gertrude Bell significant privileges. A successful education, access to elite political circles, and a profound interest in art, literature, and history were only some of the advantages she enjoyed. She pursued a career path unusual for a woman in Victorian England by entering Oxford University in 1886, where she made history as the top graduate in Modern History. A well-educated and adventurous individual, Gertrude Bell embarked on her first journey to the East shortly after graduation, visiting her uncle, Sir Frank Lascelles, the ambassador to Iran. Prior to her trip, she studied Persian, and in 1894, she published her observations of Iran in a book titled *Safar Nameh: Persian Pictures*. During this period, she attained near-fluency in Persian, even translating Hafez's Divan into English by 1897. In 1899, she traveled to Jerusalem to study Arabic, and from April to

[4] Riyad N. Er-Reyyis, *Osmanlının Çöküş Döneminde Arap Casusları*, Trans. D. Ahsen Batur, Selenge Publishing, İstanbul, 2006.

[5] Rosemary O'Brien, *Gertrude Bell: The Arabian Diaries, 1913-1914*, Syracuse University Publishing, 2000, p. 4; T. Niyazi Karaca, *Sınırları Çizen Kadın-İngiliz Casus Gertrude Bell,* Kronik Publishing, İstanbul, 2018, p. 41.

June 1900, she explored Palestine and Damascus. She joined the excavations at the ancient city of Palmyra (Tadmor), located approximately 200 kilometers northeast of Damascus. Equipped with her camera, which she always carried, Bell meticulously documented the noteworthy places and people she encountered, amassing an extensive photographic collection. Additionally, she applied her visual intelligence to create maps of the region, which would later prove invaluable to the British government. Another notable aspect of her travels was her assessments based on information she gathered about Germany. In October 1898, German Emperor Kaiser Wilhelm II visited Jerusalem and its surroundings. Bell observed and recorded public reactions to his visit, noting in a letter dated March 2, 1900, that Germany's growing influence in the Levant was increasingly leading Arabs to sympathize with the British. She also remarked that Arabs, regardless of whether they were dealing with tourists or colonizers, harbored a strong dislike for Germans, and that the Emperor's visit had only intensified this sentiment[6].

1.3. The Formation and Effects of Gertrude Bell's Interest in the Middle East

Gertrude Bell was born into a society that esteemed the acquisition of knowledge as a source of pleasure and venerated exploration and discovery. Driven by her innate curiosity and efforts to understand the world, she continued her expeditions to the region for a decade following 1900. In this context, she undertook her second major expedition in 1905. She began her journey in January, traveling across the entirety of what is now Syria before redirecting her path toward Anatolia. By May, Gertrude Bell had arrived in Istanbul. During her third major expedition in 1907, her route was predominantly through Mesopotamia. In this regard, she commenced her journey from Damascus and reached Aleppo by delineating a crescent-shaped path. Consequently, by completing all geographical segments of the region, she acquired comprehensive knowledge of its characteristics. After extensive visits to Istanbul, Tehran, Jerusalem, Damascus, and Baghdad, Gertrude Bell dedicated her final major expedition to the deserts of Arabia. In 1913, she embarked on her journey to Hail, which conferred upon her the title of "*Queen of the Desert*." Moreover, throughout her travels, she had the opportunity to closely observe the struggle between the two rival local powers, Ibn Rashid and Ibn Saud[7]. Based on her observations, she noted in her diary, *"the future belongs to Ibn Saud"*[8]. As a result of her expeditions, Gertrude Bell discovered that there was no inherent cohesion within the geography of the Middle East and that tribal structures constituted the predominant power. Through her journeys, Bell sought the cornerstone of social equilibrium and ultimately found what she was searching for. By observing that daily life in this region was conducted through tribal affiliations, she developed her own theory that, following the dissolution of the Ottoman Empire, only these tribal frameworks would remain intact.

As demonstrated, Gertrude Bell, who placed learning new cultures and different languages at the center of her life, undertook expeditions to regions such as Syria, Palestine, Iraq, Saudi Arabia, and Mesopotamia at various times. During these travels, she participated in archaeological expeditions, discovered and documented significant historical relics, and contributed to archaeological research. Bell played a pivotal role in uncovering the legacy of ancient civilizations in the Mesopotamian region and subsequently in the establishment of the Iraq Museum in Baghdad. Additionally, throughout her extensive travels across this vast geography, including desert areas, she forged close relationships with local tribes, gathered information about these tribes, documented their lifestyles, interregional transit routes, strategic locations, and water sources, thereby accumulating crucial data on the region's topography and mapping its geography. The information she acquired had a significant impact on the academic world as well as on Britain's military and

[6] "Letter from Gertrude Bell to Her Stepmother, Dame Florence Bell", Jerusalem, 2 March 1900, *Newcastle University Gertrude Bell Archive.*

[7] Raymond P. Dougherty, "Miss Gertrude L. Bell", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 23 (Oct., 1926), pp. 28-29.

[8] "Diary Entry by Gertrude Bell", 2 March 1914, *Newcastle University Gertrude Bell Archive.*

political strategies in the region. Furthermore, Bell's work led to her rapid recognition as a Middle Eastern expert and opened the necessary doors for her to work at the Arab Bureau in Cairo, where Britain was shaping the Middle East.

1.4. Intelligence in the Middle East within the Scope of British Imperial Aims: The Encounter of Gertrude Bell and T. E. Lawrence

Gertrude Bell visited the Carchemish excavation site, located approximately five hundred meters from the construction zone near the Upper Euphrates of the Berlin-Baghdad Railway, which was being built by the Germans and was at that time considered a threat to Britain's trade and influence in the Persian Gulf. Carchemish served as an observation point where the British in the region relayed their observations, letters, and photographs concerning the Germans back to England for evaluation. On May 20, 1911, Gertrude Bell came to the excavation site to visit David Hogarth, who was conducting excavations at the ancient city of Carchemish; during this visit, she met Thomas Edward Lawrence, with whom she would later collaborate in the Arab Revolt[9]. In a letter dated May 21, 1911, to her stepmother, Gertrude Bell described Lawrence as *"a strange young man"*[10].

Gertrude Bell and Lawrence both operated in the Middle East during the First World War, working to support Britain's interests in the region. Prior to the war, Gertrude Bell extensively traveled throughout the area, establishing deep relationships with Arab tribes in Iraq and Syria and gathering intelligence. Lawrence, on the other hand, worked to support the Arab Revolt initiated against the Ottoman Empire in the Arabian Peninsula. Lawrence, a key figure in the 1915 Arab Revolt, during which Arabs rose against the Ottoman Empire in their pursuit of independence, served in the Arab Bureau in Cairo, an intelligence organization. There, he gathered information on the locations and objectives of Turkish forces in Syria and Palestine, prepared maps, conducted interrogations, and provided guidance on the attitudes, political strategies, and interactions with the local population for those engaged in warfare in the Middle East. He also published special bulletins for these purposes.[11]As seen, both Lawrence and Bell supplied intelligence to the British during the war and played critical roles in shaping British policies in the Arab world. After the British capture of Baghdad in 1917, Gertrude Bell joined the British Political Bureau in Baghdad. Following her appointment, she began collaborating with Lawrence on Arab policies, finding common ground in their support and understanding of Arab nationalism. Together, they worked toward the goal of placing Faisal, son of Arab leader Sharif Hussein, as the King of Iraq[12].

1.5. Britain's Imperial Strategy in the Middle East: The Historical Role of Gertrude Bell

In the final period of the Ottoman Empire, especially in the Arab regions, unity of opinion had been lost, and the Committee of Union and Progress (İttihat Terakki) government was searching for its own formulas to restore it. Since the blocs prior to the Great War had now crystallized, the Ottoman Empire remained the sole power that could threaten Britain's interests in the East. "The security of the Indian trade route and Iranian oil" were important issues to which Britain attached great sensitivity. It was necessary to protect these areas not only by ensuring land and sea security but also against internal dynamics. Therefore, it was imperative to act with an understanding of the components of social balance and the principal actors in

[9] Karaca, *Sınırları Çizen Kadın*, p.148-149; Janet Wallach, *Çöl Kraliçesi,* Trans. Püren Özgören, Can Publishing, İstanbul, 2004, p. 141.

[10] "Letter from Gertrude Bell to Her Stepmother, Dame Florence Bell", 21 May 1911, *Newcastle University Gertrude Bell Archive.*

[11] For details, see: Nazmiye Yozgat, Cengiz Kartın, "Arap Bürosu'nun Gizli Raporları: Arap Bülteni", *Sinop University Journal of Social Sciences*, Vol.5, Issue 2, 2021, pp.247-286.

[12] Orhan Koloğlu, *Lawrence Efsanesi,* Yeditepe Publishing, İstanbul, 2018, p. 18 et al; T. E. Lawrence, *Çölde İsyan Osmanlı Ortadoğu'yu Nasıl Kaybetti?,* Trans. Oğuz Satır, Kronik Publishing, İstanbul, 2023, p.10; Karl E. Meyer-Shareen B. Brysac, *Ortadoğu Tarihi-Kral Yaratanlar,* Trans. Emine Eminel, Ankara, 2016, p. 280-300.

critical regions. It is worth noting immediately that the Ottoman Empire's ability to maintain its presence in these territories under its sovereignty largely depended on strengthening its defense by organizing local tribes in its favor.

To protect the Indian trade route and Iranian oil from potential threats, Britain unilaterally abolished Ottoman sovereignty by annexing Cyprus on November 5, 1914, and Egypt on December 18, 1914. Additionally, on November 3, 1914, British forces landed in the Persian Gulf and established a presence in Abadan, near Iran's oil fields. Given the necessity to maintain control over the region's social structure, Gertrude Bell, who possessed an intimate understanding of the area's social fabric, proved to be exceptionally well-suited for this role. In the summer of 1914, while in London, Gertrude Bell went to France to work with the Red Cross following the outbreak of the war[13]. However, at the end of 1915, her life entered a new phase with an invitation she received one morning from David Hogarth. Hogarth had written, *"only you can map Northern Arabia, where no one can trace",* and a week after this correspondence, Gertrude Bell went to Cairo. In Cairo, she began working at the Arab Bureau with Hogarth and Lawrence, whom she knew very well, but she did not stay there for long. At the beginning of 1916, due to communication difficulties arising in the relations between Basra and India, she was assigned to Basra by the Viceroy of India, Lord Hardinge. Gertrude Bell's mission soon became clear: *"To convey information about the local tribes to the Mesopotamian Expeditionary Force".* Quite pleased with the task assigned to her, Gertrude Bell described her state of mind in a letter dated May 14, 1916, in which she wrote that her work was more political than military: *"I have begun to feel that I am truly being useful. I know the Arabs very well. The intimacy and friendship I established with them before are now benefiting me"*[14].

It is evident that, throughout this mission, the "Queen of the Desert" served Britain well. By gathering intelligence on tribes and clans, she wrote reports advising the British administration on the strategies and rhetoric they should adopt. She met individually with tribal and clan leaders, exerting considerable effort to encourage them to side with the British against the Turks[15]. Her primary mission was to orchestrate a domino effect among Arab tribes against the Ottoman Empire, thereby playing a historic role in the event known as the Arab Revolt. According to Sir Percy Cox, a British colonial administrator and diplomat who served as the High Commissioner for Iraq, Gertrude Bell rendered great services to Britain through her extensive experience with Arab traditions and Bedouin customs, as well as the knowledge she had gained from her previous travels and the people she had encountered[16]. Cox continues, stating, *"It was through her that we learned how interdependent the tribal issues between Iraq and Syria truly are"*[17]. Additionally, from Cox's accounts, we learn that Gertrude Bell possessed enough knowledge to prepare an informational note on each tribe[18]. David Hogarth, one of the influential figures of the Arab Bureau, also mentioned that Bell's notes on the Shia tribes along the banks of the Euphrates proved highly useful during the Great War[19]. In the atmosphere of the time, the general consensus was that there was hardly anyone who hadn't heard of the "Queen of the Desert" or didn't know her personally. Indeed, poems were even written for her, referring

[13] Elizabeth Monroe, "Gertrude Bell (1868-1926)", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 7, Issue 1, 1980, p. 17-18.

[14] Monroe, *ibid*., p. 18.

[15] For a detailed reading on the subject, see: Gertrude L. Bell, *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi*, Trans. Vedii İlmen, Yaba Publishing, İstanbul, 2004.

[16] Percy Cox, Gilbert Clayton, Hugh Bell and William Goodenough, "Gertrude Bell's Journey to Hayil: Discussion", *The Geographical Journal*, Vol. 70, No. 1, July, 1927, pp. 17-25, p. 18.

[17] Cox et. al., *ibid*, p. 18.

[18] Cox *et. al, ibid,* p. 17-19.

[19] D. G. Hogarth, "Gertrude Bell's Journey to Hayil", *The Geographical Journal*, Vol.70, No.1, July 1927, p. 16.

to her as *"Umm al-Mu'minun,"* or *"Mother of the Faithful*[20]. Janet Wallach observed on this topic, *"There was no one who could build relationships with sheikhs and influential figures as effectively as Gertrude. She not only knew many of them by name but was also acquainted with their sons and brothers. She had sat in their tents and salons, shared their coffee, and broken bread with them"*[21]. Indeed, she possesses a profound knowledge of the regional tribes, sufficient to inform Emir Faisal, who ascended the throne of the newly established Kingdom of Iraq as its first king after the war. In a letter to her father dated August 8, 1921, she wrote, *"to give a lesson on tribal geography, I went to Faisal's house at 4 o'clock, bringing along the tribal maps with me"*[22]. As can be observed, over time Gertrude Bell acquired an undeniable influence and control over the Arab tribes and clans.

Based on her past observations, Gertrude Bell included the following insights in her compilation of information: the tribes were dissatisfied with the administration, and their rebellion was inevitable. She attributes this to Turkish oppression and misrule, further noting that she has no doubt this attitude will ultimately serve their own interests[23]. Gertrude Bell, as an outspoken Liberal and supporter of Gladstone[24] held the belief that the British could successfully govern this region, where the Ottoman Empire struggled to maintain control. Despite her hatred for Islam[25], the desire that compelled her to work in the desert, according to Wallach, was the significance she attached to the British Empire. Wallach further wrote, *"her doctrine centered on the belief that the British were chosen to rule the World."*[26]

At the core of her work, the connections she established, and all her future-oriented calculations were Britain's regional interests. In this context, it can be argued that, as reflected in Gertrude Bell's correspondence, Britain had two objectives in the region. The first was to terminate Turkish dominance in the Middle East. The second was to prevent Germany from extending its influence into this area. In a letter to her father dated August 11, 1916, she wrote, *"I don't think the Turks have much time left in Mesopotamia. The Ottoman Government appears to have vanished everywhere except for a few towns and Baghdad"*[27]. Similarly, in a letter of the same nature from March 1917, she remarked, *"The German dream over the Near East-Berlin-Baghdad and others has come to an end"*[28]. These statements underscore her perspective on the situation. Emphasizing that the Germans had faced setbacks in the Middle East, Gertrude Bell consistently asserted that Britain would transform the region into a center of Arab civilization and prosperity, further expressing her intention to play a leading role in this historic mission. Her greatest dream was the establishment of an independent Arab state or states in the Arab region, but under British control.

The fundamental element that would enable her to realize this idea was based on the strategy of exploiting the sociological fragmentation of the region. In other words, she thought that the religious, ethnic, and political divisions of the Arab geography could offer her the opportunity she was seeking. A letter she wrote to her father during the unrest in Iraq, which occurred against the British mandate granted at the San Remo Conference in April 1920 and later turned into a rebellion, contained important information in this regard. "*The extremists here*", said Gertrude Bell, *"have captured a position that is very difficult to combat:*

[20] Koloğlu, *Lawrence Efsanesi,* p.104.

[21] Wallach, *Çöl Kraliçesi*, p. 249.

[22] "Letter from Gertrude Bell to Her Father, Sir Hugh Bell", Bağdat, 8 July 1921, *Newcastle University Gertrude Bell Archive.*

[23] "Letter from Gertrude Bell to Her Stepmother, Dame Florence Bell", 12 February 1905, *Newcastle University Gertrude Bell Archive.*

[24] R. Bodley, L. Hearst, *Gertrude Bell*, Macmillan, First Printing, New York, 1940, p. 13.

[25] "Letter from Gertrude Bell to Her Father, Sir Hugh Bell", Bağdat, 7 February 1921, *Newcastle University Gertrude Bell Archive.*

[26] Wallach, *Çöl Kraliçesi*, p. 85.

[27] "Letter from Gertrude Bell to Her Father, Sir Hugh Bell", Basra, 11 August 1916, *Newcastle University Gertrude Bell Archive.*

[28] "Letter from Gertrude Bell to Her Father, Sir Hugh Bell", Basra, 10 March 1917, *Newcastle University Gertrude Bell Archive.*

the unity of Shiites and Sunnis, the unity of Islam. And they are pursuing these with all their might"[29]. This was the real danger for Britain and Gertrude Bell.

As described above, despite her unwavering belief that Britain would make the Middle East a center of Arab civilization and prosperity, Gertrude Bell did not shy away from criticizing mistakes made in the region when necessary. Indeed, on the day the British military unit was captured in Kut al-Amara, April 29, 1916, expressed the following criticisms in a letter she sent home: "*...We had to proceed without considering a traditional, comprehensive political framework. To date, we have viewed Mesopotamia as an isolated part rather than a section of Arabia. However, the politics of this region are inseparably connected to the broader and more comprehensive Arab issue... Perhaps if thought had been given in London to guiding Arab policy and developing an Arab strategy, the situation would have been completely different; this could have been achieved successfully only within the country itself...*"[30]

The events that erupted in Iraq in the summer of 1920 forced Britain to seek a solution. In light of these developments, it was decided to hold a conference on Iraq, which convened on March 12, 1921, in Cairo. Organized under the auspices of Colonial Secretary Churchill, the conference was attended by forty participants, including Gertrude Bell, T.E. Lawrence, and Percy Cox, figures widely regarded as authorities on the Middle East. The Cairo Conference played a pivotal role in shaping modern Iraq, as it was during this meeting that Emir Faisal was appointed King of Iraq, an outcome strongly influenced by Gertrude Bell's recommendations. However, it was decided that Faisal would assume his power through an election, rather than by British imposition, with the belief that this would positively resonate with the Iraqi public as a manifestation of their own free will[31]. Regarding this matter, Gertrude Bell wrote to her father on June 23, 1921, stating, *"We have cast our dice. We will see in a few days whether we have won. According to his supporters, Faisal's arrival will signal the start of great celebrations. I hope this is the case, as it would make our work incredibly easier"*[32]. Gertrude Bell also took on the task of managing the plebiscite process. With great enthusiasm, she established all the necessary groundwork to ensure that no issues would arise during the election. While designing a provisional flag for the new state, she also addressed potential opposition figures who might oppose Faisal[33]. As a result of the plebiscite held on August 23, 1921, in which Faisal received ninety-six percent of the votes, he was crowned as Iraq's first king in Baghdad, commencing his reign to the tune of "God Save the King" played by the British military band[34]. Gertrude Bell played a significant role in Faisal's ascent to the Iraqi throne[35]. A noteworthy record in this regard is the statement made by Fahad and Ali Suleiman, two of western Iraq's most powerful sheikhs, during a meeting in which Gertrude Bell was present: *"We pledge allegiance to you because the British accept you"*[36] Here, the respect for British power among the tribes and clans was once again evident.

[29] Ali A. Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, Trans. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Publishing, İstanbul, 2016, p. 432.

[30] "Letter from Gertrude Bell to Her Stepmother, Dame Florence Bell", 29 April 1916, *Newcastle University Gertrude Bell Archive.*

[31] For detail: Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, Trans. Ümit Hüsrev Yolsal, Sal Publishing, İstanbul, 2012, p. 268.

[32] Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, p. 437-438.

[33] İsmail Şahin, Cemile Şahin, Samet Yüce, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", *Gazi Akademik Bakış*, Vol. 8, Issue 15, Winter 2014, p. 126.

[34] Şahin et al., *ibid*., p. 126; Karl E. Meyer-Shareen B. Brysac, *Ortadoğu Tarihi,* p. 298-299.

[35] Arthur Goldschmidt, Jr. Lawrence Davidson, *A Concise History of The Middle East,* Westview Publishing, Colorado, 2006, p. 213-214.

[36] Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, p. 542.

2. Conclusion

Gertrude Bell played a critical role in shaping Britain's Middle East policy during and after World War I, particularly through her efforts to safeguard British interests in Mesopotamia. She undertook significant diplomatic and intelligence missions on behalf of Britain in Mesopotamia, actively contributing to the political structuring of the region, managing relations with the local population, and reinforcing British dominance in the area.

Gertrude Bell has secured her place in history as an important figure who did not hesitate to use her knowledge and expertise for the sake of Britain's interests. Her research and the documents she prepared on Arabia, Iraq, and Syria (Palestine) were utilized by British intelligence services throughout the war. She played a significant role in causing Arab tribes and clans to take a stand against the Turks. In addition, she constantly reminded that Britain was under an "inescapable responsibility" necessitated by its regional interests in Iraq. In this context, she persistently asserted that Britain could prevent Germany from infiltrating and settling in the region.

Gertrude Bell argued that certain conditions were essential for Britain to maintain a lasting presence in Iraq. In this context, she strongly advocated for the continuation of hereditary privileges, the ongoing assurance of protection against the Turks, and the establishment of religious freedoms. She also vehemently opposed any developments that might foster renewed cooperation between Turks and Arabs. According to Bell, who recommended a strong propaganda campaign against the Ottoman Empire in Iraq, the essence of this propaganda should focus on portraying the Ottoman Empire as a crumbling and irreversible power, continually reminding the people of Turkish oppression and decay. At the same time, it was essential to emphasize a vision of Britain as modern, liberal, wealthy, and powerful. Additionally, existing sectarianism and ethnic divisions should be strategically considered.

Gertrude Bell emphasized the inevitability of cooperating with local powers for success in the Middle East, while firmly believing that British civilization needed to be conveyed to them. With this belief, she endeavored to disseminate British culture within the Kingdom of Iraq. She played an active role in the establishment of the Baghdad Museum and served as its director for many years. As can be understood, Gertrude Bell's mission in Mesopotamia played a vital role in shaping Britain's policies in the region and in establishing Iraq's modern political structure. As both a diplomat and a cultural leader, she was influential in the decision-making processes that determined the future of the region. Gertrude Bell was found dead in Baghdad on July 12, 1926.

As demonstrated, Gertrude Bell stands as one of the most significant examples of how Britain was able to institutionalize its imperial vision through individuals via its established educational model.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support The authors declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Details
Yazar Bilgileri

Cemile Şahin (Doç. Dr.)
[1] Cemile Şahin, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bandırma-Balıkesir, Türkiye
0000-0001-9989-8903 cemilleshn@gmail.com

Nejla Doğan (Dr. Öğretim Üyesi)
[2] Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Karabük, Türkiye
0000-0003-4104-9700

References | Kaynakça

1. Newcastle University Gertrude Bell Archive (http:gertrudebell.ncl.ac.uk)

emph[Letter from Gertrude Bell to Her Stepmother, Dame Florence Bell,] Jerusalem, 2 March 1900.

Letter from Gertrude Bell to Her Stepmother, Dame Florence Bell, 12 February 1905.

Letter from Gertrude Bell to Her Stepmother, Dame Florence Bell, 21 May 1911.

Diary Entry by Gertrude Bell, 2 March 1914.

Letter from Gertrude Bell to Her Father, Sir Hugh Bell, Basra, 11 August 1916.

Letter from Gertrude Bell to Her Father, Sir Hugh Bell, Basra, 10 March 1917.

Letter from Gertrude Bell to Her Father, Sir Hugh Bell, Bağdat, 7 February 1921.

Letter from Gertrude Bell to Her Father, Sir Hugh Bell, Bağdat, 8 July 1921.

2. Books and Articles

Allawi, Ali A.: *Irak Kralı I. Faysal,* Trans. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Publishing, İstanbul, 2016.

Bell, Gertrude L.: *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi,* Trans. Vedii İlmen, Yaba Publishing, İstanbul, 2004.

Bodley, R. - Hearst, L.: *Gertrude Bell,* Macmillan, First Printing, New York, 1940.

Cox, Percy - Clayton, Gilbert - Bell Hugh and Goodenough, William: "Gertrude Bell's Journey to Hayil: Discussion", *The Geographical Journal,* Vol. 70, No. 1, July, 1927, pp. 17-25.

Dougherty, Raymond P.: "Miss Gertrude L. Bell", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research,* No. 23 (Oct., 1926), pp. 28-29.

Goldschmidt, Arthur; Davidson, Jr. Lawrence: *A Concise History of The Middle East,* Westview Publishing, Colorado, 2006.

Hogarth, D. G.: "Gertrude Bell's Journey to Hayil ", *The Geographical Journal,* Vol. 70, No. 1, July 1927, pp. 1-17.

Karaca, Taha Niyazi: *Sınırları Çizen Kadın-İngiliz Casus Gertrude Bell,* Kronik Publishing, İstanbul, 2018.

Koloğlu, Orhan: *Lawrence Efsanesi,* Yeditepe Publishing, İstanbul, 2018.

Köse, Osman: "Hindistan'dan İngilizleri Kovma ve Yeni Bir Sömürge Kurmaya Yönelik Proje: Fransa – Rusya Gizli Görüşmeleri (1800)", *History Studies,* Vol.4, No.3, October 2012, pp. 83-96.

Lawrence, T. E.: *Çölde İsyan Osmanlı Ortadoğu'yu Nasıl Kaybetti?,* Trans. Oğuz Satır, Kronik Publishing., İstanbul, 2023.

Mansfield, Peter: *Ortadoğu Tarihi*, Trans. Ümit Hüsrev Yolsal, Sal Publishing, İstanbul, 2012.

Meyer, Karl E. - B. Brysac, Shareen: *Ortadoğu Tarihi-Kral Yaratanlar,* Trans. Emine Eminel, Ankara, 2016.

Monroe, Elizabeth: "Gertrude Bell (1868-1926)", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies),* Vol. 7, No. 1 (1980), pp. 3-23.

Neville, Peter: *Historical Dictionary of British Foreign Policy, Scarecrow Publishing,* Plymouth, 2013.

O'Brien, Rosemary: *Gertrude Bell: The Arabian Diaries, 1913-1914,* Syracuse University Publishing, 2000.

Riyad N. Er-Reyyis: *Osmanlının Çöküş Döneminde Arap Casusları*, Trans. D. Ahsen Batur, Selenge Publishing İstanbul, 2006.

Şahin, İsmail - Şahin, Cemile - Yüce Samet: "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", *Gazi Akademik Bakış,* Vol. 8, No. 15, Winter 2014, pp.,105-132.

Wallach, Janet: *Çöl Kraliçesi,* Trans. Püren Özgören, Can Publishing, İstanbul, 2004.

Yozgat, Nazmiye - Kartın, Cengiz: "Arap Bürosu'nun Gizli Raporları: Arap Bülteni", *Sinop University Journal of Social Sciences*, Vol.5, Issue 2, 2021, pp.247-286.

Yurdakul, Nurcan Özkaplan: *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?,* Kronik Publishing, İstanbul, 2021.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 99–113

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1466899

Başvuru | Submitted 08.04.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 29.05.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 29.11.2024
Kabul | Accepted 05.03.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Yunanlıların Millî Mücadele Döneminde Bursa'da İdare-i Muhtariye Kurma Girişimi

The Greek Attempt to Establish an Autonomous Administration in Bursa during the Turkish War of Independence

Celil Bozkurt [1] & Erdal Korkmaz [2]

[1] Düzce Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye
[2] Millî Savunma Üniversitesi, Hava Harp Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Öz

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusuna yenilen Yunanlıların Anadolu'da tutunamayacağı anlaşılmıştı. Bunun üzerine Yunan Hükümeti, Anadolu'daki bazı şehirlerde muhtar idareler kurarak işgalini sürdürmek istedi. Bu hususta ilk olarak İzmir'de İyonya Devleti'nin kurulması kararlaştırıldı. Yunanlılar, İyonya Devleti'ne koşut olarak Bursa merkezli bir muhtar devlet daha kurmak amacındaydı. Bu kapsamda, Bursa Belediyesi'nde bütün dini temsilcilerin katıldığı bir toplantı yapılarak, muhtariyetin şeklinin nasıl olacağı konuşuldu. Ardından Yunanlılar, Bursa'da muhtar devletin ilk valisi olarak Bursa Vilayet Göçmen Müdürü Aziz Nuri Bey'i atadı. Daha sonra Bursa'nın Mustafa Kemal Paşa, Gemlik ve Karacabey gibi Rum nüfusun olduğu ilçelerinde muhtariyet mitingleri düzenlendi. Yunanlıların muhtar devlet kurma çabaları, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Türk ordusunun Anadolu'da kazandığı zaferle son buldu. Bu çalışmada, Millî Mücadele döneminde Yunanlıların Bursa ve çevresinde muhtar bir idare kurmaya yönelik girişimleri ile bu süreçte yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır. Araştırma, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı Arşivi ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nden temin edilen belgeler ile dönemi yansıtan tetkik eserler, hatıratlar ve süreli yayınlar temel alınarak yürütülmüştür. Elde edilen bulgular, Yunanlıların askeri yöntemlerle elde tutamadıkları Bursa ve çevresini siyasi ve idari yollarla kontrol altına almayı hedeflediklerini; ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadele sayesinde bu amacın gerçekleşemediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler Millî Mücadele · Yunanlılar · İşgal · Bursa · Muhtariyet

Abstract

After their defeat by the Turkish army at the Battle of Sakarya, it became clear that the Greeks could no longer maintain control in Anatolia. In an attempt to preserve their presence, the Greek government sought to establish autonomous administrations in certain regions. The first such plan involved creating the Ionian State in İzmir. A parallel initiative aimed to establish an autonomous entity centered in Bursa. A meeting was held at Bursa Municipality with religious leaders to discuss the nature of this autonomy. Aziz Nuri Bey, Director of the Bursa Immigration Office, was appointed as the proposed autonomous state's first governor. Pro-autonomy rallies were organized in districts with significant Greek populations, such as Mustafa Kemal Paşa, Gemlik, and Karacabey. This study examines the Greek attempts to create an autonomous administration in Bursa during the Turkish War of Independence. It draws on archival documents from the Presidential State Archives and the Military History Directorate, as well as memoirs and periodicals of the period. The findings show that the Greeks aimed to control Bursa and its surroundings through political means after military failure. However, these efforts were ultimately thwarted by the victories of the Turkish National Movement under Mustafa Kemal Pasha's leadership.

Atıf | Citation: Bozkurt, Celil, Korkmaz, Erdal. "The Greek Attempt to Establish an Autonomous Administration in Bursa during the Turkish War of Independence." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 99-113. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1466899

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Bozkurt, C. & Korkmaz, E.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Celil Bozkurt c.bozkurt2000@hotmail.com

Keywords National Struggle · Greeks · Occupation · Bursa · Autonomy

Extended Summary

The Turkish Army dealt a heavy blow to the Greek forces in the Battle of Sakarya, which took place between August 23 and September 13, 1921. Following this decisive defeat, it became evident that the Greeks would no longer be able to maintain their presence in Anatolia. During this period, while the Greek occupation continued, local Greeks in Western Anatolia began mobilizing to establish an independent state with its own army. This political and military initiative came to be known as the "Smallassianism Movement."

Initially, the royalist government of Greece opposed the activities of Anatolian Greeks seeking to establish such a state. The Greek authorities hoped that the British would pressure the Turkish side into accepting the Treaty of Sèvres, thereby securing Greek sovereignty over the territories outlined in the agreement. However, as France and Italy - two other members of the Entente - gradually shifted their policies in favor of the Turkish national movement, the Greek government reversed its stance and began supporting the Smallassianism Movement.

The Greek government entrusted the task of establishing what it called the "Ionian State" in Western Anatolia to Aristeidis Stergiadis, Greece's Extraordinary Commissioner in İzmir. The decision was formally announced to the Turkish public through a declaration issued by Stergiadis on July 30, 1922. In this declaration, the Greek government proclaimed that the cities of İzmir and Bursa, along with the districts of Biga, Ezine, Bayramiç, and Ayvalık- regions with significant Greek populations - were to be part of the proposed Ionian State. However, this state-building initiative was short-lived: it collapsed with the entry of the Turkish army into İzmir under the command of Mustafa Kemal Pasha on September 9, 1922, marking the definitive end of the Greek occupation.

In parallel with the Ionian State project in İzmir, the Greek administration also sought to establish an autonomous administration centered in Bursa, the former capital of the Ottoman Empire. After the Turkish victory at the Battle of Sakarya, a group based in Istanbul formed the "Anatolian Association". The association aimed to establish a provisional government in the Greek-occupied territories of Anatolia, with Bursa as its administrative center, and to conclude a peace and alliance treaty with the Greek government. The Anatolian Association later focused its efforts specifically on creating an autonomous regime in Bursa. The project was strongly supported by members of the Freedom and Entente (Accord) Party (Hürriyet ve İtilâf Fırkası) and other individuals opposed to the Turkish national struggle.

To advance the autonomy initiative, it was decided to open a branch of the Anatolian Association in Bursa. All religious representatives of the city were invited to a meeting at the Bursa Municipality to draft the internal regulations of the branch and determine the proposed form of autonomy. The meeting was attended by 30 to 35 individuals, including Greeks, Armenians, Jews, and Muslims. At the conclusion of the meeting, a provisional committee of 14 members - representing various religious and ethnic communities - was elected. Although this committee prepared a draft charter, it was never formally adopted. The preparations for the autonomous administration were largely carried out by Armenian participants and Turkish collaborators.

As a symbolic gesture, the committee decided to send a letter of gratitude to British Prime Minister David Lloyd George for his support of the autonomy initiative. People were gathered in front of the municipality and compelled by the authorities to sign the thank-you letter. Aziz Nuri Bey, Director of Immigration for Bursa Province, was appointed as the governor of the so-called Mukhtar Administration established in Bursa.

To spread the idea of autonomy throughout Bursa, the supporters organized a public rally in front of the municipality. Greek Gendarmerie Commander Papaargiri, who aimed for a significant turnout, sent out a town crier to summon attendees. However, many of the city's residents and shopkeepers were forcibly brought to the event by security forces. Only members of the Armenian and Greek communities actively participated. During the rally, İsmail Hakkı Bey, Director of Religious Endowments (Evkaf), gave a speech condemning the Turkish Grand National Assembly while praising the British and Greeks. At the end of the event, telegrams demanding autonomy were signed and sent to Izvolo, the Greek Deputy High Commissioner, and the Greek Occupation Command in Bursa.

Following these events in Bursa, similar rallies were held in other Greek-populated districts such as Mustafa Kemal Paşa, Gemlik, and Karacabey. Telegrams produced at these rallies were likewise delivered to the Greek Occupation Command.

Bursa was ultimately liberated from nearly two years and two months of Greek occupation on September 11, 1922, by Şükrü Naili (Gökberk) Pasha, Commander of the 3rd Corps. After liberation, individuals involved in the mukhtarate initiative were brought before a military tribunal on February 22, 1923. They were charged with treason for their collaboration with the occupiers. Those who had fled with the retreating Greek army were sentenced to death in absentia. Others received prison sentences of varying lengths, while some were acquitted.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın galibi İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'ni[1] müteakip Anadolu ve Trakya'da kritik sahaları işgale başladı.[2] İngiltere, işgal ameliyesinde Yunanlıları bir jandarma kuvveti olarak kullanmak istiyordu. Nitekim 1919'un başında toplanan Paris Barış Konferansı'nda daha önce gizli anlaşmalarla İtalya'ya bırakılan yerler, baskın bir diplomasiyle Yunanlılara devredildi.[3] Yunanlılar, İngiltere hesabına Anadolu'yu elinde tutma görevini üstlenirken Batı Anadolu'daki tarihi emellerine de ulaşmış olacaktı. Bu suretle Yunan kuvvetleri, 15 Mayıs 1919'da İngiltere desteğinde İzmir'i işgal etti.[4] Yunan işgali, kısa sürede tüm Batı Anadolu'ya yayıldı. Sakarya Savaşı öncesinde Kütahya ve Eskişehir'i ele geçiren Yunanlılar, Ankara yakınlarına kadar gelip TBMM'yi tehdit eder vaziyete geldi.[5]

Anadolu halkı, Yunan işgaline karşı ilk direnişini Kuva-yı Milliye denilen bölgesel savunma örgütlerini kurarak gerçekleştirdi. Ancak Kuva-yı Milliye, düzenli Yunan orduları karşısında başarılı olacak disiplin ve otoriteden yoksundu. Bundan dolayı TBMM Hükümeti, 8 Kasım 1920'de Kuva-yı Milliye'yi tasfiye ederek düzenli orduya geçti.[6] Düzenli ordu, 1'inci ve 2'nci İnönü Muharebelerinde Yunan birliklerini geri püskürterek Anadolu'nun *"makûs talihini"* değiştirdi.[7] Akabinde gerçekleşen Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde cephesi yarılan Türk kuvvetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Sakarya Nehri'nin şarkına çekilerek, bölgede savunma vaziyeti aldı. 23 Ağustos 1921 ile 13 Eylül 1921 tarihleri arasında Sakarya Nehri civarında meydana gelen muharebede Türk kuvvetleri, düşman birliklerine ağır bir darbe vurdu.[8]

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunan ordusunun Anadolu'da tutunamayacağı açık bir şekilde görülmeye başladı. Hatta Yunanlıların elindeki toprakları koruyup koruyamayacağı dahi tartışmalı bir hale geldi. Bu ortamda savaş sonrasında ortaya çıkan iktisadi bunalım sebebiyle Batı Anadolu'da bulunan Yunan kuvvetlerinin askeri malzeme ile donatılması sağlanamadı. Bu sırada Yunan birliklerinin iaşe ve ikmali de tam olarak yapılamadı.[9] İngilizlerin Yunan ordusuna olan güveni ve desteği azalırken, Fransa ve İtalya, TBMM ile antlaşma zemini aramaya başladı. Bu sırada telaşa kapılan Batı Anadolu Rumları, olası bir Türk zaferinden sonra Anadolu'da kalamayacaklarını değerlendirmeye başladı. Çünkü işgal günlerinde Yunan kuvvetleri ile yaptıkları işbirliği ve Türklere karşı uyguladıkları zulüm ve tecavüz, büyük bir tepkiyi de beraberinde getirmişti. Bu şartlar altında yerli Rumlar, Yunan işgalinin devam ettiği bir sırada Batı Anadolu'da bağımsız ve

[1] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Satın Alınan Evrak (HSD), Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (AFT)*, 6/74; *BOA,* 2305/20; *BOA,* 2305/21.

[2] Kenan Özkan, "Doğu Trakya'da Milli Mücadele'nin Örgütlenişi ve Yunan İşgali", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, ed. Erdal Korkmaz, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2022, s. 71; Necdet Aysal, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Milli Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), C. 6, S. 10, 2020, s. 215-220.

[3] Mustafa Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, S. 71, 2020/1, s. 450-455; Lütfi Arslan, "Millî Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, Bahar 2019, s. 1-5.

[4] *Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı) ATASE Arşivi*, İstiklal Harbi Katalogu (İSH), Kutu (K): 15, Gömlek (G): 1, Belge (B): 1.

[5] Mehmet Fatih Baş, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Türk Ordusunun Sakarya Nehri Gerisine Çekilmesi", *Sakarya Melhame-i Kübrâsı (100'üncü Yıl Dönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyumu Bildirileri/19-20 Ekim 2021)*, ed. Gültekin Yıldız, Mehmet Fatih Baş, Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 2022, s. 15-16.

[6] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),* 30.18.01/01.18.13.

[7] Necdet Aysal, "Türk İstiklal Harbi'nde İnönü Muharebeleri", *Savaş Tarihi*, ed. Erdal Korkmaz, Sadık Emre Karakuş, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2023, s. 490-500; Davud Kapucu, "Arşiv Belgeleri Çerçevesinde İnönü Muharebelerinin Kazanılmasında Türk Havacılarının Katkısı", *Belgi Dergisi*, S. 23, 2022, s. 76-89.

[8] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 97-120; Lütfi Arslan, "Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Siyasal Egemenlik Mücadelesi", *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2023, s. 46.

[9] Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, Güz 2014, s. 101.

kendi ordusuna sahip bir devlet kurmak için harekete geçti. Yerli Rumların bu faaliyetine, *"Küçükasyacılık hareketi"* deniyordu.[10]

Yunanistan'ın kralcı yönetimi, Batı Anadolu Rumlarının bağımsız devlet kurma faaliyetlerine başlangıçta karşı çıktı. Çünkü *"Küçükasyacılık hareketi"*ni gerçekleştirmek üzere kurulan Amyna *"Ulusal Savunma"* örgütünü kuranlar Venizelosçu subaylardı. Örgütün ana hedefi, Venizelos'u yeniden işbaşına getirmekti.[11]Örgütün kurucuları arasında Rum Metropoliti Hrisostomos da bulunmaktaydı.[12]Yunanistan, İngilizlerin Türkleri Sevr Antlaşması'nı kabule zorlayacağını ve antlaşmanın kendine tanımladığı topraklarda hâkimiyet kuracağını ümit ediyordu. Ancak, İtilaf Devletleri'nin diğer ortakları Fransa ve İtalya'nın Türkler lehine değişen politikaları, Yunan hükümetini *"Küçükasyacılık hareketi"*ni desteklemeye yöneltti.[13]

Yunan Hükümeti, Elence adıyla *"İyonya Devleti"* adını verdikleri devletin kurulması görevini Yunanistan'ın İzmir'deki Olağanüstü Komiseri İstiridis (Steryadis)'e verdi.[14] Yunan Başbakanı Protopapadakis başkanlığında 1922 yılı Temmuz ayında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla, İzmir'de otonom bir idare kurulması kararlaştırıldı.[15] Bu karar, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da muhtar bir yönetim kurmak amacında olduğunu göstermekteydi.

Yunan Hükümeti'nin kararı, 30 Temmuz 1922'de Steryadis[16] tarafından bir beyanname ile duyuruldu.[17] Gazetelerde Türkçe ve Rumca lisanlarında yer alan beyannamede; Batı Anadolu'daki halkların özgürlüğü için en geçerli yönetimin kendi kendine yetecek bir yönetim tarzı olduğu, barışsever çabanın, ekonomik ve fikri tekâmülün bölge halkları için bir zorunluluk olduğu vurgulanıyordu.[18]

Beyannamenin ardından İzmir'de bir tören yapıldı. Bu törene Yunan Fevkalade Komiseri Steryadis, Hoca Hulusi Efendi, Karşıyaka Belediye Başkanı Ahmet Şükrü ve İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa iştirak etti. Bu tören sırasında İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, İslam ahalisi adına Steryadis'e teşekkürlerini iletti.[19]

Yunan Hükümeti, beyannamenin ardından İzmir ve Bursa şehirleriyle Biga, Ezine, Bayramiç, Ayvalık ve Bandırma gibi Rum nüfusun yoğunlukta bulunduğu kazalarda *"muhtariyet-i idare"* ilân etti.[20] Buralarda bulunan çoğunluğu Rum olmak üzere yerli halktan, *"muhtar idare"*den ve Yunan yönetiminden memnun olduğuna dair zorla imzalatılmış mektuplar toplandı. Ayrıca yeni düzende çalışmak istemeyen Osmanlı memurlarının görevine son verildi.[21]

---

[10] Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 247.

[11] Alptekin Müderrisoğlu, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İyonya", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 27, Temmuz-Kasım 1993, s. 570.

[12] Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", s. 101.

[13] Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların...*, s. 248-249.

[14] Cengizhan Halaçlı, "Amerikan Basınının Gözünden İşgal Yıllarında İzmir'de Kurulmuş Özerk Bir Yunan İdaresi: İyonya Devleti", *Tarih ve Günce Dergisi*, S. 11, 2022, s. 142-143.

[15] Semih Çınar, "Yunanistan'ın Batı Anadolu'da Kurduğu Muhtariyet İdaresinin Türk Basınındaki Yansımaları", *Tarih ve Günce Dergisi*, S. 13, (2023/Yaz), s. 127-128.

[16] Steryadis, 1861 yılında Girit'in Kandiye (İrakliyo) şehrinde doğmuştur. Babası yağ tüccarıdır. Paris'te hukuk öğrenimi görmüş ve İslam Hukuku uzmanı ünlü bir avukat olmuştur. 1917- 1919 yılları arasında Epir Valisi ve tüm işgal süresince İzmir'de Yunan Yüksek Komiseri olarak görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", s. 100.

[17] Konuya ilişkin beyanname Şark Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Akt. Zeki Arıkan, "İşgal Dönemi İzmir Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 13, 1988, s. 163; *BOA, (Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO),* 4718/353840.

[18] Beyannamenin gazetelerde yayımlanan Türkçe ve Rumca metinleri için bkz. *BOA, BEO*, 4718/353840, lef 2.

[19] Bülent Bakar, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 22, İstanbul, 2010, s. 147-149.

[20] *BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı. (DH. KMS)*, 62/33, lef 3; *BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM)*, 20-32/14-11, lef 1/1.

[21] *BOA, BEO*, 4718/353840, lef 1.

TBMM, Yunanlıların Anadolu'nun batısında muhtar bir devlet ilân etmesine tepki gösterdi. Bu kapsamda 31 Temmuz 1922'de Başvekil Rauf (Orbay) Bey tarafından Batı Cephesi'nde bulunan Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'ya bir mesaj gönderdi. Bu mesajda Rauf Bey, Yunanlıların muhtariyet ilânı ve diğer gelişmelere değinmiş ve olası hareket tarzının ne olması gerektiğini sormuştur.[22] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta, Yunanlıların işgal altında tuttukları bölgelerde muhtariyet ilân etmelerinin İngiltere'nin teşviki ile gerçekleştiğini, bu durumun protesto edilmesi gerektiğini, askeri tedbirlerin ise Ankara'ya dönüşünde kendisine iletileceğini belirtti.[23]

Bu sırada 5 Ağustos 1922 tarihinde Osmanlı Hükümeti adına Hariciye Nazırı Müşir Ahmet İzzet Paşa tarafından, İtilaf Devletlerine yapılan başvuru ile Batı Anadolu'da muhtar idare kurulmasına yönelik sürece tepki gösterildi. Konu hakkında İtilaf Devletlerine yapılan başvuruda, Yunan Hükümeti'nin Batı Anadolu'da ilân ettiği muhtar idareye karşı çıkıldı ve bölgede Türklerin hâkimiyet haklarının devam ettiği belirtildi.[24] Böylece alınan karar protesto edildi.

9 Ağustos 1922 tarihinde Anadolu'daki Millî Mücadele hareketi de Başvekil Rauf Bey aracılığı ile yayımladığı bir bildiri ile muhtariyet ilânına tepki gösterdi. Konuya ilişkin yayımlanan bildiride, Yunanlıların işgal altında tuttukları Batı Anadolu'da ilân ettikleri muhtar idarenin hiçbir kanuni değeri olmadığı, bölgede yaşayan halkın Yunan yönetiminden kurtulmak istediği belirtildi. Ayrıca bildiride, İngiltere, İtalya ve Fransa Hükümetlerinin muhtariyet ilânına izin vermemesi gerektiği üzerinde duruldu.[25] İlgili karar, Millî Mücadele Hareketinin Anadolu topraklarını ayrılık kabul etmez bir bütün olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Yunan Hükümeti, Batı Anadolu'da kurmak istediği İyonya Devleti için 24 Ağustos 1922'de harekete geçti.[26] Ancak *"İyonya Devleti"*, Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'i işgalden kurtarması ile son buldu.[27]

Yunanlılar, İzmir'de *"İyonya Devleti"*ne koşut olarak Osmanlı Devleti'nin eski başkenti Bursa'da da muhtariyet kurma çabası içerisine girdi. Bu kapsamda yerli işbirlikçi Anadolulular Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarınca yapılan faaliyetler, Bursa merkez olmak üzere Rum nüfusun yoğunlukta bulunduğu kazalarda icra edilmeye başlandı. Bursa'da yürütülen muhtariyet faaliyetleri, İzmir'deki *"İyonya Devleti"* teşebbüsleri kadar ilgi çekici boyutta oldu. Bu çalışmada, Yunanlıların Bursa'da kurmaya çalıştıkları muhtariyet idaresi ve bu bağlamda yerli işbirlikçilerin faaliyetleri konu edilecektir.

1. İşgal Altında Bursa

Yunanlılar, 8 Temmuz 1920 Perşembe günü saat 15.00 sularında hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan Bursa'yı işgal etti.[28] Akabinde, Miralay Çirolis kumandasında burada bir işgal komutanlığı kuruldu. Şehirde görev yapan Yunan yanlısı Türk memurların, görevlerine devam etmesine izin verildi.[29] Bu sırada Yunanlılar, Halife-Sultan adına geldikleri yönünde şehirde hâkim olan imajı koruma gayreti içinde oldu. İlgili dönemde Türk memurlar, şehir yönetiminde etkisiz olup, şehri bilfiil Yunan askeri idaresi yönetmeye başladı.[30]

[22] *BCA*, 030.10/204.392.16, lef 3.

[23] *BCA,* 030.10/204.392.16, lef 2.

[24] Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", s. 130.

[25] Bülent Bakar, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı", s. 157.

[26] Zeki Arıkan, "İşgal Dönemi İzmir Basını", s. 163.

[27] Cengizhan Halaçlı, "Amerikan Basınının Gözünden İşgal Yıllarında İzmir'de Kurulmuş Özerk Bir Yunan İdaresi: İyonya Devleti", s. 150.

[28] *ATASE Arşivi*, İSH, K: 579, G: 8, B: 8-1.

[29] Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 55, C. 19, Mart 2003, s. 51-60.

[30] Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci,* Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa, 2001, s. 92.

Yunan kuvvetleri, bir beyanname ilân ederek Bursa'da bulunan halkın elinde yer alan, askeri nitelik taşıyan silah vs. tüm malzemenin teslim edilmesini istedi.[31] Böylece Yunanlılar, Bursa'da Kuva-yı Milliye yanlılarının muhtemel direnişini başlamadan bastırmak niyetindeydi. İşgal Komutanlığı, İstanbul Hükümeti'nin Bursa'ya vali atamasına kadar bu görevin Vilayet Mektupçusu Sadık Vicdani Bey[32] tarafından sürdürülmesine karar verdi. 10 Temmuz 1920'de göreve başlayan Sadık Vicdani Bey, görevini 23 Ağustos 1920'ye kadar devam ettirdi. Bu tarihten itibaren görevi, Defterdar Kazım Bey üstlendi. İstanbul Hükümeti, Bursa Valiliği'ne 30 Ağustos 1920 tarihinde Üsküdar eski Mutasarrıfı Mehmed Ziver Bey'i atadı. Yunan yanlısı olmakla bilinen yeni vali, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin sadık adamlarındandı.[33]

Bursa'nın işgalinden sonra şehirde bir işgal idaresi kuran Yunanlılar, özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı memurlarla sıkı bir işbirliği içerisine girdi. Damat Ferit Paşa, şehirdeki Kuva-yı Millîye taraftarlarını sindirmiş ve kritik mevkilere kendi adamlarını yerleştirmişti. Bu sırada Damat Ferit Paşa, Kuva-yı Millîye'ye karşı saltanat idaresinin bir koruyucusu olarak gördüğü Yunan kuvvetleriyle işbirliğini, kaçınılmaz gördü. Bu kapsamda Bursa'ya gönderilen Mehmed Ziver Bey, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin otoritesini kurmak amacıyla vilayete gönderilen bir görev adamıydı.[34] Mehmed Ziver Bey, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi ve Bursa Vilayet Göçmen Müdürü Aziz Nuri Bey gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın lider kadrosuyla yakın temas halinde oldu. Mehmed Ziver Bey, 2 Eylül 1920 tarihinde Bursa'da saltanata bağlılık mitingini organize ederek toplanmasını sağladı. Yunan güdümünde yapılan bu mitingde, Bursa uleması tarafından saltanat ve hilafete tam bağlılık içeren bir beyanname hazırlandı. Beyannamede Kuva-yı Millîye, ülkede "katl-i nüfus, gasb ve garet" yapmakla suçlanıyordu.[35] Mehmed Ziver Bey, valiliği döneminde Bursa ve ilçelerde faaliyet gösteren Kuva-yı Milliye kuvvetleriyle olan mücadelesini etkin şekilde sürdürdü. Bu dönemde, koyu bir İttihatçı aleyhtarı olarak bilinen Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi'nin deşifre ettiği birçok Kuva-yı Milliye yanlısı vatansever hapsedildi. Mehmed Ziver Bey, Dâhiliye Nezaretine sunduğu 11 Ekim 1920 tarihli raporunda Bursa'dan TBMM'ye katılmak üzere Ankara'ya geçen Operatör Emin (Erkul) Bey, Osman Nuri (Özpay) Bey, Erzurumlu Salih Efendi, Şeyh Servet (Akdağ) Efendi, Celal (Bayar) Bey ve Muhittin Baha (Pars) Bey'in, Bursa'da bulunan mal varlığını tespit ederek el koyduğunu duyurdu.[36]

Yunanlılar, Sakarya mağlubiyetinin ardından 1921 yılı Ekim ayında Alexander İzvolo'yu[37] Bursa'ya vali olarak atadı. Vali, kendisini ziyarete giden yerel yönetime gönderilme nedenini şöyle açıklıyordu:

[31] Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 1, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008, s. 383.

[32] Sadık Vicdani Bey, Temmuz 1880'de Kastamonu Vilâyeti İstînaf Mahkemesi'nde başkâtip olan babasının yanında kalem mülâzımı olarak çalışmaya başladı. İki yıl sonra aynı mahkemenin ceza dairesinde zabıt kâtipliği görevine tayin edildi. 1887'de Merkez-i Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesi âza mülâzımlığına seçildi. Ertesi yıl Kastamonu Vilâyeti Mektupçuluk Kalemi'nde müsevvidliğe geçerek hayatı boyunca sürdürdüğü mektupçuluk görevine başladı. Mektupçuluk görevinin yanında 1894'te Kastamonu vilâyet gazetesinin başmuharrirliğine getirildi. Kastamonu'daki vilâyet mektupçuluğu ve vilâyet gazetesindeki görevi, Rumeli-Manastır vilâyetindeki Görice sancağı tahrirat müdürlüğüne tayiniyle 3 Mart 1897'de sona erdi. Mayıs 1900'de Kosova Vilâyeti İdare Meclisi başkâtibi oldu. Mayıs 1902'de Basra vilâyeti mektupçuluğuna tayin edildi. Ocak 1904'te yeniden Manastır vilâyet mektupçuluğuna gönderildi. Temmuz 1919'da Hudâvendigâr (Bursa) vilâyet mektupçuluğuna tayin edildi. Bursa'da vali vekilliği yaptı. Bursa işgal edilince görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü. 7 Mart 1925'te yeni bir vazifeye tayinini istemesi üzerine Aydın'da Tasfiye Komisyonu üyeliğine gönderildi, bu görevden emekli oldu. 1934'te soyadı kanunu çıktıktan sonra aile lakapları olan Kayıkçıoğlu soyadını aldı. 22 Ekim 1939'da İstanbul'da vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, "Sâdık Vicdânî (1866-1939)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, s. 401-402.

[33] Mehmed Ziver Bey, Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde bulunan maarif müdürlüklerinde memur olarak çalışmıştır. Mehmed Ziver Bey, 1913 yılında Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa suikastında dahli olduğu gerekçesi ile Sinop'a sürgün edilmiştir. Mütareke döneminde Damat Ferit Paşa ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu sırada 1919'da İlâ-yı Vatan Cemiyeti'nin kuruluşunda etkin rol oynamıştır. Aynı yıl içinde İstanbul Hükümeti tarafından Üsküdar Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Bu görevi sırasında Anadolu'ya silah vs. kaçırılmasını engellemeye çalışmıştır. 22 Ağustos 1920'de Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Hüdavendigar (Bursa) Valisi olarak atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celil Bozkurt, "Millî Mücadele Karşıtı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi* Dergisi, C. 39, S. 107, 2023, s. 79-104.

[34] Celil Bozkurt, "Millî Mücadele Karşıtı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri", s. 90.

[35] Celil Bozkurt, "Millî Mücadele'de Bursa Uleması: Yunan İşgalinde Bursa'da Saltanata Bağlılık Mitingi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 37, S. 103, 2021, s. 91-94.

[36] Celil Bozkurt, "Millî Mücadele Karşıtı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri", s. 94.

[37] *İntibah* gazetesi Alexander İzvolo'yu şöyle tarif ediyordu: "35 yaşlarında, nazik, iyimser, tıknazca ve Türk dilini çok iyi bilen..." Bkz. "Üstün Yetkili Komiserle Görüşme", *İntibah*, 27 Ekim 1921.

"Hükümetim tarafından Bursa'ya gönderilmemle buradaki bugünkü yönetim biçimi engellenmeyecektir. Vilayet kuruluşu eskiden olduğu gibi, Türk yasalarının uygulanmasına devam edecektir. Benim gönderilmemden amaç, vilayet idaresinin görevini yürütmede uygulayacağı güçlükleri ortadan kaldırmaya çalışmak ve kolaylık göstermektir. Her sınıf toplum üzerinde eşitlik ve adaletin tamamen uygulanması ile gerek Türkler ve gerek diğer azınlıklar hakkında eşit işlem yapılmasını denetlemek ve gözetlemekten ibarettir. Yalnız değişik azınlıklar arasında değil toplumdaki fırkalar arasında da iyi bir geçim ve uyuşmayı sağlamak olacaktır."[38]

Alexander İzvolo, diğer gelme nedenlerini, vilayetin gelir ve giderlerini kontrol etmek ve Bursa halkı ile Yunan kuvvetleri arasında olan ilişkilerde kolaylığı sağlamak ve aracı olmak şeklinde belirtti. İzvolo ayrıca, Türk ordu birliklerinin ve vilayet yönetiminin eskiden olduğu gibi vazifesine devam edeceğini vurgulayarak kentin asayişinin sağlandığı sürece kendilerinin çıkarlarının korunacağını ve toplumun emirlerine itaat ve barış içinde yaşamak azminde olduğunu ifade etti.[39]

Bursa Vilayet Basımevi Müdürü Hüseyin Enver Bey ile Alexander İzvolo arasında bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşme, Alexander İzvolo'nun Bursa'ya gelişinin hemen akabinde icra edildi. Bu görüşmede, şehirde tutuklu ve suçlu bulunan şahısların, kendilerine dava vekili süsü veren bazı kişilerce dolandırıldığı anlaşıldı. Bunun üzerine Yunan Askeri Mahkemesi'ne bir başkan görevlendirildi. Ayrıca, haftada üç kez askeri mahkeme kurulmasına ve birikmiş dava dosyalarının sonuçlandırılmasına karar verildi.[40]

Millî Mücadele'de Bursa, padişaha sarsılmaz bir şekilde bağlı olan Hilafetçiler ile işgali kabullenmeyen Kuva-yı Milliye taraftarları arasında bölünmüş durumdaydı. Yunan İşgal Komutanlığı'nın dokunulmazlığına sahip olan hilafetçiler, işgal günlerinde şehirde güçlü bir nüfuza ve ağırlığa sahipti. Bursa'nın işbirlikçi basını, Yunan kuvvetlerinin halifenin ordusu olduğunu, Bursa'da padişahın hakkını muhafaza etmek üzere bulunduğunu ve Yunanlıların tamamen iyi niyetle hareket ettiklerini topluma propaganda etmekteydi.[41]

Yunan işgal güçleri, işgalin ilk günlerinde Bursa halkına müsamahakâr davranıyor, adaletli ve tarafsız bir idare kurmuş gibi gözüküyordu. Fakat çok geçmeden şehre terör havası hâkim oldu. İşgal yönetimi, basın üzerinde ağır bir baskı kurarak Kuva-yı Milliye'ye destek veren gazeteleri ve sahiplerini sindirmeye başladı.[42] Aynı dönemde başlangıçta olaylara sessiz kalan Rum ve Ermeni azınlıklar, şehirde ayaklanarak taşkınlıklara ve saldırılara neden oldu.[43] Bu sırada işgal güçleri, Mustafa Kemal Paşa'ya casusluk yaptığı gerekçesiyle Kuva-yı Milliye taraftarı Türklerin evlerini basmaya başladı. Yakalananlar, sözde yargılamadan sonra ya tutuklandı ya da şehir dışına bir yerlere sürgün edildi.[44]

2. Bursa'da Muhtariyet Kurma Çabaları

Sakarya Savaşı'nda Türk zaferinin tescillenmesinden sonra İstanbul'da Anadolulular Cemiyeti adıyla bir dernek kuruldu. Derneğin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1921 yılı içinde olduğu düşünülmektedir.[45] Anadolulular Cemiyeti, Sivas eşrafından Halit ve Refiki imzalarıyla Tevfik Paşa Hükümeti zamanında Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuş, fakat Cemiyetin *"ecza-i memalik-i Osmaniye'den bir kıt'a-i mühimme ahalisinin aksam-ı saireden tefrikini mutazammın"* olması, 2. ve 3. maddeleriyle *"vezaif-i ve*

[38] "Üstün Yetkili Komiserle Görüşme", *İntibah*, 27 Ekim 1921.

[39] "Üstün Yetkili Komiserle Görüşme", *İntibah*, 27 Ekim 1921.

[40] "Yunan Komiserinin Doğru Bir Davranışı", *İntibah*, 12 Kasım 1921.

[41] Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Milli Mücadele'de Bursa*, yay. haz. İhsan Ilgar, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, s. 62.

[42] Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Milli Mücadele'de Bursa...*, s. 67-68.

[43] Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal...*, s. 82.

[44] Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Milli Mücadele'de Bursa...*, s. 85-88.

[45] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II, Mütareke Dönemi (1918-1922)*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 520-521.

muamelat-ı hükümete müdahaleye salahiyet bahşeden bir takım ahkâmı havi olması" nedeniyle kabul edilmemiştir. Anadolululular Cemiyeti'nin teşekkül amacı, kuruluş nizamnamesinde; devletin ve milletin maruz kaldığı felaketin ortadan kaldırılması, memlekette hukukun tesisi, hilafet ve saltanat nüfuzunun teyit ve idame edilmesi, Anadolu'nun ihya edilip, huzur ve ilerlemesinin sağlanması, ferdin ve toplumun refaha ermesi, eğitim, sanayi ve genel sağlığın takviyesi ile memleketin asra layık olması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca cemiyetin kuruluş amacı; izlenecek müspet bir siyaset ile barışın temin edilmesi ve Milletler Cemiyeti'ne iştirak olarak belirtilmiştir.[46]

Bir araştırmada Anadolululular Cemiyeti'nin üyelerinin 37 kişiden oluştuğu, ismi geçen 9 kişinin İstanbul Grubu, kalan 28 kişinin ise Merzifon Grubu'nu oluşturduğu ifade edilmektedir. Aynı araştırmada, 31 kişiden oluşan Muavin Gruplar adı altında bir listeden bahis olunduğu ve bunların çoğunun Merzifon Amerikan Koleji'nde görev yapan öğretmen vasıflı Rum ve Ermeni gayrimüslim kişiler olduğu aktarılmıştır. İlgili araştırmada cemiyetin amacının öncelikle, Ankara Hükümeti'ne yakın Tevfik Paşa Hükümeti'ni düşürüp, yerine İngiliz yanlısı Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni getirmek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca araştırmada cemiyetin, Bursa'da Ankara'daki hükümete muhalif, Batı Anadolu Hükümeti kurmak olduğu aktarılmıştır.[47] Başka bir araştırmada ise Anadolululular Cemiyeti üyelerinin; Osmanlı Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Büyükdere Belediye Başkanı Kemal Bey ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin bazı üyeleri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca cemiyetin üyeleri arasında, İngiliz Yüksek Komiserliği'nde tercüman olarak vazife yapan Boyacıyan Efendi ve Pera Yönetim Konseyi üyesi Leon Papazyan isimli iki Ermeni'nin de olduğu ifade edilmiştir.[48]

Anadolululular Cemiyeti, 9 Aralık 1921 günü İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri M. Votsis'e yazılı bir öneride bulundu. Öneri, özetle şunları içermekteydi:

a. Yunanlıların elinde bulunan Anadolu coğrafyasında Bursa merkez olmak üzere padişah adına geçici bir idare oluşturulacak, bu sırada bölgede seçimler yapılmak suretiyle Anadolululular Cemiyeti'nin etkin olacağı bir meclisin kuruluşu sağlanacak,[49]

b. Kemalistler yenilerek Anadolu bu şahsiyetlerden kurtulacak, fakat daha önce Bursa'da kurulan bu geçici idare ile Yunan yönetimi arasında bir ittifak ve barış antlaşması yapılacak,

c. Kemalistleri ortadan kaldırabilmek amacıyla lüzumlu ekonomik desteği karşılamak üzere, Yunanistan'ın işgal kuvvetleri başkumandanı bu yeni idarenin halktan vergi almasına ve yeni vergi koymasına müsaade edecek,

ç. Gönüllü bir *"Anadolu Sefer Ordusu"* meydana getirilecek, bu kuvvetin teçhiz edilmesinden Yunan başkomutanı mesul olacak, gerek görüldüğünde iyi Türkçe konuşan yeterli oranda Yunan zabiti bu kuvvete dâhil olacak,

d. Bahis konusu edilen bu tavsiyelerle alakalı hazırlıklar bitirildikten sonra geçici idare, Ankara'ya yakınlığı kesin olan Ahmet Tevfik Paşa Hükümetinin değiştirilmesini talep edecek,

e. Anadolu'nun değişik yerlerinde şubeleri bulunan Anadolululular Cemiyeti mensuplarının Bursa'ya taşın-

[46] Bkz. *BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 221/200.

[47] Ayrıntılı bilgi için bkz. Asaf Özkan, "Millî Mücadele'nin Sonlarına Doğru İşbirlikçi İki Örgüt: Anadolululular Cemiyeti ve Anadolu-Osmanlı İhtilal Komitesi", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 4, 2007, s. 163-184.

[48] Bkz. Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 193-195.

[49] Yunanlıların, genelde Batı Anadolu ve özelde ise Bursa olmak üzere kurmak istedikleri meclisler ve bu kapsamda oluşturulacak muhtar (özerk) idarelerle yönetimlerini, aynen Girit'in kaybında olduğu gibi korumak istedikleri görülmektedir. Yunanlıların kışkırtması ile Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan Girit'te 1866 yılında isyan çıkmış, ardından ise Avrupalı Devletlerin müdahalesinin engellenmesi amacıyla 1878'de ilân edilen Halepa Fermanı ile burada muhtar bir idare kurulmuştur. Kurulan idarenin meclisinde aldığı karar ve Osmanlı Devleti'nin İkinci Meşrutiyet'in ilânı sırasında yaşadığı kaos ortamı, Girit'in Yunanistan'a bağlanmasına zemin hazırlamıştır. Girit örneği, Yunanlıların Batı Anadolu ile Bursa özelinde de aynı amaç doğrultusunda hareket ettiklerini göstermektedir. Girit'te yaşanan gelişmeler için bkz. Hasan Ali Cengiz: "Halepa Fermanı ve Sonrası Girit'te Yapılan Düzenlemeler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16, Temmuz 2018, s. 74-89.

ması amacıyla Yunan Hükümeti bu derneğe, 100 bin lira verecek.[50]

Aslında bu projenin mimarı, İngiltere'ydi. Londra'nın planına göre İstanbul, tıpkı Vatikan gibi, Müslümanların dini merkezi olacak, Bursa da kurulması düşünülen devletin başkenti olacaktı. Bunun sonucunda, Türk siyasi erkânının İstanbul'dan uzaklaştırılması sağlanmış olacaktı. Böylelikle İngiltere, İstanbul ve Boğazlara yerleşecek ve kutsal şehir haline getirdiği İstanbul aracılığıyla İslam dünyasını kontrol edebilecekti.[51]

Anadolulular Cemiyeti, bahsi geçen önerinin ardından, Bursa'da bir idare-i muhtariye (özerklik) kurma faaliyetlerine yoğunlaştı.[52]Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları ve Millî Mücadele karşıtı muhalifler, cemiyetin projesine güçlü destek veriyordu. Öncelikle, Anadolulular Cemiyeti'nin Bursa'da bir şubesinin açılmasına karar verildi. Muhtariyet taraftarları, şubenin dâhili nizamnamesini hazırlamak ve muhtariyetin şeklini belirlemek amacıyla Bursa'nın eşraf ve ekâbirini Su İdaresi binasında bir toplantıya davet etti. Davetiyeler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası fahri başkanı Fabrikatörzade Cemil Bey tarafından imza edildi. Binanın yetersizliği nedeniyle toplantı, Belediye binasında yapıldı. Toplantıya Rum, Ermeni, Yahudi ve Müslüman unsurlardan oluşan 30-35 kişi katıldı.[53]

Toplantıda, Yunanlıları ve muhtariyet fikrini öven, Kuva-yı Milliye'nin *"zulüm ve şekavetini"* eleştiren konuşmalar yapıldı. Yalnız içlerinde Yahudi Avukat Kemal Levi Efendi[54], diğerlerinin aksine olarak muhtariyete karşı temkinli, biraz da muhalif tavrıyla dikkat çekti. Kemal Levi Efendi konuşmasında: *"Muhtariyet, benim anladığıma göre müstakil addedilebilecek kadar vasi teşkilata malik bir nev-i hükümettir. Eğer muhtariyeti ilan ettiğimiz gün Yunan kuvvetleri buradan çekilecekse, mahkemelerden Osmanlı kavanini kaldırılabilecek ise, derhal bir memurin kadrosu ve mahalli bir asker teşkilatı yapılabilecek ise, ayrıca bir hükümet olduğumuzu anlatacak kendimize mahsus bir bayrağımız olacaksa, ben bu muhtariyetin manasını anlarım. Yoksa bunlar hükümsüz şeylerdir."*[55] diyordu.

Toplantı sonunda 14 kişilik geçici bir heyet seçildi. Heyet, aynı zamanda bir cemiyet hüviyetindeydi. Heyete dâhil edilen Kemal Levi Efendi, *"kabul etmiyorum"* diye bağırarak üyeliği reddetti. Toplantı tutanağını imzalamaya zorlandığında, *"katiyyen kabul etmiyorum"* imzasıyla şerh koydu. Bunun üzerine yerine Nesim Saban seçildi. Geçici heyette şu isimler bulunmaktaydı: "Cemil (Osman Efendi Oğlu), dava vekili Yordan, Feraizcizade Hamdi, Evkaf Müdürü İsmail Hakkı, dava vekili Zaharias, Âlim Hoca, Vilayet Matbaası Müdürü Enver, Kumaşçı Nikolaidis, İsmail Şükrü, Jozef Kohen, "kumarbaz" lakaplı Naci, Ağılıyan (Ermeni), Nesim Saban (Yahudi) ve Ertuğrul Uğuralp."[56] Bu sırada Anadolulular Cemiyeti'nin Bursa Şubesi kurulduğunda, dernek yönetiminde şu isimler bulunmaktaydı: *"Püskülsüz Mustafa, Cemal Kudret, Evkaf Müdürü İsmail Hakkı, Vilayet Matbaası Müdürü Hüseyin Enver, Fabrikatör Osman Efendi zade Cemil ve kayınbiraderi Necip, Ebu Aslan lakaplı Ermeni asıllı Ağılıyan, tatar Feraizci Hamdi Hoca, Âlim Hoca ve arkadaşları..."*[57]

Muhtariyet yanlıları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası binasında iki gün sonra yeniden toplandı. Bu sefer, yeni kurulan fırkaya uygun bir isim arandı. *"Rehber-i muhtariyet"*, *"Muhibb-i muhtariyet"*, *"Muhtariyet meclisi"*, *"irşad-ı halk"*, *"Muavenet-i muhtariye"*, gibi isimler gündeme getirildi. Sonunda *"Uhuvvet-i vataniye"* adında

[50]Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 556-557. Ayrıca bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 182, 184, 236.

[51]Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal...*, s. 99.

[52]Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1989, s. 294.

[53]Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 723.

[54]Kemal Levi hakkında çok kısıtlı bir bilgiye ulaşılabilmiştir. Bir araştırmada Kemal Levi'nin Hüdâvendigâr (Bursa) Barosu'na kayıtlı, Koza Han 112 numarada bulunan avukatlardan biri olduğu belirtilmektedir. Bkz. Tugay Aydın, "Türkiye'de Avukatlığın Tarihi ve İlk Kurulan Barolar Hakkında", *Adalet Dergisi*, S. 71, 2023, s. 503-526.

[55]Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 724.

[56]Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 723-724.

[57]"Muhtariyet Müdahenesi", *Ertuğrul*, 12 Eylül 1922.

karar kılındı. Akabinde, fırkanın dâhili nizamnamesinin hazırlığına geçildi. Muhtelif cemiyet veya fırkaların programından alınan 10-15 maddelik bir taslak hazırlandı. Taslak, haftalarca görüşülmesine rağmen bir türlü resmiyete dökülemedi.[58]

Belediyedeki toplantıdan sonra Museviler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası binasına bir daha gelmediler. Rumlar da seyrek olarak gelip gitmeye başladılar. Muhtariyet hazırlıklarını, büyük ölçüde Ermeniler ve işbirlikçi Türkler devam ettiriyordu. Sonunda, muhtariyet fikrine destek veren İngiltere Başbakanı Llyod George'a bir teşekkürname takdim edilmesine karar verildi. Bursa halkı, belediye önünde toplanarak teşekkürnameye imza atmaya zorlandı. Müftü Vekili İzzet, Vasıf Bey, Mısri Dergâhı Şeyhi ve öğretmen Erturan (Uğuralp) Efendi'den oluşan bir heyet, teşekkürnameyi Lyod George'a ulaştırmak üzere Yunanistan'ın Üstün Yetkili Komiser Vekili İzvolo'ya takdim etti.[59]

Bursa'da kurulan Muhtar idarenin valilik görevi, Bursa Vilayet Göçmen Müdürü Aziz Nuri Bey'e verildi.[60] Aziz Nuri, Vali Nafiz Bey'in 17 Nisan 1922'de sağlığının bozulması üzerine Yunanlılar adına vali vekilliği yapmaya başladı.[61] Osmanlı Hükümeti'nin 17 Mayıs'ta Bursa'ya gönderdiği yeni valinin göreve başlaması, Yunan yönetimi tarafından engellendi. Böylelikle Aziz Nuri, vali vekilliği görevini 8 Eylül 1922'ye kadar sürdürdü. Türk ordusunun Bursa'yı istirdadı üzerine Yunanistan'a kaçan Aziz Nuri, sonradan 150'likler listesine alındı.[62]

3. Muhtariyet Mitingleri

Muhtariyet projesinin diğer aşaması, muhtariyet idealini tüm Bursa halkına mal etmekti. Bu bağlamda bir muhtariyet mitinginin toplantısına karar verildi. Belediye Başkanı odasında yapılan toplantıya şehrin tüm dini temsilcileri davet edildi. Buradaki amaç, işgal güçlerine ve Türk kamuoyuna şehrin Müslim ve gayrimüslim ahalisiyle muhtariyet yanlısı olduğu izlenimini vermekti. Toplantıda oluşturulan miting düzenleme kurulunda şu isimler bulunmaktaydı:

a. Müslüman cemaatinin temsilcileri; Püskülsüz Mustafa, Cemal Kudret, Evkaf Müdürü İsmail Hakkı ve Eczacı Mustafa,

b. Ermeni cemaatinin temsilcileri; Diran Filibeliyan ve Tantosyan,

c. Rum cemaatinin temsilcileri; Aristotel Zero, Dr. Terzioğlu, Hacı Yorgi ve Dr. Venediktos,

ç. Yahudi cemaatinin temsilcileri; Nesim Saban ve Hayim Palaçi,[63]

Miting yeri olarak Bursa Belediyesi'nin önündeki geniş alan seçildi. Katılımın kalabalık olmasını isteyen Yunan Jandarma Komutanı Papaargiri, şehirde tellal çıkartarak ahaliyi mitinge davet etti. Ayrıca, polis ve

[58] Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 726.

[59] Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 726.

[60] Aziz Nuri Bey, Manastır'da Hapishane Müdürlüğü yapmıştır. 1908'de Meşrutiyet karşıtı olması hasebiyle, Anadolu'ya kaçarak, burada sahte isimlerle çobanlık yapmıştır. Ardından İstanbul'a dönüp, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır. İttihatçılar aleyhinde bulunmuştur. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa suikastında rolü olduğu gerekçesi ile Sinop'a sürgün edilmiştir. Sürgünde iken Mısır'a kaçmıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında Kahire'de kalmış ve İtilaf güçleri ile işbirliğine gitmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul'a gelip, İngilizler için çalışmaya başlamıştır. İngilizlerin isteği ile Bursa'ya gidip, onlar lehine propaganda yapmıştır. Millî Mücadele karşıtı eylem ve fiilleri ile ön plana çıkmıştır. Mart 1920'de Millî Kuvvetler tarafından tutuklanmış, mahkeme edilerek, idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak bir yolunu bularak Kütahya'dan kaçmayı başarmıştır. Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali sonrasında, işgalci Yunan kumandanlar ile birlikte çalışmıştır. Yunan idaresi tarafından Muhacirin Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bursa'da Vali Vekili olarak görev yapmıştır. Bu sırada *Mücahede* ve *İntibah* gazetelerini çıkarmıştır. Türk İstiklâl Harbi'nin zafer ile sonuçlanmasının ardından, Yunan kuvvetleri ile birlikte Atina'ya giderek buraya yerleşmiştir. Bu sırada Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye tarafından, Yüzellilikler Listesi'ne alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celil, Bozkurt, "Yüzellilik Aziz Nuri Bey'in II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Faaliyetleri: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Sunduğu Mektup Üzerinden Bazı Tespitler", *100. Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi*, ed. Gürsoy Şahin, C. 4, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2024, s. 1964-1983.

[61] Bkz. Şaduman Halıcı, "Yüzellilik Yeşilizâde Aziz Nuri'nin Yunan Kralı'na Sunduğu Mektup ve Sürgün Yılları", *9. Uluslararası Atatürk Kongresi*, 12-15 Kasım 2019, C. 3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2021, s. 2291-2332.

[62] Raif Kaplanoğlu, "Özerk Bursa Devleti'nin Kuruluşu", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, S. 41, Güz 2013, s. 26; Sedat Bingöl, *150'likler Meselesi*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 209-210.

[63] Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 558.

jandarma ekipleri, esnafı dükkânlarını kapatmaya zorlayarak kendilerini miting alanına sürükledi. Belediye binası önündeki toplantıya Millî Mücadele karşıtı zevattan; Vilâyet Evkâf Müdür Vekili İsmail Hakkı, Vilâyet Matbaa Müdürü Enver, Polis Müdür Vekili Kâzım Efendi ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bazı temsilcileri katıldı. Miting, Rum Haralambo Efendi'nin muhtar idare kurulmasına yönelik beyannameyi deklare etmesi ile başladı. Evkaf Müdürü İsmail Hakkı Bey, kalabalığa TBMM'yi suçlayan fakat İngiliz ve Yunanlıları öven bir konuşma yaptı. Mitinge Ermeniler, Rumlar ve az sayıda Türk katıldı. Mitinge katılanlar; *"Kahrolsun Türkler", "Yaşasın Muhtariyet", "Yaşasın Konstantin"* nidaları attı. İsmail Hakkı Bey'den sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarından Cemal Kadri Bey de bir konuşma yaparak muhtariyet idaresini övdü.[64] Mitingin sonunda, metinleri önceden hazırlanmış telgraflar halka imzalatılarak Yunanistan'ın olağanüstü yetkili Komiser Vekili İzvolo ve kentteki Yunan İşgal Komutanlığı'na gönderildi.[65]

Bursa'da düzenlenen mitingleri; Mustafa Kemal Paşa, Gemlik ve Karacabey gibi ilçelerde düzenlenen mitingler takip etti. Mustafa Kemal Paşa Belediyesi'nde, muhtemelen 1921 sonlarına doğru, Kaymakam Agâh Efendi ve Belediye Başkanı Benli Halit Efendi'nin de hazır bulunduğu bir toplantı yapıldı. Toplantıda, *"Biz Kirmastı halkı muhtariyet istiyoruz"* cümlesiyle başlayan bir bildiri, Rum okulunda Türkçe öğretmeni olan Rıfat (Altun) Bey'e okutturuldu. Bildiriyi okuyan Rıfat Altun, bu olayı anılarında şöyle anlatıyordu:

> "Yunanlıların işgal etmesinden sonra Kirmastı'ya (Mustafa Kemal Paşa) Ermeni asıllı Agâh adında bir kaymakam atanmış bulunuyordu. Bu kaymakamın da yardımıyla, yöredeki yerli Rumlar ve Çerkesler daha etkin bir örgütlenmeye girişmişlerdi. Bu arada, Anadolu Cemiyeti'nce başlatılan "muhtar devlet" kurma girişimlerinin, ilçenin Müslüman olsun veya olmasın çoğunluğu tarafından desteklendiğini göstermek amacıyla bir bildiri hazırlanmış ve mahalle muhtarlarına da imzalatılmıştı."[66]

4. İdare-i Muhtariye Davası

Bursa, 2 yıl 2 ay ve 2 gün süren Yunan işgalinin ardından 11 Eylül 1922 tarihinde 3'üncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili (Gökberk) Paşa tarafından kurtarıldı.[67] Kurtuluşun ardından Bursa'da muhtariyet kurma faaliyetlerine katılan şahıslar, 22 Şubat 1922'de Ankara'da teşkil edilen askeri mahkemede yargılandı. Ceza Hâkimi Macit Bey'in riyasetinde yapılan yargılamada, sanıkların suçu şöyle tarif edilmişti:

> "Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin amal-i meşrua ve halaskarisine (meşru ve kurtarıcı emellerine) alenen isyan ve bu isyana ecza-yı vatandan olan Bursa ve havalisinin irtibatıyla, Yunan idaresine geçmesine bir mukaddime olmak üzere 'muhtariyet idare-i ilanı'nda Yunanlılarla bil-iştirak (ortaklaşa) tezahüratta bulunarak düşman-ı mülk ve memleket (mük ve vatan düşmanı) olan Yunanlılara manen ve maddeten müzaharette (yardım) bulunmak ve müteaddit defa bu hususta miting tertibiyle ittihad ettikleri mukarreratı (üzerinde birleşilen kararları) gazetelerde neşir ve ilan etmek ve ettirmek ve birçok ahaliye zulüm ve işkence haps-i tevkif ve nefi' (sürgün) ve tagriplerine (memleket dışına sürülme) de methaldar olmak suretiyle hıyanet-i vataniye cürmünü irtikap etmiş...."[68]

Görüldüğü üzere muhtariyet yanlıları, *"hıyanet-i vataniye"* ile suçlanıyordu. Yargılama sonunda; Yunan ordusuyla birlikte kaçıp gitmek suretiyle yargılamada bulunmayan sanıklara gıyaben idam cezası verildi.

[64] Bülent Bakar, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı", s. 152.

[65] *Ertuğrul*, 12 Eylül 1922.

[66] Rıfat Altun'dan akt., Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 558-560.

[67] *BOA, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, K: 36118, G: 142612, S: 61; Yücel Öztürk, "Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askerî Harekâtlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 65, 2019, s. 398.

[68] Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 730.

Feraizci Hamdi Efendi'nin üç yıl hapsine hükmedildi. Muallim Erturan (Uğuralp) Bey'in sorumlu olmadığına, Eski Vali Nafiz, Müftü Vekili İzzet, *Hakikat-Kardaş* Gazetesi sahibi Vasıf Necdet, Mısri Şeyhi Şemsettin, Dava Vekili Hasan Ferit, Kemal Levi, *İntibah* başyazarı Mümtaz Şükrü (Eğilmez), Karakadi Şeyhi Mehmet Ali, Musevi Cemaatinden Nesim Saban ve Hayim Palaçi efendilerin herhangi bir cezayı müeyyideye tabi tutulmamasına karar verildi.[69]

Sonuç

Yunanlıların Anadolu'daki işgal politikası, Sakarya Savaşı'nda aldıkları mağlubiyetten sonra esaslı bir değişikliğe uğradı. Türk ordusuna mukavemet edemeyeceğini kavrayan Yunanlılar, *"Elen yurdu"* olarak gördükleri Batı Anadolu'yu ne olursa olsun elinde tutma stratejisine yöneldi. Bu bağlamda İngilizlerin desteğini alan Yunanlılar, İzmir ve Bursa gibi şehirlerle Biga, Ezine, Bayramiç ve Ayvalık gibi Rum nüfusun yoğunlukta olduğu kazalarda muhtar idareler ilân etti. Bu hususta Sevr Antlaşması'nın Batı Anadolu'da Yunanlılara bıraktığı topraklar, muhtar idarelerin egemenlik sınırı olarak kabul edildi. Yunanlılar, muhtariyet planlarını İzmir ve Bursa'da eş zamanlı olarak uygulamaya soktu. İzmir'de ilân edilen *"İyonya Devleti"*, kısa süre sonra Türk Ordusunun İzmir'e girmesiyle son buldu.

Millî Mücadele'de Bursa, saltanat ve Kuva-yı Milliye taraftarları arasında bölünmüş durumdaydı. Bölgenin Yunan işgaline girmesiyle birlikte, şehirde saltanat ve Hilafet taraftarlarının nüfuzu güçlendi. Buna paralel olarak, Mustafa Kemal Paşa ve Kuva-yı Milliye karşıtlığı arttı. İşgalci Yunanlıların, saltanatın hukukunu koruduğu yönündeki olumsuz propaganda şehirde ciddi kamuoyu buldu. Ayrıca Bursa ve bağlı kazaları, Rum nüfusun Anadolu'da yoğunlukta bulunduğu bölgelerden oluşuyordu. Bu yüzden Bursa'nın söz konusu durumunu istismar etmek isteyen Yunanlılar, Batı Anadolu'da düşündükleri muhtariyetin ikinci ayağını Bursa'da gerçekleştirmek istedi.

Bursa'da muhtariyet kurma planları, Anadolulular Cemiyeti'nin bir projesi olarak gündeme geldi. Proje, İngiltere ve Yunanistan tarafından desteklendi. Projenin amacı, Batı Anadolu'da Yunan işgal sahasında etkin olmak üzere Bursa merkezli bir muhtar idare kurmaktı. Bu devletin saltanata bağlı kalmakla birlikte, bağımsız bir orduya ve egemenliğini sürdürecek mali kaynaklara sahip olması öngörülmekteydi. Muhtariyet faaliyetleri, Yunan Olağanüstü Komiser Vekili sıfatıyla Alexander İzvolo liderliğinde yürütüldü. Bu ameliyede, yerli işbirlikçi Anadolulular Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları etkin bir şekilde kullanıldı.

Bursa'nın merkezinde ve Rum nüfusun yoğun olduğu Mustafa Kemal Paşa, Karacabey ve Gemlik gibi ilçelerde düzenlenen muhtariyet mitingleriyle, kamuoyuna muhtariyet projesinin bölge halkınca desteklendiği imajı verilmek istendi. Fakat muhtariyet fikri pek inandırıcı olmadığından, Bursa ahalisinde yeterli taban bulamadı. Özellikle Yahudi unsurun, baskılara rağmen muhtariyet fikrine karşı çıkmaları dikkat çekici oldu. Gerek İzmir'de kurulan *"İyonya Devleti"* ve gerekse Bursa'da kurulmak istenen muhtariyet idaresi, Yunanlıların Anadolu coğrafyasındaki son çırpınışları olarak tarihe geçti.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support The authors declared that this study has received no financial support.

[69] "Geçmiş Olsun", *Yoldaş*, 23 Şubat 1339 (1923). Kararın tam metni için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 730-733.

Yazar Bilgileri
Author Details

Celil Bozkurt (Prof. Dr.)
[1] Düzce Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye
0000-0001-6103-1642 c.bozkurt2000@hotmail.com

Erdal Korkmaz (Dr. Öğr. Üyesi)
[2] Millî Savunma Üniversitesi, Hava Harp Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
0000-0003-3260-9403

Kaynakça | References

1. Arşiv Belgeleri[70]

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE Arşivi)

2. Süreli Yayınlar[71]

Ertuğrul

İntibah

Yoldaş

3. Araştırma Eserler

Akkılıç, Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 1-2, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.

Arıkan, Zeki, "İşgal Dönemi İzmir Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 13, 1988, ss. 145-166.

Arslan, Lütfi, "Millî Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, Bahar 2019, ss. 1-38.

Arslan, Lütfi, "Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Siyasal Egemenlik Mücadelesi", *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2023, ss. 35-60.

Aydın, Tugay, "Türkiye'de Avukatlığın Tarihi ve İlk Kurulan Barolar Hakkında", *Adalet Dergisi*, S. 71, 2023, ss. 503-526.

Aysal, Necdet, "Türk İstiklal Harbi'nde İnönü Muharebeleri", *Savaş Tarihi*, ed. Erdal Korkmaz, Sadık Emre Karakuş, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2023, ss. 475-500.

Aysal, Necdet, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Milli Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), C. 6, S. 10, 2020, ss. 215-229.

Bakar, Bülent, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 22, İstanbul, 2010, ss. 127-166.

Baş, Mehmet Fatih, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Türk Ordusunun Sakarya Nehri Gerisine Çekilmesi", *Sakarya Melhame-i Kübrâsı (100'üncü Yıl Dönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyumu Bildirileri/19-20 Ekim 2021)*, ed. Gültekin Yıldız, Mehmet Fatih Baş, Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 2022, ss. 3-19.

Bingöl, Sedat, *150'likler Meselesi*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.

Bozkurt, Celil, "Millî Mücadele Karşıtı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi* Dergisi, C. 39, S. 107, 2023, ss. 79-104.

Bozkurt, Celil, "Millî Mücadele'de Bursa Uleması: Yunan İşgalinde Bursa'da Saltanata Bağlılık Mitingi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 37, S. 103, 2021, ss. 77-104.

Bozkurt, Celil, "Yüzellilik Aziz Nuri Bey'in II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele Faaliyetleri: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Sunduğu Mektup Üzerinden Bazı Tespitler", *100. Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi*, ed. Gürsoy Şahin, C. 4, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar, 2024, ss. 1964-1983.

Budak, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History,* S. 71, 2020/1, ss. 445-472.

[70] Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

[71] Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Cengiz, Hasan Ali, "Halepa Fermanı ve Sonrası Girit'te Yapılan Düzenlemeler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16, Temmuz 2018, ss. 74-89.

Ceyhan, Semih, "Sâdık Vicdânî (1866-1939)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, ss. 401-402.

Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul (1918-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Çınar, Semih, "Yunanistan'ın Batı Anadolu'da Kurduğu Muhtariyet İdaresinin Türk Basınındaki Yansımaları", *Tarih ve Günce Dergisi*, S. 13, (2023/Yaz), ss. 119-146.

Eğilmez, Mümtaz Şükrü, *Milli Mücadele'de Bursa*, yay. haz. İhsan Ilgar, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.

Erdem, Nilüfer, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, Güz 2014, ss. 97-140.

Halaçlı, Cengizhan, "Amerikan Basınının Gözünden İşgal Yıllarında İzmir'de Kurulmuş Özerk Bir Yunan İdaresi: İyonya Devleti", *Tarih ve Günce Dergisi*, S. 11, 2022, ss. 133-153.

Halıcı, Şaduman, "Yüzellilik Yeşilizâde Aziz Nuri'nin Yunan Kralı'na Sunduğu Mektup ve Sürgün Yılları", *9. Uluslararası Atatürk Kongresi*, 12-15 Kasım 2019, C. 3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2021, ss. 2291-2332.

Kaplanoğlu, Raif, "Özerk Bursa Devleti'nin Kuruluşu", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, S. 41, Güz 2013, ss. 20-30.

Kapucu, Davud, "Arşiv Belgeleri Çerçevesinde İnönü Muharebelerinin Kazanılmasında Türk Havacılarının Katkısı", *Belgi Dergisi*, S. 23, 2022, ss. 73-98.

Müderrisoğlu, Alptekin, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İyonya", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 27, Temmuz-Kasım 1993, ss. 569-579.

Özkan, Asaf, "Millî Mücadele'nin Sonlarına Doğru İşbirlikçi İki Örgüt: Anadolulular Cemiyeti ve Anadolu-Osmanlı İhtilal Komitesi", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 4, 2007, ss. 163-184.

Özkan, Kenan, "Doğu Trakya'da Millî Mücadele'nin Örgütlenişi ve Yunan İşgali", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, ed. Erdal Korkmaz, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2022, ss. 71-145.

Öztürk, Yücel, "Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askerî Harekâtlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 65, 2019, ss. 381-405.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C: IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

Sofuoğlu, Adnan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 55, C. 19, Mart 2003, ss. 51-82.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1989.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler II, Mütareke Dönemi (1918-1922)*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Umar, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974.

Yüceer, Saime, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci,* Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa, 2001.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 114–137

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1633744

Başvuru | Submitted 05.02.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 22.04.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 29.04.2025
Kabul | Accepted 29.04.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Marmara ve Batı Anadolu Bölgesindeki Rum İzci Örgütleri ve Megali İdea

Greek Scout Organizations in the Marmara and Western Anatolian Regions and the Megali Idea

Nilüfer Erdem [1]

[1] İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Öz Rumlara , bir diğer ifadeyle Osmanlı tebaası Rumca (Yunanca) konuşan Ortodokslara ait izci örgütleri incelendiğinde Megali İdea ile bağlarını ortaya koyan pek çok kanıta ulaşılmaktadır. Etkinlik ve törenlerini Yunan Milli Marşı ile açmış, geçit törenlerinde Yunan bayrakları taşımış, Yunan subayları ile irtibat halinde olmuşlardır. Bunlara bağlı izciler "Büyük Yunanistan"ı kurmak hedefi ile Türk topraklarına ayak bastığı andan itibaren Yunan ordusuna rehberlik etmişler ve saflarında savaştıkları gibi Yunan ordusu bürolarında çeşitli hizmetlerde çalışmışlardır. Makalenin amacı, Türk İstiklal Harbi döneminde İstanbul ve İzmir başta olmak üzere Marmara ve Batı Anadolu bölgelerinde faaliyet göstermiş Rumlara ait izci örgütlerinin Megali İdea ile bağını ortaya koymaktır. Amacımıza yönelik olarak Yunan kaynaklarına bakılmış, Yunan resmi gazetesi, Yunanlılara ve Rumlara ait basın organları, Yunanlı akademisyenlerin konu ile alakalı çalışmaları incelenmiştir.

Abstract An examination of scout organizations belonging to the Rums - namely, Greek-speaking Orthodox subjects of the Ottoman Empire - reveals extensive evidence of their connection to the Megali Idea. These organizations opened their ceremonies and activities with the Greek national anthem, carried Greek flags in parades, and maintained contact with Greek military officers. Scouts affiliated with these organizations acted as guides for the Greek army from the moment they set foot on Turkish soil with the aim of establishing a "Greater Greece." They not only fought alongside the Greek forces but also served in various administrative and logistical roles within the Greek military offices. This article aims to uncover the relationship between the Megali Idea and the Greek scout organizations that were active in the Marmara and Western Anatolia regions - particularly in Istanbul and Izmir - during the Turkish War of Independence. In line with this objective, Greek sources were consulted, including the Greek official gazette, Greek and Rum press publications, and the scholarly works of Greek academics relevant to the subject.

Anahtar Kelimeler İzcilik · Hellen · Megali İdea · İşgal · İzci Örgütü · Batı Anadolu

Keywords Scouting · Hellen · Megali Idea · Occupation · Scout Organization · Western Anatolia

Çalışmamızda Ortodoks olan, Rumca (Yunanca) konuşan Osmanlı tebaasını "Rum" ifadesiyle andık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde "Yunanlı" kelimesini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanlıların iç içe geçtiği durumlarda "Hellen" sözcüğünü tercih ettik. Yunanlılar kendileri ve Rumları "Hellenler" olarak anmaktadırlar.

Atıf | Citation: Erdem, Nilüfer. "Greek Scout Organizations in the Marmara and Western Anatolian Regions and the Megali Idea." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 114-137. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1633744

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Erdem, N.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Nilüfer Erdem nilerdem@istanbul.edu.tr

Extended Summary

Scouting was introduced to Istanbul during the Second Constitutional Era; however, it did not gain significant momentum among the Turks at that time. Following the Ottoman Empire's defeat in the Balkan Wars, the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti) began to actively support scouting activities, particularly through Turkish sports clubs. Scouting was increasingly viewed not only as a means of fostering good citizenship but also as a preparatory activity for the defense of the nation. During this period, youth organizations affiliated with the Committee of Union and Progress were established as auxiliary bodies to promote such goals. Although five to six Turkish scout troops were active in the capital after the Armistice of Mudros, little further development occurred. It was only after the establishment of the Republic of Türkiye that Turkish scouting experienced significant growth.

In contrast, during the Armistice period, non-Muslim communities - including Greeks, Armenians, and Jews - established and maintained active scout organizations in Istanbul. For these communities, scouting became a demonstration of communal strength and visibility. Among them, the Greek scouts - namely, Greek-speaking Orthodox subjects of the Ottoman Empire - were the most prominent. To fully understand the activities of these Greek scout groups in Istanbul, one must consider the structure and ideological foundations of the Greek Scout Organization in Greece itself. Scouting was introduced in Greece in 1910 and soon gained the strong support of then-Prime Minister Eleftherios K. Venizelos. The founders and key supporters of the Greek Scout Organization were closely affiliated with both Venizelos and the irredentist ideology of the Megali Idea.

The first charter of the Greek Scout Organization in Greece, issued in 1912, stated that the organization's goal was to raise "Hellenic children" - both within and beyond the borders of the Greek Kingdom - as good citizens and soldiers. This mission statement, which clearly aligned with the ideology of the Megali Idea, also encompassed Greek-speaking Orthodox subjects of the Ottoman Empire. The charter allowed the central organization in Athens to establish local administrative boards to realize this objective, thereby enabling the formation of Greek scout troops in Ottoman territories. The Greek Scout Organization designated March 25 - the anniversary of the outbreak of "the Greek War of Independence in 1821" and a date of immense symbolic importance - as its official holiday. In some Anatolian scout groups, oath-taking ceremonies were intentionally scheduled for this date.

The earliest Greek scouts and their leaders in Istanbul and Izmir emerged from Greek gymnastics clubs. During the Turkish War of Independence, the number of Greek scout troops in Istanbul grew to 45, with units established in nearly every neighborhood inhabited by Greeks. Among the most prominent areas were Kurtuluş and Beyoğlu. Greek scouts in Istanbul were reported to have committed serious offenses, including acts of violence and murder. Outside of Istanbul, Greek scouting units were also active in Çanakkale, Dedeağaç, and Karaağaç (three troops each), and in Edirne, Uzunköprü, Kırklareli, Erdek, Mudanya, Mürefte, İznik, Gemlik, Bandırma, Bursa, and Tekirdağ (one troop each). In Western Anatolia, Greek scouting first developed in İzmir, and during the Turkish War of Independence, the number of troops in the region increased to 63. From the moment the Greek army landed in İzmir on May 15, 1919, Greek scouts provided direct support to military operations by guiding army units, fighting alongside them, and working in military offices as interpreters, couriers, and postal workers.

The official publication of the Greek Scout Organization in Greece, *İ Zoi Ton Proskopon (The Life of the Scouts)*, regularly featured news about Greek scout activities in the Marmara and Western Anatolian regions - particularly in Istanbul and Izmir - throughout the tenure of Eleftherios Venizelos. The fact that reports concerning Greek scouts in Istanbul and Izmir were consistently positioned directly below those concerning Athens-based scouts underscores the close connection between the Greek Scout Organization in Greece and its affiliates in Ottoman territories. This alignment further reveals the ideological and organizational ties between the Greek scouting movement in Marmara and Western Anatolia and the broader nationalist aspirations encapsulated in the Megali Idea. Numerous pieces of evidence attest to this connection. Greek scouts in these regions received their uniforms from Greek embassies and consulates, began their ceremonies and public events with the Greek National Anthem, and carried the Greek flag in official parades. Their oath included a commitment to serve "God and the homeland" - where "homeland" was understood not merely as the existing Greek state, but as the envisioned "Greater Greece."

Following the Turkish victory at the Battle of Sakarya, expectations placed on Greek scouts intensified. As rumors of the Greek army's impending retreat from Anatolia began to spread, the Greek population in Western Anatolia established a resistance-oriented organization called the Hellenic Anatolian Defense Organization (Elliniki Mikrasiatiki Amina, EMA), with which the Greek scouts actively cooperated. In the final days of the Greek military presence in

Anatolia, Greek scouts also took part in political mobilization efforts, notably playing a visible role in the autonomy rally for Western Anatolia led by the Greek High Commissioner Aristeidis Stergiadis in Izmir.

In light of these developments, it is not plausible to interpret Greek scouting in Marmara and Western Anatolia as a series of innocent activities involving children singing songs, engaging in physical exercise, and exploring nature. Rather, the movement functioned as a vehicle for nationalist mobilization, closely tied to political and military objectives aligned with the Megali Idea.

Giriş

Çeşitli yaş gruplarındaki gençlerin zihinsel, fiziksel, sosyal, duygusal ve karakter gelişimine katkıda bulunan bir etkinlik olan izcilik, ilk olarak İngiltere'de başlamıştır. İngiliz General Baden Powell, 1908 yılında yazmış olduğu "Scouting for Boys [Erkek Çocuklar İçin İzcilik]" isimli eserinde izciliğin ilkelerini ortaya koyarak çerçevesini çizmiştir. Baden Powell tarzı izciliği II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı başkentine taşıyanlar Ahmet ve Abdurrahman Robenson kardeşler olmuştur. Robenson kardeşlerin gayreti ile İstanbul'daki belli başlı okullarda ilk izcilik uygulamaları başlamıştır. İzcilik ilk zamanlarda "keşşaflık" olarak anılmıştır.[1] Balkan Savaşları öncesinde izcilik diğer ülkelerle kıyaslandığında hızlı yayılmamış, küçük bir zümrenin serbest zamanlarını değerlendirdiği bir etkinlik olarak kalmıştır.[2] Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında almış olduğu yenilgi akabinde basında izcilik konusu daha geniş yer bulmuş, Balkan yenilgisinin sebepleri arasında Osmanlı toplumunun beden eğitimine ve benzeri faaliyetlere gereken önemi vermediği de dillendirilmiştir.[3]

Balkan Savaşları sonrasında İttihat ve Terakki hükümeti yeni spor kulüplerinin kuruluşunu ve izcilik faaliyetlerini desteklemeye karar vermiştir. İzciliği araştırmak üzere Avrupa'ya gönderilen yetkililerin dönüşü sonrasında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın himayesinde İzciler Ocağı kurulmuş ve 1914 yılı Nisan ayında tüzüğü yayınlanmıştır. İzciler Ocağı'nın Başbuğ'u Enver Paşa olup bu tüzük, kurgusu yönüyle o günkü milliyetçilik duygularıyla uyumludur. Kaldı ki değer kazandırma uygulamaları arasında yer alan izcilik,[4] çocukları ve gençleri iyi bir insan, iyi bir vatandaş olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu hedef, 1914 tüzüğündeki izcilik andından da açıkça anlaşılmaktadır.[5]

Beden eğitiminin, spor faaliyetlerinin ve askeri eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla 1913 yılında kurulan Türk Gücü Cemiyeti sonrasında teşkil edilen Osmanlı Güç Dernekleri, gençleri kışlaya girmeden önce askerliğe hazırlamayı hedeflemişlerdir. Osmanlı Güç Derneklerine 17-20 yaş arasındaki gençler alınmış, 12-17 yaş arasındaki gençlerden oluşan İzciler Ocağı ise Osmanlı Güç Derneklerinin bir alt teşkilatı olarak faaliyet göstermiştir. İzciler Ocağı ve Osmanlı Güç Dernekleri, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla devreden çıkmış, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın ittifakının bir neticesi olarak Nisan 1916'da Osmanlı Genç Dernekleri kurulmuştur. Genç Derneklerinin başına Müfettiş-i Umumi olarak Almanya'dan Von Hoff getirilmiş, bir diğer ifadeyle İngiliz modelinden farklı bir gençlik örgütlenme modeline geçilmiştir. Osmanlı Genç Derneklerinin kuruluşuna ilişkin geçici kanun uyarınca 12-17 yaş arasındaki gençlerden "Gürbüz Derneği", 17-20 yaş arasındakilerden ise "Dinç Derneği" teşkil edilmiştir. Osmanlı tebaası tüm gençlerin bu derneklere katılımı zorunlu tutulmuş, Zafer Toprak'ın *"İttihat ve Terakki'nin yan örgütleri"* olarak nitelendirdiği ve *"gençleri yurt savunmasına hazırlayan paramiliter nitelikte kuruluşlar"* dediği bu dernekler, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı yenilgi sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası gibi tarih sahnesinden çekilmişlerdir.[6] Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da 5-6 Türk izci obası varlığını sürdürmüş, ancak pek gelişme

[1] İsmail Güven, "Osmanlı'dan Günümüze İzciliğin Gelişimi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 36, S. 1-2, 2003, s. 65-67; Zafer Toprak, "Cumhuriyet Arifesi Türkiye'de İzcilik (1923)", *Tombak – Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi*, S. 25, 1999, s. 71-72.

[2] Erol Akcan, "İşgal İstanbul'unda İzcilik Teşkilatı", *Osmanlı İstanbulu V*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 234.

[3] Erol Akcan, "İşgal İstanbul'unda İzcilik Teşkilatı", s. 234-235.

[4] Hilmi Türkyılmaz, Tuncay Canbulat, Halit Arapoğlu, Yaşar Çıraklı, "Toplumsal Değerlerin Aktarılmasında Farklı Bir Yöntem: İzcilik", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XLVII, 2020, s. 2905-2906.

[5] Zafer Toprak, "Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik", *Toplumsal Tarih*, S. 52, 1998, s. 16-17.

[6] Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi,* S. 7, 1979, s. 95-101.

[7] Erol Akcan, "İşgal İstanbul'unda İzcilik Teşkilatı", s. 243-248.

gösterememiştir.[7] Türk izciliği cumhuriyet döneminde kurumsal bir yapıya oturtulmuş ve yeni bir gelişme göstermiştir.[8]

"Mütareke yıllarında izcilik Osmanlı'daki unsurların gövde gösterisi vesilesi olmuş", İstanbul'da işgal güçleri dâhil her cemaat bir izci örgütüne sahip olmuştur. Robert Kolej'deki Amerikan İzci Örgütü, *"ABD'ye tescilliydi"*. Beyoğlu'ndaki İngiliz İzci Örgütü Londra'daki British National Headquarters diye bilinen merkeze, 1920 yılında kurulmuş olan İtalyan İzci Örgütü ise Roma'ya bağlıydı. Beş veya altı obadan oluşan Rus İzci Örgütü, İstanbul'daki Rus mültecilerin çocuklarından teşkil edilmişti.[9] İstanbul ve çevresinde faaliyet gösteren Yahudi İzci Örgütü dokuz, Ermeni İzci Örgütü otuz iki[10] obadan oluşuyordu. Bu gruplar içerisinde sayısal üstünlük Rum İzci Örgütü'ndeydi.[11]

Bu çalışmanın amacı Marmara ve Batı Anadolu bölgelerindeki Rum İzci Örgütlerinin Megali İdea, bir diğer ifadeyle Yunanistan'ın yayılmacı emelleriyle bağlantısını gözler önüne sermektir. Rum İzci Örgütlerinin Türk İstiklal Harbi dönemindeki kimi faaliyetlerine Türkiye'de kaleme alınmış akademik çalışmalarda değinilmiştir.[12] Bunlar genellikle Türkiye'deki arşivlerde yer alan belgelere dayanmakta olup Rum izciliğinin Yunanistan'ın emelleri ile bağlantısı yüzeysel olarak açıklanabilmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı topraklarındaki Rum izciliğinin Yunanistan'daki Atina merkezli izci örgütünün amaçları ve hedefleri, bir diğer ifadeyle Megali İdea ile bağlantısı ortaya konmaya çalışılmış, bu konuda Yunan resmi belge ve yayınlarından, Yunan ve Rum basın organlarından, konuyla alakalı Yunanlı akademisyenlerin çalışmalarından yararlanılmıştır.

1. Yunan İzci Örgütü'nün Kuruluşu, Şekillenmesi ve Amaçları

Yunanistan'da izcilik faaliyetleri 1910 Kasım'ında beden eğitimi öğretmeni Athanasios Lefkaditis[13] öncülüğünde başlamıştır. Öğretmeni bulunduğu Dimitrios N. Makris Eğitim Kurumlarındaki öğrencilerle ilk Yunan izci obalarını Lefkaditis tesis etmiştir. Lefkaditis, 1908 Olimpiyat Oyunları sebebiyle ziyaret ettiği Londra'da izcilik ile tanışmıştır. 1908 yılında olduğu gibi 1910 yılında da İngiliz izciliğinin Londra'daki bürolarını ziyaret etmiş ve Baden Powell tarafından izcilik konusunda şahsen bilgilendirilmiştir. Lefkaditis'e cesaret veren,[14] 1910 yılında Yunanistan'da başbakanlığı üstlenmiş olan Eleftherios K. Venizelos'tur.[15]

Lefkaditis haricinde Yunanistan'da bir izcilik örgütü tesis edilmesi konusunda dönemin pek çok önemli ismi inisiyatif almışlardır. Bunlar içinde öncelikle 1900 yılından itibaren Makedonya'yı Yunanistan'a dâhil

[8] İsmail Güven, "Osmanlı'dan Günümüze İzciliğin Gelişimi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", s. 73.

[9] Zafer Toprak, "Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik", s. 13-15.

[10] Erol Akcan, "İşgal İstanbul'unda İzcilik Teşkilatı", s. 237-238.

[11] Νικόλαος Κ. Παράδεισης [Nikolaos K. Paradisis], *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνητες Πατρίδες 1919-1922 [Unutulmayan Vatanlarda İzcilik 1919-1922]*, Β' Έκδοση [2. Baskı], Εκδόσεις Ο Μικρός Ρωμηός [Mikros Romyos Yayınları], Αθήνα [Atina], 2000, s. 12; 34; 71; 144.

[12] Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 83; 131-139; Nurhan Aydın, Rabia İşçi, "Milli Mücadele Döneminde Azınlıkların Faaliyetleri", *Müverrih*, C. 1, S.1, 2024, s. 33; Zeynel Özlü, Enver Demir, "İzmir Vilayeti İzci Teşkilatlarına Dair Bulgular (1922-1923)", *İzmir Spor Tarihi*, Ed. Günver Güneş, Bahri Okumuş, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2019, s. 224, Ferhat Eroğlu, "Daima Hazır! Osmanlı Devleti'nde İzciliğin Tarihi (1910-1922)", *Gazi Akademik Bakış*, C. 17, S. 34, 2024, s. 226-227.

[13] Yunancanın Türk Alfabesi kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye'de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görülmüştür. Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Millî Kütüphane uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan transliterasyon uygulamalarından hiçbirini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiçbirinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunancada i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek çalışmamızda Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimenin Yunanca olarak en yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.

[14] Παναγιώτης Δ. Καγκελάρης [Panayotis D. Kagkelaris], "Αθανάσιος Λευκαδίτης - Ο Κεφαλονίτης Ιδρυτής του Προσκοπισμού [Athanasios Lefkaditis – İzciliğin Kurucusu Kefalonyalı]", *Η Κεφαλονίτικη Πρόοδος [Kefalonitiki Proodos]*, T. [S]. B24, s. 31-32.

[15] Μαριάννα Δ. Χριστοπούλου [Marianna D. Hristopulu], "Ο "Ονειρόπολος Πραγματοποιός": Ελευθέριος Βενιζέλος και η Μεγάλη Ιδέα 1909-1920 ["Rüyacı Gerçekleştirici": Eleftherios Venizelos ve Megali İdea 1909-1920]", *Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Διαμόρφωση της Πολιτικής Σκέψης του: Ιδεολογικές Αφετηρίες και Επιρροές [Eleftherios Venizelos. Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesi: İdeolojik Başlangıç Noktaları ve Etkiler]*, Ιδρυμα της Βουλής των Ελλήνων [Yunan Parlamentosu Kurumu], Αθήνα [Atina], 2024, s. 257; Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, 3. Baskı, Derlem Yayınları, İstanbul, 2017, s. 77.

etmek için mücadele etmiş olan Yunan topçu subayı Pavlos Melas'ın[16] kardeşi ve Yunan deniz subayı Konstantinos (Kokos) Melas'ı[17] saymak gerekir. Konstantinos Melas, 1915-1920 döneminde Yunan İzci Örgütü'nün [Soma Ellinon Proskopon] yönetim kurulu başkanıydı. Yunan İzci Örgütü'nün kasadarlığını üstlenmiş olan Bankacı Filippos Hrisovelonis, örgüt için ekonomik kaynak yaratmak konusunda önemli bir gayret ortaya koymuştur. Atlet, milletvekili ve Venizelos hükümetlerinde ekonomi bakanlığı görevlerinde bulunmuş Miltiadis Negropontis, Yunan İzci Örgütü'nün ilk yönetim kurulunda yer alan isimler arasındadır. İlk yönetim kurulunda yer alan diğer iki isim Georgios Panas ile Nikolaos Paspatis'tir. Konstantinos Melas'ın yakın arkadaşı olan Paspatis, başkan yardımcılığını üstlenmiştir. Georgios Panas da bir Yunan deniz subayıdır.[18]

Yunan İzci Örgütü'nün gelişmesine Antonis Benakis ve ailesi önemli bir sermaye aktarmıştır. Benakis ailesi İskenderiye'de pamuk ticareti ile uğraşan varlıklı bir ailedir ve bir ayakları hep Yunanistan'da olmuştur. Antonis Benakis'in babası Emmanuil Benakis, Venizelos'un kurduğu Liberal Parti bünyesinde yer almış ve 1910 yılında Atina bölgesinden milletvekili seçilmiştir. Venizelos hükümetlerinde tarım, ticaret ve sanayi ile ekonomi bakanlıklarında bulunmuş ve 1914 yılında Atina belediye başkanlığını üstlenmiştir. Antonis Benakis ise 1897 Osmanlı–Yunan Savaşı'na katılmış, Makedonya'daki birtakım Yunan/Rum çetelerinin silahlanmasına katkı sunmuştur. Balkan Savaşları döneminde de Yunanistan'ı desteklemiş olan Antonis Benakis, Venizelos hükümetinde ekonomi bakan yardımcılığı görevinde bulunmuş ve İskenderiye'de Yunan İzci Örgütü'nün bir kolunu kurmuştur.[19] Görüldüğü gibi Yunanistan'da izciliğin gelişmesine ve örgütlenmesine katkı sunmuş isimler Venizelos'a ve Megali İdea'ya inanmış isimler olup dönemin toplum hayatının görünür şahsiyetleridir.[20]

Yunan İzci Örgütü'nün ilk tüzüğü Kral Georgios'un Naibi Veliaht Konstantin tarafından 20 Mayıs 1912 tarihinde onaylanmış ve 9 Haziran 1912 tarih ve 179 sayılı Yunan resmi gazetesinde yayınlanmıştır. Burada Yunan resmi gazetesinde yer aldığı şekilde zikredilen tarihler, Yunanistan'ın o dönemde kullanmış olduğu Jülyen takvime göredir. Jülyen takvim, miladi takvimin on üç gün gerisindedir.[21]

Otuz bir maddeden oluşan Yunan İzci Örgütü'nün tüzüğünün birinci maddesi, *"Yunan İzci Örgütü ismiyle Atina merkezli bir kulüp teşkil edilmiş olup amacı Krallığın [Yunan Krallığının] her yerinde ve dışındaki Hellen çocuklarının iyi ve saf [temiz yürekli] vatandaşlar ve askerler olmalarını sağlayacak şekilde manevi ve vücut gelişimini sağlamaktır"* şeklinde düzenlenmiştir. Görüldüğü gibi Yunan İzci Örgütü'nün ilk tüzüğünden itibaren Yunan Krallığının içindeki ve dışındaki "Hellen çocukları" denilerek, "Yunanlı çocuklar" ile birlikte "Rum çocukları" da düşünülmektedir. Kaldı ki Yunanlılar, kendileri ve Rumları "Hellenler" olarak anmaktadırlar. Esasen tüzüğün birinci maddesindeki cümle, Yunanistan Başbakanı Kolettis'in 1844'te anayasa kongresindeki *"Yunan Krallığı tüm Yunanistan değil, yalnızca onun en küçük ve en eski parçasıdır. Doğma büyüme Hellen olan kimse yalnızca bu krallık içerisinde yaşayan değil, aynı zamanda İyonya'da, Tesalya'da, Serez'de, Edirne'de, İstanbul'da, Trabzon'da, Girit'te, Sisam'da ve Yunan tarihi ya da Hellen ırkıyla ilişkili*

[16] Pavlos Melas hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Π. Ναταλία Μελά [P. Natalia Mela], *Παύλος Μελάς [Pavlos Melas]*, Εκδόσεις Δωδώνη [Dodoni Yayınları], Αθήνα [Atina], 1998; "Παύλος Μελάς [Pavlos Melas], *Εγκυκλοπαίδεια 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, T. [C.] 12, s. 225-226.

[17] "Κωνσταντίνος Μελάς [Konstantinos Melas]", *Εγκυκλοπαίδεια 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, T. [C.] 12, s. 224.

[18] "ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü]", (Çevrimiçi), https://www.sep.org.gr/el/static/history , (Erişim Tarihi: 30.12.2024).

[19] "Αντώνης Μπενάκης [Antonis Benakis] (1873-1954)", (Çevrimiçi), https://www.xn-----f9bkh3fck.gr/meli/ntonis-mpenakis-1873-1954/ , (Erişim Tarihi: 30.12.2024).

[20] Δέσποινα Α. Τριανταφυλλίδου [Despina A. Triatafillidu], *Πρόσκοποι του Έθνους: Προσκοπική Ιδεολογία και Δραστηριότητες στις Νέες Χώρες [Ulusun İzcileri: Yeni Vatanlarda İzcilik İdeolojisi ve Faaliyetleri]*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης [Selanik Aristoteles Üniversitesi], Θεσσαλονίκη [Selanik], 2011, s. 26-31.

[21] Bu dönemin Yunan ve Rum gazeteleri ile Yunanistan resmi gazetesi üzerindeki tarihler Jülyen takvime göredir. Biz, gazete ve dergilere atıf yaptığımızda Jülyen takvimi parantez içerisinde vereceğiz. Atıflarda parantez içinde olmayan tarihler miladi takvimdedir. Yunanistan 13 Şubat 1923'e kadar eski, yani Jülyen takvimini takip etmiştir. Bu tarihten itibaren miladi takvime geçmiştir. Metin içerisinde Jülyen takvimle vermemiz gereken bilgiler söz konusu olduğunda bu durum belirtilmiştir. Aksi halde tarihler miladi takvime göredir.

herhangi bir toprakta yaşayandır..." ifadesi[22] ile bire bir örtüşmektedir. Kolettis'in bu sözleri, Megali İdea'nın ilk ifade edilişi olarak kabul edilmektedir. Oysa Türk izciliğinin gelişimi konusunda yazılar kaleme almış olan Zafer Toprak mütareke yıllarında İstanbul'daki Rum izcilerinden söz ederken, bunların yerel Rum cemaatinden maddi ve manevi destek gördüklerini ve Atina ile bağlantılarının olmadığını kaydetmiş, bir diğer ifadeyle Osmanlı topraklarındaki Rum izcilerin Yunanistan ile bağını tam manası ile açıklayamamıştır.[23]

Megali İdea Türkçeye Büyük Fikir, Büyük Mefkûre ya da Büyük Ülkü olarak çevrilebilir ve Balkanlarda ulusal bütünleşme ile genişlemenin en uzun soluklu programlarından biridir. Tarihsel olarak Hellenlere ait olduğu "varsayılan (!)" tüm bölgelerin Yunanistan ile birleşmesini hedeflemektedir. Yunanistan'a dâhil edilmesi düşünülen bölgeler Yedi Adalar (İyon Adaları), Tesalya, Epir, Makedonya, Trakya, Anadolu'nun bir bölümü, Kuzey Ege Adaları, On İki Ada, Girit, Kıbrıs ve Pontus olarak anılan Doğu Karadeniz bölgesidir. Bu sebeple Türkiye'deki bilim ve diplomasi çevrelerince *"Hellen emperyalizmi"* veya *"Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltme projesi"* olarak görülmüştür.[24] Megali İdea'nın diğer önemli bir amacı ise Rum cemaatlerin bulunduğu Anadolu ve Trakya'da Yunan Devleti'nin verdiği amaçlar ve içerikle faaliyet gösteren okullar açarak Hellen (Yunan) ulusçuluğunu işlemektir. Bu şekilde Yunanistan'ın sembolik sınırlarını genişleteceği ve amaçladığı toprakları almak için harekete geçtiğinde Osmanlı tebaası Rumlarca da destekleneceği düşünülmüştür.[25]

Yunan İzci Örgütü tüzüğünün ikinci maddesinde *"Hellen çocuklarının iyi ve saf [temiz yürekli] vatandaşlar ve askerler olmalarını sağlamak"* hedefine yönelik olarak izcilere manevi değerlerin öğretilerek sağlıkla ilgili bilgiler aktarılacağı, uygun geziler tertiplenerek kırsal hayat sevgisinin verileceği ve çocukların fiziksel özelliklerinin geliştirileceği ifade edilmiştir. Tüzüğün devamında yönetim kurulunun nasıl teşkil edeceği, görevleri ve bu görevleri icra şekli hükme bağlanmıştır. Yirmi dördüncü maddede gerekli görüldüğünde kadınların gözetiminde kız izci obalarının kurulabileceği, yirmi beşinci maddede ise Atina'daki merkezin Hellen çocuklarında izciliğin gelişmesi adına yerel yönetim kurullarını tesis edebileceği ifade edilmiştir. Tüzükteki bu hükmün, Osmanlı topraklarındaki izciliğin gelişimini ve Rum izcilik örgütlerinin Türk İstiklal Harbi dönemindeki etkinliklerinin zeminini hazırladığını ifade edebiliriz. Kaldı ki yirmi altıncı maddeye göre Atina'daki merkez, yerel yönetim kurullarının, oluşumların faaliyetlerini denetleyecek, kendi tüzüğü haricinde başka tüzükler kullananları dağıtabilecektir. Yirmi yedinci maddede Yunan İzci Örgütü'ne 10-18 yaş aralığındaki çocukların katılabilecekleri, yirmi dokuzuncu maddede ise Yunan İzci Örgütü'nün bayramının 25 Mart olduğu kaydedilmiştir. Belirtmek gerekir ki Yunan İhtilali Jülyen takvimle 25 Mart 1821'de başlamış olup bu tarih Hellenler için önemli ve sembolik değer taşımaktadır.[26] Zira 25 Mart aynı zamanda Ortodoks Hıristiyanların Evaggelismos Yortusunu kutladıkları gündür. Ortodoksluk inancına göre o gün Meryem'e Cebrail tarafından *"dünyanın kurtarıcısı olacak"* bir çocuk doğuracağı müjdelenmiştir.[27] Tüzüğe göre kutlamaların

[22] Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 66.

[23] Zafer Toprak, "Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik", s. 19.

[24] Ergün Aybars, "200 Yıllık Tarihe Bakış: Yunan ve Haçlı Emperyalistlere Karşı Türkiye", *Mora Katliamı ve Anadolu'da Yunan Mezalimi Sempozyumu (15-16 Kasım 2021) Bildiriler Kitabı*, ed. Neşe Özden, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2024, s. 755-768; Kamuran İnan, "Türk – Yunan İlişkilerinde Dinamikler", *Tarih Boyunca Türk – Yunan İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 93.

[25] Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης [Pashalis M. Kitromilidis], "Νοερές Κοινότητες και οι Απαρχές του Εθνικού Ζητήματος στα Βαλκάνια [Akıllı Cemaatler ve Balkanlarda Ulusal Meselenin Başlangıcı]", *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα [Çağdaş Yunanistan'da Ulusal Kimlik ve Ulusalcılık]*, Εκδόσεις Μορφοτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης [Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis Yayınları], Αθήνα [Atina], 1997, s. 90-93; Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος [İoannis S. Koliopulos], "Η Μεγάλη Ιδέα της Εθνικής Ολοκλήρωσης [Ulusal Bütünleşmenin Megali İdeası]", (Çevrimiçi), https://www.kathimerini.gr/society/429125/i-megali-idea-tis-ethnikis-oloklirosis/ (Erişim Tarihi: 26.12.2024).

[26] Bkz. İoannis N. Grigoriadis, *Kutsal Sentez Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak*, çev. İdil Çetin, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2024, s. 61-67; Cezmi Eraslan, "Balkan Coğrafyasından Çekilmenin Tarihi Arka Planı – Büyük Devletlerin Kurduğu ve Türkiye Aleyhine Büyüttüğü Devlet: Yunanistan", *Doktor Sadık Ahmet*, ed. Nilüfer Erdem, YTB Yayınları, Ankara, 2021, s. 15-29.

[27] "Ο Ευαγγελισμός τις Θεοτόκου [Meryem'e Çocuk Doğuracağının Müjdelenmesi]", *Φωνή Κυρίου [Foni Kiriyu]*, T. [S.] 12 (2808), 25.3.2007, s. 25.

ne şekilde gerçekleştirilecekleri Atina merkezi tarafından belirlenecektir.[28]

Balkan Savaşları esnasında Yunan izcilerin çeşitli yararlılıkları görülmüştür. Hastanelerde gönüllü hizmet vermiş, yaralanmış Yunan askerlerinin taşınmasında ve mektuplaşmasında yardımcı olmuşlardır. Bunun yanında hastanelerde tedavi görenlerin psikolojisini düzeltme misyonunu üstlenmişler, hatta bu amaçla amatör tiyatro grupları teşkil etmişlerdir. Aşevleri için malzeme teminine, yemeğin hazırlanmasına ve dağıtımına, askeri bürolarda yazışmaların gerçekleştirilmesine ve bunların güvenli bir şekilde alıcısına ulaşmasına yardımcı olmuşlardır. Genç subaylarla takviye edilen izci birlikleri Yunan ordusunun belli bir bölgeyi ele geçirmesi için hizmet etmişlerdir.[29] Balkan Savaşları döneminde izcilerin göstermiş olduğu yararlılıklar, izciliğin pedagojik amaçlar haricinde savaş zamanlarında devlete hizmet olarak da değerlendirilebileceğini düşündürmüştür. 1914 yılında İl. Konstantinidis Lisesi öğrencilerinden ilk kız izci obası kurulmuştur. Temmuz 1914'te Yunan İzci Örgütü lideri, bir diğer ifadeyle başbuğu olarak Yunan Kralı Konstantin ilan edilmiş ve Konstantin bu görevi 1917'de sürgün edilene dek sürdürmüştür.[30]

Kral Konstantin'in Yunan İzci Örgütü'nün liderliğine getirilmesi esasen doğaldır. Kendisi Balkan Savaşları döneminde Yunan ordusunun başkomutanı idi ve Balkan Savaşlarında Yunanistan nüfusunu ve yüzölçümünü ikiye katlamıştı.[31] Danimarka Kralı Christian'ın ikinci oğlu Prens Guillaume – Georges Glücksburg, 1863'te Yunan Kralı I. Georgios olarak tahta çıkmış, 1913'te Selanik'te öldürülmesi üzerine taht I. Konstantin'e geçmişti.[32] Bu dönemde "İzcilerin Kral Marşı" ile Konstantin'e *"yenilmez dev"* olarak hitap edilmekte ve *"her yere özgürlük saç"* denilerek Megali İdea'ya gönderme yapılmaktaydı.[33] Konstantin, Türk İstiklal Harbi döneminde Megali İdeacı çevrelerce Bizans İmparatoru XI. Konstantin Paleologos'un ardılıymışçasına "XII. Konstantin" olarak anılmıştır.[34] Bu söylem Hellenlerin inandıkları bir efsaneye dayanmaktadır. Bu efsaneye göre İstanbul'un fethedileceğini fark eden Konstantin Paleologos, imparatorluk giysilerini çıkararak kılıcını eline almış ve savaşmaya başlamıştır. Ancak İmparator, Fatih Sultan Mehmet'in askerleri tarafından kuşatıldığında bir melek tarafından kavranarak taşlaştırılmış ve bir mağaraya gizlenmiştir. Bu efsaneye göre imparator, zamanı geldiğinde İstanbul'u yeniden almak için melek tarafından uyandırılacaktır.[35]

Balkan Savaşlarında izcilerin gösterdikleri yararlılıktan ilham alınarak Yunan resmi gazetesinin Jülyen takvimle 26 Kasım 1914 tarih ve 350 sayılı nüshasında "Askeri Ön Eğitim ve Mükemmelleştirilmesi" konusunda bir yasa yayınlanmıştır. Burada Yunan İzci Örgütü'nün *"Devlet Tarafından Onaylanmış Örgüt"* yetkilerine sahip olarak gençlere askeri ön eğitim verebileceği kabul edilmiştir. Yasanın altıncı maddesinde on dört yaşını tamamlamış gençlerin askeri ön eğitime alınabilecekleri ve bu eğitimin en az üç yıl olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu askeri ön eğitimin amacı gençlerin disipline ve sorumluluk almaya erken yaştan itibaren alıştırılmaları, iş birliğinin öğretilmesi ve kırsal yaşamın sevdirilmesidir. Yasanın sekizinci maddesinde üç yıl bu eğitimi almış ve askeri yetkinlik diploması sahibi bir gencin kurasından önce askerliğini yapabileceği hükme bağlanmıştır. Başbakan Venizelos, bu dönemde savaş bakanlığını da üstlenmiş durumdadır.[36]

---

[28] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Hükümetinin Gazetesi],* Τεύχος Πρώτον [Birinci Fasikül], Αριθμός Φύλλου [Gazete Sayısı] 179, Αθήνα [Atina], 22.06.1912 (09.06.1912), s. 1102-1104.

[29] Ι. Κ. Μαζαράκης Αινίαν [İ. K. Mazarakis Enian], *Αγώνες του Νεότερου Ελληνισμού [Çağdaş Yunanların Mücadeleleri],* Εκδώσεις Δωδώνη [Dodoni Yayınları], Αθήνα [Atina], 2003, s. 108-109. Erol Akcan, "İşgal İstanbul'unda İzcilik Teşkilatı", s. 234-235.

[30] Δέσποινα Α. Τριανταφυλλίδου [Despina A. Triatafillidu], *Πρόσκοποι του Έθνους... [Ulusun İzcileri...],* s. 34-35.

[31] Κώστας Χατζηαντωνίου [Kostas Haciantoniyu], *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας 1821-1914 [Yeni Yunanistan Tarihi 1821-1914],* Εκδόσεις Διόρασις [Diyorasis Yayınları], Αθήνα [Atina], 2002, s. 276.

[32] Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu*, S. 58, 2016, s. 104-106.

[33] Δέσποινα Α. Τριανταφυλλίδου [Despina A. Triatafillidu], *Πρόσκοποι του Έθνους... [Ulusun İzcileri...],* s. 35.

[34] "Η. Α. Μ. Κωνσταντίνος ο ΙΒ' Έρχεται εις το Μέτωπον [XII. Konstantin Cepheye Geliyor]", *Κόσμος [Kosmos],* 30.5.1921 (17.5.1921), s. 1.

[35] "Μαρμαρωμένος Βασιλιάς [Taşlaşmış Kral]", (Çevrimiçi), https://www.haniotika-nea.gr/o-marmaromenos-vasilias/ (Erişim Tarihi: 24.12.2024).

[36] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Hükümetinin Gazetesi],* Τεύχος Πρώτον [Birinci Fasikül], Αριθμός Φύλλου [Gazete Sayısı] 350, Αθήνα [Atina], 9.12.1914 (26.11.1914), s. 1888-1889.

1915 Şubat ayında izcilik zorunlu ders olarak okul müfredatına dâhil edilmiş, özel ve devlet okullarında izcilik obaları teşkil edilmesine karar verilmiştir. Yunan İzcilik Örgütü'nün 1915'teki tüzüğünde, Yunan İzci Örgütü mensuplarının yaşının 15'ten az, 40'tan fazla olamayacağı, toplantılarına eğitim, savaş ve denizcilik bakanlıklarından temsilcilerin katılabilecekleri kaydedilmiş, ilk kez Yunan devletinin izci örgütünün yönetimine dahlinin esası belirlenmiştir.[37] Yunanistan'da izcilikle ilgilenen Stathopulos, söz konusu dönemde Konstantinos Melas'ın *"İzcilerin atıcılıkta gelişip gelişmediklerini kontrol edeceğim. Çünkü en önemli hedeflerden biri, atıcılık eğitimidir"* ve *"İzcilerin mesafe tayininde ve topografik haritayı okumak konusunda eğitilip eğitilmediklerini test edeceğim"* şeklindeki sözlerine dikkat çekmiştir.[38] Tüm bu söylem ve eylemler, dünya savaşının başladığı bir dönemde askeri olarak daha eğitimli bir genç grubu yaratma hedefine yöneliktir.

Almanya'nın askeri dehasına hayranlığından ve Kayzerin kız kardeşi Sofia ile evli olmasından dolayı Konstantin Alman yanlısı addedildiğinden,[39] müttefiklerin notası akabinde 1917 Haziran ayı içerisinde Yunanistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır.[40] Gelişme üzerine Yunan İzci Örgütü'nün yönetim kurulu, Eleftherios K. Venizelos'u lider [genikos arhigos] olarak seçmiştir. Venizelos bu unvanı 1920 Kasım'ına kadar korumuştur. Unutmamak gerekir ki 1920 Kasım'ında gerçekleştirilen seçimlerle Yunanistan'da iktidar değişmiş,[41] bu gelişme üzerine Venizelos, Yunanistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır.[42]

Venizelos izcilerin gösteri ve toplantılarına katılarak, Yunanistan dışındaki Hellenlerden gelen maddi desteği yönlendirdiği gibi kendisi de maddi destekte bulunarak, Yunan aydınlarını izciliği desteklemek konusunda harekete geçirerek, İngiltere'den izcilik için gerekli malzemelerin teminini sağlayarak izciliği desteklemiştir.[43] Bu dönemde izcilik ile ilgili çeşitli yayınlar içerisinde *"İzcilerin Hayatı"* olarak Türkçeye çevirebileceğimiz *"İ Zoi ton Proskopon"* isimli bir de dergi yayınlanmıştır. Dergi, Yunan İzci Örgütü'nün resmi yayın organı olup önce ayda bir, sonrasında on beş günde bir yayınlanmıştır. Derginin 1918 yılı Ocak ayına ait nüshasında ilk sayısının 1917 Haziran'ında yayınlandığı bilgisi verilmektedir.[44] Konstantin'in 1917 Haziran ayı içerisinde Yunanistan'ı terk ettiği göz önünde bulundurularak ülkenin itilaf devletlerinin yörüngesine tam olarak girmesi sonrasında söz konusu derginin yayın hayatına başladığı ifade edilebilir.

Jülyen takvimle 21 Kasım 1917 tarih ve 268 sayılı Yunan resmi gazetesinde yayınlanmış olan 1066 sayılı yasaya özel olarak değinmekte yarar vardır. *"Yunan İzci Örgütü'nün Tesisine İlişkin"* 1066/1917 sayılı yasa, on dokuz maddeden oluşmaktaydı ve Konstantin'in oğlu, o dönemin Yunan Kralı Aleksandros tarafından onaylanmıştı. Birinci maddesinde Yunan İzci Örgütü'nün devletin gözetiminde olacağı ifade edilmiş, ikinci maddede örgütün amacı *"Hellen çocukların"* bedenlerinin ve manevi değerler aşılanarak karakterlerinin gelişimi, ayrıca askeri ön eğitimden geçirilmeleri olarak ifade edilmiştir. Yunan İzci Örgütü, yasanın üçüncü maddesine göre on beş kişilik bir yönetim kurulu tarafından idare edilecekti. Bunun beşi savaş, ikisi denizcilik, sekizi de eğitim bakanlığından olacak, üyeler bu görevi üç yıl süreyle icra edeceklerdi. Yasanın yedinci maddesine göre Yunan İzci Örgütüne mensup obalar 10-20 yaş arasındaki *"Hellen"* çocuklarından

[37] Δέσποινα Α. Τριανταφυλλίδου [Despina A. Triatafillidu], *Πρόσκοποι του Έθνους... [Ulusun İzcileri...],* s. 37-38.

[38] Χρήστος Ζαχ. Σταθόπουλος [Hristos Zah. Stathopulos], *Νεανικές Οργανώσεις στην Ελλάδα. `Ο Ελληνικός Προσκοπισμός στα Έτη 1923-1939 [Yunanistan'da Genç Örgütleri. 1923-1939 Yıllarında Yunan İzciliği],* Πανεπιστήμιο Αιγαίου [Ege Üniversitesi], Διδακτορική Διατριβή [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Μυτιλήνη [Midilli], 2017 s. 103.

[39] Γιώργος Βεντήρης [Yorgos Ventiris], *Η Ελλάς του 1910-1920 [1910-1920'ın Yunanistan'ı],* Τ. [C.] 2, Εκδόσεις Ίκαρος [İkaros Yayınları], Αθήνα [Atina], 1970, s. 23.

[40] Detay için bkz. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı...*, s. 92-106.

[41] Gunar Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936 [Yunanistan'da Siyasi Partiler 1821-1936],* Τ. [C.] 2, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης [Milli Banka Kültür Kurumu], Αθήνα [Atina], 2004, s. 937-952

[42] Πηνελόπη Δέλτα [Pinelopi Delta], *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος [Eleftherios K. Venizelos],* Αθήνα [Atina], 1978, s. 60-73.

[43] Δέσποινα Α. Τριανταφυλλίδου [Despina A. Triatafillidu], *Πρόσκοποι του Έθνους... [Ulusun İzcileri...],* s. 40.

[44] "Το Περιοδικό Μας [Dergimiz]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* Ιανουάριος 1918 [Ocak 1918], s. 1.

oluşacaktı. Yasanın dokuzuncu maddesinde askeri ön eğitimin amacı, *"ergenleri askerliğe ve savaşta vatana hizmete hazırlamak"* olarak verilmişti.[45] 1066/1917 sayılı yasada 1920 yılında birtakım değişiklikler yapılmışsa da işaret etmiş olduğumuz hususlarda herhangi bir farklılık ortaya çıkmamıştır.[46]

Söz konusu yasa ile ilgili olarak Stathopulos izcilikle ilgili doktora tezinde, Yunan ordusunun Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Anadolu Harekâtı döneminde izciliğin önemli destekçisi olduğuna dikkat çekmiş, 1066/1917 sayılı yasayla ordu ile izcilik ilişkisinde farklı bir evreye gelindiğini ifade etmiştir. Stathopulos'a göre ordu ile izcilik arasındaki yakın ilişki Makedonya ve Ege Adalarının Yunanistan'a dâhil edilmesi akabinde *"izcilerin ulusal restorasyonun tesisinde aktif rol almaları"* neticesinde ortaya çıkmıştır. İzciler bir gün iyi asker olacak, askerliği kaçmaları gereken bir zorunluluk, *"angarya"* olarak görmeyecek ve Megali İdea'ya hizmet edecek şekilde eğitilmeliydiler.[47]

2. Marmara Bölgesindeki Rum İzci Örgütleri

İstanbul'daki ilk Rum izcileri ve liderlerinin kökeni Beyoğlu [Pera] merkezli "Ermis" ve Kurtuluş [Tatavla] merkezli "İraklis" Rum jimnastik kulüplerine dayanmaktadır. Ermis 1877 yılında kurulmuş, 1922'de "Pera Kulüp" ve 1923'te "Beyoğlu Spor Kulübü [Athlitikos Sillogos Pera]" adını almıştır.[48] Kurtuluş'ta faaliyet göstermiş olan İraklis'in kuruluş tarihi ise 1896'dır.[49] İlk Rum izcileri ve liderlerinin bu kulüplerden çıkmış olması şaşırtıcı değildir. Osmanlı Devleti'nde spor kulüplerinin milliyetçilik faaliyetlerindeki rolünü ele almış olduğu makalesinde Nejla Günay, bağımsızlığı amaçlayanların *"her türlü ortama dayanıklı, silah kullanmayı bilen, disiplin altında hareket etme yeteneği kazanmış"* bireylere ihtiyaç duyduklarına dikkat çekmiştir. Bunu açıktan yapamayacaklarına göre de spor kulüpleri tesis etmişlerdir.[50]

İraklis ile yine Kurtuluş'ta faaliyet gösteren "Proodos [Terakki]" isimli maarifperver cemiyet, 1918 yılının Aralık başında, Mondros Mütarekesi'nden yaklaşık bir ay sonra birleştiklerini ve "Kurtuluş Rum Birliği [Ellinikos Sindesmos Tataulon]" ismini aldıklarını duyurmuşlardır. Bu birliğin amacı, *"Kurtuluş'taki büyük Rum Ortodoks Cemaatinin geliştirilmesi ve yükseltilmesidir"*. Birliğin 1919'da İstanbul'da basılmış tüzüğünde Kurtuluş'taki Rum Ortodoks cemaatin istisnasız *"Hellen [Yunan] ırkının mensubu"* olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeple birliğe bu yeni dönemde pek çok görevin düştüğü, Kurtuluş'taki Rum Ortodoks cemaatin *"Hellen karakterini talep ettiği"* vurgulanmıştır. Tüzükte gençlerin vücutlarını geliştirmeleriyle alakalı olarak jimnastik salonundan söz edildiği gibi her türlü *"himaye ve desteğe"* ihtiyaç duyan Kurtuluşlu Rum izcilerin ücret ödemeksizin jimnastik salonunu kullanabilecekleri ifade edilmiştir. Birliğin daire şeklindeki mührünün etrafında ismi yazmakta, ortasında *"ulusal yeniden canlanmanın sembolü"* olarak Zümrüdü Anka kuşu yer almaktaydı.[51]

Ermis ve İraklis haricinde I. Meşrutiyet döneminden itibaren Büyükdere, Boyacıköy, Ortaköy, Bakırköy, Yeşilköy, Kadıköy, Moda ve Adalar gibi İstanbul'un pek çok semt ve köyünde Rum jimnastik kulüpleri faaliyet

[45] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Hükümetinin Gazetesi],* Τεύχος Πρώτον [Birinci Fasikül], Αριθμός Φύλλου [Gazete Sayısı] 268, Αθήνα [Atina], 04.12.1917 (21.11.1917), s. 1148-1150.

[46] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Hükümetinin Gazetesi],* Τεύχος Πρώτον [Birinci Fasikül], Αριθμός Φύλλου [Gazete Sayısı] 40, Αθήνα [Atina], 02.03.1920 (18.02.1920), s. 394-397.

[47] Χρήστος Ζαχ. Σταθόπουλος [Hristos Zah. Stathopulos], *Νεανικές Οργανώσεις στην Ελλάδα... [Yunanistan'da Genç Örgütleri...],* s. 101-102

[48] Σταύρος Σουντουλίδης [Stavros Sudulidis], "26 Απριλίου: Η Γέννηση του Ερμή στην Κωνσταντινούπολη και ο ΠΑΟΚ [26 Nisan: İstanbul'da Ermis'in Doğuşu ve PAOK]", (Çevrimiçi), https://www.ertnews.gr/anadromes/apo-ton-ermi-konstantinypolis-to-1877-eos-ti-beyoglu-sports-club-144-chronia-istorias/ (Erişim Tarihi: 02.01.2025).

[49] Ανδρέας Μπαλτάς [Andreas Baltas], "Ο Ελληνικός Αθλητισμός στην Κωνσταντινούπολη 1877-1922 [İstanbul'da Rum Sporu 1877-1922]", *Μικρασιατική Σπίθα [Mikrasiatiki Spitha],* T. [C.] 19, Σέρρες [Serez], 2015, s. 68.

[50] Nejla Günay, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü", *Belleten,* C. 81, S. 292, 2017, s. 925.

[51] *Ελληνικός Σύνδεσμος Ταταούλων Κανονισμός [Kurtuluş Rum Birliği Tüzüğü],* Κωνσταντινούπολη [İstanbul], 1919, s. 1-31.

göstermiş, bunların çoğu "Hellen Spor ve Jimnastik Örgütleri Birliği [Sindesmos Ellinikon Athlitikon ke Gimnastikon Somation]"nin üyesi olmuşlardır. Bu birliğe üye olan kulüpler Atina'da her yıl gerçekleştirilen "Panhellen Müsabakaları [Panellinies Agones]"nda yer almışlardır. İstanbul'daki Rum jimnastik kulüplerinin müsabakalara katılmalarına Yunan devleti ekonomik destek sunmuştur. Ayrıca söz konusu kulüpler Yunan yetkilileri ve spor çevreleri ile yakın temas halinde olmuşlardır. İstanbul'daki Rumların jimnastik kulüplerini ele aldığı çalışmasında Baltas, bu kulüplerin Rum cemaatin burjuva sınıfı tarafından idare edildiklerini ve bunların da her fırsatta Megali İdea'ya bağlılıklarını vurguladıklarını ifade etmiştir.[52] Esasen 25 Ekim 1918 tarihinde İttihatçılara boyun eğmekle suçlanan Patrik V. Germanos'un[53] maruz kaldığı saldırılar neticesinde istifası akabinde[54] Türk İstiklal Harbi boyunca, Patrik Vekili Dorotheos'tan Patrik IV. Meletios'a kadar Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nde Venizelistler, Megali İdea taraftarları hüküm sürmüş ve İstanbul Rum cemaatinin idaresi bu zümrenin eline geçmiştir.[55]

Table 1

İstanbul'daki Rum izci obalarının yerleşimlere göre dağılımı[56]

İstanbul'un Semt ve Köylerinin İsmi	Oba Sayısı	İstanbul'un Semt ve Köylerinin İsmi	Oba Sayısı
Cibali	1	*Beykoz*	1
Yeşilköy	1	*Yeniköy*	1
Büyükdere	1	*Beyoğlu*	10
Vaniköy	1	*Adalar*	1
Boyacıköy	1	*Paşabahçe*	1
Yenikapı	1	*Çengelköy*	1
Bebek	1	*Kurtuluş*	5
Galata	2	*Fener*	2
Beşiktaş	1	*Üsküdar*	1
Kumkapı	1	*Samatya*	1
Bakırköy	1	*Kadıköy*	2
Arnavutköy	1	*Diğer*	5
Ortaköy	1		

Nikolaos Paradisis, İstanbul, Trakya ve Batı Anadolu'da 1919-1922 dönemindeki Rum izci örgütleri hakkında bilgi aktardığı kitabında, İstanbul'da izcilik yapmış Petros Kuris'in anılarına da yer vermiştir. Kuris anılarında, ilk Rum izci üniformasını Kurtuluş'tan Panos Konstantinidis ve Aristotelis Gerardos'un giydiklerini nakletmiştir. Bu iki Rum genci Yunan Elçiliğine izci üniformalarının geldiğini duyduklarında koşmuşlar ve o akşamki izci toplantısına üniformaları ile katılmışlardır. Sonraki gün İstanbul sokaklarında üniformalı ilk yüz Rum izci boy göstermiş ve bu sayı giderek artmıştır.[57] Öyle ki 1919 Eylül'ünde İstanbul'da Rum izci obası sayısı 15 iken,[58] ilerleyen süreçte bu sayı 45'e ulaşmıştır. Her obanın kendine özgü mektup kâğıdı, zarfı,

[52] Ανδρέας Μπαλτάς [Andreas Baltas], "Ο Ελληνικός Αθλητισμός στην Κωνσταντινούπολη ... [İstanbul'da Rum Sporu ...]", s. 68-74.

[53] Dilek Kübra Gürgül, *II. Meşrutiyet Döneminde Karamanlıca Bir Basın Organı: Aktis Mecmuası (1913-1915),* İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 57.

[54] *Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ) [Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi],* Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Eleftherios Venizelos Arşivi] 02-24.

[55] Σταύρος Α. Νανάκης [Stavros Nanakis], "Η Χηρεία του Οικουμενικού Θρόνου και η Εκλογή του Μεταξάκη 1918-1919 [Ekümeniklik Tahtının Boşluğu ve Metaksakis'in Seçilmesi]", Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης [Selanik Aristoteles Üniversitesi], Διδακτορική Διατριβή [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Θεσσαλονίκη [Selanik], 1988, s. 112.

[56] Νικόλαος Κ. Παράδεισης [Nikolaos K. Paradisis *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνιτες Πατρίδες...* Unutulmayan Vatanlarda İzcilik..., s. 10-13.

[57] Νικόλαος Κ. Παράδεισης [Nikolaos K. Paradisis], *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνιτες Πατρίδες... [Unutulmayan Vatanlarda İzcilik...],* s. 2.

[58] "Κίνησις Προσκοπικών Ομάδων Κωνσταντινούπολις [İstanbul İzci Obalarının Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 28.09.1919 (15.09.1919), s. 270-271.

mührü ve bayrağı söz konusuydu. Rum izci obalarından 1., 2., 3., 9. ve 10. obalar Kurtuluş'a, 4., 5., 6., 12., 16., 18., 19., 24., 26. ve 36. obalar Beyoğlu'na mensuptu. Numaralarından İstanbul'daki ilk Rum izci obalarının Kurtuluş'ta kurulduğu ve bunu Beyoğlu'nun takip ettiği anlaşılmaktadır. İstanbul'daki Rum izci obaları hakkında fotoğraflar da yayınlayan[59] Yunan İzci Örgütü'nün resmi yayın organı olan *İ Zoi Ton Proskopon'*da Kurtuluş'taki ilk obaların Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından birkaç gün sonra tesis edildiği bilgisi yer almıştır.[60]

1919 yılının Mart ayı içerisinde Yunanlı Başkomutan Paraskevopulos İstanbul'u ziyaret etmiş, İstanbul'da bulunduğu dönemde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinden de yolunu geçirmiştir. Paraskevopulos Patrikhane ziyareti esnasında karşılaştığı manzarayı tasvir ederken, Rum izcilerin bazılarının el ele tutuşarak, bazılarınınsa hareket halinde kendisini görmeye gelen Rumların teşkil ettiği kalabalığı kontrol etmeye çalıştıklarından ve düzeni sıkı bir şekilde koruduklarından söz etmiştir.[61] Paraskevopulos'un bu anlatımı, İstanbul'daki Rum izcilerin ilk yemini öncesine karşılık gelmektedir.

İstanbul ve çevresindeki Rum izcilerin ilk yemin töreni 30 Mayıs (17 Mayıs) 1919'da gerçekleştirilmiş, o gün Rum İzci Örgütü'nün bayrağı kutsanmıştır. Beyoğlu'nda bir izcilik dergisi yayınlamış olan Odisseas Thalassinos'un bu ilk törene katılmış Rum izciler için kullanmış olduğu *"ölümsüz ataların torunları" ve "Büyük Yunanistan'ın gelecekteki vatandaşları"* ifadeleri çarpıcıdır. İstanbul'daki Rum izcilerle ilgili Yunan kaynaklarında iki tören daha öne çıkarılmaktadır. İstanbul'daki Rum izcilerle ilgili öne çıkarılan bu törenler, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) açılması ile farklı bir boyut kazanan Türk direnişini kırmak ve Türklere Sevr Barış Antlaşması'nı kabul ettirmek için Yunan ordusunun taarruza geçişinin hemen öncesine rastlamaktadır. Bunlardan ilki 1920 yılı Mayıs ayındaki Rum izcilerin ikinci yemin törenidir. Törene İstanbul'daki Yunan Komiseri Efthimios Kanellopulos[62] ile komiserliğin üst düzey personeli, Yunanistan elçisi Nikolopulos, Albay G. Katehakis, Yarbay Canakakis ve Süvari Yüzbaşısı Harisiadis gibi İstanbul'da bulunan Yunanlı subaylar katılmışlardır. Katehakis, İstanbul'daki Yunan askeri misyonunun komutanıdır.[63] Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ise Amasya Metropoliti tarafından temsil edilmiştir. Yemin metninde *"Tanrı'ya ve vatana"* karşı görevlerin yerine getirileceğinden söz edilmekteydi. Burada *"vatan"* denilerek kastedilen *"Büyük Yunanistan"*dır ve bu, Rum izcilerin yemininden sonra söz alan Kanellopulos'un cümlelerinden de anlaşılmaktadır. Kanellopulos, *"vatanın büyüklüğü için canını verenlerin Yunanistan için görevlerini yaptıklarına"* işaret etmiştir. Katehakis gibi Venizelos'un iktidarda olduğu dönemde İstanbul'daki görevini icra etmiş olan Kanellopulos, öncesinde Yunanistan'ın Selanik Konsolosluğu ile İstanbul Elçiliği'nde bulunmuştu. Dolayısıyla komiser olarak İstanbul'a atanmazdan önce İstanbul Rum cemaatinin ileri gelenlerini tanımış, Osmanlı başkentinin ahvalini öğrenmişti.[64] Yemin töreni akabinde gerçekleştirilen resmi geçitte bisikletli

[59] "Η 5η Ομάς Κωνσταντινουπόλεως εν Εκδρομή εις Στενά του Βοσπόρου [İstanbul 5. Obası İstanbul Boğazında Gezide]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.02.1920 (01.02.1920), Ön Kapak.

[60] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.06.1919 (01.06.1919), s. 210-211.

[61] Λεωνίδας Παρασκεύοπουλος [Leonidas Paraskevopulos], *Αναμνήσεις 1896-1920 [Hatıralar 1896-1920],* T. [C.] 2, Βιβλιοπολείο Λαβύρινθος [Lavirinthos Kitapçısı], Αθήνα [Atina], 2020, s. 43-55.

[62] İngiliz ve Yunan hükümetleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler akabinde Yunanistan'ın da İstanbul'da bir diplomatik temsilcilik bulundurması uygun bulunmuştur. Yunanlı temsilci "Yüksek Komiser" statüsüne sahip olmayacak, görevi İstanbul'daki askeri ve diplomatik konularda İngiltere ile bağlantı kurmaktan öteye geçmeyecekti. İtilaf devletlerinin yüksek komiserlerinden çok daha az yetkiye sahip olacak Yunanlı temsilcinin "Yunan Komiseri" unvanını kullanması uygun görülmüştür. Ancak Yunanlılar ve Rumlar, Yunanistan temsilcisini "Yüksek Komiser" olarak anmışlardır. Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 48-49.

[63] "Γεώργιος Κατεχάκης - Ο Θρυλικός Καπετάν Ρούβας του Μακεδονικού Αγώνα [Georgios Katehakis – Makedonya Savaşının Efsanevi Kaptan Ruvas'ı]", (Çevrimiçi), https://www.iellada.gr/istoria/georgios-katehakis-o-thrylikos-kapetan-royvas-toy-makedonikoy-agona (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

[64] Χριστοφόρος Ψηλός [Hristoforos Psilos], "Η Πανελλήνιος Οργάνωση: Η Άγνωστη Φάση του Ελληνικού Επαναστατικού Αγώνα στην Ευρωπαϊκή Τουρκία 1908-1909 [Panhellen Örgüt: Avrupa Türkiye'sinde Yunan Bağımsızlık Mücadelesinin Bilinmeyen Safhası 1908-1909]", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών [Anadolu Araştırmaları Merkezi Bülteni]*, C. 15, 2008, s. 326; "Ευθύμιος Κανελλόπουλος: Ο Γόνος του Κιάτου με την Λαμπρή Διπλωματική Καριέρα [Efthimios Kanellopulos: Parlak Diplomatik Kariyere Sahip Kiatos'un Evladı]", (Çevrimiçi), https://gnomipoliton.com/2020/07/15/ευθύμιος-κανελλόπουλος-ο-γόνος-του-κι (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

gruplar da yer almış, o gün Rum izciler Şişli, Harbiye, Taksim ve Beyoğlu caddelerinden geçerek Pera Palas arkasında dağılmışlardır. 1920 yılı Haziran ayı içerisinde ise izciliğin kurucusu Baden Powell'in İstanbul'a gelişi münasebetiyle resmigeçit düzenlenmiştir. Bu resmigeçitte İstanbul ve çevresinden 2500 Rum izci hazır bulunmuştur. Ön saflarında 180 borazanlı ve 250 trampetli izci yürümüş, İstanbul'daki Rum izci obası sayısı kadar Yunan bayrağı taşınmıştır.[65]

Paradisis'in kitabındaki görsel malzemeler arasında birtakım Rum izci obalarının kimi etkinliklerinin programları da yer almaktadır. Bu etkinliklerin Yunan Milli Marşı ile başladığı ve Venizelos'un başbakan olduğu dönemde devamında Venizelos Marşı'nın seslendirildiği görülmektedir. Bu marşta Venizelos'a *"vatanın babası"* ve *"ırkın babası"* olarak seslenilmekte,[66] bazen etkinliklerin sonunda Yunan Milli Marşı'na yeniden yer verilmekteydi.[67] Tüm bu gelişmelerin işgal güçlerinin gözleri önünde gerçekleştirildikleri düşünüldüğünde bunların Yunanlı yetkililerin teşviki ile Rumlar tarafından sergilenen gövde gösterileri olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

İstanbullu Rum izcilerin Türk İstiklal Harbi boyunca pek çok taşkınlıkları söz konusu olmuş, Ayasofya Camii'nin üzerinde haçla gösterildiği resimleri sokaklarda satmışlar, Yunan birliklerine yardımda bulunmuşlardır ki bunlar Türkiye'deki arşiv belgelerinden saptanabilmektedirler. Türk makamları ve yetkililerince Rum izcilerin faaliyetleri yakından takip edilmiş, raporlarda izcilere silah dağıtıldığı ve silahlı eğitim verildiği bilgileri yer almış, hatta önlemler alınmak istenmiştir.[68] Biz Rum izcilerin tahriklerinin boyutunu ve İstanbul'daki toplum düzenini ne denli bozduklarını göstermek amacıyla tek bir olayı vermekle yetineceğiz. 27 Temmuz 1919 tarihinde elli kadar Rum izci Galata'da karakol civarındaki bir olayda ellerindeki sopalarla bir Müslüman'ın başını parçalayarak öldürmüş, devamında karakola hücum ederek olay yerine sevk edilmiş olan askeri birlik üzerine civar apartmanlardan silah sıkmışlardır.[69]

Çanakkale, Dedeağaç ve Karaağaç'ta üçer, Edirne, Uzunköprü, Kırklareli, Erdek, Mudanya, Mürefte, İznik, Gemlik, Bandırma, Bursa ve Tekirdağ'da birer Rum izci obası tesis edilmiştir. Mudanya'da[70] Rum izci sayısı iki yüze, Bandırma'da seksene ulaşmış, Bursa'da yüzü geçmiştir. Bandırma'daki Rum izcilerin yemin töreni Yunan ihtilalinin yüzüncü yıldönümünde, Jülyen takvimle 25 Mart 1921'de gerçekleştirilmiştir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi 25 Mart, Yunan İzci Örgütü'nün de bayramıdır.[71] Bandırma'da izcilik yapmış olan Dimitris Makridis 21 Ağustos 1945'te anılarını aktardığında, *"Yunanlıların sürekli zafer kazandıkları bir dönemde izcilerin fener alaylarında, resmigeçitlerde, ianelerde, kutlama gezilerinde, yarışmalarda yer almadıkları hafta olmazdı"* cümlesine yer vermiştir. Makridis devamında bayraklarla, borazan ve trampetlerle, fener ve mumlarla sopaları omuzlarında olduğu halde mahalleler arasında dolaştıklarını ve Yunan ordusu ile ilgili haberleri *"Afyon Karahisarı aldık!"*, *"Eskişehir'e girdik!"* örneklerinde olduğu gibi duyurduklarını naklet-miştir.[72]

İ Zoi Ton Proskopon, Trakya'nın Yunanlılar tarafından 1920 yazında işgali akabinde, bu bölgedeki Rum izci örgütlerinin faaliyetleri hakkında da haberler aktarmıştır.[73] Bu haberlerde özellikle izcilerin tüm yortu

[65] Νικόλαος Κ. Παράδεισης [Nikolaos K. Paradisis], *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνιτες Πατρίδες... [Unutulmayan Vatanlarda İzcilik...],* s. 2-9.

[66] "Ο Ύμνος του Ελευθερίου Βενιζέλου [Eleftherios Venizelos Marşı]", (Çevrimiçi), https://stixoi.info/stixoi.php?info=Lyrics&act=det2edit&song_id=17375 (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

[67] Bkz. Νικόλαος Κ. Παράδεισης [Nikolaos K. Paradisis], *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνιτες Πατρίδες... [Unutulmayan Vatanlarda İzcilik...],* s. 26.

[68] Erol Akcan, "İşgal İstanbul'unda İzcilik Teşkilatı", s. 239-243.

[69] Daha fazla bilgi için bkz. Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, s. 45-134.

[70] "Κίνησις Σ. Ε. Προσκόπων [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 28.03.1920 (15.03.1920), s. 377.

[71] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος [Yunanistan Krallığı Hükümetinin Gazetesi],* Τεύχος Πρώτον [Birinci Fasikül], Αριθμός Φύλλου [Gazete Sayısı] 179, Αθήνα [Atina], 22.06.1912 (09.06.1912), s. 1104.

[72] Νικόλαος Κ. Παράδεισης [Nikolaos K. Paradisis], *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνιτες Πατρίδες... [Unutulmayan Vatanlarda İzcilik...],* s. 34-46; 144-149.

[73] "Δεδεαγάτς [Dedeağaç]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 28.08.1920 (15.08.1920), s. 455.

ve kutlamalarda aktif bir şekilde yer aldıkları ifade edilmiş, Gümülcine'de Rum izcilerin yemin törenine Bulgarlar dahil bölgedeki tüm cemaatlerin temsilcilerinin katıldıklarının,[74] Karaağaçlı Rum izcilerin Yunan ordusuna ve Dimetokalı Rum izcilerin Yunan ordusu için gerçekleştirilen ianeye destek verdiklerinin[75] altı çizilmiştir.

3. Batı Anadolu Bölgesindeki Rum İzci Örgütleri

İzmir'de spor hayatı XIX. yüzyılın ortalarından itibaren canlılık göstermiş ve bu yüzyılın sonuna doğru şehirde Rumların, Ermenilerin, İtalyanların ve İngilizlerin kendi spor kulüpleri ortaya çıkmıştır. Şehirdeki Rum jimnastik kulüpleri içerisinde "Panionios" ve "Apollon" isimleri ön sıradadır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İzmirli Türklerin "Karşıyaka Mümarese-i Bedeniye Kulübü" ile "Altay İdman Yurdu" isimli iki spor kulüpleri vardır.[76] İzmir izcilikle ise Balkan Savaşlarından sonra İzmir Sultanisi jimnastik öğretmeni Nuri ile İttihat ve Terakki Mektebi spor öğretmeni Hayri Beylerin çabaları neticesinde tanışmış, ancak Türk izcilerin çalışmalarına şehir ve çevresinin Yunanlılar tarafından 15 Mayıs 1919'da işgali ile ara verilmiştir.[77] İzmir'de Türklerle birlikte Rumlar ve Yahudiler gibi diğer unsurların da izci obaları mevcuttu.[78]

Batı Anadolu'da Rum izciliğinin ilk geliştiği yer İzmir şehri idi. İzmir'e Yunan İzci Örgütü'ne bağlı faaliyet gösteren İskenderiye'deki izci örgütünün lideri Evaggelos İoannidis yerleşmişti. Rum izciliğinin gelişmesine İoannidis ile birlikte Georgios Papadimitriyu ve İzmirli Rumların spor hayatında önemli yer tutan, 1890 yılında kurulmuş Panionios Jimnastik Kulübü[79] Başkanı Dimitrios Dallas öncülük etmiştir. Bu isimlere İngiltere'deki izcilik faaliyetlerine tanıklık etmiş Dimitrios Aggelomatis ile Alekos Fotiadis de destek olmuşlardır. 1918 Aralık'ında Atina merkezli Yunan İzci Örgütü'ne bağlı ve Dallas'ın sorumluluğunda İzmir Rum İzci Örgütü tesis edilmiş,[80] 1919 yılı Şubat ayında Yunan İzci Örgütü'nün yönetim kurulu başkanı Konstantinos Melas İzmir'e gelmiştir. Melas'ın gelişiyle bölgesel ve yerel Rum izci örgütleri teşkilatlandırılmış, yönetim kurulları belirlenmiştir. Dallas'ın görevi sonrasında M. Mihailidis tarafından yürütülmüştür. "Evsevia Sarayı"nı merkez edinmiş bu teşkilatlanmayı Yunan İzci Örgütü derhal tanımıştır.[81] İzmir Rum İzci Örgütü'ne kollarını açmış olan "Evsevia", İzmirli Ortodoks Rumların bir hayır kurumuydu ve amacının *"ahlaki ve kültürel terbiyenin öğretilmesi, vaizlerin korunması, yoksul çocuklar için okulların ihyası ve dini yayınlar yapmak"* olduğu belirtilmekteydi.[82]

İ Zoi Ton Proskopon'un İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden bir gün öncesine ait nüshasında I. Yunan Tümeninin İzmir'i işgal etmek için hareket ettiği duyurulurken, söz konusu yayın organının bundan böyle İzmirli izcilere serbest bir şekilde ulaştırılacağı söylenmiştir. Bu ifade İzmirli Rum izcilere *İ Zoi Ton Proskopon*'un öncesinde de el altından ulaştırıldığını gözler önüne sermektedir.[83] Aynı sayıdaki bir haberde İzmirli Rum izcilerin sistemli bir şekilde çalıştıkları ve çalışmalarının 1891 yılında kurulmuş olan

[74] "Κίνησις Σ. Ε. Προσκόπων [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 28.07.1920 (15.07.1920), s. 438.

[75] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.01.1921 (01.01.1921), s. 524-525.

[76] Fehim Kuruloğlu, "Mütareke Dönemi İzmir Spor Hayatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, Özel Sayı, 2018, s. 299.

[77] Zeynel Özlü, Enver Demir, "İzmir Vilayeti İzci Teşkilatlarına Dair Bulgular (1922-1923)", s. 224.

[78] Fehim Kuruloğlu, "Mütareke Dönemi İzmir Spor Hayatı", s. 309.

[79] Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "İzmir'de Modern Sporun Öncüsü Bir Rum Kulübü: Panionios Jimnastik Kulübü", *İzmir Spor Tarihi,* ed. Günver Güneş, Bahri Okumuş, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2019, s. 11.

[80] Fehim Kuruloğlu, "Mütareke Dönemi İzmir Spor Hayatı", s. 309.

[81] Νικόλαος Κ. Παράδεισης [Nikolaos K. Paradisis], *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνιτες Πατρίδες... [Unutulmayan Vatanlarda İzcilik...],* s. 49.

[82] *İzmir 1920 – Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü,* yay. haz. Engin Berber, Akademi Yayınevi, İzmir, 1998, s. 40.

[83] "Ζήτω η Ελεύθερα Σμύρνη! [Yaşasın Özgür İzmir!]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.05.1919 (01.05.1919), Ön Kapak.

Apollon Jimnastik Kulübü[84] tarafından da desteklendiği, Paskalya'da para toplayarak aldıkları tatlı, çörek ve yumurtalarla Rum yetimhanesini ziyaret ettikleri, Dallas'ın tüm faaliyetlere önderlik ettiği ve İzmir şehri içinde yedi Rum izci obasının teşkil edildiği zikredilmektedir.[85] Söz konusu nüshada dikkat çekilen bir diğer gelişme, Dallas'ın beraberinde İzmirli izciler de olduğu halde Atina'yı ziyaret ettiği, izcilerin Panhellen Müsabakaları'na katıldıkları, aralarında topladıkları 110 drahmi ile Serez ve Kavalalı *"izci kardeşleri"* için gerçekleştirilen ianeye katkı sunduklarıdır.[86]

İzmir'de izcilik yapmış Manolis Megalokonomos'un anlatımına göre Yunan ordusunun İzmir'e çıkacağı öğrenildiğinde Rum izcilerden Yunanistan'dan getirilmiş ve 7 Türk Lirası ya da 35 Drahmi karşılığında temin edilebilen izci üniformalarını giyerek Evsevia Sarayı'ndaki merkezlerine gitmeleri istenmiştir. Rum izciler 15 Mayıs 1919 sabahı üniformaları ile Avcı Kulübü karşısında hazır bulunacaklardır. Grup liderlerinden *"Türk mahallelerine yönelmemeleri için"* Yunan birliklerine rehberlik edeceklerini öğrenmişlerdir.[87]

İ Zoi Ton Proskopon'un 1919 yılı Haziran ayına ait ilk nüshasında İzmirli Rum izcilerin şehrin Yunanlılar tarafından işgali ve sonrasında sundukları hizmetlere yer verilmiştir. İzcilerin Yunan birliklerine eşlik ettiklerinin, askeri bürolarda görev aldıklarının, çevirmenlik, ulaklık ve postacılık yaptıklarının altı çizilmiştir. Haberden Yunan idaresinin dil bildiklerinden dolayı Rum izcileri özellikle halka açık hizmetlerde değerlendirdiği sonucu çıkmaktadır. Ulak ve postacı olarak hizmet verenler bisikletli olup[88] *İ Zoi Ton Proskopon* aynı aya ait ikinci nüshasının kapağında bisikletli İzmir izcilerinin fotoğrafını kullanmıştır.[89] Anlatılanlardan İzmirli Rum izcilerin gerçekleştirdikleri gezilerde Rum ahali tarafından takdir gördükleri ve izcilik faaliyetlerini duyurdukları, metropolitler nezdinde önemli addedildikleri ve ağırlandıkları, kendileri ile Yunanlı subayların temas halinde oldukları ve kimi etkinliklerde düzenin sağlanmasına katkı sundukları sonucu çıkarılabilmektedir.[90]

Günümüzde de canlı tutulan "Aydınlı Rum izciler" konusuna parantez açmakta yarar vardır. Yunan kaynakları 1919 yılına ilişkin en önemli olaylar içinde "Aydın Olayları" olarak andıkları Aydın'daki Türk direnişine yer vermektedirler. Aydın 27 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmiş ve şehrin Türk halkının önemli bir kesimi bu gelişmeyi takiben göç etmişti. Buna rağmen Kuvayı Milliye'nin Aydın'a gerçekleştirdiği taarruz neticesinde Aydınlı Rum izcilerin de destek verdikleri Yunan ordusu 30 Haziran'da yenilmişti.[91] Bunun üzerine Yunan işgal ordusuna ait birlikler şehrin içine kapanarak silahsız Türk halkına karşı pek çok insanlık suçu işlemişlerdi. Çatışmalar esnasında hayatını kaybeden ya da yaralanan Rum izciler de olmuştu. Türk müfrezelerinin işlerinin bittiğini zannederek dağılmaları neticesinde Aydın,[92] Yunan birlikleri tarafından 3 Temmuz 1919'da yeniden işgal edilmişti.[93] Venizelos, Yunanlıların Anadolu'daki ilk işgalleri esnasında vuku bulan olaylar sebebi ile kaygılanarak Yunan ordusu mensupları ya da Rum cemaat kaynaklı yeni taşkınlıkları önlemek adına Başkomutan Paraskevopulos'un Batı Anadolu'da bulunmadığı dönemlerde Yunan işgal ordusu komutanlığını üstlenmiş olan I. Kolordu Komutanı Nider'e[94] bir telgraf göndermiş, bu telgrafında

[84] Çağla Tağmat, "İki Vatanlı Bir Futbol Kulübü: Apollon Smirnis (1891-2017)", *Atatürk Yolu*, S. 64, 2019, s. 342-343.

[85] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.05.1919 (1.05.1919), s. 183.

[86] "Οι Πρόσκοποι της Σμύρνης [İzmir İzcileri]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.05.1919 (1.05.1919), s. 187.

[87] Νικόλαος Κ. Παράδεισης [Nikolaos K. Paradisis], *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνιτες Πατρίδες... [Unutulmayan Vatanlarda İzcilik...],* s. 52-58.

[88] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.06.1919 (01.06.1919), s. 210.

[89] "Πρόσκοποι Σμύρνης [İzmir İzcileri]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 28.06.1919 (15.06.1919), Ön Kapak.

[90] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 28.06.1919 (15.06.1919), s. 220-221.

[91] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi 1, C. 1, B. 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 308.

[92] Rahmi Apak, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1990, s. 95-99.

[93] *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, Batı Cephesi, K. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963, s. 83-90.

[94] Ayrıntı için bkz. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı...*, s. 215.

Aydın'daki gelişmelerin *"Hellen ismini lekelediği"*nden söz etmişti.[95] Venizelos gerçeklerin farkında olsa da Aydınlı Rum izciler milliyetçi Hellen çevrelerince kahramanlaştırılmış ve Aydın'daki olayların mağdurları olarak resmedilmişlerdir.

Aydınlı Rumlar 1919 yılının ilk aylarından itibaren Nikolaos Avgeridis liderliğinde izci obaları teşkil etmişlerdi. Aydın'daki gelişmeler esnasında Avgeridis de hayatını kaybetmişti. Avgeridis ile ilgili olarak *İ Zoi Ton Proskopon*'da Rumlarda izciliğin gelişmesi adına Aydın, Nazilli ve Söke'nin çevresindeki köylerde dolaştığı, Batı Anadolu bölgesindeki Rumlara ait jimnastik kulüpleriyle de iş birliği yaptığı ifade edilmiştir. Avgeridis ve kendisi ile birlikte hayatını kaybeden yirminin üzerinde Rum izcinin,[96] *"izcilik ülküsü"* adına *"izcilik emirleri"*ni yerine getirirken ölenlerin ilkleri olmadıkları kaydedilmiştir.[97] Yunan İzci Örgütü'ne ait tüm obaların 28 Temmuz (14 Temmuz) 1919'da Aydın'da hayatını kaybeden izciler için bir anma töreni gerçekleştirmeleri, o gün matemlerini göstermek adına bayraklarını yarıya kadar indirmeleri ve her türlü etkinlikten uzak durmaları istenmiştir.[98]

14 Ağustos (1 Ağustos) 1919 tarihli *İ Zoi Ton Proskopon*'da Atina, İzmir, Selanik, Edessa [Vodina], Volos, Pire, Korfu, Nausa [Ağustos] ve Midilli'deki Aydın izcilerini anma törenlerine ve ayinlerine yer verilmiştir. Atina'da ayinden sonra Panathinaikos Stadyumu'nda gerçekleştirilen anma töreninde çift başlı kartalın da yer aldığı bir Bizans bayrağının örttüğü boş tabut çevresinde Yunanlı izciler bir dörtgen teşkil etmişlerdir. İzmir'de Agia Ekaterini Kilisesi'nde bir ayin gerçekleştirilmiş, ayine Albay Aleksandros Mazarakis Enian gibi Yunanlı subaylar, bölgedeki kimi ruhbanlar, Rum izci liderleri, Avgeridis'in dul eşi ile hayattaki Aydınlı izciler katılmışlar,[99] İzmir Metropoliti Hrisostomos uzun bir konuşma gerçekleştirmiştir.[100] Yaralı kurtulmuş Aydınlı bir izci olan Orestis Hacimiken'in tedavisi Atina'da 7. Askeri Hastane'de subaylar koğuşunda gerçekleştirilmiştir.[101] Hacimiken'in fotoğrafı 14 Eylül (1 Eylül) 1919 tarihli *İ Zoi Ton Proskopon'un* ilk sayfasında yer almıştır. Söz konusu nüshada Aydın'da hayatını kaybeden Rum izcilerin isimleri de sıralanmıştır.[102] *İ Zoi Ton Proskopon*'un bir ay sonraki nüshasında Avgeridis'in fotoğrafı "Ülkünün Kahramanları" olarak çevirebileceğimiz bir başlık altında verilmiştir.[103]

Rum izcilerin Yunan ordusunda hizmette yarıştıklarının ifade edildiği *İ Zoi Ton Proskopon*'un 1919 Temmuz'una ait ilk nüshasından Urla'da şimdiden iki Rum izci obasının teşkil edildiği öğrenilmektedir.[104] İzmirli izciler Ağustos ortasında Urla'yı ziyaret ettiklerinde Urlalı izcilerce karşılanmışlardır.[105] İzmirli Rum izciler, 28 Eylül (15 Eylül) 1919 tarihinde Bornova tepelerine gerçekleştirdikleri geziye Ermeni ve Yahudi obalarını da davet etmişlerdir. 300 kadar izcinin katıldığı gezide Rum, Ermeni ve Yahudi izci örgütlerinin bayrakları taşınmış, çadır kurulacak alana varıldığında ilk iş olarak Yunan Milli Marşı ile göndere Yunan

[95] *Μουσείο Μπενάκη [Benaki Müzesi], Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Eleftherios Venizelos Arşivi],* 020-26.

[96] "Τραγικαί Λεπτομέρειαι [Trajik Ayrıntılar]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.07.1919 (01.07.1919), s. 230.

[97] "Εος τους Σφαγέντας Προσκόπους Αϊδινίου [Aydınlı Öldürülen İzcilere Kadar]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.07.1919 (01.07.1919), Ön Kapak.

[98] "Προς τον Κ. Κ. Έφορον του Σώματος Ελλήνων Προσκόπων [Yunan İzci Örgütü Yönetim Kurulu Başkanına]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.07.1919 (01.07.1919), Ön Kapak.

[99] "Πως Επένθησαν οι Πρόσκοποι δια την Τραγικήν Μοίρα των Αδελφών των [İzciler Kardeşlerinin Trajik Kaderi İçin Nasıl Matem Tuttular]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.08.1919 (01.08.1919), Ön Kapak.

[100] Hrisostomos'un konuşması için bkz. Ιωάννης Ελ. Σιδηράς [İoannis El. Sidiras], "Μνήμη Μικρασίας - Γης Ελληνικής [Anadolu Belleği – Yunan Toprağı]", (Çevrimiçi), https://www.paratiritis-news.gr/istoria/mnimi-mikrasias-gis-ellinikis/ (Erişim Tarihi: 02.01.2024).

[101] "Ο Πρόσκοπος Τραυματίας Αϊδινίου [Aydınlı Yaralı İzci]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.08.1919 (01.08.1919), s. 246.

[102] "Το Πένθος επί τη Σφαγή Αϊδινίου [Aydın'daki Kıyım İçin Matem]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.09.1919 (01.09.1919), s. 261-262.

[103] "Οι Ήρωες της Ιδέας [Ülkünün Kahramanları]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.10.1919 (01.10.1919), Ön Kapak.

[104] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.07.1919 (01.07.1919), s. 230.

[105] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon],* 14.09.1919 (01.09.1919), s. 263.

bayrağı çekilmiştir. Rum, Ermeni ve Yahudilerin iş birliğinin önemine dair konuşmalar gerçekleştirilmiştir.[106]

1919 Ekim'ine ait *İ Zoi Ton Proskopon*'un ikinci nüshasında İzmir'deki Rum izci sayısının 1303'e ulaştığı kaydedilmiştir. Kolordu Komutanı Nider, İzmirli Rum izciler adına liderleri Dallas'a göndermiş olduğu mektubunda işgalin ilk gününden itibaren Yunan ordusuna sundukları hizmet ve verilen emirleri istekli bir şekilde uyguladıklarından dolayı teşekkür etmiştir. Nider, Rum izcilerin bundan böyle aynı şekilde çalışmaya devam edeceklerine dair inancını da belirtmiştir.[107] İzmirli Rum izcilerin etkinlikleri Yunan Yüksek Komiserliğince de izlenmekteydi.[108]

İ Zoi Ton Proskopon 1920 Nisan'ına ait ikinci nüshasında izci liderlerini yetiştirmek üzere İzmir'de "İzcilik Okulu" tesis edildiğini, bu okulda subaylarla birlikte bilim insanlarının ders vereceklerini duyurmuştur. Nisan 1920'de Ayvalık, Urla, Manisa, Menemen, Bayındır, Ödemiş ve Tire'de Rum izci obaları söz konusudur ve Kasaba, Sivrihisar, Ildırı Yarımadası, Bergama ve Dikili'de kurulması beklenmektedir.[109] İlk Rum izci obasının 1919 Ekim'inde ortaya çıktığı Tire'de, temellerini izcilerin kazmış oldukları "İzci Evi" kurulmuştur.[110]

Table 2

Batı Anadolu'daki Rum izci obalarının yerleşimlere göre dağılımı[111]

Batı Anadolu'daki Yerleşimin İsmi	Oba Sayısı	Batı Anadolu'daki Yerleşimin İsmi	Oba Sayısı
İzmir	17	*Altındağ*	1
Karşıyaka	4	*Kula*	1
Aydın	3	*Çeşme*	1
Urla	3	*Ligda*[112]	1
Karataş	3	*Menemen*	1
Ayvalık	3	*Balıkesir*	1
Buca	2	*Ödemiş*	1
Bornova	2	*Uşak*	1
Alaşehir	2	*Çiftlik*	1
Akhisar	1	*Bergama*	1
Edremit	1	*Salihli*	1
Agia Paraskevi	1	*Sivrihisar*	1
Bayındır	1	*Soma*	1
Balya	1	*Söke*	1
Tire	1	*Torbalı*	1
Kırkağaç	1	*Foça*	1
Kemer	1		

İ Zoi Ton Proskopon'da Batı Anadolu'daki izci gruplarının gezileri[113] ve etkinlikleri pek çok kez konu edilmiş, izcilerin yortularda gerçekleştirdikleri fakirleri[114] ve hastanede yatan Yunan askerlerini ziyaretleri

[106] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 14.10.1919 (01.10.1919), s. 279.

[107] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 28.10.1919 (15.10.1919), s. 286.

[108] "Ο Ύπατος Αρμοστής και οι Πρόσκοποι της Σμύρνης [Yüksek Komiser ve İzmir'in İzcileri]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 28.12.1919 (15.12.1919), Ön Kapak.

[109] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 28.04.1920 (15.04.1920), s. 396.

[110] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 28.07.1920 (15.07.1920), s. 437-438.

[111] Νικόλαος Κ. Παράδεισης Nikolaos K. Paradisis, *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνιτες Πατρίδες*... Unutulmayan Vatanlarda İzcilik... s. 71.

[112] Türkçe isimlerini bulamadığımız yerleşimleri Yunan kaynaklarındaki isimleriyle verdik.

[113] Κίνησις Σ.Ε. Ππροσκόπων [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 28.09.1920 (15.09.1920), s. 469.

[114] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 14.05.1920 (01.05.1920), s. 402.

aktarılmıştır.[115] Derginin 1919 Aralık'ına ait ikinci nüshasında İzmir'de izciliğin öneminin anlatıldığı velilere yönelik bir toplantı gerçekleştirildiği görülmektedir.[116] 22 Haziran 1920'de Yunan ordusunun Milne Hattı'ndan taarruza geçmesi akabinde[117] Rum izcilerin harekât bölgelerine kaydırılması konusunda velilerden izin istenildiği düşünüldüğünde bu bilgi farklı bir anlam kazanmaktadır. Nitekim velilerin çoğundan bu izin alınmıştır.[118]

1920 Nisan'ında İzmirli Rum izciler "O Proskopos tis İonias [İyonya İzcisi]" isimli bir dergi yayınlamış, Mayıs ayında Yunan Kızılhaçı için düzenlenen ianede görev almışlardır.[119] Yunan ordusunun çıkışından bir yıl sonra *İ Zoi Ton Proskopon* İzmir'e dair verdiği haberde 12-15 yaş arası gençlerin izci addedileceklerini, 15-19 yaş arası Rum gençlerine askeri ön eğitimin verileceğini duyurmuştur.[120] 1920 Ağustos'unda İzmir ve çevresindeki Rum izci sayısının 1600'ün üzerinde olduğu, izcilerin Yunanlılar tarafından işgal edilen Anadolu içlerine *"medeniyet götürdükleri (!)"* kaydedilmiştir.[121]

Batı Anadolu'daki Rum izci obası sayısı Yunan ordusunun İzmir'e çıktığı günden itibaren artış göstermiş ve toplamda 63'e ulaşmıştır. *İ Zoi Ton Proskopon* 1921 yılına kadar her sayısında Marmara ve Batı Anadolu'daki izci gruplarına dair haberlere yer vermiş, Venizelos'un iktidardan düşmesi ile bu haberler yavaş yavaş azalmıştır. Kaldı ki derginin, Yunan İzci Örgütü'nün dijital arşivindeki son sayısı Haziran – Temmuz 1921'e aittir. Bu sayıda Konstantinos Melas'ın yerini Topçu Yüzbaşı L. Pteris'in aldığı belirtilmektedir.[122]

4. Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki Son Günlerinde Rum İzcilerden Beklentiler

Amalthiya, *Estia*, *Tharros*, *Patris* ve *O Sinadelfos* gibi İzmir Rum basın organları incelendiğinde 1922 Nisan'ından itibaren Batı Anadolu'daki Rum izcilerle ilgili haberlerde bir artış fark edilmektedir. 22 Nisan (9 Nisan) 1922 tarihli haberde Batı Anadolulu Rum izcilerin "Hellen Anadolu Savunma Örgütü [Elliniki Mikrasiatiki Amina (EMA)]" ile çalışmak istediklerini beyan ettikleri bilgisi yer almıştır.[123] İzcilerin EMA'nın yanında yer alması ile ilgili olarak *Patris*'te M. Parthenis imzası ile yayınlanan yazı çarpıcıdır. Parthenis bunu geleceğe dair bir umut olarak değerlendirmiş, *"Anadolu'nun bir başından diğerine yankılanan tehlike sesi karşısında, Rumların üzerine patlaması an meselesi olan bozgun uğultuları arasında, binlerce belanın vuracağının hissedildiği bir anda"* izcilerin teyakkuza geçtiklerine işaret etmiştir.[124]

EMA, Türk ordusunun Sakarya Zaferi ardından Yunanistan'ın Anadolu'dan çekileceği söylentileri üzerine Batı Anadolulu Rumlarca tesis edilmişti ve amacı bunun gerçekleşmesi halinde Rumların direnişini örgütlemekti. Örgüt, İzmir Metropoliti Hrisostomos liderliğinde İzmir'in Rum ileri gelenlerince kurulmuş, başka bölgelerde ve diğer ülkelerde aynı paralelde faaliyet gösteren diğer örgütlerle de diyalog tesis etmişti. EMA yetkilileri yabancı devletler nezdinde girişimlerde bulundukları gibi Yunan hükümeti yetkilileri ve Yunanistan'ın ileri gelenleri ile de temas kurmuşlardı.[125] Bu faaliyetler içinde olanlar, Rumların

[115] "Κίνησις Σωμ. Ελλήνων Προσκόπων [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 28.01.1921 (15.01.1921), s. 532.

[116] "Κίνησις Ομάδων ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü Gruplarının Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 28.12.1919 (15.12.1919), s. 319.

[117] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı...*, s. 242.

[118] "Κίνησις Σ.Ε. Προσκόπων [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 28.07.1920 (15.07.1920), s. 402.

[119] Νικόλαος Κ. Παράδεισης [Nikolaos K. Paradisis], *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνιτες Πατρίδες... [Unutulmayan Vatanlarda İzcilik...]*, s. 58.

[120] "Κίνησις ΣΕΠ [Yunan İzci Örgütü'nün Etkinliği]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 14.05.1920 (01.05.1920), s. 402.

[121] "Ιωνία-Σμύρνη [İyonya - İzmir]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, 14.08.1920 (01.08.1920), s. 417.

[122] "Το Νέον Διοικητικόν Συμβούλιον [Yeni Yönetim Kurulu]", *Η Ζωή των Προσκόπων [İ Zoi Ton Proskopon]*, Ιούνιος - Ιούλιος 1921 [Haziran – Temmuz 1921], Ön Kapak.

[123] "Αναδιοργάνωσις Ιώνων Προσκόπων [Batı Anadolulu İzcilerin Yeniden Örgütlenmesi]", *Εστία [Estia]*, 22.04.1922 (09.04.1922), s. 3.

[124] Μ. Παρθένης, "Πρόκοποι [İzciler]", *Πάτρις [Patris]*, 28.04 1922 (15.04.1922), s. 1.

[125] Engin Berber, "Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakarlığı ya da 9 Eylül 1922'yi Önleyemeyen Bir Askeri Yapılanma – Küçük Asya Savunma Örgütü", *Cumhuriyet Gazetesi 9 Eylül İzmir'in Kurtuluşu Özel Eki*, 09.09.2006, s. 64.

girişimlerinin netice getirebilmesi için Batı Anadolu'da yeni bir devlet kurulması gerektiği kanaatini taşımışlardı.[126] Batı Anadolulu Rum erkeklerin EMA çatısı altında örgütlenmelerine paralel Rum kadınlar da "Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü [Amina Ellinidon Mikrasias (AEM)]"nü kurarak EMA'yı desteklemeyi amaçlamışlardır. AEM, Anadolu'daki Yunanlı askerlerin giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetler gerçekleştirdiği gibi batı devletlerindeki kadın kuruluşları ile temas kurarak destek arayışında olmuştur.[127]

İzmir Rum basın organları 25 Nisan (12 Nisan) 1922 tarihinde bölgenin Rum izci liderinin izcilere yönelik çağrısını yayınlamışlardır. Burada izcileri *"geliştirmiş ve eğitmiş olan vatanın"* hizmet beklediğinden söz edilmiştir. *"Vatanın içinde bulunduğu kritik durumlar karşısında"* Batı Anadolu'nun tüm yerleşim birimlerindeki obaların eksiklerini tamamlayarak merkeze bildirmeleri, *"bugün uzun sözlerin değil, sessiz işlerin zamanıdır"* denilerek örgütlenmenin hızlı bir şekilde tamamlanması istenmiştir.[128] Şüphesiz burada *"vatan"* ile kastedilen *"Büyük Yunanistan"*dır. Öyle ki izci velilerine *"Hepimizin gayreti ve rüyası, gelecek nesli vatanda, Büyük Yunanistan'da görmektir..."* cümlesiyle seslenilmiştir.[129]

İzcilerin yeniden örgütlendiklerinin dillendirildiği 1922 Nisan'ının son haftasında İzmir Rum basın organları Sökeli Rum izcilerin Türkler tarafından esir edildiklerini Aydınlı Rum izcilerin mağdur gösterilmesi gibi bir tutum içerisinde yoğun bir şekilde işlemeye başlamıştır.[130] İzmirli Rum izciler Evsevia Sarayı'ndaki merkezlerinde bir araya gelerek Sökeli Rum izcilerin intikamını alacaklarına dair yemin etmişlerdir.[131] Ayrıca Batı Anadolulu Rum izciler adına Cenova Konferansı'na bir telgraf göndererek konuyla alakalı batı devletlerinin ilgisini çekmek istemişlerdir.[132] Aynı tarihlerde 1919'da çatışmalarda hayatını kaybetmiş Aydınlı Rum izcileri anmak ve onlar için gerçekleştirilecek ayine katılmak için Aydın'a gezi gerçekleştirmişlerdir. Ayin Agios Georgios Kilisesi'nde gerçekleştirilmiştir. İzmirli izciler geziye üniformaları ile katılmış ve Aydınlı izcilerin mezarı üzerine çelenkler bırakmışlardır.[133]

İzmir Rum İzci Örgütü 28 Nisan (15 Nisan) 1922'de bir toplantı gerçekleştirmiş ve velilerin çocuklarının izci obalarına katılmalarını engellememeleri adına bilgilendirilmesine, "İzmir ve Çevresi Yerel İzci Birliği"nin tesis edilerek Rum okullarının Rum izci obalarını korumaları altına almalarına, izciliği öğretecekleri yetiştirmek üzere bir okul kurulmasına, okullardaki izci obalarının kayıt altına alınarak derhal çalışmaya başlamalarına karar verilmiştir.[134] İzmir Rum basın organlarından *Amalthiya*'nın verdiği bilgilere göre genç memurların da nerede çalıştıklarına bakılmaksızın izci obalarına dâhil edilmeleri ve kız izci obaları teşkil edilmesi düşünülmüştür.[135] Kız izciler, Yunanlı askerler için kıyafetler dikilmesinde, hastabakıcılık ve yazışmalar konusunda AEM'e destek vereceklerdir. Kızların obalarına bir kadın öğretmen liderlik edecek, bunlara

[126] EMA konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C. XIV, S. 29, 2014, s. 97-140.

[127] AEM hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nilüfer Erdem, "Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü ve Faaliyetleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 2, 2020, s. 331-361.

[128] "Προσκοπικός Συναγερμός [İzci Alarmı]", *Αμάλθεια* [*Amalthiya*], 25.04.1922 (12.04.1922), s. 2; "Προσκοπικός Συναγερμός [İzci Alarmı]", *Πάτρις [Patris]*, 25.04.1922 (12.04.1922), s. 2.

[129] "Ο Προσκοπισμός [İzcilik]", *Αμάλθεια* [*Amalthiya*], 10.05.1922 (27.04.1922), s. 2.

[130] "Πλήρης Περιγραφή της Καταλήψεως Σωκίων [Söke'nin İşgalinin Tam Anlatımı]", *Θάρρος [Tharros]*, 25.04.1922 (12.04.1922), s. 1; "Η Τύχη των Ελλήνων Προσκόπων [Rum İzcilerin Kaderi]", *Ο Συνάδελφος [O Sinadelfos]*, 27.04.1922 (14.04.1922), s. 4.

[131] Μ. Παρθένης [M. Parthenis], "Πρόσκοποι [İzciler]", *Πάτρις [Patris],* 28.04.1922 (15.04.1922), s. 1.

[132] "Διαμαρτυρία Προσκόπων [İzcilerin Tepkileri]", *Αμάλθεια* [*Amalthiya*], 28.04.1922 (15.04.1922), s. 2.

[133] "Ο Άγνωστος Νεκρός του Αϊδινίου [Aydının Bilinmeyen Ölüsü]", *Εστία [Estia],* 27.04.1922 (14.04.1922), s. 3; "Προσκοπική Εκδρομή και Μνημόσυνον εν Αϊδινίω [Aydın'a İzci Gezisi ve Anma Töreni]", *Πάτρις [Patris],* 27.04.1922 (14.04.1922), s. 2.

[134] "Ο Προσκοπισμός [İzcilik]", *Θάρρος [Tharros],* 29.04.1922 (16.04.1922), s. 2; "Η Προχθεσινή Συνέλευσις των Προσκόπων [Önceki Günkü İzci Toplantısı]", *Αμάλθεια* [*Amalthiya*], 30.04.1922 (17.04.1922), s. 2.

[135] "Συναγερμός Μικρασιατών Προσκόπων [Anadolulu İzcilerin Alarmı]", *Αμάλθεια* [*Amalthiya*], 05.05.1922 (22.04.1922), s. 2.

gönüllü olmaları halinde eski öğrenciler de dâhil olabileceklerdir.[136]

Estia'daki bir yazıdan Rum izcilerin Yunanistan'dan gelecek talimatlara uymalarının istendiği anlaşılmaktadır.[137] 1922 Haziran'ında Yunan İzci Örgütü Yönetim Kurulu Başkanı Pteris İzmir'e gelmiş[138] ve yeni obaların yemin töreninde bulunmuştur. Söz konusu yemin töreni Panionios Stadyumu'nda Pteris ve Yunan Yüksek Komiseri Steryadis huzurunda gerçekleşmiş, törende Yunan askeri ve mülki yetkilileri ile Rum cemaatin ileri gelenleri hazır bulunmuşlardır.[139] Tören İzmir Metropoliti Hrisostomos'un okuduğu dua ile başlamış, sonrasında izciler geniş bir çember oluşturmuş ve ellerini kaldırarak yemin etmişlerdir. Yeminin ardından Pteris konuşmuş, Yunan ordusu bandosu Yunan Milli Marşı'nı çalmıştır.[140]

Atina'ya dönüşü öncesi Pteris, İzmir basın organlarına verdiği demeçte *"Anadolu izcilerini Yüksek Komiserin eline verdiğinden"* söz ederek gelişinin asıl sebebinin bu olduğunu açıklamıştır.[141] Pteris, Paris'teki uluslararası izcilik kongresine katıldığında Yunanlıların Yunanistan, Anadolu, İstanbul, Mısır, Romanya, Kıbrıs, Filistin, Amerika, hatta Paris'te olmak üzere 15.000 izciye sahip olduklarına işaret etmiştir.[142]

İzmir Rum basın organlarında izcilere dair rastladığımız son haber 12 Ağustos (30 Temmuz) 1922 tarihli olup izcilerden sonraki gün Steryadis'in liderliğinde İzmir'de gerçekleştirilecek mitinge katılmaları istenmektedir. Esasen Steryadis, iki hafta öncesinde de Batı Anadolu'nun otonomisine yönelik bir miting gerçekleştirmiş, ancak yeterince katılım sağlanamamıştı.[143] Bu sebeple olsa gerek 13 Ağustos tarihli mitingde İzmir ve çevresindeki tüm Rum izci obalarının trampet, borazan ve bayraklarıyla yer almaları, mitinge öncülük etmeleri istenmiştir. İzmir ve çevresine ait tüm obalar bandonun hemen arkasında yer alacaklardır.[144] Şüphesiz tüm bu gelişmeler, Rumların Büyük Taarruz öncesindeki son çırpınışlarıdır.

Sonuç

Türkiye ile Yunanistan izcilikle hemen hemen aynı dönemlerde tanışmış, ancak Yunanistan'da Balkan Savaşlarından önce bir örgütlenme ortaya çıkmıştır. Yunanlı izciler gerek Balkan gerekse Birinci Dünya Savaşı esnasında Yunan ordusuna destekte bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde ise izcilik İttihat ve Terakki'nin konuya eğilmesi ile Balkan Savaşından sonra gelişmiştir. Esasen her iki devlet de izciliğin, gençleri yurt savunmasına hazırlamakta kullanılabileceği noktasında birleşmişlerdir.

Mütareke döneminde Osmanlı başkentinde 5-6 Türk obası faaliyet göstermişse de Türkiye'de izcilik konusundaki esas gelişme Cumhuriyet'in ilanından sonradır. Oysa mütareke döneminde Osmanlı Devleti bünyesindeki tüm unsurlar kendi izcilik örgütlerine sahiptiler ve bunlar içinde sayısal üstünlük Rumlardaydı. Öyle ki Türk İstiklal Harbi döneminde İstanbul'daki Rum izci obası sayısı 45'e, İstanbul hariç Marmara bölgesinde 20'ye ve Batı Anadolu bölgesinde 63'e ulaşmıştır. Rum izciler, Türk topraklarını işgal etmiş Yunan ordusunu destekledikleri gibi pek çok da taşkınlığa imza atmışlardır. Rum izcilerin bu dönemdeki faaliyet-

[136] "Αι Δεσποινίδες Μας Στρατεύονται [Kızlarımız Silah Altına Giriyorlar]", *Εστία* [Estia], 06.05.1922 (23.04.1922), s. 1.

[137] "Τα Διάσημα του Προσκοπισμού [İzcilik Rozetleri]", *Εστία [Estia],* 15.06.1922 (02.06.1922), s. 3.

[138] "Προσκοπική Συγκέντρωση [İzci Toplantısı]", *Αμάλθεια* [*Amalthiya*], 22.06.1922 (09.06.1922), s. 2.

[139] "Ορκωμοσία Προσκόπων [İzcilerin Yemini]", *Θάρρος [Tharros],* 24.06.1922 (11.06.1922), s. 2.

[140] "Η Ορκωμοσία των Προσκόπων [İzcilerin Yemini]", *Θάρρος [Tharros],* 26.06.1922 (13.06.1922), s. 2.

[141] "Δηλώσεις του Γεν. Εφόρου Ελλ. Προσκόπων Λοχ. Πτέρη εις Συντάκτην Μας [Yunan İzci Örgütü Yönetim Kurulu Başkanı Yüzbaşı Pteris'in Muhabirimize Beyanatları]", *Εστία [Estia],* 26.06.1922 (13.06.1922), s. 1.

[142] "Ο Προσκοπισμός [İzcilik]", *Εστία [Estia],* 11.08.1922 (29.07.1922), s. 1.

[143] Κώστας Χατζηαντωνίου [Kostas Haciantoniyu], *Μικρά Ασία - Ο Απελευθερωτικός Αγώνας [Anadolu – Özgürleştirme Mücadelesi] 1919-1922*, Εκδόσεις Πελασγός [Pelasgos Yayınları], Αθήνα [Atina] 1994, s. 283-285.

[144] "Προσκοπικός Συναγερμός [İzci Alarmı]", *Θάρρος [Tharros],* 12.08.1922 (30.07.1922), s. 2; "Προσκοπικός Συναγερμός [İzci Alarmı]", *Εστία [Estia],* 12.08.1922 (30.07.1922), s. 3.

lerini yorumlayabilmek ve Megali İdea ile bağlantıyı ortaya koyabilmek için öncelikle Yunan İzci Örgütü'nü tanımakta yarar vardır.

Yunan İzci Örgütü, Venizelist ve Megali İdeacı, Yunan toplumunun önde gelen şahsiyetlerince kurulmuş, Yunanistan Başbakanı Eleftherios K. Venizelos tarafından maddi ve manevi olarak desteklenmiştir. Yunan İzci Örgütü'nün 1912'deki ilk tüzüğünde amacının Yunan Krallığının her yerinde ve dışındaki "Hellen" çocukların iyi vatandaşlar ve askerler olarak gelişimini sağlamak olduğu açıklanmıştır. Yunan Krallığı dışındaki Hellen çocukları ifadesi, Osmanlı tebaası Rum çocuklarını da içine almaktadır. Zira Yunanlılar kendilerini ve Rumları "Hellenler" olarak anmaktadırlar. Tüzükteki bu vurgu, Megali İdea'nın ilk ifadesi olarak kabul edilen Yunanistan Başbakanı Kolettis'in 1844'teki sözlerine de uygundur. Zira Kolettis, "*Doğma büyüme Hellen olan kimse yalnızca bu krallık içinde yaşayan değil, aynı zamanda... Yunan tarihi ya da Hellen ırkıyla ilişkili herhangi bir toprakta yaşayandır*" demişti. Yine bu tüzükte Atina'daki merkez adına yerel yönetim kurulları tesis edilebileceği ifade edilmiştir. Bu şekilde Osmanlı topraklarındaki Rum İzci Örgütlerinin kurulması ve desteklenmesinin zemini hazırlanmıştır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Rum cemaatin idaresi Venizelist ve Megali İdeacı çevrelerin eline geçmiş ve cemaat Yunanistan ile birleşme hayâlleri kurmaya başlamıştı. Bu ortamda Rum izci örgütleri de kolayca serpilmişlerdir. Gerek İstanbul gerekse İzmir'deki ilk Rum izciler ve liderlerinin Rum jimnastik kulüplerinden çıktıklarının da altının çizilmesi gerekir. Rum İzci Örgütlerinin, Yunan İzci Örgütü ile açık bağlantısını ortaya koyan pek çok kanıt mevcuttur. Örneğin Yunan İzci Örgütü'nün yayın organı *İ Zoi Ton Proskopon* 1921 yılına dek, bir diğer ifadeyle Venizelos'un iktidarda olduğu dönemde İstanbul ve İzmir başta olmak üzere Marmara ve Batı Anadolu'daki Rum İzci Örgütlerine dair haberlere yer vermiştir. Hatta dergide Atina'dan sonra İstanbul ve İzmir'e dair haberlere öncelik verilmiş, sonra Yunanistan'ın diğer bölgelerindeki izcilikle ilgili gelişmeler aktarılmıştır. Bandırma'da Rum izcilerin yemin töreni, Yunan ihtilalinin yüzüncü yılına karşılık gelen Jülyen takvimle 25 Mart 1921'de gerçekleştirilmiştir. 25 Mart, Yunan İzci Örgütü'nün de bayramıdır. Rum izciler üniformalarını Yunanistan elçilik ya da konsolosluklarından temin etmişler, geçit törenlerinde Yunan bayrakları taşımışlar, etkinliklerini Yunan Milli Marşı ile açmışlardır. Rum izcilerin tören ve etkinliklerinde Yunan asker ve sivil yetkilileri ile Patrikhane temsilcileri ve Metropolitler hazır bulunmuşlardır. Rum izcilerin yemininde Tanrı'ya ve vatana karşı görevlerin yerine getirileceğinden söz edilmektedir ki "vatan" denilerek kastedilen "Büyük Yunanistan"dır.

Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktığı andan itibaren Rum izciler Yunan birliklerine kılavuzluk etmiş, Yunan ordusuna ait askeri bürolarda çalışmış, çevirmenlik, ulaklık ve postacılık yapmışlardır. Yunanlıların Anadolu'da ilerleyişi başladığında Rum izciler harekât bölgesine kaydırılmışlar, Yunan ordusu saflarında savaştıkları gibi yaralı Yunan askerlerinin nakline de yardım etmişlerdir. Türk ordusunun Sakarya Zaferi Rumları kaygılandırmış, Yunan ordusunun Anadolu'yu terk edeceği söylentileri de başlayınca bunun yaşanması halinde direnişi örgütlemek adına Rumlar EMA'yı teşkil etmişler, Rum izciler de EMA ile çalışmaya başlamışlardır. Yunan ordusuna yardım için bu dönemde kızlardan obalar teşkil edilmesi dahi düşünülmüştür. Tüm bu gelişmeler Yunan ordusunun Türk topraklarını işgal etmeye başladığı ilk andan Anadolu Bozgunu'na dek Rum izcilerden "Büyük Yunanistan" adına hizmet beklediğini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla Rum izcilerin faaliyetleri masum çocukların toplanıp şarkı söyledikleri, beden eğitimi hareketleri yaptıkları ve kırları dolaştıkları etkinlikler değildir.

Yunanistan'ın, Türk topraklarını işgalinden çok önce Rumları teşkilatlandırdığı aşikârdır. Yunanistan Başbakanı Venizelos da tüm planlarını Rumlardan destek alacağı varsayımı üzerine kurmuştur. Ancak süreç Yunanistan'ın beklediği gibi gelişmemiş, Anadolu Bozgunu Rumların da rahatını bozmuştur. Erkeği, kadını, genci ve çocuğu ile Yunan ordusuna her çeşit desteği sunduğuna tanık olduğu Rumlara, komşuları olan Türklerin yeniden eskisi gibi güvenmeleri mümkün olur muydu? Yunan ordusuna destek vermiş pek çok Rum,

Anadolu Bozgunu neticesi Yunan askerlerini takip ederek Yunanistan'a sığınmıştır. Arda kalanlar ise mübadil olarak yaşadıkları toprakları terk etmişlerdir.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Nilüfer Erdem (Doç. Dr.)
[1] İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
0000-0003-1393-7655 nilerdem@istanbul.edu.tr

Kaynakça | References

1. Arşiv Belgeleri[145]

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ), Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου 02-24.

Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, 020-26.

2. Resmi Yayınlar

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος[146]

Ελληνικός Σύνδεσμος Ταταούλων Κανονισμός, Κωνσταντινούπολη, 1919.

3. Süreli Yayınlar[147]

Αμάλθεια

Εστία

Η Ζωή των Προσκόπων

Θάρρος

Κόσμος

Ο Συνάδελφος

Πάτρις

Φωνή Κυρίου

4. Araştırma Eserler

Akcan, Erol, "İşgal İstanbul'unda İzcilik Teşkilatı", *Osmanlı İstanbulu V*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 233-252.

Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1990.

Aybars, Ergün, "200 Yıllık Tarihe Bakış: Yunan ve Haçlı Emperyalistlere Karşı Türkiye", *Mora Katliamı ve Anadolu'da Yunan Mezalimi Sempozyumu (15-16 Kasım 2021) Bildiriler Kitabı*, ed. Neşe Özden, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2024, ss. 755-768

Aydın, Nurhan, İşçi, Rabia, "Milli Mücadele Döneminde Azınlıkların Faaliyetleri", *Müverrih*, C. 1, S.1, 2024, ss. 28-50.

[145] Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

[146] Yunanistan Resmi Gazetesinin tarih ve sayıları metin içerisinde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

[147] Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Berber, Engin, "Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakarlığı ya da 9 Eylül 1922'yi Önleyemeyen Bir Askeri Yapılanma – Küçük Asya Savunma Örgütü", *Cumhuriyet Gazetesi 9 Eylül İzmir'in Kurtuluşu Özel Eki,* 09.09.2006, ss. 64

Bozkurt, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Eraslan, Cezmi, "Balkan Coğrafyasından Çekilmenin Tarihi Arka Planı – Büyük Devletlerin Kurduğu ve Türkiye Aleyhine Büyüttüğü Devlet: Yunanistan", *Doktor Sadık Ahmet*, ed. Nilüfer Erdem, YTB Yayınları, Ankara, 2021, ss. 15-129.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923),* 3. Baskı, Derlem Yayınları, İstanbul, 2017.

Eroğlu, Ferhat, "Daima Hazır! Osmanlı Devleti'nde İzciliğin Tarihi (1910-1922)", *Gazi Akademik Bakış*, C. 17, S. 34, 2024, ss. 211-232.

Grigoriadis, İoannis N., *Kutsal Sentez Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak*, çev. İdil Çetin, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2024.

Günay, Nejla, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü", *Belleten,* C. 81, S. 292, 2017, ss. 917-946.

Gürgül, Dilek Kübra, *II. Meşrutiyet Döneminde Karamanlıca Bir Basın Organı: Aktis Mecmuası (1913-1915),* İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Güven, İsmail, "Osmanlı'dan Günümüze İzciliğin Gelişimi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 36, S. 1-2, 2003, ss. 65-73.

Hering, Gunar, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936,* T. 2, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης, Αθήνα, 2004.

İnan, Kamuran, "Türk – Yunan İlişkilerinde Dinamikler", *Tarih Boyunca Türk – Yunan İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, ss. 93-98.

İzmir 1920 – Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü, yay. haz. Engin Berber, Akademi Yayınevi, İzmir, 1998.

Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, "İzmir'de Modern Sporun Öncüsü Bir Rum Kulübü: Panionios Jimnastik Kulübü", *İzmir Spor Tarihi,* ed. Günver Güneş, Bahri Okumuş, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2019, ss. 11-22.

Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu*, S. 58, 2016, ss. 99-121.

Kuruloğlu, Fehim, "Mütareke Dönemi İzmir Spor Hayatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, Özel Sayı, 2018, ss. 297-314.

Özlü, Zeynel, Demir, Enver, "İzmir Vilayeti İzci Teşkilatlarına Dair Bulgular (1922-1923)", *İzmir Spor Tarihi*, ed. Günver Güneş, Bahri Okumuş, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2019, ss. 219-230.

Tağmat, Çağla, "İki Vatanlı Bir Futbol Kulübü: Apollon Smirnis (1891-2017)", *Atatürk Yolu*, S. 64, 2019, ss. 339-356.

Toker, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

Toprak, Zafer, "Cumhuriyet Arifesi Türkiye'de İzcilik (1923)", *Tombak – Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi*, S. 25, 1999, ss. 71-81.

Toprak, Zafer, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi,* S. 7, 1979, ss. 95-113.

Toprak, Zafer, "Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik", *Toplumsal Tarih*, S. 52, 1998, ss. 13-20.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, K. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963.

Türkyılmaz, Hilmi, Canbulat, Tuncay, Arapoğlu, Halit, Çıraklı, Yaşar, "Toplumsal Değerlerin Aktarılmasında Farklı Bir Yöntem: İzcilik", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XLVII, 2020, ss. 2901-2915.

Βεντήρης, Γιώργος, *Η Ελλάς του 1910-1920,* T. 2, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα, 1970.

Δέλτα, Πηνελόπη, *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος,* Αθήνα, 1978.

Καγκελάρης, Παναγιώτης Δ., "Αθανάσιος Λευκαδίτης - Ο Κεφαλονίτης Ιδρυτής του Προσκοπισμού", *Η Κεφαλονίτικη Πρόοδος,* T. Β24, ss. 31-33.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης Μ., "Νοερές Κοινότητες και οι Απαρχές του Εθνικού Ζητήματος στα Βαλκάνια", *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα,* Εκδόσεις Μορφοτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης, Αθήνα, 1997, ss. 53-131.

Μαζαράκης Αινίαν, Ι. Κ., *Αγώνες του Νεότερου Ελληνισμού,* Εκδώσεις Δωδώνη, Αθήνα, 2003.

Μελά, Π. Ναταλία, *Παύλος Μελάς*, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, 1998.

Μπαλτάς, Ανδρέας, "Ο Ελληνικός Αθλητισμός στην Κωνσταντινούπολη 1877-1922", *Μικρασιατική Σπίθα,* T. 19, Σέρρες, 2015, ss. 65-78.

Νανάκης, Σταύρος Α., "Η Χηρεία του Οικουμενικού Θρόνου και η Εκλογή του Μεταξάκη 1918-1919", Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1988.

Παράδεισης, Νικόλαος Κ., *Ο Προσκοπισμός στις Αλησμόνητες Πατρίδες 1919-1922,* Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ο Μικρός Ρωμηός, Αθήνα, 2000.

Παρασκεύοπουλος, Λεωνίδας, *Αναμνήσεις 1896-1920,* T. 2, Βιβλιοπολείο Λαβύρινθος, Αθήνα, 2020.

Σταθόπουλος, Χρήστος Ζαχ., *Νεανικές Οργανώσεις στην Ελλάδα. `Ο Ελληνικός Προσκοπισμός στα Έτη 1923-1939,* Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Διδακτορική Διατριβή, Μυτιλήνη, 2017.

Τριανταφυλλίδου, Δέσποινα Α., *Πρόσκοποι του Έθνους: Προσκοπική Ιδεολογία και Δραστηριότητες στις Νέες Χώρες*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2011.

Χατζηαντωνίου, Κώστας, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας 1821-1914,* Εκδόσεις Διόρασις, Αθήνα, 2002.

Χατζηαντωνίου, Κώστας, *Μικρά Ασία - Ο Απελευθερωτικός Αγώνας 1919-1922*, Εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα, 1994.

Χριστοπούλου, Μαριάννα Δ., "Ο "Ονειρόπολος Πραγματοποιός": Ελευθέριος Βενιζέλος και η Μεγάλη Ιδέα 1909-1920", *Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Διαμόρφωση της Πολιτικής Σκέψης του: Ιδεολογικές Αφετηρίες και Επιρροές*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2024, ss. 255-272.

Ψηλός, Χριστοφόρος, "Η Πανελλήνιος Οργάνωση: Η Άγνωστη Φάση του Ελληνικού Επαναστατικού Αγώνα στην Ευρωπαϊκή Τουρκία 1908-1909", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, C. 15, 2008, ss. 325-336.

5. Elektronik Kaynaklar

"Αντώνης Μπενάκης (1873-1954)", (Çevrimiçi), https://www.xn-----f9bkh3fck.gr/meli/ntonis-mpenakis-1873-1954/ (Erişim Tarihi: 30.12.2024).

"Γεώργιος Κατεχάκης - Ο Θρυλικός Καπετάν Ρούβας του Μακεδονικού Αγώνα", (Çevrimiçi), https://www.iellada.gr/istoria/georgios-katehakis-o-thrylikos-kapetan-royvas-toy-makedonikoy-agona (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

"Ευθύμιος Κανελλόπουλος: Ο Γόνος του Κιάτου με την Λαμπρή Διπλωματική Καριέρα", (Çevrimiçi), https://gnomipoliton.com/2020/07/15/ευθύμιος-κανελλόπουλος-ο-γόνος-του-κι (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

"Μαρμαρωμένος Βασιλιάς", (Çevrimiçi), https://www.haniotika-nea.gr/o-marmaromenos-vasilias/ (Erişim Tarihi: 24.12.2024).

"Ο Ύμνος του Ελευθερίου Βενιζέλου", (Çevrimiçi), https://stixoi.info/stixoi.php?info=Lyrics&act=det2edit&song_id=17375 (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

"ΣΕΠ", (Çevrimiçi), https://www.sep.org.gr/el/static/history (Erişim Tarihi: 30.12.2024).

Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ., "Η Μεγάλη Ιδέα της Εθνικής Ολοκλήρωσης", (Çevrimiçi), https://www.kathimerini.gr/society/429125/i-megali-idea-tis-ethnikis-oloklirosis/ (Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Σιδηράς, Ιωάννης Ελ., "Μνήμη Μικρασίας - Γης Ελληνικής", (Çevrimiçi), https://www.paratiritis-news.gr/istoria/mnimi-mikrasias-gis-ellinikis/ (Erişim Tarihi: 02.01.2025).

Σουντουλίδης, Σταύρος, "26 Απριλίου: Η Γέννηση του Ερμή στην Κωνσταντινούπολη και ο ΠΑΟΚ ", (Çevrimiçi), https://www.ertnews.gr/anadromes/apo-ton-ermi-konstantinypolis-to-1877-eos-ti-beyoglu-sports-club-144-chronia-istorias/ (Erişim Tarihi: 02.01.2025).

6. Diğer

Εγκυκλοπαίδεια 2002

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 138–156

https://doi.org/10.26650/YTA2025-908742

Başvuru | Submitted 02.04.2021
Revizyon Talebi | Revision Requested 05.07.2021
Son Revizyon | Last Revision Received 03.11.2025
Kabul | Accepted 26.05.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Seçici Enternasyonalizmden Askeri İzolasyona ABD Dış Politikasında Türkiye (1918-1923)

From Selective Internationalism to Military Isolation: Türkiye in U.S. Foreign Policy (1918-1923)

Hazal Papuççular [1]

[1] Fenerbahçe Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Bu makale Millî Mücadele döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yaklaşımını ve bu yaklaşımın zaman içindeki değişimini incelemektedir. Çalışma, Amerika'nın Millî Mücadele ile olan ilişkisine dair dört bulgu ortaya koymaktadır. Birincisi, 1918 sonrasında Başkan Wilson'ın bölgeye bakışının çoğunlukla Ermenistan mandası üzerinden şekillenip sekteryan bir tercihi yansıttığıdır. Bu durum, başkanın enternasyonalist düşüncelerinde seçici olduğunu göstermektedir. İkincisi, Anadolu'daki gayrimüslimlerin durumunun Wilson'ın başkanlığından sonra da ABD'nin bölgeye bakışındaki önemli unsurlardan biri olmaya devam ettiğidir. Ancak Wilson döneminin aksine, ABD bu meseleleri takiple yetinmiş ve çoğu zaman konuya müdahil olmamıştır. Bu durum, ABD dış politikasında yaşanan askeri-siyasi izolasyon süreci ve bu zaman zarfında dış ilişkilerde ticari çıkarların ön planda olmasıyla yakından ilişkilidir. Üçüncüsü, Türklerin Millî Mücadele'de zamanla artan başarısının da ABD'yi iktisadi ve ticari çıkarları sebebiyle Ankara'ya karşı daha farklı bir politika izlemeye itmesidir. Sonuncusu ise hem gayrimüslimler hem de iktisadi çıkarlar çerçevesinde, yardım misyonları, iş çevreleri, lobi grupları gibi birbiriyle çatışan hedefleri olan çeşitli aktörlerin bu süreçte Amerikan siyasetini etkilemek için yoğun çaba sarf ettiğidir. Makale, Ankara'nın ABD'ye temel bakışının ise İngiltere ve Fransa'ya karşı bir denge oluşturma politikası olarak analiz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkileri kuruluş dönemi diplomasisini de iyi bir biçimde yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele · Türk dış politikası · Amerikan Dış Politikası · Wilson Prensipleri · Amiral Bristol

Abstract

This article examines the United States' approach toward Türkiye during the Turkish National Struggle and how that approach evolved over time. The study presents four key findings regarding America's relationship with the Turkish War of Independence. First, it reveals that President Woodrow Wilson's post-1918 perspective on the region was primarily shaped by the Armenian mandate, reflecting a sectarian preference. This demonstrates the selective nature of Wilson's internationalist ideals. Second, the condition of non-Muslim minorities in Anatolia remained a significant concern for the U.S. even after Wilson's presidency. However, unlike the Wilson era, the U.S. largely refrained from intervention, limiting itself to observation. This non-interventionist stance is closely linked to the broader trend of military-political isolation in U.S. foreign policy during the period, when commercial interests were prioritized in international affairs. Third, the growing success of the Turkish national movement gradually compelled the United States to adopt a more pragmatic policy toward Ankara, driven by its own economic and commercial interests. Lastly, the article highlights the intense efforts of various actors with often conflicting agendas - such as relief missions, business circles, and lobbying groups - to influence U.S. policy. The article also analyzes Ankara's view of the United States as part of a broader balancing strategy against Britain and France. In this context, Türkiye's relationship with the United States offers valuable insights into the nature of early Republican diplomacy.

Atıf | Citation: Papuççular, Hazal. "From Selective Internationalism to Military Isolation: Türkiye in U.S. Foreign Policy (1918-1923)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 138-156. https://doi.org/10.26650/YTA2025-908742

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Papuççular, H.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Hazal Papuççular hazal.papuccular@fbu.edu.tr

Keywords Turkish War of Independence · Turkish Foreign Policy · American Foreign Policy · Wilsonian Principles · Admiral Bristol

Extended Summary

This study analyzes the evolution of the United States' stance toward Türkiye between 1918 and 1923. It argues that President Woodrow Wilson's selective internationalism -characterized by his pro-Armenian orientation - gradually gave way to an approach primarily driven by the economic and commercial interests of the United States in the region.

President Wilson, widely regarded as the architect of the League of Nations and post-war internationalism, initially garnered support among Turkish intellectuals following the Mudros Armistice, particularly due to his formulation of the principle of self-determination in his renowned Fourteen Points. However, this article emphasizes that Wilson viewed the Turkish case not through the lens of his stated principles but through an ideological framework grounded in Christian values. In this regard, it is demonstrated that Wilson approached the Turkish issue predominantly through the question of an Armenian mandate and ultimately contradicted his own principle of self-determination when delimiting the Turkish-Armenian border - thereby revealing the selective nature of his liberal internationalist vision.

Following Wilson's presidency, the United States continued to monitor the situation of Christian minorities in Anatolia. American philanthropic and educational missions in Türkiye, along with Greek and Armenian diaspora groups in the U.S., submitted numerous reports and petitions to Washington throughout 1921 and 1922, appealing for government intervention in response to "ethnic tensions" within Anatolia. While the U.S. government expressed concern, it refrained from direct involvement. This position is closely tied to the broader shift in American foreign policy following Wilson's departure, as the country moved toward military isolationism. Nevertheless, this isolationist stance did not hinder the pursuit of commercial interests - in fact, it placed them at the forefront of U.S. foreign engagement during the period.

This shift in American policy was also closely linked to the growing strength of the Turkish National Movement. As Turkish forces achieved successive victories against the Greeks, U.S. policymakers began to recognize the need for a revised approach to Turkish-American relations - an approach shaped increasingly by American commercial interests in the region. The foremost advocate of this perspective was Admiral Mark Lambert Bristol, the U.S. High Commissioner in Istanbul, who consistently sought to maintain favorable relations with the Turks, even at times confronting American missionary groups active in Anatolia. Yet, Bristol was not alone in this regard. Just as Armenian and Greek communities petitioned the U.S. government to safeguard the rights of Christian minorities in Anatolia, American business groups lobbied for improved relations with the emerging Turkish authority in Ankara. This article argues that it was these economic considerations that ultimately catalyzed the transformation of U.S. policy toward Türkiye.

The article also highlights that the Ankara government viewed the United States as a potential counterbalance to British and French influence in the region. Even during Wilson's presidency, the leadership of the Turkish National Movement sought to cultivate amicable ties with the United States, as illustrated by the example of the Harbord Commission. In the latter stages of the national struggle, Turkish leaders attempted to leverage this relationship further by offering economic concessions, such as those included in the proposed Chester Project. This strategic orientation was reflected in the conduct of Turkish diplomacy at the Lausanne Conference, where the delegation continued to promote economic cooperation with the U.S. as part of a broader balancing policy. In conclusion, Türkiye's approach to the United States during this formative period serves as a telling example of the broader contours of early Turkish foreign policy - marked by pragmatic engagement, strategic balancing, and an emphasis on economic diplomacy.

Giriş

Millî Mücadele akademik yazında çoğunlukla hareketin oluşum safhası, iç politika gelişmeleri ile farklı bölgedeki cepheler ve özellikle de Türk-Yunan Savaşı üzerinden incelenmiştir. İç politika ve savaşı kapsayan çalışmalar, genel olarak diplomatik ilişkileri ve özellikle de kamuoyunu ele alan eserlerden sayıca fazladır. Diplomatik çalışmaların çoğunluğu ise Avrupa'ya odaklanmaktadır. Aslında mevcut yazının bu yönelimi hiç de şaşırtıcı bir durum değildir. Nitekim, Türkiye bağımsızlığına aslen savaşın kazanılması ile ulaşmış ve diplomatik alanda da belirleyici olan Türkiye'nin İtilâf Devletleri ile ilişkisi olmuştur.

Bu makale, savaşa katılmakla beraber Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemiş, Sevr ya da Lozan'da asıl taraflardan biri olmamış ama Yakın Doğu konusunu dikkatle takip etmiş ABD'nin savaşın bitiminden cumhuriyetin kuruluşuna kadarki dönemde Türklere ve Ankara'ya yaklaşımını ve bu yaklaşımın zaman içindeki değişimini incelemektedir. Çalışma, ilk olarak ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın Türk barışına bakış açısını analiz edip Ermeni meselesinin bu bakış açısını şekillendirdiğini göstermektedir. Wilson'ı kendi prensipleriyle de çelişkiye düşüren seçici enternasyonalizmini manda tartışmalarıyla birlikte incelenmektedir. Wilson'dan sonraki dönem ortaya koyulurken, ABD'nin Anadolu'daki gayrimüslimlerin durumunu hassasiyetle takip etmeye devam ettiği, özellikle Amerikan yardım ve eğitim misyonları ile Amerika'da bulunan Ermeni ve Rum grupların faaliyetlerine rağmen, Amerikan hükümetinin olaylara müdahale etme konusunda çekimser davrandığı ifade edilmektedir. Amerikan dış politikasında yaşanan askeri izolasyonist dönüşümlerin Türkiye'de Millî Mücadele'nin de seyrinin farklılaşmasıyla diplomaside daha çok iktisadi çıkarları öne çıkardığının altı çizilmektedir. Bu değişimin tüm safhalarında TBMM hükümetinin de ABD'ye bir denge unsuru olarak baktığı gösterilmekte ve bu durumun kuruluş dönemi Türk diplomasini yansıttığı vurgulanmaktadır.

1. Başkan Wilson'ın Seçici Prensipleri: Ermenistan ve Millî Mücadele

Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Yakın Doğu haritasına damga vuran kavram manda sistemi olmuştur. Bölgede müstakil devletlerin kurulmasını öngören bu sistem, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 22. maddesine göre bir devletin kendi ayakları üzerinde duruncaya kadar siyasi ve iktisadi olarak başka bir devletin himayesi altında olması anlamına gelmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu topraklar ile Almanya'nın Afrika'daki kolonilerinin geleceğini düzenleyen manda sisteminin teorik olarak Milletler Cemiyeti'nin denetiminde olması beklense de,[1] bu durumun pratikte büyük güçlerin geleneksel kolonyal düzeninin savaş sonrasının uluslararasıcılığı (*internationalism)* ile birleştirilmiş hali olduğu rahatlıkla söylenebilirdi. Yani, manda sistemi aslında kolonyal güçlerin çıkarları ve uluslararası ortak menfaatler gibi birbirine zıt iki mefhumu bağdaştırmaya çalışıyordu.

Suriye, Irak ve Filistin tarihine damga vuran manda sistemi bu ülkeler için daha anlamlı ve uzun soluklu bir analiz birimidir. Zira manda sistemleri uzun yıllar bu ülkelere hükmetmiş ve bu ülkelerin geleceğine damga vurmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrasında bağımsız bir ulus-devlet olan Türkiye içinse manda sistemi çoğunlukla Millî Mücadele'nin erken safhasına dair yapılan tartışmalar bağlamında incelenmektedir. Söz konusu tartışmalar da yazında genellikle Erzurum-Sivas Kongreleri'nin yapıldığı 1919'da Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Amerikan mandası isteyip istemediği üzerinden ilerlemektedir.[2] Yazında kimin manda taraftarı olduğu, kimin ise buna karşı çıktığıyla sınırlanan Amerikan mandası meselesi aslında Millî

[1] Milletler Cemiyeti Misakı için bakınız, *Milletler Cemiyeti Misakı,* Ankara, Hariciye Vekaleti Umum Müdürlüğü, 1933.

[2] Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 105-106; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, *Olaylarla Türk Dış Politikası,* Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1969, s. 19.

Mücadele'yi yöneten kadronun bu konudaki farklı düşünceleri ya da himayenin kesin reddi tartışmalarından daha geniş kapsamlı bir konuya işaret etmektedir. Zira manda meselesi, Türkiye'de entelektüel ve bürokrat kesimin Amerika'ya bakışını aktardığı gibi Amerika'nın da Türkiye ve Türklere bakış açısını orta koymaktadır. Savaş sonrası dönemde dünyanın birçok yerinde yükselen Wilsoncı düşüncenin Türkiye'de de bir kesimi önemli ölçüde etkilemesi ancak Wilson'ın ve Amerikalıların buna olumlu karşılık vermemesi bu bağlamda önemli görünmektedir. Benzer şekilde, Türkiye'deki Amerikan mandası tartışmalarının ABD nezdinde Ermeni meselesi ile de iç içe olduğunu söylemek gerekir. Bu durum aynı zamanda Amerikan Başkanı Wilson'ın Ermenistan meselesine olan ideolojik yaklaşımını da göstermektedir. Aşağıdaki bölümde bu dinamikler bir bütün halinde ortaya konacaktır.

ABD, Birinci Dünya Savaşı'na 1917 yılında katıldı. Ancak 1914'ten itibaren Başkan Wilson savaş, uluslararası düzen ve bu düzenin geleceği hakkında birçok konuşma ve açıklama yapmıştı. Uluslararası ilişkiler tarihinde daha sonra Wilsoncı düşünce (*Wilsonianism*) ya da Wilsoncı idealizm (*Wilsonian idealism*) olarak tanımlanacak bu açıklamalardan bir tanesinde ABD Başkanı, savaş sonrası için bir uluslararası kurumun gerekliliğine ve küçük devletlerin de büyükler kadar "bütünlük" hakkına sahip olduğuna vurgu yapmıştı.[3] 1917 yılının Ocak ayında yaptığı ünlü Zafersiz Barış (*Peace without Victory*) konuşmasında da galiplerin mağluplara dayatacağı barışın uzun süreli olmayacağına atıfta bulunmuş ancak kesin zafere odaklanmış Avrupalı güçler tarafından bu anlayış soğuk karşılanmıştı.[4]

Wilson dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da en çok ses getiren konuşmasını 8 Ocak 1918'de ABD Kongresi'nde yaptı ve sonradan ünlü "14 madde" olarak anılacak prensipleri sıraladı. Bu maddelerin ilk beşi şeffaf uluslararası antlaşmalar ve serbest ticaret gibi konularla ilgiliydi ki bunlar, dönemin enternasyonalistlerinin aşina olduğu meselelerdi.[5] Diğer maddeler ise spesifik olarak bölge ve ülkelerle ilgiliydi. Bu bağlamda 12. madde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin çoğunluğu oluşturduğu bölgelere egemenlik öngörürken imparatorluk içinde yaşayan diğer uluslara özerk gelişim sağlıyordu. Kısacası Wilsoncılık'ın Osmanlı özelinde herkesin bildiği ismiyle "ulusların kendi kaderini tayini" düşüncesinden yola çıkmış gibi görünüyordu. Fakat İngiliz tarihçi Mark Mazower'ın da belirttiği gibi, Wilson'ın Avrupa'daki milliyetler üzerine bilgisi oldukça kısıtlıydı ve herhangi bir konuda net bir taahhüt ya da taslağı bulunmuyordu.[6]

Oysa Mondros Mütarekesi Ekim 1918'de imzalandığında imparatorlukta yaşayan bir kısım entelektüel, Amerikan Başkanı Wilson'ın 14 maddesinin Türkiye'nin geleceği için "kurtarıcı" nitelikte olduğuna hükmedip Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurmuştu. Cemiyetin kurucuları içinde yer alan Ahmet Emin Yalman'a göre, Wilson'ın prensipleri "savaş sonrasının zehirli havasında ahlaken sığınılacak bir liman olarak"[7] görülüyordu. Cemiyetten bazıları, 14 maddeye ek olarak Amerika'nın Türkiye'ye sağlayabileceği faydalara odaklanıyor ve dolayısıyla da Türkiye üzerinde kurulacak bir Amerikan mandasını savunuyordu.[8] Hatta Cemiyet, Aralık 1918'de Başkan Wilson'a bir mektup göndererek Türkiye'nin Amerika'nın deneyimlerine ve yardımlarına çok ihtiyacı olduğunu belirtmiş, bu sebeple de başkandan Türkiye'ye 15-25 senelik bir Amerikan danışman göndermesini istemişti.[9] Ancak belirtmek gerekir ki, Wilsoncı düşünce savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece manda isteyenlerle veya Wilson Prensipleri Cemiyeti ile sınırlı değildi. O dönemde kurulan cemiyetlerin çoğunluğu programlarında Wilson'ın düşüncelerine yer veriyordu zira Wilson'ın prensipleri ortaya

[3] Llyod E. Ambrosius, *Wilsonianism: Woodrow Wilson and His Legacy in American Foreign Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2002, s. 21

[4] Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism,* New York, Oxford University Press, 2007, s. 16.

[5] Thomas J. Knock, *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order,* Princeton, Princeton University Press, 2019, s. 143.

[6] Mark Mazower, *Dünyayı Yönetmek: Bir Fikrin Tarihi,* İstanbul, Alfa Yayınları, 2015, s. 149-150.

[7] Ahmet Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*¸ İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 320.

[8] Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, s. 320-321.

[9] Perin E. Gürel, *The Limits of Westernization: A Cultural History of America in Turkey,* New York, Columbia University Press, 2017, s. 19.

çıkacak yeni uluslararası sistemin daha eşitlikçi olacağına dair bir beklenti ortaya çıkarmıştı.[10] Bir başka deyişle birçok entelektüel liberal uluslararası sisteme umut bağlamış durumdaydı.

Oysaki, Woodrow Wilson'ın Türklere bakış açısı dünya kamuoyuna verdiği "eşitlik" mesajını kesinlikle yansıtmıyordu. Her ne kadar liberal enternasyonalizm düşüncesi üzerinden tartışılıyor olsa da Wilson, dindar ve sekteryandı; üstelik "kendi kaderini tayin" edebileceğini söylemiş olduğu her ulusun demokrasi ve uluslararası iş birliğine layık olmadığını düşünecek kadar da ırkçıydı.[11] Kısacası, Wilson'ın enternasyonalizmi mutlak değil seçiciydi. ABD Başkanı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na ve özelliklere Türklere bakışı da bu yönelimi ortaya koyar nitelikteydi.

1919 yılına gelindiğinde barış görüşmeleri başlamıştı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği de masadaydı. İngiltere, hüküm sürmeyi planladığı Orta Doğu ile baş düşmanı Bolşevizm arasında tampon bölge oluşturacak bir Amerikan mandası fikrini savunuyordu, zira İngiltere'nin kıt kaynakları çok fazla alana yayılmıştı.[12] Bu noktada bölgeye dair planlar zaman içinde bazı değişikliklere uğrasa da Wilson'ın ABD'ye teklif edilen mandanın Anadolu kısmını istemediği açıktı. Kendisine yapılan tekliflerden bir tanesini bu bölgenin Türkler ile Kürtlerden oluştuğu ve Türklerin de ABD'de "nefret edildiği"ni belirterek reddetmişti.[13] Kısacası, prensipleriyle dünyayı kasıp kavuran Wilson, Türkler arasında da taraftar toplamışsa da ABD Başkanı'nın Türklere bakış açısının ümit edilenden çok farklı olduğu kısa bir zamanda anlaşılmıştı.

Wilson'ın enternasyonalist siyaseti, aslında sıklıkla misyoner saiklere sahipti. Bunu Başkan Wilson'ın Osmanlı İmparatorluğu'na dair ilgilendiği yegâne gruba bakarak anlamak mümkündü: Ermeniler. Paris'te barış konuşanlar, genel olarak bağımsız bir Ermenistan fikrini destekliyordu. Ancak, kurulacak bu Ermenistan'ı kimin himaye edeceği bir tartışma konusuydu. Wilson, Ermenistan mandası konusunda daha istekliydi. Zaten Amerikan siyaseti kadar kamuoyu da Ermeni meselesiyle yakından ilgileniyordu.[14] Amerika'da bağımsız bir Ermenistan için lobi faaliyetinde bulunan Ermeni gruplarına ek olarak, Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti (*Near East Relief)* gibi bölgede bulunan çeşitli misyoner kuruluşlar da Ermeni mültecilere yardım etmeye çalışıyordu. Tüm bu faktörler, ABD'yi Ermenistan mandası için en uygun seçenek haline getiriyordu. Ancak, ABD'de uluslararası antlaşmaların son karar mercii olan Senato, Ermenistan mandası konusunda ne bu lobi grupları ne de başkanın kendisi kadar istekliydi. Hem ABD'deki hem de barış masasındaki farklı düşünceler, konunun uzmanlar tarafından yerinde incelenmesi fikrini beraberinde getirdi.[15]

Orta Doğu'ya gönderilen King-Crane ve Harbord misyonları bu fikrin birer yansıması niteliğindeydi. Millî Mücadele tarihi açısından düşünüldüğünde General Harbord'ın misyonu, incelemelerinin bir bölümünde Anadolu hareketi ile de temasa geçmesi dolayısıyla daha önemli görünmektedir. Harbord'ın yaklaşık bir ay süren görevinden sonra yazdığı rapor, Wilson'ın sadece Ermenistan'ı himaye etme niyetiyle ters düşüyordu. Rapora göre, *de facto* Ermenistan barış görüşmelerinden Rusya Ermenistan'ı ile Doğu Anadolu'daki altı vilayeti (Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum) ve ayrıca Kilikya'yı birleştirecek bir çözüm bekliyor, böylesi bir Ermenistan'ın da bir büyük gücün mandası altında olmasını destekliyordu.[16]

[10] Bu konuda bkz. Hazal Papuççular, "The Wilsonian Ideas of the Ottoman Turkish Intelligentsia in Post-World War I Turkey", *The Turkish Connection: Global Intellectual Histories of the Late Ottoman Empire and Republican Turkey*, der. Deniz Kuru ve Hazal Papuççular, De Gruyter Oldenbourg, Berlin, s.197-218.

[11] Jeremy Menchik, "Woodrow Wilson and the Spirit of Liberal Internationalism", *Politics, Religion & Ideology*, C.22, S.2, 2021, s. 252.

[12] Margaret Macmillan, *Barış Yapanlar: 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi,* İstanbul, Alfa Yayınları, 2015, s. 579-580.

[13] Gürel, *The Limits of Westernization...*, s. 32.

[14] Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Hazel Kul*, Mondros'tan Gümrü'ye ABD Basınında Ermeni Meselesi (1918-1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.

[15] Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* S. 15-16, 2012, s. 87-89.

[16] FRUS, The United States Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919, Volume II,* "The Chief of the Military Mission to Armenia (Harbord), to the Secretary of State" 10 Ekim 1919, Washington D.C., U.S. Government Printing Office, 1919, s. 853.

Rapor, müstakil bir Ermenistan düşüncesinin uygun olmadığını belirli gerekçelerle ortaya koyuyordu. Birincisi Harbord'a göre İzmir'in işgalinin Türklerde yarattığı öfke henüz çok canlıydı. Bunun üzerine Türkiye'nin içinden bir Ermenistan çıkarılması haberi generale göre ülkedeki tüm Hristiyanları olası bir katliamla karşı karşıya bırakmak olurdu.[17] İkincisi, Ermenistan'ı oluşturacak vilayetlerde Türkler, Kürtler ve Ermenilerin birlikte mevcudiyeti başka bazı sıkıntılara sebep olacaktı. Üçüncüsü ise – ki analizin uzunluğundan bu meselenin en önemlisi olduğunu anlamak mümkündür – Anadolu'dan, hele hele İstanbul'dan ayrı bir Ermenistan idari olarak sakat, ticari olarak kısıtlı ve hatta Batı dünyasından kopuk bir ülke olacaktı.[18] Zaten demiryollarını Anadolu'ya doğru genişletmeden Ermenistan'da ticareti geliştirmenin de bir çaresi yoktu. Bu sebeple Amerikalılara göre, Türk İmparatorluğu (*Turkish Empire*) tek bir manda olarak yönetilmeliydi. Türk İmparatorluğu ve Transkafkasya'nın aynı manda çatısı altında olmasının en ekonomik çözüm olduğu söyleniyordu.[19]

Bu noktada General raporunda Millî Mücadele'ye de değiniyordu. Harbord tetkikleri sırasında Sivas'a da gelmiş ve Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile de bir görüşme gerçekleştirmişti. Harbord raporunda, Ermenistan mandası meselesi hakkında yazdıklarına ek olarak, Anadolu hareketinin de muhtemelen imparatorluğun parçalanmadan tek bir gücün himayesinde yaşamasını isteyeceğini belirtiyordu.[20] Generalde böyle bir düşünce uyandıran muhtemelen Sivas'ta yaptığı görüşmeler ve daha sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın misyona gönderdiği ve Anadolu hareketini Amerikalılara tanıttığı bildiriydi. Sivas'ta yaptığı görüşmeye ilişkin Harbord, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ABD gibi tarafsız bir ülkenin mandasıyla korumak istediğini kendisine belirttiğini iddia etmiştir.[21] Fakat aynı raporda General, manda konusuna Türklerin farklı gözle baktığını da söylemiş, bunu iç ya da dış işlere karışılmayacak bir nevi hakemlik gibi gördüklerini de yazmıştı.[22] Rapora ek olarak konacak bildiride ise, Mustafa Kemal Paşa güçlü ve tarafsız bir devletin yardımlarının Türklerin maruz kaldığı zulümden kurtulması ve gelişimlerini hızlandırması için önemli olduğunu söylemişti.[23] Bu bildiride, Harbord'ın görüşmeye dair yazdığı raporunda iddia ettiği manda terimi (*mandatory*) kullanılmamıştı.

Atatürk, Harbord ile yaptığı görüşmeye *Nutuk*'ta sadece değinmiş, bunda da manda konusundan bahsetmemiştir. *Nutuk*'ta anlattıklarına göre, Mustafa Kemal Paşa görüşmede Harbord'a Millî Mücadele'nin amacı ve yabancıların ülkedeki zararlı yıkıcı faaliyetlerinden söz etmişti.[24] Harbord'ın başarı sağlanamazsa ne yapacağı sorusunu ise "millet yaşadıkça ve fedakarca teşebbüslerine devam ettikçe başarısızlık da söz konusu olamaz" şeklinde cevaplandırmıştı.[25]

Atatürk'ün manda meselesine bakışı literatürde uzun uzadıya tartışılmıştır. Bu tartışmayı yeniden yapmak genel olarak Amerikalıların Türkiye politikalarındaki değişime odaklanan bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak yine de belirtilmelidir ki, Atatürk'ün bu konudaki düşünceleri kongreler sürecinde yaptığı yazışmalardan anlaşılabilmektedir. Örneğin, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Ağustos 1919'da manda konusunda

[17] FRUS, "The Chief of the Military Mission to Armenia (Harbord), to the Secretary of State", s. 859.

[18] FRUS, "The Chief of the Military Mission to Armenia (Harbord), to the Secretary of State", s. 859.

[19] FRUS, "The Chief of the Military Mission to Armenia (Harbord), to the Secretary of State", s. 859.

[20] "The Chief of the Military Mission to Armenia (Harbord), to the Secretary of State", s. 858.

[21] FRUS, The United States Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919, Volume II,* "The Chief of the Military Mission to Armenia (Harbord), to the Secretary of State" 10 Ekim 1919, Washington D.C., U.S. Government Printing Office, 1919, s. 858.

[22] Kenan Özkan, *Mondros Mütarekesinden Lozan Barış Konferansı'na Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, 1918-1923*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 241.

[23] FRUS, The United States Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919, Volume II,* "Condensed Memorandum Concerning the Organization and Points of View of the League for the Defence of the Rights of Anatolia and Roumelia," Washington D.C., U.S. Government Printing Office, 1919, s.885.

[24] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk,* İstanbul, Alfa Yayınevi, 2005, s. 137.

[25] Atatürk, *Nutuk,* s.137.

İstanbul'da bazı temasların olduğuna ilişkin gönderdiği bir telgrafa Mustafa Kemal Paşa "İstanbul'da çalışan grubun gayesi milletin birliği, vatanın bütünlüğü, istiklâl ve hâkimiyetin elde edilmesi noktasında toplanmış gösterildiğine göre, Amerikan mandasını kabul durumunda bu gaye korunmuş olabilir mi?" şeklinde sorgulayıcı bir cevap vermişti.[26] Benzer şekilde Amerikan mandasını savunan Bekir Sami (Kunduh) Bey'in Temmuz'da arz ettiği, Türklerin tam bağımsızlık istemesi halinde parçalara bölüneceği düşüncesine karşı da bu görüşün kaynağını soruyordu.[27]

Atatürk'ün manda fikrine yakın olmadığı açıktır. Ancak o dönemde manda dahil her konu da tartışılmıştır. Faruk Sönmezoğlu'nun Atatürk'ün himaye fikrine uzak olduğuna fakat Millî Mücadele'nin henüz başlarında ulaşabileceği en geniş ulusal koalisyona ulaşmayı hedeflerken diğer yandan da uluslararası destek elde etmeye çalıştığına dair yaptığı yorumun analitik ve önemli olduğunun altı çizilmelidir.[28] Sonuç olarak Sivas Kongresi boyunca manda meselesi tartışılmışsa da kabul görmemiştir. Ancak beyannamede iç ve dış bağımsızlık hakkı saklı kalmak koşuluyla bir başka gücün teknik ve ekonomik yardımlarının kabul edilebileceği belirtilmiştir.[29] Mustafa Kemal Paşa'nın Harbord ziyaretinden sonra misyona gönderdiği bildiride de benzer bir ifade geçmektedir. Bu durum aynı zamanda Millî Mücadele'nin uluslararası politikada İtilâf Devletleri'ne karşı oluşturmaya çalıştığı denge siyaseti çerçevesinde de düşünülmelidir.[30]

Tüm bu sürece bakıldığında, Amerikalıların Ermenistan meselesiyle ciddi şekilde ilgilenmesi ve bu durumun hem Paris'te hem de ABD iç politikasında tartışılan boyutu, konuyu inceleyen Harbord misyonunun Anadolu hareketi ile temasını beraberinde getirmişti. ABD'nin Millî Mücadele ile bu ilk teması yazında çoğunlukla manda meselesi üzerinden incelendiği için, konunun Kurtuluş Savaşı'nın diplomatik pratiklerini ilgilendiren kısmı gözden kaçmaktadır. Seçil Karal Akgün General Harbord Misyonu'nun Millî Mücadele'nin kendisini yurt dışına tanıtması açısından oldukça önemli olduğunu, o dönemde İstanbul tarafından bir isyancı olarak görülen Mustafa Kemal Paşa'nın Batılı ve önemli bir devlet görevlisi tarafından olumlu bir şekilde anılmasının harekete bir güvenilirlik kattığını belirtmektedir.[31] Askerî olduğu kadar diplomatik bir mücadele de olan Millî Mücadele'nin tarafları birbirine karşı bir denge unsuru olarak kullanma çabası ve bu sebeple her türlü olanağı kullanması süreç içinde devam etmiştir.

Bu durumun geleneksel diplomasiye ek olarak, o dönemde çoğunlukla propaganda olarak adlandırılan kamu diplomasisi açısından da değerlendirilebilecek kısımları mevcuttur. Millî Mücadele boyunca Mustafa Kemal Paşa gerek Anadolu Ajansı'nın kurulması gerekse de yabancı gazetecilerle yaptığı röportajlar vasıtasıyla Batı kamuoyuna ulaşmaya çalışmıştı. ABD de bu bağlamda istisna değildi.

Başlangıcından bitimine kadar Amerika'daki gazeteler Millî Mücadele için çok sayıda haber ve yorum yayımlamıştı. Bu yayınların birçoğu da genellikle olumsuz hatta Türk karşıtı düşünceler ihtiva ediyordu.[32] Atatürk'e genelde ayrılıkçı (*separatist*) ya da isyancı (*rebel*) olarak hitap edilen bu yayınlarda Millî Mücadele'den ya Bolşevik ya da İttihatçı olarak söz ediliyordu. Örneğin, Ekim 1919'da *New York Tribune*'de Jön Türkler'in kontrolü yeniden ellerine aldıkları, Mustafa Kemal Paşa'nın 300 bin kişilik ordusunun olduğu ve bu sayıyla İstanbul'daki payitahtın da tehlike altında bulunduğu yazıyordu.[33] Millî Mücadele'nin erken

[26] Atatürk, *Nutuk,* s. 82.

[27] Atatürk, *Nutuk,* s. 69-72.

[28] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,* İstanbul, Der Yayınları, 2011, s. 154.

[29] Hem beyannamenin tam metni hem de kongre sırasındaki manda tartışmalarının ayrıntıları için bakınız: Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi-II, Sivas Kongresi,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

[30] Özkan, *Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na,* s. 244.

[31] Seçil Karal Akgün, "The General Harbord Commission and the American Mandate Question", *Studies in Atatürk's Turkey: American Dimension,* ed. George S. Harris ve Nur Bilge Criss, Leiden, Brill, 2009, s. 81-82.

[32] Bülent Bilmez, "The Place of the Turkish Independence War in the American Press (1918-1923)", *Turkish Yearbook,* S.31, 2000, s. 66-67.

[33] *New York Tribune*, 7 Ekim 1919, s. 5.

safhalarında Türkiye üzerine haber yapan bu gazetelerin çoğunda hareketin İttihatçı çizgisine vurgu vardı. Aynı şekilde, Kemalistler ile Bolşeviklerin iş birliği konuşuluyor, Kemalistlerin Bolşevik düşüncenin bir başka tezahürü olduğu da sık sık dile getiriliyordu. Hatta 1920'de *The Evening Star,* Kemalistlerin Moskova'dan lejyonlarını göndererek İstanbul'daki İtilâf Kuvvetleri'ni denize dökmesini istediğini yazıyordu.[34] Bilindiği üzere Atatürk İttihat ve Terakki ile yollarını ayıralı çok olmuştu, 1919'da 300 bin kişilik ordunun yüzde 10'una dahi sahip değildi ve Bolşeviklerle iyi ilişki kurmasına rağmen Bolşevik düşünceyi savunmuyordu. Fakat Amerikan kamuoyunda, Avrupa'da olduğu gibi bu düşünceler çok yaygındı.

Bu sebeple, Atatürk'ün Harbord'a gönderdiği bildiride bazı ayrıntılar dikkati çekmektedir ki bu da Karal Akgün'ün altını çizdiği Millî Mücadele'nin kendisini tanıtma biçimidir. Mustafa Kemal Paşa, özenle ve dikkatle kendisinin ve mücadelesinin İttihatçılıkla ve Bolşeviklerle bir ilişkisi olmadığını ve Turancılığı kesinkes reddettiğini vurgulamış,[35] böylece Amerikan politikacılarına kendisini doğru tanıtmaya özen göstermişti. Benzer şekilde, kongre sırasında Sivas'ta olan muhabir Louis Edgar Browne da bu süreçte ve sonrasında *Chicago Daily News*'te Türklere Müttefikler tarafından eşit şekilde davranılmadığını belirten bazı yazılar yayımlamıştı.[36] Bunlar, Millî Mücadele'nin kamu diplomasisi hedefleri açısından olumlu sayılabilecek gelişmelerdi. Millî Mücadele güçlendikçe etkisini daha da arttıracaktı.

General Harbord görevini tamamlayıp geri döndüğünde Müttefikler hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini tartışıyordu. Nisan 1920'de San Remo'da yapılan toplantıda imparatorluğun toprakları İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlar arasında pay edildi. İngiltere ABD'ye Ermeni mandaterliğini üstlenmesi için çağrıda bulundu. Aynı zamanda İtilaf Devletleri Başkan Wilson'dan, kurulacak Ermenistan'ın sınırını da çizmesini istedi ki bunu, kendileri de başaramamıştı.[37] Manda konusunda Başkan Wilson General Harbord raporunun belirttiklerinin tam aksine Senato'dan Ermeni mandasını kabul etmesini istedi. Bu, Wilson'ın seçici enternasyonalist anlayışının tam olarak bir yansımasıydı. Fakat başkanın isteği giderek artan biçimde izolasyonist bir politikadan yana olan Senato tarafından reddedildi.[38] Amerikan Senatosu mandayı reddetmiş olsa dahi, Başkan Wilson'ın çizmeyi kabul ettiği bir sınır meselesi vardı. Bu durum, Sevr Antlaşması'nın Amerikan Başkanı'nın alacağı kararın taraflarca kabul edileceğini belirten 89. maddesi ile de tekrarlanmıştı. Wilson, Kasım 1920'de sınırı nihayet tamamlayıp Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon'u da Ermenistan'a kattığı vakit bu kararda *"dört vilayetteki mevcut nüfusun etnik ve dini dağılımının, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, yol gösterici olarak görülemeyeceğini"*[39] ifade etmişti. Bu, başkanın Türkiye'de de bir dönem heyecan yaratmış kendi prensipleri ile doğrudan yaşadığı bir çelişkiydi. Ancak hem Millî Mücadele'nin hem kendi başkanlığının hem de Ermenistan'ın kaderi başka bir dönemece girmek üzereydi.

2. Endişeye Rağmen Eylemsizlik: ABD, Kurtuluş Savaşı ve Gayrimüslimlerin Durumu

1920'nin sonuna kadar ABD'nin özel önem atfettiği mesele Ermeniler ve Ermenistan'dı. Ancak gerek İtilâf Devletleri'nin masa başında yaptığı Sevr Antlaşması'nın gerekse de Başkan Wilson'ın sınırını bizzat çizdiği

[34] *The Evening Star,* 4 Eylül 1920, s. 14.

[35] FRUS, "Condensed Memorandum Concerning the Organization and Points of View of the League for the Defence of the Rights of Anatolia and Roumelia," s. 879-885.

[36] Aynı zamanda ABD tarafından görevlendirildiği öğrenilen gazeteci Browne'nin *Chicago Daily News*'te yayımladığı yazıların önemli noktaları için bakınız, Deniz Bilgen, "Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması", *Atatürk Yolu Dergisi,* C. 5, S. 18, 1996, s. 123-130.

[37] Sevtap Demirci, "Sevr'den Lozan'a: Ermeni Sorunu, 1920-1923", *Review of Armenian Studies,* S. 31, s. 73.

[38] Gürel, *Limits of Westernization*..., s. 34-35.

[39] Woodrow Wilson, *The Frontier between Armenia and Turkey as Decided by President Woodrow Wilson, November 22, 1920,* Armenian National Committee, 1920, s. 7.

Ermenistan'ın pratikte gerçekleşme olanağının bulunmadığı Kâzım Karabekir liderliğindeki Türk ordusunun Gümrü'ye kadar ilerlemesiyle ortaya çıktı. Aynı dönemde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de kurulmuştu. Ermenistan konusunda bu gelişmeler yaşanırken, bağımsız Ermenistan'ın sınırlarının çizildiğinin açıklanması da İtilâf Devletleri'nin prestijine ağır bir darbe vurmuş ve müttefiklerin isteğiyle Wilson çizdiği sınırları açıklamaktan vazgeçmişti.[40] Sonuç olarak Ermenistan devleti meselesi halihazırda kendi içine dönen ABD için kapanmıştı.

Bu gelişmelerin tümü Türkler için Doğu Cephesi'ndeki birliklerin Batı'ya kaydırılabilmesi demekti ve bu noktadan sonra Millî Mücadele Batı Cephesi'nde hız kazanacaktı. Kurtuluş Savaşı'nın ilk safhaları bu çalışma kapsamında araştırılan Amerikan belgelerinde yukarıda etraflıca tartışılan Ermenistan meselesi dışında çok fazla yer tutmamaktadır. Bu meselenin kapanması ile ABD'nin Türkiye'ye dair diplomatik gündemi çoğunlukla İstanbul'a, özellikle de ticari ilişkilere kaymıştı. Ancak Kurtuluş Savaşı'ndaki dengelerin 1921'den sonra farklılaşması bu durumu tamamen değiştirip dikkatleri yeniden Anadolu'ya çekecek ve Amerikan kurum ve şahısları bir kez daha gayrimüslimlerin durumu, yardım misyonları ve Anadolu'da yaşananlara müdahil olup olmama üzerinden tartışma yürütecekti.

Benzer bir durum basında da gözlemlenebilmektedir. Amerikan gazeteleri Millî Mücadele'ye ilişkin gerek kendi muhabirlerinden gerekse de Avrupa ajanslarından gelen haberleri 1921'den sonra giderek artan yoğunlukta vermeye başlamıştı. Üzerinde durulan konular çoğunlukla Yunanistan ve Anadolu'daki gayrimüslimlerin durumuydu ancak haberlerin içeriği değişen dengeleri de yansıtır nitelikteydi. Örneğin, Ocak 1921'de Birinci İnönü Zaferi'nin hemen sonrasında tarafların barış antlaşmasının koşullarını gözden geçirmek için yapacağı Londra Konferansı, Amerikan gazetelerinde kendisine Yunanistan'ın ABD'ye yaptığı yardım çağrısı üzerinden yer bulmuştu. *The New York Herald*'da Yunan Başbakanı, Sevr'in herhangi bir biçimde revize edilemeyeceği konusunda son sözü söylemesi için Amerikalı yetkililere çağrıda bulunuyordu ki bu durum Millî Mücadele'nin seyrinin iki yıl öncesine göre farklılaştığının kanıtıydı.[41] Zaten, Mustafa Kemal Paşa da gazete sütunlarında artık ayrılıkçı ya da isyancı olarak değil; Türk Ulusal Hareketi'nin lideri olarak tanıtılıyordu.

Basın 1921'de hemen hemen tüm gelişmeleri yazmakla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nı gazete manşetlerine taşıyan asıl gelişme Büyük Zafer ve sonrasında Türk ordusunun İzmir'e girişiydi. Gelişmeler artık günlük bir biçimde birinci sayfadan veriliyordu. Amerikan basınının bu konudaki odak noktasını koordine edilmesi gereken insani yardım, kitlesel göç ve yine Türkiye'deki gayrimüslimler oluşturmuştu. Ancak basın bu konuda oldukça taraflıydı. Çoğunlukla Türkleri suçlayan bu haber ve makalelere göre, Türkler gayrimüslimleri öldürüyor ve özellikle Ermenilerden intikam alıyor; Amerikan yardım gemileri şehirden kaçanlara "kahramanca" kucak açıyordu.[42] Kışın yaklaştığını ve bir milyonu aşkın kişinin Türkiye'den gönderilme tehlikesi altında olduğunu belirten Rumlar ise ABD'den bir kez daha siyasi ve iktisadi yardım talep ediyordu.[43]

Basının ve kamuoyunun üzerinde durduğu bu meseleler resmî kurumlar tarafından da takip ediliyordu. 1921 yılının yaz ve sonbahar aylarında bu bağlamda en çok tartışılan konu Karadeniz'de bir Rum devleti kurmayı amaçlayan Pontus meselesi olmuştu. Kökenleri 19. yüzyıla dayanan bu düşünce özellikle mütarekeden sonra Karadeniz'de büyük bir asayiş problemi yaratmış ve bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa Samsun'a 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak bu meseleyi halletmek üzere gönderilmişti. Bu konu sorun oluşturmaya devam

[40] Fahir Armaoğlu, "Amerika, Sevr Antlaşması ve 'Ermenistan' Sınırları," *Belleten,* C. LXI, 1997, s. 144.

[41] *The New York Herald,* 31 Ocak 1921, s. 3.

[42] *New York Tribune,* 17 Eylül 1922, s. 1; *The New York Herald,* 24 Eylül 1922, s. 2.

[43] Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Partikhanesi (1921-1923),* İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, s. 186.

etmiş ve sonuç olarak TBMM bölgede asayişi temin etmek için Merkez Ordusu kurmuştu.[44] Pontus isyanı 1921 yılında ciddi bir safhaya girdiğinden TBMM burada yaşayan 15-50 yaş arasındaki Hristiyan erkeklerin iç bölgelere sevk edilmesine ve çetecilik faaliyetine katılanların Amasya İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasına karar vermişti.[45] Bu sevkin ardında birkaç sebep yatıyordu. Karadeniz'de aktif faaliyette bulunan bir İtilaf donanması vardı ki bu donanma İnebolu gibi Millî Mücadele'ye silah ve cephane sevkiyatı yapan limanları bombalamıştı. Dahası, isyancı Rumlara yardım götürüyordu.[46] Bu durum, Yunanların Batı Anadolu'da bir taarruz hareketine başlaması halinde Karadeniz'deki Rumlar ile ikinci bir cephenin açılmasına neden olup Ankara'yı iki yönden sıkıştırabilirdi.[47]

Alınan bu karardan sonra hem Anadolu'da çalışan yardım ve eğitim misyonlarının hem de ABD'de faaliyet gösteren Rum gruplarının Washington'daki yetkililerle bölgedeki duruma ilişkin sıkça temasa geçtiği görülmektedir. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın durumun tam olarak ne olduğunu anlamaya çalışması çabasına yanıt genel olarak Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti'nden geliyordu. Heyete göre, Merzifon'da bir kıyım gerçekleşmişti ancak bölgede uygulanan sıkı sansür politikası nedeniyle sağlıklı bilgi alınamıyordu.[48] Yazılanlara göre, kurum ve Ankara hükümeti yetkilileri arasında da birtakım sıkıntılar baş göstermişti ve Merzifon'daki Amerikan Koleji'nden birkaç Amerikalı şehirden çıkarılmıştı.[49] Aslında, raporun bahsettiği sıkıntı Kolej'in Pontusçuluğa verdiği desteğin belgelerinin ortaya çıkması ve sonrasında bir Türk öğretmenin öldürülmesi hadisesiydi.[50] Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti bölgedeki durumu aktarabilmek için uzunca bir süre rapor oluşturmaya ve Dışişleri Bakanlığı'na göndermeye devam etti. Bu raporlardan bir tanesi de Yardım Heyeti'nin Ankara'da TBMM temsilcileri ile yaptığı bir görüşmeye dairdi.

Görüşmeye dair raporda Ankara'nın duruma nasıl baktığı aktarılıyordu. Heyet ile hükümetin arasında bir sorun olmadığı belirtiliyor ve Türklerin tek hedefinin savaşı bitirmek olduğu vurgulanıyordu.[51] Birçok Osmanlı vatandaşının, özellikle de Rumların Yunan ordusuna katıldığını ve Doğu'da Kürtlerin de hükümete bazı sorunlar çıkardığını yazan rapora göre, Anadolu'daki mevcut seyahat kısıtlamaları ve sansürün sebebi bunlardı.[52] Amerikalılar ise bu yasaklardan neredeyse etkilenmeyen tek yabancı gruptu.[53] Türklerin görüşlerini yansıtan bu yorumlara rağmen toplantıda, Karadeniz'de yaşanan sevk durumu da açıkça konuşulmuştu. Heyete göre, ortalama bir Amerikalı sadakatsiz bir vatandaşın cezalandırılmasını ve idamını, şüpheli kişilerin göz altında tutulmasını, göz altında tutulan insanların yargılanmasını ve hatta işçi taburlarında çalıştırılmasını anlayabilirdi ancak "tehcir" *(deport)* kelimesini sadece 1915'e benzer bir durum olarak görürdü.[54]

Zaten ABD içindeki birçok lobi grubunun yapmaya çalıştığı da meseleyi bu noktaya çekmek ve Amerikan hükümetini konuya müdahil etmekti. Kasım 1921'de Dışişleri Bakanı Charles Hughes'ye Pontus Ligi tarafından gönderilen telgrafta gayrimüslimlere yapılan "insanlık dışı" davranışların bitirilmesi için Kongre'den bir

[44] Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız Yusuf Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XI, S. 31, s. 107-162.

[45] Sarınay, "Pontus Meselesi...", s. 135-139.

[46] Necati Taş, "Milli Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 34, 1996, s. 95.

[47] Taş, "Milli Mücadele Döneminde...", s.95.

[48] The National Archives and Records Administration, Dosya Numarası: 867.4016/432, "A Report from the Near East Relief to the Secretary of State," 17 Kasım 1921.

[49] The National Archives and Records Administration, "A Report from the Near East...".

[50] Özkan, *Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na*, s. 319.

[51] The National Archives and Records Administration, Dosya Numarası: 867.4016/433, "Report of Visit to Angora," 18 Kasım 1921.

[52] The National Archives and Records Administration, "Report of Visit to Angora...".

[53] The National Archives and Records Administration, "Report of Visit to Angora...".

[54] The National Archives and Records Administration, "Report of Visit to Angora...".

eylem bekleniyordu.[55] Benzer şekilde Ohio'da yaşayan Rumlardan Başkan Harding'e gönderilen bir telgrafta da Karadeniz Rumlarının Türkler tarafından sistematik bir biçimde yok edildiği (*systematic extermination*), bunun durdurulması için de uluslararası bir komisyon kurulması gerektiği söyleniyordu.[56] Bu bağlamda hem Başkan hem Dışişleri'ne gelen sayısız telgraftan birkaçı, o sıralarda yapılmakta olan Washington Deniz Konferansı'na dahi gönderilmişti.

Merzifon'daki Anadolu Koleji müdürü George White da yazdığı bir mektupta Türklerin "Sam Amca"ya saygı duyduğunu ancak Amerikan hükümetinin bu konuyla ilgilenmediğini düşündüğünü söylüyordu.[57] Müdüre göre, hükümetin barış koşullarını temin etmek üzere bir etki ve otorite ortaya koyması gerekiyordu.[58] Kısacası gerek Amerika'daki Rum gruplar gerekse de Türkiye'deki Amerikan misyonları ABD'nin aktif katılımını bekliyordu. Washington konuyla ilgilense de 1921'de başkan seçilen Warren Harding yönetimindeki ABD'nin Wilson gibi bir dış politika izlemeyeceği aşikârdı. Zira, ABD'nin Senato gibi birçok kurumu henüz Wilson başkanken bile daha izolasyoncu politikalara dönülmesi gerektiği konusunda hemfikirdi. Bu politika ise deniz aşırı ülkelerde, özellikle de Avrupa'da, siyasi-askeri girişimlerden imtina etmeyi gerektiren tarafsız bir duruşa işaret ediyordu.

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol'ün Ankara ile ilişkileri, ABD'nin bu duruşuna iyi bir örnek sunmaktadır. Aslında Bristol, Rumların iç bölgelere sürülmesi konusuyla ilgili Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış ve sürecin durdurulmasını istemişti.[59] Mustafa Kemal Paşa ise bu isteği, hareketin memleketin asayişini temin etmekten başka bir gaye taşımadığını söyleyerek reddetmişti.[60] 1921'de Karadeniz'de yaşanan olaylardan sonra Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti'nde görevli Donald Hasford İstanbul'da Bristol ile görüştüğündeyse, Bristol kendisine olayların Karadeniz'deki Rum örgütü sebebiyle çıktığını ve Kolej'den alınan 3 kişinin de bu örgütle bağlantısı olabileceğini belirtmişti.[61] Bristol ayrıca, misyonerlik faaliyetlerinin yanlış şekilde ele alındığını, Amerika'nın eğitim, iş ya da ilişkilerinin dini etkiden uzak bir şekilde ilerlemesi gerektiğini söylemişti.[62] Hasford bu konuşmaya binaen Amerikan Dışişleri'ne yazdığı mektubunda Anadolu'daki Amerikalıların İstanbul'daki temsilcilerinden yeterince destek görmediğinden yakınmıştı.[63] ABD, bu konuda bir hareketten kaçınıyordu.

Bristol ise aynı günlerde o yıl Türkiye'ye gelen Arnold Toynbee'nin kendisine gönderdiği mektubu Washington'a iletmekle meşguldü. Komiser, Toynbee'nin belli ki sosyalist düşüncelerinin olduğunu ve İngilizler tarafından pek sıcak karşılanmadığını belirtmişti.[64] Zaten Toynbee de mektubunda Yunan yanlısı olarak Türkiye'ye gelmesine rağmen, Anadolu'daki Yunan idaresini gördükten sonra bu fikrinin tamamen değiştiğini, tarihte ilk kez Türk'ün zarar gören taraf olduğunu ve Yunanların da Türk'ün "kötü şöhretinden" yararlandığını yazmıştı.[65] Toynbee Türkiye'de gördüğü manzaralar üzerinden kaleme aldığı eseri *The Western Question in*

[55]The National Archives and Records Administration, Dosya Numarası: 867.4016/434, "Telegram to Charles E. Hughes," 21 Kasım 1921.

[56]The National Archives and Records Administration, Dosya Numarası: 867.4016/437, "Telegram to President of the United States of America," 27 Kasım 1921.

[57]The National Archives and Records Administration, Dosya Numarası: 867.4016/440, "Letter from Anatolia College Marsovan, Turkey in Asia," 18 Kasım 1921.

[58]The National Archives and Records Administration, "Letter from Anatolia College Marsovan...".

[59]Taş, "Milli Mücadele Döneminde...", s. 96.

[60]Taş, "Milli Mücadele Döneminde...", s. 96.

[61]The National Archives and Records Administration, Dosya Numarası: 867.4016/449, "Letter from Donald Hasford, Near East Relief, Marsovan," 7 Aralık 1921.

[62]The National Archives and Records Administration, "Letter from Donald Hasford...".

[63]The National Archives and Records Administration, "Letter from Donald Hasford...".

[64]The National Archives and Records Administration, Dosya No: 867.4016/445, "Letter from United States High Commission to the Secretary of State," 8 Aralık 1921.

[65]The National Archives and Records Administration, "Letter from United States High Commission...".

Greece and Turkey'de de, Yunan işgali altındaki bölgelerde yaşanan vahşeti detaylı bir biçimde incelemişti.[66] Bristol bu mektubu Dışişleri'ne, Toynbee'nin ön yargılara göre değil gerçeklere göre davrandığı notuyla göndermişti. Bu süreçte bazı Amerikan kişi ve kurumlarından farklı düşündüğü açıktı. Bristol siyasi çevrelerde Türk yanlısı olarak tanınıyordu. Ancak, Türkiye'deki gayrimüslimlerle ilgili ortaya çıkan gelişmelere direkt olarak dahil olmama isteği konusunda istisna teşkil etmiyor, bu konuda ABD Dışişleri ile uyuşuyordu.

Örneğin, Mayıs 1922'de Anadolu'daki gayrimüslimlerin sınır dışı edildiğine dair yeniden söylentiler yayılınca, Amerikan Dışişleri bir kez daha konuyla ilgili bilgi toplamaya başladı. Hem Anadolu'daki Amerikan kuruluşları hem de ABD'deki Rum ve Ermeni grupları 1921'dekine benzer şekilde Washington'u konuya müdahil olmaya davet etti. İngiltere de konu ile ilgili bir tahkikat komisyonu kurulmasını ve ABD'nin de bu komisyona katılımını talep etti. Bu isteğe karşı Amiral Bristol, Amerika'nın bu konuya İngilizlerin istediği şekilde müdahil olmaması gerektiğini, zira söz konusu söylentilerin İngilizlerin Yakın Doğu'da elini güçlendirmek için yaydığı Türk karşıtı propaganda olduğunu belirtti.[67]

Amerikan Dışişleri, bunun bir propaganda olduğunu düşünmüyordu ancak komisyona dahil olmak da istemiyordu. Örneğin, Dışişleri Müsteşarlığı'nın yazdığı bir raporda, komisyonda yer alınmadığı takdirde İtilaf devletlerinin – özellikle de – İngiltere'nin, Anadolu'da yaşanabilecek her türlü katliamın suçunu Türkleri durdurmayan ABD'nin üzerine atacağı belirtiliyordu.[68] Fakat Dışişleri'nin üzerinde hassasiyetle durduğu mesele inceleme komisyonunun sonucunda ortaya çıkacak yaptırımdı. Raporlarda, ABD'nin Türkiye ile savaşta olmadığı, dolayısıyla da çıkan sonuca karşı bir silahlı hareket planlanacaksa bunun içinde bulunulmayacağı belirtiliyordu.[69] Diğer taraftan, Amerikan Dışişleri'nde Yakın Doğu Dairesi Başkanı Allen Dulles'ın yazdığı bir not da Anadolu'daki olayların asıl sebebinin Türk-Yunan Savaşı olduğunu ve savaş devam ettikçe insanların birbirlerini öldürmeye devam edeceğini vurguluyordu.[70] Dulles, Amerika'nın Yakın Doğu'daki siyasal pozisyonundan radikal bir şekilde farklılaşacak bir yöntem olarak savaşı bitirecek bir arabuluculuk öneriyordu.[71] Tahmin edilebileceği üzere, bu öneri kabul edilmemişti ve bahsi geçen araştırma komisyonunda yer alınıp alınmayacağı Washington, İstanbul, Londra arasında uzunca bir süre tartışılmaya devam etmişti.

Bu girişimler herhangi bir sonuç vermemiş ve artık savaşın da sonu gelmişti. Bu bağlamda gayrimüslimler konusu, 30 Ağustos zaferinden sonra İzmir özelinde yeniden açıldı. 8 Eylül'de Amiral Bristol Rauf (Orbay) Bey'e bir memorandum göndererek tüm dünyanın Batı Anadolu'daki durumu heyecan ve kaygı ile izlediğini belirtti.[72] Bu memorandumda Amiral, Türklerin bölgede yaşayan gayrimüslim halka saldırması durumunda dünya kamuoyunun olumsuz etkileneceğinin ve bu durumun gelecek barış görüşmeleri için handikap oluşturacağının altını çiziyordu. Bristol Amerikan Dışişleri ile yaptığı iç yazışmalarda ise İzmir'deki durumun güven verici olduğunu yazıyor[73] ve bu bölümün başında incelenen Amerikan gazetelerinde İzmir'deki durumla ilgili yazılan olumsuz görüşlerin aksini resmediyordu.

[66] Bu ayrıntılı eser için bkz. Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilizations,* Londra, Bombay, Sydney, Constable and Company, 1922.

[67] FRUS, *United States Department of State Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1922, Volume II,* "The High Commissioner at Constantinople (Bristol) to Secretary of State," 18 Mayıs 1922, Washington D.C., US Government Printing Office, 1922, s. 920.

[68] The National Archives and Records Administration, Dosya No: 867.4016/501, 18 Mayıs 1922.

[69] The National Archives and Records Administration, Dosya No: 867.4016/503, 23 Mayıs 1922.

[70] The National Archives and Records Administration, Dosya No: 867.4016/502, "Memorandum on Earl Curzon's Reques for American Participation on a Commission to Investigate Turkish Atrocities," 15 Mayıs 1922.

[71] The National Archives and Records Administration, "Memorandum...".

[72] FRUS, *United States Department of State Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1922, Volume II,* "The American High Commissioner (Bristol) to the President of the Turkish Council of Minister (Hussein Raouf), Washington D.C., US Government Printing Office, 1922, 8 Eylül 1922, s. 937-938.

[73] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 173.

Sonuç olarak savaş sona ermişti. Amerikan kamuoyu ve kuruluşları gayrimüslimlerin durumunu yakından takip edip Amerikan hükümetinden sürekli bir biçimde etkin bir politika izlemesini istemiş, Amerikan hükümeti ise olanları dikkatle incelemekle beraber müdahil olmaktan çoğunlukla kaçınmıştı. Bu duruşun arka planında Wilson sonrası değişen Amerikan dış politika anlayışının önemli büyüktü. Diğer yandan, ABD'nin kıta dışındaki siyasi-askerî angajmanını kısıtladığı bu dönemde, Amerikan iktisadi, finansal ve ticari çıkarları ile yatırımları tam tersi bir ivmeye sahipti.[74] Hatta, ABD'nin küresel bir güç haline gelmesinde önemli bir rol oynayacaktı.

3. İktisadi Çıkarlar ve Türkiye'nin Denge Arayışı: Lozan Sürecinde Chester Projesi

Anadolu'daki Amerikan misyonlarının ve ABD'deki Rum ve Ermeni gruplarının Washington'a Türkiye'deki gayrimüslimlerin durumuna ilişkin baskı yaptığı dönemde, Dışişleri Bakanlığı'nın yukarıda da aktarılan raporlarında önemli bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Bu raporların asıl konusunu ABD'nin Müttefik kuvvetler tarafından oluşturulacak inceleme komisyonuna katılıp katılmayacağı oluşturuyordu. Fakat bir bölümünde ABD'nin de Türkiye'de iktisadi çıkarlarının bulunduğu ve kısa bir süre sonra İngiliz ve Fransızlara bunun söyleneceği günün de geleceği belirtiliyordu.[75] ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisadi varlığı ve ticari etkileşimi Avrupalı güçlerin gerisinde kalmıştı.[76] Savaş sonrasında Orta Doğu'ya yönelik politikasındaysa, Amerikalı yatırımcıların diğer ülke vatandaşlarına tanınan hak ve fırsatlardan eşit bir şekilde yararlanmalarını hedefleyen "Açık Kapı" politikasını ön plana almıştı. Bu politikanın tümünü olmasa da en önemli girdilerinden bir tanesini ise petrol meselesi oluşturuyordu.[77]

Bu bağlamda, Rum ve Ermeni grupları ile Amerikan misyonlarının gayrimüslimlere ilişkin gönderdiği mektuplar kadar iktisadi çıkarlar için hükümetten yardım isteyen iş çevreleri de vardı. Bir başka deyişle, Amerikan Dışişleri yetkilileri, savaşın sonunun gelmekte olduğu 1922'de Türkiye'deki gayrimüslimlerin durumunu tartışırken aynı zamanda Ankara ile ABD'nin ve Amerikan şirketlerinin iktisadi çıkarları ve ekonomik ilişkilerin geleceği konusunda bir dizi görüşme gerçekleştiriyordu. Amerikan yardım misyonlarının ve müttefiklerin Amiral Bristol'ü Türk yanlısı olarak suçlamalarının ve kendisine ciddi bir muhalefet sergilemelerinin bir sebebi de buydu.[78] Zira Bristol, durumun değiştiğinin farkındaydı ve özellikle de Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'ndan sonra kendi hükümetini Ankara'ya uzak durmaması için uyarmıştı.[79] Amiral, Amerika'nın bölgedeki iktisadi çıkarlarına vurgu yaparak hükümetin tutumunu da dengede tutmaya çalışıyordu. Bu noktada, denge gereksinimi Ankara'da da mevcuttu ve ünlü Chester projesinin raftan indirilmesi bunun en önemli örneğiydi.

Chester Projesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ankara ve Musul arasındaki bölgede inşa edilmesi planlanan bir demiryolu, fakat aynı zamanda imtiyaz sahibine demiryolunun 40 mil yakınındaki bölgenin madenlerinden yararlanma hakkı vermesi dolayısıyla da bir petrol projesiydi.[80] Petrol ve demiryolları şirketlerinin

[74] Akira, İriye, *The Cambridge History of American Foreign Relations: Globalizing America, 1913-1945,* Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 91-92.

[75] The National Archives and Records Administration, Dosya No: 867.4016/501, 18 Mayıs 1922.

[76] Leland James Gordon, *American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation,* Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1932, s. 348-350.

[77] Annie Tracy Samuel, "The Open Door and U.S. Policy in Iraq between the World Wars." *Diplomatic History* C. 38, S. 5, 2014, s. 933.

[78] Şuhnaz Yılmaz, *Turkish-American Relations (1800-1952): Between the Stars, Stripes and the Crescent*, Londra ve New York, Routledge, 2015, s. 46.

[79] Salahi Ramadan Sonyel, *Turkish Diplomacy 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement,* Londra, Sage Publications, 1975, s.153.

[80] Bilmez Bülent Can, "Suya Düşen Bir Tatlı Hayal: Şarki Anadolu Demiryolları (Chester) Projesi (1922-1923), *Kebikeç*, S.11, 2001, s. 170-171.

imparatorluktan imtiyaz koparmak için birbirleriyle kıyasıya yarıştığı bir dönemde Chester projesi bir sonuca ulaşamadan Birinci Dünya Savaşı çıkmış, proje mecburen rafa kaldırılmıştı.

Mütareke dönemiyle birlikte Amiral Chester projeyi raftan indirmeye karar verdi. Bu bağlamda 1920'den itibaren Amerikan yetkililere projenin canlandırılması için başvursa da bir başarı sağlayamadı.[81] 1922'den itibaren Chester hem ortak bulmak hem de Amerikan Dışişleri'nden yardım istemek için girişimlerini hızlandırdı. Mart 1922'de eski şirketin devamı niteliğindeki *Ottoman American Development Company*'i kuran Chester, şirkete yeni sermayedarlar bulabilmiş ve hatta şirketin hisse çoğunluğu da değişmişti.[82] Bu durum Amerikan bürokrasisinde yeni bir diyalog başlattı.

Şirketin kurulduğu dönemde Amiral Bristol Amerikan Dışişleri'ne gönderdiği telgrafta, Anadolu'daki tüm Amerikan iktisadi çıkarlarının desteklenmesi gerektiğini, kendisinin şimdiye kadar şirketler arasında ayrım göstermeksizin bunu yapmaya çalıştığını söylüyordu.[83] Telgrafına Ankara'da Chester imtiyazı için görüşmeler yapan *The Foundation Company of New York*'un temsilcisi McDowell'ın bildirisini de eklemişti. McDowell, Ankara'ya yaptığı bir ziyarette proje hakkında görüşüp olumlu sonuçlar aldığını, fakat Musul konusunun bölgedeki petrol sebebi ile hususi olarak önem taşıdığını, Fransızların da konuya müdahil olup imtiyaz aradığını ve Amerikan varlığını engellemeye çalıştığını yazmış, ABD'li devlet adamlarından destek istemişti.[84] McDowell'e göre, barış antlaşmasından evvel bir ön anlaşma yapılamadığı takdirde antlaşmadan sonra bir şey kazanabilmek imkânsızdı.[85] Öyle görünüyor ki şirketin hissedarları, Ankara'nın siyasal olarak tanınmamış (*unrecognized)* statüsünün oluşturabileceği riskleri almaya hazırdı.

Aslında Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Chester projesine bakışı biraz çekimserdi. Zira Ankara'nın tanımamış statüsüne ek olarak, ABD'nin önemli petrol şirketlerinin Musul petrollerine ilişkin *Turkish Petroleum Company* (TPC- Türk Petrol Şirketi) ile müzakerelerde bulunduğunu bilen Amerikan Dışişleri, farklı çıkar gruplarına yaklaşımının bir grubu daha fazla destekler gibi görünmemesine dikkat ediyordu.[86] Ayrıca bunun, herhangi bir grup ya da kişisel çıkar yerine geniş kapsamlı bir prensip olarak eşit fırsata işaret eden Açık Kapı politikasıyla çelişeceğini düşünüyordu.[87] Ancak bu çekimserliğe rağmen, Amerikan Dışişleri'nin Bristol'ün telgrafına verdiği yanıt bu araştırmanın konusu açısından oldukça önemli görünmektedir.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı, içinde bulunulan siyasi durum, yani Ankara'nın henüz tanınmamış statüsü sebebiyle, Türkiye'de imtiyaz arayan şirketlere tam diplomatik destek verilmesinin mümkün olmadığının, fakat tüm Avrupalı devletlerin iktisadi çıkarlar için rekabet ettiği Anadolu'da Amerikan çıkarları için de uygun koşulların oluşturulması gerektiğinin altını çiziyordu.[88] Bu, Amerikan izolasyonunun dış politikaya "tanklar yerine bankalar" (banks rather than tanks)[89] anlayışıyla yaklaştığını gösteriyordu. Zaten, Türkiye ile resmî

[81] Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 24, Kasım 1999-2003, s. 531.

[82] Çoğunluk artık Chester'da değildi. Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923),* İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 234-235.

[83] FRUS, *United States Department of State Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1922, Volume II,* "The High Commissioner at Constantinople (Bristol) to the Secretary of State," 15 Mart 1922, Washington D.C., US Government Printing Office, 1922, s. 967-968.

[84] FRUS, *United States Department of State Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1922, Volume II,* "Mr. Robert H. McDowell, of the Foundation Company of New York, to the High Commissioner at Constantinople (Bristol)," 8 Mart 1922, Washington D.C., US Government Printing Office, 1922, s. 969

[85] FRUS, *United States Department of State Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1922, Volume II,* "Mr. Robert H. McDowell, of the Foundation Company of New York, to the High Commissioner at Constantinople (Bristol)," s.969.

[86] Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi,* s. 243.

[87] Gordon, *American Relations with Turkey...,* s. 357.

[88] FRUS, *United States Department of State Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1922, Volume II,* "The Secretary of State to the High Commissioner at Constantinople (Bristol)," 6 Temmuz 1922, Washington D.C., US Government Printing Office, 1922, s. 974-975.

[89] Bear F. Braumoeller. "The Myth of American Isolationism." *Foreign Policy Analysis*, C. 6, S. 4, 2010, s. 350.

ilişkiler kurmaktan kaçınsa da ABD, 1921'den sonra Ankara'ya farklı dönemlerde iki gayri resmî temsilci de göndermiş ve böylece Anadolu'daki iktisadi çıkarları için bir adım da atmıştı.[90]

Tüm bu gelişmeler İngiliz ve Fransızların da dikkatini çekmişti. Bu iki devletin temsilcileri, Amerikan iş çevrelerinin Türkiye'de bir hayli aktif olduğunu, hem İstanbul'da bazı şirketleri satın aldığını hem de birçok girişimcinin Ankara'da görüşmeler yaptığını belirtiyordu.[91] Chester projesi özelinde bu durum, bu iki devletin de bölgedeki demiryolu ve petrol imtiyazları konusundaki çıkarları ile çakıştığından büyük rahatsızlık yaratmıştı. Bu rahatsızlığın en üst noktaya çıktığı dönem ise Lozan Konferansı olacaktı.

Türkiye'nin Chester konusuna bakış açısı Ankara'nın denge arayışını yansıtıyordu. Amerikan şirketleriyle varılacak bir anlaşma barış konferansı sırasında Türkiye'nin İngiliz ve Fransız çıkarlarını Amerika ile dengeleyeceği bir durum yaratabilirdi. 1922 boyunca görüşmeleri süren Chester imtiyazında genel çerçeve üzerinde uzlaşmaya varıldığı haberlerinin de 1922 sonbaharında verilmesi pek tesadüfi sayılamazdı. Bu denge arayışı, konferansın Şubat 1923'te kesintiye uğramadan önceki ilk döneminde de görülebiliyordu. Örneğin Aralık 1922'de, Türk heyetinin başkanı İsmet (İnönü) Paşa Ankara'ya gönderdiği telgrafta Fransızların Chester imtiyazının kendilerine daha önceden verilmiş bir imtiyazla çakıştığını belirttiklerini söylemiş ve Fransızları tahrik etmemek için Chester imtiyazı meselesinin ertelenmesini talep etmişti.[92] Bu talep Ankara'da kabul görmemiş ve hükümet memleketin yararı açısından müzakerelere devam edeceğini belirtmişti.[93] Fakat bu cevaba rağmen hem İsmet Paşa hem de Ankara'da hükümet Chester konusundaki adımlarını konferansın gidişatına göre atmaya da devam etmişti. Zira biten Chester müzakerelerinin ardından Rauf Bey de konunun meclise gönderilmesinin uygun olup olmadığını İsmet Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla sormuş ve İsmet Paşa yine konferansın gidişatına göre Fransızlardan olumlu bir duruş beklemediğini ve antlaşmanın barış olmasa da devam edecek şekilde yapılmasının uygun geleceğini belirtmişti.[94] İsmet Paşa'nın 26 Ocak'ta gönderdiği bu cevaptan birkaç gün sonra da konferans dağılmıştı.

Lozan'a gözlemci statüsünde katılan Amerikalıların[95] duruşu da Amerikan çıkarlarını korumak üzerine kuruluydu. Özellikle de kapitülasyonların devamına, Boğazlardaki geçiş serbestliğinin güvence altına alınmasına ve Amerikan eğitim ve dini kurumlarının faaliyetlerine özgürce devam edebilmesine vurgu yapıyorlardı.[96] Bu gibi noktalarda, Amerikalılar çoğu zaman Müttefiklerle birlikte davranıyorlardı. Örneğin kapitülasyonlar konusunun tartışıldığı bir oturumda Amerikan temsilcisi Child "Amerika Birleşik Devletleri'nin de, bir hukuk durumunun tanımlanması ya da kendileri için haklar istenmesi söz konusu ise, Müttefik Devletlerle aynı görüşe katılmak zorunda olduğunu" söylemişti.[97] Kapitülatif antlaşmaların yükümlülüğünün devam ettiğini belirten ABD temsilcileri yabancılara sağlanan hakların Türkiye'nin ekonomik gelişimi için olumlu olacağını savunuyordu.[98] Türk delegasyonunun Türkiye'nin egemenliğini sınırlayacak herhangi bir hükmü kabul etmeyeceğini çok kez tekrar etmesine rağmen ABD de Müttefiklerle beraber bu konuda uzun süre ısrarcı oldu.

Diğer taraftan, konferansın ikinci dönemine farklı dinamiklerle girildi. Chester imtiyazı 9 Nisan 1923'te TBMM'de onaylandı. Bu durum, ABD ile İngiltere ve Fransa arasında bir çıkar çatışması yarattı. Fransızlar

[90] Bu diplomatlardan biri Julien E. Gillespie diğeri ise Robert W. Imbrie idi. Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, (1923-1938)*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008, s. 24.

[91] Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin...", s. 532-533.

[92] Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I, (1922-1923),* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 299.

[93] Şimşir, *Lozan Telgrafları I,* s. 324

[94] Şimşir, *Lozan Telgrafları I,* s. 445-446.

[95] Amerikan gözlemcileri Amiral Bristol, Joseph Grew ve Richard Child'dı.

[96] Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri,* s. 24.

[97] Seha L. Meray (çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, 1. Takım, 2. Cilt, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1971, s. 5-6.

[98] Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı,* s. 29-31.

Chester projesine göre Anadolu'dan geçmesi planlanan demiryollarının Samsun ve Sivas arasındaki bölümünde kendilerine verilen imtiyazların olduğunu belirtirken, İngilizler de Chester imtiyazının Türk Petrol Şirketi'nin Musul'daki eski imtiyazıyla çakıştığını söylüyor ve eski imtiyazların geçerliliğini savunuyordu.[99] Zaten Musul konferansın en çetrefilli meselelerinden biriydi ve bölge o dönemde İngilizlerin işgali altında bulunuyordu. Chester konusu Musul – ve dolayısıyla da – bölge petrolleriyle yakından ilişkili olduğu için imtiyazın kabul edilmesi İngilizler açısından büyük bir sorun yaratmış ve hatta George Curzon Fransızlara konferansın ikinci döneminin başlangıcına dair Amerikalılara bilgi verilmemesini dahi önermişti.[100]

Türkiye ise bu durumdan hem İngiltere ve Fransa'ya hem de ABD'ye karşı yararlanmaya çalışıyordu. Bu bağlamda Amerikalı temsilci Grew'ün İsmet Paşa ile yaptığı bir toplantı sonrası kendi Dışişleri'ne gönderdiği bir mektup bu durumun altını çiziyordu. İsmet Paşa bu toplantıda Grew'a Chester konusunda Fransızlarla görüşüp görüşmediğini sormuş ve eğer Fransızlar bu konuyu açarsa bunun Türkiye ve bir Amerikan şirketi arasında özel bir mesele olduğunu söylemesini rica etmişti.[101] İsmet Paşa Amerikalılar ve Türkler arasında herhangi bir yaklaşım farkı olmadığını Müttefiklere göstermeye ve konuyu ikili ilişkiler çerçevesinde tutmaya çalışıyordu. Grew ise bu toplantıda – muhtemelen bölgede farklı müzakereler yapan diğer grupları da kastederek – Amerika'nın kendi vatandaşlarının meşru haklarını her zaman desteklediğini belirtmişti.[102] Bu dönemde de Amerikan petrol şirketleri TPC ve Irak hükümeti ile imtiyaz için müzakerelere devam ediyordu ki bu sebeple Amerika Lozan'da bu gruplardan herhangi birine karşı resmî bir destek vermemeye çalışıyordu.[103] Grew notlarında ayrıca, Türkiye'nin Chester meselesini kapitülasyonlar gibi diğer konularda bir pazarlık unsuru yapmaya çalıştığını da yazmıştı.[104] Bu da Türkiye'nin bu imtiyazdan farklı şekillerde yararlanmaya çalıştığına işaret ediyordu.

Bilmez Bülent Can Türk delegasyonunun konferansın ikinci döneminde Chester imtiyazına rağmen ABD'den herhangi bir destek görmemesi sebebiyle hayal kırıklığı yaşadığını belirtmektedir.[105] Kuşkusuz ABD yukarıda da belirtildiği üzere diğer çıkar gruplarını da hesaba katıp tek bir gruba angaje görünmek istemiyordu ve bu durum Türkiye'nin yaptığı diplomatik hesaplarla uyuşmuyordu. Ancak belirtilmelidir ki eski imtiyazlar sorununda Türkiye ve Amerika ortak hareket etmiş ve böylece İngilizlerin katı tutumuna rağmen TPC imtiyazı antlaşmada kendisine yer bulamamıştı.[106] Türkiye en azından bu noktada Amerikan desteğinden faydalanmıştı.

İki tarafın bu yaklaşımının bir diğer sonucu, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından bir süre sonra Ağustos 1923'te Türkiye ve Amerika arasında imzalanan Türk-Amerikan Antlaşması oldu. Antlaşma, Türkiye ve Amerika arasında diplomatik ilişkileri kuruyor, Amerika'ya en çok kayırılan ülke statüsü veriyor ve Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında daha önce yapılmış antlaşmaları uygulamadan kaldırıyordu.[107] Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra Amerikalı temsilci Joseph Grew kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta "bu antlaşma, Türk görüşlerini karşılamak amacıyla bizim tarafımızdan verilen çok sayıda tavizi temsil etmektedir" diyor ve antlaşmaya vatandaşlığa geçiş, azınlıkların durumu, kapitülasyonlarla ilgili bir hüküm koyduramadıklarını, elde edilen en önemli prensibin "en çok kayırılan ülke muamelesi"

[99] Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Müzakere,* İstanbul, Alfa Yayınları, 2013, s. 175-177.

[100] Demirci, *Belgelerle Lozan,* s. 177-178.

[101] The National Archives and Records Administration, Dosya No: 767.6819/560, "A letter from Grew to the Secretary of State," 27 Nisan 1923.

[102] The National Archives and Records Administration, " A letter from Grew...".

[103] Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi,* s. 307.

[104] The National Archives and Records Administration, "A letter from Grew...".

[105] Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi,* s. 287.

[106] Demirci, *Belgelerle Lozan,* s. 233.

[107] Yılmaz, *Turkish-American Relations...,* s. 51.

olduğunu yazıyordu.[108] Grew, diğer türlü bu antlaşmanın imzalanamamasının Amerikan çıkarlarını tehlikeye düşüreceğini söylerken,[109] aslında 1921 sonrasında Amerika'nın Türkiye'ye bakışında yaşanan değişimi de özetliyordu.

Türkiye ile yapılan Chester sözleşmesi de Türk-Amerikan Antlaşması da ABD'de uzun süre tartışma yarattı. 1923'ten sonraki bu süreçte, taraflar da bu makalede bahsedilen tüm grupları iyi bir biçimde yansıtıyordu. İş çevreleri Türk-Amerikan Antlaşması'nın onayı için uğraşırken, Ermeni diasporası ve misyoner gruplar da reddi için lobi yaptı.[110] Onay süreci için 1927'ye kadar bekleyen antlaşma ABD Senatosu'nda birkaç oy farkla reddedildi. ABD Başkanı'nın antlaşmanın reddedilme ihtimalini bildiği için onay safhasını uzunca bir süre ertelemesi de,[111] hükümetin yaklaşımını gösteriyordu. Chester konusu ise Türk-Amerikan Antlaşması'ndan daha kısa sürede kapandı. Chester grubu projenin gerektirdiği finansal kriterleri yerine getiremedi ve antlaşma bir süre sonra TBMM tarafından iptal edildi. Bu süreçte de Amiral Bristol ABD Dışişleri'nden yardım sağlamak için önemli ölçüde çaba sarf ederken,[112] yine bazı gruplar projenin Ermenilere ihanet olduğu şeklinde siyaset yapmıştı.[113]

Sonuç

Bu makalede ABD'nin Millî Mücadele sırasındaki Türkiye politikasının temel unsurları ve bu unsurların zaman içindeki değişimi analiz edildi. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yapılacak Türk barışı konusunda Başkan Wilson'ın düşünceleri irdelenirken, bu düşüncelerin başkanın oluşturduğu prensiplerle ne ölçüde çeliştiği Ermeni meselesi üzerinden vurgulandı. Öyle ki, ulusların kendi kaderini tayini düşüncesi Türkiye'nin doğusu söz konusu olduğunda Amerikan Başkanı'nı kendi prensipleriyle karşı karşıya getirmiş ve bu prensiplerde seçici olduğunu göstermişti. Wilson, Ermenistan üzerindeki bir Amerikan mandası konusunda uzun süre ısrar etmiş, kendi ülkesinin diplomatları tarafından aksi yönde yazılan raporları görmezden gelmişti.

Makale, Wilson'un siyaset sahnesinden çekildiği dönemden sonra ABD'nin Türkiye ve Millî Mücadele'ye bakışında gayrimüslimlerin rol oynamaya devam ettiğini göstermiştir. Bu altbölümün ortaya koyduğu iki önemli sonuç bulunmaktadır. Birincisi, tüm bu dinamiğin Amerika'nın Anadolu'daki eğitim ve yardım misyonları ile Amerika'daki Ermeni ve Rum gruplar tarafından şekillendirilmeye çalışılmasıdır. İkincisi, ABD'li siyasetçilerin konuyla çok ilgilenmelerine rağmen müdahil olmak konusunda – Başkan Wilson döneminin aksine – çekingen davranmasıdır. Makale, ABD'nin dış politika yöneliminin değişmesinin ve bu bağlamda daha izolasyonist politikaların oluşurken iktisadi çıkarların öne çıkmasının, Türklerin Millî Mücadele'deki başarısıyla birlikte bu tutumu belirlediğini ortaya koymuştur. Bunun sonucunda hem ABD'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol hem de Amerikalı iş çevreleri ABD'nin bölgeye bakışında önemli aktörler olmuştur.

Çalışmanın bir diğer bulgusu ise Türklere dairdir. TBMM hükümeti Amerika'ya, ABD'nin Türkiye'ye Ermeni meselesi üzerinden ayrımcı bir biçimde yaklaştığı Wilson döneminde de Amerikan politikalarının değiştiği sonraki süreçte de bir denge unsuru olarak bakmıştır. Manda konusunun tartışıldığı dönemde gelen Harbord

[108] Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü: Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923),* Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014, s. 610-611.

[109] Şimşir, *Lozan Günlüğü,* s. 610.

[110] Yılmaz, *Turkish-American Relations...,* s. 51-52.

[111] Yılmaz, *Turkish-American Relations...,* s. 51.

[112] Demirci, *Belgelerle Lozan,* s. 179.

[113] Amerika'da Demokratlar seçim programlarına hem Türk-Amerikan Antlaşması'nın hem de Chester projesinin Ermenilere ihanet anlamına geldiğini bir bölüm eklemişti. Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi,* s. 308.

misyonuna kendisini tanıtmış, Yüksek Komiser Bristol ile İngiliz ve Fransızları rahatsız edecek şekilde olumlu ilişkiler geliştirmiş ve Lozan öncesinde Chester projesini raftan indirerek İtilaf devletlerinin iktisadi çıkarlarına karşı ağırlık oluşturmak istemiştir. Bu tavır da Türkiye'nin kuruluş dönemi dış politikasının iyi bir yansımasıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Hazal Papuççular (Doç. Dr.)
[1] Fenerbahçe Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye
0000-0002-2035-133X hazal.papuccular@fbu.edu.tr

Kaynakça | References

1. Arşiv Kaynakları

The National Archives and Records Administration and Records Administration,[114] Washington, ABD.

2. Resmî Yayınlar

The Foreign Relations of the United States, FRUS.[115]

3. Süreli Yayınlar

New York Tribune

New York Herald

The Evening Star

4. Araştırma Eserler

Akgün, Seçil Karal: "The General Harbord Commission and the American Mandate Question", *Studies in Atatürk's Turkey: American Dimension,* Ed. George S. Harris ve Nur Bilge Criss, Leiden, Brill, 2009, s. 55-82.

Ambrosius, Llyod E.: *Wilsonianism: Woodrow Wilson and His Legacy in American Foreign Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2002.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi: *Olaylarla Türk Dış Politikası,* Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1969.

Armaoğlu, Fahir: "Amerika, Sevr Antlaşması ve 'Ermenistan' Sınırları," *Belleten*, C. LXI, 1997, s. 133-148.

Atatürk, Mustafa Kemal: *Nutuk,* İstanbul, Alfa Yayınları, 2005.

Braumoeller, Bear F.: "The Myth of American Isolationism." *Foreign Policy Analysis,* C. 6, S. 4, 2010, s. 349–71.

Bilgen, Deniz: "Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması", *Atatürk Yolu Dergisi,* C. 5, S. 18, 1996, s. 123-130.

Bulut, Semih: *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, (1923-1938)*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Bilmez, Bülent: "The Place of the Turkish Independence War in the American Press (1918-1923)", *Turkish Yearbook,* S.31, 2000, s. 51-74.

Can, Bilmez Bülent: "Suya Düşen Bir Tatlı Hayal: Şarki Anadolu Demiryolları (Chester) Projesi (1922-1923)", *Kebikeç,* S.11, 2001, s. 165-204.

Can, Bilmez Bülent: *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923),* İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000

[114] Başvurulan kaynakların dosya numaraları dipnotlarda verilmiştir.

[115] Başvurulan kaynakların başlık, tarih ve sayfa sayıları dipnotlarda verilmiştir.

Demirci, Sevtap: "Sevr'den Lozan'a: Ermeni Sorunu, 1920-1923", *Review of Armenian Studies,* S. 31, s. 65-92.

Demirci, Sevtap: *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Müzakere*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013.

Dilek, Mehmet Sait: "Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* S. 15-16, 2012, s. 79-97.

Duru, Orhan: *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Erikan, Celal: *Kurtuluş Savaşı Tarihi,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

Goloğlu, Mahmut: *Millî Mücadele Tarihi-II, Sivas Kongresi,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Gordon, Leland James: *American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1932.

Güllü, Ramazan Erhan: *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Partikhanesi (1921-1923),* İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017.

Gürel, Perin E.: *The Limits of Westernization: A Cultural History of America in Turkey,* New York, Columbia University Press, 2017.

İriye, Akira: *The Cambridge History of American Foreign Relations: Globalizing America, 1913-1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Knock, Thomas J: *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order,* Princeton, Princeton University Press, 2019.

Kul, Hazel. *Mondros'tan Gümrü'ye ABD Basınında Ermeni Meselesi (1918-1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.

Macmillan, Margaret: *Barış Yapanlar: 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi,* İstanbul, Alfa Yayınları, 2015.

Manela, Erez: *The Wilsonian Moment: Self Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism,* New York, Oxford University Press, 2007.

Mazower, Mark: *Dünyayı Yönetmek: Bir Fikrin Tarihi,* İstanbul, Alfa Yayınları, 2015.

Menchik, Jeremy: "Woodrow Wilson and the Spirit of Liberal Internationalism", *Politics, Religion & Ideology*, C.22, S.2, 2021, s.231-253.

Meray, Seha L. (çev.): *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, 1. Takım, 2. Cilt, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1971.

Milletler Cemiyeti Misakı, Ankara, Hariciye Vekaleti Umum Müdürlüğü, 1933.

Özkan, Kenan: *Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na Millî Mücadele Dönemi Türkiye – ABD İlişkileri,* İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016.

Papuççular, Hazal. "The Wilsonian Ideas of the Ottoman Turkish Intelligentsia in Post-World War I Turkey", *The Turkish Connection: Global Intellectual Histories of the Late Ottoman Empire and Republican Turkey*, der. Deniz Kuru ve Hazal Papuççular, De Gruyter Oldenbourg, Berlin, s. 197-218.

Samuel, Annie Tracy: "The Open Door and U.S. Policy in Iraq between the World Wars." *Diplomatic History,* C. 38, S. 5, 2014, s. 926-952.

Sarınay, Yusuf: "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XI, S. 31, s. 107-162.

Sonyel, Salahi Ramadan: *Turkish Diplomacy 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, Londra, Sage Publications, 1975.

Sönmezoğlu, Faruk: *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,* İstanbul, Der Yayınları, 2011.

Şimşir, Bilâl N.: *Lozan Telgrafları I, (1922-1923)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

Şimşir, Bilâl N.: *Lozan Günlüğü: Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014.

Taş, Necati: "Milli Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 34, 1996, s. 87-100.

Toynbee, Arnold J.: *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilizations,* Londra, Bombay, Sydney, Constable and Company, 1922.

Wilson, Woodrow: *The Frontier between Armenia and Turkey as Decided by President Woodrow Wilson, November 22, 1920,* Armenian National Committee, 1920.

Yalman, Ahmet Emin: *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*¸ İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Yavuz, Bige Sükan: "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 24, Kasım 1999-2003, s. 527-561.

Yılmaz, Şuhnaz: *Turkish-American Relations (1800-1952): Between the Stars, Stripes and the Crescent*, Londra ve New York, Routledge, 2015.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 157–176

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1523482

Başvuru | Submitted 27.07.2024
Kabul | Accepted 28.02.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Lozan Barış Antlaşması Sonrasında Kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi ve Örnek Davalar

Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal Created After the Lausanne Peace Treaty and Example Cases

Fatma Emek [1]

[1] Kuruma bağlı değil / Non-affiliated, İzmir, Türkiye

Öz Lozan Barış Antlaşması'nın iktisadi kararlarında yer alan 92 ve 98. maddelerine göre karma hakem mahkemeleri kurulmuştur. Taraf ülkeler arasında savaş sebebiyle uygulanamayan sözleşmeler, taşınmaz mallar ve borçlar konusundaki çözülemeyen ikili anlaşmazlıklar antlaşma sonrasında oluşturulan karma hakem mahkemelerine gönderilmiştir. Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi, ilk açılan ve son kapanan mahkeme olmuş, çok sayıda davaya bakmıştır. Bunlar arasında Çukurova arazisi, Pera Palas, Augustin Norman İnşaat-ı Bahriye Şirketi, Périer ve Bauer Marchal Bankaları ile II. Abdülhamid mirasçılarının Fransa aleyhine açtığı davalar mevcuttur. Araştırmada, mahkemede dava konusu olan olaylara, verilen kararlara, mahkemenin çalışma şekline ve temsilcilerine yer verilmiştir. Dolayısıyla çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde yer alan belgeler, dönemin basınında bulunan haberler, Lozan Barış Antlaşması ve karma hakem mahkemeleri hakkında yazılan ikinci el kaynaklar kullanılmıştır.

Abstract Mixed arbitral tribunals were established according to articles 92 and 98 of the Lausanne Peace Treaty, which are included in the economic decisions. Unresolved bilateral disputes on contracts, immovable property and debts that could not be enforced due to war between the parties were referred to the mixed arbitral tribunals established after the treaty. Turkish-French Mixed Arbitration Court was the first court to be opened and the last to be closed, and it handled a large number of cases. Among them are the Çukurova land, the Pera Palace, the Augustin Norman Construction Marine Company, the Périer and Bauer Marchal Banks and the lawsuits brought against France by the heirs of Abdulhamid II. In the research, the events that are the subject of litigation in court, the decisions made, the way the court works and its representatives are included. Therefore, documents in the State Archive of the Presidency, news in the press of the period, and second-hand sources on the Lausanne Peace Treaty and the mixed arbitration tribunals were used in this study.

Anahtar Kelimeler Lozan Barış Antlaşması · Karma Hakem Mahkemeleri · Osmanlı Devleti · Türkiye · Fransa

Keywords Lausanne Peace Treaty · Mixed Arbitral Tribunals · Ottoman Empire · Türkiye · France

Atıf | Citation: Emek, Fatma. "Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal Created After the Lausanne Peace Treaty and Example Cases." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 157-176. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1523482

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Emek, F.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Fatma Emek fatma-emek-@hotmail.com

Extended Summary

After the signing of the Lausanne Peace Treaty, the resolution of bilateral disputes regarding unenforceable contracts, immovable properties and debts between the party countries was left to the mixed arbitration courts. The establishment and working conditions of the courts are specified in articles 92-98 of the Lausanne Peace Treaty. The matters to be dealt with by the courts are also clearly defined by the treaty. Thus, mixed arbitral tribunals were established between Türkiye-England, Türkiye-Italy, Türkiye-Belgium, Türkiye-Greece, Türkiye-Romania and Türkiye-France.

Representative elections for the Türkiye-France Mixed Arbitral Tribunal started in 1924. While Asser was chosen as the president of the court, the Turkish arbitrator was first Osman Bey, then Mehmet Ali and Hacı Adil Bey. The French referees were Daniel Serruys, Maurice Gandolphe, Pierre Chaudun.

With the completion of the final regulations regarding the procedure of the Türkiye-France Mixed Arbitral Tribunal, it entered into force by being published in the Official Gazette of France on 1 December 1925, and in the Official Gazette of Türkiye in two parts between 26 November and 1 December 1925. Thus, December 1, 1925 was the beginning of the filing of defenses in the cases and the submission period of the courts started on this date. While the deadline for filing cases was 31 May 1926 for cases such as contracts, debts, ownership and industry, the deadline for filing cases based on articles 65, 66 and 69 was 31 August 1926. With the completion of the court preparations, the first official arbitration court was held between Türkiye and France on 19 May 1926.

The cases between Türkiye and France regarding Çukurova, Pera Palas, Augustin Normand, Abdulhamid II's legacy, Périer and Bauer Banks were included in our study.

One of the most important cases of the Turkish-French Mixed Arbitral Tribunals was the case concerning the Resulayn Farm in Syria, which was the personal inheritance of Abdulhamid II after the First World War. The plaintiffs have applied to the court several times under articles 60 and 65 of the Lausanne Peace Treaty. However, the court rejected the applications on the grounds that it was not within its jurisdiction.

Pera Palace was sold to Bodosakis Athanassiadés in 1915. During the War of Independence, Bodosakis escaped from the country and went to Paris. In order not to lose Pera Palas, he established a company here and bought the hotel again. However, since he did not pay the war profits tax due in Türkiye, the hotel and its contents were seized. Bodasakis applied to the mixed arbitration court, claiming that the hotel and its belongings belonged to the French company, and therefore either to return them or to pay compensation. The court found Türkiye's defense justified and the case ended in Türkiye's favor in 1931.

In 1914, the Ottoman Empire ordered 6 destroyers from the French Augustin Normand Construction Marine Company. The destroyers ordered during the First World War were not received and were not paid for. After the Lausanne Peace Treaty, the company brought the issue to the mixed arbitral tribunal. Mahmut Esat Bozkurt defended Türkiye in court. Despite a good defense, the case was concluded in favor of France in 1934.

In order to close the budget deficit and meet some of its necessary needs, Istanbul Municipality borrowed 1.100.000 Ottoman liras from the Périer Bank in 1913. During the wars, the municipality could not pay its debt to the bank. For this reason, the bank brought the issue to the mixed arbitral tribunal. Both sides tried to resolve the case peacefully. In 1934, Minister of Justice Adnan Saraçoğlu negotiated with the bank and, after finding a common path, a new contract was signed for the payment of the debt. Thus, the bank gave up the case in 1935 and the case was dropped.

Bauer Marchal Bank claimed to be the successor of Périer Bank and applied to the mixed arbitration court to collect its debt from the Istanbul Municipality. However, since the court process was prolonged, all the courts were closed in 1939 and Türkiye decided to resolve the case through negotiation.

The lands subject to the Çukurova Case were leased to two French partners named Comte Paul de Lesseps and Baron Evain de Vendeuvre in 1912. The contract was canceled in 1916. For this reason, the company took the matter to the mixed arbitration court. Former Minister of Justice Mahmut Esat Bozkurt defended Türkiye in court. Türkiye closed mixed arbitration courts in 1939. Since the Çukurova Case could not reach a conclusion, it was decided to resolve it through negotiations with France.

In 1952, Türkiye took action to pay France the amount it had to pay for the cases it won in the mixed arbitration court. Except for the Çukurova Case, all payments were made in 1953 and the issue of the mixed arbitration court was closed.

Giriş

Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları geride devletler ile vatandaşlar arasında uygulanamayan sözleşmeler, taşınmaz mallar ve borçlar konusunda çözülemeyen ikili anlaşmazlıklar bırakmıştır. Yaşanan bu sorunların çözümü için taraf devletler, Lozan Barış Antlaşması[1] sonrasında yetkisi belirli konularla sınırlandırılmış olan karma hakem mahkemelerinin oluşturulmasına karar vermiştir.[2]

Karma hakem mahkemelerinden Lozan Barış Antlaşması'nın ekonomik ve genel hükümler başlıkları içerisinde bahsedilmiştir. Mahkemelerin kuruluş ve belirlenen çalışma şartları da antlaşmanın ekonomik kararlarında yer alan beşinci fasıldaki 92 ila 98. maddeleri arasında anlatılmıştır.[3]

92. maddeyle müttefik devletler ile Türkiye arasında antlaşmanın kabulünden sonra üç ay içerisinde mahkemelerin kurulması kararlaştırılmıştır. Mahkemeler, tarafsız ülkelerden kabul edilen bir başkan ile mahkemeye taraf olan ülkelerin belirlediği iki ajandan oluşturulmuştur. 93. maddeyle mahkemelerin merkezi olarak İstanbul seçilmiştir. Eğer ülkeler geçerli bir sebep ortaya koyarlarsa bir veya birkaç yerde de mahkemenin şubelerinin açılmasına olanak tanınmıştır. Üç yıl içerisinde mahkeme görevini bitiremezse bulunduğu ülkenin talebiyle başka bir yere taşınma hakkına da sahiptir.[4]

94. maddeyle mahkeme kararlarının oyçokluğuyla alınacağı ve kendi yetkileri dâhilinde bulunan ihtilaflı konularda hüküm verileceği vurgulanmıştır. 95. maddeyle mahkemelerde yargılama sırasında her iki tarafın kendi savunmasını yapmasına izin verileceği ifade edilmiştir. Ayrıca mahkemelere iki taraftan da yeri geldiğinde evrak, şahit gibi bilgi ve belge talep etme hakkı tanınmıştır. Mahkemenin vereceği hükmü yargılamanın tamamlanmasından sonra iki ay içerisinde herkese açık şekilde açıklaması gerektiği uygun bulunmuştur.[5]

96. maddeyle ilgili ülkelerin her mahkemeye bir genel sekreter, ona yardımcı olması için birkaç sekreter görevlendirmesi istenmiştir. 97. maddeyle belirlenen ajanların ve sekreterlerin ücretlerini her ülkenin kendisinin karşılayacağı, mahkemenin masrafı da davalı ve davacı ülkeler tarafından eşit şekilde ödeneceği belirtilmiştir. 98. maddeyle Türkiye ile Japonya arasında karma hakem mahkemelerinin uygulanmayacağı açıklanmıştır.[6]

Lozan Barış Antlaşması'nın ekonomik hükümler başlığı altında Mallar, Haklar ve Çıkarlar bölümünde yer alan üç madde ile belirlenen konularda karma hakem mahkemelerinin çözümüne bırakılmıştır. 65. maddeyle 29 Ekim 1914 tarihinde müttefik devletlerin veya Türk vatandaşı olan kişilerin antlaşmaya imza atan devletlerin arazilerinde malları, hakları ve elde ettiği çıkarları antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte hâlâ elinde bulunuyorsa aynı şartlar içerisinde hak sahiplerine geri verilmesine karar verilmiştir. Geri iade edilmesi düşünülen mallar, haklar ve çıkarlar antlaşmanın imzalanması sırasında tasfiye edilmiş ise buna karşın bir ücret ödenmesi, verilen ücret mahkemece yetersiz görüldüğünde de fiyatının artırılması uygun bulunmuştur. Mahkeme kararından sonra iki ay içerisinde bir ödeme yapılmadığı takdirde taraflar, maddede ele alınan mallar, haklar ve çıkarların geri iade edilmesi konusunda anlaşmıştır. Ücret konusunda anlaşma sağlanamazsa mal sahibine 66. maddeyle karma hakem mahkemelerine başvurabilme hakkı tanınmıştır. Lozan Barış

[1] *Lozan Sulh Muahedenamesi: Mukavelât ve Senedât- Saire*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1339 (1923), s. 5-53.

[2] *Akşam*, "Muhtelit Mahkeme", 31 Ağustos 1339 (1923), s. 1.

[3] *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C. 8, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 33-36; *L'express du Midi*, "Le Texte du Traité de Lausanne", 25 Temmuz 1923, s. 2; Seda Örsten Esirgen, "Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/II, 2019, s. 325.

[4] *Düstur*, Tertip: 3, C. 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, s. 92-95; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C. 8, s. 33-34.

[5] *Düstur*, Tertip: 3, C. 5, s. 95-97; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C. 8, s. 34-35.

[6] *Düstur*, Tertip: 3, C. 5, s. 97-99; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C. 8, s. 35-36.

Antlaşması'na dayanan bu istekler antlaşmanın yürürlüğe girmesi sonrasındaki altı ayda çözülemezse 70. maddeyle 12 ay içerisinde konunun karma hakem mahkemesine taşınmasına karar verilmiştir.[7]

Kurtuluş Savaşı sebebiyle taraflar arasında düşmanlık varsa sözleşmelerin düşman olunan tarihten itibaren sona ermiş sayılması uygun bulunmuştur. Lozan Barış Antlaşması'nın kabulünden sonra üç ay içerisinde taraflar aralarında çözüme yanaşır ve istenilen zararı karşılarsa sözleşmenin devam etmesi kararlaştırılmıştır. Eğer ödenecek olan tazminat bedelinde uzlaşma sağlanamazsa 75. maddeyle konunun karma hakem mahkemesinde çözüme kavuşturulması istenilmiştir. 77. maddeye göre bu durum Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından İstanbul'un işgaline kadar ki süreçte müttefiklerle Türk uyrukları arasında usule uygun yapılan sözleşmelerde geçerli olmuştur. İstanbul'un işgali sonrasında İstanbul Hükümeti ile karşılıklı yapılmış olan sözleşmelerin ise Lozan Barış Antlaşması'nın onayı ile üç ay içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulmasına karar verilmiştir. Sözleşmenin yeniden onaylanmadığı veya taraflar arasında bir sonuca ulaşılmadığı durumlarda konu tazminat bedelinin tespiti için karma hakem mahkemesine gönderilmiştir. Taraflar arasındaki borç konularında 81. maddeye göre savaştan önce yapılan satış geçerli olmuş ve mahkeme taraflar arasındaki malın satış şartlarını incelemek, yaşanabilecek maddi zararları uygulamakla görevlendirilmiştir.[8]

Sınaî, Edebi ve Güzel Sanatlar Mülkiyeti'ne ilişkin hükümler başlığında yer alan 89. maddeyle müttefiklerle Osmanlı vatandaşları arasında savaştan önce yapılan edebiyat-sanat yapıtlarının çoğaltılması konusundaki sözleşmeler savaşın başlamasıyla sona ermiş sayılmıştır. Ancak bu çeşit sözleşmeler yapanlar antlaşma sonrasında altı ay içerisinde hak sahibinden yeni bir lisans isteyebilme hakkına sahip olmuştur. Taraflar arasında anlaşma sağlanamadığında konunun karma hakem mahkemesine gönderilmesine karar verilmiştir.[9]

Genel hükümler başlığı altında yer alan 137. maddeyle Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihe kadar İstanbul'u işgal eden devletlerin kimi insanlara vermiş olduğu kararların geçerli sayılmayı uygun bulunmuştur. Bu karar sebebiyle bir zararla karşılandığı takdirde konunun karma hakem mahkemesine gönderilmesi istenilmiştir. 138. maddeyle bir kişi askerî mahkemenin verdiği bir karardan zarara uğrar ve kararın düzeltilmesini isterse konuyu karma hakem mahkemesine taşıyabilme hakkı verilmiştir.[10]

Lozan Barış Antlaşması ile alınan kararlar doğrultusunda sorunları çözmek amacıyla Türkiye-İngiltere, Türkiye-İtalya, Türkiye-Belçika, Türkiye-Yunanistan, Türkiye-Romanya ve Türkiye-Fransa arasında merkezi İstanbul olacak şekilde karma hakem mahkemeleri kurulmuştur.[11]

Karma hakem mahkemelerinin merkezinin İstanbul olmasına karar verilince 4 Mayıs 1925 tarihinde Adliye Vekâleti'nden mahkemelerin yapılmasına elverişli bir bina araştırılması ve tayin olunacak temsilcilerin belirlenmesi istenilmiştir.[12] Vekâlet kısa sürede bina arayışına başlamıştır. Maarif Vekâleti'nin eski binası 3 Temmuz 1925 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla bu iş için uygun görülmüştür.[13]

Taraf olan ülkeler mahkemelere katılacak olan temsilcilerini 1924 yılı sonunda belirlemeye başlamıştır. Adliye Vekâleti, Türkiye'nin temsilcilerinin isimlerini aynı şekilde Eylül 1924 tarihinde Başvekâlet'e ilet-

[7] *Düstur*, Tertip: 3, C. 5, s. 64-70; Seda Örsten Esirgen, "Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri", s. 316; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C. 8, s. 22-24.

[8] *Düstur*, Tertip: 3, C. 5, s. 73-79; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C. 8, s. 26, 28.

[9] *Düstur*, Tertip: 3, C. 5, s. 90-91; Seda Örsten Esirgen, "Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri", s. 322; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C. 8, s. 33.

[10] *Düstur*, Tertip: 3, C. 5, s. 124-125; Seda Örsten Esirgen, "Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri", s. 323-325; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C. 8, s. 47.

[11] Emin Ali, "Lozan Ahidnamesine Göre: Muhtelit Hakem Mahkemeleri", *Hukuki Bilgiler Mecmuası*, C. 1, S. 4, Kanunuevvel/Aralık 1926, s. 192.

[12] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 248/73, (4 Mayıs 1925).

[13] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30.18.1.1.13.26.5, (3 Mayıs 1925).

miştir.[14] Başvekâlet ise mahkeme üyelerini 1925 yılının nisan-mayıs aylarında tayin etmiştir.[15] Temsilci olarak 125 Türk lirası maaşla Adliye Vekâleti eski müsteşarı Tahir, Temyiz Mahkemesi eski başkanı Osman, İstanbul Savcısı Memduh ve Darülfünun profesörlerinden Cemil Beyler seçilmiştir. Alınan bu karar 3 Temmuz 1925 tarihinde Başvekâlet'in onaylamasıyla yürürlüğe girmiştir.[16] Eylül 1925 tarihinde muhtelit hakem mahkemelerinin Adliye Vekâleti'nden Hariciye Vekâleti'ne devredilmesine karar verilmiştir.[17] Sonrasında Türkiye ile taraf ülkeler arasında mahkemeler başlamıştır.

1. Türkiye-Fransa Karma Hakem Mahkemesi

Türkiye-Fransa Karma Hakem Mahkemesi'nin açılmasına yönelik çalışmalar 1924 yılında başlamıştır. İlk iş olarak kurulacak olan mahkemenin başkanlığına kimin seçileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Başkanlık için Profesör Mersiye ile Lahey Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin aday gösterdiği Mösyö de Labar ve Asser'in isimleri geçmiştir. Bu kişiler arasından Hollandalı Asser'de karar kılınmış ve yıllık 60.000 Fransız frangı maaşla yeni görevine atanmıştır.[18] Mahkemenin tarafsız sekreteri de Hollandalı Furnée olarak belirlenmiştir.[19]

İki ülkenin kendi heyetlerini belirlemesi 1924 yılında gerçekleşmiştir. Mahkemenin Türk hakemi olarak 1924 yılında Temyiz Mahkemesi eski başkanı olan Osman Bey seçilmiştir.[20] Ancak hastalanıp vefat etmesi soncunda yerine 17 Nisan 1927 tarihinde Mehmet Ali Bey atanmıştır.[21] 1 Mayıs 1929 tarihinde Mehmet Ali Bey'den boşalan mahkemenin Türk hâkimliğine Başvekâlet'in kararıyla İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi profesörlerinden Hacı Adil Bey tayin edilmiştir.[22] Mahkemenin görevli Türk ajanları 1924 yılından itibaren zamanla değişime uğrasa da Emin Ali, Kemal Atıf, Nazım, Vasfi Raşit, Mustafa Naşid, Nureddin Nazmi, Kemaleddin, Süleyman Ali Beyler ve Berat Zeki Hanım mahkemede görev almışlardır. Sekreterler ise Hakkı Hüsnü, Muzaffer Sabri ve Tevfik Beyler olmuştur.[23]

Mahkemenin Fransız hâkimlik görevlerini Daniel Serruys, Maurice Gandolphe, Pierre Chaudun yerine getirmiştir. Fransız ajanları olarak Pierre Jaudon, Charles Alphand, Pierre Chaudun, Gustave Hippolyte Lampérière, Ernest Lémonon ve Jean Chapuis görevlendirilmiştir. Sekreter olarak Cuinet, Rascle ve Remerand mahkemede hazır bulunmuşlardır.[24]

Türkiye Hariciye Vekâleti'nin İstanbul Murahhaslığı'na gönderdiği yazıda Fransız hâkimler Daniel Serruys, Maurice Gandolphe ile ajanlar Pierre Jaudon ve Charles Alphand'ın Türkiye-Fransa Karma Hakem Mahkemesi'nin kurulması için Eylül 1925 tarihinde İstanbul'da bulunacaklarını ve Türklerle iletişime geçe-

[14] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı*, 30.11.1.0.7.27.8, (25 Eylül 1924).

[15] *Akşam*, "Muhtelit Mahkeme", 28 Mayıs 1341 (1925), s. 2.

[16] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30.18.1.1.13.30.10, (3 Mayıs 1925).

[17] *Akşam*, "Muhtelit Hakem Mahkemeleri", 20 Eylül 1341, (1925), s. 3.

[18] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 246/152, (31 Aralık 1924); Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30.18.1.1.13.26.1, (29 Nisan 1925).

[19] Michel Erpelding, "Appendix: Alphabetical List of the Mixed Arbitral Tribunals and their Members", *The Mixed Arbitral Tribunals 1919-1939*, Ed. Burkhard Hess, Héléne Ruiz Fabri, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, Baden, 2023, s. 566.

[20] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 246/163, (31 Aralık 1924).

[21] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30.18.1.1.24.24.7. Dosya Ek: 35-11, (17 Nisan 1927).

[22] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.3.25.15. Dosya ek: 35-17, (1 Mayıs 1929).

[23] Erpelding, *Appendix: Alphabetical List of the Mixed Arbitral Tribunals and their Members*, s. 566; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 153/53, (4 Ağustos 1925); Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*,178/1, (27 Şubat 1926); Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Babıâli Evrak Odası (BEO)*, 4717. 353710, (15 Z 1340 [9 Ağustos 1922]).

[24] Erpelding, *Appendix:Alphabetical List of the Mixed Arbitral Tribunals and their Members*, s. 566.

[25] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 2/13, (29 Ağustos 1925).

ceklerini bildirmiştir.[25] Ne var ki, belge yetersizliğinden kaynaklı Fransızların bu tarihte İstanbul'a gelip gelmediklerine dair kesin bir bilgi ortaya konulamamaktadır.

Türkiye-Fransa Karma Hakem Mahkemesi'nin usulüne ilişkin son düzenlemeler taraflar arasında karara bağlanmasıyla mahkeme başkanı Asser, Fransız temsilcileri Daniel Serruys, Maurice Gandolphe ve Türk Temsilci Osman Bey'in imzalarıyla 1 Aralık 1925 tarihinde Fransa Resmî Gazetesi'nde[26], 26 Kasım-1 Aralık 1925 tarihinde iki kısım halinde Türkiye Resmî Gazetesi'nde[27] eş zamanlı olarak yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[28] 1 Aralık 1925 tarihi davacı kişilerin mahkemelere başvurması için verilen sürenin de başlangıcı olarak kabul edilmiştir.[29] Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'ne verilecek olan dilekçelerin son başvuru tarihi 65, 66, 69, 70. maddelere yönelik davalarda 1 Aralık 1925 tarihinden itibaren dokuz ay, 75, 77, 78, 81, 89, 137 ve 138. maddeleri kapsayan davalarda ise altı ay olarak belirlenmiştir.[30] Bu süre içerisinde haklarını ve çıkarlarını korumak amacıyla mahkemeye başvurmak isteyen Fransızların taleplerini yetkili temsilciler, İstanbul'da kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'ne iletmiştir.[31]

Türkiye Paris Büyük Elçiliği'nin 30 Ocak 1926 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği yazıdan mahkemelerin başlamadığı anlaşılmaktadır.[32] Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'nin başlamama nedeni dönemin basınında Maarif Vekâleti'nden kiralanan binanın tadilatının devam etmesi olarak gösterilmiştir.[33] Nisan'ın ortalarına gelinmiş olmasına rağmen mahkeme hâlâ faaliyete geçirilememiştir. Mahkeme başkanı Asser, sekreterine çektiği telgrafta kendisinin 17 Mayıs 1926 tarihinde İstanbul'da bulunacağını bildirmiştir.[34] Nihayetinde 19 Mayıs 1926 tarihinde saat 10.00'da Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi ilk halka açık duruşmasını gerçekleştirmiştir.[35] Böylece resmî olarak ilk karma hakem mahkemesi Fransa ile Türkiye arasında yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde birkaç kez mahkeme toplanmış ve davaları görüşmüştür.[36]

Nisan 1927 tarihinde Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'nde davalar görülmeye devam etmiştir.[37] 1929 yılına gelindiğinde mahkemede görülen davaların beşte üçü sonuçlandırılmıştır.[38] Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi 1930'a kadar düzenli şekilde faaliyette bulunmuştur.[39] Ancak Asser'in hastalığı mahkemenin 1930 yılının Nisan'ından itibaren yaklaşık bir yıl kadar yeniden toplanamamasına yol açmıştır.[40] Asser'in iyileşerek Türkiye'ye gelmesiyle mahkemelerin yeniden toplanma tarihi olarak 20 Nisan 1931

[26] *Journal Officiel de la Républıque Francaise*, "Ministrée des Affaires Étrangéres", No: 281, Yıl: 57, 1 Aralık 1925, s. 11491-11493.

[27] *Resmî Ceride*, "24 Temmuz 1923 Târîhli Lozan Ahdnâmesinin 92 ile 96 ncı Maddelerine Tevfîkan Teşkîli Kılınan Türk-Fransız Muhtelit Hüküm Mahkemesine Âid Usûl-i Muhâkeme Nizamnâmesi", No: 229, Sene: 3, 26 Kasım 1925, s. 688-689; *Resmî Ceride*," 24 Temmuz 1923 Târîhli Ahdnâmesinin 92 ile 96 ncı Maddelerine Tevfîkan Teşkîli Kılınan Türk-Fransız Muhtelit Hüküm Mahkemesine Âid Usûl-i Muhâkeme Nizamnâmesi (229 uncu Nüshadan Mâ Ba'd)", No: 233, Sene: 3, 1 Aralık 1925, s. 703-705.

[28] *Journal des Débats*, "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc", 3 Aralık 1925, s. 2.

[29] *Le Temps*, "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc", 4 Aralık 1925, s. 6.

[30] *Revue Commercial edu Levant*, "Réglement de Procédure du Tribunal Arbitral Mixte Franco-Turc", No: 387, Yıl: XXXVI, 1 Şubat 1926, s. 41; *Akşam*, "Muhtelit Mahkemelerde", 23 Eylül 1926, s. 2.

[31] *Le Figaro*, "L Tribunal Arbitral Mixte Franco-Turc", 2 Aralık 1925, s. 4; *Le Petit Parisien*, "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc", 2 Aralık 1925, s. 4.

[32] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 174/51, (30 Ocak 1926).

[33] *Akşam*, "Türk-Fransız Mahkemesi", 12 Şubat 1926, s. 2.

[34] *Akşam*, "Muhtelit Mahkeme Henüz İşe Başlamıyor", 21 Nisan 1926, s. 1.

[35] *Vakit*, "Muhtelit Hakem Mahkemesinde İlk Dava", 20 Mayıs 1926, s. 1; *Stamboul*," Tribunaux", 19 Mayıs 1926, s. 2.

[36] *Le Journal du Midi*, "Au Tribunal Arbitral Franco-Turc", 18 Eylül 1926, s. 3; *Akşam*, "Muhtelit Mahkemede Emanet Aliyesine Bir Dava", 8 Temmuz 1926, s. 2.

[37] *Hizmet*, "Muhtelit Mahkemede", 13 Nisan 1927, s. 2.

[38] *Milliyet*, "10 Bin Davadan 200 ü Görüldü!", 6 Mart 1929, s. 3.

[39] *Cumhuriyet*, "Muhtelit Mahkemelerde", 6 Ağustos 1930, s. 4.

[40] *Cumhuriyet*, "Muhtelit Mahkemelerde", 4 Kasım 1930, s. 2; *Milliyet*, "Türk-İtalyan Hakem Mahkemesi Kapanıyor", 10 Aralık 1930, s. 3; *Cumhuriyet*, "Muhtelit Mahkemelerde", 6 Ocak 1931, s. 4; *Cumhuriyet*, "Hakem Mahkemesi", 4 Mart 1931, s. 4.

tarihi belirlenmiştir.[41] Birkaç aylık süreçte bekleyen davalar görüşülmüştür. 1932 yılında Asser'in hastalığı yeniden nüksedince 1 Eylül'de başlayacak olan davalar Aralık ayına ertelenmiştir.[42] Sonraki yıllarda Asser'in Türkiye'ye belli aralıklarla gelmesiyle davalar görülmeye devam etmiştir.[43]

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'nde 1934 yılına gelindiğinde 150 davadan 107'sinin hükmü verilmiş, geriye 43 dava kalmıştır.[44] 1935 yılında Lozan Barış Antlaşması ile beraber kurulan mahkemelerden yalnız Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi işini bitirememiştir. Nisan 1936'dan önce de davaların tamamlanamayacağı Asser tarafından yetkililere bildirilmiştir. Mahkemenin oldukça yavaş şekilde devam etmesi Türk yetkilileri rahatsız etmiştir. Konu İcra Vekilleri Heyeti'nin 27 Haziran 1935 tarihinde gerçekleşen toplantısında görüşülmüş, "*10 seneden beri ellerindeki 150 dosyayı bitirmeye muvaffak olamayan bu mahkeme*" olarak ifade edilmiş ve haksız yere işlerin uzatıldığı vurgulanmıştır. Mahkemenin bu şartlar altında devamı uygun bulunmadığından Asser yerine başka bir çalışkan başkan gönderilinceye kadar davalara ara verilmesi istenilmiştir.[45] Yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen mahkemeler Asser'in başkanlığında yürütülmeye devam etmiştir.

1939 yılında Türk Hükümeti geriye kalan davaların müzakere yoluyla çözülmesine karar vermiş ve Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi kapatılmıştır.[46] Mahkeme süreci tamamlanmış olmasına rağmen dava konuları ileriki yıllarda da iki ülke arasında sorun olmaya devam etmiştir. Türkiye aleyhine açılan davalarda Fransız alacaklıların talep ettikleri tazminat miktarının ödenmesi için 1952 yılında harekete geçilmiştir. Konuyu tamamen kapatmak isteyen Türk yetkililer bunun için Fransa'ya 539.000 Türk lirası ödeme yapmayı düşünmüştür. Fransa ile müzakere etmek ve anlaşmalar imzalamak üzere Bakanlar Kurulu tarafından 29 Nisan 1952 tarihinde Dışişleri Bakanlığına yetki verilmiştir.[47] Bir yıllık zaman zarfında Türkiye ile Fransa Büyükelçiliği arasında karşılıklı mektuplaşma olmuş ve nihayetinde yapılan anlaşma sonucunda 1953 yılında Fransa'ya 536.625 lira ödenmiştir.[48]

2. II. Abdülhamid'in Mirası Davası

Lozan Barış Antlaşması sonrasında kurulan karma hakem mahkemelerinin önemli davalarından biri Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve Türkiye dışında kalan arazilerdeki II. Abdülhamid'in şahsi mirasına yönelik mirasçıların açtığı davalar olmuştur. Abdülhamid'in mirasçısı olan ve Türk vatandaşlığını koruyan hanedanın kadın üyeleri, Lozan Barış Antlaşması'nın 60. ve 65. maddesine göre birçok ülkenin karma hakem mahkemesine başvurmuştur.[49]

Mirasçılar, Suriye Hükümeti'nin kontrolünde bulunan Resulayn Çiftliği'nde II. Abdülhamid'in şahsi mirası arasında bulunan arazilerdeki hakları için Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'ne başvurmuştur. Davacıların avukatı mahkemede, yasal haklar çerçevesinde Abdülhamid'in kişisel mülkiyetlerinin mirasçılarına iade edilmesini savunmuştur.[50]

[41] *Milliyet*," Türk-Yunan Davaları İptal Ediliyor", 5 Nisan 1931, s. 1; *Cumhuriyet*, "Muhtelit Mahkemelerde", 11 Mart 1931, s. 2.

[42] *Milliyet*, "Türk-Fransız Mahkemesinde", 8 Aralık 1932, s. 4; *Milliyet*, "Muhtelit Mahkemelerde", 21 Ağustos 1932, s. 3.

[43] *Cumhuriyet*, "M. Mahkemelerde 11,000 Dava Var!", 13 Nisan 1933, s. 2.

[44] *Cumhuriyet*, "Muhtelit Mahkemelerde", 22 Mart 1934, s. 5.

[45] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.56.56.1. Dosya Ek: 26, (27 Haziran 1935).

[46] *Cumhuriyet*, "Muhtelit Hakem Mahkemelerindeki Dosyalar", 6 Nisan 1939, s. 5.

[47] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.128.36.12. Dosya Ek: 76.2224, (29 Nisan 1952).

[48] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 525/38015-154458-1, (19 Ocak 1953).

[49] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30.10.0.0.203.391.22 Dosya Ek: 244, (14 Mart 1946).

[50] *Les Derniéres Nouvelles de Strasbourg*, "Les Héritiers d'Abdul-Hamid İntenten un Procés au Gouvernement Syrien", 27 Ekim 1926, s. 2; *Cumhuriyet*, "Sakıt Hanedanın Emlâk ve Arazisi", 13 Mart 1934, s. 2.

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'nin 9 Nisan 1930 tarihindeki celsesinde miras davası görüşülmüştür.[51] Dava, Lozan Barış Antlaşması'nın 60. ve 65. maddelerine göre açılmıştır.[52] Ancak Fransız Hükümeti'nin temsilcisi davanın antlaşmanın 60. ve 65. maddelerinin dışında kaldığı şeklinde bir savunma yapmıştır. Yapılan bu savunma mahkeme tarafından kabul edilmiş ve mirasçıların talep ettiği geniş tarım arazilerinin iadesi talebi hukuka uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.[53] Mahkeme gerekçe olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart 1924 tarihinde halifeliği kaldırmasıyla Abdülhamid'in oğullarının ve kızlarının Türk vatandaşlığından çıkarılmasını ve mal sahiplerine savaş tasfiyesi tedbirlerinin uygulandığını belirtmiştir.[54] Verilen sonuç Suriye'yi yöneten mandater güç Fransa ile mandaları altındaki topraklara ilişkin aynı iddiaların yöneltildiği İngiltere ve İtalya için de emsal bir karar olduğundan mahkeme dikkatle takip edilmiştir.[55]

Dava reddedilmiş olsa da mirasçılar iade için tekrar mahkemeye başvuruda bulunmuştur.[56] Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi 17 Nisan 1936 tarihinde yeniden Suriye'de bulunan Resulayn Çiftliği'ne yönelik davayı görüşmüştür. Abdülhamid'in mirasçılarından kızı Naime Hanım'ın vekili Sami Günzberg mahkemede bir savunma yapmış ve davanın yeniden incelenmesi konusunu, mahkemenin adaletine ve Türk ajanının takdirine bıraktığını ifade ederek davanın temyizini istemiştir. Günzberg, mahkemeye bu talebini iletirken dayanak olarak 27 Ekim 1933 tarihinde[57] Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmayı göstermiştir.[58] Antlaşmaya göre Fransa, mandası altında bulunan Suriye ve Lübnan'daki Türk vatandaşlarının mallarını iade edeceğini taahhüt etmiştir. Günzberg, antlaşma metnine göre Fransa'nın Türk vatandaşı olan saltanat mensuplarının da mallarını iade edeceğini taahhüt ettiğini iddia etmiştir.[59] Hatta bu antlaşmaya uyulmadığı takdirde Uluslararası Lahey Adalet Divanı'na müracaat edileceğini söylemiştir.[60] Günzberg'in çabasına rağmen dava 1936 yılında yeniden reddedilmiştir.[61]

3. Pera Palas Oteli Davası

Pera Palas'ın başlangıç hikâyesi 19. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. 14 Aralık 1876 yılında Belçikalı sermayedar Georges Nagelmackers, merkezi Paris'te bulunan Uluslararası Yataklı Vagonlar Şirketi'ni (La Compagnie Internationale des Wagon-Lits) Bürüksel'de kurmuştur.[62] Nagelmackers, vagon işletmeciliği sayesinde kısa sürede işlerini büyütmüş, 1883 yılında Orient Express adıyla kendi trenini işletmeye başlamıştır.[63] Paris kalkışlı tren Avrupa'nın birçok kentine uğradıktan sonra en son durağı olan İstanbul'a

[51] *Le Matin*, "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc Rejetté les Prétentions des Héritiers d'Abdul Hamid", 10 Nisan 1930, s. 3.

[52] *Le Mémorial*, "L'ex-sultan Abdul Hamid Réelamait D'immenses Territoires en Syrie et au Liban", 30 Nisan 1930, s. 1.

[53] *Le Journal*, "L Succession d'Abdul Hamid", 10 Nisan 1930, s. 3.

[54] *Correspondance D'orient*, "La Succession D'Abdul-Hamid ", No: 389, Yıl: 22, Mayıs 1930, s. 231.

[55] *La Petite Gironde*, "Les propriétés d'Abdul-Hamid en Syrie et au Liban ne seront pas rendues à ses héritiers", 10 Nisan 1930, s. 3; *Le Télégramme des Vosges*, "La France en Syrie" 10 Nisan 1930, s. 2.

[56] *Cumhuriyet*, "Sakıt Hanedanın Emlâk ve Arazisi", s. 2.

[57] Arşiv belgelerinde ve dönemin basınında Türkiye ile Fransa arasında yapılan bu antlaşmaya farklı tarihler verilmiştir. Ancak ifade edilen antlaşma 27 Ekim 1932 tarihinde imzalanan 1933 tarihinde yürürlüğe giren "Suriyede Türklere Ait Emlak ile Türkiyede Suriyelilere Ait Emlak Hakkında Fransa Hükümetile Ankarada Aktedilen İtilafname Hakkında Kanun"dur. *Resmî Gazete*, Sayı: 2308, 19 Kanunusani 1933, s. 2159-2162.

[58] *Tan*, "Suriyedeki Emlâk Davası", 18 Nisan 1936, s. 2.

[59] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Muamelat Genel Müdürlüğü* 30.10.0.0.203.391.23. Dosya Ek: 244, (14 Kasım 1946); BCA, *Muamelat Genel Müdürlüğü* 30.10.0.0.203.391.22 Dosya Ek: 244.

[60] *Tan*, "Suriyedeki Emlâk Davası", s. 2.

[61] *Son Posta*, "Türk-Fransız Mahkemesinde", 23 Nisan 1936, s. 4.

[62] Julian Morel, *Pullman, The Pullman Car Company its Services, Cars and Traditions*, David&Charles, Londra, 1983, s. 35-37.

[63] E. H. Cookridge, *Orient Express, The Life and Times of the World's most Famous Train*, Random House, New York, 1978, s. 89.

gelmiştir.[64]

Yataklı Vagonlar Şirketi, tren güzergahı hatlarında vagonlara ait araç ve gereçleri depolamak için yerler kiralamıştır. Bu yer kiralama faaliyetleri şirketin otelcilik alanına ilgisini artırmış ve 1894 yılında şirkete bağlı Büyük Oteller Şirketi (Compagnie Internationale des Grand Hotels) kurulmuştur. Şirket, Orient Express'in son durağı olan İstanbul'da da turistik lüks bir otel işletmek için uygun binalar aramıştır. Sonrasında Beyoğlu'nda Ohannes Kiyorkof, Artin Manokyan ve Arslanoğlu Manok Efendilerin, mimar Alexandre Vallaury'e yaptırdıkları otel binasında karar kılınmıştır. 25 yıllığına kiralanan otelin 1895 yılında[65] tamamlanmasıyla açılışı gerçekleşmiştir. Otelin hissedarlarından olan Mıgırdiç Efendi sahip olduğu mülkiyet hissesini bir yıl sonra şirkete devretmiştir.[66]

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Pera Palas; konfor, şatafat, elektrik, kalorifer ile turistlerin ve ülkenin ileri gelenlerinin önemli bir konaklama mekânı olmuştur. Savaş döneminde ülkelerin iki bloğa bölünmesi hukuksal ve siyasal problemleri beraberinde getirmiştir. Şirkette yaşanan bloklaşmadan etkilenmiş ve yazlık olarak işlettiği Tarabya'da bulunan Summer Palas satılmış, Pera Palas ise alıcı bulunamadığından kısa bir süre daha şirketin elinde kalmıştır. 1915 yılında otel mevcut demirbaş eşyası, mefruşatıyla beraber Bodosakis Athanassiadés'e 3.750.000 Fransız frangına yani yaklaşık 350.000 Osmanlı lirasına satılmıştır.[67]

Kurtuluş Savaşı Döneminde Bodosakis işgalcilerle bir olmuş, Türklerin verdikleri bağımsızlık savaşından zaferle ayrılması sonrasında da ülkeden firar etmiştir. Bodosakis 1922 yılında ülkeden kaçarak Paris'e gitmiştir. Bodosakis elindeki Pera Palas'ı kaybetmemek için Fransa Devleti kanunlarına uyarak altı Fransız vatandaşıyla 10 Temmuz 1922 tarihinde 7.500.000 Fransız frangı sermayeli Beynelmilel Büyük Oteller Şirketi (Société Des Grands Hotels İnternationaux) ismiyle yedi ortaklı bir anonim şirket kurmuştur.[68] Kurucu genel kurulun ilk yönetici olarak MM. Léon Orosdi, Paul Dutasta, Fernand Bonnier ve Bodosakis Athanassiadés atanmıştır.[69] Aynı gün şirketin genel kurulu toplanmış ve alınan kararla Bodosakis'den Pera Palas binasını 1.000.000, içerisindeki eşyaları yaklaşık 6.250.000 Fransız frangı karşılığında satın almıştır. Yani şirket, kuruluşunda belirttiği sermayesini oteli almak için kullanmış otel yeniden Bodosakis'in olmuştur.[70]

Şirketin genel kurul başkanı olan Bonnier, Pera Palas'ın devir işlemleri için görevlendirilerek Türkiye'ye gönderilmiştir. Ancak Türkiye'de yabancı şirketlerin tasarruf hakkı bulunmadığından tapu dairesi işlemi yapmamıştır. Ayrıca Bodosakis ödemesi gereken harp kazançları vergisini ödememiş olmasından dolayı bağlı olduğu Adana ve Mersin maliyeleri otel ile içerisindeki eşyaları haczetmiştir.[71]

1922 yılı içerisinde hükümet tarafından Pera Palas 1.000.000 Türk lirası olan harp kazançları vergisini ödenmediği için içerisindekilerle satışa çıkarılmıştır. Duruma mâni olmak isteyen Bodosakis, Mösyö Lacarva aracılığıyla Türk Hükümeti ile iletişime geçmiştir.[72] Fransa Büyükelçiliği durumun açıklığa kavuşturulması için 1923 yılında Türk Hükümeti'ne bir nota vermiştir. Otelin şirket tarafından 1922 yılında satın alındığı, vergiden kaynaklı bir sorun mevcutsa da bunun mahkemede ispat edilmesi gerektiği bu süreçte de otelin şirkete ihale

[64] Julian Morel, *Pullman, The Pullman Car Company its Services*, s. 36.

[65] Le Temps Gazetesi'nde yer alan haberde Pera Palas'ın açılış tarihi 15 Aralık 1894 olarak verilmiştir. *Le Temps*, "Le Caire-Constantinople-Lisbonne-Brindisi.", 25 Aralık 1894, s. 8.

[66] *The Swiss and Nice Times*," Pera Palace Hotel", 10 Ocak 1897, s. 7; Özgü Çilli, Tanzimat Sonrası Osmanlı Otel Mimarisi ve Pera Palas, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s. 38-41; Julian Morel, *Pullman, The Pullman Car Company its Services*, s. 39.

[67] Özgü Çilli, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Otel Mimarisi ve Pera Palas*, s. 42-43; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstişare Odası (HR. HMŞ.İŞO.)*, 23/16, (2 Teşrinievvel 1335 [2 Ekim 1919]).

[68] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 525/38621-156272-20, (22 Ocak 1923).

[69] *Bulletin Officiel du Comité France-Orient*, "Turquie d'Europe et d'Asie", No: 29, Ekim-Kasım 1922, s. 12.

[70] *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 525/38621-156272-20; *Milliyet*, "Muhtelit Mahkemede", 25 Nisan 1931, s. 1, 5.

[71] *Milliyet*, "Muhtelit Mahkemede", s. 1, 5.

[72] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 525/38620-156271-28, (8 Mart 1922).

edilmesini istemiştir.[73] Ayrıca otel hakkında görüşmelerde bulunmak için Mösyö Bazes görevlendirilmiştir.[74] Ancak atılan adımlar başarılı olamamış otel ve eşyaları Emlak Bankası tarafından müzayedeye çıkarılmıştır.[75] Otele, Büyük Oteller Şirketi 1923 yılında 495.000 Türk lirası teklif vermiştir. Maliye Vekâleti teklifi uygun görse de fiyatın hiç olmazsa 500.000 Türk lirası olmasını istemiştir. Sonrasında olayın devamı getirilememiş, bu süre içerisinde başka talipte çıkmamıştır.[76]

Nisan 1924 tarihinde Misbah el Muhsin Bey Pera Palas'ı kiralamak için harekete geçmiştir.[77] Otel için 598.000, içindeki möble ve eşyaya da 42.000 Türk lirası ücret teklif etmiştir. Başka müşteri bulunmadığından hazine, oteli bir an önce elinden çıkarmak istemiştir.[78] Nihayetinde Misbah Bey, tüm tamirat masrafını da belirterek oteli 5 sene müddet ve yıllık 60.000 Türk lirası karşılığında kiralamıştır.[79]

Tüm çabalarına rağmen oteli alamayan Bodosakis, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından durumu Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'ne taşımıştır. Böylece mahkemenin gördüğü davalardan biri de Pera Palas olmuştur.[80] Şirket dava için İstanbul Barosu'na bağlı olan Gad Franco'yu avukat olarak tutmuştur. İddiasına göre de otel ve içerisindeki eşyalar Fransız şirketine aittir ve Türk Hükümeti bunları haksız olarak zapt etmiştir. Lozan'ın 65. maddesine göre bu gibi malların iade edilmesi, bu olmadığı takdirde alış fiyatının karşılığı olan 7.500.000 Fransız frangının şirkete geri ödenmesi gerektiği avukat tarafından savunulmuştur.[81] Hatta şirket mahkemede elinde tasarruf senedi olduğunu iddia etmiştir.[82] Ancak 20 Nisan 1931 tarihinde görülen celsede tasarruf senedini mahkeme heyetine gösterememiştir.[83]

Türk ajanları sözleşmenin hayali olduğunu, ülkedeki mevcut gayri menkullerin öyle gelişi güzel şekilde sözleşme yapılarak satılamayacağını öne sürmüşlerdir. Böyle bir işlem yapılacaksa sadece Fransa'nın değil Türkiye'nin de kanunlarına uygun hareket edilmesi gerektiği üzerine savunma gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Bodosakis'in firari olduğu, Paris'te satışın yapıldığı tarihte zaten otelin kullanım hakkının Türkiye kanunlarına göre kendisinden alındığı vurgulanmıştır. 20 Nisan 1931 tarihinde görülen davada şirket, Avukat Gad Franco ile beraber savunma gerçekleştirmesi için Paris Barosu'na bağlı olan Avukat Pourra'yı da getirtmiştir. İki tarafın uzun savunmaları nedeniyle celse yaklaşık üç saat sürmüş ve sonucun açıklanması için mahkeme ileri bir tarihe ertelenmiştir.[84]

Mahkeme heyeti, 27 Nisan 1931 tarihinde son kez toplanarak savunmaları dinlemiş ve Bodosakis ile Fransız Yataklı Vagonlar Şirketi tarafından Türkiye aleyhine açılan davayı reddetmiştir. Davanın Türkiye lehine sonuçlanmasında Türk ajanı Nazım, Hazine ile Emlak ve Eytam Bankası'nın avukatlığını yapan Osman Nuri Beylerin büyük gayretleri olmuştur.[85] Dolayısıyla Türkiye ile Fransa arasında gerçekleşen bu dava çok uzamadan yoluna koyulmuştur.

[73] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 40/67, (21 Kasım 1923).

[74] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 31/69, (8 Ağustos 1923).

[75] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 48/6, (22 Mart 1923).

[76] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30.18.1.1.7.31.14. Dosya Ek: 132-8, (3 Eylül 1923).

[77] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30.18.1.1.19.37.7. Dosya Ek: 132-26, (30 Mayıs 1926).

[78] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30.18.1.1.30.63.1. Dosya Ek: 135-135, (24 Ekim 1928).

[79] BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30.18.1.1.19.37.7. Dosya Ek: 132-26

[80] *Stamboul*, "Le Tribunal Arbitral Mixte Turco-Français", 26 Kasım 1928, s. 1; *Milliyet*, "Perapalas Oteli Davası", 19 Nisan 1931, s. 3.

[81] *Milliyet*, "Muhtelit Mahkemede", s. 1, 5.

[82] *Cumhuriyet*, "Perapalas Oteli", 1 Nisan 1931, s. 2.

[83] *Vakit*, "Dün Sekiz Davaya Bakıldı", 21 Nisan 1931, s. 3; *Cumhuriyet*, "Pera Palas Davası!", s. 2.

[84] *Milliyet*, "Muhtelit Mahkemede", s. 1, 5.

[85] *Milliyet*, "Perapalas Davası Hükümet Lehine Neticelendi", 28 Nisan 1931, s. 1.

4. Augustin Normand İnşaat-ı Bahriye Şirketi Davası

François Normand 1728 yılında Fransa'nın Honfleur kentinde gemi inşaatı ile uğraşmıştır. Torunu Augustin Normand (1792-1871) dedesinden devraldığı gemi inşaatı işini Le Havre kentine kaydırarak büyütmüştür. Şirket, 1877'den itibaren sahip oldukları tersanede savaşlarda kullanılması için torpido üretimine yoğunlaşmış[86] ve gemi mimarisinin önemli bir temsilcisi olarak uzun yıllar üretime devam etmiştir.[87]

Dünyada savaşın kapıda olduğu 1914 yılında Osmanlı Devleti donanmasını güçlendirmek için Fransız Augustin Normand İnşaat-ı Bahriye Şirketi'nden altı adet torpido botu (destroyer) sipariş edilmesini kararlaştırmıştır. Bir sözleşme yapılması için de Bahriye Nezâreti'ne talimat verilmiştir. Nezâret ile şirket arasında yapılan görüşmeler neticesinde sipariş edilen destroyerlerin cephane ve torpilleri hariç top ve diğer gereçleriyle birlikte her birinin 155.000 İngiliz lirası karşılığında yaptırılacağı anlaşılmıştır.[88] Yani altı destroyerin her biri 4.500.000 toplamda ise 27.000.000 Fransız frangına yaptırılacaktır. Destroyer siparişi Fransa için oldukça kârlı bir alışveriş, Osmanlı Devleti için de büyük bir savaş malzemesi alımı olmuştur.[89] Ayrıca altı adet destroyerin ikişerli şekilde, ilk ikisinin 24, diğer iki adet destroyerin 26 ve son ikisinin de 28 ayda inşa edilerek Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesinde anlaşılmıştır. Nihayetinde 26 Nisan 1914 tarihinde Meclis-i Vükelâ'nın kararıyla Bahriye Nezâreti ile Normand Şirketi arasında imzalanan sözleşme onaylanmıştır.[90]

Normand Şirketi, Türk deniz filosu için inşa edeceği destroyerlerin her birini dikmeler arası uzunluğu 87,50 m, tam yük deplasmanı 1,040 ton, akaryakıt ikmali 200 ton, dört kazanın toplam ısıtma yüzeyi yaklaşık 2,400 m², planlanan gücü 2,200 beygir olarak tasarlamıştır. Ayrıca destroyerler altı saat boyunca 32 kont test hızı denemeleri, Parsons türbinleri, silahlanma ise beş adet 100 mm top, 533 mm torpidolar için altı torpido kovanı olarak üç yıl içerisinde yapılmaya başlanacaktır.[91]

Fransa ile Osmanlı Devleti arasında askerî alanda yapılan alışveriş iki ülke arasında etkileşimi artırmıştır. Fransız Büyükelçisi Mösyö Bompard Fransız Hükümeti'nin talebiyle Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yı Temmuz 1914 tarihinde Fransız donanmasının deniz manevralarında bulunmak üzere davet etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan Avusturya prensi Arşidük Franz Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürüldüğü günlerde Cemal Paşa yanındakilerle Haziran sonunda İstanbul'dan Paris'e doğru yola çıkmış, 5 Temmuz sabahı Paris'e varmıştır.[92] Paris kentinde iki gün kaldıktan sonra üç gün üç gece süren deniz manevralarını izlemek için 7 Temmuz'da Toulan'a geçmiştir.[93] Sonrasında aralarında Normand Şirketi'ne ait denizaltı inşaat tezgahlarının da bulunduğu yerleri ziyaret etmesi ve sipariş verilen destroyerlerden birinin ilk perçinini de Cemal Paşa'nın yerleştirmesi planlanmıştır.[94] 14 Temmuz'da Le Havre'ye ulaşılmış, şirketin müdürü Mösyö Fenaux rehberliğinde gemi yapım atölyeleri gezilmiş ve destroyerlerin hızlı şekilde teslim edilmesi istenilmiştir.[95]

---

[86] M. Georges Godefroy, "Recherche du Bois Pour la Construction Navale Sous le Second Empire", *Recueil de L'association des Amis du Vieux Havre*, No: 29, Imprimerie Micaux S.A., Le Havre, 1972, s. 31; https://www.persee.fr/doc/etnor_0014-2158_1980_num_29_3_2467, (Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2024).

[87] *Navigazette*, "L'inauguration du Monument Élevé à la mémoire d'Augustin Normand", No: 1165, 24 Ağustos 1911, s. 6.

[88] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Babıâli Evrak Odası (BEO)* 4280/320969, (2 C 1332 [28 Nisan 1914]).

[89] *Navigazette*, "Turquie", No: 1307, 14 Mayıs 1914, s. 6.

[90] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)*, 234/187, (30 Ca 1332 [26 Nisan 1914]).

[91] *Navigazette*, "Turquie", No: 1308, 21 Mayıs 1914, s. 5.

[92] *Hatıralar Cemal Paşa*, Hazırlayan Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 124-126; *Le Temps*, "France et Turquie", 5 Temmuz 1914, s. 1.

[93] *Hatıralar Cemal Paşa*, s. 124-126; *Stamboul*, "Djémal Pacha à Paris", 6 Temmuz 1914, s. 1.

[94] *Stamboul*, "Djémal Pacha à Paris", s. 1.

[95] H. Hollaender, "S.E. le Général Djemal Pacha au Havre", *Le Petit Havre*, 15 Temmuz 1914, s. 1-2.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı ile Fransa'nın birbirlerine savaş ilan etmesi sipariş edilen destroyerlerin o süreçte verilmesine engel olmuştur. Yaşanan olay burada kalmamış imzalanan Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Augustin Normand Şirketi konuyu Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'ne taşımış[96] ve 2.000.000 Türk lirası tazminat istemiştir.[97]

Türk Hükümeti mahkemede nasıl bir tavır alınması gerektiği konusunda 28 Mart 1926 tarihinde Bahriye Vekâleti, 30 Mart 1926'da ise Maliye Vekâleti ile görüş alışverişinde bulunmuştur. Tüm bu görüşler 6 Nisan 1926 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince incelenmiş ve mahkemede Augustin Normand Şirketi ile yapılan sözleşmenin iptaline ve sipariş mecburiyetinden kurtulmaya çalışılacağı konusunda fikir birliğine varılmıştır. Ayrıca mahkeme, sözleşmeye göre hükümetin 9.000.000 Türk lirası ödeyerek siparişi kabul etmesi ya da tazminat ödemesi şıklarından birine karar verirse de hangisinin ülkenin menfaatine olduğunun araştırılmasına karar verilmiştir.[98]

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'nde görülen davada mahkeme başkanı Asser konunun araştırılması için eksper tayin etmiştir. Bunun üzerine Millî Müdâfaa Vekâleti 24 Eylül 1929 tarihinde alınan kararın uygulanıp uygulanmayacağı konusunda Başvekâlet'ten bilgi istemiştir. Yine Maliye Vekâleti 6 Kasım 1929, Hariciye Vekâleti ise 5 Ocak 1930 tarihinde Başvekâlet'i dava konusunda bilgilendirmiştir. Mahkeme sırasında Türk ajanları yapılan sözleşmenin hükümden düştüğünü ifade etmişse de mahkeme bunu reddetmiştir. Ayrıca mahkeme, sözleşmenin değişmeden yürürlükte tutulup tutulamayacağı, inşa edilen destroyerlerin önceden belirlenen fiyatla savaş sonrası dünyada oluşan ekonomik şartlarla uyuşup uyuşmayacağı, sipariş edilen gemi planlarının savaş sonrası dönemin bilimsel ilerlemesine ve savaş şartlarına uygun olup olmayacağı konusunda bir eksperin fikrini almak istemiştir. Mahkemenin bu kararından dört hafta sonra tarafsız olan Norveçli Stok Hansen konuyu araştırması için eksper olarak görevlendirilmiştir. Bu süreçte Türk ajanlar davanın mahkemenin yetkisinde olmadığı konusunda ısrar etmiştir. Fakat tarafsız eksper araştırmasını tamamlayıp raporunu sunduğundan yetki konusu mahkemece yeniden reddedilmiştir.[99]

Augustin Normand Şirketi Davası'nın bir sonraki celsesi 2 Nisan 1930 tarihinde görülmüştür. Mahkeme heyeti taraflar arasında bir sulh yolunun bulunmasına karar vermiş[100] ve davayı ertelemiştir.[101] Başvekâlet, hükümet aleyhine açılan bu davada Türk ajanların nasıl bir tavır takınması gerektiği konusunda 1932 yılında genel ajanlık kurumunu bilgilendirmiştir.[102] 6 Aralık 1932 tarihinde mahkeme heyeti davayı yeniden görüşmüştür.[103] 1933 yılında da Augustin Normand Şirketi'ne yönelik davayı ülke için öneminden dolayı Adliye Vekâleti eski başkanı Mahmut Esat Bozkurt'un savunmasına karar verilmiştir.[104]

31 Mart 1934 tarihinde görülen celsede Fransız avukatlara karşı Türkiye'yi Mahmut Esat Bozkurt savunmuştur. Bozkurt, davayı dört kısımda ele almıştır. Birincisi Cemal Paşa ile şirketin imzaladığı sözleşmenin 16. maddesine göre yapılacak destroyerlerin bedelinin şirket tarafından 1914 yılında imzalanan borçlanma şartlarına uygun şekilde, Türkiye'ye borç verilmesi karşılığında yerine getirileceğini ifade etmiştir. İkincisi yapılan sözleşmenin o zamanki Kânûn-ı Esâsî ve şimdiki Teşkîlât-ı Esâsiye Kanunu'na göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanması gerektiğini vurgulamıştır. Üçüncüsü devletin sahip olduğu savunma silahlarının

[96] *Stamboul*, "Le Tribunal Arbitral Turco-Français", 27 Şubat 1926, s. 1.

[97] *Son Posta*, "Muhtelit Mahkemede", 1 Mayıs 1934, s. 6.

[98] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30.18.1.1.18.24.17, (6 Nisan 1926).

[99] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.8.4.8, (20 Ocak 1930); *Vakit*, "Dokuz Dava", 14 Aralık 193), s. 3.

[100] *Yarın*, "Muhtelit Mahkemede", s. 2.

[101] *Vakit*, "Torpitolar", 3 Nisan 1930, s. 2.

[102] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.30.54.11, (19 Temmuz 1932).

[103] *Vakit*, "Türk-Fransız", s. 7 Aralık 1932, s. 8.

[104] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.36.35.6. Dosya Ek: 64-28, (13 Mayıs 1933).

niteliklerinin belirlenmesinin ekspere bırakılamayacağını sadece fiyat konusunda iki taraf arasında anlaşmazlık çıkarsa konunun ekspere gönderilebileceğini anlatmıştır. Son olarak sözleşmenin dönemin ekonomik şartlarına uygun şekilde kabul edilmesi durumunda yalnızca şirketin değil devletinde menfaatini göz önünde tutulmasını istemiştir.[105]

7 Mayıs 1934 tarihinde Augustin Normand Şirketi Davası sonuçlanmıştır. Mahkeme Türk Hükümeti'nin sözleşme metnine uyarak sipariş edilen destroyerleri almasına, destroyerlerin fiyatının ton başına en az 261 İngiliz sterlini olarak belirlenmesine karar vermiştir. Dolayısıyla savaş sebebiyle her biri 155.000 İngiliz sterlini olan bedellerine ayrıca 45.000 İngiliz sterlini daha eklenmesine ve 223.000 İngiliz sterlini tazminat ödemesine hükmedilmiştir. Fransız Hükümeti, destroyerlerin alınmasına karşılık Türkiye'ye 3.000.000 Fransız frangı borç vermeyi kabul etmiştir. Bunu yapmadığı takdirde de şirketin aynı miktarda nakdî özel finans kuruluşlarından temin ederek vereceği onaylanmıştır. Verilecek borç 1913 yılındaki gibi uzun vadeli ve az faizli olacaktır. Mahkeme masrafı olan 1.000 Türk lirasının da üçte ikisi Türkiye'den üçte biri de şirketten alınmıştır.[106]

5. Périer Bankası Davası

İstanbul Belediyesi bütçe açığını kapatmak ve bazı gerekli ihtiyaçlarını karşılamak için 1913 yılında Périer Bankası'ndan 1.100.000 Osmanlı lirası borç alabilmeye çalışmıştır.[107] Maliye Vekâleti ile banka temsilcisi Oktave Bezançon arasında yapılan uzun müzakere sonucunda %5 faiz karşılığında[108] 2 Temmuz 1913 tarihinde padişahın ve Meclis-i Vükelâ'nın onayı ile bir sözleşme imzalanmıştır.[109]

Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları sırasında İstanbul Belediyesi Périer Bankası'na olan borcunu ödeyememiştir. Banka da belediyenin mevcut borcunu ödemesi için Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'ne başvurmuştur. Mahkeme, bankanın başvurusunu haklı bularak davayı kabul etmiştir. Dava süreci boyunca belediye ve banka yetkilileri konunun barış yoluyla çözümüne çalışmıştır. 1931 yılında İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ ile banka temsilcisi M. Bart arasında bir görüşme yapılmıştır. Üstündağ, önceki yıllarda bankanın bir taahhütname vererek borcun belediyenin Osmanlı borçlarının alacağına karşılık ödenmesini kabul etmiştir. Ancak banka artık bu taahhütnamenin bir önemi kalmadığını iddia etmiş belediye ise bunda ısrarlı olmuştur.[110]

1934 yılında Périer Bankası Davası karma hakem mahkemesinde devam etmiştir. Davanın çözüme kavuşması için Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu tarafından bankayla müzakere yürütülmüştür.[111] Yaklaşık bir ay süren görüşmelerde, bankaya ödemelerin altın yerine kâğıt Fransız frangıyla olmasına, 1914 yılından 1934 yılı sonuna kadar geçen yılların faizlerinin ödenmemesine, ödeme süresinin değişmemesine karar verilmiştir. Ayrıca %5 altın faiz yerine kâğıt parayla %6 faiz ödenmesi, bu oranında her yıl piyasa değerine göre değişmesi, borçların ödenme başlangıcının 1935 yılı başı olması kararlaştırılmıştır.[112] İki tarafın maddelerde

[105] *Son Posta*, "Muhtelit Mahkemede", s. 6.

[106] *Cumhuriyet*, "Türk-Fransız Mahkemesi Dün Kararını Verdi", 8 Mayıs 1934, s. 1, 4.

[107] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye *Nezâreti İdare Evrakı, (DH.İD..)* 153/8, (20 Z 1331 [20 Kasım 1913]).

[108] *Le Télégramme*, "Bulletin Commercial", 3 Temmuz 1913, s. 5; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade *Dosya Usulü (İ.. DUİT)*, 188/1, (23 M 1332 [22 Aralık 1913]); Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. 2, Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 371.

[109] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade *Dosya Usulü (İ.. DUİT)*, 86/87, (7 Ş 1331 [12 Temmuz 1913]).

[110] *Vakit*, "Emanetin Borcu", 18 Mayıs 1931, s. 3.

[111] *Akşam*, "Eski Borçlar", 6 Nisan 1934, s. 3.

[112] *Cumhuriyet*, "Vali Bey Dün Geldi", 1 Mayıs 1934, s. 5; *Son Posta*, "Belediyenin İşleri", 2 Mayıs 1934, s. 2.

anlaşmasıyla sözleşme 1934 yılında imzalanmıştır.[113] Böylece Périer Bankası Mayıs 1935 tarihinde Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'nde başlayan celsede davadan vazgeçmiştir.[114]

6. Bauer Marchal Bankası Davası

Bauer Marchal Bankası, Périer Bankası'nın halefi olduğunu iddia ederek İstanbul Belediyesi'nden borcunu alabilmek için Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. Dava mahkeme tarafından uygun bulunarak kabul edilmiştir. Davacı, Türkiye'den yapılan borçlanmadan kalan 9.200.000 küsur altın Fransız frangını talep etmiştir.[115] Bu süreçte banka, kendi şubelerinde bulunan İstanbul Belediyesi'nin parasına haciz koyulması için Fransa Seine Ticaret Mahkemesi'ne başvurmuştur. Mahkeme, üç ay itiraz edilme hakkıyla 1935 yılında 500.000 Fransız franklık haciz kararı almış ve bunu belediyeye bildirmiştir.[116] Aynı yılın Mayıs ayında görülen dava başka bir güne ertelemiştir.[117]

1936 yılında görüşülen duruşmada, davacı tarafın altınla ödeme talebi ve kâğıt parayla ödenmesi halinde eklenmesini istedikleri faiz miktarı mahkeme tarafından reddedilmiştir.[118] Ayrıca davacı alacağı miktarı kesin olarak tespit edemediğinden hesabın bir eksper tarafından incelenmesi sonrasında konunun bir sonuca bağlanmasına karar verilmiştir.[119] Mahkeme tarafından eksper olarak Amsterdam'da bulunan Göppell tayin edilmiştir.[120] Türk Hükümeti, davanın barış yoluyla çözüme kavuşmasını bu mümkün olmazsa savunmaya geçilmesini ajanlardan istemiştir.[121] Bankanın açtığı dava Ocak 1936 tarihinde Paris'teki karma hakem mahkemesinde iki tarafın ajanlarının ve eksperin katılımıyla görüşülmüştür.[122] Tüm savunmalar yapılmış ve mahkeme son kararını vermek için 9 Şubat 1937 tarihine ertelenmiştir.[123] Ancak dava Mart 1938 tarihine gelinmesine rağmen neticelenememiştir.[124] 1939 yılında mahkemelerin kapatılmasıyla bu davanın da diğerleri gibi müzakere yoluyla çözümüne karar verilmiştir.[125]

7. Çukurova Davası

Çukurova Davası'na konu olan araziler, 1898'den sonra Çiftlikât-ı Hümâyûn'a bağlanan ve II. Abdülhamid Döneminde ülkenin açılan üçüncü hayvan yetiştirme kurumu olan Çukurova Harası'nın kapsadığı topraklardır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında mevcut siyasi idare gelir getirmediği gerekçesiyle haraları kapatma kararı almıştır. Çukurova Harası arazileri de 1909 yılında Harbiye'den Maliye Nezâreti'ne devredilmiştir.[126]

[113] *Haber-Akşam Postası*, "Belediye ile Periye Bankası Arasında", 26 Nisan 1934, s. 3.

[114] *Cumhuriyet*, "Türk-Fransız Mahkemesinde", 2 Mayıs 1935, s. 2.

[115] *Cumhuriyet*, "Muhtelit Mahkemelerde", 11 Mayıs 1933, s. 2.

[116] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.54.31.5. Dosya Ek: 238.197, (27 Nisan 1935); *Akşam*, "Belediyenin Borcu", 31 Mayıs 1935, s. 3.

[117] *Cumhuriyet*, "Türk-Fransız Mahkemesinde", s. 2.

[118] *Son Posta*, "Türk-Fransız Mahkemesinde", s. 4.

[119] *Tan*, "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi" 23 Nisan 1936, s. 2.

[120] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.69.88.3, (13 Kasım 1936).

[121] *Haber-Akşam Postası*, "Periye Bankası ile İhtilaf", 28 Aralık 1936, s. 3.

[122] *İstanbul*," Le Tribunal Mixte Turco-Français Aura Vécu le 20 Janvier", 15 Aralık 1936, s. 2.

[123] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.72.13.11, (15 Şubat 1937).

[124] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.82.24.6. Dosya Ek: 35.42, (31 Mart 1938).

[125] *Cumhuriyet*, "Muhtelit Hakem Mahkemelerindeki Dosyalar", s. 5.

[126] Fatma Emek, *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hayvancılık (1908-1938)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2023, s. 28-29.

1911 yılında Maliye Nezâreti'nin oluşturduğu komisyonda Çukurova Çiftliği arazilerinin kendini kanıtlamış olan girişimcilere kiraya verilmesi önerilmiştir. Böylece araziler 1912 yılında Comte Paul de Lesseps ve Baron Evain de Vendeuvre isimli iki Fransız ortağa kiralanmıştır. Bunun için Maliye Nezâreti, 22 maddeden oluşan bir sözleşme hazırlamış ve Sadâret'e göndermiştir. Sözleşmeye göre Fransızlara kiraya verilecek olan araziler Çukurova Harası içerisinde yer alan Mercimek ve Anavarza Çiftlikleridir. Diğer bir çiftlik olan Adalı ise hara kurulması için Harbiye Nezâreti'ne bırakıldığından sözleşme dışında tutulmuştur. Ancak nezâret arazide hara kurmak istemezse Adalı'nın da şirket tarafından kiralanması istenilecektir. Yapılan 50 yıllık sözleşmeye göre kârın %60'ı şirkete %40'ı devlete aittir. Sözleşme bitiminde devlete verilen pay %45'e çıkarken devletin şirketi satın alma opsiyonu da bulunmaktadır.[127]

Sözleşme 15 Nisan 1912 tarihinde padişah tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiş ve araziler Comte Paul de Lesseps ve Baron Evain de Vendeuvre'nin ortak oluşturdukları 8.000.000 Osmanlı lirası sermayeli anonim şirkete 75 yıllığına kiralanmıştır. İşletmeciler arazilerde gerekli görülen tüm sulama ve bataklıkları kurutma gibi çalışmaları yapmakla yükümlenmişlerdir.[128] Ancak yapılan sözleşme tepkilere neden olduğundan meclisin onayından geçmemiştir.[129] Yaşanan tepkiler İttihat Terakki yönetimini de bir tavır almak zorunda bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması an meseledir. Yönetim, savaşı fırsat bilerek sözleşmenin iptal edilmesinin yollarını aramaya başlamıştır.[130] Gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nın kaotik durumunda sözleşme, 6 Nisan 1916 tarihinde Meclis-i Vükelâ'nın kararıyla iptal edilmiştir.[131]

Fransız Hariciye Nezâreti tarafından 6 Eylül 1922 tarihinde Paris temsilcisi Ferid Bey'in aracılığıyla Ankara Hükümeti'ne bir muhtıra gönderilmiştir. Bu notada sözleşmenin iptali ile Fransız işletmecilere tanınan hakların geri alındığı ve kendilerinin zor duruma düştükleri anlatılmıştır.[132] İşletmeciler, Paris temsilcisi Ferid Bey'e taleplerini anlattıkları iki mektupta göndererek çiftlikleri bir an önce işletme arzusunda bulunduklarını, harpten önce hazırlanan sözleşmenin eğer Millî Hükümet talep ederse bazı maddelerinde düzeltmeler yapabileceklerini beyan etmişlerdir.[133]

Fransız sermayedarlar ile Türkiye arasında yaşanan arazi sorunu Lozan Barış Antlaşması ile yeniden gündeme gelmiştir. 5 Temmuz 1924 tarihinde Hariciye Vekâleti Hukuk Müşavirliği'nden yazılan yazıda konunun Lozan Barış Antlaşması'nın 65. maddesiyle çözüme kavuşturulması için muhtelit hakem mahkemelerine bırakılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca yapılan sözleşmenin Osmanlı Hükümeti tarafından tek taraflı olarak feshedildiği belirtilmiştir.[134] Nihayetinde Çukurova arazisi imtiyazı, Fransız şirketin varisleri tarafından Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi'ne taşınmıştır.[135] Fransız sermayedarlar çiftliğin haksız şekilde ellerinden alındığını iddia ederek Türk Hükümeti'nden 22.000.000 Fransız frangı tazminat talep etmiştir. Davacılar konuyu muhtelit mahkemeye taşımış mahkeme de davayı kendi yetkisi altında görerek kabul etmiştir. Ancak Türk ajanlar Nisan 1930 tarihinde imtiyaz davalarında muhtelit mahkemelerin derin yetkisi olmadığını savunarak itiraz etmiştir. Bunun üzerine Türk ajanların savunma yapması için dava sonraki bir tarihe ertelenmiştir.[136]

[127] Fatma Emek, *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hayvancılık (1908-1938)*, s. 29-30.

[128] *Correspondance d'Orient*, "Notes Économinues et Financière", No: 88, Yıl: 5, 15 Mayıs 1912, s. 478-479.

[129] *Correspondance d'Orient*, "Faits et Documents", No: 107, Yıl: 6, 1 Mart 1913, s. 226.

[130] *La Lıberté*," La Situation Financiére de la Turquie", 3 Mart 1913, s. 1.

[131] Fatma Emek, *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hayvancılık (1908-1938)*, s. 31-32.

[132] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 525/38547-155998-90, (7 Ekim 1922).

[133] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 525/38547-155998-101, (28 Haziran 1922).

[134] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 525/38547-155998-85, (5 Temmuz 1924).

[135] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)*, 226/88, (21 Mayıs 1928); *Cumhuriyet*, "Türk-Fransız Mahkemesinde Bakılacak Davalar", 2 Nisan 1936, s. 2.

[136] *Yarın*, "Muhtelit Mahkemede", 3 Nisan 1930, s. 2.

1931 yılında gerçekleşen ilk duruşmada önemli davalardan biri Çukurova olmuştur. Fransız sermayedarlar tazminat konusundan vazgeçmemişlerdir.[137] Mahkeme başkanı Asser'in hastalığı sebebiyle davaların görülme takviminde gecikmeler yaşanmıştır. Dolayısıyla 1932 yılında Çukurova davasıyla alakalı bir duruşma olmamıştır.[138]

1933 yılında görülen davalar arasında Çukurova da yer almıştır.[139] Dönemin basını 5 Mayıs 1933 tarihinde görülmesi planlanan davanın sonuçlandırılacağını sütunlarına taşımıştır.[140] Ancak düşünüldüğü gibi olmamış dava ileriki yıllarda da devam etmiştir. Mahkeme davayı bir sonuca bağlamak için Adana'ya giderek dava konusu olan araziler üzerinde tetkik yapılmasını istemiştir. Mart 1935 tarihinde seçilen ilk eksperin hastalanması üzerine tetkik için başka bir eksper görevlendirilmiştir.[141] Seçilen eksper olan Hollanda eski ziraat bakanı Kasım sonunda Adana'ya gitmiş dava evrakları incelemeye başlamıştır.[142]

15 Nisan 1936 tarihinde Çukurova Davası yeniden görülmeye başlanmıştır. Celsede her iki tarafın isteğiyle tayin edilen eksperin kararı mahkemede okunarak incelenmiştir.[143] Dava sırasında Fransız Gümrükler Genel Müdürü ve tarafsız hakem Schöden mahkemede hazır bulunmuştur. Eksperin yaptığı incelemelerde şirket ile Türk Hükümeti arasındaki hükümsüz sözleşmenin yenilenmesine imkân bulunmadığı anlaşılmıştır.[144] Ayrıca şirketin iddiasının doğru olmadığını ve bu şirkete verilecek arazinin orada fazlasıyla mevcut olduğunu bildirmiştir.[145] Bu incelemelerden sonra Türk Hükümeti davayı Profesör Mahmut Esat Bozkurt'un savunmasını istemiştir.[146]

16 Nisan 1936 tarihinde görülen ikinci celsede şirket, 1912 yılındaki hakkının tanınmasını ve çiftliği işletemediği yıllara ait tazminat isteğini yeniden dile getirmiştir. Hollandalı eksperin hazırladığı rapor her iki tarafa da verilmiştir. Bu celsede Türkiye'yi artık İzmir Mebusu Mahmut Esat Bozkurt savunmuştur. Bozkurt, deliller göstererek yaptığı savunmasında Türk Hükümeti'nin tazminat vermemekte haklı olduğunu izah etmiş, bu fikrini birçok uluslararası hukuk kurallarına ve eserlerine dayandırarak savunmasını güçlendirmiştir.[147] Mahkemede davacılarda hazır bulunmuştur. Fransız ajanı 1912'den beri devam eden arazi sorunu sebebiyle şirketin zarar gördüğünü, davacılara adil bir tazminat verilerek bu işin kapatılması isteğini yinelemiştir.[148] Sonrasında sözü Türk Genel Ajanı Emin Ali almış ve o da son savunmasında Bozkurt'un söylediklerini pekiştirmiştir. Mahkeme başkanı Asser, son sözlerin söylenmesiyle oturumu kapatmıştır.[149]

22 Nisan 1936 tarihinde yeniden mahkeme görülmüş[150] ve tazminat iddiasının reddedilmesine karar verilmiştir.[151] Böylece dava artık son karar mahkemesine bırakılmıştır. 15 Ocak tarihinde mahkemenin son kararını vereceği dönemin basınında yer almıştır.[152] Ancak dava sonucu aradan 1 yıl geçmiş olmasına rağmen

[137] *Cumhuriyet*, "Pera Palas Davası!", 21 Nisan 1931, s. 2.

[138] *Milliyet*, "Türk-Fransız Mahkemesinde", s. 4.

[139] *Vakit*, "Muhtelit Mahkemeler İşlerini Bitirmek Üzeredir", 8 Mart 1933, s. 5.

[140] *Cumhuriyet*, "M. Mahkemelerde 11,000 Dava Var!", s. 2.

[141] *Kurun*, "Çukurova Davası Bu Yıl Bitirilecek", 3 Mart 1935, s. 3.

[142] *Yeni Adana*, "Çukurova Çiftliği Davası", 30 İkinci Teşrin 1935, s. 1.

[143] *Cumhuriyet*, "Türk-Fransız Mahkemesinde", 15 Nisan 1936, s. 2.

[144] *Tan*, "Çukurova", 16 Nisan 1936, s. 2.

[145] *Cumhuriyet*, "Çukurova Davası", 17 Nisan 1936, s. 6.

[146] *Tan*, "Çukurova", s. 2.

[147] *Tan*, Çukurova Davası", 17 Nisan 1936, s. 6.

[148] *Cumhuriyet*, "Çukurova Davası", s. 6.

[149] *Tan*," Çukurova Davası", s. 6.

[150] *Cumhuriyet*, "Abdülhamid Veresesi Davası Reddedildi", 23 Nisan 1936, s. 2.

[151] *Yeni Adana*, "Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesinde Çukurova Çiftliği Davası Reddedildi", 28 Nisan 1936, s. 1.

[152] *Kurun*, "Türk-Fransız Hakem Mahkemeleri", 15 Aralık 1936, s. 3.

hâlâ açıklanmamıştır.[153] Nihayetinde 1939 yılında Türkiye tüm karma hakem mahkemelerini kapatmıştır. Fransa ile halledilmemiş olan Çukurova Davası'nın da müzakere yoluyla çözümlenmesine karar verilmiştir.[154] 1952 yılında Türkiye, Fransız alacaklarını ödemek için harekete geçmiştir. O dönem de bu dava ile ilgili herhangi bir ödeme yapılmamış ve konu kapanmıştır.[155]

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması'nda kabul edilen maddeler doğrultusunda Türkiye ve taraf olan altı ülke arasında savaş nedeniyle uygulanmayan sözleşmeler, taşınmaz mallar ve borçlar konusunda yaşanan ikili anlaşmazlıkların çözümü için karma hakem mahkemeleri açılmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın kabul edilen maddeleri ile belirlenen konular mahkemelerinin çözümüne bırakılmıştır. Bu mahkemeler 1926 yılından 1930'ların sonuna kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Taraf olan ülkelerle yapılan davaların çözüme kavuşmasıyla da her biri farklı tarihlerde kapanmıştır.

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi ilk açılan ve en son kapatılan mahkeme olmuştur. Her şey başlangıçta hızla ilerlerken davaların sonuca bağlanmasında yaşanan aksaklıklar ve mahkeme başkanı Asser'in hastalığı celselerin uzamasına yol açmıştır.

Türkiye ile Fransa arasında arşiv ve dönemin basınına en çok yansıyan Çukurova, Pera Palas, Augustin Normand, II. Abdülhamid Mirası, Périer ve Bauer Bankalarına yönelik davalar çalışmamızda yer almıştır. Ele alınan 6 davadan sadece Pera Palas Türkiye lehine kazanılmıştır. II. Abdülhamid'in mirasçıları Suriye'de Resulayn Çiftliği'nin sınırları içerisinde yer alan arazi için birkaç kez mahkemeye başvurmuş ancak her seferinde ret cevabı almışlardır. Périer ve Bauer Marchal Bankalarının açtığı davalar İstanbul Belediyesi'nin borçlarına yönelik olmuştur. Périer Bankası Davasında Adliye Vekili Adnan Saraçoğlu müzakereyi yürütmüş ve böylece iki tarafın anlaşmasıyla dava düşmüştür. Bauer Bankası Davası ise müzakere edilmesi için bırakılmıştır.

Çukurova ve Augustin Normand Davaları iki taraf arasında çekişmeli geçmiştir. Bu sebeple davaların savunmasını Adliye Vekâleti eski başkanı Mahmut Esat Bozkurt yapmıştır. Buna rağmen Augustin Normand Davası Türkiye aleyhine sonuçlanmış ve mahkemenin verdiği karar yerine getirilmiştir. Çukurova Davası ise 1939 yılında çözülemeyen tek sorun olarak kalmış, iki ülke arasında müzakere edilmesi için bırakılmıştır.

İki ülke arasında son mahkeme 1939 yılında görülmüş ancak buradan da bir sonuç çıkmamıştır. Türk yetkililer bu durumdan rahatsız olmuş ve kalan davaların müzakere yoluyla çözülmesini istemiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasına az bir zaman kaldığından Fransa'da müzakereden yana olmuştur. Ancak sonuçlanmamış dava konuları iki ülke arasında uzun yıllar sorun olmaya devam etmiştir. Türkiye, 1952 yılında Fransa'ya yönelik mahkeme borçlarını ödemek için müzakereye başlamıştır. 1953 yılında olumlu geri dönüş alınca Çukurova Davası dışında tüm mahkeme borçlarını kabul ederek ödemiştir.

[153] *Akşam*, "Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesi", 11 Mayıs 1937, s. 5.

[154] *Cumhuriyet*, "Muhtelit Hakem Mahkemelerindeki Dosyalar", s. 5.

[155] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30.18.1.2.128.36.12. Dosya Ek: 76.2224, (29 Nisan 1952).

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri Fatma Emek (Dr.)
Author Details [1] Kuruma bağlı değil / Non-affiliated, İzmir, Türkiye
0000-0002-3492-9753 fatma-emek-@hotmail.com

Kaynakça | References

Arşiv Kaynakları[156]
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Babıâli Evrak Odası (BEO)
Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı, (DH.İD..)
Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM..)
Hariciye Nezâreti İstişare Odası (HR. HMŞ.İŞO.)
İrade Dosya Usulü (İ.. DUİT)
Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı
Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)
Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)
Muamelat Genel Müdürlüğü
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi
Fransa (525)
Süreli Yayınlar[157]
Akşam
Correspondance D'orient
Cumhuriyet
Haber-Akşam Postası
Hizmet
Hukuki Bilgiler Mecmuası
İstanbul
Journal des Débats
Journal Officiel de la Républıque Francaise
Kurun
L'express du Midi
La Lıberté

[156] Kullanılan arşiv belgelerinin künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

[157] Kullanılan süreli yayınların künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

La Petite Gironde

Le Figaro

Le Journal

Le Journal du Midi

Le Matin

Le Mémorial

Le Petit Havre

Le Petit Havre

Le Petit Parisien

Le Télégramme

Le Télégramme des Vosges

Le Temps

Les Derniéres Nouvelles de Strasbourg

Milliyet

Navigazette

Revue Commercial edu Levant

Son Posta

Stamboul

Tan

The Swiss and Nice Times

Vakit

Yarın

Yeni Adan

Resmi Yayınlar

Resmî Gazete "Suriyede Türklere Ait Emlak ile Türkiyede Suriyelilere Ait Emlak Hakkında Fransa Hükümetile Ankarada Aktedilen İtilafname Hakkında Kanun"dur. S: 2308, 19 Kanunusani 1933, s. 2159-2162.

Düstur Tertip: 3, Cilt: 5, İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası 1931, s. 92-95.

Journal Officiel de la Républıque Francaise "Ministrée des Affaires Étrangéres", No: 281, Yıl: 57, 1 Aralık 1925, s. 11491-11493.

Resmî Ceride "24 Temmuz 1923 Târîhli Lozan Ahdnâmesinin 92 ile 96 ncı Maddelerine Tevfîkan Teşkîli Kılınan Türk-Fransız Muhtelit Hüküm Mahkemesine Âid Usûl-i Muhâkeme Nizamnâmesi", No: 229, Sene: 3, 26 Kasım 1925, s. 688-689.

Resmî Ceride " 24 Temmuz 1923 Târîhli Ahdnâmesinin 92 ile 96 ncı Maddelerine Tevfîkan Teşkîli Kılınan Türk-Fransız Muhtelit Hüküm Mahkemesine Âid Usûl-i Muhâkeme Nizamnâmesi (229 uncu Nüshadan Mâ Ba'd)", No: 233, Sene: 3, 1 Aralık 1925, s. 703-705.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Bulletin Officiel du Comité France-Orient "Turquie d'Europe et d'Asie", No: 29, Ekim-Kasım 1922, s. 12.

Cavid Bey: Meşrutiyet Ruznâmesi Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, c. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

H. Hollaender, "S.E. le Général Djemal Pacha au Havre", Le Petit Havre (15 Temmuz 1914), 1-2.

Cookridge, E. H.: Orient Express, The Life and Times of the World's most Famous Train Random House, New York, 1978.

Correspondance D'orient "La Succession D'Abdul-Hamid ", No: 389, Yıl: 22, Mayıs 1930, s. 231.

Correspondance d'Orient "Faits et Documents", No: 107, Yıl: 6, 1 Mart 1913, s. 208-240.

Correspondance d'Orient "Notes Économinues et Financière", No: 88, Yıl: 5, 15 Mayıs 1912, s. 476-480.

Çilli, Özgü: Tanzimat Sonrası Osmanlı Otel Mimarisi ve Pera Palas Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2009.

Emek, Fatma: İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hayvancılık (1908-1938) Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2023.

Emin Ali: "Lozan Ahidnamesine Göre: Muhtelit Hakem Mahkemeleri", Hukuki Bilgiler Mecmuası C. 1, S. 4, Kanunuevvel/Aralık 1926, s. 189-198.

Erpelding, Michel: "Appendix:Alphabetical List of the Mixed Arbitral Tribunals and their Members", The Mixed Arbitral Tribunals 1919-1939 Editör Burkhard Hess, Héléne Ruiz Fabri, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, Baden, 2023, s. 547-581.

Esirgen, Seda Örsten: "Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri" Avrasya İncelemeleri Dergisi VIII/II, 2019, s. 309-338.

Godefroy, M. Georges: "Recherche du Bois Pour la Construction Navale Sous le Second Empire" Recueil de L'association des Amis du Vieux Havre No: 29, Imprimerie Micaux S.A., Le Havre, 1972, s. 29-37.

Hatıralar Cemal Paşa Haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Les Derniéres Nouvelles de Strasbourg "Les Héritiers d'Abdul-Hamid İntenten un Procés au Gouvernement Syrien", 27 Ekim 1926, s. 2.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler C. 8, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Lozan Sulh Muahedenamesi: Mukavelât ve Senedât- Saire Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1339 (1923).

Morel, Julian: Pullman, The Pullman Car Company its Services, Cars and Traditions David&Charles, Londra, 1983.

Navigazette "L'inauguration du Monument Élevé à la mémoire d'Augustin Normand", No: 1165, 24 Ağustos 1911, s. 6.

Navigazette "Turquie", No: 1307, 14 Mayıs 1914, s. 6.

Navigazette "Turquie", No: 1308, 21 Mayıs 1914, s. 5.

Revue Commercial edu Levant "Réglement de Procédure du Tribunal Arbitral Mixte Franco-Turc", No: 387, Yıl: XXXVI, 1 Şubat 1926, s. 41-42.

İnternet Kaynakları

https://www.persee.fr/doc/etnor_0014-2158_1980_num_29_3_2467 Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2024.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 177–198

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1476933

Başvuru | Submitted 01.05.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 22.02.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 01.03.2025
Kabul | Accepted 05.03.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Milli Birlik Komitesi'ne Demokrat Parti Ekseninde Yassıada Analizi

From the Naval Forces Command to the National Unity Committee: An Analysis of Yassıada in the Context of the Democrat Party

Selma Göktürk Çetinkaya [1]

[1] Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Bilecik, Türkiye

Öz

Yassıada denildiğinde akla Demokrat Partililerin 27 Mayıs sonrasında yargılandığı yer gelmektedir. Ancak darbeden önceki süreçte bu adada neler olduğu ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Hazırlanan çalışmanın amacı bu boşluğu doldurmaktır. Bizans'tan Osmanlı'ya sürgün yeri olarak kullanılan Yassıada, Cumhuriyet'in ilk yıllarında hazineye devredilmiştir. Sadece balıkçıların uğradığı adanın çehresi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişmeye başlamış, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na verilen ada, Demokrat Parti döneminde komutanlığın eğitim merkezi haline gelmiştir. Bunun için ellili yıllarda pek çok inşa çalışmasına girişilen adada oluşturulan binalar maalesef bu tesisleri yapanlar için hapishaneye dönüştürülmüştür. Demokrat Partililerin 27 Mayıs sonrasında ada ile ilgili ilişkisi ise çok bilinmekle beraber detaylı incelemelerde farklı bilgileri içeren bir mahiyete sahiptir. Bu nedenle makalenin son bölümü, Demokratların Yassıada'ya götürülmesine kim/ler tarafından ve ne zaman karar verildiği, neden son durak olarak bu adanın seçildiği üzerine tartışma zeminine oturtulmaya çalışılmıştır. Ayrıca makale, son durak olan Yassıada'ya partililerin ne zaman götürüldüğüne de yanıt bulmak istemiştir. Yanı sıra 27 Mayıs'ta rolüne pek dikkat çekilmeyen Deniz Kuvvetlerine de değinilmiştir. Makalenin oluşumunda Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ile Cumhuriyet Arşivi belgeleri, hatıralar, tetkik eserler ve süreli yayınlardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Yassıada · Demokrat Parti · Deniz Kuvvetleri Komutanlığı · Yassıada Eğitim Merkezi Komutanlığı · 27 Mayıs Darbesi

Abstract

Yassıada is commonly associated with the trials of Democrat Party members following the May 27, 1960 coup. However, information about the island's use prior to the coup is quite limited. The aim of this study is to fill that gap. Historically used as a place of exile from the Byzantine to the Ottoman periods, Yassıada was transferred to the state treasury in the early years of the Republic. The island, which had previously only been visited by fishermen, began to change after World War II. During the Democrat Party era, it was handed over to the Naval Forces Command and transformed into an educational center. In the 1950s, extensive construction projects were undertaken on the island; however, tragically, the buildings erected for educational purposes later served as prisons for their builders. Although the association between the Democrat Party members and Yassıada after May 27 is well known, a closer examination reveals lesser-known aspects. The final section of the article discusses who decided to transfer the detainees to Yassıada, when this decision was made, and why the island was chosen as the final destination. The article also seeks to determine the exact timing of the transfer of party members to the island. Additionally, it addresses the often-overlooked role of the Naval Forces on May 27. The study draws on documents from the Presidential State Archives (Ottoman and Republican Archives), memoirs, scholarly works, and periodicals.

Atıf | Citation: Göktürk Çetinkaya, Selma. "From the Naval Forces Command to the National Unity Committee: An Analysis of Yassıada in the Context of the Democrat Party." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 177-198. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1476933

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Göktürk Çetinkaya, S.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Selma Göktürk Çetinkaya selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr

Keywords Yassıada · Democrat Party · Turkish Naval Forces · Yassıada Training Center Command · May 27 Coup

Extended Summary

Yassıada is one of the two islands known as the "Inauspicious Islands," along with Sivriada, located in the Sea of Marmara. The earliest known records concerning the island date back to the Byzantine period. During the reign of Emperor Theophilos (829-842), the Platea Monastery was constructed on the island. In 860, Patriarch Ignatios commissioned the Church of the Forty Saints, beneath which underground corridors were later used as dungeons. Over time, Yassıada became a site of exile. Following the conquest of Istanbul, Yassıada came under Ottoman rule. In the late 19th century, British Ambassador Henry Bulwer purchased the island, building a castle and two harbors. He later sold the island to the Egyptian Khedive, Ismail Pasha. In the final years of the Ottoman Empire, Yassıada served as a quarantine station, and during the early Republican period, it was visited primarily by fishermen. After the Second World War, the island was transferred to the Naval Forces Command. Despite this shift, Yassıada remains widely associated with the post-May 27, 1960 coup trials. As a result, the island retained its reputation as a place of exile. However, during the 1950s - when the Democrat Party was in power - the island underwent significant changes. For Democrat Party leaders, Yassıada became closely linked with the Naval Forces Command and its educational facilities, marking a very different phase in the island's history prior to its later use as a site of political trials.

Following the Second World War, Türkiye adopted policies aimed at strengthening its relations with the Western world and embarked on a military modernization process, particularly in terms of technological advancement. Within this framework, efforts were directed toward improving the Turkish Navy, and developments on Yassıada must be understood in this context. The establishment of the Naval Operations and Artillery Schools on the island was a direct reflection of this modernization objective. Yassıada, which was allocated to the Naval Forces Command in 1947, was initially used for the training of enlisted personnel. After key decisions made in 1949, the island became the training site for the Marine Corps in 1952. That same year, Türkiye's accession to NATO prompted a significant expansion of military infrastructure on the island. Numerous facilities were built to accommodate the housing, feeding, recreation, and training needs of both officers and enlisted soldiers. In addition, the Artillery and Operations Schools were relocated to Yassıada in 1952, followed by the transfer of the Deck Class School from Heybeliada. As a result, the island functioned as a naval training center until 1966, and its training role continued in various forms until 1978.

During the Democrat Party period, additional facilities were constructed on the island, including Naval Operations Facilities, Torpedo and Mine Units, and a Closed Artillery Training Track. In the 1950s, Yassıada also became a frequent destination for foreign military and political delegations visiting Türkiye. Military representatives and political figures from countries such as the United States, Italy, Yugoslavia, Iraq, Lebanon, Siam (Thailand), and Sudan visited the island, which served as a showcase of Turkish naval modernization. However, following the May 27, 1960 coup, Yassıada was transformed from a symbol of modernization into a site of imprisonment for Democrat Party leaders. This period lasted approximately one and a half years. After the conclusion of the trials - held in the gymnasium of the Naval School - marine training activities resumed on the island. This study also explores the critical question of why Democrat Party members were brought to Yassıada after the coup. The article examines when and by whom this decision was made and argues that such a move could not have occurred without the knowledge of the Navy, given the island's status as a major naval training center. For this reason, the article emphasizes the importance of considering the role of the Navy in scholarly studies of the May 27 coup.

Although naval training continued on Yassıada until 1978, the island remained closely associated with the coup throughout these years. Even during its use by Istanbul University's Faculty of Fisheries between 1993 and 1995, Yassıada continued to evoke memories of the Democrat Party trials and the 1960 coup. In an effort to counter this negative association, the island was renamed "The Island of Democracy and Freedoms." Nevertheless, the symbolic link to the coup persisted. Perhaps for this reason, in 2020, museums were established on the island to preserve and commemorate the events of that period.

This study examines developments on Yassıada during the Democrat Party era, particularly in the context of maritime history. It also discusses the relationship between the Democrat Party and Yassıada during the coup process. The article is based on official archival documents, memoirs, scholarly works, and periodical publications.

Giriş

Yassıada, Marmara Denizi'nde Sivriada ile birlikte "*Hayırsız Adalar*" olarak bilinen iki adadan biri olup 4'ncü yüzyıl başlarında Ermeni Patrik Narses'in sürgün edilmesiyle tarihi kayıtlarda ilk defa yerini almıştır. Bizans İmparatoru Theofilos döneminde (829-842) adaya Platea Manastırı inşa ettirilmiş, 860'ta da Patrik Ignatios tarafından Kırk Azizler Kilisesi'yle Meryem Ana için bir mihrap yaptırılmıştır. Adı geçen kilisenin alt kısmındaki dehlizlerin sonraki yıllarda, 27 Mayıs süreci de dahil zindan olarak kullanıldığı bilinmektedir.[1] 47 metre yüksekliğinde, 180 metre genişliğinde ve 280 metre uzunluğunda olan ve diğer adalara nazaran deniz seviyesine daha yakın bulunan Yassıada, genellikle sürgün yeri şeklinde kayıtlara geçmiştir. Öyle ki 12'nci asırda VIII. Konstantinos'un generalleri olan Basileios, Strategos Prusianos ve Logothetes Konstantinos Dalassenos'un buraya sürgün edildiğine dair bilgiler mevcuttur. 14'ncü asırda İstanbul'a gelen İskitlerin mevcut kiliseyi yağmalayarak adayı ateşe verdikleri kayda geçmişken 15'nci asır başında, 1412'de Çelebi Musa Jan Paleolog'un oğlu Manuel ile deniz muharebesi yapmıştır.[2] Bundan yaklaşık bir asır önce ise Yahşi Bey, Bizans'ın deniz kuvvetlerini Yassıada'da bozguna uğratmış ve Marmara Denizi'nde Karesi Beyliğinin yanı sıra Osmanlı denizcilerinin de serbest hareket etmesini sağlamıştır.[3] İstanbul'un fethinin ardından başlayan Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki sürecinde ön planda olmayan Yassıada, İngiliz Büyükelçi William Henry Lytton Earle Bulwer (1858-1865) tarafından Sultan Abdülmecid'den satın alınmış ve bir şato ile iki küçük limanın inşa ettirilmesiyle adından söz ettirmeye başlamıştır. İnşa esnasında değerli taşlarla işlenmiş bir lahidin bulunması üzerine çıkan dedikodulardan dolayı, padişah tarafından adayı bir Türk'e bırakması istenince Bulwer, Yassıada'yı Mısır Hıdivi İsmail Paşa'ya (1863-1879) satmıştır.[4] Hıdivliğinin sonrasında da İsmail Paşa'ya ait emlaklar arasında olan İstanbul Kartal'a bağlı Yassıada, diğer bazı emlakı ile beraber vergiden düşürülmüştür.[5] Bu uygulamadan birkaç yıl sonra ise ada, karantina bölgesi olarak değerlendirilmiş, Bimarhane Heyeti'nin önerisiyle kolera benzeri bir hastalık geçirenlerle onların bakımını üstlenecek olanların Yassıada'ya gönderilmesi uygun görülmüştür.[6]

Arşiv belgelerinden hareketle Osmanlı döneminde adaya dair askeri yönden de bir gelişmenin yaşandığı söylenebilir. Öyle ki 1900'lü yılların başındaki belgelerden anlaşıldığı üzere Sivriada ile beraber Yassıada'ya görevlendirilecek bir yüzbaşıyla üç askerden ibaret jandarmaya, kalacakları barakalar yapılıncaya kadar kullanacakları çadırların verilmesine karar kılınmıştır. Bu gelişmeden kısa süre sonra adada yaşanan cinayet olayları, buraya gerekli ilginin gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Çünkü başlatılacak tahkikat için Yassıada'ya ulaşım aracı olarak istimbot istenmişse de bunun gönderilmediği, askerin de adaya yelkenli kayıkla geldiği bilinmektedir.[7] Adanın özellikle ulaşıma yönelik sıkıntıları ve sessizlik hali, sonrasındaki süreçte de devam etmiş ve Yassıada "*martı yuvası*" olarak anılan bir görüntüye kavuşmuştur. Ada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında Hazine'ye devredilmiştir.[8] 1932 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal

[1] "Yassıada'ya Yapılanlar", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1952, s. 2; Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 174; Selin Biçer, "Yassıada Demokrasi Adası Oluyor", (Çevrimiçi), https://www.arkitera.com/haber/yassiada-demokrasi-adasi-oluyor/ 20 Nisan 2024

[2] *Yassıada Broşürü*, Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul 1960, s. 34; Orhan Seyfi Orhon, "Yassıada'da Bir Saat!", *27 Mayıs Askeri Darbesinde Gerçeği Savunan Yazarlar ve Yazıları*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1996, s. 62; Zeynep Kuban, Yiğit Ozar, "Issız Adalar: Yassıada-Sivriada", *Toplumsal Tarih*, S. 269/Mayıs 2016, s. 15.

[3] Abidin Daver, "Denizde Türkler", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1939, s. 2.

[4] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR. MKT), 523/9, (25 Şubat 1282/9 Mart 1867). Orhan Cemal Fersoy, *Devlet ve Hizmet Adamı Fatin Rüştü Zorlu*, Hun Yayınları, İstanbul, 1979, s. 64. "British Connexion", *The Times*, 31 Mayıs 1960, s. 10.

[5] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 5/20, (18 Ekim 1307/ 30 Ekim 1891).

[6] *BOA*, Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A. HUS), 279/150, (22 Şubat 1311/1893-1894).

[7] *BOA*, Zaptiye Nezareti Evrakı (ZB), 354/60, (15 Nisan 1322/1904/1905); *BOA*, ZB, 626/7, (3 Aralık 1324/1906/1907); *BOA*, ZB, 626/13, (4 Aralık 1324/1906/1907).

[8] "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 16.

Atatürk'ün ziyaret ettiği adanın mevcut şartları içinde, yalnızca balıkçıların uğrak yeri olduğu görülmektedir. Yassıada'nın 1930'lu yıllardaki görünüşü, adaya gezmeye gelen gençlerin gözünden şu şekilde aktarılmıştır:

> "*...Yassıada Limanı'nın sahilinde 20 kadar balıkçı sandalı duruyordu...Adada nazar-ı dikkatimizi celbeden ilk şey kale harabeleri oldu. Büyükçe bir kapıdan geçerek daha yeni yapılmış hissini veren geniş mermer merdivenleri çıkmaya başladık. 50 basamak çıktıktan sonra kalenin birinci katına vardık. Burada oldukça büyük bir meydan vardı ve dehlizlerden kalenin muhtelif kalelerine gidiliyordu. Bir kapıdan geçerek yolumuza devam ettik. Kapının solunda bir metre genişliğinde bir merdiven, adanın aşağısına doğru uzanıyordu. On metrelik bir koridoru geçtikten sonra Taksim Stadyumu'nun yarısı kadar büyüklükte bir bahçeye girdik. Bahçenin etrafı 20 metre yüksekliğinde kalın kale duvarlarıyla çevrilmişti. Bu duvarların iki yanında bulunan mermer merdivenlerle Yassıada'nın üst kısmına çıkılıyordu. Her iki merdivenin yanında da tahminen 50'şer metre derinliğinde iki kuyu vardı. Her kuyunun suyu içilmek için kullanılıyordu. Bu merdivenleri de çıktıktan sonra adanın tepesinde büyük bir saray harabesi görülüyordu... Kalenin en yüksek yerinde demirden bir bayrak direği duruyordu... Adada gayet büyük üç su mahzeni vardır. Bunların suları da hayret edilecek derecede temizdir.*"[9]

Anlatılarda öne çıkan yapısal görünüm, Büyükelçi Bulwer'in Mimar Konstantinos Dimadis'e yaptırdığı ve uygulamasını Carl Humann'ın üstlendiği iki köşk ve seraların yansıması olup bunlar sonraki sürecin askeri eğitim binalarıyla iç içe geçmiştir. Mevcut binaların gündeme gelmesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte olmuştur. Bu bağlamda Türk denizciliğinin gelişmesi adına Yassıada'ya yatırım yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 1947 itibariyle "*Okullar Adası*" olarak Bahriye'nin eğitim yuvası olmaya evrilen ada, bu yönüyle Heybeliada ile benzerlik arz etmektedir. Öte yandan iki ada arasındaki farklılığı, o dönemlerde Yassıada'nın sadece denizcilerin yaşadığı "*kayalık ve batmaz bir gemi*" olarak öne çıkmasıyla açıklamak mümkündür.[10] Bu doğrultuda Yassıada, 1940'lı yılların sonları itibariyle yeni yüzü için hazırlanmaya başlamış ve 1950'li yıllarda hedeflenen değişikliğine kavuşmuştur. Samet Ağaoğlu'nun buna dair yazdıkları, adanın önceki durumunu özetler mahiyettedir:

> "*Burası Demokrat iktidar zamanında Deniz Kuvvetleri Eğitim Merkezlerinden birisi oluncaya kadar Marmara'nın İstanbul'a yakın sıra adalarından küçük, ağaçsız, sevimsiz, denize yapışmış gibi duran bir toprak parçasıydı. Arkasındaki adanın sivri tepesi, buna 'Yassıada' ismini taktırmıştı. İkisi de Bizans'tan bu yana kıyılarına yalnız balıkçıların yanaştığı, gündüzleri vahşi, mehtaplı gecelerde esrarlı görünüşleriyle halkın dilinde uğursuz sayılan yerlerdi. Bizans devrinde mahkumları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında da köpekleri bu iki adaya sürerlerdi. Bizanslı mahkumlar için yapılmış zindanlar, köpeklere fırtınalı, yağmurlu, soğuk günlerin sığınakları olmuştu. Bizanslı mahkumlar orada dayak ve işkence ile, köpekler de açlıktan birbirlerini yiyerek ölürlerdi.*"[11]

Genel itibariyle Yassıada'nın olumsuz mahiyetteki söylemlerle anılageldiği tarihsel bir sürecin varlığından söz etmek yanlış olmayacaktır. Bu durumun değişiklik arz ettiği dönem ise 1950'li yıllar olmuştur. Ancak 1950'lerde değişen profilini sadece bu yıllarda muhafaza edebilen Yassıada, 27 Mayıs 1960'ta eski günlerindeki sürgün ve zindan amacıyla kullanımına dönüş yaşamış, ilaveten darbe denildiğinde akla gelen ilk sözcüklerden birisi olarak uyandırdığı negatif algıyı daha da arttırmıştır.

[9] "Yassıada Görülmeye Cidden Layık Bir Yerdir", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1937, s. 8; İzzeddin Çalışlar, "Sir Bulwer'ı Google'lamak", (Çevrimiçi) https://adalidergisi.com/tum-sayilar/2022/haziran-sayi-204/sir-bulweri-googlelamak/ 20 Nisan 2024.

[10] Zeynep Kuban, Yiğit Ozar, "Issız Adalar: Yassıada-Sivriada", s. 16-17; "Yassıada'ya Yapılanlar", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1952, s. 2.

[11] Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes-İpin Gölgesindeki Günler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 128.

1. Demokrat Parti Dönemi'nde Yassıada'nın Değişimi

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında deniz harp teknolojisindeki gelişmeler bağlamında eğitim sisteminde de değişikliklere gidilmesi uygun görülmüştür. 16 Kasım 1951 tarihinde kabul gören yönetmelik çerçevesinde 1953-1954 eğitim-öğretim dönemi itibariyle iki sene öğrenci, iki sene subay olacak şekilde "*layn*" sistemine geçilmiştir.[12] Yassıada, 1941 yılında satışına dair haberlerle gündeme gelmiş,[13] Deniz Kuvvetleri'ne devredilmesi adına yapılan inşa çalışmalarıyla *Yassıada Eğitim Merkezi Komutanlığı* kurulmasına giden süreç için 1948'de düğmeye basılmıştır. İlk olarak Milli Savunma Bakanlığı'nın talebi üzerine "*İbrahim kızı Vicdan, Hilmi kızı Naime, Bozcaadalı Enver kızı Nermin, İbrahim kızı Zeynep, İbrahim Hilmi kızı Saliha*" üzerinde bulunan Marmara Denizi'ndeki 183.875 m²lik Yassıada, 22 Kasım 1948'de kamulaştırılmıştır.[14] Deniz Müsteşarlığı'ndan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na geçişten yaklaşık iki ay sonra, 13 Ekim 1949'da ise tahminen 303 bin liraya mal olacak Radar İstasyonu ve Topçu Okulu inşasının emaneten yaptırılmasına karar verilmiştir.[15] Böylece Yassıada'nın deniz üssü olmasına yönelik projenin temeli atılmıştır. Ancak inşaat sürecine Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle 1950 senesinde geçilmiştir.[16] Öncelikle Milli Savunma Bakanlığı'nın 6 Nisan 1951 günü yaptığı talebin Maliye Bakanlığı tarafından uygun görülmesi üzerine 13 Nisan 1951 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında alınan karar gereğince Yassıada'da yaptırılacak Radar İstasyonu'nun ve Topçu kursunun 400 bin lira ek inşaatının ve gereken malzemesinin emaneten yaptırılmasına karar verilmiştir.[17]

İnşa sürecinde adada müteahhitlere müsaade edilmezken sadece denizciler tarafından yapılan düzenlemelere ve yapılara izin verilmiştir. Bunun için iskelesi ve hatta kumsalı bile olmayan Yassıada'ya taş kırma makineleriyle buldozerler güçlükle çıkartılarak yollar yapılmış, harap haldeki binalar restore edilirken iskele, yeni binalar ve telsiz istasyonu inşa edilmiştir.[18] İnşa çalışmalarının neticesinde adada subaylar ve erlerin kullanımı için yatakhaneler, koğuşlar, gazinolar, spor salonu ile hastanenin bulunduğu bir kompleks oluşturulmuştur.[19] 1951 senesinde Deniz Eğitim Komutanlığı'nın teşkilatında değişikliğe gidilerek Deniz Yedek Subay Okulu, Deniz Harp Okulu ve Koleji, Yassıada'ya yerleştirilmiştir. Yine 1951'de Heybeliada'da bulunan Deniz Kurslar Komutanlığı kaldırılmış, yerine Heybeliada'da Makine Sınıf Okulları Komutanlığı ve Yassıada'da Güverte Sınıf Okulları Komutanlığı kurulmuştur.[20] Ayrıca adadaki ikmal iskelesinin yapımı Demokrat Parti döneminde gerçekleştirilmiş; bu iskeleye, Kasımpaşa'daki ikmal iskelesiyle beraber toplamda 420 bin lira harcama yapıldığı kayıtlara geçmiştir.[21]

Yassıada, yaşadığı bu değişim sürecinde askeri ve siyasi konuklara ev sahipliği yapmış; öncelikle Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut 1 Şubat 1951'de adayı ziyaret ederek tesisleri incelemiştir.[22] 25

[12] Fahri Çoker, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Deniz K.K.lığı Karargah Basımevi, Ankara, 1994, s. 123.

[13] "Yassıada", *Akşam*, 29 Mart 1941, s. 5.

[14] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Kararlar Daire Başkanlığı (30-18-1-2)/117-74-6, ek 19-151, (22 Kasım 1948); Rasim Ünlü, "Cumhuriyet Döneminde Türk Denizcilik Eğitimi", *Türk Denizcilik Tarihi*, C. 2, edt. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, Deniz Basımevi, İstanbul, 2009, s. 297.

[15] *BCA*, 30-18-1-2/120-72-6, ek 6-102, (13 Ekim 1949); "Yassıada'ya Yapılanlar", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1952, s. 2.

[16] "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 20.

[17] *BCA*, 30-18-1-2/125-30-17, ek 1, (13 Nisan 1951).

[18] "Yassıada'ya Yapılanlar", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1952, s. 2.

[19] Samet Ağaoğlu, *Marmara'da Bir Ada*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2024, s. 232; Zehra Arslan, "27 Mayıs'tan Yassıada'ya...", *Parlamenter*, S. 2/Haziran 2021, s. 20.

[20] Kemal Eker, "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Kuruluşundan (1 Temmuz 1949) 11 Eylül 2001 Tarihine Kadar Bahriyemizin Teşkilatlanması", *Türk Denizcilik Tarihi ve Bahriye Teşkilatı*, edt. Demet Cansız, Murat Açmuz, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2023, s. 267-268.

[21] *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı (30-1-0-0)/58-357-8, (00.00.1957); Tamer Nalbant, *Demokrat Parti Döneminde Ordu-İktidar İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019, s. 97-98.

[22] "Genel Kurmay Başkanının Teftişi", *Milliyet*, 2 Şubat 1951, s. 1.

Ağustos 1952'de ise Cumhurbaşkanı Celal Bayar Yassıada'da tetkiklerde bulunmuştur.[23] Bayar'ın bu gezisinde TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes ile Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen de kendisine eşlik etmiştir. Adı geçen üç Demokrat siyasetçi, ilk Yassıada ziyaretlerinde, Yassıada Deniz Üssü Şeref Defterine yazılan ilk satırların da sahibi olmuşlardır. Birinci sayfaya Cumhurbaşkanı Bayar tarafından

"*Çok kıymetli bir askeri müessesemiz olmak yolundadır. Gördüklerimden memnunluk duydum. Teşekkür ederim*"

cümleleri yazılırken ikinci sayfaya Refik Koraltan

"*Yeni devrin yapıcı karakterine uygun olarak vücut bulan bu eseri zevkle gördük. Yapan millet, yaptıran kudret, yaşatacak eller sağ olsunlar*"

şeklinde not düşmüştür. Adnan Menderes ise defterin üçüncü sayfasında

"*Yassıada Topçu ve Harekat Okulunu ziyaretimizin üzerimizdeki tesiri çok müsbet olmuştur. Şanlı Deniz Ordumuza kıymetli unsurlar yetiştireceği aşikâr olan bu okul ve tesislerin memleket ve Deniz Ordumuza hayırlı hizmetler başarmasını dileyerek bütün mensuplarını sevgi ve hürmetle selamlarım*"

cümleleriyle yerini almıştır. Gelen heyet, Acar Motoru ile adadan ayrılarak Gölcük'e geçmiştir.[24]

Deniz Kuvvetleri adına askeri eğitim açısından önemli bir görevi olan ve karakteristik bir yapıya sahip bulunan Yassıada'da, *Donanma Günü* olarak kabul edilen Preveze Zaferi'nin 414'ncü yıldönümünde, 27 Eylül 1952'de Topçu ve Harekat Okullarının açılışı gerçekleştirilmiştir.[25] Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Koramiral Rıdvan Koral'ın her iki okulun açılış konuşmasında da belirttiği üzere savaşlarda deniz personeli eğitiminin oynadığı rol önemlidir ve okulların açılış amacı buradan kaynaklanmaktadır.[26] Yassıada'nın 1950'lerdeki kıymeti Topçu ve Harekat Okullarından ve Deniz Sınıf Okullarından ileri gelmekte olup okullar dönemin İngiliz ve Amerikan Deniz Okullarındaki donanımına ve eğitim sistemine sahipti. Önceki dönemlerde harp gemilerinde verilen eğitim, artık bu okullarda verilmeye başlanarak telsizlerin, radyoların, su üstü ve hava radarlarının, sualtı sonarlarının, gemi ve uçaklara karşı kullanılan atış kontrol cihazlarının, telemetrelerin kullanımı öğretilmiştir. Bu durum ilaveten harp gemilerinin yıpranmasının önüne geçmiştir. Yassıada'daki eğitim teorikten ziyade pratiğe dayandırılmış ve yanı sıra dönemin çağdaş nişan alma cihazları okulda kullanılmaya başlanmıştır.[27] 1950'li yıllarda zaman zaman Yassıada Topçu Okulu'ndan su üstü ve uçaksavar top atışları gerçekleştirilmiştir.[28] Ayrıca Yassıada Sınıf Okullar Kumandanlığı tarafından eğitim amaçlı ve personel yetiştirmek adına gece ve gündüz saatlerinde top atış talimleri uygulanmıştır.[29] Eğitim görmek için Yassıada Deniz Yedek Subay Okulu'na gelen, mühendis, güverte ve makine subayı olarak mezun olan yedek asteğmenler için adada diploma törenleri gerçekleştirilirken Yassıada Güverte Sınıf Okulları Kumandanlığı bünyesinde mezuniyetler yapılmıştır.[30] Yassıada'da Torpido Sınıf Okullarının açılmasına yönelik planlamaların yapıldığı bilinmekle birlikte 27 Mayıs Darbesi ile bunun uygulanması mümkün olamamıştır.

[23] Bülent Işın, *Cumhuriyet Bahriyesi Kronolojisi 1923-2005*, Deniz Basımevi, İstanbul, 2006, s. 61.

[24] "Cumhurbaşkanı Celal Bayar...", *Vatan*, 26 Ağustos 1952, s. 1; "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 17.

[25] "Donanma Günü", *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1952, s. 1.

[26] "Yassıada Deniz Tesisleri Açıldı", *Vatan*, 29 Eylül 1952, s. 2.

[27] "Yassıada'ya Yapılanlar", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1952, s. 2; "Heybeli ve Yassıada'da Dünkü Diploma Töreni", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1953, s. 6.

[28] "Deniz Eğitim Kumandanlığından", *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1953, s. 7; "Deniz Eğitim Kumandanlığından", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1953, s. 7.

[29] "Dün Geceki Top Sesleri", *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1957, s. 3.

[30] "Deniz Yedek Subayları Diplomalarını Aldılar", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1958, s. 5; "Deniz Yedek Subayları", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1959, s. 1.

Demokrat Parti'nin iktidarının sonuna kadar Deniz Topçu ve Harekat Sınıf Okulları adada eğitim vermeye devam etmiştir. Bu okullarda farklı süreler dahilinde subaylara ve astsubaylara yönelik, ayrıca yılda üç kere devretmek kaydıyla erler için kurslar açılmıştır. Bunlardan ayrı Deniz Polis Okulu'nun kursları da adada sürdürülmüştür. Bu kapsamda Demokrat Parti döneminde Yassıada'da yılda yaklaşık 80 subay, 170 astsubay, 200 er öğrenci Deniz Kuvvetlerinin farklı eğitimlerine katılım sağlamıştır.[31] Kısa süre içinde yapılanan Yassıada'yı 9 Mayıs 1954 günü ziyaret eden Milli Savunma Bakanı Kenan Yılmaz buna dair şunları söylemiştir:

> "*Yassıada'daki tesislerimizi gördüm. Üç sene gibi kısa müddet zarfında hali bir ada üzerinde kurulmuş olan bu tesisler takdire şayan olduğu kadar, Türk Ordusu mensuplarının nelere muktedir olduğunu göstermek bakımından şayanı takdir ve iftihar bir vakıadır.*"[32]

21 Temmuz 1954'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes, İstanbul Milletvekili Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, Emekli Amiral Rifat Özdeş, Cumhurbaşkanı Başhekimi Prof. Dr. Recai Ergüder ve Deniz Yaveri Binbaşı Kenan Yazgan'la birlikte Muavenet Muhribi ile Florya'dan Gölcük'e geçerken Yassıada'ya uğramıştır. Bu gezi esnasında denizcilere ait askeri tesislerde incelemelerde bulunulmuştur.[33] Celal Bayar'ın bir diğer gezisi ise 2 Ağustos 1954'te gerçekleşmiştir. 8 Eylül 1956 tarihinde Yassıada'ya gelen Şemi Ergin ise Yassıada Deniz Üssü Şeref Defterine

> "*Deniz Kuvvetlerinin Yassıada tesisleri de iç açıcı durumdadır. Durmadan devam eden hamleler bizi istikbale ümitle baktırmaktadır. Bütün arkadaşlarımı gönülden tebrik ederim.*"

cümlelerini yazmıştır.[34]

Yassıada'nın bu görünümüne kavuşmasında en büyük rol kuşkusuz, 1950'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nı vekaleten üstlenen ve o dönem Koramiral rütbesinde olan, akabinde asaleten komutanlığa getirilen Oramiral Sadık Altuncan'a aittir. Ayrıca adada bir topçu eğitim okulu açılması fikrinin de ilk olarak Emekli Albay Kenan Or tarafından ortaya konulduğu bilinmektedir. Yine Yassıada'daki tesislerin meydana getirilmesinde Albay Hamit Ultan ile Yüzbaşı Mahir (?) Bey'in katkısı da büyük olmuştur.[35] Denizcilerin kullanmaya başlamasından önce "*içinde kule harabesinden başka bir şey olmayan kıraç, sevimsiz bir ıssızlık içindeki*" Yassıada'ya yapılan çalışmalar sonraki yıllarda devam edegelmiş, 25 Ekim 1954'te Torpido ve Mayın ve Top Talim Pisti Tesislerinin yapımı amacıyla Milli Müdafaa Vekaleti adına İstanbul Deniz İnşaat Grup Kumandanı Albay Burhanettin Cansun ile müteahhit Lami Perker arasında sözleşme imzalanmıştır. Ancak inşaatın temel hafriyatının büyük ölçüde artması, ithal ve tahsis edilecek malzemelerin noksanlığı gibi nedenlerle yapım işleri uzamıştır. Bu durum Perker'in zarar etmesine yol açtığı için 28 Eylül 1959'da ek sözleşmelerle sıkıntılar giderilerek inşa süreci devam ettirilmiştir.[36] Bundan ayrı Harekat Tesisleri inşaatı için 13 Eylül 1955 tarihinde Milli Müdafaa Vekaleti adına yine Albay Burhanettin Cansun ile müteahhit Lami Perker arasında sözleşme imzalanmıştır. Ancak bu tesislerin yapımı adanın tamamen kayalık olması nedeniyle temellerde zorlanılması, dinamit, kapsül, fitil gibi gerekli maddelerin ve çubuk demirlerinin vaktinde temin edilememesi, inşaatta kullanılacak su adada bulunmadığından ve gemilerle getirilen suyun da ancak Yassıada gereksinimine yetecek kadar olduğundan sıkıntı çekilmesi nedeniyle 1959 yılına kadar uzamıştır.

[31] "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 16.

[32] "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 17.

[33] "Cumhurbaşkanı Yassıada ve Gölcük'ü Ziyaret Etti", *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1954, s. 7.

[34] "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 17.

[35] "Yassıada'ya Yapılanlar", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1952, s. 2.

[36] *BCA*, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı Evrakı (30-11-1-0)/274-4-7, (28 Eylül 1959); Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 525.

Bunun yanı sıra kış aylarında şiddetli rüzgarların esmesi ve neredeyse her mevsim ikmal iskelelerinin lodos ya da poyrazdan etkilenmesi sebebiyle inşaat malzemelerinin nakledilmesinde ve tahliyesinde zorlanılması, iskeleden inşaat sahasına taşıma yapan kamyonların arızalanmasında bakımlarının zor olması ve yerine yenilerinin verilmesinde sıkıntı yaşanması da tesislerin yapım sürecini uzatmıştır. Bu arada artan masraflar üzerine 28 Ocak 1959'da sözleşmenin yenilenmesi de gündeme gelmiştir.[37] İnşa çalışmalarında harcanan masrafları gösterir bir belgeden hareketle 1958'de bitirilmesi planlanan Yassıada Torpido Mayın Okulu Kapalı Top Talimgahı için 1957'ye kadar 1.100.000 sarf edildiği ve son senesi için ilaveten 500 bin lira ayrıldığı görülmektedir. Yassıada Harekat Okulu inşaatına ise aynı yıla kadar 150.000 lira harcanmış, 250 bin liralık masrafı kalan bu inşaatın 1957'de tamamlanması yoluna gidilmiştir. Yine 1957'de bitirilecek Yassıada Dafia Okulu inşa çalışmasının ise toplamda 300 bin lira tutacağı kayıt altına alınmıştır.[38]

Coğrafi şartlarının zorluğu altında gerçekleştirilen ve büyük meblağlar harcanan bu çalışmaların neticesinde Yassıada, amacına uygun bir hale getirilerek eğitimlerine devam etmiştir. Bu kapsamda Demokrat Parti iktidarında son olarak 15'nci Dönem Deniz Yedek Subay Okulu öğrencileri 17 Ocak 1960 itibariyle eğitimlerine başlamışlardır. Bahsi geçen dönemde Yassıada Okul Kumandanı Yarbay Tevfik Kınay, sınıflar hocası ise Yüzbaşı Ahmet Mirasyedi'dir.[39] 27 Mayıs'tan 18 ay önce Yassıada'ya tayin edilen Mirasyedi, darbe sonrasında sınıf subaylığı yaptığı Deniz Yedek Subay Okulu ile beraber Heybeliada'ya geçmiştir. Ancak kısa süre sonra yeniden Yassıada'ya çağrılarak yargılamalar sürecinde buradaki dahili hizmetlerin başında bulunduğu bilinmektedir.[40]

2. 1950'li Yıllarda Yassıada'ya Diplomatik Ziyaretler

Demokrat Parti döneminde özellikle askeri tesislerin yapım aşamalarında siyasilerin uğrak yeri olan Yassıada'yı pek çok ülkeden askeri ve siyasi temsilciler sıkça ziyaret etmiştir. 1950'li yıllarda Batı dünyasından misafirlerini de ağırlayan adaya en büyük ilginin ise Ortadoğu'dan olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kronolojik olarak Yassıada'ya gelen heyetleri sıralamak gerekirse ilk karşılaşılan ülke Yugoslavya olacaktır. Ancak onun öncesinde, 7 Kasım 1950 günü ABD Askeri Yardım Heyeti Deniz Grubu Başkanı Tümamiral W. Rees ve beraberindeki subayların Yassıada'daki askeri tesisleri gezmek istediklerini söylemek gerekir. Böyle olmakla beraber Amerikalı heyetin talebi hava şartlarından dolayı mümkün olmamış, Yassıada'ya yanaşamayarak Heybeliada'ya geçmek durumunda kalmışlardır.[41] Yugoslav Askeri Heyeti ise 1 Temmuz 1954'te Gölcük'ten Gaziantep Muhribi ile Yassıada'ya geçmiş, Korgeneral Necati Tacan ve Deniz Eğitim Komutanı Albay İzzet Saltun'la beraber Güverte Sınıf Okulu tesislerinde tetkiklerde bulunmuşlardır. Bu ziyaret esnasında Yassıada Güverte Sınıf Okulları Komutanı Yarbay Adnan Özelçin ve Eğitim Başkanı Binbaşı Nahid Çapaner heyete rehberlik etmişlerdir.[42] Balkan Paktı kapsamında düşünülmesi gereken bu ziyaretin sonrasında Yassıada'ya gerçekleştirilen ziyaret ise bu defa Ortadoğu'dan olmuştur. Aynı yılın ekim ayında Irak Başbakanı Nuri Said Paşa, Türkiye-Pakistan Paktı'na Irak'ın da girmesine dair görüşmelerde bulunmak için Türkiye'ye gelmiş ve bu süreçte Yassıada'yı ziyaret etmiştir. Bu gezide 1946'da Irak başbakanlığı yapan Arşad Paşa el-Ömeri, Irak'ın Türkiye Büyükelçisi ve elçilik görevlileri bulunmuş, heyeti ağırlayanlar ise Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes, İşletmeler Vekili Fethi Çelikbaş, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Vekili Prof. Fahrettin Kerim Gökay, İstanbul Milletvekillerinden Celal Fuad Türkgeldi, Füruzan Tekil, Amiral Sadık Altuncan, Tevfik

[37] *BCA*, 30-11-1-0/274-4-6, (28 Ocak 1959).

[38] *BCA*, 30-1-0-0/58-357-8, (00.00.1957).

[39] "Yeni Deniz Yedek Subayları", *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1960, s. 1.

[40] "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 19.

[41] "Tümamiral", *Milliyet*, 8 Kasım 1950, s. 5.

[42] "Yugoslav Askeri Heyeti Gölcük ve Yassıada Tesislerini Gezdi", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1954, s. 7.

Rüştü Aras ile Şükrü Kaya olmuştur. Sakarya Motoru ile Kabataş İskelesi'nden Yassıada'ya gelen ve Deniz Bandosu tarafından karşılanan heyete ada komutanı harita üzerinden brifing vermiş, ayrıca uçaksavar atışı gerçekleştirilmiştir. Başbakan Nuri Said Paşa tarafından Ada Komutanlığı'nın anı defterine şu satırlar not düşülmüştür:

> "*Türkiye'yi denizcilikteki eski azametine kavuşturmaya çalışan bu asri müesseseyi ziyaretten büyük bir iftihar duydum. Bir an evvel Türkiye'nin denizcilikte bu yüksek rütbeye çıkmasını can-ı gönülden temenni ederim.*"

Heyet, Yassıada'dan sonra Büyükada'ya geçmiş, ardından İstanbul'a geri dönmüştür.[43] Yassıada'ya 1954 senesinde gelen son yabancı konuk ise ABD'den olmuş, 12 Kasım 1954 tarihinde ABD Müşterek Kurmay Heyetleri Başkanı Oramiral Arthur W. Radford, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nureddin Baransel ile birlikte Yeşilköy Havaalanı'ndan Yassıada Deniz Üssü'ne geçerek incelemelerde bulunmuştur.[44] Demokrat Parti döneminde Yassıada'ya yapılan en kapsamlı ziyaretin 8 Nisan 1955'te, Ortadoğu ülkelerinin katılımıyla düzenlenen gezi çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'le beraber 8 Nisan günü Acar Motoru ile Savarona Okul Gemisine geçmiş, kendilerine eşlik eden Devlet Vekili Osman Kapani, Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes, Hariciye Vekili Fuat Köprülü, eski başbakan ve amiral Rauf Orbay, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Orgeneral Nureddin Baransel, kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanları Riyaset-i Cumhur Erkanı, Lübnan Ankara Büyükelçisi, Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisiyle birlikte önce Heybeliada'ya ulaşılmıştır. Burada kendilerini bekleyen Ortadoğu ülkelerinin büyükelçileri ve elçileri, Afganistan Büyükelçisi, TBMM Heyeti, Lübnan, Irak, Ürdün ve İran Askeri Heyetleri ve ataşemiliterleri, üst düzey komutanlarıyla birlikte Giresun Muhribi'ne geçerek kendileri için Harp Filosu Komutanı Amiral Refet Arnon kumandasında düzenlenen Deniz Tatbikatını izlemişlerdir. Kendilerine bu esnada Donanma Komutanı Koramiral Kemalettin Bozkurt refakat etmiştir. 45 geminin 40 millik sahada gerçekleştirdiği tatbikatın[45] ardından Yassıada'ya geçilmiştir. Yassıada'da Deniz Eğitim Tesislerini gezen heyete Donanma tarafından çay ikramı yapılmış, Chamoun'a Türk ve Lübnan bayraklarını içeren gümüş bir masa üstü gönderi armağan edilmiştir. Yassıada'da incelemelerde bulunan heyete Lübnan Başbakanı Sami el-Sulh, annesinin Topkapı'daki mezarını ziyaret ettikten sonra İstanbul'dan doğrudan adaya geçerek dahil olmuştur. Heyet, Yassıada'dan akşam saatlerinde Savarona ile İstanbul'a dönmüştür.[46]

Bu geziden yaklaşık iki ay sonra Yassıada'ya gelen yabancı heyet yine Irak'tan olmuş ve böylece Demokrat Parti döneminde Irak adaya üçüncü ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu defa ilk olarak Ankara'ya gelen ve 10 Haziran 1955 itibariyle İstanbul'da bulunan Irak Heyeti, ziyaret kapsamında Yassıada'ya geçmiştir. Irak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Tümgeneral Refik Arif Kaymakçı ile beraberindeki 15 kişilik askeri heyet, Harp Akademisi, İstihkam Okulu, Heybeliada Deniz Harp Okulu, Deniz Müzesi, Dolmabahçe ve Topkapı Saraylarının yanı sıra 15 Haziran 1955'te Yassıada Deniz Eğitim Tesislerini de gezmiştir.[47] Irak askeri heyetinin Türkiye'den ayrılmasının üzerinden iki hafta geçmesinin ardından bu defa aynı ülkeden üst düzeyde bir ziyaret gerçek-

[43] "Irak ile Yaptığımız Görüşmelerin Mevzuu", *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1954, s. 1-8.

[44] "Amerika Bahriye Vekili Dün Ankara'dan Geldi", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1954, s. 6.

[45] Tatbikat basına şu şekilde yansımıştır: "*Muhriplerimiz önce Tavşan Adası'nı sancaktan bordalamışlar ve başarılı bir surette bombardıman etmişlerdir. Bundan sonra muhriplerimiz torpido hücumu için teşkilat almışlar ve mevhum konvoy gemilerine kitle halinde torpido hücumları yapmışlardır. Müteakiben uçaksavar atışları yapılmış ve muhriplerimiz denizaltı sahasına girmişlerdir. Üç denizaltımız, prova hattında ilerleyen muhriplerimize su altında torpido atışları yapmış ve bundan sonra muhripler borda nizamında seyre başlayarak denizaltılara mukabil hücumlarda bulunmuşlardır. Bu arada su bombaları atılmış ve arama-tarama gemileri tarafından açılmakta olan bir kanaldan çıkan konvoy gemilerinin yanından 30 mil süratle geçen muhripler saat 16.00'da Yassıada'ya varmışlardır.*" Bkz. "Donanma Dün Misafirler Şerefine Tatbikat Yaptı", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1955, s. 7.

[46] "Donanmanın Dünkü Tatbikatı", *Akşam*, 9 Nisan 1955, s. 1-2; "Donanma Dün Misafirler Şerefine Tatbikat Yaptı", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1955, s. 7.

[47] "Irak Askeri Heyeti Ankara'da", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1955, s. 8; "Irak Askeri Heyeti Bu Sabah İzmir'e Gidiyor", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1955, s. 3.

leşmiş ve 4 Temmuz 1955 tarihinde Irak Kralı II. Faysal ve Veliaht Abdülillah, Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ile Şerif Hüseyin Ali, Türkiye ziyaretinin bir bölümünü Yassıada'ya ayırmışlardır. Irak Heyeti, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'la beraber Savarona Yatı ile önce Heybeliada'daki, akabinde Yassıada ve Gölcük'teki askeri tesisleri gezmiştir.[48]

1956'nın ilk ayında Türkiye'ye gelen bir diğer yabancı heyet ise Güneydoğu Asya'dan olmuş, Tuğamiral Jit Sandhadut ve Albay Luang M. Jutyudhanavi'nin yer aldığı o dönemki adıyla Siyam (Tayland) Askeri Heyeti, Heybeliada ve Gölcük'ün yanı sıra Yassıada'ya geçerek buradaki Deniz Eğitim Tesislerini incelemiştir.[49] 1956'nın mayıs ayında İran Şahı Rıza Pehlevi ve Kraliçe Süreyya Pehlevi Türkiye'ye gelmiş ve bu ziyaretleri sırasında 23 Mayıs günü Yassıada'ya da gitmişlerdir.[50] Ayrıca Kraliçe Süreyya ve beraberindeki askeri heyette bulunanlar eşleri ile, Çanakkale Denizaltı Gemisiyle dalış yapmışlardır. Cumhurbaşkanı Bayar'ın kızı ve Kütahya Milletvekili Ahmet Gürsoy'un eşi Nilüfer Gürsoy, Tahran Sefiri Orgeneral İzzet Aksalur'un ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Ömer Fikret Belbez'in eşleri, Birinci Denizaltı Filotilla Komodoru Kurmay Albay Kemal Ülergin ile Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Deniz Kurmay Yarbay Faik Taluy'un refakat ettiği ve Zafer gazetesinden Mehmet Sürenkök'ün de bulunduğu denizaltı, Kınalıada ve Yassıada arasında 15 dakikalık bir dalış yapmış, akabinde Heybeliada'ya demirlemiştir.[51] Aynı senenin 31 Ağustos günü İran'dan yeni bir ziyaret daha gerçekleşmiş ve İran Genel Kurmay Başkanı ile beraberindeki altı subaylık heyet, Orgeneral Nazmi Ataç ve Koramiral Zeki Özak eşliğinde Yassıada'da bulunan deniz tesislerini inceledikten sonra buradan Birinci İnönü denizaltı gemisiyle ayrılmışlardır.[52]

Yassıada'nın Avrupalı ziyaretçileri ise İtalya'dan gelmiş, 24 Ekim 1958'de İtalyan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral P. Giraldi ve Tümamiral Aernoon, Tuğamiral Afif Büyüktuğrul ile beraber Yassıada Deniz Eğitim Üssü'nü ziyaret etmişlerdir.[53] Demokrat Parti döneminde Yassıada'ya dışarıdan gelen son konuklarsa Afrika ülkesi Sudan'dan olmuş, Sudan Başbakan Yardımcısı ve Başkumandanı General Hasan Beşir Nasır 14 Mayıs 1960 günü adayı gezmiştir. Bu esnada kendisine Kara Kuvvetleri Komutan Vekili Orgeneral Suat Kuyaş, Deniz Eğitim Komutanı Tümamiral İzzet Saltun, Boğazlar, Marmara Komutanı Tümamiral Şeref Kayapınar eşlik etmiştir. Güverte Sınıf Okullarını, Harekat ve Topçu Okullarını, Yedek Subay Okulunu ziyaret eden Nasır'ın incelemeleri sırasında önce jet uçaklarını tahrip etmede kullanılan roket atışları, akabinde top atışları yapılmıştır.[54] Bu ziyaretin sona ermesinden iki hafta sonra gerçekleşen 27 Mayıs Darbesi ile Demokrat Parti'nin iktidarı sona ermiş ve Demokratlar tutukluluk süreçlerini geçirmek ve yargılanmak üzere Yassıada'ya götürülmüşlerdir. Bu gelişmeyle beraber Yassıada'dan 1950'li yılların denizci ruhu silinerek geçmişe dönüş yaşanmış, eskilerin sürgün yeri olan ada bundan sonraki süreçte darbeyle anılır hale gelmiştir.

[48] "Irak Kralı ve Bayar Bu Akşam Geliyorlar", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1955, s. 1-6; "Bu Sabahki Atış Tatbikatı", *Akşam*, 5 Temmuz 1955, s. 2.

[49] "Siyam Askeri Heyeti Gölcük'e Gitti", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1956, s. 2.

[50] Bülent Işın, *Cumhuriyet Bahriyesi Kronolojisi 1923-2005*, s. 66.

[51] Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1960, s. 126-128.

[52] Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi,* s. 128-129.

[53] "İtalyan Amirali", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1958, s. 1.

[54] "Sudan Başbakan Yardımcısı Deniz Birliklerimizi Ziyaret Etti", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1960, s. 1-5.

[55] 27 Mayıs'ın ardından Deniz Kuvvetlerinden kimlerin emekli edileceğine MBK içindeki denizci üyeler karar vermiştir. Bkz. Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 106.

3. Demokrat Parti'nin Son Durağı: Yassıada

Demokrat Parti iktidarının son gününde, 27 Mayıs 1960'ta Yassıada'nın Deniz Üssü Şeref Defterine, bir önceki komutan olup emekliliğe sevk edilen[55] Güverte Albay Rifat Gençoğlu[56] tarafından yazılan şu satırlar bir dönemin sona erdiğinin göstergesi olmuştur:

> "*İNKILAP KARARTMA (3) -27 Mayıs ihtilalinin parolası-*
> *27 Mayıs 1960 Cuma 03.00*
> *Türk Silahlı Kuvvetlerinin kansız mücadelesiyle fiilen hükümet idaresini ele aldığı gündür.*"[57]

Hükümetin idaresinin Milli Birlik Komitesi tarafından ele alındığı 27 Mayıs günü itibariyle, Demokrat Parti döneminin son Kara Kuvvetleri Komutanı olan Orgeneral Cemal Gürsel, askeri yönetimin başına geçmiş ve verdiği emirle Yassıada'nın tarihteki ilk görüntüsüne geri döndürülmesine neden olmuştur. Darbenin ardından Demokrat Partililerin buraya getirilmesi fikrinin ilk kimden çıktığı bilinmemekle birlikte ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü'nün Büyükada'da olduğu bir gün Yassıada'dan söz ettiği ve bunu emir telakki eden Milli Birlikçilerin adayı cezaevine döndürdüğüne dair söylentiler vardır. Örfi İdare Kurmay Başkanı Kurmay Albay Mehmet Emin Aytekin'in Demokrat Partililerin önce Harp Okuluna sevk edilip ardından Yassıada'ya gönderilmelerinin ve Yassıada'nın hapishaneye çevrilmesinin ordunun yetkisinde olmadığından bahisle bu kararı "*politik nitelikte bir tasarruf*" olarak değerlendirmesi de gözlerin İnönü'ye çevrilmesine neden olmaktadır. Milli Birlik Komitesi üyelerinden Harp Okulu Komutanı Tuğgeneral Sıtkı Ulay ise Gürsel'in darbeden sonra bir akşam bazı komutanlarla konuşarak Yassıada'nın tahliye edilip Harp Okulu'ndakilerin buraya naklini teklif ettiğini ve bu teklifin kabul edildiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Demokratların adaya nakil sorumluluğu, yine komiteden Genelkurmay Başkanlığı Muhafız Taburu Komutanı Piyade Binbaşı Fazıl Akkoyunlu'ya verilmiştir.[58]

Yargılanmak üzere buraya getirilenler arasında olan ve Tahkikat Komisyonu'ndaki görevi nedeniyle idam cezası verilenler arasında yer alan Nusret Kirişçioğlu ise Yassıada'nın seçilme nedenini adanın tamamen askeri garnizon olmasına bağlarken adada halkın yaşamamasının ve herkesin kolaylıkla giriş çıkış yapamayacak olmasının da bu karar üzerinde etkili olduğundan söz etmiştir. Ayrıca Demokratların getirileceği yerin darbeden önce belirlendiğine dikkat çeken Kirişçioğlu'na göre Yarbay Tarık Güryay'ın 27 Mayıs günü öğle saatlerinde Gürsel tarafından Yassıada'ya görevlendirilmesi[59] bunun göstergesidir. Güryay'ın darbeyle bağlantısı, İzmir'den beri Gürsel'le devam eden tanışıklığın Ankara'daki yansımalarında aranmalıdır. Nitekim darbeye dair konuşmaları Gürsel'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı süresince defaten yaptıklarını ve darbe öncesinde İzmir'e kendisini uğurlayanlar arasında bulunduğunu söyleyen Tarık Güryay, 22 Mayıs'ta Kurmay Albay Ekrem Acuner'le planladıkları gibi 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece saat 24.00'te Polatlı'dan emrindeki 150 subay, 250 er ve 45 kamyonla Ankara'ya gelmiştir. "*Darbenin en büyük hazır kuvvetinin*

[56] Gençoğlu 3 Ağustos 1960'ta Gölcük Üs Kumandan Vekilliğine tayin olunmuştur. Bkz. "235 General ve Amiral Emekliye Sevk Edildi", *Cumhuriyet*, 1960, s. 1-5.

[57] "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 17.

[58] Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1968, s. 131. Rasim Ekşi, *Yassıada Çığlığı, 27 Mayıs Darbesi ve İdam Edilen Hasan Polatkan'ın Savunması*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 63. Mehmet Emin Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, Dünya Matbaası, İstanbul, 1967, s. 110.

[59] "Gürsel ile Güryay, 1944'ten beri tanışmaktaydılar. Şimdiki Devlet ve Hükümet Başkanı ve Millî Birlik Komitesi Başkanı o yıl Albay rütbesiyle İzmir'de Alay Komutanıyken, Güryay emrinde Topçu Bataryası Komutanıydı. 1944'ten sonra Gürsel ile sevdiği ve sonsuz itimat ettiği Güryay arasındaki irtibat asla kaybolmamıştı." Bkz. "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 16. Güryay da anılarında bu tanışmayı anlatmış ve yüzbaşı rütbesinde 12. Kolordu Topçu Alayının 2. Batarya Komutanlığı'na tayin edildiği gün, yine kendisiyle aynı tarihte Alay Komutanlığına atanan Albay Gürsel'le tanıştığından bahsetmiştir. Bkz. Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 14-15. Gürsel ile Güryay'ın İzmir'de başlayan samimiyeti, Erzurum'da kendisinin Ordu Emir Subaylığı, Gürsel'in de 18. Kolordu Komutanlığı görevleri esnasında ve akabinde Ankara'da Gürsel'in Kara Kuvvetleri Komutanı, Güryay'ın Polatlı Topçu Okulu Subay Tabur Komutanı olması sürecinde de devam etmiştir. Bkz. Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 17-19.

kumandanı" olduğunu söyleyen Topçu Yarbay Tarık Güryay, darbe sonrası kendisine verilen ilk görevin Harp Okulu'nun güvenliğini sağlamak olduğunu, ayrıca Adnan Menderes'i Güvercinlik Askeri Hava Alanından getiren ekipte yer aldığını ve nihayetinde Gürsel'in emriyle Yassıada Garnizon Komutanlığına getirildiğini anılarında anlatmaktadır. Güryay bu göreve getirilme haberini 27 Mayıs günü akşamüzeri Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Korgeneral Muzaffer Alankuş'tan almış ve emrindeki kuvvetleri Polatlı'ya götürüp orayla ilişiğini kestikten sonraki gün Gürsel'le görüşmüştür.[60] 28 Mayıs Cumartesi günü öğle vakti Genelkurmay Başkanlığında Orgeneral Cemal Gürsel'in yanına giden Güryay'a görevini söyleyen Gürsel, ilk satırları şu şekilde olan uzun bir konuşma yapmıştır:

> *"Seni Yassıada Komutanlığına tayin ettim. Bundan sonra Serendip Adası gibi, Saint-Helene Adası gibi dünyanın unutulmaz birer ün kazanmış adaları arasına bizim Yassıada'mız da katılacak. Onun ileride yazılacak tarihi içinde senin adın da geçecek. O ismi tarihe şerefle yazdırabilecek genç, güçlü ve liyakatli bir kumandan düşünürken aklıma önce sen geldin..."*[61]

Tarık Güryay'ın anılarından hareketle Sıtkı Ulay'ın belirttiği gibi darbeden sonraki bir akşam toplantısında Gürsel'in Yassıada'yı önermesi gerçekçi durmamaktadır.[62] Daha açık ifadeyle tutukluların adaya sevki konusunun daha önceden kararlaştırıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Demokrat Parti'den Samet Ağaoğlu'nun 27 Mayıs'tan kısa süre önce Yassıada'da ana projede yer almayan yeni koğuşların yapılması için Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'in yazılı emrinin olduğuna dikkat çekmesi, bu görüşü desteklemektedir.[63] Elbette bu bilgi Yassıada'nın Demokrat Parti'nin son durağı olacağıyla ilgili daha önceden planlama yapıldığına bir işaret olarak kabul edilebilse de teyide muhtaç olduğu muhakkaktır. Zira Demokratların özellikle 27 Mayıs sonrasında Ethem Menderes'e bakış açısı ortadadır ve Ağaoğlu'nun satırlarının sorgulanması gerekmektedir. Ancak Milli Savunma Bakanının Kara Emir Subayı olan ve Milli Birlik Komitesi üyeleri arasında yer alan Kurmay Albay Adnan Çelikoğlu'nun Ethem Menderes'le ilgili anlattıkları kayda değerdir. Çelikoğlu, Menderes'in ne kendisiyle ne de Hava Emir Subayı Yüzbaşı Turgut Yazgan'la değil, özellikle Başyaveri olan Deniz Emir Subayı Albay Hüsnü Heper'le işlerini yürüttüğünü, bu durumu ikisinin de garipsediğini söylemektedir. Ayrıca bakanın, Orgeneral Necati Tacan'ın vefatı üzerine Kara Kuvvetleri Komutanlığına Orgeneral Cemal Gürsel'in gelmesi için ısrarcı olduğundan bahseden Çelikoğlu'na göre daha kıdemli olan ve hükümetin uygun bulduğu Orgeneral Fazıl Bilge'nin yerine Gürsel'in gelmesi Ethem Menderes'in bir başarısıdır. Dahası Gürsel'in orgeneralliğinde Ethem Menderes'in yanı sıra Şemi Ergin'in[64] rolü olduğu yine dönemin konuşulan konuları arasında yerini almıştır.[65]

Tutukluların Yassıada'ya getirilmesi konusunun ne zaman kararlaştırıldığına dair daha farklı söylemlerle karşılaşılan 27 Mayıs sonrasındaki günlerde muhalif yayın organı Akis dergisinin 7 Kasım 1960 tarihli sayısında ise şu cümlelere yer verilmiştir:

> *"Yüzkarası bir devrin mesullerinin hesap verecekleri yer olarak seçilmesinden sonra Yassıada'da devkâri tâdiller yapılması gerekti. Cemal Gürsel daha ilk gün, İzmir'den Ankara'ya gelirken uçakta düşükler için*

[60] Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 19-38.

[61] Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 44.

[62] Nusret Kirişçioğlu, *Yassıada Kumandanına Cevap*, Baha Matbaası, İstanbul, 1971, s. 36.

[63] Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes-İpin Gölgesindeki Günler*, s. 128.

[64] Komitenin önemli isimlerinden Kurmay Albay Sami Küçük, kurdukları örgütün ilk lideri olan Orgeneral Necati Tacan'ın ölümü sonrasında Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirilen Gürsel'in örgüte kazandırılmasında Kurmay Binbaşı Sadi Koçaş'ın rol oynadığına değinmektedir. Bkz. Sami Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekatı*, Mikado Yayınları, İstanbul 2008, s. 84.

[65] Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, haz. Ergin Konuksever, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 95-99. Tarık Güryay, Şemi Ergin'in 28 Mayıs günü Cemal Gürsel'i arayarak darbeyi takdir ettiğini ve onayladığını söylemektedir. Bkz. Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 39.

Yassıada'nın hazırlatılmasını emretmişti. Evvelâ adı geçen okullar Heybeliada ve diğer üslere naklolundu. Arkasından, alafranga yüz numaralı yeni binalarından, mevcutlara ilâveten meydana getirilen 400 tonluk tatlı su sarnıcına ve helikopter alanına kadar çeşitli tesislerin inşasına geçildi. Kısacası, Yassıada'nın kusursuz bir hesap verme mahalli haline getirilmesi takriben 2.5 milyon liranın sarfını gerektirdi."[66]

Akis'in bu cümlelerine dayanarak Orgeneral Gürsel'in İzmir'den geldiği 27 Mayıs günü, Yassıada'nın hazırlatılmasını istediği bilinmektedir. Ancak yukarıdaki sayfalarda izah edildiği gibi darbenin ilk gününde bu kararın verilip hemen değişikliklerin yapılıvermesi gerçekçi görünmemektedir. Akis'e benzer bir yazımı Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar da yapmış; Gürsel'in İzmir'den gelip komitenin başına geçtiğinde gerçekleştirdiği konuşmasında "*Yassıada'yı boşaltalım, nezaret altına alınıp yargılanacakları oraya götürelim*" dediğini aktarmışlardır. Aynı şekilde Muzaffer Özdağ, Gürsel'in henüz uçaktayken Binbaşı Avni Elevli'ye yazdırdığı ilk emirler arasında Yassıada'nın hemen boşaltılarak tutukluların buraya yollanmasının olduğunu belirtmektedir. Bu ifadelerden hareketle genel olarak Gürsel'in 27 Mayıs'taki emri üzerine adadaki öğrencilerin nakline ve binaların tutuklular için hazırlanmasına başlandığını söylemek mümkündür.[67] Ancak bu emrin akabinde adada yukarıda geçen değişikliklerin yapılıverdiğini söylemek doğru olmayacaktır. Daha net bir ifadeyle hazırlıkların daha öncesinden başlamış olma ihtimali düşük değildir. Nitekim Tarık Güryay, 28 Mayıs akşamı Birinci Orduya gittiğinde Orgeneral Fahri Özdilek'in masasına Yassıada haritasını sermiş bir şekilde kendisini beklediğini, odada Kurmay Albay Burhan Hünoğlu ile Ordu Kurmay Başkanının bulunduğunu söylemektedir. Hünoğlu'nun 28 Mayıs'ı tamamen adada incelemeler yaprak geçirdiğinden bahseden Güryay, o gece kendisinin de Yassıada'ya giderek iki saat kaldığına, 29 Mayıs sabahı adayı ikinci defa gezdiğine ve yapılmakta olan hazırlıkları denetlediğine anılarında yer vermiştir. Güryay, Deniz Kuvvetleri teknisyenleriyle PTT uzmanlarının kısa süre içinde Yassıada'nın dünyayla temasını sağladığına dikkat çekmiştir.[68] Nadir Nadi ise 1 Eylül 1960'taki yazısında Yassıada'da hazırlıkların hiç durmadan devam ettiğinden, mahkeme salonunun halen dizaynının sürdüğünden, duruşmaların gazetelere yetiştirilebilmesi amacıyla telefon ve telgraf hatlarının genişletildiğinden söz etmiştir.[69]

Binbaşı Osman Nuri Gündeş'in anılarındaki satırlar tutuklular için Yassıada'nın cezaevi olarak hazırlandığı ve cezaevi tesisleri bitene değin kendilerinin Kara Harp Okulunda tutuldukları yönündedir.[70] Kara Harp Okulu'ndaki sürecin çok uzun olmadığı düşünülecek olursa adadaki hazırlıkların daha önceden başlatıldığı, dolayısıyla Yassıada'nın cezaevine dönüştürülmesi planının bilinenden daha eskiye dayandığı söylenebilir. Kaldı ki makalenin birinci bölümünde izah edildiği üzere ulaşımın zorluğu, her mevsimde lodos ve poyrazın mevcudiyeti inşaat malzemelerinin adaya naklini engellemektedir. Dolayısıyla Akis'te yazıldığı üzere adanın "*kusursuz bir hesap verme mahali*" haline getirildiği söylemi gerçekçi durmamaktadır ya da bunun için ayrılan zaman bilinenden daha uzundur. Öyle ise darbe içerisinde neredeyse hiç anılmayan Deniz Kuvvetlerine ait bir adada bu kadar kısa süre içerisinde konuşlanmanın ve Deniz Kuvvetlerinin vasıtalarıyla adaya tutukluları sevk etmenin, yine buradaki Denizci öğrencileri hemen nakledebilmenin ilginç olduğunu belirtmek gerekir. Her ne kadar Kurmay Albay Sami Küçük'ün anılarında yazdığı üzere 27 Mayıs'ta pek rolü olmayan, dolayısıyla örgüt içinde hücresi bulunmayan Deniz Kuvvetlerini darbe sonrasında yok saymamak adına iki Deniz subayının[71] komiteye alınması İstanbul Grubu'ndan rica edilmişse de bu açıklama, adaya yönelik

[66] "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 16.

[67] Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965, s. 302. Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2004, s. 234-235.

[68] Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 45-46, 59.

[69] Nadir Nadi, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1971, s. 31.

[70] Osman Nuri Gündeş, *İhtilallerin ve Anarşinin Yakın Tanığı*, VPA Grup Basım Yayım, İstanbul, 2010, s. 57.

[71] Komitede yer alan Deniz subayları Hasan Münir Köseoğlu ve Mehmet Selahattin Özgür'dür. Köseoğlu 13 Kasım 1960'a, Özgür ise 25 Ekim 1961'e kadar komitede görev almıştır. Köseoğlu 14'ler içinde yer alırken Özgür Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyeliğinde bulunmuştur. Fakat bazı kaynaklarda

planların izahı için yeterli değildir.[72] Denizcilere ait bir yerleşkede ki bu yerleşkenin bir ada konumunda bulunduğu göz ardı edilmemeli, yapılacak hazırlıkların iki denizciyi yanlarına alarak gerçekleştirilebilmesi çok inandırıcı gelmemektedir. O halde genel olarak Karacılarla Havacılar üzerinden anlatımı yapılan 27 Mayıs'ın okumalarında çok göz önüne çıkmayan Denizciler için detaylı taramaların yapılmasının elzem olduğu görülmektedir.

Denizcilerin 27 Mayıs günlerindeki hareketliliğine dair yapılan bir incelemede karşılaşılan ilk bilgilerden birisini Kurmay Albay Emin Aytekin'in anılarında görmek mümkün. Zira Aytekin, 28 Mayıs sabahı Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın odasına girdiğinde üç kuvvet komutanının orada oturduğunu gördüğünü söylemektedir.[73] Tarık Güryay da aynı gün öğleden sonra Orgeneral Gürsel'in odasında bulunanlar arasında Oramiral Fahri Korutürk'ün adını vermektedir.[74] Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı olan ve 22 Haziran 1960'ta Moskova Büyükelçiliğine atanana kadar bu görevde kalan Oramiral Fahri Korutürk'ün[75] 27 Mayıs'la ilişkisine dair net bir bilgi bulunmamakla beraber Yassıada'nın bu süreçteki rolünden bağımsız olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Kaldı ki bu denli mühim bir dönemde önce Dışişleri Bakanlığına uygun görülmesi, fakat Selim Sarper'in bu teklifi kabul etmesiyle Moskova'ya gönderilmesi sıradan bir gelişme olmayabilir. Türkiye, Soğuk Savaş'ın süper güçlerinden SSCB'ye bir oramiral görevlendirirken aynı günlerde Washington'daki askeri temsilcimiz de Koramiral Aziz Ulusan'dır. Üstelik Ulusan'ı Washington Büyükelçisi yapmak için Kurmay Albay Dündar Seyhan fazlasıyla uğraşmış, ancak başarılı olamamıştır.[76] Korutürk'ün tayininde ise her ne kadar Hikmet Özdemir "*iki yabancı dili çok iyi derecede kullanabilmesinin*"[77] tesirine değinse de bu kriterin ana belirleyici olması çok gerçekçi durmamaktadır. İlaveten darbeye müteakip ABD ile yapılan 31 Aralık 1960 tarihli "*Türk Sahillerinde Oşinografik Araştırmalar Hakkında Mukavele*" ile Türk sahillerinde inceleme yapma ve denizaltı varlıklarımızla ilgili bilgi edinme hakkı ABD'ye verilmiştir. Elbette bu dönemde ABD ile sadece denizcilik hususunda bir takım temaslarda bulunulmamıştır. Örneğin 13 Haziran 1961'de Ankara'daki Milli Savunma Bakanlığına ait arazi Amerikan Askeri Yardım Kuruluşuna devredilmiş, 11 Temmuz 1961'de İncirlik'ten kalkacak Amerikan uçaklarının Eskişehir merkezli yapacakları foto uçuşlarla ilgili protokol imzalanmıştır.[78] Türkiye için tehlikeli olduğu aşikar olan bu gelişmelerden ayrı darbenin öncesinde NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik Kuvvetleri Komutanı Oramiral Brown'ın Türkiye'ye geldiği ve Harekat Daire Başkanı Kurmay Albay Turgut Sunalp ile Çanakkale'de temasta bulunduğu halde bundan hükümetin haberdar edilmediğiyle ilgili bir durum da söz konusudur. Askerin başına buyruk bir tavır içinde bulunmasına yönelik bu gelişme, Genelkurmay İstihbarat Başkanı Tümamiral Tevfik Sargut ile Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes arasında gerginliğe yol açmış, Menderes'e gereken açıklamayı Sunalp'in yardımcısı Kurmay Yarbay Sezai Okan yapmıştır.[79] 27 Mayıs'a giden yolda tüm kuvvet komutanlıkları içerisinde durumdan haberdar olanların varlığını kabul ederken 20 ve 21 Mayıs'ta Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin eylemlerinden[80]

komitedeki Denizcilerle ilgili olarak ve 3. Zırhlı Tugay Piyade Tabur Komutanı Deniz Kurmay Binbaşı Şükran Özkaya ile Deniz Kıdemli Yüzbaşı Rıfat Baykal temelinde farklı bilgiler verildiği görülmektedir. Bkz. *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 4, ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Yayınları, Ankara, 2010, s. 1630, 1701; Vecdi Çıracıoğlu, *27 Mayıs Milli Birlik Komitesi Üyesi 14'lerden Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan'ın Devrim Anıları*, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 213-214.

[72] Sami Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekatı*, s. 108; Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, s. 132.

[73] Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 64. Aytekin, 27 Mayıs sabahı İsmet İnönü ile arasında geçen konuşmada İnönü'nün kendisine ihtilalin başında kimin bulunduğunu sorduğunda Genelkurmay İkinci Başkanı Korgeneral Cevdet Sunay'ın adını verdiğini söylemektedir. Bkz. Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, 52.

[74] Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 38.

[75] BCA, 30-18-1-2/153-58-18 (16 Ekim 1959); *BCA*, 30-18-1-2/155-4-18, (27 Haziran 1960).

[76] Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 74-75.

[77] Hikmet Özdemir, *Fahri S. Korutürk*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2006, s. 47.

[78] Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, s. 114-118.

[79] Osman Nuri Gündeş, *İhtilallerin ve Anarşinin Yakın Tanığı*, s. 31-32.

[80] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, s. 73-82.

hareketle Denizci öğrencilerin bu süreçte neler yaptıkları sorusu akla gelmelidir. En azından gelişmelerden haberleri var mıydı sorusuna cevap aradığımızda o dönemin öğrencilerinden ve 2003-2005 arası Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapan Oramiral Özden Örnek'in şu satırları görülecektir:

> "*Deniz Harp Okulu öğrencileri; 'eğer Kara Harp Okulu öğrencileri bu işi yaptılarsa neden bizlere haber verilmedi?' diye önlerine gelen subayları sorgulamaya başlamışlardı. Bir ara yan bahçede toplandılar ve kendi aralarında konuştular. Onları dağıtmak isteyen subaylara da 'yuh' çektiler. Bu inanamayacağımız bir olaydı. İhtilalin ilk meyvesini görmeye başlamıştık, ayaklar baş olmuştu.*"[81]

Örnek'in cümlelerinden yola çıkarak Deniz Harp Okulu öğrencilerinin darbeden haberinin olmadığı düşünülecek olsa dahi 27 Mayıs gecesinde İstanbul'daki birliklerin faaliyetlerine dair planın "*Harp Akademileri*" başlıklı 5'nci kısmında Hava ve Kara Harp Akademileriyle beraber Deniz Harp Akademisi öğrencilerine de yer verilmiştir. Buna göre Deniz Harbiyeliler, Güverte Sınıfından Deniz Kurmay Binbaşı Münir Köseoğlu[82] ile beraber 03.00 itibariyle Örfi İdare Karargahı'nda görev almışlardır. Bu planın "*Anadolu Yakası*" başlıklı 6'ncı kısmında ise Deniz Harp Akademisi subaylarından Makine Sınıfından Deniz Binbaşı Selahattin Özgür'ün adı geçmektedir.[83]

Yassıada'ya Demokrat Partililerin getirilmesine ne zaman ve kim tarafından karar verildiği sorularından ayrı, kaynaklarda hangi tarihlerde ve sırayla getirildiklerine dair de farklı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin İpekçi ve Coşar, Demokratların mayıs ayı sonunda başlayan sevklerinin[84] 17 Haziran gecesine kadar sürdüğünü, kafileler halinde yapılan bu sevklerde en sona Celal Bayar'ın, Adnan Menderes'in ve yüksek rütbeli subayların kaldığını belirtmekte,[85] ilk gidişler için tam bir tarih vermemektedir. Ağaoğlu'nun anılarında ise Ankara'dan en son gönderilen, 17 Haziran'ı 18 Haziran'a bağlayan gece hareket eden kafilede kendisinin olduğu bilgisi vardır.[86] 30 Mayıs 1960[87] tarihli Cumhuriyet'te Bayar ve hükümet üyelerinin Yassıada'ya nakledildiğine dair söylentilerin çıktığı ama buna yönelik bir açıklama yapılmadığı yazılırken aynı gazetenin 4 Haziran günkü baskısında 29 Mayıs 1960 Pazar gecesi saat 03.30'da iki avcı botu refakatinde Beykoz Vapuruyla adaya götürülen Demokratların ellişer kişilik gruplara ayrılıp yatakhanelere yerleştirildiği, 1 Haziran Çarşamba gecesi de 19 kişilik ikinci kafilenin buraya getirildiği bildirilmiştir.[88] Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan ise Harp Okulu'nun mağduriyetini ortadan kaldırmak amacıyla Yassıada'daki Deniz Kuvvetlerine ait pek çok okulun nezarethaneye çevrildiğini ve ilk kafilenin 1 Haziran gecesi Etimesgut Hava Alanından Yeşilköy Askeri Hava Alanına oradan da Yeşilyurt İskelesinden adaya gönderildiğini söylemiş, Yassıada'nın

[81] Yaşar Ertürk, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Darbe Sürecinde Silahlı Kuvvetler İçindeki Bölünme ve Rekabet", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 134, S. 264, Mayıs-Haziran 2023, s. 21.

[82] 14'lerden olan Deniz Kurmay Albay Köseoğlu, Stockholm'e gönderilmiştir. Köseoğlu, Albay Alparslan Türkeş'le yaptığı bir telefon görüşmesinden kaynaklanan yanlış anlaşılma nedeniyle gönderildiğini söylemektedir. Gündeş, anılarında Fahri Korutürk'ün kendisinden Deniz Kuvvetleri Genel Sekreteri Albay Şemsi Bargut ve Deniz Kuvvetleri Protokol Şube Müdürü Albay Fethi Gürel'in neden emekliliğe sevk edildiklerini Köseoğlu'ndan öğrenmesini istediğini yazmıştır. Fethi Albay'ın Korutürk'le uzaktan akrabalığı bulunmaktadır. Bkz. Osman Nuri Gündeş, İhtilallerin ve Anarşinin Yakın Tanığı, s. 48-51.

[83] Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi 1960-1980*, Güneş Yayınları, İstanbul 1987, s. 47-48; Fahri Çoker, *Deniz Harp Okulumuz*, Deniz Basımevi, İstanbul, 2013, s. II-131, II-135.

[84] Tarık Güryay, adaya sevki gerçekleştiren Boğazlar ve Marmara Denizi Kumandanlığı'nın getirilen Demokratları "paket" olarak bildirdiklerini, kendilerinin ise "balık" parolasını kullandıklarını söylemektedir. Bkz. Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 53-54.

[85] Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 302-305.

[86] Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 165.

[87] 30 Mayıs 1960 tarihli The Times'da da Demokrat Partililerin kısa süre içinde Yassıada'ya götürüleceğine dair haber şu şekilde verilmiştir: "*Eski hükümet üyelerinin kısa bir süre sonra içinde hiçbir bina bulunmayan, yalnızca deniz tesislerinin bulunduğu, bir nevi Türk St. Helena'sı olan İstanbul yakınındaki, Marmara Denizi'ndeki Yassı Adası'na götürülebileceğine dair doğrulanmamış raporlar var.*" St. Helena, Yassıada gibi sürgün yeri olarak anılan, Atlas Okyanusu'nda bir adadır. Bkz. "Wives Detained", *The Times*, 30 Mayıs 1960, s. 12.

[88] "Ankara'da Dolaşan Şayialar", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1960, s. 5; "Yassıada'ya Götürülen Sabıklar Karaborsadan İlaç Teminini İstiyorlar", *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1960, s. 5.

böylece "*Cumhuriyet'in ilk resmi hapishanesi*" olduğuna vurgu yapmıştır.[89] Bir diğer tarih, Akis'te verilen haberden öğrenilmektedir. Buna göre dergide "*Hürriyet Şehitleri*" cenaze töreninin önceki gecesinde Bayar ve Menderes'in Yassıada'ya gönderildiği yazılmıştır ki bu 9 Haziran'ı 10 Haziran'a bağlayan geceye tekabül etmektedir. Bu haber, eş zamanlı gazetelerdeki yayınlarla da desteklenmiştir.[90] Söz konusu tarih, Yassıada Komutanı Güryay'ın defterine aldığı notlarla uyumludur. Güryay, 1 Haziran 1960-29 Temmuz 1961 tarihleri arasında adaya gelen kafilelere dair yazdığı cümlelrr içinde Bayar ile Menderes'in 10 Haziran 1960'ta saat 01.30'da adaya getirildiği bilgisini vermektedir.[91]

Yassıada'nın 27 Mayıs sürecindeki vaziyetine dair birbirinden farklı bilgilerin olduğu cümlesini unutmadan, Adalar Kaymakamlığı sınırlarındaki adanın askeri öğrencilerinin buradan nakledilerek binalarının Demokrat Partililerin tutuklu kalması için hazırlandığı, mayıs ayı sonu itibariyle Harp Okulu'ndan adaya tutuklu nakillerinin başladığı konularında hemfikir olmak gerekir.[92] Bu süreç boyunca, eskinin sürgün yeri, o günlerin cezaevi Yassıada'nın Deniz Kuvvetlerinin hücumbotları tarafından aralıksız gözlem altında tutulduğu bilinmektedir.[93] Ayrıca 3 Haziran tarihinden başlayarak adadaki 150 rakımlı tepe merkez olmak kaydıyla üç mil yarı çapındaki daire Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir ve Hidrografi Dairesi Başkanlığı tarafından birinci yasaklı bölge ilan edilmiş, burası ve Yassıada ile Burgazada arasındaki alanda seyir, demirleme ve avlanma yasaklanmıştır.[94] Yüksek Adalet Divanı Savcılığı emrinde görevli Maliye Hesap Uzmanı Nejat Gülen anılarında adaya çıkıldığında iskeleden itibaren "*ellerinde tomsonlar, beyaz elbiseli Bahriye askerlerinin yolun iki yanına dizilmiş*" halde hazır durduğunu ancak duruşmaların olmadığı günlerde bu Denizcilerin yerini Karacı erlerin aldığını yazmış ve eklemiştir:

> *"Tarık Güryay güvendiği karacı birliklerden bir nevi gardiyan teşkilatı kurmuş, denizcilere pek itibar etmemişti. Denizcilere sadece kara ile irtibat sağlanıyor, bir küçük gemi sürekli Ada'nın çevresinde devriye geziyor, hiçbir vasıtanın Ada'ya yaklaşmasına izin verilmiyordu... Tarık Güryay'ın özel komandoları, Ada'nın gerçek muhafızları. Ada'ya yaklaşan martıları bile vuracaklar neredeyse. Ada sessiz ve korkunç bir hapishane..."*[95]

Yassıada'da Bizans döneminden kalan mahzenler sanıkların cezalandırılması maksatlı kullanılırken[96] Demokrat Parti döneminde inşa edilen spor salonunun mahkeme salonuna dönüştürülmesi ile davaların görüldüğü bilinmektedir.[97] Adanın 1950'lerde yeni yüzüne kavuşması ve Deniz Kuvvetleriyle beraber anılmasının sağlanmasında en çok çaba sarf eden isim kuşkusuz Korutürk'ten önceki Deniz Kuvvetleri Komutanı olan Oramiral Sadık Altuncan'dı ve 11'nci Dönemde Demokrat Parti Giresun Milletvekilliği yapan Altuncan, diğer tutuklular gibi Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı "*eğitim ünitesi*" olan Yassıada'ya sevk edilmişti.[98] Konuyla ilintili olarak Altuncan'ın tutukluluğunun başında Yassıada'da yazdığı ve basına yansıyan mektubunun şu satırları dikkate değerdir: "*Sıhhatim pahasına yaptığım, mücadele ile inşa ettirdiğim*

[89] Vecdi Çıracıoğlu, *27 Mayıs Milli Birlik Komitesi Üyesi 14'lerden Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan'ın Devrim Anıları*, s. 198.

[90] "Ada Sefası", *Akis*, 16 Haziran 1960, s. 12-13; "Bayar ve Menderes Dün Harbiye'den Nakledildi", *Akşam*, 11 Haziran 1960, s. 2; "Bayar ve Menderes Şehrimize Getirildi", *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1960, s. 1-5; "Bayar ile Menderes de Yassıada'ya Getirildiler", *Hürriyet*, 11 Haziran 1960, s. 1.

[91] Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 49-50.

[92] Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 302-305; Turhan Dilligil, *İmralı'da Üç Mezar*, Dem Yayınları, İstanbul, 1988, s. 55

[93] "Düzenli Hayat Süren Sabıkların Sıhhi Durumu Gittikçe Düzeliyor", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1960, s. 1.

[94] "Denizcilere İlan", *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1960, s. 4.

[95] Nejat Gülen, *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, 135-144.

[96] Rasim Koç, *İdam Sehpasındaki Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 275.

[97] Bengi Bezirgan Tanış, "Karanlık Geçmişten Karanlık Mirasa: Yassıada ve Robben Adası'nda Hafıza Mekânlarının İnşası", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 25/2, Nisan 2022, s. 178. Nejat Gülen, *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*, s. 142.

[98] Sinan Demirbilek, *Demokrat Partililerin Anılarında Yassıada*, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama Yayınevi, Uşak, 2012, s. 46. Turhan Dilligil, *İmralı'da Üç Mezar,* s. 55.

Yassıada tesislerinin hayatımın son günlerinde bana zindan olacağını hiç düşünmemiştim."[99] Altuncan kadar diğer Demokrat Partililerin de benzer düşünceler içinde olduğu olasılığı söz konusu olmakla beraber şaşırtıcı olan Tarık Güryay'ın da fikirlerinin aynı minvalde olmasıdır. Öyle ki Altuncan için "*bomboş bulduğu metruk adayı verimli bir bilim ocağı mertebesine o ulaştırdı*" diyen Güryay, "*adaya çıktığımız zaman elimize kullanmaya elverişli bir medeniyet nimeti olarak hazır geçmiş her ne var idiyse, onların istisnasız hepsi de o sevgili Altıncan'ın eseri idi*" cümlesini kurmuş ve Sadık Altuncan'ın Demokrat Parti döneminde hiçbir hata yapmadığına değinmiştir. Güryay'ın Altuncan'a ait fikirleri ona yönelik tavırlarına da yansımış, Yümnü Üresin ile Sadık Altuncan'ın kalp hastası olmaları dolayısıyla adaya inişlerinde kendilerini karşılayan ekipte doktor bulunmasını emrederken kendileri için özel odalar hazırlatmıştır.[100] Bu tutumu nedeniyle Deniz Yüzbaşı Emel Denizkurt'un tepkisini çektiğini söyleyen Güryay, 23 Haziran 1960'ta Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Zeki Özak'tan (görev tarihi: 20 Haziran 1960-19 Haziran 1961)[101] ihtar almıştır.[102] Altuncan'la ilgili mahkeme kararına da çok sevindiğini belirten Güryay, "*Yassıada'nın kurucusu, Yassıada davalarından şerefli bir beraat kararı alarak çıkmıştı*" diyerek salonda kararlar açıklanırken kalp krizi geçirebileceği endişesiyle kendisine durumu bir gün öncesinden söylediğini anlatmıştır. Ancak Deniz Kuvvetleri Komutanı Tümamiral Necdet Uran'a[103] (görev tarihi 20 Haziran 1961-16 Ağustos 1968) aynı haberi müjdeleyen Güryay, aldığı tepkiden dolayı üzüldüğünü "*arkadaş vefasızlığına mahkum kalan tek insan Adnan Menderes değildi!*" sözleriyle ifade etmiştir.[104] Burada hemen eklemek gerekir ki Güryay'ın anılarını okuyan herkes, sayfalarda insancıl ve iyi niyetli bir tablo çizildiğini fark edecektir. Kitaptaki satırların doğruluğunun mukayeseli okumalarla ortaya çıkacağı aşikardır. Kaldı ki "*Güryay'ın anıları*" fikri de kendinden ziyade Milli Birlik Komitesi Genel Sekreteri ve 27 Mayıs sonrasında Hürriyet'in genel müdürü Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı'ya aittir.[105]

Milli Birlik Komitesi üyeleri her ne kadar Yassıada'nın olumsuz bir intiba uyandırmaması için çabalasalar da günümüze ulaşan bilgilerin çoğunluğu 27 Mayıs'ın ardından adada yaşananların çok iç açıcı olmadığı yönündedir. Ancak bunun görülmemesi adına oldukça uğraştıkları, Yassıada'daki Demokratların yaşam şartlarının Deniz Harp Okulu öğrencilerininki ile kıyaslanarak düzenlendiğine dair şu satırlarda da görülmektedir:

> "*Yaş vasatileri 55 civarında dolaşan sanıkların yaşayışları düzenlenirken, bir Deniz Harp Okulu öğrencisinin tâbi tutulduğu şartlar esas alınmıştır. Ancak, hürriyetlerinin tahdit edilmiş bulunması müstesna, bunların yaşayışları Deniz Harp Okulu öğrencilerininkinin fevkindedir. Meselâ evkat cetveli, kalkış: saat 7 -Deniz Harp Okulu öğrencilerinden 30 dakika geç-, kahvaltı: 7.30 -Deniz Harp Okulu öğrencisinden gene 30 dakika geç-, öğle yemeği: 12, akşam yemeği: 18.30, yatış: 21.30 şeklinde tanzim edilmiştir. Düşükler yataklarını kendileri yapmakta ve arzu ettikleri zaman uyumaktadırlar. Hepsi, zamanlarının ekseriyetini yatıp uyumakla geçirmektedirler. Sanıkların iaşeleri de Deniz Harp Okulu öğrencilerinin aynıdır*[106]*. Kahvaltıda çay ve reçelin yanında sırasıyla kaşar, beyaz peynir veya Orman Çiftliğinin pastörize tereyağı verilmektedir, öğle yemekleri dört*

[99] "16 Sabık Milletvekili Henüz Tevkif Edilmedi", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1960, s. 5.

[100] Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 67-71.

[101] Koramiral Zeki Özak'ın emekliliğe sevk edilmesi, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 6 Haziran 1961 tarihinde verdikleri ültimatomun ikinci maddesinde yer almaktadır. Bu ültimatomun tüm maddeleri yerine getirilmiştir. Bkz. Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 138-139.

[102] Tarık Güryay, Bir İktidar Yargılanıyor, s. 71-75. Güryay'ın aldığı ihtarda Özak'tan ayrı Deniz Binbaşı Vedat Arnas, Deniz Binbaşı Nuri Ergun, Muhafız Tabur Komutanı Piyade Binbaşı Hikmet Ata, Zabıt Katibi Astsubay Metin Karlıdağ'ın imzaları da bulunmaktadır. Bkz. Tarık Güryay, Bir İktidar Yargılanıyor, s. 76.

[103] Necdet Uran'ın 30 Ağustos 1959 tarihli 1961'de Tümamirallik nasbı 30 Ağustos 1958'e, 30 Ağustos 1961 olan Koramirallik nasbı da 1962'de 30 Ağustos 1960'a çekilmiştir. Bkz. BCA, 30-11-1-0/286-18-1 (6 Temmuz 1961); BCA, 30-11-1-0/294-11-2 (5 Kasım 1962).

[104] Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, s. 331, 342.

[105] Tarık Güryay'ın anıları önce Hürriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Yassıada'yı Yassıada komutanından anlatma fikrini ortaya atan, Erkanlı, adanın sorumluluğunu uzun bir müddet üzerinde taşımıştır ve Güryay'ın yakın arkadaşıdır. Bkz. Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s. 21.

kaptır: Birincisi et, ikincisi taze veya kuru sebze, üçüncüsü pilav, makarna veya börek, dördüncüsü ise meyve, komposto veya tatlıdır. Akşam yemeği çorba, taze sebze ve kuru sebzeden müteşekkildir, öğle yemeğinin dört kaba çıkarılması, düşüklerin arzuları üzerine olmuştur. Ağır geldiğini ve uyuyamadıklarını ifadeyle, akşam yemeklerinin hafifletilmesini talep etmişlerdir. Yukarıdaki tertip, bir düşüğe ayda 141 liraya mal olmaktadır. Tabii ki düşükler, Türkiye'deki bütün mevkuflar gibi yemek bedellerini keselerinden ödemektedirler..."[107]

Yukarıdaki satırlar, denizcilerin yetiştirilmesi için oluşturdukları Yassıada'daki binalarda tutuklu kalan Demokrat Partilileri askeri öğrencilerle kıyaslayan bir anlatımdan ibaret olup 27 Mayıs'ın analizinde istifade edilebilecek özelliğe sahiptir. Ayrıca öğrencilerin kışkırtılmasına yönelik emareleri de barındıran bu satırların darbeyi desteklemeyenlere yönelik yazıldığı hissiyatını uyandırdığı muhakkaktır. Dolayısıyla darbenin ardından tepkilerin doğmasının ve mevcut olanların sona erdirilmesinin planlandığı söylenebilir. Örneğin yargılamaların ardından Yüksek Adalet Divanı kararlarının Deniz Albay Bülent Tarkan başkanlığındaki heyet tarafından dört jetlik bir filo ile Yassıada'dan alınıp Ankara'ya teslim edilmesi sürecinde bile Ankara'da onananların dışındaki idam kararı alanların İmralı'ya götürülmesinin doğurduğu tedirginlikle Tümamiral Necdet Uran, Adnan Menderes'in halen ayrılmadığı Yassıada'ya gelmiştir. Böylece bir nevi ada muhafaza altına alınırken eş zamanlı olarak mahkemenin verdiği kararlara yönelik Ankara'da herhangi bir tepkiyle karşılaşmamak adına Deniz ve Hava Kuvvetleri mensubu askeri personel yeni[108] TBMM binasının çevresinde önlemler almıştır.[109] Sonrasındaki süreçte Samet Ağaoğlu'nun ifade ettiği gibi Yassıada'nın üzerine hiçbir gücün kaldıramayacağı siyah bir örtü serilirken artık ada, muhalif isimlerden Yusuf Ziya Ortaç'ın kelimeleriyle "*uzaktan bir mezar kümbeti*" görünümüne bürünmüştür.[110]

27 Mayıs sürecindeki rolüyle Yassıada, denizci kimliğini geride bırakmış ve darbe ile anılmıştır. Her ne kadar yargılamaların ardından yeniden 1970'li yılların sonlarına değin Deniz Kuvvetleri bünyesinde faaliyet gösterse ve 1978'de bu misyonunu tamamlayarak 1993-1995 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi'nin kullanımına açılmışsa da[111] adanın adı, bugün de dahil 27 Mayıs'tan ayrı düşünülememektedir. Belki bu olumsuz algıyı silmek gayesiyle, 1995'in sonrasında kendi haline terk edilen Yassıada'nın ismi, 12 Aralık 2013'te alınan kararla "*Demokrasi ve Özgürlükler Adası*" olmuştur.[112] Adanın şu anki görünümünde demokrasi vurgusu sıkça yapılmış ve bu olumsuz algı silinmeye çalışılmıştır ki ada ziyaret edildiğinde bu çaba net bir şekilde görülmektedir. Özellikle 27 Mayıs 2020'de adada açılan "*27 Mayıs", "Adnan Menderes*" ve "*Demokrasi ve Özgürlükler*" Müzeleri bunu gösterir mahiyettedir.[113] Öte yandan 1960'tan beri var olan olumsuz algının silinip Yassıada'nın üzerindeki 27 Mayıs izlerinin kaldırılmasının gerekliliği tartışılmalıdır. Kısaca adada demokrasinin ve özgürlüğün kıymetine dikkat çekilmesi yerinde bir karar olmakla beraber adanın isminin değişmesiyle 27 Mayıs okumalarındaki "*Yassıada*" gerçekliğinin zamanla unutulabileceği endişesi oluşmaktadır. Nihayetinde Türk Siyasi Tarihinde önemli bir yere sahip olan Demokrat Parti'ye yönelik müdahalenin hatırda kalması için Yassıada isminin yaşatılması tercih edilebilirdi. Kaldı ki 27 Mayıs 1960'ta sadece demokrasi ve siyaset değil; Demokratların uğraşları neticesinde Denizcilerin eğitim yuvası yaptığı

[106] Sıtkı Ulay da aynı konuya değinerek sanıkların yemeklerinin Demokrat Parti döneminde Deniz Harp Okulu öğrencilerine yedirilen yemeklerle aynı olduğundan, ayrıca sanıkların yine Demokrat Parti Hükümetinin eğitim gören astsubaylara hazırlattığı koğuşlarda kaldıklarından bahsetmektedir. Bkz. Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, s. 225.

[107] "Adanın İçi", *Akis*, 7 Kasım 1960, s. 15.

[108] Demokrat Parti döneminde yaptırılan ancak darbe dolayısıyla taşınılması mümkün olmayan üçüncü TBMM binasının kalan çalışmaları kısa sürede tamamlanmış ve ilk olarak Kurucu Meclis tarafından kullanılmıştır. Bkz. Altan Öymen, *Umutlar ve İdamlar 1960-1961*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018, s. 366-368.

[109] Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s. 14.

[110] Mithat Perin, *Menderes'i Kim Astırdı?*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 105-108. Samet Ağaoğlu, *Marmara'da Bir Ada*, 447, 452.

[111] Hamit Emrah Beriş, *Millî İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe-27 Mayıs 1960*, TBMM Yayınları, Ankara, 2022, s. 448.

[112] "Yer Adının Değiştirilmesine Dair Karar", *Resmi Gazete*, 14 Aralık 2013, S. 28851, s. 4.

[113] Hamit Emrah Beriş, *Millî İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe-27 Mayıs 1960*, s. 448.

Yassıada da darbe almıştır ve tarihi sürecinde başa dönerek hüzünlü karakterine yeniden bürünmüştür. Bu hüznü, Demokrat Partili milletvekili, Yassıada tutuklusu Faruk Nafiz Çamlıbel'in satırlarında hissedebilmek mümkündür:

> *"Bilmiyor gülmeyi sakinlerinin binde biri*
> *Bir vatan derdi birikmiş bir avuçluk karada*
> *Kuşu hicran getirir, dalgası hüsran götürür*
> *Mavi bir gözde elem katresidir Yassıada."*[114]

Sonuç

Makalenin, verilen bilgilerden hareketle vardığı nokta, yazarın da çıkış sorusudur: Halktan gelebilecek tepkileri önlemek amacıyla Demokratların yerleştirildiği Yassıada'da yaşayanların tamamen asker olduğu düşünüldüğünde tüm bu planlamalar Denizcilerden habersiz mi yapılmıştır? Çok bilindiği düşünülen ancak ikilemlerin fazlalığı ile dikkat çeken 27 Mayıs'ın Yassıada'yla yekvücut oluşunun 65'nci sene-i devriyesinde hala yanıtsız soruların bulunması, konuyla ilgili daha çok yazılacak şey olduğunu göstermektedir. Öte yandan bu soruya cevap ararken adanın sürgünle anılan isminin neredeyse tek değişiklik arz ettiği dönemin 1950'li yıllar olduğu görülerek makalenin ilk iki bölümünde bu sürece değinilmiştir. Issız, hayırsız, sürgün yeri gibi etiketlerle anılan ve Marmara'nın "*bir avuçluk kara*"sı olan Yassıada'nın olumsuz halinin nasıl yok edilmeye çalışıldığını gösteren ilk bölümler 27 Mayıs'a kadar getirilmiş, ardından adanın yeniden "*bir elem katrası*" haline dönüşümündeki soru işaretleriyle son bölüm yazılmıştır. Kısaca Bizans hakimiyetinde sürgün yeri olarak kullanılan Yassıada, İstanbul'un fethiyle Osmanlı egemenliğine girmiş ve İngiliz Büyükelçi Bulwer'in adayı sahiplenmesine kadar kıymet görmemiştir. Ancak bu dönemin uzun sürmediği ve gerek Hidiv İsmail Paşa sahipliğinde gerekse sonrasındaki yıllarda adanın atıl vaziyette kaldığı bilinmektedir. Yassıada, esas manada İkinci Dünya Savaşı sonrasında adından söz ettirmeye başlamıştır. 1947 itibariyle askeri denizciliğin gelişmesi adına ve özellikle eğitsel açıdan yatırımların yapılmasına yönelik planların merkezinde yer almış olup bunların adada uygulanması 1950'li yıllarda kendisini göstermiştir. Buradan hareketle 1951'de Deniz Eğitim Komutanlığı teşkilat yapısı değiştirilerek Deniz Yedek Subay Okulu, Deniz Harp Okulu ve Koleji, Yassıada'ya yerleştirilirken yine 1951'de Güverte Sınıf Okulu, 1952'de ise Topçu ve Harekat Okulları adada kurulmuştur. Bu okullara eklenen yapılar neticesinde Yassıada, Deniz Eğitim Tesislerinin ev sahipliğini üstlenmiştir. Demokrat Parti iktidarının sonuna kadar eğitim veren bu okulların yanı sıra Deniz Polis Okulu bünyesindekiler de dahil olmak üzere denizcilik temelindeki bir çok kurs burada verilmiştir. 1950'lerde askeri denizcilik açısından öne çıkan Yassıada, bu bağlamda çok sayıda yabancı siyasi ve askeri konuklarını ağırlamış; bu sayede Türkiye, denizcilik eğitimlerinde kendisini ne kadar geliştirdiğini diğer ülkelere gösterebilmiştir. Bu haklı gururun elde edilmesi döneme ait belgelerden görülebileceği üzere çok kolay olmamış, adanın yer şekillerinden ve ikliminden dolayı zor şartlar altında gerçekleştirilen inşa çalışmaları, 1950'li yıllar boyunca devam edegelmiştir. Öte yandan bu olumsuz gerekçeler sadece tesislerin yapım süreçlerini uzatmamış, maddi olanakları da zorlamıştır. Tüm bunlara rağmen Demokrat Parti döneminde Yassıada'nın görünümü, öncesinde edindiği olumsuz suretten sıyrılarak ada sürgün yeri olmaktan kurtarılmıştır. Bu değişiklik ise 27 Mayıs 1960'a kadar devam edebilmiştir. Söz edilen tarihte yaşanan darbenin ardından Demokrat Partililer Yassıada'ya gönderilerek tutukluluk ve yargılanma dönemlerini burada geçirmişlerdir. Her ne kadar yargılamaların sonrasında adada Deniz Kuvvetlerinin varlığı uzun yıllar devam etmişse de Yassıada'nın uyandırdığı intiba, bu çizgide olamamış ve ilk haline geri dönmüştür. Dolayısıyla Yassıada

[114] Samet Ağaoğlu, *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, haz. Gülay Sarıçoban, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 127.

denildiğinde akla halen tarihsel etiketiyle uyumlu olarak ve 27 Mayıs bağlamından hareketle hapishane, darbe, Demokrat Parti gelmektedir. Bu algıyı yıkmak gayesiyle son 14 yıldır "*Demokrasi ve Özgürlükler Adası*" olarak adlandırılan ve müze-ada haline getirilen ada, ziyaret edenlerin dikkatini çekecek bir mahiyette demokrasinin ve özgürlüğün kıymetini öne çıkaracak şekilde düzenlenmiştir. Kurulan müzelerin yanı sıra Demokrat Parti'nin inşa ettiği ve 27 Mayıs sonrasında mahkeme salonuna dönüştürülen spor salonunun aslına uygun olarak mahkeme salonu halinde ve yargılayanlar ile yargılananların bal mumu heykelleriyle dizayn edilmesi de oldukça etkilidir. Bu yapılanmalar ziyaretçilerin o günleri öğrenmeleri ve darbenin olumsuzluğunu hissedebilmeleri açısından takdire şayandır. Öte yandan adanın isminde yapılan değişiklik, toplumda 27 Mayıs'ın zaman içinde daha az hatırlanmasına yol açabileceği endişesini yaratmaktadır. Bu bağlamda 1960 ve 1961 süreçlerinde adada yaşanan olumsuzlukların unutulmaması; siyasete, demokrasiye, hürriyete ve dahi Yassıada'nın 1950'li yıllarda gözle görülür mahiyette iyileştirilmesine vurulan darbenin hatırdan çıkmaması adına, "adanın isminin olduğu gibi yaşatılması tercih edilmeliydi" düşüncesi akıllara gelmektedir. Yanı sıra Yassıada'nın 1950'lerdeki görünümüne kavuşmasında önemli rol oynayan Demokrat Parti döneminin Deniz Kuvvetleri Komutanı ve müteakiben Giresun Milletvekili Oramiral Sadık Altuncan'ın adının yaşatıldığı ada kütüphanesinin (2024'te gidilen adada kütüphanedeki ismin yanlışlıkla "*Sadık Altıcan*" olarak yazıldığı görülmüştür) kaynak açısından daha geliştirilmesi ve her yıl 27 Mayıs günlerinde, darbenin yıldönümü dolayısıyla burada bir darbe çalıştayı düzenlenmesi yerinde olacaktır. Böylece Yassıada'nın 27 Mayıs'la ilgili gelişmelerindeki mevcut farklı anlatımlara da açıklık getirilecektir. Zira neredeyse herkesin bilgi sahibi olduğunu düşündüğü Yassıada'ya dair tutarsızlıklar, bu doğrultuda bazı soruların doğmasına sebep olmaktadır. Örneğin partililerin kalacağı yerin Yassıada olmasına ne zaman ve kim/ler tarafından karar verilmiştir? Bu kararı Gürsel'in 27 Mayıs günü alıvermiş olması ne kadar doğruyu yansıtmaktadır? Gürsel'in Kara Kuvvetleri Komutanı olmasını sağlayan Ethem Menderes'in adaya 27 Mayıs öncesinde yeni koğuşların eklenmesi için emir verdiği bilgisi parti içi muhalefetle ilgili bir söylem midir yoksa doğruyu yansıtmakta mıdır? Bunlardan ayrı adaya nakillerin ne zaman başladığına dair hatıralarda ve süreli yayınlarda verilen bilgilerdeki farklılıklar da dikkat çekmektedir. Ancak 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gece bu hareketliliğin başladığı bilgisi nettir. Öyle ise 27 Mayıs'ta Gürsel'in verdiği emir doğrultusunda hemen planlama yapılmış, gerek öğrencilerin adadan taşınması gerekse koğuşların hazırlanması için çok hızlı davranılmış olması gerekir. Bu durumda akla darbede Deniz Kuvvetlerinin ne kadar etkin olduğu sorusu gelmelidir. Nitekim 27 Mayıs'ta ön tarafta dikkat çekmeyen ve hatıralara bakıldığında tepki toplamamak adına komiteye alınıveren iki subayının haricinde darbede rolü neredeyse olmayan Deniz Kuvvetlerinden habersiz Yassıada ile ilgili plan yapabilmek gerçekçi değildir. O halde soru Denizcilerin eğitim yuvalarının bu şekilde birden cezaevine dönüştürülmesinin ne kadar doğru olduğu yönünde olmalıdır. Yoksa Denizcilere emrivaki mi yapılmıştır? Değilse öne çıkan isimlerin haricinde 27 Mayıs'la ilgili başka isimlere mi yoğunlaşmak gerekmektedir? Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Fahri Korutürk'ün darbeyle ilgili bağlantısı bilinmemekle birlikte 27 Mayıs sonrasında görevini sürdürdüğü görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı'na Sarper'in ardından düşünülen ikinci isim olması da kendisinin Milli Birlik Komitesi'yle arasında sorun olmadığının işaretidir ki böyle bir dönemde Moskova Büyükelçiliğine getirilmesi iki yabancı dil bilmesiyle izah edilemeyecek kadar mühimdir.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Selma Göktürk Çetinkaya (Doç. Dr.)
[1] Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Bilecik, Türkiye
0000-0001-6828-1679 selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr

Kaynakça | References

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR.MKT), 523/9.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 5/20.

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A. HUS), 279/150.

Zaptiye Nezareti Evrakı (ZB), 354/60.

ZB, 626/7.

ZB, 626/13.

Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu (30.1.0.0), 58.357.8.

Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı Evrakı Kataloğu (30.11.1.0), 274.4.6.

30.11.1.0, 274.4.7.

30.11.1.0,286.18.1.

30.11.1.0,294.11.2.

Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı Kataloğu (30.18.1.2), 117.74.6.

30.18.1.2, 120.72.6.

30.18.1.2, 125.30.17.

30.18.1.2, 155.4.18.

30.18.1.2, 153.58.18.

2. Resmi Yayınlar

"Yer Adının Değiştirilmesine Dair Karar", *Resmi Gazete*, 14 Aralık 2013, S. 28851

TBMM Albümü (1920-2010), C. 4, ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Yayınları, Ankara, 2010.

Yassıada Broşürü, Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul 1960.

3. Süreli Yayınlar[115],

Akis

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

The Times

Vatan

4. Hatıralar ve Araştırma Eserleri

Ağaoğlu, Samet: *Arkadaşım Menderes-İpin Gölgesindeki Günler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.*,

Ağaoğlu, Samet: *Marmara'da Bir Ada, 2. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2024.*,

Ağaoğlu, Samet: *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri, haz. Gülay Sarıçoban, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.*,

Arcayürek, Cüneyt: *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984.*,

Arslan, Zehra: "27 Mayıs'tan Yassıada'ya...", *Parlamenter, S. 2, Haziran 2021, s. 18-23.*,

[115] Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Aydemir, Şevket Süreyya: *Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.*,

Aytekin, Mehmet Emin: *İhtilal Çıkmazı, Dünya Matbaası, İstanbul 1967*,

Başgil, Ali Fuad: *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, 4. Baskı, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2017*,

Beriş, Hamit Emrah: *Millî İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe-27 Mayıs 1960, TBMM Yayınları, Ankara 2022*,

Bezirgan Tanış, Bengi: "Karanlık Geçmişten Karanlık Mirasa: Yassıada ve Robben Adası'nda Hafıza Mekânlarının İnşası", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, C. 25, S. 2, Nisan 2022, s. 169-187.*,

Çelikoğlu, Adnan: *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası, haz. Ergin Konuksever, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021.*,

Çıracıoğlu, Vecdi: *27 Mayıs Milli Birlik Komitesi Üyesi 14'lerden Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan'ın Devrim Anıları, Scala Yayıncılık, İstanbul 2019.*,

Çoker, Fahri: *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler, Deniz K.K.lığı Karargah Basımevi, Ankara 1994.*,

Çoker, Fahri: *Deniz Harp Okulumuz, Deniz Basımevi, İstanbul 2013.*,

Daver, Abidin: "Denizde Türkler", *Cumhuriyet, 9 Ocak 1939, s. 2.*,

Demirbilek, Sinan: *Demokrat Partililerin Anılarında Yassıada, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama Yayınevi, Uşak 2012.*,

Dilligil, Turhan: *İmralı'da Üç Mezar, Dem Yayınları, İstanbul 1988.*,

Eker, Kemal: "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Kuruluşundan (1 Temmuz 1949) 11 Eylül 2001 Tarihine Kadar Bahriyemizin Teşkilatlanması", *Türk Denizcilik Tarihi ve Bahriye Teşkilatı, edt. Demet Cansız, Murat Açmuz, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2023, s. 261-297.*,

Ekşi, Rasim, *Yassıada Çığlığı, 27 Mayıs Darbesi ve İdam Edilen Hasan Polatkan'ın Savunması, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2005.*,

Erkanlı, Orhan: *Askeri Demokrasi 1960-1980, Güneş Yayınları, İstanbul 1987.*,

Ertürk, Yaşar: "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Darbe Sürecinde Silahlı Kuvvetler İçindeki Bölünme ve Rekabet", *Türk Dünyası Araştırmaları, C. 134, S. 264, Mayıs-Haziran 2023, 1-42.*,

Fersoy, Orhan Cemal: *Devlet ve Hizmet Adamı Fatin Rüştü Zorlu, Hun Yayınları, İstanbul, 1979.*,

Gülen, Nejat: *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005.*,

Gündeş, Osman Nuri: *İhtilallerin ve Anarşinin Yakın Tanığı, VPA Grup Basım Yayım, İstanbul 2010.*,

Güryay, Tarık: *Bir İktidar Yargılanıyor, Cem Yayınevi, İstanbul 1971.*,

Işın, Bülent: *Cumhuriyet Bahriyesi Kronolojisi 1923-2005, Deniz Basımevi, İstanbul 2006.*,

İpekçi, Abdi- Coşar, Ömer Sami: *İhtilalin İçyüzü, Uygun Yayınevi, İstanbul 1965.*,

Kirişçioğlu, Nusret: *Yassıada Kumandanına Cevap, Baha Matbaası, İstanbul 1971.*,

Koç, Rasim: İdam *Sehpasındaki Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Ötüken Neşriyat İstanbul, 2010.*,

Kuban, Zeynep-Ozar, Yiğit: "Issız Adalar: Yassıada-Sivriada", *Toplumsal Tarih, S. 269, Mayıs 2016, s. 15-20.*,

Küçük, Sami: *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekatı, Mikado Yayınları, İstanbul 2008.*,

Metel, Raşit: *Türk Denizaltıcılık Tarihi, Deniz Basımevi, İstanbul 1960.*,

Nadi, Nadir: *27 Mayıs'tan 12 Mart'a, Sinan Yayınları, İstanbul 1971.*,

Nalbant, Tamer: *Demokrat Parti Döneminde Ordu-İktidar İlişkileri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019.*,

Orhon, Orhan Seyfi: "Yassıada'da Bir Saat!", *27 Mayıs Askeri Darbesinde Gerçeği Savunan Yazarlar ve Yazıları, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1996, s. 62-63.*,

Özdağ, Ümit: *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul 2004.*,

Öymen, Altan: *Umutlar ve İdamlar 1960-1961, Doğan Kitap, İstanbul 2018.*,

Öztürk, Hikmet: *Fahri S. Korutürk, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara 2006.*,

Perin, Mithat: *Menderes'i Kim Astırdı?, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1995.*,

Seyhan, Dündar: *Gölgedeki Adam, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.*,

Ulay, Sıtkı: *Harbiye Silah Başına, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1968.*,

Ünlü, Rasim: "Cumhuriyet Döneminde Türk Denizcilik Eğitimi", *Türk Denizcilik Tarihi, C. 2, ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, Deniz Basımevi, İstanbul 2009, s. 285-297.*,

5. İnternet Kaynakları

İzzeddin Çalışlar, "Sir Bulwer'ı Google'lamak", (Çevrimiçi) https://adalidergisi.com/tum-sayilar/2022/haziran-sayi-204/sir-bulweri-googlelamak/ Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 199–220

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1582984

Başvuru | Submitted 11.11.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 19.11.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 22.03.2025
Kabul | Accepted 25.03.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Sanayi'den İnas Sultanî'ye: Aksaray İnas Sanayi Mektebi ve Selçuk Sultanîsi

From Girls' Industrial (Sanayi) to Imperial (Sultanî) School: Aksaray Girls' Industrial School and Selçuk Sultanî

Fatih Gürcan [1]

[1] İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz Tanzimat sonrası dönemde, kız eğitimine de önem verilmesiyle beraber, Dârülmuallimât ve inas rüşdiyeleri açılmıştır. Ancak günümüzdeki ortaokul seviyesine denk sayılabilecek olan rüşdiyeler ile yüksekokul seviyesine muadil bulunan Dârülmuallimât arasında, eğitim-öğretime köprü oluşturacak lise seviyesinde yeni okulların kurulması, bir ihtiyaç haline dönüşmüştür. Bu ihtiyacı karşılamak için, ilk kez başkent İstanbul'da Yedikule İnas Sanayi Mektebi kurulmuştur. Bu girişimin ardından açılan ve bu çalışmanın odak noktasını teşkil eden Aksaray Nehari İnas Sanayi Mektebi ile onun ardılı olan Selçuk Hatun İnas Sultanîsi çalışmada tetkik edilmiştir. Bu mektep İstanbul'un tarihi merkezi olan Suriçi'nde yer alan bir kız okuludur. Araştırmamızda bu okulun takip ettiği müfredat, gösterdiği gelişim ve öğrenci profili ele alınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte okulun tarihi önemi araştırılıp değerlendirilmiştir.

Abstract In the post-Tanzimat era, with increasing emphasis on girls' education, institutions such as the Dârülmuallimât (Teacher Training Schools for Women) and inas rüşdiyeleri (secondary schools for girls) were established. However, a gap remained between these secondary schools - equivalent to today's middle schools - and the higher education level represented by the Dârülmuallimât. This gap created a need for the establishment of new schools at the high school level to serve as an educational bridge. To meet this need, the first girls' industrial school, the Yedikule Girls' Industrial School (Yedikule İnas Sanayi Mektebi), was founded in the capital, Istanbul. This study focuses on one of the subsequent institutions, the Aksaray Girls' Industrial Day School (Aksaray Nehari İnas Sanayi Mektebi), and its successor, the Selçuk Hatun Girls' Sultanî (Imperial) school (Selçuk Hatun İnas Sultanîsi). Located in Istanbul's historic walled city (Suriçi), this school served as an important institution for girls' education. The study examines the curriculum followed by the school, its institutional development, and the student profile. Within this framework, the historical significance of the school in the transition from the Ottoman Empire to the Republic is analyzed and evaluated.

Anahtar Kelimeler Kız Eğitimi · Orta Öğretim · Tanzimat · Osmanlı Devleti · Selçuk İnas Sultanîsi

Keywords Girls' Education · Secondary Education · Tanzimat · Ottoman Empire · Selçuk Girls' (İnas) Sultanî (Imperial School)

Atıf | Citation: Gürcan, Fatih. "From Girls' Industrial (Sanayi) to Imperial (Sultanî) School: Aksaray Girls' Industrial School and Selçuk Sultanî." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 199-220. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1582984

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Gürcan, F.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Fatih Gürcan gurcanfatih@gmail.com

Extended Summary

The Tanzimat Edict represents a significant turning point in the history of the Ottoman Empire. The Westernization efforts initiated under Sultan Mahmud II evolved into a broader process of institutional reform with the proclamation of the Tanzimat Edict, leading to profound transformations across the empire's political and bureaucratic structures. Educational institutions were naturally influenced by this wave of reform, and new schools and institutes were established in line with the spirit of Tanzimat. This reform process, which began with the founding of secondary schools - *Rüşdiyes* - in honour of Mustafa Reşid Pasha, often referred to as the "father of Tanzimat," gradually expanded to encompass institutions at other educational levels. In 1868, the Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi (Lycée Impérial Ottoman de Galata-Serai) was founded with the status of a college, and in 1869, during the tenure of Safvet Pasha as Minister of Education, the Regulation on Public Education (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi) was issued, laying the legal foundation for the Tanzimat-era educational system.

When we examine the educational institutions established during the Tanzimat period of the Ottoman Empire, we observe a structured system comprising Sıbyan (Ibtidaî) Schools equivalent to primary schools, Rüşdiye Schools (both civil and military) corresponding to secondary schools, İdadî Schools equivalent to high schools, Sultanîes functioning at the level of colleges, and Mekteb-i Âli institutions comparable to academies or higher education institutions. These schools were developed and operated in accordance with the regulations introduced during the Tanzimat era. Students were educated within a framework aligned with the new systemic and bureaucratic vision of the state. However, the success of the Ottoman Empire in implementing this educational model can be assessed from two distinct perspectives. On the one hand, in terms of the quality of education and the calibre of students, these institutions were remarkably successful in cultivating an elite class. Indeed, many individuals educated in these schools played influential roles in the late Ottoman political sphere and were instrumental in both the dissolution of the empire and the founding of the Republic of Türkiye. On the other hand, when evaluated in terms of the proliferation and accessibility of these schools to the broader population, it appears that the intended level of success in widespread educational dissemination was not fully realized.

In terms of the gradual structuring and diversification of the Ottoman educational system, the Tanzimat period marks a significant phase of development. One of the notable outcomes of this diversification was the increasing emphasis on girls' education. The first step in this process was the establishment of Girls' (İnas) Rüşdiye Schools, which provided education at the equivalent of a lower secondary level. This was followed by the foundation of the Dârülmuallimât (Teacher Training School for Women), designed to train female teachers. However, the absence of secondary schools at the high school level between these two institutions created a noticeable gap in the education of girls.

As the number of Girls' Rüşdiyes expanded and student enrollment rose, the Ottoman Empire began to accelerate its efforts to establish high school-level educational institutions for girls. In this regard, France once again served as a model. Influenced by the educational reforms implemented under the French Minister of National Education Jules Ferry in 1881 and 1882, the Ottoman Empire issued a regulation on girls' education during the tenure of Münif Pasha as Minister of Education, thereby initiating a new phase in the institutionalisation of female education.

The Ottoman Empire adopted a pragmatic and functional approach to girls' education, integrating both vocational and academic elements within the curriculum. These schools were designed not only to enhance the vocational skills of female students but also to educate them as individuals who were compatible with the socio-cultural fabric of Ottoman society at the time. For this reason, a careful balance between vocational/technical training and academic instruction was established in the curriculum.

The Yedikule Girls' Industrial School emerged as the pioneer of this new educational model. The hybrid structure of its curriculum prompted debates regarding the school's institutional classification and the ministry to which it should be affiliated. Initially established in 1869 under the authority of the Ministry of Trade, the school was later transferred to the Ministry of Education in 1877. Surpassing expectations, the school quickly gained a reputation for success and became an educational hub attracting many female students. However, its geographical location - on the southern periphery of Istanbul - eventually undermined its sustainability. Over time, this remoteness reduced its accessibility and led to a gradual decline in its appeal.

This school was succeeded by the Aksaray İnas Nehari Sanayi Mektebi (*Aksaray Industrial Day School for Girls*), which was established in a far more central and accessible location within the city. Its primary advantage lay in its

convenient urban setting and the boarding education it provided. The presence of a nearby secondary-level model school further enhanced its attractiveness, effectively transforming it into an educational hub for female students. Opened during the reign of Sultan Abdülhamid II, the institution steadily expanded and improved its educational quality over time. Following the declaration of the Second Constitutional Monarchy in 1908, and similar to other *idadî*-level institutions, the Aksaray İnas Sanayi Mektebi was elevated to the status of a "Sultanî", effectively becoming an imperial college for girls. This new status led to the establishment of an *iptidaî* (elementary) section within the school to ease the transition from Rüşdiye-level education. Moreover, the institution gained access to privileges reserved for Sultanî schools, including expanded resources and institutional prestige. At this point, the school was renamed in honor of Selçuk Hatun, a prominent member of the Ottoman dynasty during the reign of Mehmed II (the Conqueror). The choice of name reflected both the historical legacy of Selçuk Hatun - who had charitable foundations (*vakıf*s) in the region - and the connotation of the term *Sultanî*, thus reinforcing the school's imperial character.

In 1922, the school was relocated from its original site in Horhor, Aksaray, to the Derviş Pasha Mansion in Fındıkzade. This new building, constructed after a fire, entailed considerable costs but was better suited to meet the institution's growing needs. Despite the challenges of the late imperial period, the school not only maintained its operations but also successfully transitioned into the Republican era. Following the establishment of the Republic, the institution was renamed Selçuk Hatun Sanayi Mektebi (Selçuk Hatun Industrial School). Specializing in art and vocational education during the early Republican period, the school notably engaged in international teacher exchanges, sending and hosting educators from abroad. This sustained adaptability and commitment to modernization enabled the school to survive into the present day.

Giriş

Osmanlı eğitim sistemi tıpkı imparatorluğun geneli gibi 600 yıllık süreç içerisinde birkaç kez dönüşüme uğrayan, bir entelektüel mekanizmadır. Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi dönemlerinde göçebe olarak yaşayan Kayı Yörükleri için eğitim, geleneksel Oğuz Töresinin, büyüklerin rol model rolünü üstlendikleri ve genç kuşaklara aktardıkları bir kültürel birikimdi. Akademik bir sınıf/oda sistematiği olmayan bu eğitim, buna karşın "İrfan" (Fr. La Sagesse, Yun. Sophia) kazandırma bakımından son derece gelişmiş bir düzeyi temsil ediyordu. Osmanlılar, bu süreçten sonra Orhan Gazi döneminde İznik'te açılan ilk medreseyle klasik anlamdaki akademik sistemlerine geçmişlerdi[1]. Medreselerde kadın eğitimi bulunmuyordu; ancak medrese öncesi temel eğitim kurumu olan sıbyan mekteplerinde kız öğrencilere de dört işlem ve okuma yazma öğretimi verilmekteydi. Buna karşın Osmanlı'nın klasik dönem okullarını sadece medreseler ile sınırlamak doğru değildir. Saray eğitimi ayrı bir mekanizma olarak devlete yetişmiş insan gücü temin etmekteydi. Enderun, sarayın en iç kısmında yer almakta ve buradan yetişen isimler yönetici olarak devlette istihdam edilmekteydi. Enderun'a benzeyen bir başka saray okulu ise haremdi. Padişah ve saltanat ailesinin özel yaşam alanını kapsayan Harem, okul hüviyetine de haizdi ve cariye olarak hareme dâhil edilen kızlar, gözde, ikbal ve hasekilikten sonra imparatorlukta bir kadının ulaşabileceği en üst makam olan valide sultanlığa kadar ulaşabilmekteydiler[2]. Haremde ayrıca bir tür öğretmen görevi üstlenen kalfalar bulunmaktaydı. Kalfalar, aynı zamanda valide sultanların musahipleri gibi görev yapmaktaydılar.

Devletin XIX. yüzyıldaki büyük transformasyonla beraber hemen her alanda batılılaşması ve Avrupa'ya entegre olma çabası doğal olarak eğitim kurumlarına da sirayet etmişti. Sultan II. Mahmud devrinden itibaren bir tür vakıf statüsünde olmakla beraber kız sıbyan mekteplerinin açıldığı görülmektedir. Bu tür mektepler, maarifperver bir padişah olarak bilinen II. Mahmud tarafından desteklenmiştir[3]. Sultan II. Mahmud Nefs-i İstanbul olarak bilinen tarihi yarımadadan başlayarak Kavaklar olarak bilinen Rumeli ve Anadolu Kavağı'na kadar, İstanbul Boğazı hattında bulunan köy ve mahallelerdeki mekteplerin açılmasını desteklemişti. Bu amaçla Müslüman, Hıristiyan ve Musevi ayrımı yapmaksızın, erkek ve kız mektepleri muallim ve kalfalarının miktarına göre Sultan II. Mahmud tarafından okullara mali yardımda (ihsan-ı şahane) bulunulmuştu. Kız eğitimi için kurulan Sultan Mahmud'un yardımda bulunduğu okullar arasında Davud Paşa İskelesi yakınında bulunan Kamer Hatun Sıbyan Mektebi[4], Üsküdar-Bulgurlu Nisa Mektebi, Evliya Hoca Mahallesi Hatunlar Mektebi[5] yer almaktaydı. Bu okulda genellikle bir hoca ve bir de kalfa efendi istihdam olunmaktaydı. Açılan okulların bir kısmı Beyhan Sultan Mektebi'nde olduğu gibi, saltanat ailesine mensup kadınlara ait yalı ve saraylarının yanına inşa edilmişti[6].

Sıbyan mektebi seviyesinde, arşivdeki tespitimize göre kız mekteplerine ait ilk kayda yine başkent İstanbul'da rastlanılmıştır. 24 Zilhicce 1230/27 Kasım 1815 tarihli bir belgede, Kumkapı'da Serrac (Saraç) İshak Mahallesi'nde Hatice Hanım Vakfı'ndan olan kız mektebinin hocası Hatice Hanım'ın vefatı üzerine, vazifesinin Ayşe Hanım'a tevcihi ve yedine berat itası verildiği not edilmekteydi[7]. Bu dönemde taşrada, özellikle Kur'ân-

[1] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,* Ankara, 2019, s. 61-63.

[2] Mehmet İpşirli, "Harem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. XVI, İstanbul, 1997, s. 135-138.

[3] Ahmet Vurgun, "19. Yüzyıl Türkiye'sinde Eğitimde Modernleşme Atağı: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde Eğitime Bakış", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum,* Ankara, 2024, s. 185-208.

[4] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)*, 106/20 (21 Rebiülahir 1247/29 Eylül 1831).

[5] *BOA, TSMA,* 107/2 (28 Rebiülahir 1247/6 Ekim 1831).

[6] Beşiktaş-Arnavutköy'de Çifte Saraylar olarak bilinen Beyhan Sultan Yalısı'nın bitişiğine bir mektep inşa edilmişti. *BOA, TSMA*, 106/19 (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832).

[7] *BOA, Cevdet Maarif (C. MF)*, 7/34.

ı Kerîm eğitimi için sıbyan mekteplerinin ve kız öğrencilerin varlığı bilinmektedir; ancak bu mekteplerin faaliyetleri merkezi idarenin tahsisatı ile değil, yerel vakıfların katkılarıyla gerçekleşmekteydi.

Osmanlılarda sıbyan mektebi sonrası rüşdiye eğitimi Tanzimat'tan sonra ortaya çıkmış bir kavramdır. Sıbyan mekteplerinde temel hedef okuma-yazma ve basit işlem yeteneği olduğundan bu okullardaki muallimler/muallimelerde herhangi teknik bir ihtisaslaşma söz konusu değildi. Zaten sıbyan mekteplerinin Maarif Nizamnamesi oluşana kadar resmi bir statüleri yoktu ve tamamen kuruldukları bölgenin, kendine özgü ihtiyaçları kapsamında eğitim vermekteydiler. 1847'de Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğünde[8] kurulan Rüşdiye mekteplerinin tesisi aslında orta öğretim seviyesinde Batılı tarzda insan yetiştirme usulünün ilk adımıydı. Bu okulların açılması için öncelikle komisyon oluşturulmuş hatta okulların kendisinden evvel Mekatib-i Rüşdiye Nezareti ihdas edilmişti. Ancak bu nezareti gerçek anlamda bir bakanlık olarak tanımlamak zordur. Zira bu nezaret, aslında Bab-ı Meşihat'a ve Evkâf-ı Hümâyun Nezaretine bağlı olduğu için otonom şekilde hareket etme yetisine sahip değildi. Bu iki kurum geleneksel eğitim anlayışını temsil eden müesseseler oldukları için aslında nezaretin varlığı eğitimdeki bu yenileşmeyi tam yansıtmıyordu.

1847'de Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti, Mekatib-i Umumiye Nezareti'ne dönüştürülmüştü[9]. Bu sadece bir isim değişikliği değil aynı zamanda bir mekanizma değişikliğiydi. Yeni müessese, Bab-ı Meşihat'a ve Evkâf-ı Hümâyun'dan bağımsız bir nezaret idi. Vakainüvis Esad Efendi[10] bu kurumun başına getirilmişti[11]. Aynı yıl rüşdiye mektepleri, Mustafa Reşid Paşa'nın sadaret makamında bulunduğu sırada faaliyete geçmiş ve ilk rüşdiye mektepleri toplamda beş adet olmak üzere İstanbul'da açılmıştı. Bu mekteplerden en popüleri ve ilk açılmış olanı Davudpaşa İskelesi civarında kurulan Naz Perver Kadın Rüşdiyesi idi. Davudpaşa Medresesi'nden farklı bir kurumsal kimliğe sahip olan ve bu kurumdan yaklaşık 850 metre uzaklıkta yer alan Naz Perver Kadın Mektebi, sıbyan mektebi olarak kurulduktan sonra 1847'de bir rüşdiye'ye dönüşmüştü. Dolayısıyla ilk rüşdiye olarak Davudpaşa Rüşdiyesi yerine Davudpaşa semtinde yer alan Naz Perver Kadın Rüşdiye Mektebi tabirini tercih etmek daha doğru olacaktır. Okula yoğun bir ilgi olmasından ötürü 1848'de altı bin kuruş ek ödenekle binanın kapasitesinin artırılması ve ek derslik yapılması Maarif-i Umumiye Meclisi'nce kararlaştırılmıştı[12].

1. Tanzimat Okulları

Osmanlı Devleti'nde lise seviyesinde Batılı tarzda eğitim veren iki kurum türü bulunmaktaydı. Bunlardan biri idadîler, diğeri ise sultanîler idi. Sultanîlerin ortaya çıkışında, Tanzimat'ın getirdiği yenileşme arzusunun büyük etkisi bulunmaktaydı. Tanzimat'ın kurucu babaları olan, Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa, Fuad Paşa gibi isimler üç nedenden ötürü "Sultanî" kurumunun teessüs etmesinden yanaydılar.

[8] Rüşdiye ismi Mustafa Reşid Paşa'ya ithafen Reşid Paşa'nın okulları anlamına gelmektedir.

[9] Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul, 2007, s. 58-71.

[10] Sultan II. Mahmud döneminin en önemli tarihçi ve devlet adamlarından biri olan Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Rumeli Kazaskerliği'ne kadar yükselmiş bir ilmiye mensubu, vakainüvis, Takvim-i Vekayi'nin sorumlu nazırı olduğu gibi, Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi'ni, Üss-i Zafer'i ve Teşrifat-ı Kadime gibi önemli eserleri ele almıştı. Ziya Yılmazer, Esad Efendi, "Sahaflar Şeyhizâde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. XI, İstanbul, 1995, s. 341-345.

[11] Osman Nuri Engin, *Türk Maarif Tarihi*, C. II, İstanbul, 1977, s. 441.

[12] Davudpaşa'da açılan Naz Perver Kadın Mektebi'nin ilk açılan rüşdiye olduğu 21 Cemâziyelâhir 1246/25 Mayıs 1848 tarihli belgede şu şekilde belirtilmişti: "Bu defa Dersaadet'te küşad olunan beş aded rüşdiye mekteplerinin birisi Davudpaşa İskelesi civarında kain Naz Perver Kadın Mektebi olup, mekteb-i mezbur diğer mekteplerden evvel rüşdiye ittihaz kılınmış olduğundan saye-i maarifvaye-i hazret-i şahane usul-i talim ve taallümleri yoluna girerek etfal-i mevcuda birkaç mah zarfında bir iki senelik malumat zarfında meleke kesb etmiş olduklarına binaen rüşdiye mekteplerinin kavaid-i umumiyesi cümlenin malumu olarak mekteb-i mezbure yüzden mütecaviz şakird tecemmu' etmiş ise mektebin tecemmu olduğundan bir dershane ilavesi lazım gelmiş olduğundan meclis marifetiyle bir aded dershane inşa ve münhedim olan di(u)varlarıyla bazı muhtaç olan mahalleri dahi bi'licab tamir ve inşa olunarak merbut defter mucebincecem'anmesarifi altı bin guruşbal'i olmuş ve meblağ-ı mezburenin itası meclisce tezekkür ve tensip kılınmış olmağla ol babda emr-ü ferman hazret-i veliyy'ül emrindir" *BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH.)*, 175/9411.

Tanzimat'ın öncü devlet adamlarının yükselişlerinde bir başka deyimle devlette umur görmelerinde en büyük katkıyı sağlayan husus, bu kimselerin yabancı dile olan vukufiyetleriydi. 1821'deki Yunan İsyanı'nın sonrasında, o döneme dek Rumların kontrolünde olan tercüme faaliyetlerine yönelik devletin bakışı değişmişti. Bâb-ı Âli tercüme odasında artık Türk kökenlilerin istihdam edilmesinin zorunluluğu, dil bilen yeni bir elit kitle oluşmasına sebep olmuştu. Bu bürokratlar Viyana, Paris, Londra ve Berlin gibi sefaretlerde görev alarak Osmanlı hariciyesi içinde yükselmişlerdi. Dolayısıyla Tanzimat'ın kurucu kadrosunda yer alan isimler, devlet kademelerinde yükselmede dil bilmenin anahtar bir rol oynadığının farkındaydılar.

Tanzimat'ın öncü devlet adamlarının sultanîlerden bir diğer beklentisi, bu okullardan mezun olan kimselerin devlette hemen görev alabilecek niteliğe sahip olmalarıydı. Sultanîler, teknik olarak bir orta öğretim kurumu olsalar bile aslında gayet nitelikli mezunlar veren okullar olmaları nedeniyle bu mekteplerin mezunlarını doğrudan kamuda istihdam etmek mümkündü. Bu bakımdan Mekteb-i Sultanî ihdas edilirken sadece yükseköğretime öğrenci hazırlayan bir okul olarak tanzim edilmemiş, aynı zamanda bu okuldan mezun olan öğrencilerin devlette memur olarak hizmet edilebilecek yeterlilikte vasıflara sahip olması hedeflenmişti[13].

Tanzimat'ın üçüncü ve ana hedefi ise "anasır-ı muhtelifeyi" aynı çatı altında birleştirmekti. Sultanîler, normal bir lisenin temel gayelerinden biri olan yerel şartlara en uygun şekilde eğitim vermek ilkesinin üzerinde iddialı ve ideolojik hedeflere sahip okullardı. Sultanîlerin temel amacı Osmanlıcılık akımını kültürel anlamda yaymak ve özellikle imparatorluğun seçkin bireyleri olacak gençlerin alacakları eğitimle, Osmanlıcılık ideolojisine uygun bir düşünce yapısına yönelmelerini sağlamaktı. Aslında milliyetçilik akımının bu kadar güçlü olduğu bir dönemde üstelik Osmanlı bünyesinde asırlardır farklı kompartımanlarda bulunan ve kendi dini inançlarına göre sınıflandırılan anasır-ı muhtelifenin çocuklarının bir arada eğitim alarak ortak Osmanlı vatandaşlığı paydasında birleştirme çabası, bir tür ütopyaydı. Eğer gerçekçi düşünülürse bu çabanın başarıya ulaşma ihtimali düşüktü. Yine de Tanzimat'ın iki önemli ismi Âli Paşa ve Fuad Paşa bu projeye inanmışlar ve Mekteb-i Sultanî'yi kurmuşlardı[14].

Daha sonra kurulacak olan sultanîlere bir numune olan Mekteb-i Sultanî, aslında kendine ait öncülleri olan bir okuldu. Sultan II. Mahmud devrinde okulun binasının bulunduğu alanda Galatasaray Tıbbiyesi kurulmuş ve bu okulda Fransızca eğitime ilk defa teşebbüs edilmişti. Bu girişim başarılı bir şekilde seyrederken 1848'de çıkan yangın mektebin faaliyetlerinin akim kalmasına neden olmuştu[15]. Sultanî uygulamasının ikinci öncü adımı Mekteb-i Osmânî'ydi[16]. Yetenekli gençler İstanbul'dan Paris'teki Grenelle semtine bağlı Violet Sokakta yer alan bu okula[17] gönderilmişti. Ancak aylık 600 Osmanlı lirası gibi devasa boyuttaki maliyeti nedeniyle okul varlığını devam ettirememiş ve kapanmak zorunda kalmıştı. Bu okulun faaliyetlerinin Bâb-ı Âli ile eş güdüm içerisinde gerçekleşmesi Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu ve Paris Büyükelçisi Mehmed Cemil vasıtasıyla sağlanmıştı[18].

Mekteb-i Osmanî deneyiminin hemen ardından, Sultan Abdülaziz'in Fransa seyahati sonrasında, Mekteb-i Sultanî'nin kurulması kararlaştırılmıştı. Sultan Abdülaziz'i bu kararını alırken büyük ölçüde Fransız İmparatoru III. Napolyon (Napoleon)'un teşviklerinden etkilenmişti. III. Napolyon'un meşhur eğitim bakanı (Ministre de l'instruction publique) Victor Duruy, 10 Nisan 1867'de bir ilköğretim kanunu yayınlamıştı. Bu yasa ile

[13] Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultanî-Galatasaray Lisesi Kuruluş*, İstanbul, 2018, s. 31-38.

[14] Mekteb-i Sultani açılırken Âli ve Fuad Paşalar Fransa'daki Collège de France örneğini benimsemişlerdi. Vefa O. Semenderoğlu, Osman Tanburacı, *Dünden Bugüne Galatasaray*, İstanbul, 1997, s. 38-41.

[15] Yeşim Işıl Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi*, İstanbul, 2017, s. 88-96.

[16] Tuğçem Tirfil, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultaniler*, İstanbul, 2022, s. 116-117.

[17] Mekteb-i Osmânî, gerek Müslüman gerek gayrimüslim Osmanlı tebaasına mensup gençlerin Paris'te dâhil oldukları bir okuldu. Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu olan Mehmet Cemil Bey'in ve Fransa Maarif Nâzırı R. Rauland'ın ortaklaşa fikri olan bu okul, Mekteb-i Sultani'nin öncülü konumunda Fransızca eğitim veren bir mektepti. Halil İbrahim Çelik, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dil Eğitimi (Paris Mekteb-i Osmânîsi Örneği)", *Her Yönüyle Yabancı Dil Üzerine Araştırmalar III*, Konya, 2018, s. 89-101.

[18] *Batı'ya Açılan Pencere Galatasaray Lisesi'nin 150. Yılı 1868-2018*, ed. İzzeddin Çalışlar, İstanbul, 2018, s. 98-104.

Fransız eğitim sisteminde özellikle dezavantajlı grupların ön plana çıkması hedeflenmişti. Başta Fuad ve Âli paşalar olmak üzere Osmanlı devlet adamları, Duruy ile iletişime geçmişler ve yapılan hazırlıklar neticesinde 1 Eylül 1868'de Mekteb-i Sultanî kurulmuştu[19]. Mekteb-i Sultanî'nin ilk müdürü olarak Mösyö De Salve'nin seçilmesi, bizzat Victor Duruy'un tercihidir. Kuruluş yıllarında bu mektep üzerinde ciddi ölçüde Fransız etkisi bulunmaktaydı. Özellikle 1870-1871 Fransa-Prusya Harbi'nde Fransa'nın mağlup olmasıyla Fransa'nın Osmanlı üzerindeki tesir gücü azalmıştı. Bunun bir sonucu olarak Mekteb-i Sultanî üzerindeki Fransız nüfuzu da azalmış ve Ali Suavi, bu okula atanan ilk Türk kökenli müdür olmuştu[20].

1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hazırlanmasında ise 10 Nisan 1867 tarihli Fransız ilköğretim kanunu olan "Loi Sur L'enseignement Primaire"in etkisi olmuştu[21]. Zira Victor Duruy'un hazırladığı 1867 tarihli bu kanun, 1869 Nizamnamesi ile çok büyük benzerlikler içermekteydi. Sadullah Paşa'nın başkanlığında toplanan yedi kişilik nizamname komisyonu[22], Fransa'nın taleplerini ve Fransa eğitim tarihindeki gelişimlerini nizamnameye dâhil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Maarif Nazırı Mehmed Esad Safvet Paşa'nın son şeklini verdiği ve padişahın onayladığı 1869 tarihli nizamnamenin[23] öğrenci sayıları kısmının dahi Fransızların eğitim kanunu örnek alınarak yazıldığı söylenebilir. 1869 tarihli nizamnamenin 15. maddesi, iki sıbyan okulu olan muhitlerde bir okulun kızlara tahsis edilmesini öngörmekteydi. Tıpkı Fransız ilköğretim kanununda olduğu gibi 1869 Nizamnamesi'nin 16. maddesi de bağımsız olan kız sıbyan okullarının, öğretmen ve dikiş ustalarının sadece kadınlardan müteşekkil olmasını mecburi kılmaktaydı[24]. Nizamnamenin iddialı eğitim hedefleri belirlemesinde Türkiye'de açılan misyoner okullarının hızlı teşkilatlanmalarından dolayı ortaya çıkan sorunların önüne geçme düşüncesi de yatmaktaydı[25].

Yine 1869 Nizamnamesi, Duruy'un Fransa'da kabul edilen kanununa benzer bir şekilde 500 kişiden fazla nüfusa sahip yerleşim yerlerinde rüşdiye öğrenimini zorunlu kılmaktaydı. Eğer o bölgede bulunan her dinsel cemaat kendi rüşdiyelerini kurmak isterse o cemaate ait en az 100 hane evin ilgili kasabada bulunması şarttı. Osmanlı Devleti'nde sıbyan okullarının giderleri bölgede bulunan dini cemaatlere yüklenirken o dönem hukuken laik olmasa da büyük oranda dünyevi kurallara dayalı bir devlet yapısına sahip olan Fransa'da bu görev belediyelere yüklenmişti[26].

1869 Nizamnamesi'nin, temelde birkaç hususu hedeflediği düşünülebilir. Bunlardan birincisi eğitimde klasifikasyonu sağlayarak Osmanlı mekteplerinin hiyerarşik mekanizmasını oluşturmaktı. Adı "nizamname" olan bir hukukî metinde böyle bir niyetin olması gayet tabiidir. Ayrıca metin çok net bölümlendirildiği

[19] Abdurrahman Şeref, Mehmed Ziyâ- İhsan (Sungu), Cemil, *Mekteb-i Sultanî 50. Yıl*, haz. İzzeddin Çalışlar, Melih Şabanoğlu, İstanbul 2018, s.363-364.

[20] Duruy'dan sonra üç gayrimüslim Osmanlı devlet adamı Mekteb-i Sultanî'de müdür olmuş ve bu isimlerden sonra ilk Müslüman-Türk müdür olarak Ali Suavi müdürlüğe tayin edilmişti. Abdurrahman Şeref v.d., *Mekteb-i Sultanî 50. Yıl...*, s. 33.

[21] Çok detaylı bir hukuki metin olan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 198 maddeden oluşmaktaydı. Nizamnamede ilköğretim meselesi, ortaöğretim meselesi, öğretmen yetiştirme hususu, Darülfünun'un tesisi, özel öğretim kurumlarının tesisi ve bakanlığın teşkilatlanması ele alınmıştı. Mine Çağır, İbrahim Caner Türk, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* C. IV, İstanbul, 2017, s. 37-50. "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", *BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)*, 112/6.

[22] Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 13/1, 2008, s. 271-283.

[23] Tarihçi Abdurrahman Şeref Bey'in nezaretin doğuşu ve Maarif Nizamnamesi hakkındaki bir makalesi *İkdam* gazetesinde yayımlanmıştır. *İkdam*, 17 Recep 1334/20 Mayıs 1916.

[24] Sibel Hayta, *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitimine Katkıları,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s. 104-108.

[25] Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun*, İstanbul, 2005, s. 75-86.

[26] III. Napolyon'a bağlı olarak eğitim bakanlığı görevini üstlenen Duruy döneminde eğitimde ve devlet mekanizmasında Katolik Kilisesi'ne ve Tanrı'ya yönelik atıflar bulunmaktaydı. Mesela 1867 Nizamnamesi şu şekilde başlamaktaydı: "Napolyon, Tanrı'nın lütfu ve ulusal irade sayesinde, Fransız İmparatoru, şimdiki ve gelecekteki herkese selam olsun." Aşağıdakileri onayladık ve onaylıyoruz, ilan ettik ve ilan ediyoruz: Fransa'da üçüncü cumhuriyet kuruluş itibariyle de laik değildi. III. Napolyon'un, Almanya'ya yenilmesinden sonra kurulan III. Cumhuriyet, Napolyon'a göre daha seküler bir devlet olmakla beraber, ilk yıllarda dini atıflar devam etmişti. Büyük bir ruhban sınıfı karşıtı olan Jules Ferry, Katolik okullarının sayısının artmasını engellemek için, 1881'de zorunlu eğitimi parasız hale getirmiş 28 Mart 1882'de kanunla da dini eğitim kamu okullarından çıkarılmış, özel okullarda ise seçmeli hale gelmişti. Jean-Louis Nembrini- Pierre Polivka, *Le LoisScolaires de Jules Ferry En Lot-Et-Garonne*, Garonne, 1982, s. 7-14.

için hedeflenilen bu eğitim hiyerarşisi hukukî dayanağa ulaştırılmıştır. Metnin ikinci hedefi, kız öğrencilerin sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerde kız eğitiminin nasıl gerçekleştirileceğini izah etmekti. Bu bağlamda nizamnamenin 15, 16. ve 17. maddeleri kız sıbyan mekteplerinin, 27, 28, 29, 30, 31 ve 32. maddeleri de kız rüşdiye mekteplerinin nasıl işleyeceğini izaha yönelikti. Metnin resmi okullarla alakalı kısmının üçüncü hedefi ise toplumsal eğitim ile yönetici sınıf eğitimini organize etmekti. Bu kısımda örgün halk eğitimi ve yönetici sınıf eğitiminin nasıl teşekkül edeceği açıklanmıştı. 1869 Nizamnamesi'ne rağmen, Osmanlı Devleti'nin örgün halk eğitimi konusunda çok başarılı olduğunu söylemek zordur. Bunda Osmanlı Devleti'nin tarım toplumu olmasının ve nizamnamenin 13. maddesinde yer alan istisnalardan gereğinden çok daha fazla yararlanılmasının da etkisi büyüktür[27].

Halk eğitiminde istenilen başarı elde edilememesine karşın yönetici sınıfın eğitimi hususunda Osmanlı Devleti son derece başarılı olmuştu. Gerek Mekteb-i Sultanî ve öncesinde açılan yüksek okullar gerekse de Sultan II. Abdülhamid döneminde açılan Aşiret Mekteb-i Hümâyunu, Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane, Hendese-i Mülkiye, Dârülmuallimât-ı Âliye, Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi gibi okullar ve neredeyse her vilayette açılan idadîler, Osmanlı elit sınıfının yetişmesine katkı sağlamıştı. Bu okulların mezunları[28], Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türkiye'ye bürokratik anlamda büyük katkı sağlamışlardı.

Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında elde edilen bu başarılara rağmen sultanî açılmamasını Sultan II. Abdülhamid'in genel siyasetiyle beraber değerlendirmek gerekmektedir. İdadiler, yapıları gereği merkezi idarenin tam kontrolünde bulunan okullardı. Bu mekteplerin öğretmen atamaları Maarif Nezareti'nin uhdesindeydi. Sultanîler ise aslında kolej statüsünde oldukları için öğretmen atamalarında kıdem ve rütbe ön plandaydı. Dolayısıyla bu okulların kadro yapılanmalarında göreceli bir otonomi bulunmaktaydı. Üstelik sultanîlerde yabancı dilde eğitim tedrisatın merkezinde olduğu için bu okullara yabancı öğretmen atanması teknik bir mecburiyetti. Bu yüzden sultanîler, Sultan II. Abdülhamid'in genel eğitim zihniyetine tam zıt bir şekilde, dış müdahaleye açık ve ayrıca masraflı okullardı. Bu yüzden Mekteb-i Sultanî'den sonra Girit'in Hanya şehrinde Mekteb-i Kebir[29], Beyrut'ta ise Medrese-i Sultanîye kurulmuş;[30] ancak bunların dışında sultanî statüsünde okul açılmamıştı.

1869 Nizamnamesi'nde yer alan bir hususa fiiliyatta yeni sultanîlerin açılmaması da eklenince kız eğitimi konusunda yasal bir boşluk oluşmuştu. Nizamnamede, sıbyan ve rüşdiye seviyesinde kız öğrencilerin eğitimine yönelik atıf varken idadî ve sultanî seviyesinde kız eğitimiyle alakalı bir bahis yoktu. Buna karşın yükseköğretim seviyesinde kız öğrencilere öğretmen yetiştirmek için Dârülmuallimât açılması planlanmıştı. Nizamnamede, günümüzdeki lise seviyesinde veya 1869'da örnek alınan Fransız eğitim modeli kapsamı dâhilinde "l'enseignement secondaire" seviyesinde, kız öğrenciler için okul tanımı bulunmuyordu. Bu seviyede okul olmadığı için Dârülmuallimât'a rüşdiyelerden gelen öğrencilerin alınması planlanmış; ancak eğitimsel gelişim bakımından iki kademe arasında arada büyük bir boşluğun bulunduğu anlaşılmıştı. Bu boşluğu doldurmak amacıyla devlet, idadi mekteplerine muadil seviyede kız sanayi mektepleri açma yoluna gitmişti.

[27] Sibel Hayta, *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi...*, s. 103-104.

[28] Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönem memurları bu okullarda farklı seviyelerde eğitim almış personellerdi. Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,* İstanbul, 1996, s. 156-175.

[29] Bu okulun varlığını, Mekteb-i Kebir'den Mekteb-i Sultanîye geçiş yapan ve farklı dinlere mensup öğrencilerin varlığından anlaşılıyor. *BOA, Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Girit Evrakı (A.MTZ.GR.)*, 2/7, (7 Zilhicce 1305/15 Ağustos 1888).

[30] Medrese-i Sultanîye, Suriye Vilayeti'ne bağlı olarak kurulmuştu. *BOA, Sadâret Resmi Maruzâtı (Y.A. RES.)*, 22/45 (21 Rebiülevvel 1301).

2. Yedikule Kız Sanayi Mektebi'nden Selçuk İnas Sultanîsi'ne Geçiş Süreci

1869 Nizamnamesi'nde lise seviyesinde eğitim gören kızlar için standart bir okulun tanımlanmaması ve buna karşın kızlar için öğretmen eğitimi ihdas edilmesi aradaki bu boşluğun nizamnamede bulunmayan alternatif okullarla kapatılması gayretini ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda kız-meslek eğitimine yönelik teknik okullar açılmaya başlanmıştı. Bu uygulama, kızlar için bir tür mektep idame sistemiydi.

1865'te Rusçuk'ta bir kız sanayi mektebi açmış olan Mithat Paşa'dan sonra 1869'da bu kez Yedikule Kız Sanayi Mektebi kurulmuştu[31]. Bu okul, teknik lise seviyesinde kız öğrencilere eğitim verirken aynı zamanda akaid-i diniye konusunda da eğitim vermekteydi[32]. Bu yeni okulun dönemin İstanbul'unda dış mahalle sayılabilecek olan Yedikule'de inşa edilmesi, aslında bu okulun sanayi ile ticarete açık ve dışa doğru büyümeye hazır bir eğitim kurumu olduğunu ortaya koymaktaydı. Nitekim hem hedefleri gereği hem de Maarif Nezareti'nin nizamnamesinin kendi yasal boşluğundan ötürü okul, Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş ve ancak 1877'de Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı[33]. Buna karşın Ticaret Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne geçilen dönemde dahi okulun Ticaret Nezareti ile malî ilişkisi hâlâ bulunmaktaydı[34]. Nitekim okulun iaşesinin temin meselesi devlet kurumlarında dahi sıkıntılara neden olmuş ve nizamiye fırınlarından iki ay boyunca okula verilen ekmek bedeli olan 2.525 kuruşun hukukî statüsü tartışmalı olan bu okula devletin hangi kaleminden ödeneceği meselesi uzun süre çözülememişti. Ancak öğrencilerin mağdur olmaması için ekmek sevkiyatının devam etmesi Bâb-ı Âli tarafından istenmişti[35]. Okulun, teknik bir orta öğretim kurumu olması vesilesiyle İpekçi Kemal, Pamukçu Yuda, Usta Azra isimli esnaflara olan ve Hazine-i Hassa'dan ödemesi yapılan 82.665 kuruşluk borcu, ciddi bir gider kalemine sahip olduğunu ortaya koymaktaydı[36]. Bununla beraber okul, kamu ihtiyaçlarına yönelik üretim de yapmaktaydı. Mesela okulun öğrencileri tarafından, ordunun ihtiyaçları için 25.932 adet fes püskülü üretilmiş ve bu püsküller askerî ambara sevk edilmişti[37].

Yedikule'deki bu okulun başarıları yanında başkentin başka noktalarında da kız sanayi mektepleri kurulmuştu. Beyoğlu'nda Leylî ve Nehari İnas Mektebi[38] Üsküdar Kız Sanayi Mektebi[39], Sultanahmet Kız Sanayi Mektebi açılan okullar arasındaydı.

Bu okullar arasında en etkin olanı Sultanahmet'teki[40] Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ydi. Okul ile ilgili ilk kayıt 24 Ocak 1884 tarihli nizamnamedir. Yeni açılan bu mektebe hukukî dayanak oluşturmak için Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan nizamnameye göre okul, Sanayi ve Ziraat Nezareti'nin kontrolünde bulunacaktı. Okulun öğrenci sayısı 75 dâhili ve 125 harici olmak üzere toplam 200'ün üzerinde olamayacaktı. Bu kurala H.1321/M.1903 tarihinde yayımlanan Maarif Salnamesi'nde uyulduğu görülmektedir[41]. Okulun süresi beş sene

[31] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 2011, s. 297-300.

[32] *BOA, Maarif Nezareti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi (MF.İBT),* 51/23 (29 Zilhicce 1288).

[33] Okulun Maarif Nezareti'ne bağlanması okul veznesinin de Maarif Bakanlığı'na geçmesine neden olmuştu. *BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalem (MF.MKT.),* 92/94 (25 Rebiülevvel 1294).

[34] *BOA, MF.MKT.,* 40/80, Maarif veznesinden Mekteb-i Sanayi ile Yedikule Kız Sanayi Mektebi'ne ödünç olarak verilmiş olan paranın; Ticaret Bakanlığı'na geri ödenmesi 4 Recep 1293/26 Temmuz 1876'ya talep edilmekteydi.

[35] *BOA. MF.MKT.*, 21/154 (21 Şevval 1291/1 Aralık 1874).

[36] *BOA. MF.MKT.*, 20/84 (24 Recep 1291/6 Eylül 1874).

[37] *BOA. MF.MKT.*, 60/142, (19 Rebiüevvel1296/13 Mart 1879).

[38] Bu okulun personel kaydına 171. Sicil-i Umumî defterinden ulaşılabilir. *BOA, MF.MKT.,* 171/465, (29 Zilhicce 1297/2 Aralık 1880).

[39] Bu okula sanayi mektebi mezunlarından Derya Hanım tayin edilmişti. *BOA, MF.İBT,* 34/5 (8 Rebiülevvel 1311/19 Eylül 1893).

[40] Bu okula Rumi takvimle 31 Mart 1303 tarihine denk gelen Salı gecesi bir hırsız girmişti. Polis ve jandarma marifetiyle bu hırsız yakalanmıştı. *BOA. MF. MKT.*, 93/104 (26 Recep 1304/20 Nisan 1887).

[41] H. 1321 Cemâziyelâhir/M. Ağustos 1903'te yayınlanan *Sâlnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiye (Altıncı Sene)* isimli eserde, okul hakkında önemli istatistiksel bilgi ortaya koymaktadır. Salnameye göre okulun bu tarihte müdürü Müderris Süleyman Efendi'ydi. Okulun teknik (sanayi) kısımlarından sorumlu müdiresi ise Adviye Hanım'dı. Okulun tabibi ise Mehmed Bey'di. Okulun leylî 76 neharî ise 36 olmak üzere toplam 112 öğrencisi

olarak belirlenmiş ve mektep ortaokul ve lisenin bir bileşimi olarak planlanmıştı. Ancak okulda, eğitimin akademik yönünden ziyade teknik yönüne odaklanılmıştı[42]. Nizamnamenin yayınlanmasından sadece dört ay sonra bu mektep yatılı hale dönüştürülmüştü[43]. Okulun, eğitimin ilk yılını başarı ile tamamlaması üzerine Okul Müdürü Hacı Faik Bey, rütbe-i salise (binbaşılığa denk mülkiye rütbesi) ile taltif edilmişti[44].

Okulun kontenjanının mektebe yönelik talebi karşılamaya yetmez hale gelmesi, yeni bir kız sanayi mektebinin açılmasını zarurî hale getirmişti. Bunun üzerine, Şehzadebaşı'nda bulunan Halet Efendi Konağı'nın satın alınmasına karar verilmişti[45]. Böylece Kız Sanayi Mektepleri'nin sayısı ikiye çıkmış oluyordu. Bunlardan Sultanahmet'teki bina, gündüzlü eğitime devam ederken açılan yeni okulda leylî sistem üzerine eğitim vermekteydi. Şehzadebaşı'nda kurulan kız sanayi mektebinin masraflarının, Aydın mal sandığından ödenmesi kararlaştırılmıştı[46]. Ancak inşaat yapılırken müteahhidin usule aykırı hareket etmesi üzerine olayın tetkiki ve malzeme kalitesinin tespiti için Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Nezareti'ne inşaattan bir yağ numunesi gönderilmişti[47].

Her iki kız sanayi mektebi de fiziksel imkânları nedeniyle öğrenciler tarafından çok tercih edilen okullardı. Bu mektepler özellikle biçki dikiş alanında ihtisaslaşmaya sahip mekteplerdi[48] ve sarayın mefruşatı buradan temin edilmekteydi. Özellikle Şehzadebaşı'ndaki okulun başarısı, bu okulun kontenjanının hep dolu olmasına ve yeni gelecek talebelerin ancak eski talebelerden boşluk olduğu takdirde okula alınabilmesine olanak vermekteydi. Devlet ricalinin önemli isimleri kızlarını, kardeşlerini artık Dersaadet İnas Sanayi Mektebi olarak anılan bu okula kaydettirebilmek için mücadele etmekteydiler[49]. Ancak Şehzadebaşı'ndaki bu okul yükselişteyken Sultanahmet'teki okulun popülaritesi gündüzlü eğitime geçilmesinden ötürü düşmekteydi. Zira dönemin eğitim anlayışında leylî usulle eğitim veren okullar halk tarafından daha çok talep edilmekteydi. Bu süreç içinde yükselen yeni bir okul ise yine leylî usulle eğitim veren Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi olmuştu. Bu okulun tercih edilmesindeki en büyük etmenlerden biri, bu mektebin mevkiinin İstanbul'un ulaşım bakımından en ulaşılabilir noktasında olmasıydı.

3. Aksaray Kız Sanayi ile Selçuk Sultanî Arasındaki Bağ

Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin bu ismi ne zaman aldığı tam olarak tespit edilememiştir ancak Selçuk İnas Sultanîye'nin doğrudan öncülü olan bu okula ait arşivdeki ilk kayıt 26 Ramazan1315/18 Şubat 1898 tarihine aittir[50]. Okul kuvvetle muhtemel Bekir Paşa Mektebi ismiyle[51] 1890'da bir inas rüştiyesiyken,

bulunmaktaydı. Okulun eğitim kadrosunda ise muallime-i evvel olarak Habibe Hanım, muallime-i saniye olarak Zehra Hanım, muallime-i salise olarak Saide Hanım, nakış muallimesi olarak Havva Hanım, Arapça ve Farsça muallimi olarak Halil Efendi, ulum-ı dinîye muallimi olarak Selim Efendi, rika muallimi olarak Hafız Tahsin Bey, sülüs muallimi olarak Hafız Tahsin Bey yer almaktaydı. Bunun dışında Muallime Bedriye Hanım, Piyano Muallimesi Matmazel Henli, Resim Muallimesi Matmazel Garmiryan, Hendese Muallimesi Reşide Hanım, Kanava Muallimesi Matmazel Ayarohi(?), Dikiş Muallimesi Hüsniye Hanım, Muavine olarak Saniha Hanım, Asiye Hanım ve Hacer Hanım, Mubassıra olarak da Penbe Hanım bulunmaktaydı.

[42] İlgili nizamname 22+1 ek maddeden oluşmaktaydı. *BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.),* 1176/34 (25 Rebiülevvel 1301/24 Ocak 1884).

[43] Okulun açılışında çok önemli rol oynayan Sanayi ve Ziraat Nezareti mektupçusu Münir Bey ile Ticaret Müdürü Refik Beyler, okulu gündüzlü modele göre hazırlasalar da bu öğrencilerin sanata tam hâkim olabilmeleri için yatılı eğitime geçilmesine karar verilmişti. *BOA, ŞD.,* 68/4014, (21 Recep 1301/17 Mayıs 1884).

[44] *BOA, İ.DH.,* 945/ 74815 (17 Cemâziyelâhir 1302/3 Nisan 1885).

[45] Saraçhane binası olarak bilinen bu mektebin binasını, I. Dünya Savaşı'nın son döneminde Kandilli Mektebi öğrencileri kullanmıştı. *Vakit,* 24 Safer 1337. Elif Yılgın, *Vakit Gazetesi'ne Göre Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Gelişmeler (30 Ekim 1918-23 Nisan 1920)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2023, s. 89-91.

[46] *BOA, MF.MKT.,* 96/73, (13 Şevval 1305/23 Haziran 1888).

[47] *BOA, MF.MKT.,* 100/38, (22 Zilkade 1305/31 Temmuz 1888).

[48] Mine Demir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Eğitiminde Biçki Dikişin Yeri (1908-1952),* İstanbul, 2019, s. 53-65.

[49] *BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.),* 104/51; 105/75, *BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO),* 830/62248.

[50] Bu okulun müdür muavininin Dârülmuallimât'a atanması nedeniyle okulun ismi açıkça belirtilmiştir. *BOA, MF.MKT.*, 386/23.

[51] *BOA, MF.İBT.,* 23/105.

bu dönemde çok kez karşılaşıldığı gibi, sanayi inas okuluna dönüştürülmüştü. Bu değişimde öğretmen atamalarının hatta bu okulda görev yapmak isteyen bir kıdemli öğretmenin rolü olmuş olabilir. Nitekim 12 Rebülahir 1310/3 Kasım 1892 tarihinde bu tip bir öğretmen talebine rastlanılmaktadır[52].

Okul, Maarif Nazırı Münif Paşa'nın bakanlık döneminde hazırlanan 17 Mayıs 1884'te Kız Sanayi Mektepleri ile ilgili nizamname kapsamındaki müfredata göre eğitim vermekteydi[53]. Okulun müfredatında; Mevadd-ı Tedrisye, Elifbâ ve Şifahî Malumat, Kur'ân-ı Kerîm, Tevcid, Kıraat ve İmlâ, Kitabet, Kavâid, Arabî, Farîsî, Hüsn-i Hat, Dürus-ı Eşya ve Mal'lûmat-ı Nafiâ, İdare-i Beytye, Ahlâk, Hıfzıssıhha, Hesap, Coğrafya, Tarih, Resim ve Hendese, El Hünerleri gibi dersler bulunmaktaydı[54].

Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi, dönemin İstanbul'unda öğrenciler arasında büyük bir teveccüh görmüştü. Farklı muhitlerden gelen öğrenciler okula kayıt yaptırmışlardı[55]. Okul kız okulları arasında ön plana çıkmış, kadrosundaki eğitim personeli bakımından da prestij kazanmıştı. Mesela Makriköy İnas Rüşdiyesi muallime-i saniyelik vekillik görevi son bulan Makbule Hanım, Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi'ne muallime-i saniye olarak atanmak için talepte bulunmuştu[56]. Okulun bu başarısı, mevcut binanın yetersiz kalması sonucunu doğurmuştu. Bu bağlamda İstanbul Erkek Lisesi'nin öncüsü sayılan Numune-i Terakki Mektebi'nin, Eminönü Kantarcılar'da kiralanan bir binaya nakli ve Süleymaniye'de bulunan bu okulun binasının da Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi'ne devredilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak nakilden önce binanın tamir ve bakıma muhtaç yerlerinin olup olmadığının kontrolünün şart olduğu Maarif Nezareti'nce tespit olunmuştu[57]. Ancak bu karara rağmen okulun Süleymaniye bölgesine nakledilmemesi, bu denetimin çok iyi sonuç vermediği kanaatini desteklemektedir.

Aksaray Nehari Mektebi, sadece mesleki-teknik alanda eğitim vermiyor, öğrencilerinin sanat becerilerini de geliştirmesine imkân tanıyordu. Okulda hat sanatı (hatt-ı sülüs) eğitimi verilmekteydi. Mektebin sülüs mualliminin vefatı üzerine Maarif Nezareti Müfettişi Halil Efendi'nin hazırladığı rapora istinaden Ali Rıza Efendi okula atanmıştı. Ali Rıza Efendi'nin atanması için kendisinden hat numunesi yazması istenilmiş ve ilgili raporda hattın güzelliği yeterli bulunduğu için Ali Rıza Efendi'nin göreve başlaması uygun görülmüştü. Bu uygulama aslında okulun Osmanlı geleneksel kâtip seçme usulünü XX. yüzyılın başında dahi hala sürdürdüğünü ve sülüs yazısı hocası alımını geleneksel değerle yaptığını göstermektedir[58].

Bir kız sanat okulu olarak bu dönemde mektebin, Dârülmuallimât ve kız rüşdiyeleri ile de çok yakın bağları bulunmaktaydı. Okul, Dârülmuallimât, Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebi ve rüşdiyeler ile aynı anda, eşgüdümlü olarak personel alımı gerçekleştirmekteydi[59]. Örneğin; 1905'te Dârülmuallimât şubesi ikinci muallimliğine, Sultanahmet İnas Rüşdiyesi öğretmenlerinden Feride Hanım atanınca Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi müdür yardımcılarından Saniha Hanım bu göreve getirilmişti. Saniha Hanım'dan boşalan bu göreve de Dârülmuallimât mezunlarından Nazime Hanım tayin edilmişti[60].

[52] Aksaray'da bulunan Emine Hanım'ın bir inas mektebinde görev almak üzere dilekçesi bulunmaktaydı. *BOA, DH.MKT.,* 2017/39.

[53] Ümmügülsüm Candeğer, "Osmanlı Devleti'nde Kız Islahhanesi ve Kız Sanayi Mektepleri" *Türklerde Kadın*, Konya, 2020, s. 259-274.

[54] Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcrâât*ı, der. Taceddin Kayaoğlu, Ankara, 2001.

[55] H. 1321/M. 1903 yılı içerisinde, Okula Atpazarı Rüşdiyesi mezunlarından Taksim'de yaşayan Saide Hanım'ın kızı Naciye Hanım kabul için başvurmuş, *BOA, MF.İBT.,* 56/62. Okula ara sınıftan devam etmek isteyen Saadet ve Latife Hanımların da kaydı Ekim ayında dilekçe üzerine gerçekleşmişti. *BOA, MF.İBT.,* 109/36. Maliye Nezareti halifelerinden Mehmed Bahaeddin Efendi'nin kızı Vecihe Hanım da yine Aksaray Sanayi Mektebi'ne kaydolmuştu. *BOA, MF.İBT.,* 176/44.

[56] *BOA, MF.İBT.,* 15/73 (8 Mart 1905).

[57] *BOA, MF.İBT.,* 165/86 (22 Ağustos 1905).

[58] *BOA, MF.İBT.,* 165/19; 165/75.

[59] *BOA, MF.MKT.,* 412/4.

[60] Bu üç okulla ilgili işlemler Maarif Nezareti'ne bağlı Mekatib-i Rüşdiye Dairesi tarafından gerçekleştirilmişti. *BOA, MF.MKT.,* 386/23.

Okul günlük hayata dokunan çalışmalarda bulunmaktaydı. Örneğin; Rumeli vilayetlerinde bulunan askerlere, kışlık hediyeler satın alınması maksadıyla, 1903'te Aksaray Nehari Kız Sanayi'ye bir siparişte bulunulmuştu. Öğrencilere ve öğretmenlere verilecek ücret Şehremaneti dairesine tahsis edilmiş böylece hem okulun gelir kazanmasına imkân sağlanmış hem de hazinenin parası iç kaynaklara aktarılarak kamuda tasarruf sağlanmıştı[61].

Sultan II. Abdülhamid döneminin gözde okulları arasında yer alan Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi, II. Meşrutiyet ile başlayan süreçte bir sultanîye dönüşmüştür. Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1869 Nizamnamesi ışığında merkezi bir kadro düzenleme sistemi benimsendiğinden rüşdiye, idadî ve yüksekokul açıldığı halde, sultanî açılmaktan imtina edilmiş ve Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi varlığını devam ettiren tek sultanî olagelmiştir. Buna karşın Sultan II. Abdülhamid devrinin tam ortasına tekabül eden, 1892 yılında Anadolu, Rumeli ve Arabistan'da 34 yeni idadî yapılmıştı[62].

II. Meşruiyet devri yönetimleri, özgürlük iddialarını eğitim alanına da yansıtmak istemişler ve bu amaçla akademik işleyişi daha özerk ve daha yüksek nitelikte olan sultanî statündeki okulların sayısını artırma yoluna gitmişlerdir. Bunun sonucunda Kabataş, Vefa, İstanbul Erkek gibi bazı seçkin idadîler, sultanîye dönüştürülmüştür.

Bu aslında bir tür isim değişimi olduğu için Osmanlı bürokrasisi ilgili değişimin üzerinde fazla durmamıştır. Okulların isim değişikliğini yapıp yapmadığı, adı değişen okulun aslında aynı okul olup olmadığını tespit etmek, ancak belgelerin tetkiki sonucunda mümkün olabilmektedir. Tarafımızca gerçekleştirilen inceleme sonucunda Aksaray İnas Sanayi Mektebi'nin önce Aksaray İnas Sultanî adıyla daha sonra da Selçuk Sultanî adıyla anılmaya başlanmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Okulun isminde, H. 18 Safer 1331/M. 27 Ocak 1913'te ilk kez küçük bir revizyona gidilmişti. Okul müdürünün, Maarif Nezareti'ne başvurması gerektiğini belirten bir belgede, "Aksaray'da Nehari Kız Sanayi Mektebi Müdüriyetine" ifadesi geçmekteydi[63]. Bir sonraki eğitim öğretim yılında H. 1 Zilhicce 1331/M. 1 Kasım 1913 tarihli bir başka belgede ise, "Aksaray'daki İnas Sultanî Mektebi ibtidaî kısmında nehari olarak kayıtlı olan Refika Hanım'ın kimsesiz olmasından ötürü leyli (yatılı) olarak eğitim talebinde bulunduğundan bahsedilmekteydi[64]. Bu belge okulun artık kesin olarak inas sanayi statüsünden sultanî statüsüne geçtiğini teyit etmekle beraber[65] aynı zamanda sadece sultanîlere özgü bir uygulama olan iptidai sınıf uygulamasının da okulda başladığını göstermekteydi. Okulun binası, bu süreçte bugünkü İstanbul Büyükşehir Belediyesi binasının güney cihetinde yer almaktaydı. Okulun tam konumu bugünkü Arkeoloji Parkı'nın bitişiğidir. Mektebin bulunduğu Karagöz Camii Sokağı'nın bugünkü Kavalalı Sokak olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim bu muhit dönemin öğretmenlerinin de yoğun olarak ikamet ettikleri bir bölgeydi[66]. Ayrıca sanayi mektebinin öğrencilerini temel eğitimden desteklemek üzere aynı bölgede Molla Güranî İnas Mektebi'nin kurulması planlanmıştı[67]. 1918 tarihli Necip Bey Haritası'nda okulun binası yer almaktaydı. Okulun ortaokul kısmı gibi bir işleve sahip olan Selçuk Sultan Numune Mektebi de bu okulun hemen bitişiğindeydi[68]. Necip Bey haritası, 1914-1918 arasında hazırlandığından okulun geçiş sürecini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Zira bu harita sayesinde, okulun kesin yerinin bulunması mümkün olmuştu.

[61] *BOA, MF.MKT.,* 750/64.

[62] İbrahim Emiroğlu, *Anadolu Liseleri,* İzmir, 1995, s. 353.

[63] *BOA, MF.MKT.,* 1183/68.

[64] *BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.),* 190/8.

[65] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın...,* s. 300-302.

[66] Burada ikamet eden Ayşe Mükerrem Hanım, Bursa Pazarköy'e tayin olunmuştu. *BOA, MF.İBT.,* 300/70.

[67] *BOA, MF.İBT.,* 291/30.

[68] https://eskiharita.istanbul/ (Çevrimiçi), (Erişim Tarihi: 7 Mart 2025).

Okulun, Selçuk Hatun İnas Sultanîsi olarak anılmaya başlanması, Okul Müdürü Nezihe Hanım'ın rahatsızlığı nedeniyle kendisine ödeme yapılması ile alakalı bir resmî belgede tevsik olunmuştur. Bu belge, H. 3 Zilkade 1333/M. 12 Eylül 1915 tarihinde hazırlanmıştır[69]. Okul kuvvetle muhtemel, bu belgeden kısa bir süre önce bu isimle anılmaya başlanmış olmalıdır. Burada kullanılan Selçuk isminin, Selçuk Sultan'dan (Selçuk Hatun) geldiği aşikârdır. Zira Fatih Sultan Mehmed'in halası olan Edirne ve Bursa'da da kendisinin bizzat yaptırdığı camiler bulunan Selçuk Sultan, okulun bulunduğu Taşkasap Mahallesi'ne, 1483'te Selçuk Sultan Mescidi'ni yaptırmıştır[70]. Dolayısıyla bugünkü Millet Caddesi ile Tevekkül Hamamı'nın bulunduğu noktadan başlayarak Sefai çıkmazına ve kuzeyde Horhor'a kadar uzanan muhit Selçuk Hatun ismiyle anılmaktadır. Osmanlı'nın siyasî tarihinde önemli bir ağırlığa sahip olan Selçuk Hatun, ömrünün son yıllarında Büyük Hala sıfatıyla II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki ihtilafı çözmeye odaklanmış ve Cem Sultan adına II. Bayezid'e gönderilen heyetin arasında yer almıştır[71]. Okulun, Sultanî sıfatına sahip olması, Osmanlı Devleti'nin tarihindeki en önemli kadın figürlerden biri olan Selçuk Sultan'a, isim uyumu ve mevkii bakımından, çok uygun bir tercih olmuştur.

4. Selçuk Hatun İnas Sultanîsi ve Gelişimi

Semte adını veren Selçuk Hatun'dan ismini alan okul, Sultanî statüsüne sahip olduktan sonra daha nitelikli eğitim veren bir mektebe dönüşmüştü. Okul bu bağlamda İstanbul'daki en önemli kız mekteplerinden biri hâline gelmişti. Ancak bu durum okulun ihtiyaç ve masraflarının artmasına ve gereksinimlerin temininde zorluklar yaşanmasına neden olmuştu. Bu bağlamda okulun giderlerinin karşılanması, zaman zaman bazı devlet kurumlarını karşı karşıya getirmişti. Maarif Nezareti, okulun su ihtiyacı için dönemin su depolama merkezi olan Taksim'den at arabaları ile içme suyu getirtmekteydi. Ancak Şehremaneti'nin Galata Köprüsü geçişlerinde topladığı köprü ücretinden okulu muaf tutmaması, 1916 yılı Mart'ında bakanlık ile belediyeyi karşı karşıya getirtmişti[72].

Okulun döneme göre oldukça aktif ve özel ihtimam gören bir mektep olduğu aşikârdır. 1915'te İstanbul'un Fethi'ne (29 Mayıs) tekabül eden Çiçek Bayramı için savaş dönemi olmasına rağmen Bezm-i Âlem Valide Sultan, Çamlıca, Erenköy ve Selçuk Hatun Sultanî Mekteplerinin öğrencilerinin Fenerbahçe'ye gönderileceği bildirilmişti. Bu talebelerin asayiş ve güvenliğin sağlanması için 1. Kolordu Komutanlığı'ndan talepte bulunularak bir polisin geziye görevlendirilmesi istenmişti[73]. Dönemin kısıtlı şartlarında bu etkinliğin düzenlenmesi okulun prestijini ortaya koymaktaydı[74]. 1918'de akademik veri ve istatistik özelliğine sahip sadece sultanilere gönderilen İhsaiyat Mecmuası'nın yollanacağı okullar arasında Selçuk İnas Sultanîsi'nin yer alması okulun önemini ortaya koymaktadır[75]. Maarifimiz isimli tefrikaya göre, savaş döneminde kız öğrenci sayısı tüm ülke genelinde 102.864 idi[76] ve Selçuk Sultani, kız okulları arasında en ileri eğitimi veren mekteplerden biriydi.

[69] BOA, MF. MKT. 1211/73.

[70] Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, İstanbul, 2001, s. 242. Mescid rekonstrükte edilerek Selçuk Sultan Camii adıyla okulun hemen karşısında hizmet vermektedir. E. Naza Dönmez, "Cumhuriyet Döneminde Erken ve Klasik Osmanlı Üsluplarının Bir Sentezi: İstanbul'da Selçuk Sultan Camii", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi,* S. 73, İstanbul, 2003, s. 43-50.

[71] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C. II, Ankara, 1998, s. 163-164.

[72] *BOA, MF.MKT.,* 1214/73.

[73] *BOA, MF.MKT.,* 1216/38.

[74] Lise seviyesindeki Türk kız mektepleri İngiliz gazetelerinde dahi haber olmuştur. Örneğin; Kandilli Mektebi'nde tenis ve hokey sporunun oynandığı, Chopin, Massenet ve Wagner'in bestelerine dayalı müzik eğitimi verildiği belirtilmiştir. *Sheffield Daily Telegraph,* 30 Haziran 1911, s. 6.

[75] *BOA, MF.MKT.,* 1233/49.

[76] *İkdam,* H. 29 Şaban 1334/M. 1 Temmuz 1916.

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde dünya savaşının zorlukları yanında, dönemin zorlu koşulları da okulun yakasını bırakmamıştı. 1918 senesinin sonunda başlayan İspanyol gribi tüm İstanbul gibi, Selçuk İnas Sultanî'yi de etkilemişti. Okulun iptidai kısmı öğrencilerin %15'inin hastalanması üzerine, okulun bu kısmı 1918 Aralık ayında eğitime ara vermişti[77]. Salgının en erken döneminin yaşandığı bu dönemde Fatih, Beyoğlu, Eminönü gibi nüfus yoğunluğunun fazla ve insan sirkülâsyonun hızlı olduğu bölgeler hastalıktan ilk olarak etkilenmişti.

Ancak okulun kaderini değiştiren olay 1921'de okula ev sahipliği yapan Derviş Paşa Konağı'nın yanmasıydı[78]. Konağın yanması üzerine binanın arazisini mektebe çevirmek isteyen Maarif Nezareti harekete geçmiş ve müteahhit firma olarak Galata merkezli Kadı Paşazâde Ahmed Burhaneddin İnşaat ve Umur-ı Nafia Şirketi ile iletişime geçilmişti[79]. Yapılan keşif neticesinde 303.305 kuruş (3.033,5 Osmanlı lirası) bedelle binanın tadil ve inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Okulun inşası devam ederken, M. 13 Şubat 1922 tarihli bir belgeye göre paranın tahsili mesele olmuş ve inşaatın bitmesine üç ay kadar süre kaldığı bildirilerek, Gelenbevi Sultanîsi ile Selçuk Sultani'nin inşası için 10.000 liraya ihtiyaç duyulduğu dile getirilmişti[80].

Bina tamamlandıktan sonra, sultanî binalarının maliyet ve mülkiyet işlemleri ile ilgili bir kayıtta Selçuk Sultanî'nin inşaatının serencamı şu şekilde özetlenmişti:

"Selçuk Hatun Kız Sanayi Sultanîsi: Dârülmuallimât'a mahsus olarak Maarif Nezareti tarafından akdemce satın alınmış iken, Fatih harikinde yanan, iş bu Şubat'ın 1337 senesinde (7.500) lira harfiye bir kısmı yeniden inşa içün ve kısmı diğeriye olan inşa edilmek bulunmuşdur." Belge, okulun inşasına 3.033,5 lira maliyet hedefiyle başlanarak, inşaatın 7.500 liraya tamamlandığını ortaya koymaktadır.

Mütareke döneminde, ülke genelinde yaşanan malî zorluklar nedeniyle okulun bu dönemde, maliyet masraflarının kısılmaya çalışıldığı görülmektedir. Okul bu dönemde yeni binaya taşındığından, 1922'de okula yeni demirbaşlar alınmak zorunda kalınmıştı[81]. Bu bağlamda daha fazla masrafa yol açmamak "Çamaşır" dersinin diğer derslerle birleşik yapılması kararlaştırılmıştı[82].

Okulun adı, 1923'de değiştirilmiştir. Saltanatın kalkmasına mebni olarak, sultanî isminin eski devlete aidiyet içermesinden ötürü, ülke genelinde sultanîlerin isimlerinin değiştirilmesi kararlaştırılmıştı. 26 Ağustos 1923 tarihli İstanbul Maarif Müdiriyeti'nin kararıyla kız sultanîlerinin adı "Kız Sanayi Mektepleri" olarak değiştirilmişti. Buna bağlı olarak Selçuk İnas Sultanîsi'nin ismi de Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'ne dönüştürülmüştü[83].

Okul Cumhuriyet kurulduktan sonra da Türk eğitim sistemi içindeki önemini devam ettirmiştir. Özellikle güzel sanatlarda ihtisaslaşan bu okul, yurt dışına öğretmen ve öğrenciler yolladığı gibi[84]yurtdışından bakanlar kurulu üyelerinin ve Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in imzasıyla, okula yabancı öğretmen görevlendirilmişti[85]. Günümüzde bu tarihi okul, Selçuk Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ismiyle, aynı mekânda eğitime hizmet vermeye devam etmektedir.

---

[77] *BOA, MF.MKT.,* 1237/4.

[78] 14 Kasım 1921 tarihli belgede Selçuk Sultanî'nin ve Gelenbevi Sultanîsi'nin yandığını ve tamire muhtaç olduğu belirtilmekteydi. *BOA, BEO.,* 4698/352333.

[79] *BOA, Maliye Nezareti Emlak-ı Emirriye Müdüriyeti (ML.EEM.), 1353*/33 (R. 31 Kanunuevvel 1337/M. 31 Aralık 1921).

[80] *BOA, ML.EEM.,* 1369/33.

[81] Alınan demirbaş arasında kalem, kitap, kamış, kâğıt gibi sarf malzemesi de bulunmaktaydı. 7 Haziran 1922 tarihli belge, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),* 180.9.0.0/73.364.1 (07.06.1922).

[82] *BCA,* 180.9.0.0/131.638.13.

[83] *BCA,* 180.9.0.0/131.640.9.

[84] 1927'de Selçuk Kız Sanat Mektebi'nin resim öğretmenlerinden Ahmet Mithat Bey'in giderlerinin maaş olarak kesilmesi 1932'de kararlaştırılmıştı. *BCA,* 180.0.0.0/43.225.3.

[85] 26 Nisan 1930 tarihli bir kararname ile Finimuk isimli bir sanat öğretmeni okulda görevinin uzatılmasına karar verilmişti. *BCA,* 30.18.1.2/10.22.13.

Sonuç

Sultan II. Mahmud döneminde ve sonrasında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile beraber Osmanlı Devleti çok hızlı bir değişim sürecinin içine girmiş ve bunun bir sonucu olarak eğitimde de hızlı bir modernleşme süreci yaşanmıştı. Önce askerî okullarla başlayan batılılaşma süreci, sonrasında Galatasaray Tıbbiyesi ve Dârülmuallimin gibi teknik okullarla devam etmişti. Bu okulları daha sonra rüşdiyeler ve Mekteb-i Sultanî ve idadiler takip etmişti. Erkek okulları ile başlayan süreç zamanla, kız öğrenci eğitimine de yansımış ve inas rüşdiyeleri ve Dârülmuallimât açılmıştı.

Makalede ele alınan Aksaray İnas Sanayi Mektebi ve ardılı olan mektepler Osmanlı Devleti'nde kız öğrenci eğitimi bakımından son derece mühim okullardır. Yedikule'de kurulan ilk kız sanayi mektebi önemli bir eğitim girişimidir. Ancak okul, bulunduğu mevkiinin dezavantajlı konumundan ötürü zamanla gücünü ve popülaritesini kaybetmiştir. Bunun üzerine önce Sultanahmet'te sonra Şehzadebaşı'nda ve nihayet Tarihi Yarımada'nın tam ortasında Aksaray'da İnas Sanayi Mektepleri kurulmuştur. Böylece lise seviyesinde de kız öğrencilere eğitim verilmeye başlanmıştır. Bu mekteplerde mesleki eğitim ile akademik eğitim birleştirmiştir. Aksaray İnas Sanayi Mektebi ise bir numune olarak tasarlanmış ve bu okul taşrada kurulan kız teknik okullarına da öncülük etmiştir.

Aksaray Sanayi İnas Mektebi, Sultan II. Abdülhamid dönemimde bir kız teknik okulu olarak gelişim göstermişti. Okulun müfredat olarak hem akademik hem de mesleki eğitimi dengede tutması, mektebin II. Meşrutiyet döneminde elit okul seviyesine yükselmesine sebep olmuş ve aslında emperyal kolej seviyesi (lycée impérial) olan sultanî statüsünde anılması sağlanmıştı.

Okul, 1911-1922 arasındaki kesintisiz savaş döneminin bütün zorluklarına rağmen gelişimini sürdürmüş, rağbet gören bir mektep olma özelliğini korumuş ve Cumhuriyet'e ulaşılmıştı. Cumhuriyet döneminde de Türk eğitim hayatına katkıda bulunmaya devam eden bu okul, günümüzde Selçuk Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak varlığını sürdürmektedir.

Aksaray İnas Sanayi Mektebi'nden Selçuk Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'ne uzanan süreç, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde tarihsel devamlılığı ortaya koymaktadır. Arşiv kayıtlarına göre ilk olarak Aksaray'da kurulduğunu tespit ettiğimiz bu okul son olarak Fındıkzade'deki Derviş Paşa Konağı'ndaki binasına yerleşmiş olup on yıllardır kız öğrencilerin mesleki eğitimine hizmet vermeye devam etmektedir.

Bu tarz okulların doğru değerlendirilmesi ve incelenmesi gerek eğitim tarihimizin iyi anlaşılması gerekse de geleceğe tarihsel birikimin aktarılması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Fatih Gürcan (Doç. Dr.)
[1] İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
0000-0002-0905-6487 gurcanfatih@gmail.com

Kaynakça | References

1. Arşiv Kaynakları[86]

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Süreli Yayınlar[87]

İkdam

Vakit

Sheffield Daily Telegraph

3. Araştırma Eserler

Abdurrahman Şeref, Mehmed Ziyâ, İhsan (Sungu), Cemil, *Mekteb-i Sultanî 50. Yıl*, yay. haz. İzzeddin Çalışlar, Melih Şabanoğlu, İstanbul, 2018.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi,* Ankara, 2019.

Altın, Hamza, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 13/1, 2008, ss. 271-283.

Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 2011.

Çalışlar İzzeddin, *Batı'ya Açılan Pencere Galatasaray Lisesi'nin 150. Yılı 1868-2018*, İstanbul, 2018.

Candeğer, Ümmügülsüm, "Osmanlı Devleti'nde Kız Islahhanesi ve Kız Sanayi Mektepleri" *Türklerde Kadın*, Konya, 2020, ss. 259-274.

Cihan, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul, 2007.

Çağır, Mine, Türk, İbrahim Caner, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* C. IV, İstanbul, 2017, ss. 37-50.

Çelik, Halil İbrahim "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dil Eğitimi (Paris Mekteb-i Osmânîsi Örneği)", Her *Yönüyle Yabancı Dil Üzerine Araştırmalar* III, Konya 2018, ss. 89-101.

Demir, Mine, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Eğitiminde Biçki Dikişin Yeri (1908-1952)*, İstanbul, 2019.

Dönmez, E. Naza, "Cumhuriyet Döneminde Erken ve Klasik Osmanlı Üsluplarının Bir Sentezi: İstanbul'da Selçuk Sultan Camii", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi,* S. 73, İstanbul 2003, ss. 43-50.

Emiroğlu, İbrahim, *Anadolu Liseleri,* İzmir, 1995.

Engin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. II, İstanbul, 1977.

Engin, Vahdettin, *Mekteb-i Sultanî-Galatasaray Lisesi Kuruluş*, İstanbul, 2018.

Findley, Caret V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,* İstanbul, 1996.

Fortna, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayun*, İstanbul, 2005.

Hayta, Sibel, *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitimine Katkıları,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995.

İpşirli, Mehmet, "Harem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. XVI, İstanbul, 1997, ss. 135-138.

Nembrini Jean-Louis, Polivka Pierre, Le *LoisScolaires de Jules Ferry En Lot-Et-Garonne*, Garonne, 1982.

Sâlnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiye (Altıncı Sene), İstanbul, 1321.

Semenderoğlu, Vefa, O. Tanburacı Osman, *Dünden Bugüne Galatasaray*, İstanbul, 1997.

Tirfil, Tuğçem, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultaniler*, İstanbul, 2022.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* C. II, Ankara, 1998.

Ülman, Yeşim Işıl, *Galatasaray Tıbbiyesi,* İstanbul, 2017.

Vurgun, Ahmet, "19. Yüzyıl Türkiye'sinde Eğitimde Modernleşme Atağı: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde Eğitime Bakış", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum,* Ankara, 2024, ss. 185-208.

Yılmazer, Ziya, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. XI, İstanbul, 1995, ss. 341-345.

[86] Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

[87] Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

4. Elektronik Kaynaklar

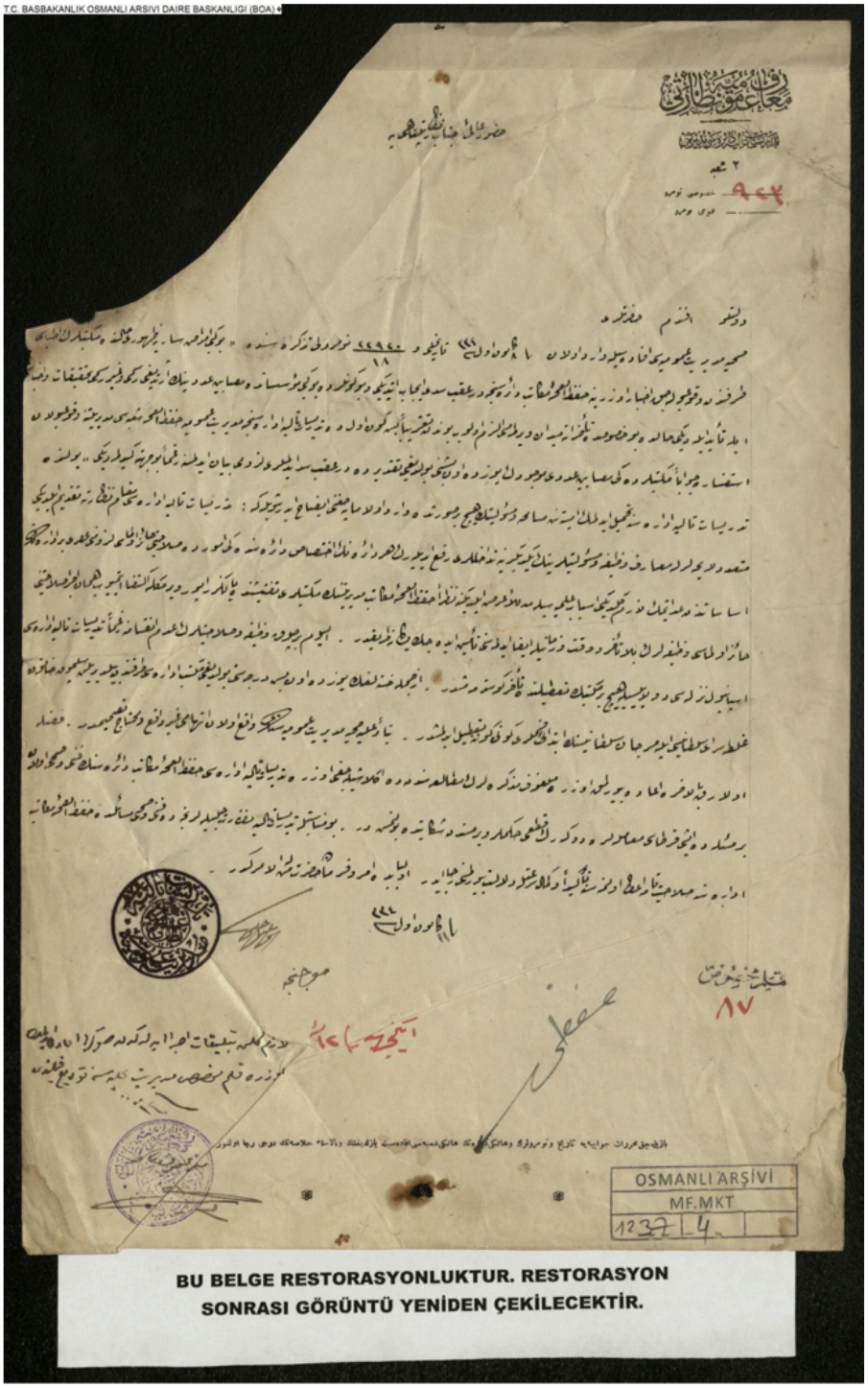
https://www.education.gouv.fr/loi-sur-l-enseignement-primaire-du-10-avril-1867-11000.%20 (Çevrimiçi), (Erişim Tarihi: 7 Mart 2025).

https://eskiharita.istanbul/ (Çevrimiçi), (Erişim Tarihi: 7 Mart 2025).

Ek | Appendix

Supplementary Figure 1

Bulaşıcı hastalığa yakalanan öğrenci sayısı %15'i bulan Selçuk Hatun, Galatasaray Sultanîsi ile Mercan Sultanî mekteplerinde eğitime ara verilmesi.



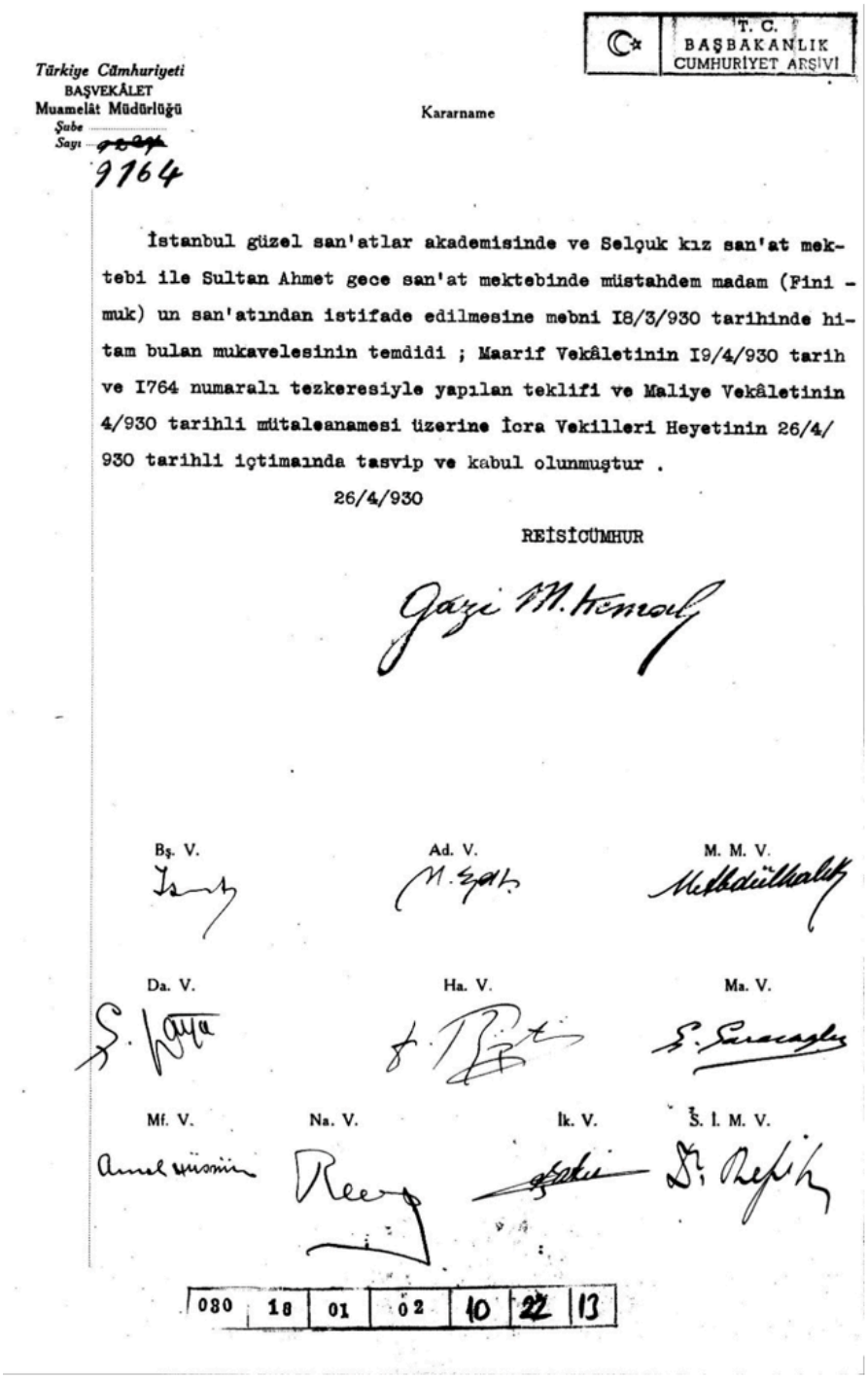
Supplementary Figure 2

Kadı Paşazâde Ahmed Burhaneddin İnşaat ve Umur-ı Nafia Şirketi'nin Selçuk Sultanî'nin inşaatı için maliyet listesi.



Supplementary Figure 3

Selçuk Kız San'at Mektebinde görevli olan Madam Finimuk'un görev süresinin uzatılması ile alakalı Bakanlar Kurulu Kararı.



T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cümhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube
Sayı 9764

Kararname

İstanbul güzel san'atlar akademisinde ve Selçuk kız san'at mektebi ile Sultan Ahmet gece san'at mektebinde müstahdem madam (Fini - muk) un san'atından istifade edilmesine mebni 18/3/930 tarihinde hitam bulan mukavelesinin temdidi ; Maarif Vekâletinin 19/4/930 tarih ve 1764 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekâletinin 4/930 tarihli mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 26/4/930 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .

26/4/930

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. Ad. V. M. M. V.

Da. V. Ha. V. Ma. V.

Mf. V. Na. V. İk. V. Ş. İ. M. V.

030 | 18 | 01 | 02 | 10 | 22 | 13

Supplementary Figure 4

Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi, Selçuk Kız Sanat Mektebi (XX. Yüzyılın Başları)



Supplementary Figure 5

Selçuk Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nin Tarihi Binasının Ön ve Arka Cepheden Görünümü



Arka Cephe



İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 221–242

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1557220

Başvuru | Submitted 27.09.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 29.11.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 02.12.2024
Kabul | Accepted 02.12.2024

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

İki Dönemin Tanığı Bir Bina: Isparta İdadisi/Orta Mektebi Binasının Tarihi

A Building Witness to Two Eras: The History of the Isparta İdadi / Middle School Building

Diren Çakılcı [1] & Şeyda Güvenç Duran [2]

[1] Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye
[2] Biz Mimarlık, Antalya, Türkiye

Öz Isparta İdadisi olarak 1912'de inşaatı tamamlanan ve günümüzde hala Isparta şehrinin merkezindeki konumunu koruyan tarihi okul binası Tanzimat döneminde başlayan eğitim reformlarıyla şehir merkezinde varlık gösteren eğitim yapılarının devamı olarak İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde de işlevini sürdürmüştür. Arşiv kayıtlarından elde edilen bilgilere göre eski Isparta Rüştiyesi'nin bulunduğu yerde inşa edilen tarihi bina sırasıyla Isparta İdadisi, Isparta Orta Mektebi ve Isparta Lisesi olarak şehrin ve bölgenin en fazla rağbet gören eğitim kurumu olmuş, 20. yüzyılın ortalarına kadar bu özelliği devam etmiştir. Bu anlamda Isparta şehrinin tarihi gelişim ve değişiminde etkili olan, aynı zamanda eğitim ve kültür hayatında iz bırakan bu binanın her yönüyle incelenerek günümüze kadarki tarihini aydınlatmak önem arz etmektedir. Tarihi Isparta İdadisi binası farklı amaçlar için kullanılıyor olsa da geçirdiği restorasyon ve değişimlerle şehrin kültürel hafızasını barındırmaya hala devam etmektedir. Binanın fiziki özellikleri ve mekânsal işlevinin kapsamlı bir şekilde ele alınması farklı şehirlerdeki benzerleri için örnek teşkil edecektir.

Abstract The historic school building, completed in 1912 as the Isparta İdadi (imperial high school), remains a central architectural and educational landmark in the city of Isparta. As a continuation of the educational structures that emerged during the Tanzimat period's reformist agenda, this building maintained its educational function through both the Second Constitutional Era and the Republican period. According to archival records, the building was constructed on the site of the former Isparta Rüşdiye (secondary school) and served successively as the Isparta İdadi, the Isparta Middle School, and the Isparta High School. It held a prominent role as the most prestigious educational institution in the city and the surrounding region well into the mid-20th century. Given its significant impact on the historical development and transformation of Isparta, as well as its lasting influence on the city's educational and cultural life, a comprehensive investigation of the building's history is of considerable importance. Although it has undergone restorations and functional changes over time, the historic Isparta İdadi building continues to serve as a vessel of the city's cultural memory. A detailed analysis of its architectural features and spatial functions may also serve as a valuable reference for similar structures in other cities.

Anahtar Kelimeler Isparta · İdadi · Orta Mektep · İkinci Meşrutiyet · Cumhuriyet Dönemi

Keywords Isparta · İdadi · Middle School · Second Constitutional Era · Republican Period

Araştırmaya konu binanın yerinde incelenmesi aşamasındaki katkı ve görüşlerinden dolayı Mimar Selin Şahin'e teşekkür ederiz.

Atıf | Citation: Çakılcı, Diren, Güvenç Duran, Şeyda. "A Building Witness to Two Eras: The History of the Isparta İdadi / Middle School." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 221-242. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1557220

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Çakılcı, D. & Güvenç Duran, Ş.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Diren Çakılcı direncakilci@akdeniz.edu.tr

Extended Summary

The historic Idadi building, which holds a significant place in the educational history and socio-cultural fabric of the Isparta region, has served as a witness to both the late Ottoman and Republican periods. The study of historical educational structures and the spatial cultures that emerge around them - as well as documenting and interpreting the transformations they have undergone - contributes not only to the urban memory of the cities in which they are located but also to a broader understanding of the socio-cultural evolution of the country.

This study aims to analyze the transformations experienced by the historic Isparta Idadi, which has continuously served as an educational institution from the Ottoman Empire to the Republic of Türkiye. It further seeks to explore how these transformations correspond to broader educational reforms and reflect the cultural history of the city. In addition to the limited secondary literature available on the subject, the study draws upon personal memoirs and original data obtained from archival documents pertaining to both historical periods.

Constructed in 1912 as the Isparta (Hamidabad) Idadi during the Second Constitutional Era, the building also carries the legacy of the former Isparta Rüştiye School, originally built in 1861 during the Tanzimat period. As such, the building represents a critical node in the educational and socio-cultural development of the city, bridging two major eras in Turkish history.

Following its construction in 1912, the building underwent its first major transformation as a result of damage sustained during the 1914 earthquake. The original third floor was removed and replaced by a cihannüma - an architectural feature that constitutes the only substantial alteration to the building's original structure. Designed in accordance with the standardized Idadi school plans implemented in provincial centers during the reign of Sultan Abdülhamid II, the building closely resembles the typological characteristics of similar structures in cities such as Kastamonu and Balıkesir. Initially constructed as a three-storey building, the Isparta Idadi featured a prominent third floor with a columned portico that projected outward. After the earthquake, this upper storey was replaced in 1914-1915 with a hipped roof and an attic, accompanied by a balcony built above the original portico. While this addition was meant to emulate the function of a cihannüma, it lacked its formal architectural qualities and instead created a new focal point in the building's external appearance.

By 1925, the building was functioning as the Isparta Secondary School. Following a nationwide survey conducted by the Ministry of Education in 1926, several modifications were made in the 1926-1927 academic year. These included the division of classrooms to accommodate increased enrollment, concreting of the floors, replacement of hall ceilings, and the expropriation of adjacent land - currently the site of the Isparta Teachers' Lodge - to expand the schoolyard. Additionally, a four-classroom pavilion was erected in the courtyard, though it no longer survives today. In 1952, the institution was reconstituted as Isparta High School, and in 1960, it was renamed Şehit Ali İhsan Kalmaz High School. The following year, the school was relocated to a newly constructed building situated in the rear courtyard. From 1961 onwards, the historic Idadi building was repurposed to serve various public institutions. Between 1986 and 1990, the building underwent a major restoration. While the external facade was largely preserved to maintain historical authenticity, the interior was significantly altered. The internal walls were reconstructed using reinforced concrete, new supporting columns were added, and the roof slab was replaced to ensure structural integrity. Following this restoration, the building housed the Provincial Directorate of National Education until approximately 5-6 years ago. In 2019, a government decision repurposed the building as a Millet Kıraathanesi (Public Reading Hall), a function it continues to fulfill today.

Giriş

Isparta İli, İstiklal Mahallesi 15 ada 4 parselde bulunan korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli Kent Müzesi binası gerek inşa tarihi gerekse Isparta şehrinin son yüz elli yıllık tarihine şahitlik eden kültürel mirasıyla önem arz etmektedir. Söz konusu binanın taşıdığı miras inşa tarihi olarak tespit edilen 1912 yılından önceye uzanmaktadır. Nitekim halihazırda ayakta bulunan ve inşa edildiğinde Isparta İdadisi olarak kullanılan yapı, eski Isparta Rüştiyesi binasının arsasına inşa edilmiştir. Yeni binanın inşa edildiği 1912 yılına kadar da on yıl süreyle eski rüştiye binası Isparta İdadisi'ne ev sahipliği yapmıştır. Bu bağlamda aynı yerde farklı özelliklerde bir bina olmasına rağmen Isparta İdadisi veya Cumhuriyet dönemindeki ismiyle Isparta Orta Mektebi eski Isparta Rüştiyesi'nin tarihiyle birlikte değerlendirilmelidir. Isparta bölgesi eğitim tarihi ile sosyo-kültürel yaşamı içerisinde önemli bir yere sahip olan bu bina bölgenin hem Osmanlı hem de Cumhuriyet devri tarihine şahitlik etmiştir. Tarihi binaların ve çevrelerinde şekillenen mekânsal kültürün incelenmesi, tespitler yapılarak tarihi süreçte geçirdiği değişimlerin aydınlatılması hem bu yapıların bulunduğu şehirler hem de ülkedeki genel sosyo-kültürel gelişmenin izahına katkı sunacaktır. Bu çalışmada Isparta şehrinin hem Osmanlı Devleti dönemi hem de Cumhuriyet Devri'ne kesintisiz bir şekilde tanıklık eden tarihi Isparta idadisinin öncesi ve sonrasıyla geçirdiği değişimler, bu değişimlerle paralel seyreden eğitim reformları ve şehrin kültür tarihine etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Konuyla ilgili literatürdeki sınırlı bilgi yanında bazı hatıratlardan elde edilen bilgiler her iki dönemin arşiv kayıtlarından derlenen özgün verilerle birlikte değerlendirilmiştir.

1. Isparta Rüştiyesi ve Binası

Osmanlı arşiv evrakına göre Isparta'da modern bir rüştiye mektebi, yani orta derece okulu Haziran 1860 tarihinde resmen açılmıştır.[1] O tarihlerde Konya Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkezi olan Isparta Hamidabad olarak da isimlendirilmekteydi. Dolayısıyla zaman zaman Isparta bazen de Hamidabad Rüştiyesi olarak tanımlanan bu okul gerek sancak merkezine gerekse buraya bağlı pek çok nahiye ve köye hizmet etmekteydi. Açılışın yapıldığı tarihte rüştiye için tahsis edilecek bir bina bulunmadığından Ispartalı meşhur Sadrazam Halil Hamid Paşa tarafından 18. yüzyılda inşa edildiği bilinen İrfaniye Medresesi rüştiyeye tahsis edilmişti. 1861 yılında dönemin mutasarrıfı Ali Necib Bey'in marifeti ve ahalinin destekleriyle yeni bir bina inşa edilerek Isparta Rüştiyesi bu yeni binaya taşınmıştı.[2]

1912 yılına kadar varlığını sürdürdüğü bilinen bu bina yarım fevkâni ahşap bir yapıydı.[3] İçerisinde yazlık ve kışlık birer dershane, kütüphane ve üç salon bulunmaktaydı.[4] Arşiv evrakının satır aralarından öğrenildiğine göre rüştiyenin inşa edildiği ve 1912'de bu çalışmada konu edilen idadi binasının inşa edileceği arsa 1845 yılında askerî talimhane arazisi olarak tahsis edilen 12.800 zira²lik alandan tefrik edilerek Maarif Nezareti'ne devredilmişti.[5]

[1] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (MKT.MHM.),* 184/8.

[2] Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, haz. Hasan Babacan, Isparta, 2012, s. 143

[3] Şevki Duymaz Isparta İdadisi hakkında kaleme aldığı araştırmada, 1861 yılında inşa edilen binanın bugünkü Askerî Mahkeme binasına dönüştürüldüğünü bu nedenle yapının karşısında tarihi idadi binasının inşa edildiğini belirtmektedir. Aşağıda arşiv evrakı kanıt gösterilerek yapılacak değerlendirmede bu bilgilerin hatalı olduğu görülecektir. Şevki Duymaz, "Isparta İdadisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları*, C. 4, S. 9, Temmuz 2017, s. 47

[4] Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi...*, s. 143.

[5] *BOA., Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML.EEM.),* 913/21.

Görsel 1
Isparta Mekteb-i Rüşdiyesi[6]



1861 yılında rüştiye binası açılışı ebced hesabıyla tarih düşürülerek bir taş kitabe üzerinde giriş kapısına yerleştirilmişti. "*Çıktı üçler (şerefü'l-Isparta) dedi tarihe tam, Barikâllah ne güzel oldu bu âli mekteb*" şeklindeki kitabe rüştiyenin yıkılıp yerine idadi binasının yapılmasıyla yeni yapıya yerleştirilmiş, fakat 1914'te vuku bulan deprem sonrası gerçekleştirilen tadilat sırasında kaybolmuştur.[7] Binanın bugün hemen ön giriş kapısı üzerinde bulunan niş söz konusu bu kitabeye ait olmalıdır.

Isparta Rüştiyesi zamanla bölge Ermeni ve Rumlarının da devam ettiği karma bir okul olarak eğitim hayatına devam etmiştir. Ancak başta medrese müderrisleri ve mensuplarının modern okula karşı muhalif tutumları olmak üzere[8], bu okuldaki eğitimden istenen başarının elde edilememesi sebebiyle okula rağbet azalmıştır.[9] Rüştiyeyi tekrar canlandırmak için çeşitli dönemlerde bir takım girişimler yapılmış, 1874'te daha kolay okuma yazma öğretmek gayesiyle aynı bina içerisinde rüştiyeye ek olarak Sadiye Huruf Mektebi açılmıştır. Rüştiyenin büyük salonlarından biri dört sınıf olarak düzenlenip buraya sıbyan mektebi öğrencileri alınmış ve rüştiyeye öğrenci yetiştirilmeye başlanmıştır. Uygulanan yeni yazım tekniklerini öğrenmek ve kendi kurumlarında tatbik etmek için başta Isparta Sancağı nahiyeleri olmak üzere Antalya, Burdur, Eğirdir gibi komşu şehirlerin sıbyan mektebi muallimleri de burada eğitimler almıştır.[10] Bu sayede Isparta Rüştiyesi'nin tesir ettiği saha sadece şehir merkeziyle sınırlı kalmamış civar yerleşimlere de sirayet etmiştir.

Isparta Rüştiyesi 1902 yılının Ağustos ayında resmen kapatılmıştır.[11] Çünkü bundan birkaç yıl önce başlayan idadi açma girişimi sonucunda idadi için rüştiye binasının tahsis edilmesi ve aynı okulda rüştiye

[6] *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,* Albüm Num. 90766, Fotoğraf Num. 31.

[7] Hilmi Dilmen, "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi", *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, S. 37, C. 4, Nisan 1937, s. 590.

[8] Hilmi Dilmen, "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi", s. 591.

[9] *BOA., Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.),* 23/81.

[10] Hilmi Dilmen, "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi II", *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, S. 42, C. 4, Eylül 1937, s. 607.

[11] *BOA., Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF.İBT.),* 128/93.

seviyesine birkaç sınıf tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. 1 Eylül 1902 tarihi itibariyle Isparta Rüştiyesi binası Isparta (Hamidabad) İdadisi binası olarak anılmaya başlanacaktır. Bu değişiklik sırasında eski rüştiye içerisinde ayrı bir okul olarak var olan Sadiye Huruf Mektebi'nin okul bahçesinde inşa edilecek yeni bir binaya taşınması düşünülmüş, fakat söz konusu arsa üzerine Daire-i Askeriye (Bugün çalışmaya konu binanın güney cephesinde bulunan tarihi askeriye binası)[12] inşa edildiğinden Sadiye Mektebi Soğan Çarşısı denen yerde yeni bir binaya taşınmıştır.[13] Bu okulun ismi daha sonra Ravza-i Osmanî Mektebi olmuştur.

2. Isparta İdadisi ve Binası

1900'lü yılların başı Konya Vilayeti'nde eğitim alanında pek çok icraata sahne olmuştur. Yeni okullar açılması gibi pek çok yatırımı barındıran bu girişimlerin öncüsü şüphesiz Konya Valisi Avlonyalı Ferit Paşa olmuştur.[14] Konya'ya bağlı tüm sancaklarda mevcut olan eğitim kurumlarını genişletmeyi, sorunlarını çözmeyi ve üst derece yeni okullar açılmasını sağlamayı amaçlayan Ferit Paşa 1901 tarihinde Konya'ya bağlı Isparta (Hamidabad) ve Niğde sancak merkezlerinde eş zamanlı olarak birer idadi açılmasını talep etmiştir.[15] Bu konudaki talebini ısrarla sürdüren, bütçe konusundaki çekincelere çözümler üretmeye çalışan Ferit Paşa 14 Mayıs 1902 tarihinde Isparta ve Niğde idadilerinin açılış iznini resmen almıştır.[16] Ancak gerek bina eksikliği gerekse bütçelerin yetersiz olması sebebiyle her iki sancakta mevcut olan eski rüştiye okullarının idadiye dönüştürülmesi, bu vesileyle rüştiye binalarının da idadi olarak hizmet etmesi uygun görülmüştür.[17] Bu çerçevede 1861'den beri hizmet veren ahşap ve eski Isparta Rüştiyesi binasında bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Niğde'de ise rüştiye binası yıkılmak üzere olduğundan orada yeni bir bina inşa edilmesi uygun görülmüştür.[18] Isparta ahalisinin 10.000 kuruşluk yardımıyla odaları düzenlenip sıraları hazırlanan idadi için, dershaneler, muallim ve müdür odalarında kullanılmak üzere soba, muşamma perde, koltuk, yemek masası, çalar saat ve evrak dolabı gibi bazı mefruşat eksikleri de merkezden talep edilerek giderilmiştir.[19] Resmi açılışı bir takım eksiklikler sebebiyle gecikse de Isparta İdadisi Sultan II. Abdülhamid'in cülus yıldönümüne denk getirilerek 1 Eylül 1902'de Konya maarif müdürünün bizzat katılımıyla düzenlenen törenle açılmıştır.[20]

Isparta İdadisi'nin tarihi binada hizmete başladığı günlerde bölgede pek çok kamu binası inşaatı devam etmekte olup, okul binasının çevresi de bu şekilde ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. 1901'de okul yanında Askerî Şube Dairesi tamamlanmış[21], 1902 yılının son aylarında ise eski yerinden Askerî Şube Dairesi'nin güneyine taşınan telgrafhane, Jandarma Koğuşu ve Ahırı gibi yapılar hala inşa edilmekteydi.[22] Isparta İdadisi'nin açılışını takip eden ayda Burdur ve Isparta bölgesinde büyük bir tesir yaratan 1902 depremi gerçekleşmiştir. Resmi raporlarda idadi binasının hasar aldığıyla ilgili bir bilgi yer almasa da, bu tarihte kırk yaşında olan ahşap binanın depremden etkilenmiş olması muhtemeldir.[23]

[12] Isparta Daire-i Askerîyesi 1901 yılında inşa edilmiş ve hizmete açılmıştır.

[13] Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi...*, s. 144.

[14] Abdülhamit Kırmızı, "Usûl-i Tedrîs Hâlâ Tarz-ı Kadîm Üzre": Konya Valisi Ferid Paşa'nın Eğitimi Islah Çalışmaları", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, S. 19, 2005/2, s. 195-229.

[15] *BOA., MF.MKT.,* 590/40.

[16] *BOA., MF.MKT.,* 579/17, Belge 32.

[17] *BOA., İrade, Maarif (İ.MF.),* 7/67; *BOA., MF.MKT.,* 579/17, Belge 42.

[18] *BOA., MF.MKT.,* 579/17, Belge 62-63.

[19] *BOA., MF.MKT.,* 658/11; *BOA., MF.MKT.,* 655/13.

[20] *BOA., MF.MKT.,* 662/13.

[21] *BOA., Yıldız, Perakende Başkitabet Dairesi Evrakı (Y.PRK.BŞK.),* 65/9.

[22] *BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.),* 599/20.

[23] *BOA., Yıldız, Perakende Umumi (Y.PRK.UM.),* 60/39; *BOA., DH.MKT.,* 612/61.

1 Eylül 1902'de eğitime başlayan Isparta İdadisi binasında eski rüştiyenin sınıfları da eğitime devam etmiş, yeni dönemde Konya İdadisi müdür muavini olup İstanbul Darülmuallimini'nden mezun olan Sinoplu Mehmed Tevfik Efendi buraya müdür olarak tayin edilmiştir. Aynı zamanda Fransızca ve Malumat-ı Vataniye öğretmeni de olan Mehmed Tevfik'in yerine 1910'da Malumat-ı Vataniye öğretmeni Atabeyli Mustafa Bey, 1912'de ise yine Malumat-ı Vataniye öğretmeni olan Salih Hilmi Bey müdür olmuştur. Isparta İdadisi 1902-1922 yılları arasındaki toplam yirmi senede 181 öğrenci mezun etmiştir.[24]

Isparta idadi binası olarak kullanılan eski rüştiye binasının tehlike arz eder bir şekilde harap olması nedeniyle 1909'da acilen tamiri Konya Valiliği tarafından talep edilmiş ve yaklaşık 110.000 kuruşa ulaşacak bu tamir için herhangi bir müteahhit talip olmadığından ilk başta emaneten tamir ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak ne hikmetse, muhtemelen de yeni bir bina yapmanın daha kolay ve hesaplı gelmesi sebebiyle (yaklaşık 462.000 kuruş bedelden bahsedilmektedir) tadilattan vazgeçilerek binanın yıkılması kararlaştırılmıştır. Isparta idadi binası meselesi yaklaşık bir yıl sürüncemede kalmış olmalı ki arşiv evrakına göre 1911 bahar aylarında hala yeni bir bina inşası devam etmekteydi.[25] Nitekim Mayıs 1911'de hala inşaat halinde olan yeni binanın bir an önce tamamlanması, toplanan malzemenin harap olmaması için gerekli bütçenin gönderilmesi Konya Valiliği tarafından talep edilmiştir.[26]

Döneme dair bilgiler veren Hilmi Dilmen'in de aktardığı üzere 1912 yılında zemin artı iki kat olmak üzere toplamda 3 katlı kargir bina hizmete başlamıştır. Zemin kat üzerinde bulunan her iki katta altı dershane ve iki yönetim odası tasarlanmıştı.[27] Bu bina inşa edilirken eğitim faaliyetine devam edildiğine göre eski bina hemen yıkılmamış, eski rüştiye binasının hemen yanında (önünde) inşa edilen ve günümüze ulaşan binanın bitmesi beklenmiştir. Nitekim 1911 yılında idadi için tapu senedi alınmak istenmiş ve 1912 Martında hala boş arsa olarak tanımlanan bu alana idadi yapıldığı anlaşılmıştır. İdadi için alınan tapu Maliye Hazinesi adına çıkarılmış ve yeni binanın sınırları Telgrafhane, Mekteb-i Rüşdiye, Kalaycı İbrahim ve Ahmed Çavuş haneleri olarak belirtilmiştir.[28] Bina inşaatı bittiğinde hala ayakta olduğu tahmin edilen eski rüştiye binası 1912 itibariyle yıkılmış olmalıdır.

1912'de açılışı yapılan Isparta İdadisi binası yaklaşık iki yıl sonra meydana gelen 3 Ekim 1914 depreminde büyük bir hasar almıştır. Deprem raporlarına göre Burdur'un dörtte üçünü ve tüm köylerini, Isparta'nın da onda sekizini harap eden bu felaketten Isparta İdadisi de nasibini almıştır.[29] Henüz iki yıl önce inşası biten binanın harçlarının kurumayıp tam anlamıyla kaynaşmamış olması sebebiyle özellikle üçüncü katında çatlaklar oluşmuş ve bir kısmı yıkılmıştır. Bu nedenle binanın tehlikeli vaziyetten kurtarılması için üçüncü katı tamamen kaldırılmış, yerine çatı arasının bulunduğu kat ahşap olarak inşa edilmiştir.[30]

[24] Hilmi Dilmen, "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi III", *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, S. 43-44, C. 4, I. ve II. Teşrin 1937, s. 630-631.

[25] *BOA. Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.),* 223/69.

[26] *BOA., MF.İBT.,* 328/76.

[27] Hilmi Dilmen, "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi III", s. 630.

[28] *BOA., ML.EEM.,* 913/21.

[29] *BOA., Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.),* 72/52; *BOA., DH.İ.UM.EK.,* 72/65.

[30] Hilmi Dilmen, "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi III", s. 630.

Görsel 2

1914 Depreminde Hasar Alan Isparta İdadisi ve Daire-i Askeriye Binası[31]



3. Cumhuriyet Dönemi Isparta Orta Mektebi Binası

Isparta İdadisi Cumhuriyet'in ilanını takiben liva merkezinde lise ismiyle anılmaya başlanmıştır. 1925 yılında ülke genelinde benzer örnekleri olduğu üzere lise seviyesi ortaokul yani orta mektep statüsüne dönüştürülmüştür.[32] Araştırmaya konu tarihi bina 1925 yılı itibariyle Isparta Orta Mektebi olarak anılmaya başlanmıştır. 1926 yılında orta mektebin ilkokul kısmı lağvedilmiş, 1927 yılında okula kız öğrenciler de alınmaya başlanınca ismi Isparta Muhtelit Orta Mektebi olarak değiştirilmiştir.[33] Bu dönemde okul müdürü olan Ispartalı Hilmi Dilmen'in Antalya'ya tayin edileceği 1938 yılına kadar 1923-1938 yılları arasındaki on beş senede okuldan toplam 659 kişi mezun olmuştur. Aralarında eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de bulunduğu pek çok siyasetçi, aydın, iş ve bilim insanı bu tarihi binada eğitim görmüştür.[34]

[31] Osman Koçıbay, "Hatıralarda 1914 Burdur-Isparta Depremi", *Yeni Gün*, 4 Ekim 2017, s. 4.

[32] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet (BCA.),* 180.9.0.0/179.868.4. 1924 yılında yapılan İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında tek devreli liselerin orta mektebe dönüştürülmesi ve 1 Eylül 1924 itibariyle orta mektep olarak eğitime devam etmeleri kararı alınmıştı. *Türk Eğitim Sistemi ve Ortaöğretim*, ed. Ercan Türk, MEB Yayınları, Ankara, 2015, s. 22-23.

[33] *BCA.,* 180.9.0.0/227.1130.12.

[34] Hilmi Dilmen, "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi IV", *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, S. 45-46, C. 4, I. Kanun 1937 ve II. Kanun 1938, s. 651-652.

Görsel 3

Müdür Hilmi Dilmen ve Arkadaşları 1932 Yılında Okul Girişinde[35]



1926 yılı başında Maarif Vekaleti'nin Orta Tedrisat Dairesi tarafından ülkedeki orta mektep binalarının halihazırdaki durumları hakkında kapsamlı bir soruşturma yapılmış, okullara gönderilen soru cetvellerinin doldurulması ve ek olarak fotoğraf ve planlarının gönderilmesi istenmiştir. Bu girişim kapsamında Isparta Orta Mektebi binası hakkında tafsilatlı bilgiler dönemin okul müdürü[36] Darendeli Hayrettin Bey'in imzasıyla Ocak 1926'da bakanlığa gönderilmiştir. 1912'deki inşaat ve 1914-1915'teki esaslı tamirat sonrası binanın orijinal haliyle ilgili detaylı bilgileri günümüze ulaştıran bu raporlara göre okulun inşa tarihi 1902-1912 aralığında gösterilmiştir. Diğer özellikleri ise şu şekilde sıralanmıştır: Bina kargir olup, alt kısmı 2 metre kadar taş, üst kısmı köfeke malzemeyle inşa edilmiştir. Tamamı kargir olarak tanımlanan binada ahşap bölümler de mevcut olup kerpiç kullanımı yoktur. Depremden dolayı 1914'te esaslı bir tamir görmüştür. 1926 itibariyle bina sağlam olup tamire muhtaç değildir. Hükümete ait olan bina 20.000 lira kıymetindedir. Mektep olarak inşa edilmiş ve halihazırda mektep olarak kullanıma müsaittir. Çatı katının düzenlenmesi halinde leyli yani gece mektebi olarak kullanıma uygundur. 64,30 metre uzunluk ve 51 metre genişlikte bir bahçesi olup, bu miktar okul için yeterlidir. Binanın su taksimatı ihtiyaca yeterli olsa da özellikle tuvaletleri sağlık şartlarını taşımamakta, mevcut dört tuvalete altı adet daha eklenmesi gerekmektedir. Hem okul binası hem de bahçesi genişletilmeye müsaittir. Zemin katı için 1.723 lira kıymetinde bir tamir gereklidir. Okulun orman ve spor yeri olarak kullanılan bahçesi 1920'de Jandarma Koğuşu inşası için Maarif Vekaleti'nden Jandarma'ya aktarılsa da bu yapının inşası hala tamamlanmadığından bahçenin okula iadesi talep edilmektedir.[37] Ancak 1930'da okulun kuzey cephesinin istimlak edilmesi bu talebin onaylanmadığını göstermektedir.

[35] Mehmet Aldan, *Galiçya ve Sonrası Hilmi Dilmen'in Öyküsü*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984, s. 56.

[36] Okul tarihinde önemli bir iz bırakmış olan, ayrıca 1927 yılı itibariyle okulda pek çok fiziki iyileştirme ve değişiklik gerçekleştiren Hilmi Dilmen bu tarihte müdür yardımcısıdır. 1927 itibariyle Ispartalı Hilmi Dilmen okul müdürü tayin edilecektir.

[37] *BCA.*, 180.9.0.0/95.464.5.

Görsel 4

1926 Yılında Isparta Orta Mektebi Binası[38]



1926 yılı Isparta Orta Mektebi'ne ait dosyada yer alan kat planları, vaziyet planı ve fotoğrafına göre (Bkz. Ek-1, 2, 3 ve 4); bir avlu duvarı ve demir bir bahçe kapısıyla çevrili olan yapının hemen güneyinde Askerî Şube Dairesi, onun yanında ise Isparta Telgrafhanesi mevcuttu. Okul binasının karşısında yer alan büyük park içerisinde henüz tamamlanmamış bir Jandarma Koğuşu bulunmaktaydı. Okulun karşı çaprazında bulunan Hükümet Caddesi Hükümet Konağı'na ulaşmakta ve bugün yine park olarak kullanılan meydan yerini muhafaza etmekteydi. Günümüzde okul binası ve Askerî Şube Dairesi arasından geçerek Hükümet Konağı önüne devam eden İstasyon Caddesi henüz açılmamış olup iki bina arasında sadece bahçe duvarları bulunmaktaydı. Bina fotoğrafında da görüldüğü üzere bugün yol kotunun oldukça altında kalan ve bodrum katı olarak tarif edilen ilk katı zemin katı hükmündeydi. Zemin kata hem ön hem de arka cepheden iki kapı açılmaktaydı. Zamanla yükselen yol kotu, ortadan kalkan bahçe duvarı ve hemen yapının önünden geçen günümüz 6 Mart Atatürk Caddesi sebebiyle binanın çevre peyzajında büyük oranda değişiklikler yaşanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Isparta'yı ziyaret ettiği 1930 yılına ait bir fotoğrafta görülen bina çevre düzeni günümüz vaziyet planıyla benzer olduğuna göre okul bahçesinin 1926-1930 tarihleri arasında söz konusu değişikliğe maruz kaldığı söylenebilir.

1930 yılında okulun kuzeyinde bulunan 5.813m²'lik alan istimlak edilerek okul bahçesine dahil edilmiştir. 1931 yılında okul ihtiyacı için burada dört dershaneli bir pavyon inşa edilmiştir. Aynı yıl Müdür Hilmi Dilmen'in girişimiyle eski Isparta Mebusu Süleyman Sami Böcüzâde'nin 500 cilde yakın eseri okula bağışlanarak kütüphane kurulmuş, Bakanlık tahsisatıyla zengin bir fizik-kimya laboratuvarı da burada faaliyete geçirilmiştir. Günümüzde söz konusu bu pavyon ayakta olmayıp ilgili arsa üzerinde 1997 itibariyle Isparta Öğretmenevi ve Akşam Sanat Okulu Binası bulunmaktadır.[39]

[38] *BCA.*, 180.9.0.0/95.464.5.

[39] https://ispartaogretmenevi.meb.k12.tr/icerikler/tarihce_9731109.html (Erişim Tarihi: 15.06.2024).

Görsel 5

1930 Yılında Atatürk'ün Isparta'yı Ziyareti ve Arkada Orta Mekteb Binası[40]



1926 yılında zemin kat hükmünde olan bugünkü bodrum katında, üst kat merdivenlerinden inildiğinde soldaki ilk iki oda Odunluk olarak tanımlanmıştı (Bkz. Ek-1). Nitekim ısınması oda ve dersliklere kurulan sobalarla sağlanan yapının zemin katında büyük bir odunluğa ihtiyaç duyulmuş olmalıdır (Görsel 4'te yer alan 1926 yılına ait bina fotoğrafında odalarda bulunan soba bacaları çatı üzerinde görülebilmektedir. Birinci kat oda duvarlarında soba borularının duvar içerisinden geçirildiği kanal ve küllük kapakları da bugün hala mevcuttur). Bahse konu buradaki odalar günümüzde mescit ve bir kısmı yine bina ısıtma sistemi için kullanılmaktadır. Odunluk kapısı geçildikten sonra kemerli duvarlarla bölünmüş büyük salon Yemekhane olarak tanımlı olup bu maksatla kullanılmaktaydı (Günümüzde giriş kısmındaki kemerlerin arası doldurulmuş vaziyettedir). Merdivenlerden bodrum katına inildiğinde sağ tarafa yönelen koridordaki uzun ve dar oda tuvalet diğer odalar ise depo olarak kullanılmaktaydı. Tuvaletler bugün hala aynı yerde olup, 1926 raporunda belirtildiği üzere ihtiyaca binaen artırılmış olmalıdır. Nitekim tuvalet yanında gösterilen büyük oda daha sonra bölünmüş ve bir kısmı bugün olduğu gibi tuvalet olarak kullanılmaya başlanmıştır. Orta Mektep Müdürü Hilmi Dilmen'in anılarına göre 1927 yılında okul mevcudunun artması sebebiyle bu kattaki iki deponun çatıları çakılmış, duvarları sıvanmış, zeminlerine beton dökülerek toplam 2.000 lira bedelle dershaneye çevrilmiştir.[41] Bu sayede ilk kez zemin katta da ders işlenmeye başlanmıştır. Nitekim 1926 yılına ait kat planlarında okulun tüm derslikleri ikinci katta gösterilmiş, zemin katta bu işe ayrılan herhangi bir oda işaret edilmemişti.

İkinci kat planına göre (Bkz. Ek-2) okulun merdivenle yüksek ana giriş kapısından girildiğinde sol tarafta müdür sağ tarafta ise öğretmenler odası bulunmaktaydı. Müdür odasının tam karşısında yer alan dar ve uzun oda kitaplık, bunun dışında katta yer alan sekiz oda dershane olarak kullanılmaktaydı. 1926 planına göre söz konusu bu odaların kapı ve pencere yerlerinde önemli değişiklikler mevcut olup, bunlar aşağıda bahsedilecek olan 1986-1990 restorasyonuna aittir. Merdivenlerden çatı arası katına çıkıldığında hemen merdiven yanında ve arkasında kalan arka cepheye nazır bölüm ahşap malzeme ile iki ayrı küçük oda

[40] Mehmet Aldan, *Galiçya ve Sonrası...*, s. 55.

[41] Hilmi Dilmen, "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi IV", s. 651.

olarak tasarlanmıştı (Bkz. Ek-3). Bu iki odadan birisi İzci ve Spor Odası diğeri ise El İşi Odası olarak tahsis edilmişti. 1928'de yine Hilmi Dilmen öncülüğünde çatı katı elden geçirilmiş ve burası da bir dershaneye dönüştürülmüştü.[42] Çatı arasının bugünkü vaziyetinde olduğu gibi ayrıca bir bölme söz konusu olmayıp tüm kat tek bir odadan ve önünde balkondan müteşekkildi. Nitekim ahşap olan bu kat 1986-1990 düzenlemesinde tamamen sökülüp tuğla duvar olarak yeniden yapılmıştır.

4. Yakın Dönemde Orta Mektep Binasının Geçirdiği Dönüşümler

1930'lu ve 40'lı yıllarda orta mektep olarak kullanılmaya devam edilen tarihi Isparta İdadisi binası, 1952 yılında Isparta Lisesi'nin açılması ile söz konusu bu okula ev sahipliği yapmaya başlamış, 27 Mayıs 1960 darbesinde şehit olan Ispartalı Ali İhsan Kalmaz'ın ismi darbe sonrası okula verilmiştir.[43] 1961-1962'de okul arkasında inşa edilen yeni binasına taşınan Şehit Ali İhsan Kalmaz Lisesi bu dönemde eski ortaokul kısmını da ihtiva etmekteydi. Eylül 1969'da ortaokul bölümü Isparta Merkez Ortaokulu olarak ayrı bir binaya (Hilmi Dilmen Ortaokulu, 2019 itibariyle Şehit Ramazan Yiğit İmam Hatip Ortaokulu[44]) taşınmış, binada sadece Şehit Ali İhsan Kalmaz Lisesi eğitime devam etmiştir. Tarihi idadi binası ise 1970-1971 eğitim yılı başına kadar Isparta Ticaret Lisesi'ne ev sahipliği yapmıştır. Ticaret Lisesi'nin ardından 1974-1976 arasında Isparta Belediyesi hizmet binası olan yapı 1976-1983 arasında Meslek Yüksekokulu olarak kullanılmıştır. 1977'de Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından tescil edilerek sit alanına dahil edilen tarihi binanın Milli Eğitim İl Müdürlüğü olarak kullanılması için restorasyon görmesi ve güçlendirilmesi amaçlanmıştır.[45] 1983'te alınan restorasyon iznine istinaden o sırada Mühendislik Fakültesi Dekanlığı olarak kullanılan yapı boşaltılmıştır. 1984'te hazırlanan restorasyon projesi İzmir Koruma Bölge Kurulu tarafından onay almamış; yapılan değişiklik ve düzenlemelerle 1985 yılında aynı kurulun 906 sayılı kararıyla yeni restorasyon projesi onaylanmıştır. 1987'de ise bu işe inşaat ruhsatı verilmiştir. Bu süreçte yapının güçlendirilmesi ve yeni kullanım amacına hizmet için dış duvar, cephe görünümü ve bodrum kat duvarlarında herhangi bir değişikliğe gitmeden, bağdadî olan birinci kat iç duvarları kaldırılarak yeniden tuğla olarak örülmüştür. Zemin kat ve birinci kat çatısı ile zeminleri ahşaptan betona çevrilmiş, zemin kattaki merdiven sahnına kadar beton, üst katları ahşap basamak olan kat merdivenleri tamamen betonarme yapılmıştır. Çatı katında bulunan ahşap cihannüma kaldırılarak tuğla olarak yeniden örülmüştür. Üst katta bulunan cihannüma balkonu ile bina içi kat merdivenlerinin doğramaları aslına uygun olarak yenilenmiştir.[46] Binanın 1932 yılına ait giriş kapısı fotoğrafına bakıldığında muhtemelen söz konusu bu 1986-1990 restorasyonunda ana giriş kapısı ve pencerelerinde de değişikliğe gidildiği, giriş önündeki sütunlar arasına demir korkuluk yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

1984-1990 tarihleri arasında uzun bir tadilat gören bina İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılmaya başlanmış, 1990 yılında tescilinin devamına karar verilmiştir. 2015 yılında ilgili müdürlük için bugünkü yerinde başlayan yeni hizmet binasını[47] takiben boşaltılmıştır. Bina 2018 yılında Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 8347 sayılı kararı ile Kent Müzesi olarak kullanılmak üzere Isparta İl Özel İdaresi'ne tahsis edilmiştir. Tarihi bina 2019 yılında ise aynı kurulun 8792 sayılı kararıyla Millet Kıraathanesi olarak

[42] Hilmi Dilmen, "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi IV", s. 651.

[43] *Tarihi 100 Lise*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 19.

[44] Söz konusu bina 2024 yılında depreme karşı dayanıksız olması sebebiyle yıkılmıştır. https://www.haber32.com.tr/ispartada-eski-adiyla-hilmi-dilmen-okulu-yikildi (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

[45] Bkz. Bina girişinde yer alan tanıtım levhası.

[46] *Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi,* Dosya 32.00.60.

[47] https://isparta.csb.gov.tr/isparta-il-milli-egitim-mudurlugu-hizmet-binasi-haber-16333 (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

[48] *Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi,* Dosya 32.00.60.

kullanılmaya başlanmıştır.[48] 2019 itibariyle Millet Kıraathanesi, KADEM Isparta temsilciliği gibi farklı amaçlar için aktif olarak kullanılmaya devam etmektedir.[49]

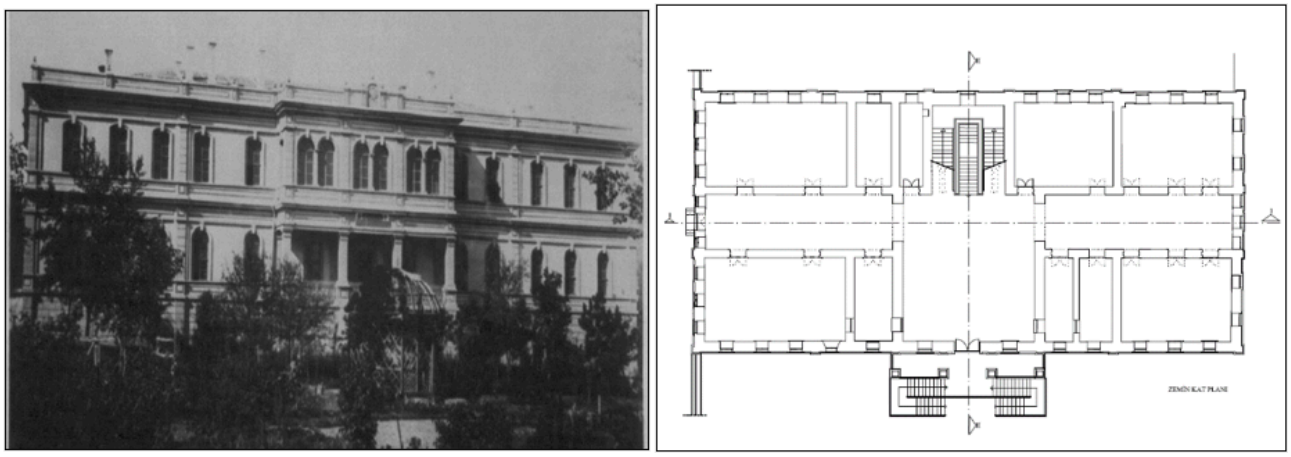
5. Benzer Yapılar ve Tipoloji Meselesi

1912 yılında Isparta İdadisi olarak inşa edilen bina 1914-1915'te deprem nedeniyle geçirdiği tadilatla bilhassa dış cephe görünümünde büyük bir değişiklik geçirmiştir. Öyle ki inşa edildiğinde üç katlı olan yapının son katı kaldırılmış ve yerine kırma çatıyla bugün cihannüma denen çatı arası inşa edilmiştir.[50] Isparta İdadisi İkinci Meşrutiyet dönemine tesadüf eden 1912 yılında inşa edilse de Sultan II. Abdülhamid döneminde ülke genelinde yaygın olarak inşa edilen idadi binaları incelendiğinde diğer idadi projeleriyle büyük benzerliklere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Isparta İdadisi'nin üç katlı olarak inşa edildiği dikkate alınıp, kat planları, dış cephe özellikleri gibi diğer ayrıntılar karşılaştırıldığında Isparta İdadisi'nde de kullanılan bir tip projenin var olduğu düşünülebilir. Var olduğuna inandığımız tip proje planları elimizde olmasa da ülkenin farklı yerlerindeki idadilerle aşağıda yapılacak mukayese ve örneklendirmeler bu iddiayı desteklemektedir.

1887 yılında inşa edilen Kastamonu İdadisi dikdörtgen planlı olup, ön cephesinde dışarıya çıkma yapan basamaklar üzerine kurgulanmış dört sütunlu portik giriş bölümüne (sadece bahçenin müsaitliğine göre giriş merdivenlerinin yönü farklılık arz etmektedir) sahip olması, giriş kapısı ve kapı yanı pencereleriyle Isparta İdadisi bina giriş kurgusuyla büyük benzerlikler göstermektedir.[51] Kastamonu İdadisi kat planları incelendiğinde ise her katta tıpkı Isparta İdadisi'nin inşa edildiği dönem özelliklerinde olduğu gibi altı dershane iki idare ofisi olmak üzere sekiz odalı bir kurguya sahip olduğu, ana giriş kapısı karşısında kat merdivenlerinin konumlandığı ve söz konusu odaların da uzun kenara paralel bir orta koridor etrafında yerleştirildiği görülmektedir. Buna ek olarak pencerelerde kullanılan kilit taşından, her katta farklı pencere biçiminin tercih edilmesine ve kat hizasında bulunan silmelere kadar dış cephe özelliklerinde pek çok benzerlik Isparta İdadisi ile uyuşmaktadır (Bkz. Görsel 6-7).

Görsel 6

Kastamonu İdadisi ve Zemin Kat Planı[52]



[49] http://isparta.gov.tr/millet-kiraathanesi-hizmete-acildi (Erişim Tarihi: 01.06.2024).

[50] Binanın 1914 yılına ait üç katlı hali için bkz. Görsel 2. Binanın inşaat haline ait, yine üç katlı olduğunu gösteren tarihi fotoğraf için bkz. *Isparta 1880-1980*, Isparta Valiliği Yayınları, Isparta, 2001, s. 49.

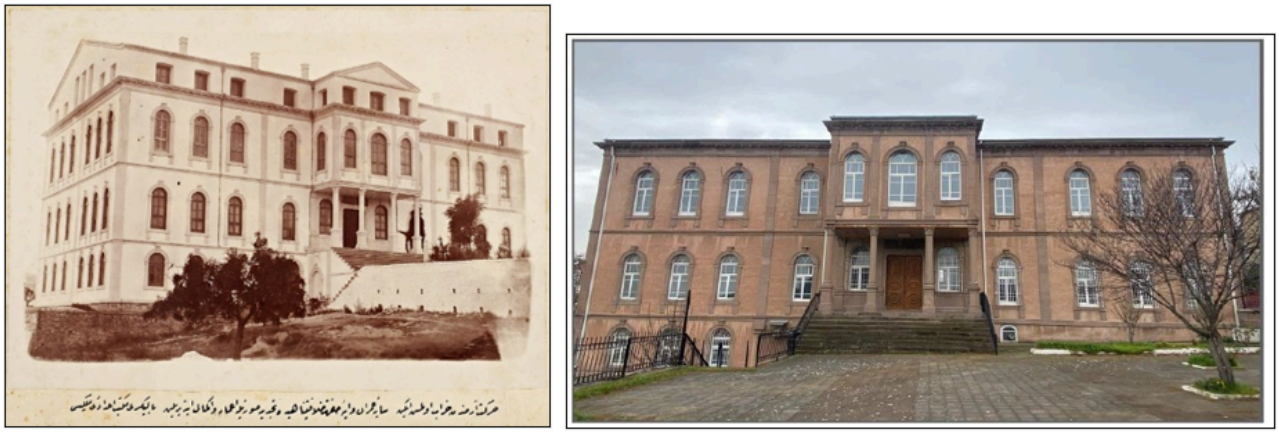
[51] Ahmet Gökhan Özçınar, *Kastamonu Mekteb-i İdadi Binası Restorasyon Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 19.

[52] Ahmet Gökhan Özçınar, *Kastamonu Mekteb-i İdadi*..., s. 178, 233.

1895 yılında inşa edilen Balıkesir (Karesi) İdadisi de Kastamonu ve Isparta İdadilerinde bulunan dış cephe özellikleri, sütunlu portik giriş kısmı ve dikdörtgen planlı kat kurgusuyla benzerlik gösterir. Hatta Balıkesir İdadisi Isparta İdadisi'nin geçirdiği dönüşüme benzer bir hikâyeye sahip olmakla da dikkat çeker. Bodrum kat üzerine iki kat kargir ve bir de üçüncü kat olarak ahşap yatakhane katına sahip olarak inşa edilen bu bina, geçirdiği yangın sebebiyle son katı 1978'de kaldırılmıştır. Ayrıca Isparta İdadisi ile aynı tarihlerde 1990 yılında Balıkesir İdadisi'nde de yapılan güçlendirme ve restorasyon sırasında, dış beden duvarlarına müdahale etmeden yapının iş duvar sistemi tamamen yıkılmış ve yine Isparta örneğindeki gibi betonarme bir konstrüksiyon inşa edilmiştir.[53] Bu sırada Isparta'da olduğu gibi kat planlarında bazı değişiklikler görülse de uzun kenara paralel orta koridor ve onun etrafına yerleştirilen derslikler Isparta ile benzerlik arz etmektedir (Bkz. Görsel 6, 8).

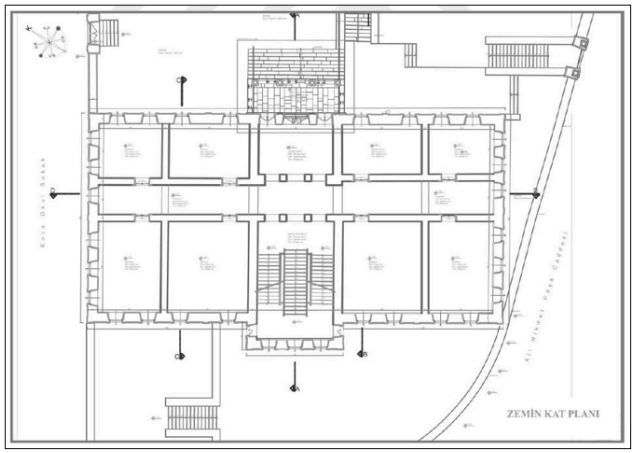
Görsel 7

Balıkesir İdadisinin Osmanlı Dönümü ve Günümüze Ait Fotoğrafı[54]



Görsel 8

Balıkesir İdadisi Zemin Kat Planı[55]



Yukarıda izah edilen Balıkesir ve Kastamonu örneklerini çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, II. Abdülhamid döneminde ve hemen sonrasında inşa edilen resmî idadi binalarında dış cephe özellikleri, Batı mimarisinin etkisiyle sütunlu portik girişler, ana giriş karşısında konumlandırılan kat merdivenleri gibi bir

[53] Zeynep Sağay Aksun, *Tarihsel Süreçte Karesi İdadisi ve Yeniden İşlevlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022, s. 60-61.

[54] *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri*, Albüm Num. 779-73, Fotoğraf Num. 34; Zeynep Sağay Aksun, *Tarihsel Süreçte...,* s. 81.

[55] Zeynep Sağay Aksun, *Tarihsel Süreçte...,* s. 68.

takım plan özelliklerinin belirli bir tipolojinin farklı şehirlerde uygulandığına işaret eder.[56] Nitekim arşiv evrakı arasında Aydın Vilayeti özelinde tespit ettiğimiz bir yazışmada liva statüsünde olan yerleşim yerleri için belirlenmiş olan (ki nüfus ve ihtiyaç gözetilmiş olmalıdır) bir idadi planının 1913'te Denizli Livası için merkezden gönderildiğinden bahsedilmekte olup[57], Maarif Nezareti'nin taşra idadi binaları inşasında önemli bir rol üstlendiğine kanıt teşkil etmektedir.

Sonuç

Isparta İli, İstiklal Mahallesi 15 ada 4 parselde bulunan korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli tarihi bina 1912 yılında Isparta (Hamidabad) İdadisi olarak inşa edilmiş bir İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı yapısıdır. 1861 yılında inşaatı tamamlanan ve Tanzimat dönemi eseri olan tarihi Isparta Rüştiyesi binasının yerinde söz konusu okulun tarihi mirasını da yüklenen bu bina şehrin Osmanlı ve Cumhuriyet devri eğitim, sosyo-kültürel hayatının önemli bir parçası olmuştur.

İnşa edildiği 1912 yılından sonra ilk büyük değişikliği 1914 depreminde aldığı hasar nedeniyle gören yapı, bu tarihte üçüncü katın kaldırılarak yerine çatı katı (cihannüma) yapılması dışında bir değişiklik görmemiştir. II. Abdülhamid dönemi ve sonrası resmî idadi yapılarının genel tipolojik özellikleriyle benzerlikler gösteren bina, liva merkezleri için tasarlanan idadi tip planlarına uygun olarak inşa edilmiş olmalıdır. Bu anlamda Kastamonu ve Balıkesir'de inşa edilen idadi binalarıyla dış cephe özellikleri ve plan itibariyle büyük benzerliklere sahiptir. İnşa edildiğinde üç katlı olan Isparta İdadisi'nin ilk hali sütunlu portik giriş üzerinden dışarıya taşan bir üçüncü kata sahipken, 1914-1915'te kaldırılan üçüncü kat yerine inşa edilen kırma çatı ve çatı arası sonucunda giriş katında bulunan sütunlu portik üzerine balkon kurgulanmasıyla yeni bir görünüm kazanmıştır. Bu sayede portik üzerinde yer alan balkon ve tam bir cihannüma özelliğine sahip olmayan çatı katı binanın dış cephe görünümüne hâkim olarak büyük bir değişiklik yaratmıştır.

1925 yılında Isparta Orta Mektebi olarak kullanılmaya devam edilen bina Maarif Vekaleti'nin 1926 yılında gerçekleştirdiği kapsamlı tahkikat sonucunda 1926-1927 aralığında birtakım değişiklikler geçirmiştir. Eğitim-öğretim ihtiyaçları gözetilerek bazı odaların bölünmesi, salon zeminlerine beton dökülmesi, salon çatılarının yeniden çakılması gibi tadilat yanında bugün üzerinde Isparta Öğretmenevi'nin bulunduğu arsa istimlak edilerek okul bahçesi genişletilmiş, bahçe içerisine (bugün yerinde olmayan) dört dershaneli bir pavyon inşa edilmiştir. 1952 yılında açılan Isparta Lisesi tarihi binada faaliyete başlamış, 1960'ta okulun ismi Şehit Ali İhsan Kalmaz Lisesi olarak değişmiş, bir yıl sonra ise arka bahçede inşa edilen bugünkü binasına taşınmıştır. Tarihi Isparta İdadisi binası 1961'den sonra çeşitli kamu kurumlarına hizmet etmeye devam etmiş, 1986-1990 arasında geçirdiği büyük restorasyon ile dış cephe görünümü korunmakla birlikte bina içinde büyük değişiklikler yapılmıştır. Kat planlarına çoğunlukla uyulsa da betonarme olarak örülen iç duvarlar, yeniden inşa edilen çatı katı ve kolonlarla yapılan güçlendirme neticesinde İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bina 2019'da alınan kararla Millet Kıraathanesi'ne dönüştürülmüş ve günümüzde faal olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Isparta şehri için tarihi bir değer olan Isparta İdadi binası Tanzimat döneminden İkinci Meşrutiyet dönemine oradan da Cumhuriyet dönemi ve günümüze taşıdığı maddi-manevi mirasla büyük önemi haizdir.

[56] Rahşan Toptaş, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) İdadi Yapıları (Türkiye Örnekleriyle),* Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2020, s. 355-357.

[57] *BOA., MF.İBT.,* 452/59.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Teşekkür: Araştırmaya konu binanın yerinde incelenmesi aşamasındaki katkı ve görüşlerinden dolayı Mimar Selin Şahin'e teşekkür ederiz.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.
Acknowledgments: We would like to thank Architect Selin Şahin for her contributions and insights during the on-site examination phase of the building under study.

Yazar Bilgileri / Author Details

Diren Çakılcı (Doç. Dr.)
[1] Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye
0000-0002-8340-2536 direncakilci@akdeniz.edu.tr

Şeyda Güvenç Duran (Yüksek Mimar)
[2] Biz Mimarlık, Antalya, Türkiye
0009-0001-0067-0499

Kaynakça | References

1. Arşiv Kaynakları[58]:

1. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*
2. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*
3. *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri*
4. *Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi*

2. Araştırma Eserler

Aldan, Mehmet: *Galiçya ve Sonrası Hilmi Dilmen'in Öyküsü*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984.

Böcüzâde Süleyman Sami: *Isparta Tarihi*, Haz. Hasan Babacan, Isparta, 2012.

Dilmen, Hilmi: "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi II", *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, S. 42, C. 4, Eylül 1937, s. 606-609.

Dilmen, Hilmi: "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi III", *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, S. 43-44, C. 4, I. ve II. Teşrin 1937, s. 630-631.

Dilmen, Hilmi: "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi IV", *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, S. 45-46, C. 4, I. Kanun 1937 ve II. Kanun 1938, s. 651-653.

Dilmen, Hilmi: "Isparta Ortaokulunun Tarihçesi", *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, S. 37, C. 4, Nisan 1937, s. 590-592.

Duymaz, Şevki: "Isparta İdadisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları*, C. 4, S. 9 Temmuz 2017, s. 43-56.

Isparta 1880-1980, Isparta Valiliği Yayınları, Isparta, 2001.

Kırmızı, Abdülhamit: "Usûl-i Tedrîs Hâlâ Tarz-ı Kadîm Üzre": Konya Valisi Ferid Paşa'nın Eğitimi Islah Çalışmaları", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, S. 19, 2005/2, s. 195-229.

Koçıbay, Osman: "Hatıralarda 1914 Burdur-Isparta Depremi", *Yeni Gün*, 4 Ekim 2017, s. 4-5.

Özçınar, Ahmet Gökhan: *Kastamonu Mekteb-i İdadi Binası Restorasyon Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.

Sağay Aksun, Zeynep: *Tarihsel Süreçte Karesi İdadisi ve Yeniden İşlevlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Tarihi 100 Lise, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

[58] Kullanılan arşiv belgelerine dair detaylı bilgiye dipnotlarda yer verilmiştir.

Toptaş, Rahşan: *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) İdadi Yapıları (Türkiye Örnekleriyle),* Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2020.

Türk Eğitim Sistemi ve Ortaöğretim, ed. Ercan Türk, MEB Yayınları, Ankara, 2015.

3. Elektronik Kaynaklar

http://isparta.gov.tr/millet-kiraathanesi-hizmete-acildi (Erişim Tarihi: 01.06.2024).

https://isparta.csb.gov.tr/isparta-il-milli-egitim-mudurlugu-hizmet-binasi-haber-16333 (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

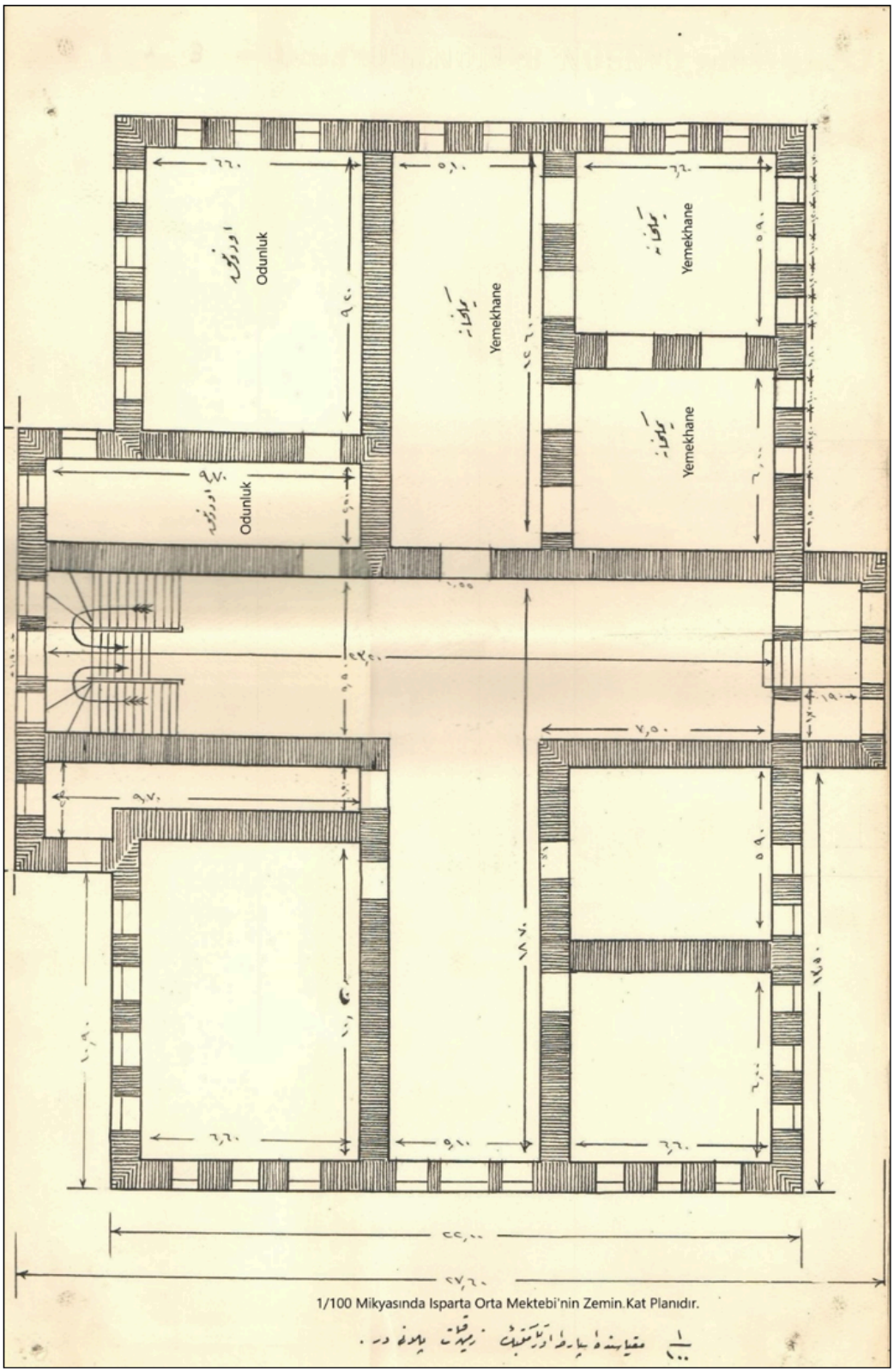
https://ispartaogretmenevi.meb.k12.tr/icerikler/tarihce_9731109.html (Erişim Tarihi: 15.06.2024).

https://www.haber32.com.tr/ispartada-eski-adiyla-hilmi-dilmen-okulu-yikildi (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

Ek | Appendix

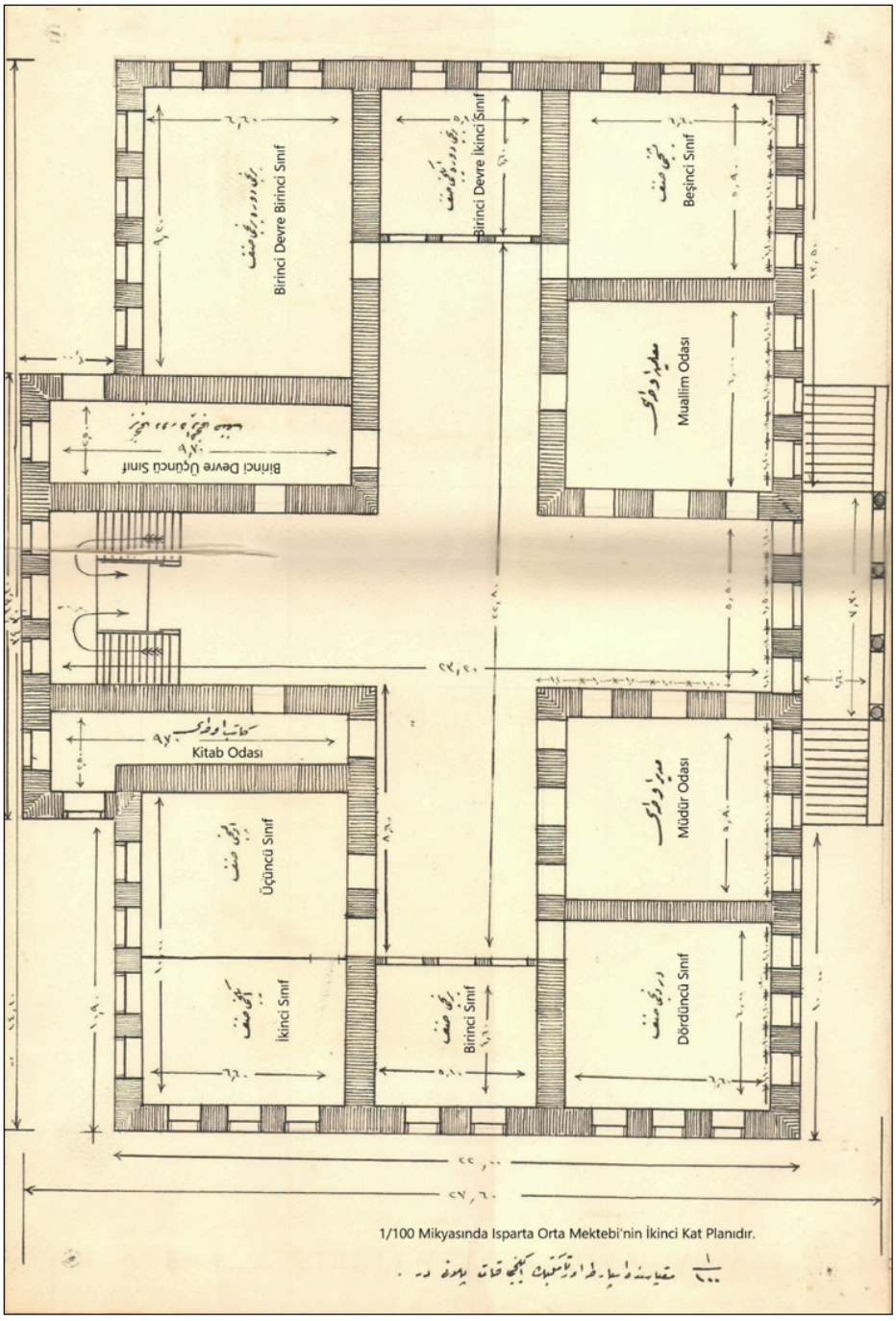
Supplementary Figure 1

Isparta Orta Mektep Binası Zemin Kat Planı-1926. (Kaynak: BCA., 180.9.0.0/95.464.5)



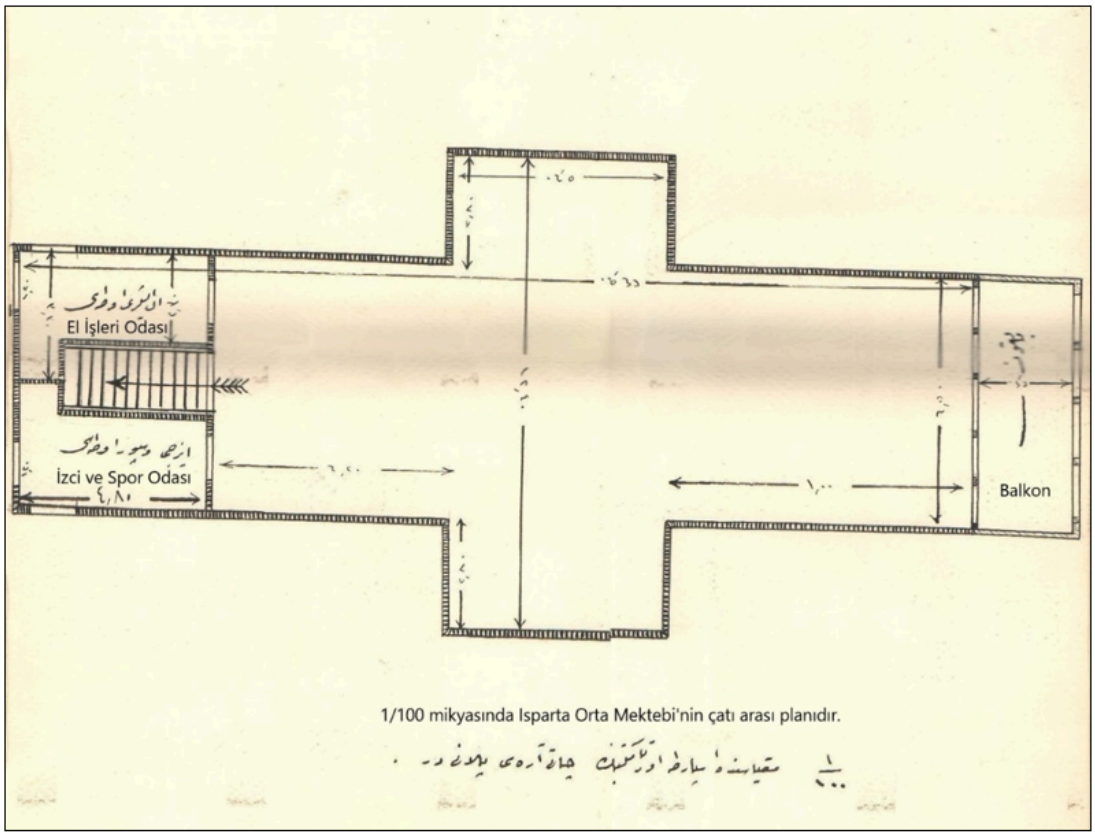
Supplementary Figure 2

Isparta Orta Mektep Binası İkinci Kat Planı-1926. (Kaynak: BCA., 180.9.0.0/95.464.5)



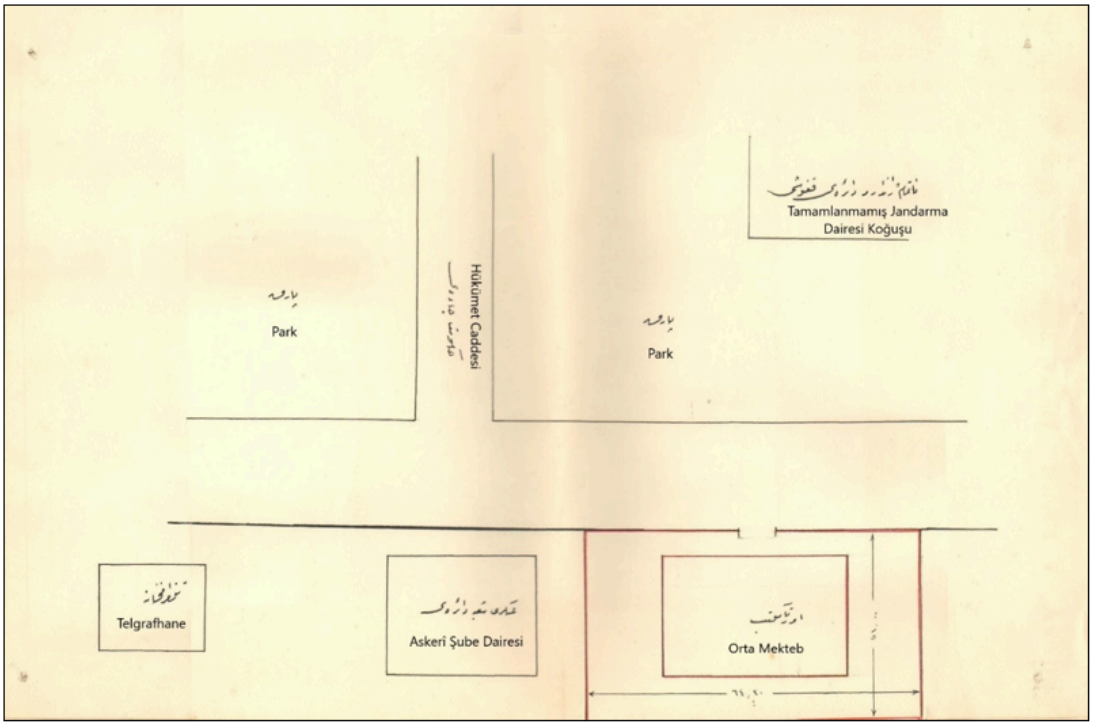
Supplementary Figure 3

Isparta Orta Mektep Binası Çatı Arası Planı-1926. (Kaynak: BCA., 180.9.0.0/95.464.5)



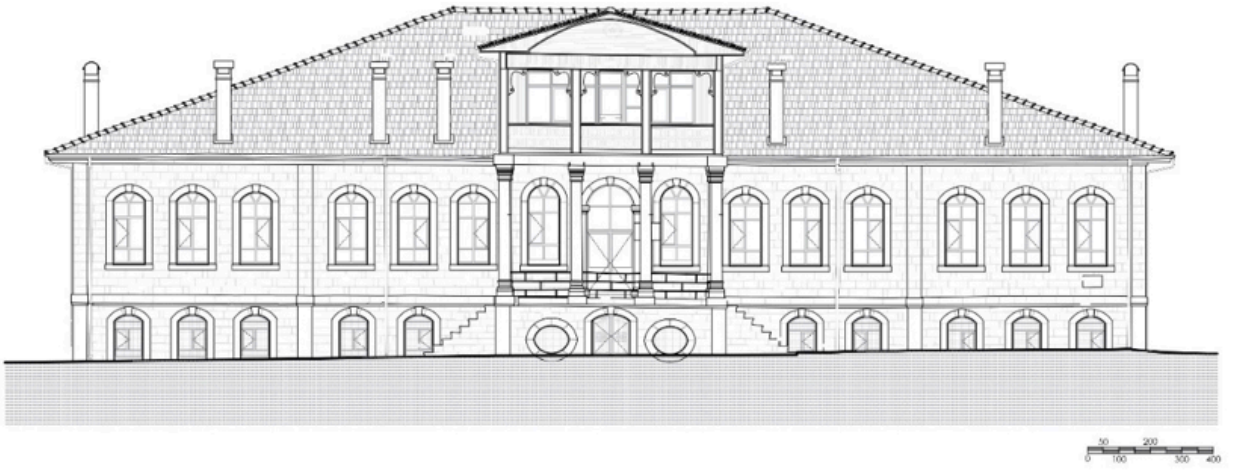
Supplementary Figure 4

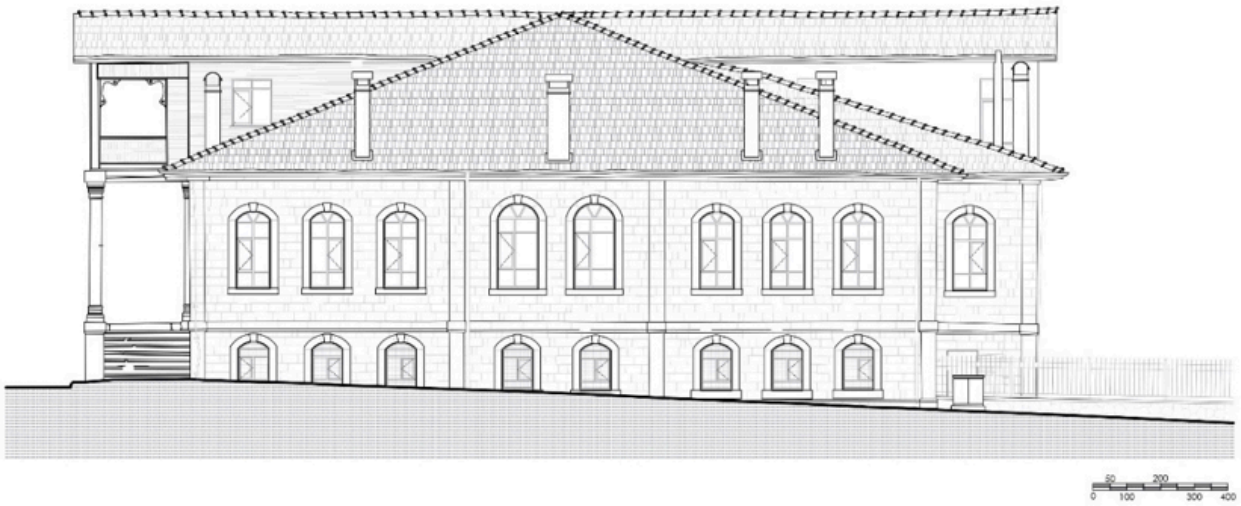
Isparta Orta Mektep Binası Vaziyet Planı-1926. (Kaynak: BCA., 180.9.0.0/95.464.5)

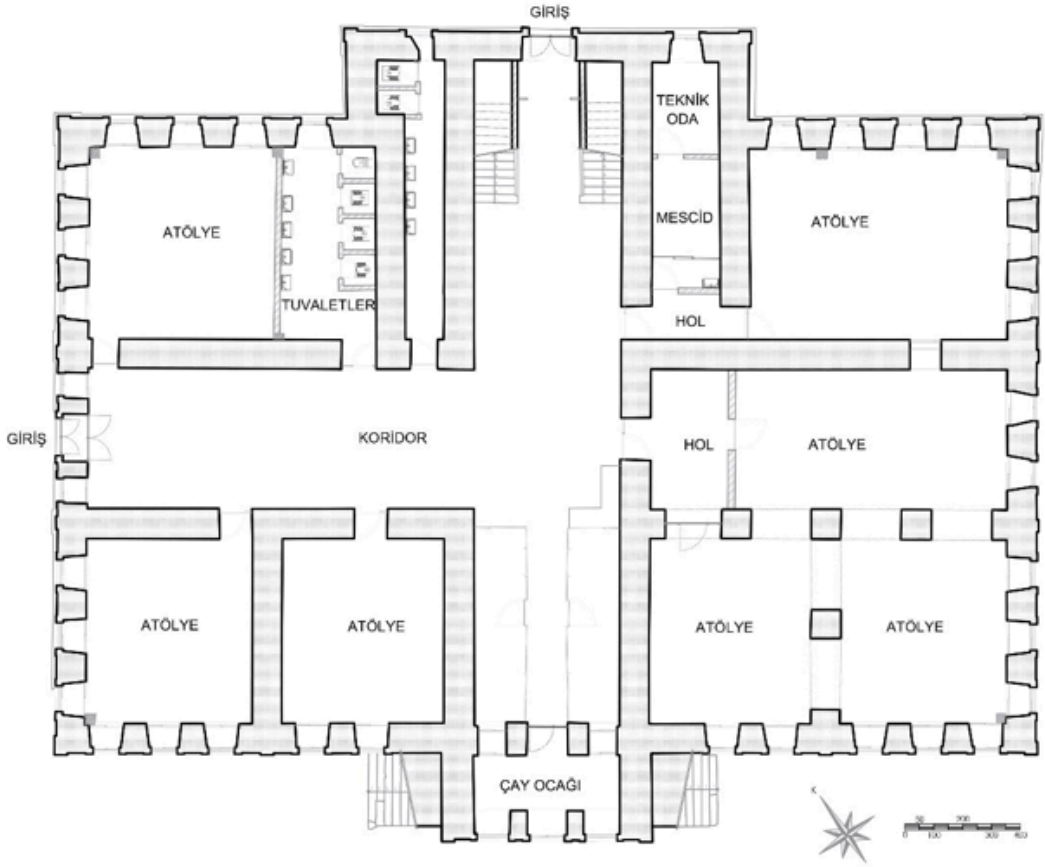


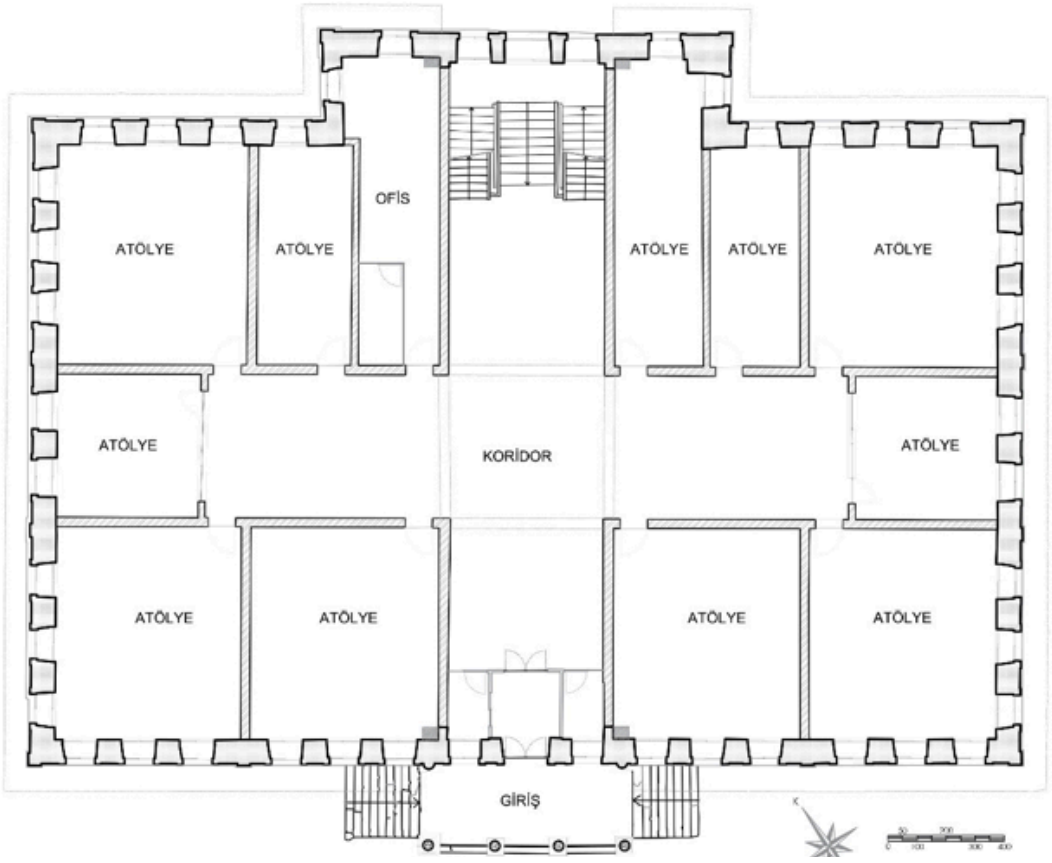
Supplementary Figure 5

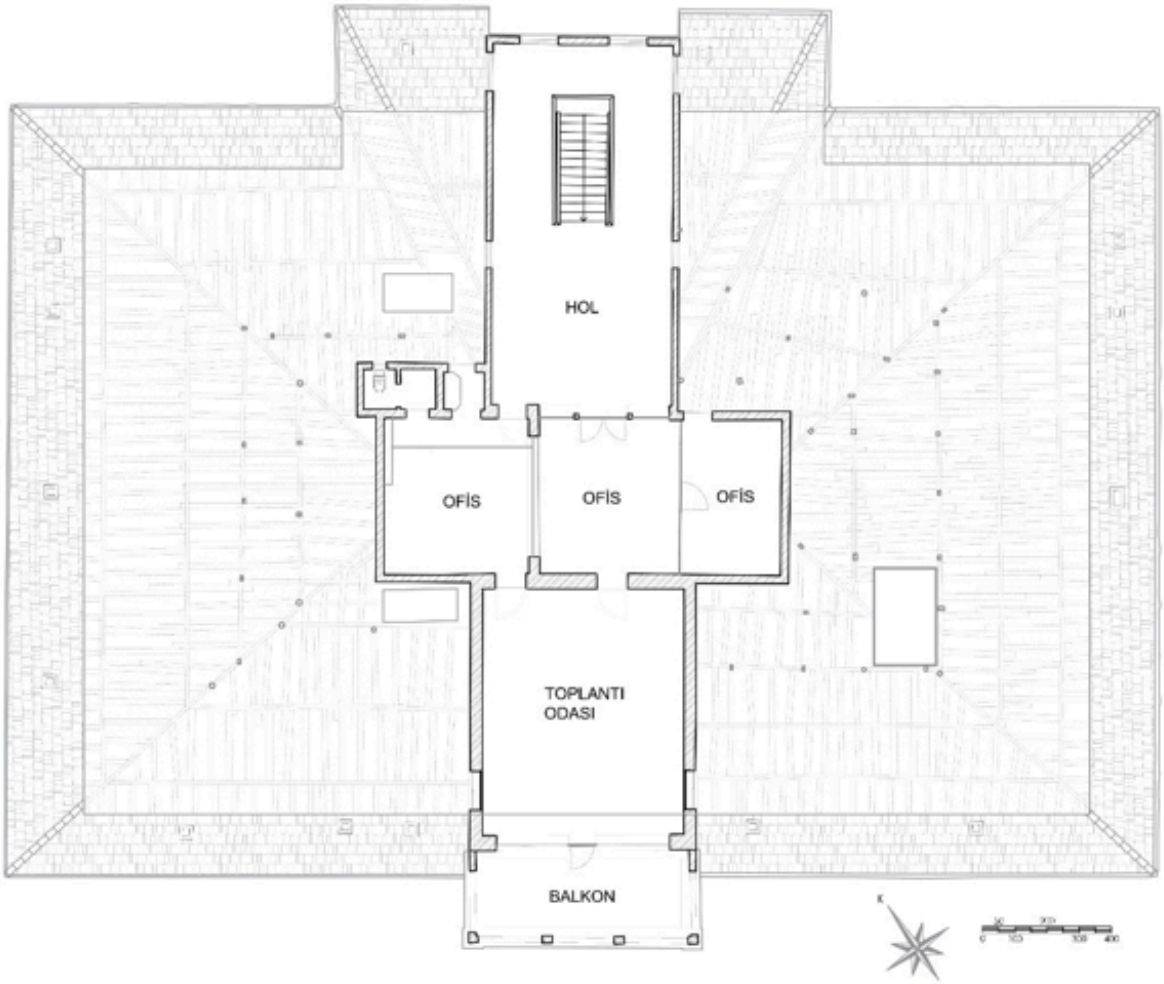
Tarihi Binanın Güncel Kullanım ve Görünümü (Kaynak: Şeyda Güvenç Duran, Biz Mimarlık)






GİRİŞ
TEKNİK ODA
ATÖLYE
MESCİD
ATÖLYE
TUVALETLER
HOL
GİRİŞ
KORİDOR
HOL
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
ÇAY OCAĞI


OFİS
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
KORİDOR
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
ATÖLYE
GİRİŞ


HOL
OFİS
OFİS
OFİS
TOPLANTI
ODASI
BALKON

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 243–267

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1523222

Başvuru | Submitted 27.07.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 15.10.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 11.03.2025
Kabul | Accepted 11.03.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Milliyetçi Kadın Yazınında Kadın Kurguları: Halide Edib Adıvar ve Müfide Ferit Tek Romanları (1912-1924)

Constructions of Femininity in Nationalist Women's Literature during the Transition from the Empire to the Republic: Novels by Halide Edib Adıvar and Müfide Ferit Tek (1912–1924)

Setenay Nil Doğan [1]

[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye.

Öz İmparatorluktan ulus-devlete geçiş döneminin iki milliyetçi kadın yazarının, Halide Edib'in *Yeni Turan* (1912), *Ateşten Gömlek* (1922) ve *Vurun Kahpeye* (1923), Müfide Ferit'in *Aydemir* (1918) ve *Pervaneler* (1924) romanlarını inceleyen bu makale, milliyetçi kadın yazınındaki kadınlık kurgularını ve bu kurguların değişimini incelemeyi amaçlamaktadır. İncelenen eserlerde milliyetçi kadın yazını, bir yandan kadın karakterleri merkeze alırken bir yandan da kadınlara atfedilen milliyetçi rollerin çeşitliliğini, kadınların milliyetçi projelere katılımının sınırlarını ve bu sınırların aşılabileceği istisnai durumları ortaya koymaktadır. Bu milliyetçi romanlarda kadın karakterler geleneksel ile modern, Doğu ile Batı, özgürlük ve namus arasındaki hassas bir denge üzerinde ve bu dengenin korunması adına diğer kadınlardan ve ailevi bağlardan uzak olarak kurgulanmışlardır. Böylece kadın yazarlar, romanlarında onları milliyetçi hareket içinde kurtarıcılığa, düşünürlüğe, ilham kaynaklığına kadar değişik rollerde anlatabilmiş ve onlara bir özgürlük alanı ve faillik sağlayabilmişlerdir. İncelenen eserler arasında ulus-devlet sonrası yazılan *Vurun Kahpeye* ve *Pervaneler* ise bu alanın kapandığına ve ulus-devlet/sömürgecilik/bağımsızlık sonrası milliyetçiliklerin kadınlarla kurdukları ilişkilerin farklılığına dair ipuçları içermektedir.

Abstract This study aims to explore the constructions of femininity and their subsequent transformations in the nationalist women's literature during the transition from the Empire to the Republic by focusing on the novels of two nationalist female authors —Halide Edib's *New Turan* (*Yeni Turan*, 1912), *The Shirt of Flame* (*Ateşten Gömlek*, 1922) and *Strike the Whore* (*Vurun Kahpeye*, 1923), and Müfide Ferit's *Aydemir* (1918) and *Propellers* (*Pervaneler*, 1924). Locating women as central figures in the nationalist projects, these novels point at a diversity of roles assigned to women, and the limitations of their participation as well as the extraordinary circumstances required to transcend them. Female characters are situated within delicate balances —between tradition and modernity, East and West, freedom and virtue—and are often depicted as detached from other women and familial ties to preserve these balances. Such constructions allowed the authors to portray female protagonists as saviors, theorists and inspirational sources of the nationalist movement, engendering a literary space of freedom and agency for women. The Republican novels, *Strike the Whore* (*Vurun Kahpeye)* and *Propellers (Pervaneler),* however, hint at the closure of that space, and the employment of a different discourse on women within state-based/post-independence/post-colonial nationalisms.

Anahtar Kelimeler Türk Milliyetçiliği · Kadınlık Kurguları · Kadın Yazını · Halide Edib Adıvar · Müfide Ferit Tek

Atıf | Citation: Doğan, Setenay Nil. "Constructions of Femininity in Nationalist Women's Literature during the Transition from Empire to Republic: Novels by Halide Edib Adıvar and Müfide Ferit Tek (1912–1924)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 243-267. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1523222

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Doğan, S. N.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Setenay Nil Doğan setenaynildogan@gmail.com

Keywords Turkish Nationalism · Constructions of Femininity · Women's Literature · Halide Edib Adıvar · Müfide Ferit Tek

Extended Summary

Studies on gender and nationalism underline the profoundly gendered character of nationalism and reveal that national projects aiming to build nations, nation-states and ethnic groups are simultaneously gender projects, operating on various levels and constructing multiple images of women. In those projects, women are portrayed simultaneously as mothers, victims, symbols, subjects and preservers of the nation. Emerging in tandem with an Ottoman feminist movement in the early twentieth century, Turkish nationalism utilized this repertoire and encoded the nationalist project as a gendered project necessitating the formation of a new woman as a modern companion to the modernizing men of the empire. Hence, modernization, nationalism and feminism became the key pillars that characterized the ideological debates, cultural production and politics of the final decades of the empire.

Given such a background, this study aims to explore the constructions of femininity, their transformations and limitations in the Turkish nationalist women's novels during the transition from the Empire to the Republic. Despite their differences in literary styles and political orientations, Halide Edib Adıvar and Müfide Ferit Tek were two female authors who were considered nationalist literary pioneers by the founding fathers of Turkish nationalism. Analyzing Halide Edib's *New Turan* (*Yeni Turan*, 1912), *The Shirt of Flame* (*Ateşten Gömlek*, 1918) and *Strike the Whore* (*Vurun Kahpeye,* 1923), along with Müfide Ferit's *Aydemir* (1922) and Propellers (*Pervaneler*, 1924), this study points at a multiplicity of roles designed for women in nationalism though none of these female characters attained leadership positions.

Themes of desexualization, sacrifice, subordination of individualism for the survival of the nation and the depiction of ideal women characterize these early nationalist novels written during the transformation from the empire to a new nation-state. While these novels depicted "new woman" with a certain degree of familiarity with Western culture and modernity, these characters were meticulously crafted on a balance between tradition and modernity, East and West, as well as liberation and chastity. The authors maintained this delicate equilibrium by depicting these women without a nuclear and parental family structure. With the exception of *Propellers* (*Pervaneler*), all female protagonists in these novels lacked any significant relationships with other women, lost their mothers early in life and lacked sisters or female companions. In the absence of any meaningful interactions with women, 'other women' served the function of being educated, emancipated by the protagonists or becoming jealous of them. Nationalism, it appears, embraced some women while disregarding women's potentials for building bonds of sisterhood. The more elevated their position in the nationalist projects, the more isolated they became from other women and familial ties, often accompanied solely by a man with a similar ideological framework. Their 'elevation' to the nationalist roles and missions required disconnecting from the world of women.

The female figures in Adıvar's and Tek's nationalist novels were engaged in a multiplicity of roles, including serving as nurses during times of war, being political orators in the political meetings, and even contributing theoretical perspectives to a fictional nationalist movement in its early stages. These diverse roles allowed female protagonists a space of activism, mobility and agency amidst the great transformations of history—such as the dissolution of an empire, a nationalist struggle for independence, and the formation of a nation-state. Nevertheless, the grand finale —lynching of the female protagonist by the townspeople—in *Strike the Whore* (*Vurun Kahpeye),* a Republican novel, insinuates that the unexpected and chaotic activism of these heroic women in the nationalist cause was over and the second war, which would be against the tradition and bigotry, would be fought by men and the masculine state. In *Propellers* (*Pervaneler*), another Early Republican novel, female characters were portrayed as social problems to be solved, and subjects requiring discipline and control by nationalist men. These two novels of the Republican period signify the beginning of a new period for women in nationalism in which the nascent nation-state began recruiting women to predesignated nationalist roles by the directives of the founding fathers; rather than women recruiting themselves. Consequently, they underscore the employment of a different discourse on women within state-based/post-independence/post-colonial nationalisms.

Giriş

Milliyetçilik eril bir habitusa ve kurumlara dayalı eril bir ideoloji olsa da kadınlar hem kurgusal simgeler hem de hareketin aktörleri olarak milliyetçiliğe dahil olmuşlardır. Türk milliyetçiliği de Osmanlı İmparatorluğu'nun en son ortaya çıkan milliyetçiliği olarak 19. yüzyıl sonlarından itibaren önce kültürel bir hareket,[1] Balkan Savaşları'nın Osmanlı seçkinlerine ve devlet adamlarına yaşattığı travmayla ise siyasi bir proje olarak şekillenmiş ve kadınlara "geleneğin koruyucusu" rolünü[2] vermiştir. 19. yüzyılın son on yılından itibaren Osmanlı kültürel hayatında dünyasında yazar olarak görünürlük kazanan kadınlar, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde milliyetçi yazına sayıları çok fazla olmamakla birlikte dahil olmuşlardır. Bu kadınlardan Müfide Ferit (1892-1971) ve Halide Edib (1885-1864), Türk milliyetçiliğinin radikal bir varyantı olan Turancılık düşüncesi[3] ile şekillenen ilk Turancı romanların[4] yazarları olarak kabul edilir. İçinde farklı miraslar barındırsa da[5] Türk milliyetçiliği, Cumhuriyet'in kurulmasından 1930'lara kadar Kemalist milliyetçilik çatısı altına girecek ve bu çatı altından yeni ulus-devletin ideolojisinin temel yapı taşı olacaktır.

Bu çalışma, Türk milliyetçiliğinin Kemalizm öncesi dönemindeki milliyetçi kadın yazınına odaklanarak İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş dönemindeki kadın kurgularını ve bu kurgulardaki değişimleri ve süreklilikleri tartışmayı amaçlamaktadır. Bunun için, milliyetçilikleri farklı boyutlarda ve düzlemlerde olsa da[6] iki milliyetçi kadın yazarın, Halide Edib'in *Yeni Turan* (1912), *Ateşten Gömlek* (1922) ve *Vurun Kahpeye* (1923), Müfide Ferit'in *Aydemir* (1918) ve *Pervaneler* (1924) adlı romanları incelenecektir.

Bu makale, milliyetçi söylem içinden kadın kimliğiyle yazan bu yazarların milliyetçiliği romanlarındaki kadın karakterlere nasıl giydir(eme)diklerini, kadın karakterlerin kurgulanma biçimlerini, bu kurguların kimleri kapsa(ma)dıklarını, sınırlarını ve dönüşümlerini tartışacaktır. Yöntemsel olarak feminist edebiyat eleştirisinin edebiyat eserlerindeki toplumsal cinsiyet kurgularının eleştirel bir gözle incelenmesine dair hassasiyetini paylaşıyor olsa da seçili eserleri bir edebiyat eleştirisine tabi tutmaktan ziyade, onları kadın yazarların milliyetçi söylemlerini toplumsal cinsiyet kategorisiyle[7] inceleyebileceğimiz metinler[8] olarak ele almaktadır. Bu anlamda, kimlerin dünyalarının temsil edilip kimlerinkinin eksik, yanlış temsil edildiği veya hiç temsil edilmediği, kimlerin siyasi, kültürel, estetik ve ekonomik çıkarlarına hizmet edil(me)diği ve hangi tercihlerin ifade edilip hangilerinin bastırıldığı sorularına odaklanarak -edebî veya başka- metinlere eleştirel bir müdahaleyi içeren[9] ve güç ilişkilerinin devamına veya dönüşümüne hizmet eden hegemonya inşası, ötekileştirme ve dışlama mekanizmalarını açığa çıkarmayı hedefleyen eleştirel söylem analizinin hassasiyetlerinden yararlanılmıştır.

Bu çalışma için bu iki milliyetçi kadın yazarın, Halide Edib ve Müfide Ferit'in seçilmesi hem bu dönemde genel olarak kadın yazarların, özel olaraksa milliyetçi kadın yazarların istisna özelliği gösterecek kadar az sayıda olması hem de bu yazarların, 3. bölümde açıklanacağı üzere, milliyetçi yazın ve hareket içindeki varlıkları ve önemleri ile açıklanabilir. Adıvar ve Tek, sadece milliyetçi unsurlar barındıran romanlar yaz-

[1] Jacob M. Landau, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1995.

[2] Kate Fleming, "Women as Preservers of the Past: Ziya Gökalp and Women's Reform", *Deconstructing Images of the Turkish Women,* der. Zehra Arat, St. Martin's Press, 1998, s. 127-138.

[3] Günay Göksu Özdoğan, *"Turan"dan "Bozkurt"a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946),* İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

[4] Murat Belge, akt. Gaye Belkız Yeter Şahin, Selin Cansu Yeter, "Kadına Yüklenen Misyonlar Bağlamında *Aydemir*", *RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 7, 2020, s. 307.

[5] Günay Göksu Özdoğan, *"Turan"dan...,* s. 69-81.

[6] Birgül Koçak, Aytül Tamer, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edib ve Müfide Ferit", *Doğu Batı*, C. 45, 2008, s. 173-193.

[7] Joan Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review*, C. 91, S. 5, 1986, s. 1053–1075.

[8] Milliyetçi romanları benzer bir yöntemle okuyan bir çalışma için bkz. Kadir Dede, *Edebiyatın Ulusu Ulusun Edebiyatı*, Nika Yayınevi, İstanbul, 2021.

[9] Rob Pope, *Textual Intervention: Critical and Creative Strategies for Literary Studies*, Routledge, London, 1995.

mamışlar, Türk milliyetçiliğinin hudutlarını çizdiği iddia edilen romanları, ilk Turancı romanları yazmışlardır. Geçiş dönemi kadın yazınındaki değişimleri ve süreklilikleri anlamamıza izin verecek bir zaman diliminde, 1912 ve 1924 yılları arasında bu iki yazarın yazdığı bütün milliyetçi romanlar bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu incelemenin Halide Edib ve Müfide Ferit üzerine başka çalışmalardan farklılaştığı ve onlara katkıda bulunabileceği noktalardan biri, öncelikle sıklıkla beraber incelenmeyen bu iki milliyetçi kadın yazarın romanlarının beraber incelenmesidir. Bu seçki içinde Müfide Ferit daha az çalışılan yazarken, *Vurun Kahpeye* Halide Edib'in diğer milliyetçi romanlarına oranla daha az çalışılmış bir romandır. Ayrıca mevcut çoğu incelemeden farklı olarak II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı veya Erken Cumhuriyet romanları üzerinden bir milliyetçilik okuması yapılmamıştır, geçiş dönemindeki milliyetçi söyleme ve bunun edebi eserlerdeki temsillerine odaklanılmıştır. Bu anlamda sadece bir dönemi değil, dönemler arası bir dönüşümü ve/ya süreklilikleri milliyetçi kadın yazını üzerinden okuma hedefi vardır. Ayrıca bu metinleri kadınlar arası ilişkiler ve 'öteki (kadınlar)' kurguları gibi bu dönem kadın yazınında pek çalışılmayan unsurlar üzerinden de tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

1. Kadınlar ve Milliyetçilik Üzerine

Toplumsal cinsiyet literatürü, modern siyasetin merkezindeki milliyetçilik, vatandaşlık, militarizm ve ulus-devlet gibi kavramları eril kurumları, süreçleri ve faaliyetleri içeren eril projeler olarak değerlendirmiştir.[10] Bu anlamda millet sadece "derin ve yatay bir yoldaşlık"[11] tasarımı değil, aynı zamanda derin, yatay ve eril bir kardeşlik tahayyülüdür. Millet tahayyülü, kadınları ve erkekleri başka milletlerinkinden farklı tanımlayarak hem millî özü kurgulamakta hem de toplumsal cinsiyet ilişkilerini yaratmaktadır,[12] en azından milliyetçi ideoloji ve elitler bunu hedeflemektedirler. Ayrıca milliyetçilikle toplumsal cinsiyet söylemleri arasında çok daha derin bir bağ vardır: Erkeğin kadın üzerinde kurduğu toplumsal cinsiyet hiyerarşisi ve içeridekinin ("biz"den olanın) yabancıya egemenliğini öngören milliyetçi düşünce birbirine bağlıdır.[13] Dolayısıyla ulusu, ulus-devleti, etnik grubu ve bu grubun üyelerini inşa etmeyi hedefleyen milliyetçi projeler, aynı zamanda toplumsal cinsiyet projeleridir.[14] Bu durum, milliyetçi projelerde kadınlara düşen bir rol olmadığı anlamına gelmez; içlerinde tam aksine kadınlar için birçok rol mevcuttur ancak kadınların oynadığı roller "erkekler için, erkekler tarafından, erkekler hakkında yazılan senaryolar" içinden tanımlanmıştır ve bu projelerde kadınlar kadınlığa ve kadının yerine dair eril kavramları yansıtan rolleri oynayan "yardımcı oyuncular" olarak karşımıza çıkarlar.[15] Kadınların ulus-devletleşme, milletleşme ve millîleşme süreçlerine "yardımcı oyuncular olarak" katılımı birbirine bağlı ve birbirini dışlamayan birçok şekilde gerçekleşmektedir: Kadınlar, grubun üyelerini biyolojik olarak üretirler, etnik/millî grupların sınırlarını yeniden üretirler, grubun kültürünün üretilmesine katkıda bulunur ve kültürün taşıyıcıları olurlar, milliyetçi elitler tarafından ulusal farkların belirleyicileri olarak düşünülürler ve son olarak ulusal, ekonomik ve politik mücadelelerin aktörleri olarak karşımıza çıkarlar.[16] Başrolleri erkeklere ve erkekliğe veren ve eril olanı değerli gören milliyetçi ve

[10] Sylvia Walby, "Woman and Nation", *Mapping the Nation*, der. Gopal Balakrishnan, Verso, 1996, s. 235-254; Raewyn Connell, *Masculinities,* University of California Press, Berkeley, 1995.

[11] Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso Books, London, England, 2006, s. 7.

[12] Nükhet Sirman,"Kadınların Milliyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 227.

[13] Spike Peterson, "Gendered Nationalism: Reproducing "Us" versus "Them"", *The Women and War Reader*, der. Lois Ann Lorentzen, Jennifer E. Turpin, New York University Press, 1998, s. 47.

[14] Sylvia Walby, "Woman and Nation", s. 243.

[15] Joan Nagel, "Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations", *Ethnic and Racial Studies,* C. 21, S. 2, 1998, s. 242-269.

[16] Floya Anthias, Nira Yuval-Davis, "Woman-Nation-State", *Nationalism* (C. 4), der. John Hutchinson ve Anthony Smith, Routledge, New York, 2000, s. 1480-81.

militarist projeler kadınları kontrol ederek başarılarını garantilemektedirler: Kadınların militarizasyonun ve milliyetçiliğin hedeflerini desteklemeleri ve sorgulamamaları, kadınlık kavramının ve onunla ilişkilendirilen sıfatların bu ideolojilerin kurguladığı erkekliklerin karşısında 'öteki' olarak gösterilmesi; kadınların gerektiğinde hemşire, asker, işçi, cinsel obje, fahişe olarak militarist projelerin insan gücü ihtiyacını karşılamaları; vatansever anne ve birçok kadın figürü üzerinden savaşın, ölümün ve militarizasyonun normal ve gerekli olarak sunumu gibi birçok "manevra"[17] ile kadınlar bu erkek-egemen projelerin merkezindeki unsurlar olmaktadırlar. Dolayısıyla bu projelerin içindeki elitler, kadınların onurlarına, iffetlerine, görevlerine ve cinselliklerine dair söylemler yoluyla politikalarını belirlemekte ve sadık bir eş, vatansever bir anne, modern kadın, profesyonel hemşire, sağlıklı bir fahişe, utanmış bir tecavüz kurbanı ve anlayışlı bir kız arkadaş olmanın ne demek olduğuna dair ciddi mesai harcamaktadırlar.[18]

Milliyetçilik, bu şekilde eril bir senaryolar silsilesi olsa da geç 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda -özellikle Batı-dışı coğrafyalarda ve sömürgecilik karşıtlığı bağlamında- kadınların katıldığı bir hareket olmakla kalmamış, feministlerin de işbirliği yaptığı bir siyasi hareket olmuştur.[19] Ancak bu işbirliklerinin bazılarında bağımsızlık sonrası kadınları dışlayan ataerkil milliyetçiliklerin belirginleşmesi, dolayısıyla feminizm ve milliyetçilik arasındaki koalisyonların sona ermesi söz konusu olmuştur.[20] Kadınların milliyetçi akımlara eklemlenme biçimlerini ve sömürgecilik sonrası milliyetçi projelerin feministlerle kurduğu işbirliklerinin bazı çelişkili sonuçlarını tartışan Kandiyoti, milliyetçilik ve kadınlar arasında bir noktadan sonra kaçınılmaz olarak patlak veren bir tansiyona işaret etmektedir: Bu milliyetçiliklerde kadınlar, "topluluğun geriliğinin kurbanı, ulusun yeni kurulan dinçliğinin ve modernliğinin simgeleri ya da el değmemiş ulusal değerlerin ayrıcalıklı kaynağı" olarak resmedilmelerine rağmen, milliyetçi hareketin etkin katılımcıları da olarak kendi çıkarlarını kültürel milliyetçilik parametreleri içinden ifadeye ve/veya radikal taleplerini bastırmaya ve sansürlemeye zorlanırlar.[21]

Chatterjee (1989) ise yine sömürgecilik sonrası milliyetçi söylem içerisinde değişmesi gereken bir maddi alan ve otantik, "özüne uygun" kalması gereken bir ruhsal alan ayrımı olduğunu ve milliyetçi elitlerin bu ayrımdan yola çıkarak ev içi alanı millî kültürün manevi boyutunun korunduğu yer ve kadınları da bu alanın korunması ve geliştirilmesinden sorumlu olan grup olarak gördüğünü söylemektedir.[22] Ulus-devlet sonrası sömürgecilik karşıtı milliyetçiliklerin otantik olanı, kendi "özünü" arayışı çoğu zaman kadınlar üzerinden, hatta çoğu zaman tekil olarak kullanılan millî bir "kadın" anlatısı üzerinden olmaktadır. Dolayısıyla kadınlar söz konusu olduğunda da milliyetçiliğin hallerine, evrelerine dikkat etmek iyi bir fikirdir. Bir toplumsal hareket olarak muhalefette ve kitlesel destek arayışında olan milliyetçilikler ile bağımsızlık/sömürgecilik sonrası milliyetçilikler kadınlara dair farklı söylemler, politikalar ve alanlar üretmektedir. Milliyetçi kadın yazarların romanlarındaki kadın kurgularını ve de bu kurgulardaki süreklilikleri ve kırılmaları inceleyen bu makale de milliyetçiliğin bu hallerine dair bulgular barındırmaktadır.

[17] Cynthia Enloe, *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*. University of California Press, 2000.

[18] Cynthia Enloe, *Maneuvers*..., s. 294.

[19] Jill Vickers, "Bringing Nations in: Some Methodological and Conceptual Issues in Connecting Feminisms with Nationhood and Nationalisms", *International Feminist Journal of Politics,* C. 8, S. 1, 2006, s. 84-109.

[20] Margot Badran,"Dual Liberation: Feminism and Nationalism in Egypt, 1870s-1925," *Feminist Issues*, S. 8, 1988, s. 31.

[21] Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul, 1997, s. 166.

[22] Partha Chatterjee, "The Nationalist Resolution of the Women's Question", *Recasting Women: Essays in Colonial History,* der. Sangari Kumkum ve Sudesh Vaid, Kali for Women, New Delhi, 1989, s. 233-253.

2. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde "Kadın" İmgesi

1980'lerden itibaren kadın çalışmaları, Türkiye'de kadınlara dair tartışmaların üç ayrı dönemi olduğunu varsayar.[23] Birinci dönem, 19. yüzyıl Osmanlı dönemidir ve bu dönemde "kadın sorunu" bir medeniyet sorunu olarak kodlanmış ve İslamcı ve Batılılaşma yanlısı grupları ayıran ideolojik fay hatlarından neredeyse en etkili olanı olmuştur. Bu sorun üzerine eğilen erkek reformcular, kadınların eğitilmesini önce çocukların eğitimi, sevgiye ve saygıya dayanan bir karı-koca ilişkisi ve daha huzurlu bir aile hayatı için önemli bulmuşlar ve bunun toplumsal ilerlemeye ve refaha katkıda bulunacağını öngörmüşlerdir.[24] 19. yüzyıla ait Osmanlı kadın dergilerini inceleyen Zehra Toska, 1839-1876 yılları arası Tanzimat Dönemi'ni kadınlar için bir uyanış dönemi, dünyada onların da bir varlıkları olduğunu hatırlayış ve kadınların eğitimi açısından bir başlangıç, 1876-1908 dönemini de bu sürecin devamı olarak ele almaktadır; bu dönemde kadınların eğitimi "ülkenin selameti için" kadının iyi bir eş, iyi bir anne ve dinine, geleneklerine bağlı olarak yetiştirilmesi ile meşru kılınmaya çalışılmıştır.[25] Basın kadınların roman türünde ürün vermelerini teşvik eden bir unsur olurken roman da kadın hareketinin önemli bir mecrası haline gelmiştir.[26] İyi eğitim almış Osmanlı kadınları bu yayınlarda birçok sorundan bahsetmiş ve örgütlenmişlerse de eğitim ve "terakki" (ilerleme) üzerine olan söylem kadınların anne ve eş kimliklerinin hegemonyasını değiştirememiştir.

Türk milliyetçiliği bir siyasi proje haline geldikten sonra ise "kadın sorunu" milliyetçilik bağlamında, onun çizdiği idealler ve söylem (anne- eş- gelecek nesilleri yetiştirecek kadın söylemi) içinde ele alınmış ve buna paralel bir Osmanlı kadın hareketi oluşmuştur: Fatmagül Berktay, Türk feminizminin ve Türk milliyetçiliğinin gelişimleri arasındaki paralelliklerin altını çizer ve önce Osmanlı, daha sonra da Erken Cumhuriyet Dönemi kadın hareketine özgül karakterini sağlayanın bu olduğunu ifade eder.[27] Bu şekliyle Türkiye'de feminizm ve "kadın sorunu" tartışmaları, imparatorluğun son yıllarından -milliyetçi ve devlet merkezli olmayan, bağımsız bir feminist hareketin ortaya çıktığı- 1980'lere kadar milliyetçiliğe yoğun bir eklemlenme yaşamıştır.

İkinci dönem olan Erken Cumhuriyet Dönemi ise imparatorluğun son döneminde olgunlaşan tartışmaları harmanlamış ve hayata geçirmiştir. Osmanlı dönemindeki tartışmalarda kadınlar eğitime ihtiyacı olan anneler ve eşler olarak görülürken, Cumhuriyet, kadınların annelik ve eşlik görevlerinin yanına bir de milleti eğitme görevini ilave etmiştir.[28] Kemalist devrim için reformların simgesi ideal kadın imajı olmuştur.[29] Cumhuriyet kadını imgesinin oluşum sürecinde şu tercihler etkili olmuştur: Bir "Avrupa fetişizmi" ile kadınların görüntüsünün modernliğini ve Batılılığını ön plana çıkarmak hedeflenirken Cumhuriyet kadının hakları yukarıdan, aile biriminin ya da milletin bir üyesi olarak, vatandaşlık kategorisi bireysellikten önce gelecek şekilde tanımlanmıştır.[30] Bu dönem bazı araştırmacılar tarafından devlet feminizmi olarak tanımlansa da Arat, Kemalist reformların cinsiyet eşitsizliğini ve erkek egemenliğini politik bir mesele olarak ele almadığını belirterek bu tanımlamayı talihsiz bulmaktadır.[31] İmparatorluğun son döneminde ve Cumhuriyet döneminde milliyetçilik, modernizasyon, Batılılaşma ve feminizm iç içe geçmiş sarmallar şeklinde "kadın sorunu"nu

[23] Nükhet Sirman,"Feminism in Turkey: A Short History", *New Perspectives on Turkey*, C. 3, S. 1, 1989, s. 1-34.

[24] Ayşe Durakbaşa, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 97.

[25] Zehra Toska, "Haremden Kadın Partisine Giden Yolda Kadın Dergileri: Gündemleri ve Öncü Kadınlar", *Defter*, C. 21, 1994, s.141-142.

[26] Ayşegül Utku Günaydın, *Kadınlık Daima...*, s. 29.

[27] Fatmagül Berktay, "Türkiye'de Kadınlık Durumu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* C. 14, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 759.

[28] Nükhet Sirman, "Feminism in Turkey: A Short History", s. 9.

[29] Nilüfer Göle, *Melez Desenler: İslam ve Modernlik üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 118.

[30] Ayşe Kadıoğlu, *Cumhuriyet İradesi, Demokrasi Muhasebesi: Türkiye'de Demokratik Açılım Arayışları*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 122-123.

[31] Zehra Arat, "Kemalizm ve Türk Kadını", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, der. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, İstanbul, 1998, s. 69.

ele almış ve bu makalenin dışında kalan üçüncü döneme, 1980'lerde bağımsız, eleştirel ve devlet merkezli olmayan bir kadın hareketinin ortaya çıkışına kadar da bu örüntüler içinden algılamış ve tartışmıştır.

3. Müfide Ferit ve Halide Edib Romanlarının Kadınları

1908 Jön Türk Devrimi sonrasında Tanzimat romanının temel paradigması olan "Batılılaşma" sorunsalına yeni bir sorunsal, "milliyetçilik" sorunsalı eklenir.[32] Roman sanatı "millîleşme sürecinin asli faillerinden biri olur" ve milliyetçilik akımı edebiyat içerisinde filizlenir.[33] Milliyetçilik ve edebi eserler arasındaki bu eklemlenme, yeni bir ulusal kimlik ve kültür inşasını hedefleyen ulus-devletten sonra daha da görünür olacaktır. Dede, romanın 1923-1938 yılları arasında bir ulus inşası aracı olarak yüklendiği işlevleri dilsel bütünlüğün tesisi, eğitim, propaganda ve iletişim başlıkları altında değerlendirirken,[34] Eskin Türk uluslaşmasının edebiyatı "ulusal hafızanın hem mayalanacağı hem de transfer edileceği bir çerçeve, bir hafıza mekânı olarak"[35] kavradığını ifade eder ve yeni rejim ile inkılâp edebiyatçıları arasındaki patronaj ilişkilerine vurgu yapar.

Cumhuriyet'le birlikte milliyetçilik ve edebi eserler arasında kurulan bu sıkı fıkı ilişkilerden önce, iki kadın yazar, Halide Edib ve Müfide Ferit, Balkan Savaşları ile kültürel bir hareketten siyasi bir projeye dönüşmekte olan Türk milliyetçiliğinin içinde eserleriyle ön plana çıkar. Bu iki milliyetçi kadın yazarı Ömer Seyfettin de 1919 tarihli yazısında yan yana koyar ve der ki:

> "İsmini hatırlayamadığım bir filozof 'Muhtelif cemiyetlerin arasında kadın bir nakildir.' der. Bir zümreden bir zümreye iyi, fena sirayetler hep kadından başlıyor. Bizim son asırdaki en ciddi inkılabımız –ki içtimai bir harekettir- yani milliyet cereyanı en büyük kahramanlarını yine kadınların arasında buldu. ....işte o vakit Halide Hanım ile Müfide Hanım'ı biz anlayacağız. Çünkü sanat sahasında biri Türklük mefkuresinin hakikatine bir hudut, bir program çizdi. Diğeri bu mefkurenin hayali genişliklerini, romantik kısımlarını tasvir etti.
>
> Fakat biz, birçok münevver erkekler ne yaptık? Hiç..."[36]

Ömer Seyfettin'in milliyetçi tefekkür içinde özel bir yere koyduğu ve *Yeni Turan* ve *Aydemir* romanları ile "Orta Asya edebiyatını başlattıkları" kabul edilen[37] bu iki milliyetçi kadın yazarın milliyetçilik anlayışları ve yazarken kullandıkları üsluplar farklıdır. Halide Edib anılarında edebiyatının ve siyasetinin üzerindeki Ziya Gökalp etkisinden ve onun romanlarına getirdiği eleştirilerden bahsederken,[38] Müfide Ferit'in (kimi kaynaklarda ablasının eşi kimi kaynaklarda babasının arkadaşı olarak geçen) Yusuf Akçura'dan etkilendiği belirtilmektedir.[39] Bir başka fark da Adıvar'ın Turan'ının Anadolu'da, Müfide Ferit'in Turan'ının ise Orta Asya'da olmasıdır. Bu ilham, siyasa ve coğrafya farklılıklarıyla birlikte iki kadın yazar da geçiş dönemi milliyetçi yazının önemli isimleri arasında kabul edilirler. Kronolojik olarak da Türk Ocakları'nda yolları kesişmiş gibi gözükmektedir ancak böyle bir kesişmenin ipuçlarına hiçbir yerde rastlamayız.

[32] Cemal Demircioğlu, "İmparatorluktan Cumhuriyete: Aydemir Müellifi Müfide Ferit Tek Hanım", *Toplumsal Tarih*, S. 59, 1998, s. 14.

[33] Ömer Türkeş, "Millî Edebiyattan Milliyetçi Romanlara", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik,* C. 4, der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2003, s. 811.

[34] Kadir Dede, *Edebiyatın Ulusu*..., s. 144-163.

[35] Şerif Eskin, *İnkılâp Edebiyatı: Türkiye'de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferberliği ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2023, s. 52.

[36] Ömer Seyfettin, "İnkılaplarda Kadın", *Aydemir*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s. 153.

[37] Murat Belge, *Genesis: "Büyük Ulusal Anlatı" ve Türklerin Kökeni*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 16.

[38] Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, Can Yayınları, İstanbul, 2014, s. 319.

[39] Mehmet Kaplan, İnci Enginün, akt. Birgül Koçak, Aytül Tamer, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edib ve Müfide Ferit", s. 185.

4. *Yeni Turan* (1912): Samiye ile Kaya Arasında

Eserleri ve fikirleri, muhafazakârlıktan liberalizme kadar geniş bir ideolojik çerçeveden çalışılmış Halide Edib'in Balkan Savaşları'ndan önce yazıp tefrika ettiği *Yeni Turan*, yazarın ilk milliyetçi romanı olarak kabul edilir. Halide Edib, Türkçe otobiyografisi Mor Salkımlı Ev'in otosansürlenmemiş İngilizce versiyonunda Handan gibi romanlarını "hayatın sıradan psikolojik sorunları" ile şekillenmiş olarak tanımlar ve *Yeni Turan*'ın hem günün olaylarından hem de Ziya Gökalp'in düşüncelerinden etkilendiğini ifade eder.[40] Ömer Seyfettin'e göre ise *Yeni Turan*, "Türk milliyetçiliğinin bir İncil'idir."[41]

Bir ütopya romanı olan *Yeni Turan*'daki baş kadın karakter Kaya, Yeni Turan hareketinin içinde hareketin öncülerinden ve ideologlarından biri olmuş ve teyzesinin oğlu Oğuz'un aşkıyla ve vatanseverlikle yeniden doğmuşken (önceki adı Samiye'dir), Yeni Osmanlı hareketinin lideri Hamdi Paşa tarafından Oğuz'un özgürlüğü için tehdit edilir ve Hamdi Paşa ile evlenmek zorunda bırakılır. Paşayla olan evliliğinden sonra hareketten çekilir ve hayırseverlik, dikiş nakış işleriyle uğraşır, hareketi gazetelerden takip eder, ateşli hastalıklar ve uykusuz geceler geçirir. Bu arada Yeni Turan hareketi iktidar, Oğuz da bakan olur. Kaya'nın erkekleri diyebileceğimiz Hamdi Paşa ve Oğuz sadece Kaya'nın talipleri ve âşıkları değil, imparatorluk siyasetinin devlette paydaşlığı ve devleti kurtarma hedefi olan siyasi aktörleridir: Hamdi Paşa asil ve köklü görüntüsüne rağmen " yaşlılığı ve ismiyle artık miadını doldurmuş, eskimiş ve köhne Osmanlılığın" bir temsilidir.[42] Osmanlı siyasal hayatı, Kaya'nın aşk hayatı gibi, II. Meşrutiyet'ten sonra siyasal iktidar için verilen sürekli bir güç mücadelesi ile şekillenmiştir.[43] Kaya "devletli" iki erkeğin aşkı ile acı çekerek yaşayacak ancak Yeni Turan ülkeyi Turancılıkla ve âdem-i merkeziyetle yeniden inşa edecektir.

Yeni Turan, eklektik, henüz yönünü ve yöntemlerini bulamamış, ancak imparatorluğun dağılmasına (adem-i merkeziyetçilik gibi) ivedi çözümler üretmeye çalışan bir milliyetçiliğin izlerini taşımakta ve Kaya ve Oğuz yeni kadın ve yeni erkek tipleri olarak bu milliyetçiliğin vitrininde yer almaktadırlar. Romanda bu iki karakterin yedikleri, içtikleri, giydikleri, giymedikleri uzun uzun anlatılır: Ayran yerine kımız, çarşaf yerine yeldirme, iskarpin yerine çarık, dekorasyonda Türk kumaşları, evlerde divanlar... Bu anlamda, *Yeni Turan*'ın milliyetçi projenin içeriğinin tam olarak belirmediği ancak milliyetçiliğin habitusunun belirmeye başladığı bir dönemin romanı olduğu söylenebilir.

Halide Edib anılarında *Yeni Turan*'ın kadınların oy hakkına sahip olacağı, hayat ve insan münasebetlerinin düzgün olabileceği ütopik bir devri hayal ettiğini ve aşk hikâyesinin de "sırf roman diye oraya sokulmuş" olduğunu söyler.[44] Ütopyanın adem-i merkeziyetçi tarafından ise bahsetmez. Türk milliyetçiliğinin İncil'i sayılan bir romanın adem-i merkeziyet üzerine kurulu olması milliyetçiler için de büyük bir sorun teşkil etmemişe benzemektedir. Zira romanda adem-i merkeziyetçilik Türkçü politikalara izin veren ve Osmanlı'nın dağılmasını engelleyen bir strateji gibi sunulmuştur.

Yeni Turan siyasi hareketinin temel bir özelliği de "Türk kadını müessesatı,"[45] bir yeni kadın politikasıdır. Hareket sayesinde kadınlar eğitim hayatından siyasete, üretime her alanda akın akın çalışmaktadırlar ve "bir süsten, kıymettar bir biblodan birdenbire müfit, çalışkan bir uzv-ı cemiyet, bir ana, bir arkadaş, bir her şey"[46]

[40] Halide Edib Adıvar, *Memoirs of Halide Edib, New York.* The Century, Londra, 1926, (Çevrimiçi), https://ia800205.us.archive.org/16/items/memoirsofhalide00haliuoft/memoirsofhalide00haliuoft.pdf, (Erişim Tarihi: 20.09.2024), s. 319.

[41] Ömer Seyfettin, akt. Birgül Koçak, Aytül Tamer, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edib ve Müfide Ferit", s. 178.

[42] Birgül Koçak, Aytül Tamer, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edib ve Müfide Ferit", s. 179.

[43] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 51.

[44] Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev...*, s. 222.

[45] Halide Edib Adıvar, *Yeni Turan*, Can Yayınları, İstanbul, 2023, s. 18.

[46] Halide Edib Adıvar, *Yeni Turan...*, s. 19.

olmuşlardır. Mesela; Kaya Hamdi Paşa'yla evlenmeden önce "Yeni Turan kadınlarında ahlaki, içtimai bir inkılap yapan, kadınları bir ot, bir makine halinden çıkarıp erkeklere temiz, çalışkan bir arkadaş, bir mürebbi yapmak için çalışan kadın" olarak tasvir edilmiştir.[47] Halide Edib'in bir ot, bir çiçek gibi görülen ve yaşayan kadınlardan duyduğu endişe, erken eserlerinde beliren bir endişedir. Yazarın erken dönem romanlarından biri olan Handan'da romanın baş erkek kahramanı, Refik Cemal eşi Neriman için "Bir ot, bir çiçek, bir şey!" ve memleketin hayatından bihaber[48] der ve onu sevemez, ona yakın hissedemez. Halide Edib, bu endişeyle ve eleştiriyle *Yeni Turan*'da hesaplaşmış ve eleştirinin ötesine geçip kadınların statüsünü değiştirmeyi politik bir projenin (hem de doğmakta olan bir milliyetçiliğin) ana parçası olarak kurgulamıştır.

Yeni Turan ile Halide Edib okura kadınların kadınsılaşmadan toplumsal alanda görünürlük kazandığı, maksada hizmet ve vatanseverlik yoluyla sadeleştiği, cinsiyetsizleştiği yeni bir kadın kurgusu sunar. Kaya karakteri milliyetçi kadının prototipi olacaktır.[49] Bu kurgu, bütün hareketliliğine ve faalliğine rağmen çeşitli dengeleri gözeten bir kurgudur. Halide Edib'in baş karakteri olan kadınlar geleneksel kadın rollerinden çıkmış ama asri, Batılılaşmış ama serbestliğiyle kuşku uyandıran kadınlar değildir: "Bunlar hem Batılılaşmış hem de ulusal değerlerine bağlı kalmış, hem okumuş ve serbest hem de namus konusunda çok titiz, ahlakı sağlam kadınlardı."[50]

Baş kadın karakterin milliyetçilikle daha da sağlamlaşan ciddiyeti ve namusu ile cinselliğin ve fitnenin bertaraf edildiği milliyetçi kadın kurgusu ulus-devlet ile birlikte "kadınların toplumsal hayata katılımının sınırlarını belirleyen bir mecaz olacaktır: cinsiyetsiz ve kadınlıklarından sıyrılmış olarak."[51] Hülya Adak, bu cinsiyetsizleşmenin sadece Kaya tarafından tecrübe edilmediğini, Yeni Turan'ın lideri Oğuz'u da tanımlayan bir durum olduğunu belirtir ve bunu ulusal mit ve alegorilerde görülen genel bir birey-toplum çatışmasının ürünü olarak açıklar.[52]

5. *Aydemir* (1918): Hazin Ne İşe Yarar?

Müfide Ferit Tek'in Yusuf Akçura'nın teşvikiyle ve Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan millete teselli olsun diye yazdığı[53] ve Müfide Ferit'in kızı Emel Esin'in Yusuf Akçura'dan esinlenerek yazıldığını iddia ettiği[54] *Aydemir* romanı bir kuşağı etkilemiş ancak ırkçılığın dünyada ve Türkiye'de gözden düşmesiyle unutulmuş bir romandır.[55] Murat Belge, *Aydemir*'de karşımıza çıkan ırkçılığın, tıpkı Halide Edib'in *Yeni Turan* romanındaki gibi "kültürel ve aynı zamanda 'kadınca' olduğunu" ve her iki yazarın da kısa bir zaman sonra "ırk" kategorisinden vazgeçeceklerini ifade etmiştir.[56]

Romanın kadın kahramanı Hazin, üst sınıf bir aileden gelir ve mutsuz bir kadındır. Hazin'in sevdiği adam olan Aydemir Türklük "davası" için uğraşırken Hazin sevmediği biriyle evlenir. Türkistan'da bir mehdi, bir resul olarak kabul edilen ve bu romantik kurgu ile mitleştirilen[57] Aydemir, Hazin'den kaçar çünkü onun

[47] Halide Edib Adıvar, *Yeni Turan...*, s. 31.

[48] Halide Edib Adıvar, *Handan*, Can Yayınları, İstanbul, 2014, s. 24.

[49] Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar...*, s. 144.

[50] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 90-91.

[51] Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar...*, s. 145.

[52] Hülya Adak, "Otobiyografik Benliğin Çok Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadınlar Dile Düşünce*, der. Sibel Irzık, Jale Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 167.

[53] Cemal Demircioğlu, "İmparatorluktan Cumhuriyete: Aydemir Müellifi Müfide Ferit Tek Hanım" s. 16.

[54] Mehmet Kaplan, İnci Enginün, akt. Birgül Koçak, Aytül Tamer, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edib ve Müfide Ferit" s. 185.

[55] Murat Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İletişim Yayınları, 2009.

[56] Murat Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları...*, s. 243.

[57] Cemal Demircioğlu, *Müfide Ferit Tek ve Romanlarindaki Milliyetçilik,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1998, s. 47.

gözünde Hazin davaya engel ve rakiptir. "Bütün bir ırka muhabbet bağlayan" Aydemir'in davası "beşerî aşktan" ve "aşkın hodbin zevklerinden" (kadınlardan, yani Hazin'den) uzak bir hayatı ve bir anne fedakârlığını şart koşarken[58] Hazin teselliyi yine Aydemir'in amacında bulmaya çalışır ve taraftarlar toplar, cemiyetler kurar, gazeteler çıkarır ve Türklük muhabbeti yayar. Özellikle eşi öldükten sonra, Demir'e veremediği hayatı onun emeline verir:

> "Bizdeki mekteplerin hemen hepsinin hedefi kız öğretmenler yetiştirmekti. Halbuki cemiyetin, yalnız kız öğretmen suretindeki mürebbiyeye değil, her terakki sahasında, her günkü yaşayışında, kadın irşadına ihtiyacı vardı. Bilhassa sefaletlerinde, acılarında cemiyet, kadın sevgisi arıyor, yaralarını bağlayacak kadın eli istiyordu. Niçin Avrupa'da olan o fedakâr güzide kadınlar bizde bulunmasın!"[59]

Öte yandan, Aydemir de davasında Hazin'in ne işe yarayabileceğini düşünmektedir: "Hazin, kadınların kalbinden milliyetçi yolu bulurdu. Onlara milliyet sevgisini öğretirdi. Çocuklarını seven annelere milliyet kavramını öğretmek güç değildi; fakat bunun için bir kadın kalbi lazımdı. Hazin onlara medeniyet, terakki arzusunu da öğretecekti."[60] Romandaki temel bir mesele Hazin'in milliyetçi davada, "Aydemir'in davasında" ne işe yarayabileceğidir. Karakterler, Hazin kendine ait olmayan topraklarda geziniyormuşçasına, onun milliyetçilik davasındaki işlevi ve olası rolleri hakkında garip bir şekilde uzun uzun düşünür ve hem kendilerini hem de okuyucuyu ikna etmeye çalışır. Romanda ne Aydemir için ne de başka bir milliyetçi erkek için benzer bir tartışma yapılmaktadır. Milliyetçi projede Hazin'in varlığı çok pragmatik, verimli ve aynı zamanda ahlâklı bir şekilde meşru kılınmalı ve bireysel aşk ile kirletilmemelidir, aslında Hazin'in de Aydemir'in de büyük endişesi millî davayı aşk için, kendi beşerî duyguları için kullanıyor olmaktır.

Bir yandan da Hazin davada ne kadar işe yararsa yarasın, o davanın kendisi için bir tehlikedir. Bütün sessizliği ve anlayışına rağmen Aydemir için kaçılması, vazgeçilmesi ve uzaktan uzağa yüce bir sevgiyle sevilmesi gereken bir kadındır. Hazin ne kadar kendini dahil etmeye çabalasa da Demir'in milliyetçi projesinde Hazin'e veya başka bir kadına yer yoktur. Hazin'e düşen rol, Demir tarafından uzaktan uzağa ve sürekli bastırılacak bir sevgiyle sevilmek ve Demir Semerkant'ta idam edildiğinde arkasından ağlamaktır. Hazin, ölümünden sonra Demir'in vazifesini ve emelini kendine "kendine mübarek bir vazife edinerek"[61] onun yerine çalışmaya ve böylece onunla yaşamaya karar verse de ve milliyetçi kadınların "Avrupa'da örnekleri" olsa da milliyetçi kadın yazını milliyetçilikte kadınlar için henüz çok da sarsılmaz bir yer açamamıştır ancak Demir gibi bireysel arzularından fedakârlık yapan erkekler için "bir peygamber kimliği"[62] mümkündür. Demir'den sonra Hazin onun ikamesi ve mirasçısı olmayı başarabilir ancak, ki bu da bir romana konu olmayacaktır. Milliyetçi kadın yazını, kadınlar için Hazin gibi geride bırakılmak ve Kaya gibi feda edilmekten daha faal ve merkezi bir rolü işgal günleri ve Kurtuluş Savaşı ile açacaktır.

6. *Ateşten Gömlek* (1922): İzmir Kızı / Ayşe Hemşire

Kurtuluş Savaşı'nı Türk edebiyatında anlatan ilk roman olarak tanımlanan *Ateşten Gömlek*'in Ayşe Hemşiresi ile kadın bir karakter cephede, milliyetçiliğin en eril mekânlarından birinde ana bir karakter olarak yer bulmuştur. *Aydemir*'de sayfalarca ve defalarca ne işe yarayabileceği tartışılan ve böylece aslında davadan dışlanmışlığı açık edilen Hazin'le veya *Yeni Turan*'da davanın ne kadar kurucu zihinlerinden biri olsa da

[58] Müfide Ferit Tek, *Aydemir,* İstanbul, 2002, Kaknüs Yayınları, s. 76.

[59] Müfide Ferit Tek, *Aydemir...*, s. 57.

[60] Müfide Ferit Tek, *Aydemir...,* s. 72.

[61] Müfide Ferit Tek, *Aydemir...,* s. 127.

[62] Murat Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları...*, s. 240.

evlenince davadan uzak kalmak durumunda kalan, kendini dava için feda eden Kaya ile kıyaslanacak olursa, Ayşe Hemşire milliyetçi davanın kendisi, dava ile bir olmuştur. Askerler ideali ve milliyetçi davanın önemini onun sözlerinden, yaşadıklarından, tavırlarından anlamış; İzmir'i alacaklarına dair ona söz vermişlerdir. Halide Edib'in erken dönem romanlarından olan Handan'ın seçimlerinden pek emin olmayan, müteredditsesi Ayşe Hemşire'de yerini sessiz ama mutlak bir sese bırakmakta ve aşk kontrolsüzlükten çıkıp millete boyun eğmekte, vatan/koca/çocuk/toplum sevgisine dönüşmektedir.[63] *Ateşten Gömlek*'te Ayşe Hemşire bireysel aşkı aşmış, "kendini kurban eden bir yoldaş, aynı zamanda cinsiyetsiz bir silah-arkadaşı bacıdır."[64] Askerleri son dakikalarına kadar büyük bir kardeş, belki genç bir ana sevecenliğiyle ve düşkünlüğüyle sever[65] ve kendini millete benzetir, "ben de bizim zavallı millet gibiydim. Tutunacak bir yerim yoktu" der.[66] Ayşe Hemşire cinsellikten arındırılmışlığıyla milletin sureti olabilmiştir. Kadın, millet ve bayrak bu romanda iç içe geçmiştir. Ayşe, Türk kadını olarak kendini millet ve bayrakla, savaşıysa ihtirasla özdeşleştirmekte ve ordusundan –erkeklerinden- savaşma, ceza verme ve intikam alma ihtirasını istemektedir: "Allahım! ...Türk kadınının azametini çekemeyenlere, yerde sürüyenlere karşı ordumuz aynı ihtirasla ceza etmeyi istemeyecek mi? Kadınına hakareti, bayrağına hakaret gibi düşünmüyor mu?"[67] Onun ve Türk kadınlarının onurunun korunması bu savaşma ihtirasına (isteğine) bağlıdır. Halide Edib'in Handan'da "ihtiras tarafının dozu kaçırılmış"[68] olarak nitelediği aşk ve cinsellik, önce *Yeni Turan*'da, sonra *Ateşten Gömlek*'te milliyetçi davada erimiş, yazar da karakterler de bundan mutluluk duymuşlardır.

Bütün romanda Ayşe'ye dair tek bir olumsuz ifade vardır: "Yeşil gözlü kadınların, İzmir'in kızı da olsalar, hemşire de olsalar, yine zehirli hançerle dolu, yine insanın yüreğinde daim ateş yakan alev gibi kızıl dudakları, kalbi ısıran fil dişi gibi dişleri oluyor."[69] Bu, Ayşe'nin aşka ve bir erkeğe yaklaştığı tek anda yazarın Ayşe için kullandığı ifadedir. Ayşe'nin bir erkeğe yaklaşması, ona âşık olması ve onu sevmesi, bacılıktan çıkıp "kadın" olması onu tehlikeli ve yaralayıcı yapmıştır. Ancak bu gerilim anı, Ayşe için aşılacak bir basamak olacak ve o bireysel sevgiyi yüce davanın sevgisiyle değiştirmeyi başaracaktır.

Ayşe Hemşire, bu haliyle milliyetçi ve militarist söylemin ideal kadın tipidir: Erdemlidir, ahlâklıdır, karşı cinse duyulan aşkı aşmış ve millet aşkını bulmuştur, cinsiyetsizdir, anne gibi şefkatli ve cepheye gidecek kadar kahramandır, çevresindeki erkekleri savaşmaları için motive eder, savaş mağdurudur ve en önemlisi savaşı sorgulamaz, onu gerekli ve onurlu olarak görür. Ayşe Hemşire, milliyetçi mücadeleye yük değildir. Ayşe Hemşire kadınların milliyetçi mücadeleye, bu söyleme ve ona eşlik eden militarist kültüre katılımının koşullarını çizer gibidir: Yüce hedefler için aşkı reddedecek, anne şefkati ve militan sorgulamazlığı gösterebilecek ve askerleri motive edecek yürekli, suskun, erdemli, cinsiyetsiz ve cinsiyetsizliği sayesinde kutsallaşan bacı. Böyle olunmadığı takdirde Müfide Ferit'in Hazin karakterinde gördüğümüz gibi milliyetçi proje açısından "işe yaramaz" ya da "tehlike" olma olasılığı kadınlar için pusuda beklemektedir.

Ateşten Gömlek'te okur Ayşe Hemşire'nin annesi ve babasına dair bir şey bilmez, asker olan bir abisi vardır, romanın anlatıcısı Peyami Ayşe'nin kuzenidir, eşi ve çocuğu Yunanlılar tarafından öldürülmüştür. Böylece Ayşe Hemşire yazar tarafından aileden azade ama yine de cephede iki erkeğin akrabalığında tutulmuştur. Ayrıca kız arkadaş, kadın kuzen, kız kardeş vs. figürlerini Ayşe'nin yanında görmeyiz. Romanda yer alan ve cepheye gitmek isteyen bir başka kadın karakter genç bir köylü kız olan Kezban'dır ancak Kezban'ın

[63] Nükhet Sirman, *Kadınların Milliyeti...*, s. 241.

[64] Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar...*, s. 145.

[65] Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 71.

[66] Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek...*, s. 60.

[67] Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek...*, s. 59.

[68] Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev...*, s.35.

[69] Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek...*, s. 83.

Ayşe ile ilişkisi ona duyduğu "yaşından ümit edilmez bir gayz ve kıskançlıktan" ibarettir ve Ayşe ile ilgili en kötücül sözleri de Kezban'dan duyarız: "O yiğit bir avrat, dedi. İki elim yanıma gelecek neyleyim, kahpe değil, emme kahpe gibi erleri birbirine gatıyo. ...Emme ben biliyom. Şehirli avrat garnından asıl Cumandan Bey'e yanıyo. Tıpkı benim gibi."[70]

Ayşe Hemşire milliyetçiliğe katılımı üzerinden aile dışında, evlilik dışında ve diğer kadınların dışında tanımlanabilir bir kadın (neredeyse bir birey) olmuştur ama yine de yazar tarafından erkek akrabaların gözetiminden muaf tutulmamıştır. Halide Edib'in Ayşe Hemşire karakterinde cephede bir kadın olmanın hassas dengelerini göz ettiğini söyleyebiliriz: bekâr veya evli değil dul olmak, anne olmuş olmak ama bakacak bir çocuğunun olmaması, aileden erkeklerin gözetiminde olmak ama bakım işleri gerektirecek bir çekirdek ailenin olmaması gibi. Bu dengeler, bir de yazarın Ayşe Hemşire için yaptığı çocuk benzetmeleriyle baş karakterini cinsellik çağrışımlarından sürekli olarak uzak tutmasıyla pekiştirilmiştir. Halide Edib cephede bir kadın olmanın hassas dengelerinden bihaber durmamış, cinsiyetsiz bacı kurgusuyla kadınların cepheye ve milliyetçi projelere aktif katılımının koşullarını çizmiş gibidir.

Bu disiplini gösteremeyen, aşkını vatan aşkında eritemeyen Kezban ise savaşta -romanda kısaca bahsedilen birçok kadın gibi- çete üyesi olmayı istese de bir çete üyesi tarafından kaçırılır, kumandan İhsan'ın vurulmasına, İzmir manevrasının sona ermesine sebep olur ve "bütün yeşil gözlü kadınlar gibi o da bir sır, bir peri" olur, karanlıktan gelir karanlığa gider.[71] Kezban vakası, özel hayatını ("bireysel aşkı") ve cinselliğini geride bırakmayan, yazarın ifadesiyle dal gibi vücutları "henüz olmaya başlayan meyvelerin zengin yuvarlaklarını" hatırlatan kadınların[72] milliyetçi projelerde yaratacağı kaosa bir örnek ve -birçok çetede kadınlar var olsa da- İhsan komutanın gönüllü çeteye yazılacaklar için söylediği "fazla genç ve kadın olmasın yeter"[73] sözüne bir açıklama gibidir. Halide Edib, böylece cepheyi bütün kadınlara açmamış, ciddiyeti, namusu, fedakârlığı, erkekleri doğru şekilde ve yöne motive etme kabiliyetine sahip kadınlar için savaşa katılımın mümkün olduğunun altını çizmiştir. Kezban karakteri kadınların milliyetçilik içindeki rolleri ve sınırları açısından adeta bir turnusoldür: Kezban cepheyi angaryadan, dayaktan ve el işinden kaçabileceği bir özgürlük alanı[74] olarak görür. Yazar, sorumluluk, fedakârlık ve disiplin içermeyen bu kaçışı, bu özgürlük arayışını tasvip etmediğini belli eder ve Kezban'a ağır bir ceza keser. Ayşe Hemşire örneğiyle tarihin bir kırılma anında (bir millî mücadelede) milliyetçi projenin kapısı kadınlar için öyle açılmış gibi gözükmüştür ki yazar bile bu özgürlükten endişe duymuş ve kapıyı bazı kadınlar için kapatma lüzumunu görmüştür.

7. *Vurun Kahpeye* (1923): "İblisin Halis Kızı"[75]

Aralık 1923 ve Ocak 1924 aylarında *Akşam* gazetesinde tefrika edilen[76] ve 1926'da yayınlanan *Vurun Kahpeye*, Millî Mücadele günlerinde bir Batı Anadolu kasabasına öğretmenlik yapmak üzere giden İstanbullu genç bir idealist öğretmenin hikâyesini anlatır. Özelde kasabanın, genelde ülkenin yaşadığı politik değişimlerle birlikte Aliye'nin kasabalı tarafından algılanma biçiminin de erkekler ile olan karşılaşmaları ve ilişkilerine bağlı olarak hızlı bir şekilde değiştiğini görürüz. Zira çatışma ortamlarında kadınlar ve kadınların bedenleri, aile ve yerellikten, cemaat, kültür ve ulusa kadar çeşitli düzeylerde erkeklerin birbirleriyle ilişki

[70] Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*..., s. 118.

[71] Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*..., s. 128.

[72] Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*..., s. 107.

[73] Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*..., s. 110.

[74] Neslihan Albay, "Halide Edib Adıvar'ın Ateşten Gömlek Adlı Romanında Kadının Milliyetçiliği", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi,* Özel Sayı, 2020, s. 479.

[75] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 93

[76] İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 191.

yürütmelerinde rol oynayan ve değişken, çoğul konumları olan bir göstergedir: 'Ötekiler' değiştikçe aynı milletin, cemaatin kadınları bile 'öteki'liği çağrıştırabilir, şiddete maruz kalabilirler.[77]

Romanın başlarında Aliye, kasabalılar tarafından kuşkuyla karşılanan ve eşraf çocukları ve yoz millî eğitim müdürü tarafından harcanacak bir başka İstanbullu kadın öğretmen olarak görülürken, eşraf çocuklarına karşı esnaf ve yoksul çocuklarını kollaması, kasabadaki bir yaşlı çiftin evlerinde kalarak onların ölmüş kızlarının yerini alması gibi sebeplerle bir süreliğine saygı duyulan ve namusundan şüphe edilmeyen bir öğretmene dönüşmüştür. Aliye, bir Kuvâ-yı Milliye çetesinin lideri Tosun Bey'in kasabaya gelişinden sonra kasaba halkından istenen vergiyi hafifletmesi için kasaba halkının yardım isteyebileceği ve güzelliğinden medet umabileceği ve çıkar sağlayabileceği bir figüre dönüşürken, Yunan işgalinden sonra aşırı milliyetçi ve yozlaşmış Yunan komutanı Damyanos'un tutsağı muamelesi görmüştür. En sonunda, Aliye'nin nişanlısı Tosun'a ve kasabanın Kuvâ-yı Milliye tarafından geri alınmasına yardım etmek için kendini feda edip Damyanos'un evlilik teklifini kabul etmesi ve onun evinde bir gece oturması ile ilk günlerden itibaren onu hedef gösteren Hacı Fettah Efendi ve eşraftan Uzun Hüseyin'in yoğun gayretleriyle Aliye'nin kahpeliği ispat edilmiş olarak kabul edilmiştir. Aliye, Yunan birlikleri çekildikten sonra kasabanın namusunu temizlemek isteyen bir grup kasabalı tarafından linç edilerek öldürülmüştür.

Aliye ile beraber bir kadın daha o dakikalarda "parçalanır".[78] Halide Edib, kadının adını vermese de Aliye'nin onu iyi tanıması, okura bu kadının Mevlevi hocanın mevlidinde kadınların hor gördüğü, şeker verilmeyen ve arkaya oturtulan "Bakkal Salim'in karısı denilen dul bir kadın" olabileceğini düşündürtür.[79] Başkalarının tarlalarında çalışıp hayatını kazanan bu "kimsesiz" kadının güzel yüzü "onu hayli dile getirmiş"tir; Aliye "köy düğünlerine onu oynatmak için götürdüklerini duymuştur."[80] Aliye mevlitte bu kadına acımış, ona şeker vermiş ve aynı gece onu rüyasında kendisini öperken ve kahpe derken görmüştür.[81] Hem kasabada hem de romanda adı olmayan bu kadın, işgalden sonra Uzun Hüseyin Efendi tarafından Yunan komutanı Damyanos'un önüne atılan güzel kadınlardan biri olacak ve çok şöhret alacak, birdenbire zenginleşecek ve şıklaşacaktır.[82] Bu şekilde yer verilen bu kadın, ihtimal odur ki "gâvurla yatıp kalkmış bir günahkâr diye" suçlanan ve "kuvvetli erkek kollarının sopalarıyla"[83] kasaba meydanında dövülerek öldürülen diğer kadındır.

[77] Rubina Saigol, "Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 254-255.

[78] Aliye'nin çok net gördüğü ve kendi başına gelecekleri de anlamasını sağlayan diğer linç, *Vurun Kahpeye* filmlerinde ve akademik incelemelerde (hatta roman özetlerinde bile) karşımıza çıkmaz. Oysa diğer linçin veya linçlerin varlığı, Aliye'nin lincini istisna olmaktan çıkarması ve çatışma bölgeleri ve kadınlara yönelik şiddet örüntülerini ortaya koyması açısından önemlidir. Öte yandan Halide Edib, "Aliye'nin Hacı Fettah Efendi'nin şeriat uğruna kurban ettirdiği, Uzun Hüseyin Efendi'nin milliyet adına parçalattırdığı ilk hain kahpe" olduğunu belirtir (Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 132). Akademik çalışmaların diğer linçlerden bahsetmemesinin bir nedeni yazarın linçlerin sayısına, sırasına ve Aliye dışında linç edilen kadınların kimliklerine dair bu müphem tutumu olabilir. Aliye'den başka kadınların da linç edilmiş olması kadınlar ve çatışma bölgeleri ile ilgili literatürle uyum içindedir ancak Türkiye'de milliyetçi tarih yazınının Kurtuluş Savaşı anlatısı ile uyumlu değildir. Sonuçta düşman tarafından öldürülmeyenler, sağ kalanlar, bu sefer de 'kendi milletleri' tarafından milli ve dini gerekçelerle linç edilmiştir. Üstelik milliyetçiliğin "biz" olarak tanımladığı bir topluluk tarafından kadınlara yönelik olarak düzenlenen bir linçler silsilesinin temsili, milliyetçiliğin kadınların güvenliği ve vatanın korunması ile savaşlar ve çatışmalar arasında kurduğu normalleştirici ve meşrulaştırıcı ilişkiye uygun değildir. Bu tabloyu feminist Halide yazmış, (yazarın otosansüründe veya başka düzeylerde işleyen) milliyetçi hassasiyetler diğer linçleri silikleştirmiş, müphemleştirmiş ve akademik çalışmalar da bu durumu bozmamış gibi görünmektedir. Ancak feminist Halide, diğer linçlere dair ipuçlarını yine de metin içinde (Aliye'nin linç anlatısı içine gömülü olarak) bırakmıştır. 1949, 1964 ve 1973 senelerinde çekilen sinema filmlerinde ise diğer linç(ler) ve Tosun'un Aliye'nin "kirlenmiş" olup olmadığına dair sözleri yer almaz. Son iki filmde ise Tosun'un linçten altı ay sonra Aliye'nin mezarını sakatlanmış bir vaziyette ziyaret ettiği gösterilmez. Özellikle 1973 yapımında dine ve dindarlara dair daha ılımlı temsiller ve "muhafazakârları rahatlatıcı" bir söylemsel yumuşama dikkat çekicidir (Şaban Erdiç ve Salih Yalçın, "İdeolojik Bir Aygıt Olarak Sinema-Din İlişkisi - 'Vurun Kahpeye' Filmi Örneği", *Tokat İlmiyat Dergisi*, C. 11, S. 1, 2023, s. 91-114).

[79] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 50.

[80] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 50-51.

[81] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 52-53.

[82] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 79-80.

[83] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 133.

Türk ordusunun kasabaya girdiğini gören Hacı Fettah Efendi ve Hüseyin Efendi, "iki kadının birer et peltesi gibi ezilmiş vücutlarını" bırakırlar, Aliye'yi soran ordu komutanına halkın galeyana gelip "düşmanlara Müslüman namusunu satan kadınları" meydanda parçaladığını ve halkın "haksız iş görmeyeceğini" söylerler.[84] Linç edilen ikinci kadını (veya diğer kadınları) zaten soran yoktur: Belli ki bu cezayı 'hak etmiş' bir kadındır. Bu linçten bir ay sonra İstiklal Mahkemeleri kurulur ve Hacı Fettah Efendi ve Hüseyin Efendi idam edilirler. Kasabanın geri alınması sırasında sakatlanan ve solgun, bitkin ve "gençliğinin yıkıntılarını"[85] sürükleyerek linçlerden altı ay sonra kasabaya dönen Tosun, Aliye'nin mezarını ziyaret eder ve arkadaşı Ali Bey'e yazdığı mektubunda onun hayatı pahasına, "belki de ebedi bir leke alarak" yaptığı büyük fedakârlığı ilan etmesini ister ve Aliye'nin bu fedakârlık sırasında "temiz kaldığını" ona söyleyebilecek olan[86] dudaklarının artık susmuş olduğundan bahsetmeyi de ihmal etmez. Aliye'nin ölürken namuslu olup olmadığına dair soru işaretinin bir kısmının Tosun için dahi havada asılı kaldığını görürüz: Aliye öldüğünden, bu soru artık cevaplanamayacaktır. Yoksa Aliye'nin namusuna dair bu soru kimse için önemini kaybetmemiştir. "Hiç geçmeyecek leke" ifadesi, bir yandan namusu kadın bedenleri üzerinden tanımlayan ve bekâreti önceleyen bir toplumsal cinsiyet rejiminin rutin işleyişini anlatmakta, bir yandan da savaşlarda ve militarist çatışmalarda kadınların bedeninin düşman tarafından "kirletilmesi" ile erkeklerin namusunun "kirletilmesi"ni özdeşleştiren ve dolayısıyla bu lekelerin geçmezliğine dair garanti veren milliyetçi söyleme gönderme yapmaktadır. Halide Edib, ayrıca bu romanda (Yunan askerleri üzerinden) orduların ve askerlerin dahil olduğu fuhuş ve militarize tecavüzleri anlatarak savaş ve çatışma alanlarında militarizm ve cinselliğin iç içe geçmişliğini[87] de okura göstermektedir.

Bu makale kapsamında incelenen diğer Halide Edib romanlarında, *Yeni Turan*'da ve özellikle de *Ateşten Gömlek*'te gördüğümüz cinsiyetsiz bacı kurgusu bu romanda karşımıza çıkmaz: Aliye romanın en başından itibaren cinsel bir varlık olarak algılanmış ve ona uygun muamele edilmiştir. Aliye'nin Hacı Fettah Efendi ve Hüseyin Efendi tarafından ilk günden kahpe, kitabın ortasından itibaren de "iblisin halis kızı" olarak hedef gösterilmesinin nedeni kendini cinsiyetsiz gösterebilmesi değil, fitnenin kaynağı olarak görülmesidir.[88] Üstelik Aliye, sadece arzulanan değil ama aynı zamanda arzu duyan bir özne olarak anlatılmış, böylece "milliyetçi söylemin arzu nesnesi olmanın ötesine geçemeyen vatanperver kadın" kurgusunun dışına çıkmıştır.[89]

Şu ana kadar incelenen milliyetçi kadın yazınında bir yenilik olarak erkek merkezli bir roman sonu ve gelecek kurgusu karşımıza çıkar. Romanın sonunda Aliye öldürülmüş, davayı sürdürme iradesi Tosun'a kalmıştır. İlk savaşta sakatlanmış ve bitkin bir halde olan Tosun, ikinci savaşının hedefini Aliye'nin mezarının başında bulmuş ve "Hacı Fettah Efendi ve Hüseyin Efendinin, Aliye'yi dünya durdukça bir kahpe gösterebilecekleri bu kutsal topraklarda, Aliye'nin temizliğini, büyük hayatını, fedakârlığını halka öğretmek için ikinci savaşını açmaya" ve toptan silahtan başka bir şey olan korkunç şeylerden korkmayacağına yemin etmiştir.[90] Bu ikinci savaş, dinsel yobazlığa ve taassuba karşı yapılacak bir savaştır ve Aliye'nin hikâyesinden bu savaşın cesur kadınların tek başına yapacağı bir savaş olmadığını anlarız. Ne kadar yorgun ve sakatlanmış olsa da bu savaşı Tosun yapmalıdır. Romanın başından itibaren mağaraya benzeyen dişsiz ağzı, sinsi ve çirkin bakışları ile anlatılan Hacı Fettah Efendi'nin sembolize ettiği taassup ve yobazlık, Kantarcıların Hüseyin Efendi'nin sembolize ettiği eşraf ile, yerel güçlerle farklı sebeplerle de olsa iş birliği yapmıştır: Anadolu'nun ikinci savaşı

[84] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 136-137.

[85] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 139.

[86] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 140-141.

[87] Cynthia Enloe, *Maneuvers*..., s. 51.

[88] Beyhan Uygun Aytemiz, "Fitne ve Feda: Vurun Kahpeye'de Din ve Milliyetçilik", *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi,* 4, 2015, s. 168-190.

[89] Ayşe Duygu Yavuz, *Arzuyu Millîleştirmek: 1909-1928 Arasında Yazılmış Romanlarda Kadın Kimliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2018, s. 170.

[90] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*..., s. 140.

bu ikisiyle olacaktır. Ancak Halide Edib dindarlardan ve eşraftan kolayca vazgeçmez: İstanbullu Mevlevi hoca örneği üzerinden Aliye'ye Hacı Fettah Efendi ve dindarlığı için "din bu değil" dedirtir ve Ömer Efendi, Latif Efendi gibi daha düzgün eşraf profillerine de hikâyede yer verir.

Tosun'un sözlerinden anladığımız bu yeni istikamet, Halide Edib'in de dikkatini halka çevirmesinin sebebi gibidir. Yazarın bu romanda bir Anadolu kasabasının ahalisini canlandırmak istercesine birçok tipe hayat verdiğini görürüz. Milliyetçi projenin bir sonraki adımı olan milletin inşasında kullanılacak olan insan malzemesini anlatmak istercesine bu tiplerin ağızlarından konuşmuş, küfürlerini kullanmıştır. Kumalık gibi geleneklerini, düğünlerde kimsesiz, yoksul kadınları oynatmak ve en sonunda kadınları linç etmek gibi eylemlerini, tapu meseleleri gibi bitmeyen kişisel dertlerini, kaypaklıklarını, dedikoduculuklarını, iki yüzlü namus anlayışlarını, nasıl hızla etki altında kaldıklarını ve kimler tarafından kolaylıkla galeyana getirilebildiklerini göstermiştir. Bir anlamda, yazar 'müstakbel millete' dönmüş ve bulduklarını hem yeni rejime hem de okura gösterircesine yazmıştır. Bir yandan da Kemalist devrimin kitle tabanının zayıflığına ve halktaki destek eksikliğine dair erken tarihli bir imada bulunmaktadır. Enginün, *Vurun Kahpeye* için "Kasabanın çaresiz yerli halkı ve İstanbullu idealist öğretmen Aliye, romanın iyi ve yerli (Doğulu) şahıslarını temsil ederler"[91] dese de ve taşralı yobazlar bu romanla yeni bir 'öteki' olarak belirmişse de şüpheyle bakılan aynı zamanda kasaba ahalisi ve onların eşrafla ve yobaz dindarlarla hukukudur. Aslında dikkatli incelendiğinde Hacı Fettah Efendi, Hüseyin Efendi ve kasaba ahalisi arasındaki ilişkide kimin kimi kullandığı, kimin kimi paravan yaptığı belirsizdir. Linçlerde ilk taşı kimin attığı da -sinema filmlerinde belli olsa da- romanda belirsizdir. Aliye linç edilirken en düzgün karakterli kasabalılar Hacı Fettah Efendi ve Hüseyin Efendi için "önce bu hınzırları gebertelim" demişlerdir ve mesele linçe önce kimden başlanacağına dair bir uyuşmazlık olarak yaşanmıştır. Sonuçta Aliye'yi kimse korumamıştır.

Şu ana kadar tartışılan romanlarda karşımıza nadiren çıkan ikincil kadın tipleri, *Vurun Kahpeye*'de bir kadınlar kalabalığına dönüşmüştür. Bu kadınlar, Yunan komutanın sevgilisi İstanbullu Rum Eleni'den, Hacı Fettah Efendi'nin eşine ve kumalarına, Aliye'nin öğretmen arkadaşına, memur eşlerine, Bakkal Salim'in dul eşine, geleneksel bir profil çizen Gülsüm anneye kadar uzanmaktadır. Aliye'nin bu kadınların çoğuyla kurduğu ilişkiler 'öteki' kadınların kıskançlığı ya da kısa vadeli çıkar algıları ile belirlenmiştir. Aliye, Hacı Fettah Efendi'nin kumaları tarafından kahpe diye yuhlanır, memur eşlerinde ona karşı pek kuvvetli bir düşmanlık hasıl olur, yozlaşmış maarif müfettişinin eşi "Hoca parçası! Kocamın hepiniz halayığısınız, istersek hemen atarız!"[92] diye çocuğunu kayırmayan Aliye'yi tehdit eder, öğretmen arkadaşı Hatice Hanım ise Aliye'ye "eski saraylarda yeni bir gözdeye karşı ihtiyar ve günü geçmiş gözdelerin aşırı yaltaklanışla karışık" kızgınlıklar sergiler. Dolayısıyla romanda çok geniş bir 'öteki kadınlar' kümesinin varlığından bahsedebiliriz. Ancak bu bol kadınlı dünyada kadınlar arası dostluk ve kız kardeşlik aşktan bile daha imkânsız bir olasılıktır. Sadece yerli kadınlar, Aliye'yi çocuklarına adil davranmasından ötürü bir dönem biraz severler, o da erkekler arasında kasabanın hakimiyetine ve Aliye'nin aşkına dair mücadeleler arttıkça kaybolur.

Bütün kasabada Aliye'ye yardım eden ve onu kullanmaya çalışmayan tek kişi, bir eşraf çocuğu tarafından dövülürken kurtardığı bir öğrencisi, kasabanın en yoksul çocuğu, yetim Dursun'dur. Dursun'un vefası, cesareti ve sağduyusu üzerinden Halide Edib, yeni rejime insan malzemesini kimden alması ve kimi kollaması gerektiğine dair -belki de rejimin çoktan bildiği ve kabul ettiği- bir vurgu yapmaktadır: Aliye ve Dursun. Tam da Halide Edib'in ima ettiği yönde, yeni ulus-devlet millî eğitim politikalarında Aliye gibi kadın öğretmenlerin yerini ve rolünü sağlamlaştırmaya çalışacak[93] ve Cumhuriyet seçkinlerini Osmanlı seçkinlerinden

[91] İnci Enginün, *Halide Edib...*, s. 191.

[92] Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye...*, s. 12.

[93] Berna Terzi Eskin, "Kadın Öğretmenlerin Bitmeyen Öğrenciliği: *Çalıkuşu*, *Vurun Kahpeye* ve *Ankara*'da Eril Özne Merkezli Karakter Tasarımları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 64, S. 1, 2024, s. 241-263.

farklı olarak (bir "*noblesse oblige*" tavrı ile) imtiyazı sorumluluğundan gelecek şekilde[94] Anadolu'nun çocuklarından çıkarmaya çalışacaktır.

Vurun Kahpeye eril özne merkezli bir söylemi yer yer yeniden üreten bir roman olarak incelenmiştir: Zira Aliye, "Tosun'un kendini aklayabilmesi, vicdanını rahatlatması ve yaşamına yön veren ideali sürdürebilmesi adına, onun bizatihi yönlendirmesiyle" kendini feda etmiştir.[95] Romanın sonunda özne olma, hatta -Tosun, Aliye'nin mezarı başında onun yeminini tekrar edince- toprak, ev, ana, ışık ve korkusuz olma sırasının Tosun'a ve onun bünyesinde erkek siyasete ve devlete geçtiğini görürüz. İkinci bir savaş başlamaktadır ve bu savaşta önderler Tosun gibi erkekler olacaktır. Aliye gibi kadınların tarihin bir noktasında sahneye fırlayıp yaptıkları düzensiz ve aslında kaotik aktivizmin zamanı sona ermiştir. İkinci savaş, Tosunların Aliyeleri kasaba meydanında öldürenlerle -veya her an öldürebileceklerle-onlara rağmen ve onlar için yapacakları bir savaş olacaktır.

8. *Pervaneler* (1924): Pervane Kızlar

Aydemir'den *Pervaneler*'e kadar geçen sürede, Müfide Ferit Turan düşüncesinden Misak-ı Millî sınırlarıyla tanımlanan yeni bir milliyetçiliğe doğru kayarken[96] milliyetçi proje de devletini kurmuş ve milletini aramaktadır.[97] *Pervaneler* de bu arayışın erken ve keskin izlerini taşıyan bir romandır.

Pervaneler, milliyetçi söylemin 'öteki' belirleme çabasının açık işaretlerini sunar. Okur *Aydemir*'de 'öteki kadınları' neredeyse hiç görmezken, 'öteki kadınlar' *Yeni Turan*'da ve *Ateşten Gömlek*'te satır aralarında hafifçe belirmektedir. *Yeni Turan*'da hareketin lideri Oğuz, İstanbul kadınlarını "ne millet olduğu belirsiz kızlar", "birer kukla, milletsiz, işsiz, maksatsız, süslenmiş kukla"[98] olarak adlandırır veya dar çarşaflar ve iskarpinleriyle yürüyemeyen "köstekli kadınlar"dan ve onları kurtarmak emelinden bahseder.[99] Ancak bu 'öteki kadınlar' teması yeni kadına (Kaya'ya ve dolayısıyla Yeni Turan'a) giden yolda oldukça tali bir yer tutar; üstelik de bir değişmezlik arz etmezler, Yeni Turan hareketi yeni kadınlar ortaya çıkaracaktır. *Ateşten Gömlek*'te ise Halide Edib İstanbul'daki farklı kadın gruplarından, lisan bilen, alafranga "Şişli ve hanımları" ve "köprü'nün öbür tarafındaki" daha genç, daha yeni bir kadın unsurundan ve aralarındaki politik çatışmalardan bahsetse de bu gruplar bütün farklılıklarına rağmen 'öteki kadınlar', yani mutlak bir hariç olma durumunda olan kadınlar değillerdir; bu farklı kadın grupları mütarekeden sonraki İstanbul'un genel durumu, bir "propaganda cereyanının" ürünleri olarak anlatılmıştır.[100] *Vurun Kahpeye*'de ise oldukça zengin bir kadın ve erkek 'ötekiler' kümesinin varlığından bahsedilebilir.

Pervaneler'de ise bu 'ötekiler'in yabancılarda, özellikle de yabancı kadınlarda ve Türk kültürüne ve kimliğine yabancılaşmış genç Türk kadınlarında bulunduğunu görürüz. Romandaki bu yabancılar vurgusu sebebiyle romanı zenofobi (yabancı düşmanlığı) üzerinden okuyan yorumlar mevcuttur.[101] Yurdu bölmek isteyen Ermeniler, misyonerlik yapan ve Türklük ülküsünün aleyhinde çalışan Amerikalılar Türk kimliğinin karşısına yerleştirilen ve bu kimliği dejenere etme, yok etme çabasında olan 'öteki'lerdir ve bu çabalarını özellikle genç kadınlar üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Amerikalı misyonerlerin açtığı kolejde

[94] Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, New York, 2010, s. 181.

[95] Berna Terzi Eskin, "Kadın Öğretmenlerin Bitmeyen Öğrenciliği: Çalıkuşu, Vurun Kahpeye ve Ankara'da Eril Özne Merkezli Karakter Tasarımları", s. 261.

[96] Cemal Demircioğlu, "İmparatorluktan Cumhuriyete: Aydemir Müellifi Müfide Ferit Tek Hanım" s. 14.

[97] Ayşe Kadıoğlu, "Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları", *Türkiye Günlüğü*, S. 33, 1995, s. 91-101.

[98] Halide Edib Adıvar, *Yeni Turan*..., s. 127.

[99] Halide Edib Adıvar, *Yeni Turan*..., s. 128.

[100] Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*..., s. 19.

[101] Murat Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*..., s. 246.

okuyan Türk kızları, geleceğin anneleri, ateşe koşan pervaneler gibi Amerikan kültürüne tutulmakta, Türklükten ve kendi benliklerinden uzaklaşmaktadırlar. Bu genç kadınların kimi "eğlence, zevk, süs perestişkârı" olmakta, kimi dar kafalı bir Protestan savunucusu ve Amerika âbidi kesilmekte, "bazısı, evlenmeyen bir ihtiyar muallimenin kin dolu kalbine baka baka, erkeklerle harbe" kalkışmakta, diğer bir kısmı spordan başka bir hayat kabul edemez olmakta; fakat hepsi Amerika'dan başka dünya hayal edemez halde[102] kaçınılmaz bir sona, mahvolmaya doğru ilerlemektedirler.

Bir yandan da Türk erkekleri "onları Türkleştire(bile)cekleri" düşüncesiyle yabancı kadınlarla evlenmekte, daha sonra çocuklarını "Türk gibi" yetiştirememenin acısını duymaktadırlar. *Pervaneler*'de bu evlilikler sonucu bütün ailenin mutsuzluğunu görsek de kadın ve anne olarak yeterliliği sorgulanan yabancı kadınlar (Ermeni, Amerikalı, Fransız) en mutlak ve en yabancı 'öteki'lerdir. Kültür ve milliyet bilinci aktarımında yetersiz, yabancı, Türk ol(a)mayan bu kadınlarla evlenen Türk erkekleri, çocuklarını Türk olarak yetiştiremezler çünkü çocuğun yetiştiricisi olan anne Türk değildir ve bu şekliyle gelecek nesiller de millî terbiyeyi ve kültürü alamamaktadır. Mesela; annesi Fransız olan kızının yastığı altında bir Hıristiyan tespihi bulan bir baba romanda mutsuzluğun en büyüğünü yaşar. Milliyetçi proje 'özünü' ve kim olduğunu bilen, Türklük bilincini ve millî kültür/terbiyeyi almış yeni nesiller hedeflemektedir ve bunu da ancak Türklük bilinci almış Türk kadınları/anneleri vasıtasıyla yapacaktır.

Şu ana kadar incelediğimiz romanlardaki ana kadın karakterlerin hayatlarında hiç görmediğimiz anneler *Pervaneler* ile birlikte sahneye çıkmış, millîlikleri, dinleri ve millete sadakatleri sorgulanır olmuştur. Milliyetçi proje, milletini ve millî kimliği inşa etme süreciyle birlikte kadınları millî kültürün aktarıcısı olarak mimlemiş ve onların anneler olarak millî kimliği aktarmadaki performanslarını değerlendirmeye başlamış gibidir. Toplumsal hareketlerin, savaşların, cephelerin ve linçlerin ardından kadınlarından beklenen artık eve dönüp çocuklarına millî kültürü en iyi şekilde aktarmalarıdır.

Romanda Batı kültürüne "pervaneler gibi" tutulanların da çoğu kadındır. Tanzimat'tan itibaren Türk edebiyatında yer bulan yoldan çıkmış alafranga züppe tipi, 1920'lerdeki romanlar ile "tecrübesiz budaladan yalancı sahtekâra, bencil ve çıkarcı, okumuş ve tehlikeli haine"[103] ve Batılılaşmış bir zümreye[104] dönüşürken, genelde efemine erkek olan bu tipler, özellikle Yakup Kadri ve Peyami Safa'nın romanlarında, olanca kibirleri, gösterişçilikleri ve yabancı hayranlıklarıyla romanın merkezine yerleşmiş kadın züppelere,[105] hatta meşum kadınlara (*femme fatale*)[106] dönüşmüştür. Bu kadın züppeler, "etkilenmişliğin getirdiği endişeyi savmak, endişeye eşlik eden tereddüdü kovmak, yazarın iç dünyasını tereddütten arındırmak üzere romana konmuş gibidirler."[107] Bir romandan diğerine ısrarla aynı "Züppe olan ben değilim, züppe öteki" cümlesini edebî eserlere söyleten bu endişe,[108] Erken Cumhuriyet Dönemi erkek yazarlarının "kadın karakterlerini gemlenemeyen bir modernleşme arzusuyla birleştirerek, bu endişeyi onlara tahvil etme" isteği ve "kadın züppeler aracılığıyla kendi her şeyi bilen, etkilenmeden azade ve tamamen orijinal olduğu iddiasını taşıyan eril dillerini de korumak"[109] telaşı olarak okunsa da milliyetçi kadın yazarlar da bu yeni millî endişelerden muaf değildir. *Pervaneler*'deki kadın züppeler, ömrünün çoğunu yurt dışında geçirmiş ve Avrupa'da okumuş Müfide Ferit'in yerellik ve etkilenme endişesini bastırdığı tiplerdir. *Pervaneler*'de bu kadın züppe tipleri kurtarılamaz,

[102] Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s. 50.

[103] Köksal Alver, "Züppelik Anlatısı ve Toplum: Türk Romanında Züppe Tipi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2006, s. 163-182.

[104] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*..., s. 152.

[105] Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, İstanbul, 2007, İletişim Yayınları, s. 48.

[106] Fatmagül Berktay, "Yeni Kimlik Arayışı, Eski Cinsel Düalizm: Peyami Safa'nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2006, s. 77-90.

[107] Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark...*, s. 37.

[108] Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark...*, s. 69.

[109] Tülin Ural, *Yerli ve Milli Sırlar: Modern Türkiye'ye Edebiyat Üzerinden Bakışlar*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 52-53.

geri döndürülemez ve "ruhunu ecnebi pası kaplamış"[110] 'öteki'ler olarak karşımıza çıkmışlardır. Karşılarına ise onları kurtarmaya çalışan doğru yoldan hiç çıkmamış Cemil ya da sonradan doğru yolu bulmuş ama bir abi ve baba olarak çok geç kalmış, son pişmanlığın fayda vermediği Doktor Burhan gibi erkek karakterlerin konduğunu görürüz.

Tanzimat romanlarında karşımıza çıkan Batılı kadın ve Doğulu erkek arasındaki evlilik teması[111] *Pervaneler*'de de karşımıza çıkmakta ancak bu sefer mutlak bir başarısızlıkla son bulmaktadır. Ailesindeki kadınların pervaneler gibi ecnebi tesirinin altında kalmasının müsebbibi, onlar üzerindeki kontrolünü tesis edemeyen Doktor Burhan ve onun geleneksel ailesidir. Yanlış bir evlilik yapmış, Bizans kolejinin çocuğuna verdiği eğitimle ilgilenmemiş ve yanlış ümitler beslemiştir. Pervaneler, Nesime'nin Mevlevi dedesi olan babası gibi -fazla- geleneksel figürler ile Batı eğitimi almış Doktor Burhan'ın hatalarının ve "etkisizliklerinin" sonuçlarıdırlar.

Milliyetçilik, ulus-devletin inşası ile birlikte yeni bir evresi başlayan bir projedir. Daha önce geleneksel yollarla kontrol edilmiş özel alan şimdi ulus-devletin müdahalesine açık olarak tahayyül edilmektedir. Gelecek nesilleri yetiştirecek, millî kültürü bu nesillere geçirecek, ailenin huzurunu, erkeklerin rahatını ve gelecek nesillerin millîliğini sağlayacak kadınların kontrolünün ve disipline edilmelerinin milliyetçilerin artık ulus-devlet aracılığıyla uğraşacakları öncelikli işlerinden biri olacağı *Pervaneler*'de kendini belli etmektedir.

Tartışma ve Sonuç

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş döneminde milliyetçi kadın yazarlar (ilk kadın yazarların yaptığı gibi) Tanzimat romanının kurban ve ölümcül kadın[112] tipolojisini kırmış ve kimi zaman erkek anlatıcılar kullansalar da kimi zaman da erkek karakterleri milliyetçiliğin içinde liderlik gibi başat rollere konumlandırsalar da romanlarında kadınları merkeze koymuşlardır. "Bir erkek ideolojisi olan milliyetçiliğin yapıtlardaki konumunu kadınların edebiyatındaki bir özgünlük saymaktansa bir zorunlu şablon olarak telakki"[113] eden okumalara rağmen bu makalede eserleri incelenen iki kadın yazar da milliyetçiliğin şablonlarının erken ve beklenmedik üreticileri olmuşlardır ve özgünlük konusunda bir sorunları yoktur. *Ateşten Gömlek* Millî Mücadele'ye dair yazılmış ilk romandır, *Yeni Turan* ve *Aydemir* Turan ve Orta Asya romanının ilk örnekleri olarak kabul edilir, *Vurun Kahpeye* sonraki yılların romanlarında karşımıza çıkacak olan olumsuz din adamı imgesinin üretiminde kanonik bir etkiye[114] sahip olmuştur. *Pervaneler*, Erken Cumhuriyet Dönemi edebiyatında ortaya çıkan züppeleşmiş kadınlar temasının ilk örneklerindendir. Bu yazarlardan Halide Edib ise sonraki kuşaklardan kadın yazarların sorgulayabildikleri bir mirasın, "cumhuriyetin kızları"nın yaratımında öncü bir rol oynamıştır.[115] Dolayısıyla milliyetçi kadın yazarlar bir erkek ideolojisinin şablonunu birebir uygulamaktan ve taklit etmekten fazlasını yapmış, kadın karakterleri romanın ve milliyetçi projelerin merkezi noktalarına taşımış ve Türk milliyetçiliğiyle kadınlar arasındaki örüntülerin edebi temsillerinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır.

Müfide Ferit'in ve Halide Edib'in imparatorluktan ulus-devlete geçiş dönemindeki romanlarında kadınlara düşen roller oldukça çeşitlidir ve bu rollerin hızlı dönüşümünü ve sınırlarını gözlemlemek mümkündür. Hepsi eğitimli, şehirli ve üst sınıftan olan bu kadın karakterler *Aydemir* romanındaki Hazin gibi aşkının peşinden

[110] Müfide Ferit Tek, *Pervaneler...*, s. 121.

[111] Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15.

[112] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış...*, s. 23.

[113] Senem Timuroğlu, "Edebiyatta Feminist Söz: Akıldan Kalbe (1872-1923)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Feminizm*, der. Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 703.

[114] Şerif Eskin, *İnkılâp Edebiyatı...*, s. 308.

[115] Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar...*, s. 146.

milliyetçi hayaller kuran, milliyetçi davada ne işe yarayacağı herkes tarafından tartışılan ancak yine de yüce amaçlar için geride bırakılması ve bu amaçlara dahil edilmemesi gereken olarak kodlanan bir karakterden *Yeni Turan*'daki Kaya gibi milliyetçi hareketin düşünsel alt yapısını oluşturan bir figüre ve milliyetçi hareketin liderinin kurtarıcısına, *Ateşten Gömlek*'teki Ayşe Hemşire ile milliyetçi mücadelenin çağıranı, askerlerin ilham kaynağı olan bir karaktere evrilmiştir. *Vurun Kahpeye*'de Aliye, Anadolu'ya idealist bir şehirli öğretmen olarak gitmiş ancak bir asker gibi Anadolu'nun işgalden kurtuluşu için çabalamış ve bu uğurda öldürülmüştür. *Pervaneler*'de ise kadınlar millîleştirilmesi gereken bir züppeler güruhuna dönüşmüşlerdir.

Yeni Turan, *Ateşten Gömlek*, *Aydemir* ve *Vurun Kahpeye* romanlarında kadınların milliyetçiliğe dahil oluşları (Batı'da örneklerinin olması, cemiyetin yaralarını saracak kadın eli istemesi, bacıların sardığı yaraların daha çabuk iyileşmesi, Anadolu'nun düşman işgalinde olması gibi) açıklamalar ile sürekli verimli, gerekli ve o ölçüde meşru kılınmaya çalışılmış ve/veya çok özel koşullara bağlı olmuştur. *Pervaneler* dışındaki dört romanda kadınların milliyetçilik içinde milliyetçi dava için bir tehlike olabilir mi diye şüphe edilmekten davanın aktörü olmaya kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılan merkezi yerler bulduğunu söyleyebiliriz. Bu kadın karakterler, milliyetçi hareketin lideri veya liderlik adayı olarak tahayyül edilmemişlerdir; ancak ilk dört romanda liderleri/erkekleri/vatanı/diğer kadınları kurtarma gücüne de sahiptirler. Sadece *Pervaneler*'de kadınların erkekler tarafından kurtarılmaya çalışıldığını görürüz.

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş döneminde, modernleşmeyle, Batılılaşmayla, savaşlarla, devrimlerle, milliyetçilikle ve bunların içinde filizlenmiş bir kadın hareketiyle birlikte çok istisnai veya çok özel koşullarda, zar zor olsa da açılan ve kadın karakterlere yeni imkânlar ve olasılıklar sağlayan bir özgürlük kapısı ulus-devletle birlikte kapanmıştır. *Pervaneler* ve -sonu itibarıyla- *Vurun Kahpeye* bu kapının kapanış sesleri gibidir. Kadınlar, büyük tarihsel dönüşümlerin olağanüstü aktörleri olmak yerine, yine bir "sorun" olarak konuşulmaya başlanmış, sömürgecilik sonrası geç milliyetçiliklerde gördüğümüz gibi kültürün taşıyıcısı olarak özel alanda anneliğe ve kamusal alanda rejimin uygun gördüğü yeni rollere 'davet' edilir olmuşlardır. Bu kapanışın yansımaları Halide Edib'in hayatında da kendini gösterir: Halide Edib konuşmalarıyla insanları milliyetçiliğe davet eden bir pozisyondayken yeni kurulan ulus-devletin lideri tarafından mücadeleye ve siyasete davet edilen pozisyonuna, hatta yaşadığı sürgünle birlikte *istenmeyen misafir* konumuna geçiş yapmıştır.[116]

Kadın karakterlerin siyasetle ve siyasi iktidarla ilişkilenme biçimlerindeki bu dönüşüm, bu karakterlerin sosyal ilişkilerinde de kendini gösterir. *Pervaneler* dışında bu makalede incelenen romanlarda kadın karakterler öksüzdür. Günaydın, Tanzimat romanındaki yetim erkek karakterlerden farklı olarak Osmanlı kadın yazarların romanlarında görülen bu öksüzlük motifini kadın karakterin yalnızlaşması, olgunlaşması, rasyonelleşmesi ve tehlikelere açık hale gelmesi üzerinden okur.[117] Anneler *Pervaneler* ile birlikte sahneye çıkmış, millîlikleri, dinleri ve millete sadakatleri sorgulanır olmuş ve çocuğun temel yetiştir(emey)icisi olarak gösterilmişlerdir.

Aydemir ve *Yeni Turan* romanlarında Hazin ve Kaya annesiz olarak karşımıza çıkarken, babaları onların eğitimiyle yoğun bir şekilde ilgilenen, sevgi dolu figürlerdir. 19. yüzyıl sonunda Ahmet Mithat Efendi'de ve ilk kadın yazarların eserlerinde karşımıza çıkan aydın baba ve öksüz genç kız imgeleri ve –ilk kadın yazarların biyografilerinde de bir karşılığı olan- baba-kız yakınlığı[118] bu anlamda geçiş dönemi romanlarında da karşımıza çıkmaktadır, ancak Cumhuriyet Dönemi romanları olan *Vurun Kahpeye* ve *Pervaneler*'de babalar ve kızlar arasındaki bağ kopmuştur. *Vurun Kahpeye*'de Aliye yine annesizdir ancak asker babası da bir süre

[116] Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military-nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 53.

[117] Ayşegül Utku Günaydın, *Kadınlık Daima...*, s. 75-78.

[118] Hülya Argunşah,"İlk Kadın Yazarlarda Toplumsal Kimliğin Yapılandırılması Sürecinde Babanın Keşfi", *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ocak 2009.

sonra çeşitli cephelerde kaybolmuştur. *Pervaneler*'de Doktor Burhan'ın kızıyla ilişkisi öyle kopuktur ki kızının Hristiyan olduğunu dahi oldukça geç ve travmatik bir şekilde keşfetmiştir.

Ateşten Gömlek'te ise okur Ayşe Hemşire'nin annesi ve babasına dair bir şey bilmez, asker olan bir abisi vardır ve romanın anlatıcısı Peyami kuzenidir, eşi ve çocuğu Yunanlılar tarafından öldürülmüştür. Ayşe Hemşire, yazar tarafından aileden azade ama yine de cephede iki erkeğin akrabalığında, gözetiminde tutulmuştur. Ayşe'nin yanında kız arkadaş, kadın kuzen, kız kardeş vs. figürlerini de görmeyiz. Ayşe milliyetçiliğe katılımı üzerinden aile dışında, eğitim dışında, evlilik dışında, diğer kadınların dışında tanımlanabilir bir kadın kahraman (neredeyse bir birey) olmuştur ama yine de cephede erkek akrabaların gözetiminden muaf tutulmamıştır. Ordunun erkek bir kurum olduğunu kendi hayat tecrübesinden de çok iyi bilen Halide Onbaşı[119] Ayşe Hemşire karakterinde bu kurumda ve savaşta bir kadının var olmasının koşullarını ve hassas bir dengeyi itinayla göz etmiştir.

Pervaneler dışındaki dört romanda gördüğümüz bir başka örüntü, ana kadın karakterlerin diğer kadınlara ve onların dünyasına mesafeleridir. Bu kadınlar, diğer kadınlara eğitimler, nutuklar verir; onların kurtuluşunu ve erkeklerle eşit eğitimini savunurlar, ancak hayatlarında bir kadınla kurulmuş bir dostluğun, arkadaşlığın izlerini görmeyiz. Romanlardaki ana kadın karakterler milliyetçi projede ne kadar önemli roller oynuyorlarsa o kadar diğer kadınların dostluğundan mahrumdurlar. Ancak bu, büyük siyasi projelerin içinde eksikliğini hissettikleri bir mahrumiyet değildir: Onların diğer kadınlarla 'harcayacak' zamanları yok gibidir. Mesela; *Aydemir*'de Hazin milliyetçi mefkûreye bağlanmadan önceki hayatında kız kardeşi ve aile dostu hanımlardan oluşan bir kadın topluluğuyla çevrelenmişken, milliyetçi olduğu andan itibaren çevresinde bu kadın topluluğunun emaresi görülmez. Geçiş dönemi milliyetçi kadın yazını, siyasetin, milliyetçiliğin ve savaşın bir erkek dünyası olduğunu ima eder gibidir. Diğer kadınlar onların dünyasında sadece eğitilmek, kurtarılmak için ya da onları kıskanmak için var gibidir. Milliyetçi kadın karakterlerin yanlarında sadece davanın bir parçası olmuş bir erkek vardır.[120] Bu romanlarda kadınlar için milliyetçilikte bir "ottan, bir çiçekten, bir şeyden" fazlası olmanın yolu, diğer kadınlara mesafe alarak erkeklerin dünyasına 'yükselmektir.' Milliyetçi kadın kurgusunda kadın dostluğunun veya daha da ötesinin, kız kardeşliğin gündelik izleri görülmez. Bazı olağanüstü kadınlar milliyetçiliğe dahil olabilmekte ama bu "erkek kulübüne" dahil oluş kız kardeşliğe dair olasılıklarla beraber gelmiyor gibi gözükmektedir. İncelenen milliyetçi romanlardaki kadın karakterler için -milliyetçilik içinde varabilecekleri- zirve gerçekten yalnız bir yerdir. İlginç bir şekilde, kadınlar arası dostluklar, sadece *Pervaneler*'de bu genç kadınların yaşadığı yozlaşmanın bir tezahürü ve çoğaltıcısı olarak okurun karşısına çıkar.

Bu kadın karakterler ailenin de dışında tutulmuştur. Mesela; *Yeni Turan*'da Kaya Yeni Osmanlıların lideriyle evlenir ve siyaseti, Yeni Turan'ı bırakır. Milliyetçilik, "aile kadınlarının" değil, evli olmayan ve ailesi olmayan (*Vurun Kahpeye*'deki Aliye için yazarın söylediği gibi) "kimsesiz" kadınların işi ve uğraşı olabilecek gibidir. Sadece *Pervaneler*'de kadınların anneler ve geleceğin anneleri olarak kurgulandığını görürüz. Kaya, Hazin, Aliye ve Ayşe Hemşire için öyle bir olasılık söz konusu dahi edilmez. Murat Gür, 1908-1923 arası Türk romanında aile üzerine söylemler ve hayaller dışında neredeyse "ideal" bir ailenin örneğine bile rastlanmadığını belirtir ve bunun nedenini de "milletin karşı karşıya olduğu "yok olma" tehdidinin gelecek endişesinin temelinde bulunması" ve "vatan/millet/devlet bu tehditten kurtarılmadığı için ailenin ve mutluluğun zamanı gelmemesi" ile açıklar.[121]

[119] Ayşe Durakbaşa, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm...*, s. 185.

[120] Hülya Argunşah,"Halide Edib'te Değişen Kadının Romanındaki İzdüşümleri: *Seviyye Talip*'ten *Ateşten Gömlek*'e", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* S. 37, 2015, s. 47.

[121] Murat Gür, *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2018, s. 168.

Ancak burada kadınlara dair söylemler ve politikalar açısından ulus-devlet/bağımsızlık/sömürgecilik sonrası milliyetçiliklerin ulus-devlet/bağımsızlık/dekolonizasyon öncesi milliyetçiliklerden farkını görmek de mümkündür. Ulus-devlet öncesi milliyetçilikler hünerli bir jonglör gibi aileyle, evlilikle, gelenekle ve hatta iş birliği kurabileceği feministler gibi değişik gruplarla ters düşmekten, çatışmaktan stratejik olarak kaçınmaktadır ve aile mayınlı bir alandır. Mesela; *Yeni Turan*'da milliyetçi harekette bir ideolog gibi çalışmış olan Kaya çarık giyer, kımız içer ancak bir tehdit sonucu kendini Oğuz ve Yeni Turan için feda ederek yaptığı evlilikle birlikte de hareketten çekilir: Sonuçta eşi Hamdi Paşa'nın da söylediği gibi "evli bir kadın nasıl eskisi gibi çalışır?"[122] Bir ütopyanın içinde dahi kimse bu söze itiraz edemez. Feminist olsalar dahi kadınların milliyetçiliğe katılımının koşulları geçiş döneminde bu pazarlıkların yapılmasına bağlıdır. Bu sebepledir ki bu makalede incelenen dört romanda yazarlar, kadın karakterleri bütün diğer sorumluluklardan bir şekilde azade bırakarak onları milliyetçiliğe dahil edebilmişlerdir. *Yeni Turan*'da Oğuz veya *Ateşten Gömlek*'te Peyami gibi erkek karakterler küçük de olsa, eksik de olsa aile denebilecek bir birime sahipken, kadın karakterlerin yazarlar tarafından bu kadar yalnız bırakılmasının sebebi bu hareket özgürlüğünü karakterlere sağlamak ve onların milliyetçiliğe ve milliyetçi projelere katılımını gelenekle, dinle ve geleneksel kadınlık rolleriyle çatıştırmamaktır. Eğer bu kadın karakterlerin hayatlarında bakmaları, ilgilenmeleri, hakkında düşünmeleri gereken bir kişi dahi olsaydı, milliyetçi projeye katılımlarına gölge düşecek gibidir.

Milliyetçi proje ulus-devletini bulduktan sonra ise müdahale ettiği ilk alanlardan biri genel olarak kültürel alan, özel olaraksa gelecek nesillerin yeni rejim tarafından, yeni resmî ideolojiye göre yetiştirilmesidir ve proje bu alanı kadınlar ve anneler ile şaşmaz bir ilişki içinde görür.[123] Bundan dolayı ulus-devlet öncesi milliyetçilikle ulus-devletin kurulmasından sonra resmîleşmiş, kurumsallaşmış milliyetçiliğin kadın kurguları birbirinden çok farklıdır. Ulus-devlet/bağımsızlık öncesi milliyetçilikte -bazı- kadınlar çeşitli koşulları karşılayarak ve savaşlar, devrimler gibi çeşitli tarihsel dönüşümlerin eşliğinde milliyetçi proje ve hedeflerin bir parçası, hatta kahramanı olarak tahayyül edilebilirken ulus-devlet ve çatışma sonrası milliyetçiliklerde (özellikle de ilk yıllarda) kadınların ikincil rollere, aile içine ve geleneksel ev-içi ilişkilere itildiğini görürüz.[124] Üstelik milliyetçi liderler kadınların ikincil konumlarını değiştirmek isteseler bile milliyetçi ideolojilerin üzerine inşa edildiği hayali cemaatleri bunun için bölmekten korkar ve mevcut toplumsal cinsiyet rejimini koruma eğiliminde olurlar.[125]

Ulus-devlet öncesi evrede milliyetçi kadın yazınında birçok rolde gördüğümüz bu kadın kahramanlara, *Vurun Kahpeye*'de Aliye'nin kasaba meydanında linç edilmesiyle bir anlamda hadleri bildirilir. *Vurun Kahpeye* ile özne olma sırası Tosun'a, devlet ve rejim kurucu erkeklere geçecektir. *Pervaneler*'de ise kadınlar, yeni ulus-devlet içinde düzeltilmesi, eğitilmesi, özüne döndürülmesi ve kontrol edilmesi gereken bir politika alanı, yeniden bir "sorun" haline gelmiştir. Yine *Vurun Kahpeye*'de 'öteki kadınlar'ın belirdiğini ve *Pervaneler*'de ise net bir şekilde ötekileştirildiklerini görürüz. Ulus-devlet sonrası milliyetçi kadın yazını yeterince millî ol(a)mayanları mimlemeye başlamıştır. Bu bağlamda, gelecek yıllarda edebi eserlerde, yayınlanan çeşitli dergilerde ve Kemalist kadınların söyleminde önemli bir yer tutacak olan 'öteki kadınlar' temasının[126] oldukça erken bir tarihte belirdiği ve ulus-devletin kuruluşu ile yakından ilintili olduğu vurgulanabilir.

[122] Halide Edib Adıvar, *Yeni Turan*..., s. 76.

[123] Partha Chatterjee, "The Nationalist Resolution of the Women's Question", s. 233-253.

[124] Susan McKay, "The Psychology of Societal Reconstruction and Peace: A Gendered Perspective", *The Women and War Reader*, der. Lois Ann Lorentzen, Jennifer Turpin, New York University Press, New York, 1998, s. 353.

[125] Gay Seidman, "No Freedom without the Women": Mobilization and Gender in South Africa, 1970-1992", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, C. 18, S. 2, 1993, s. 291-320.

[126] Setenay Nil Doğan, *The 'Other(s)' in the Discourse of Kemalist Women: "Sublime Womanhood Creates the Sublime Nation.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2002.

Bu çalışma kapsamında incelenen geçiş dönemi milliyetçi kadın yazınındaki kadın kurguları, kronolojik olarak düşünüldüklerinde bu dönemdeki dinamizme ve büyük toplumsal dönüşümlerin yarattığı büyük fırsatlara ve yarılmalara işaret ediyor. İmparatorluğun son yıllarında "kadın sorunu" olarak kodlanan kadınlara dair, kadınlar için ve kadınların da söyleyecek birçok sözlerinin olduğu bir konuşma alanının bu on küsur yıllık kısa sürede büyük bir dönüşüm yaşadığı ve milliyetçi kadın yazınının bu dönüşümün izlerini taşıdığı söylenebilir. Mesela; milliyetçi bir roman olmadığı için bu makalede tartışılmayan ancak bir geçiş dönemi romanı ve Halide Edib'in ilk romanlarından biri olan Handan'da "yeni kadın" kurgusunu ve o kurgunun geçiş dönemiyle birlikte yaşadığı sıkışmışlığı ve sancıları görürken Balkan Savaşları ile birlikte milliyetçiliğin bu yeni kadına -bir siyasi hareketin düşünsel alt yapısını hazırlayacak kadar- bir kapı açtığını *Yeni Turan*'daki Kaya karakteri üzerinden okuyabiliriz. Ancak kadın karakterin de milliyetçilerin de bu açılımdan henüz çok da emin olmadığını *Aydemir* romanındaki Hazin karakteri üzerinden gözlemleriz. *Ateşten Gömlek*'te, tarihin bir kırılma anında, millî bir mücadelede (yazarın korumak için çok özen gösterdiği bir denge ile olsa da) milliyetçiliğin ve hatta cephenin kapılarının kadınlar için açıldığını, milliyetçi projenin feminizmle ve feminist gruplarla örtüştüğünü görürüz. Özellikle Halide Edib, "iyi kadınların hep pasif, aktif kadınların ise hep erdemsiz olduğu bir edebiyat ortamında ...hayatının sahibi olan vatansever ve erdemli kadın karakterler kurgular."[127] 1923 tarihli *Vurun Kahpeye*'de ise diğer kadın kahramanlara çok benzeyen bir kadın kahraman bir kasaba meydanında taşralı yobazlar, eşraf ve ahali tarafından linç edilir ve ikinci savaşın istikameti Aliye'nin ve diğer kadınların yokluğunda çizilir. 1924 tarihli *Pervaneler* ise kadınları liderlik/kurtarıcılık edebilen, ilham ve cesaret veren, davasının peşinden giden kahramanlardan ziyade disiplin ve kontrole tabi edilmesi ve düzeltilmesi gereken "sorunlar" olarak kodlamıştır. Cumhuriyet sonrası bu iki roman, bir milliyetçi projenin, bir ulus-devletin ayak sesleri ve kadınlara -yazarların ve karakterlerin tedirginliğiyle de olsa- özerklik ve faillik sağlayan o kapının kapanma sesi gibidir.

Bu, ulus-devletle birlikte kadınların artık kamu alanından ve milliyetçilikten çekileceği anlamına gelmez, daha çok kamusal alanda varoluşlarının artık Kemalist rejimin atamasıyla, davetiyle ve çağırmasıyla olacağı anlamına gelir. Tarihin bir kırılma anında biraz şans biraz zorunluluktan -kendi de dahil herkesi şaşırtarak- tuhaf bir şekilde milliyetçilik sahnesine düşüveren ve hikâyenin bir noktasında daha da şaşırtıcı bir şekilde bir süper kahramana dönüşen kadın karakterlerin hikâyeleri bu anlamda bitmiştir.

Milliyetçi kadın yazınının kadın karakterleri milliyetçiliğe asimetrik, gel-gitli ve zaman zaman -hem yazar hem de karakterler açısından- tereddütlü biçimlerde dahil olmuşlardır. Milliyetçi proje kendi içinde ne kadar homojen bir bütün değilse milliyetçiliğin değişik safhalarında milliyetçi kadın yazınında kurgulanan kadınlıklar da o kadar heterojen, değişken ve bağlamsaldır. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş dönemindeki milliyetçi kadın yazınına bakmak, bu kurgulardaki süreklilikler kadar kurguların dönüşümünü ve bunun üzerinden Türk milliyetçiliğinin "kadın sorunu" içindeki yolculuğunu, devamlılıklarını ve olanak(sızlık)larını takip etmemizi sağlamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

[127] Ural, Tülin: "Erken Cumhuriyet Dönemi Romanında Feminist Söz", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Feminizm,* C. 10, der. Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 719.

Yazar Bilgileri / Author Details
Setenay Nil Doğan (Doç. Dr.)
[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye.
0000-0001-9212-6687 setenaynildogan@gmail.com

Kaynakça | References

1. Araştırma Eserler

Adak, Hülya, "Otobiyografik Benliğin Çok Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadınlar Dile Düşünce*, der. Sibel Irzık, Jale Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 161-178.

Adıvar, Halide Edib, *Ateşten Gömlek*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003.

Adıvar, Halide Edib, *Handan*, Can Yayınları, İstanbul, 2019.

Adıvar, Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev*, Can Yayınları, İstanbul, 2014.

Adıvar, Halide Edib, *Vurun Kahpeye*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

Adıvar, Halide Edib, *Yeni Turan*, Can Yayınları, İstanbul, 2023.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

Albay, Neslihan, "Halide Edib Adıvar'ın Ateşten Gömlek Adlı Romanında Kadının Milliyetçiliği", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi,* Özel Sayı, 2020, s. 473-483.

Altınay, Ayşe Gül, *The Myth of the Military-nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York, 2004.

Alver, Köksal, "Züppelik Anlatısı ve Toplum: Türk Romanında Züppe Tipi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2006, s. 163-182.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, Verso Books, London, England, 2006.

Anthias, Floya, Yuval-Davis, Nira, "Woman-Nation-State", *Nationalism* (C. 4), der. John Hutchinson, Anthony Smith, Routledge, New York, 2000, s. 1475-1488.

Arat, Zehra, "Kemalizm ve Türk Kadını", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, der. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, İstanbul, 1998, s. 51-70.

Argunşah, Hülya, "Halide Edib'te Değişen Kadının Romanındaki İzdüşümleri: *Seviyye Talip*'ten *Ateşten Gömlek*'e", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* S. 37, 2015, s. 27-52.

Argunşah, Hülya, "İlk Kadın Yazarlarda Toplumsal Kimliğin Yapılandırılması Sürecinde Babanın Keşfi", *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ocak 2009.

Aytemiz, Beyhan Uygun, "Fitne ve Feda: *Vurun Kahpeye'de* Din ve Milliyetçilik", *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi,* 4, 2015, 168-190.

Badran, Margot, "Dual Liberation: Feminism and Nationalism in Egypt, 1870s-1925", *Feminist Issues*, S. 8, 1988, s. 15-34.

Belge, Murat, *Genesis: "Büyük Ulusal Anlatı" ve Türklerin Kökeni*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Belge, Murat, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Berktay, Fatmagül, "Türkiye'de Kadınlık Durumu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* C. 14, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 757-764.

Berktay, Fatmagül, "Yeni Kimlik Arayışı, Eski Cinsel Düalizm: Peyami Safa'nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2006, s. 77-90.

Chatterjee, Partha, "The Nationalist Resolution of the Women's Question", *Recasting Women: Essays in Colonial History,* der. Sangari Kumkum, Sudesh Vaid, Kali for Women, New Delhi, 1989, s. 233-253.

Connell, Raewyn, *Masculinities,* University of California Press, Berkeley, 1995.

Dede, Kadir, *Edebiyatın Ulusu Ulusun Edebiyatı*, Nika Yayınevi, 2021.

Demircioğlu, Cemal, "İmparatorluktan Cumhuriyete: Aydemir Müellifi Müfide Ferit Tek Hanım", *Toplumsal Tarih*, S. 59, 1998, s. 14-21.

Demircioğlu, Cemal, *Müfide Ferit Tek ve Romanlarindaki Milliyetçilik.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1998.

Doğan, Setenay Nil, *The 'Other(s)' in the Discourse of Kemalist Women: "Sublime Womanhood Creates the Sublime Nation.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2002.

Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Enginün, İnci, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

Enloe, Cynthia, *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*, University of California Press, 2000.

Erdiç, Şaban, Yalçın, Salih, "İdeolojik Bir Aygıt Olarak Sinema-Din İlişkisi -'Vurun Kahpeye' Filmi Örneği-", *Tokat İlmiyat Dergisi,* C. 11, S. 1, 2023, s. 91-114.

Eskin, Şerif, *İnkılâp Edebiyatı: Türkiye'de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferberliği ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2023.

Fleming, Kate, "Women as Preservers of the Past: Ziya Gökalp and Women's Reform", *Deconstructing Images of the Turkish Women,* der. Zehra Arat, St. Martin's Press, 1998, s. 127-138.

Göle, Nilüfer, *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Gür, Murat, *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2018.

Gürbilek, Nurdan, *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Kadıoğlu, Ayşe, "Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları", *Türkiye Günlüğü*, S. 33, 1995, s. 91-101.

Kadıoğlu, Ayşe, *Cumhuriyet İradesi, Demokrasi Muhasebesi: Türkiye'de Demokratik Açılım Arayışları*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

Kandiyoti, Deniz, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul, 1997.

Koçak, Birgül, Tamer, Aytül, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edib ve Müfide Ferit", *Doğu Batı*, C. 45, 2008, s. 173-193.

Köse, Elifhan, "Muhafazakâr Medeniyet Projesinin Kadın Mimarı: Halide Edib Adıvar", *Kebikeç*, S. 32, 2008, s. 57-74.

Landau, Jacob M., *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1995.

McKay, Susan, "The Psychology of Societal Reconstruction and Peace: A Gendered Perspective", *The Women and War Reader,* der. Lois Ann Lorentzen, Jennifer Turpin, New York University Press, New York, 1998, s. 348–362.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Nagel, Joan, "Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations", *Ethnic and Racial Studies.* C. 21, S. 2, 1998, s. 242-269.

Özdoğan, Günay Göksu, *"Turan"dan "Bozkurt"a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946),* İletişim Yayınları, 2021.

Parla, Jale, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Peterson, Spike, "Gendered Nationalism: Reproducing "Us" versus "Them"", *The Women and War Reader*, der. Lois Ann Lorentzen, Jennifer E. Turpin, New York University Press, 1998, s. 41-49.

Pope, Rob, *Textual Intervention: Critical and Creative Strategies for Literary Studies*, Routledge, London, 1995.

Saigol, Rubina, "Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 227-259.

Scott, Joan, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review*, C. 91, S. 5, 1986, s. 1053–1075.

Seidman, Gay, "No Freedom without the Women": Mobilization and Gender in South Africa," 1970-1992", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, C. 18, S. 2, 1993, s. 291-320.

Seyfettin, Ömer, "İnkılaplarda Kadın", *Aydemir*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

Sirman, Nükhet, "Feminism in Turkey: A Short History", *New Perspectives on Turkey*, C. 3, S. 1, 1989, s. 1-34.

Sirman, Nükhet, "Kadınların Milliyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 226-244.

Tek, Müfide Ferit, *Aydemir*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

Tek, Müfide Ferit, *Pervaneler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

Terzi Eskin, Berna, "Kadın Öğretmenlerin Bitmeyen Öğrenciliği: *Çalıkuşu*, *Vurun Kahpeye* ve *Ankara*'da Eril Özne Merkezli Karakter Tasarımları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 64, S. 1, 2024, s. 241-263.

Timuroğlu, Senem, "Edebiyatta Feminist Söz: Akıldan Kalbe (1872-1923)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Feminizm*, C. 10, der. Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 699-714.

Toska, Zehra, "Haremden Kadın Partisine Giden Yolda Kadın Dergileri: Gündemleri ve Öncü Kadınlar", *Defter*, C. 21, 1994, s. 116- 142.

Türkeş, Ömer, "Millî Edebiyattan Milliyetçi Romanlara", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik* C. 4, der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 811-828.

Ural, Tülin, "Erken Cumhuriyet Dönemi Romanında Feminist Söz", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Feminizm,* C. 10, der. Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 715 – 730.

Ural, Tülin, *Yerli ve Milli Sırlar: Modern Türkiye'ye Edebiyat Üzerinden Bakışlar*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2021.

Utku Günaydın, Ayşegül, *Kadınlık Daima Bir Muamma: Osmanlı Kadın Yazarların Romanlarında Modernleşme,* Metis, İstanbul, 2017.

Vickers, Jill, "Bringing Nations in: Some Methodological and Conceptual Issues in Connecting Feminisms with Nationhood and Nationalisms", *International Feminist Journal of Politics,* C. 8, S. 1, 2006, s. 84-109.

Walby, Sylvia, "Woman and Nation", *Mapping the Nation*, der. Gopal Balakrishnan, Verso, 1996, s. 235-254.

Yavuz, Ayşe Duygu, *Arzuyu Millîleştirmek: 1909-1928 Arasında Yazılmış Romanlarda Kadın Kimliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2018.

Yeter Şahin, Gaye Belkız, Yeter, Selin Cansu, "Kadına Yüklenen Misyonlar Bağlamında *Aydemir*", *RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 7, 2020, s. 298-314.

Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, New York, 2010.

2. Elektronik Kaynaklar

Adıvar, Halide Edib, Memoirs of Halide Edib. New York. The Century, Londra, 1926, (Çevrimiçi), https://ia800205.us.archive.org/16/items/memoirsofhalide00haliuoft/memoirsofhalide00haliuoft.pdf (Erişim Tarihi: 20.09.2024)

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 267–282

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1574524

Başvuru | Submitted 27.10.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 02.01.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 03.01.2025
Kabul | Accepted 04.01.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Cumhuriyet'in Yeni Kadınını Yazmak: Huzur'da Erkek Muhayyilenin Politik Sentezciliğine Karşı Kadın Kahramanın Öznellik Direnci

Writing the New Woman of the Republic: The Female Protagonist's Resistance of Subjectivity against the Male Imagination's Political Synthesism in Huzur

Berna Terzi Eskin [1]

[1] Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz Cumhuriyet'in kuruluş döneminde klasik kültür ve sanat, eski rejimden devralınan unsurlar olmaları dolayısıyla geri planda kalmış; buna karşılık folklor, istifade edilmesi gereken yegâne ulusal kültür kaynağı olarak konumlandırılmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar da bu gündeme dair söz söylemiş, ancak alternatif denilebilecek bir söylemle folkloru ve İmparatorluk mirası olan klasik kültürü sentezci bir anlayışla ele almıştır. Bu bağlamda makalede, Tanpınar'ın Huzur'daki kadın kahraman Nuran'ın karakter tasarımı aracılığıyla söz konusu gündeme nasıl müdâhil olduğu üzerinde durulmuştur. Yazar, sentezci bir politik yaklaşımı önceleyerek Nuran karakterini inşa eder. Başkahraman Mümtaz ise Nuran'ın yazar tarafından kurgulanan mevcut birikimine dair manzarayı yeniden keşfederek onu roman içerisinde tekrar tahayyül edip kurgulamak ister. Her iki koşulda da bir kadın olarak Nuran'a hem folkloru hem de klasik kültürü saklama ve gelecek nesillere taşıma vazifesi yüklenir. Netice itibariyle çalışmada, Nuran karakteriyle somutlaşan tablonun yakın dönem kültür politikaları bağlamında alternatif bir teklif anlamına geldiği, Nuran'ın da edilgen kalmayıp kendi öznelliğini dışa vuran bir kadın figür olarak belirginleştiği öne sürülmektedir.

Abstract During the foundational period of the Turkish Republic, classical culture and art were relegated to the background due to their associations with the former regime. In contrast, folklore was positioned as the primary and legitimate source of national culture to be utilized in constructing the new identity. Ahmet Hamdi Tanpınar engaged with this cultural agenda, but through an alternative discourse that embraced a synthesizing approach, combining folklore with the classical heritage of the Ottoman Empire. In this context, this article explores how Tanpınar intervenes in this cultural discussion through the construction of the female character Nuran in his novel Huzur (A Mind at Peace). The author builds Nuran's character through a politically synthesist perspective, while the protagonist Mümtaz seeks to reinterpret and reconstruct her identity within the fictional universe by rediscovering the cultural depth previously ascribed to her by the author. In both instances, Nuran, as a woman, is entrusted with the mission of preserving and transmitting both folklore and classical culture to future generations. Consequently, the study argues that the portrayal of Nuran offers an alternative proposition within the context of contemporary cultural policies. Furthermore, Nuran emerges not as a passive figure but as a distinct representation of a woman who asserts her subjectivity.

Anahtar Kelimeler Kültür Politikaları · Kadın Çalışmaları · Huzur · Ahmet Hamdi Tanpınar · Folklor

Keywords Cultural Policy · Women's Studies · Huzur · Ahmet Hamdi Tanpınar · Folklore

Atıf | Citation: Terzi Eskin, Berna. "Writing the New Woman of the Republic: The Female Protagonist's Resistance of Subjectivity against the Male Imagination's Political Synthesism in Huzur." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 267-282. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1574524

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Terzi Eskin, B.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Berna Terzi Eskin bterzieskin@fsm.edu.tr

Extended Summary

Following the French and Industrial Revolutions, during what came to be known as the Age of Nationalism, folkloric studies gained significant prominence within multiethnic empires. A discernible link exists between the process of nation-building and the increased emphasis on folklore during the modernization of Ottoman-Turkish society, as was the case across much of Europe. The rise of Turkish nationalism, particularly after the Balkan Wars of 1912-1913, led to the systematization and institutionalization of folklore studies. This period also marked a turning point in Ottoman-Turkish cultural history, wherein studies focused on language and folk knowledge signaled the discovery and legitimization of folklore as a field of inquiry.

During the early Republican era, folklore emerged as a central concern of the state's cultural policies, and various institutions and organizations were mobilized to collect, classify, and analyze folkloric data. On one side stood the enduring legacy of imperial Ottoman culture, with its long-standing classical traditions, and on the other, the vernacular expressions of the people, embodying local and regional variations. Following the proclamation of the Republic, folklore was elevated as the primary - and in many respects, exclusive - source for interpreting the past. This elevation was rooted in a political vision that disassociated classical Ottoman culture, art, and literature from the new national identity, casting them as remnants of the imperial past incompatible with the modern nation-state.

This approach was reflected in literature, which served as a tool for mass transformation, where various elements of folklore were incorporated into literary production. Ahmet Hamdi Tanpınar stands out as a unique figure in this cultural landscape, engaging with these issues not only in his fictional works but also in his academic writings and essays. Yet, unlike many of his contemporaries, Tanpınar did not regard folklore as the sole reservoir for constructing national identity, nor did he entirely reject the classical cultural heritage. A strong proponent of historical consciousness and cultural continuity, Tanpınar approached both classical and folk traditions not as ideological instruments of nationalism, but as dynamic cultural resources that could be adapted to the realities of his time. In his novels, Tanpınar thus advances a pragmatic vision - advocating for cultural synthesis and underscoring the necessity of drawing from both traditions.

This article examines how Ahmet Hamdi Tanpınar engages with the cultural and political climate of the early Republican era through his novel *Huzur* and, in particular, through the characterization of the female protagonist, Nuran. The study explores the tension between classical and folkloric elements within the novel and how these elements, rather than challenging the dominant patriarchal canon, are mobilized to reconstruct the female protagonist's identity in alignment with male-centered ideological frameworks. Nuran is subjected to two overlapping processes of character formation - one shaped by the author, and the other by the male protagonist, Mümtaz. Both formations are informed by a shared ideological vision that seeks to synthesize classical and folkloric traditions as an alternative to the prevailing political narratives of the period. However, this synthesis remains confined within the epistemological limits of patriarchal discourse.

While the author constructs Nuran as a symbolic bearer of cultural continuity - tasked with preserving and transmitting both folkloric and classical legacies - Mümtaz, as a fictional character, seeks to reimagine and reconfigure her identity according to the same ideological schema. This dual positioning produces a complex interplay between the Nuran envisioned by the author and the Nuran idealized by Mümtaz, raising questions about authorship, agency, and representation. The article interrogates how Nuran's identity is shaped by these male figures, how her voice is framed within or resists these constructions, and what forms of subjective agency emerge in moments of tension with the male-imagined synthesis of culture and identity. In doing so, the analysis foregrounds the role of folkloric and classical knowledge in the production of Nuran's subjectivity, examining how both abstract and material remnants of the past are inscribed onto her character. Furthermore, the article considers Nuran's moments of resistance as a critical site of agency, marking her refusal to be fully subsumed into the symbolic order devised by male authorship. Finally, the study includes a comparative reading between Nuran in *Huzur* and Emine in Yakup Kadri Karaosmanoğlu's *Yaban*. This comparison is situated within a broader ideological framework, revealing how both characters are shaped by distinct yet intersecting forms of nationalist discourse that ascribe symbolic meaning to female figures within the matrix of official ideology.

Giriş

Bir ulusu diğerlerinden belirgin çizgilerle ayıran kültürel mirasın, yani folklorun bağımsız bir araştırma disiplini olarak doğuşu ile ulus-devletlerin ortaya çıkışı ve uluslaşma hareketleri arasında bir nedensellik ilişkisi bulunur.[1] Nitekim Avrupa'da folklora bağımsız bir disiplin olarak dikkat çeken ilk isimlerden Alman filozof Johann Gottfried Herder, "Alman halkına, yerli temeller üzerine bir ulusal kültür inşa etmenin sadece arzu edilen değil, aynı zamanda kesinlikle gerekli bir şey olduğunu göstermiş, bağımsız varoluş mücadelesi veren tüm uluslar için genel olarak geçerli kabul edilen bir dizi milliyetçilik ilkesi formüle etmiştir."[2] Herder'in sunduğu reçete, sadece Alman aydınları üzerinde değil, kendi ulusal kaynakları üzerine bir kimlik inşa etmek isteyen farklı tarihsel tecrübelerde de etkili olmuştur. Osmanlı-Türk modernleşmesi tarihine bakıldığında da uluslaşma süreci ve folklorun keşfi ve kullanımı arasında tarihsel bir eşzamanlılık görülür. 19. yüzyılda Osmanlı entelektüelleri aracılığıyla başlayan ve dile dair meseleler ekseninde[3] kendini gösteren ilk kımıldanmaların ardından 1912-13 Balkan Harbiyle birlikte imparatorluktaki mevcut etnik kimliklere yönelik farkındalık yükselmiş, Osmanlıcılık fikrinin gözden düşüşü, Türk milliyetçiliğinin yükselişe geçmesini desteklemiştir.[4] Bu dönemde ve sonrasında Türk milliyetçiliği ekseninde ve öze dönüş odaklı, folklorik olarak tanımlanabilecek pek çok araştırma ortaya konmuştur.[5] Ancak bu çalışmaların yapıldığı dönemlerde folklor araştırmalarının henüz kurumsallaştığı söylenemez.

1920'de Maarif Vekâleti içinde bir Hars Dairesi kurulması ve ardından öğretmenlerden folklorik derlemeler yapılmasının istenmesi, Cumhuriyet'in ilanının ardından 1924'te İstanbul Darülfünûnu'na bağlı olarak Türkiyat Enstitüsü'nün kurulması, 1927'de Anadolu Halk Bilgisi Derneği'nin açılması, 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ve nihayetinde 1932'de Halk Evleri'nin açılarak ardından aynı yıl Türk Dil Kurumu'nun kurulmasıyla folklor çalışmaları kurumsal ve sistematik bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Bilhassa Halkevleri'nin çalışmaları ve *Altı Ok*, *Ülkü*, *Yeni Türk* gibi Halkevleri dergileri aracılığıyla halk mirası resmî ideolojinin içine yedirilmiş, TDK ve TTK'de elde edilen veriler çeşitli yayınlar yoluyla halka duyurulmuştur. Bu hâkim atmosfer dolayımında Türk edebiyatı da milli bilincin uyandırılmasında bir temel kaynak olarak işe koşulmuştur. Söz gelimi 1937'de Matbuat Umum Müdürlüğü'nün çıkardığı genelgeyle yazarlardan, yeni politik düzen ekseninde halk hikâyelerinin tekrar kaleme alınmasını istemesi, folklor merkezli edebiyat geleneği oluşturma çabalarının önemli bir göstergesidir.[6] Bu gibi eğilimler, folklorun çeşitli bağlamlarda yeniden kurgulanmasına yol açmış, folklor temel bir kimlik bileşeni olarak ortaya çıkmaya başlamış ve böylelikle modern edebiyatın gündemine de girmiştir. Nitekim Benedict Anderson'ın da işaret ettiği üzere;

[1] Arzu Öztürkmen, *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15-16.

[2] William A. Wilson, "Herder, Folklore, and Romantic Nationalism", *The Marrow of Human Experience: Essays on Folklore*, Utah State University Press, Logan: UT, 2006, s. 110.

[3] Arzu Öztürkmen, *Türkiye'de Folklor...*, s. 24.

[4] Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 12-13.

[5] Birkaç örnek şu şekilde sıralanabilir: Fuat Köprülü 1914'te *İkdam*'da yayımladığı "Yeni Bir İlim: Halkiyat-Folklore" başlıklı yazısıyla; Rıza Tevfik 1914'te *Peyam* gazetesinin edebi ekinde kaleme aldığı "Folklor: Folk-lore" ile; sadece teoriye dair bilgiler vermekle yetinmeyen ve tıpkı Herder'in halk türkülerini derlemesi gibi 1923'te *Altın Işık* başlıklı kitabıyla halk hikayelerini derleyecek olan Ziya Gökalp 1913'de *Halka Doğru*'da yayımlamış olduğu "Halk Medeniyeti I Başlangıç" ve "Halk Medeniyeti II, Resmi Teşkilat, Halk Teşkilatı" başlıklı makaleleriyle gelecek dönemlerde folklora dair yapılacak çalışmalara öncülük eden eserler ortaya koymuşlardır. Bahsi geçen makalelerle ilgili ayrıntılı bir analiz için bkz. Öcal M. Oğuz, "Türkiye'de Folklorun İlk Makaleleri", *Milli Folklor*, S. 99, 2013. *Halka Doğru*'da Ali Canip, Aka Gündüz, Fuat Köprülü gibi isimler de dönemin hâkim atmosferine uygun bir şekilde milliyetçi saiklerle yazılar yazmışlardır. Ziya Gökalp 1922'de *Küçük Mecmua*'da kaleme aldığı "Usullere Dair: Halkiyyat 1. Masallar" başlıklı yazısında *Altın Işık*'ta uygulamalı olarak ortaya koyduğu çalışmanın adeta teorik arka planını anlatır. Yazı bu bağlamda öylesine mühim bulunmuştur ki Gökalp'ın vefatından sonra 1928'de *Halk Bilgisi Mecmuası*'nda "Masalları Nasıl Toplamalı?" başlığıyla tekrar yayımlanmıştır. Bu evrede, sadece halk edebiyatından değil, halk müziğinden ve halk dansından da eş zamanlı olarak istifade edildiği görülmektedir. Selim Sırrı Tarcan, 1922'de *Terbiye ve Oyun* adlı dergide Zeybek oyunu derleme çalışmaları yapmıştır. M. Şevki Çapan, "Selim Sırrı Tarcan'ın Zeybek Oyunu Derleme Çalışmaları", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 8, 2002. Talat Mümtaz, *Milli Mecmua*'da yayımlanan "Anadolu Raksları" başlıklı yazısında, Türk halk müziğine dair büyük bir alaka bulunduğunu ve bununla birlikte Anadolu danslarının da milli kimlik açısından oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir. Talat Mümtaz, "Anadolu Raksları", *Milli Mecmua*, S. 111, 1928.

[6] İrfan K. Karakoç, *Ulus-Devletleşme Süreci ve Türk Edebiyatının İnşası*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012, s. 192-196.

"Yeni yeni tahayyül edilen ulusal cemaatler cazip geleceklerine doğru yol alırken, kullanışlı ve otantik bir geçmiş kadar kıymetli bir şey yoktu."[7]

Türkiye'de 1930'lardan sonra ivme kazanan bu gündeme, yani folklor ve halk edebiyatının ulusal sanatın ve kültürün, dolayısıyla ulusal kimliğin otantik kaynaklarından biri olarak değerlendirilmesi meselesine 1940'lar itibariyle müdâhil olan isimlerden biri de Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Tanpınar, serbest yazılarıyla bu konudaki görüşlerini kuramsal düzeyde dile getirirken roman karakterleri aracılığıyla da kurmaca düzlemde bir temsil sunar. 1948'de *Cumhuriyet*'te tefrika edilen ve 1949'da kitap olarak basılan *Huzur* romanının bir "kültür taşıyıcısı" olarak tasarlanmış kadın başkahramanı Nuran'a biçilen kimlikte, halk kültürü ve klasik yüksek kültür unsurlarının bir aradalığı dikkati çeker. Yani Tanpınar, romanının kadın kahramanı Nuran'a kendi öznel politik tutumu ekseninde yaklaşır, mevcut atmosfere uyum sağlamaz ve Nuran'ı sadece folklorik unsurların taşıyıcısı kılmaz. Söz konusu bağlamdan hareketle bu çalışmada, feminist eleştiri yönteminin ve M. Bahtin'in roman kuramının imkânlarından yararlanarak bir taraftan *Huzur*'daki karakter çizimi aracılığıyla bahsi geçen gündeme dair nasıl bir tasavvurun geliştirildiği ve yazarın tutumunun o dönemki egemen yaklaşımdan ne yönüyle farklılaştığı ortaya konulacak, diğer taraftan da kadın karaktere odaklanan bir çözümleme yapılarak yazarın ve başkahraman Mümtaz'ın politik sentezcilikleri ekseninde geliştirdikleri ideal kadın kimliği tahayyülünden doğan kimi açmazlara işaret edilecektir.[8] Zira Tanpınar hem klasik Osmanlı kültüründen hem folklor ve halk kültüründen hem de Batılı çizgilerden istifade ederek kurduğu sentez çerçevesinde kadın karakter tasarımını ve dolayısıyla ideal kadınlık kurgusunu oluştururken, bazı fallosentrik sınırlılıkları barındırmaya da devam eder. Irigaray'ın ifadesiyle "erkeklerin konuşan varlıklar, kadınların ise eril söylemin nesneleri, hedefleri ve bahis konuları olduğu erkek egemen cinsel farklılık ekonomisi[ni]"[9] oluşturan fallus merkezci net çizgi, roman kurgusu boyunca korunur. Hem yazar hem de erkek kahraman Mümtaz, geçmişin bilgisini kendi politik tutumları ekseninde araçsallaştırarak Nuran'ın yerini belirler ve ona geçmişin korunaklı ve munisleştirici alanından hareketle kimlikler atfederler. Nuran ne köylüdür ne de klasik ve folklorik bilgiden bihaberdir; bu füzyon, onu ideal kılar. Ancak Nuran, tüm bu sınırlılıklara rağmen öznellik direncini koruyarak kendi söyleminin öznesi olan bir roman kahramanıdır. Bu direnç, kendisine biçilmiş soyut/somut tüm geçmiş zaman *elbise*lerinden sıyrılması ve böylelikle hem kurgunun hem de politik gündemin dayattığı idealizasyon şemasından kurtulmasıyla neticelenir.

1. Bir Kültür "Saklayıcı" Olarak Nuran

Tanpınar, 1943'te *Ulus*'ta yayımladığı "Halk Destanlarından Millî Edebiyata" başlıklı yazısında, 1910'lardan itibaren yani "otuz seneden beri edebiyatımızda yanlış, doğru, ortalama veya müfrit her kımıldanış"ın az çok folklor fikri etrafında toplandığını ifade eder.[10] Tanpınar, bu edebi faaliyetlerin kimini yanlış, kimini doğru, kimini ortalama, kimini de aşırı şeklinde nitelemiştir. Tanpınar'ın söyleminin, Cumhuriyet'ten sonra hüküm süren ve uzun yıllar etkin biçimde işlerliğini koruyan, klasik kültürü kenarda tutarak halk kültürünü önceleme

[7] Benedict Anderson, *Üç Bayrak Altında: Anarşizm ve Sömürgecilik Karşıtı Tahayyül*, çev. Emine Bademci, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 41.

[8] Bu noktada, literatürde yer alan ve *Huzur*'un Nuran'ını gündemine taşıyan bazı çalışmalardan bahsetmek gerekir. Kini, makalesinde Nuran karakterine metin merkezli değil yazarın hayatındaki kadınlar perspektifinden yaklaşmıştır. Mehmet Kaan Kini, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Öz Yaşamı ve Kült Eseri Huzur'da Kadın", *Tanpınar'da Kadın*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2014. İnci ise kitabının "Nuran" başlıklı bölümünde Nuran'ı aşk ve sanat/sanatsal yazı yaratımı ekseninde ele alıp estetiğe ve aşka katkısı dolayımında incelemiştir. Handan İnci, *Orpheus'un Şarkısı: Tanpınar'ın Romanlarında Aşk ve Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014. Özata-Dirlikyapan'ın yazısında kadın kahramanlar, cinsel hazzın yazıda üretilme kuvveti çerçevesinden incelenir ve mesele erkeklik üzerinden sorunsallaştırılır. Jale Özata Dirlikyapan, "Tanpınar'ın Libidinal Akışlarında Yiten Kadınlar", *Gaflet: Modern Türkçe Edebiyatın Cinsiyetçi Sinir Uçları*, Metis Yayınları, İstanbul, 2019. Şerefoğlu-Danış ise metnin bilinç-dışına odaklanarak Nuran'a vatan metaforu ve medeniyet algısı etrafında değinir. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış, "Hülyadan İbaret 'Güzel Mahlûk' mu, Vatan-Medeniyet Metaforu mu?: Tanpınar'ın Kadın Kahramanları Bize Neyi İma Eder?", *Bir Ses Ormanı: Ahmet Hamdi Tanpınar Kitabı*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

[9] Zeynep Direk, *Ontologies of Sex: Philosophy in Sexual Politics,* Rowman & Littlefield International, London, 2020, s. 82.

[10] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, s. 94-95.

fikrini salık vermediği açıktır. Zaten kendisi de böylesi keskin yönelişlere ithafen "müfrit" sıfatını kullanır. Bu nokta şu açıdan önemlidir; özellikle 1930'lardaki ana akım söylem, Osmanlı döneminde teşekkül eden klasik kültür birikimini tamamıyla devre dışı bırakmayı öngörmekteydi. Hatta bu atmosfer içerisinde Tanpınar'ın kendisi de 1930 Edebiyat Muallimleri Kongresinde klasik Osmanlı edebiyatının, literatürdeki yaygın adıyla Divan edebiyatının liselerde okutulmasına karşı çıkmıştı.[11] Bu ilk radikal çıkışından sonraki yıllarda ise Tanpınar, farklı bir perspektifle, bahsi geçen farklı kültürel birikimlerden ılımlı bir sentez kurarak istifade edilebileceğini öne sürer. Onun bu perspektifi, yani klasik kültür ve halk kültürünün hiyerarşik olmayan bir düzlemde ve estetik merkezli biçimde bir araya getirilebileceği düşüncesi, *Huzur*'un kadın kahramanı Nuran üzerinde açık olarak gözlemlenebilir. Nuran, aşağıda görüleceği üzere hem klasik hem folklorik birikimin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak tasarlanmış modern bir çehredir. Yazar, aynı zamanda politik bir tutumu da imleyen bu sentezi kadın kahraman üzerinden somutlamayı tercih etmiştir. Zira romanda hem soyut ve fikrî hem de somut anlamıyla doğurganlık ve aktarıcılık, kadın kimlikler üzerinden izah edilmiştir.

1943'te *Ülkü*'de yayımlanan "Asıl Kaynak" başlıklı yazısında da Tanpınar, kültürel değerlerin kaybolma tehlikesi ile onları taşımanın ve aktarmanın önemine dikkat çekmiş, bu tehlikeyi bertaraf etmeye dair fikirlerini şu şekilde açıklamıştır: "Anadolu'nun muammasını çözecek olan masallarımız, oyunlarımız, küçük hayat itiyadlarımız, şimdiki vaziyet ve şartlara göre sonuncu gibi görünen saklayıcıları ile beraber kaybolmak tehlikesindedir."[12] Görüldüğü üzere Tanpınar, folklorun hem keşfine hem işlevine hem de taşınmasına ve aktarımına dikkat çeker. Nuran'a yakından baktığımızda adeta yukarıda bahsi geçen "saklayıcı" ve gelecek nesillere aktarıcı figürlerden birini görürüz. Nuran, her şeyden evvel gündelik hayattaki aktif varlığıyla dikkat çeken bir kadındır; aile geleneği içerisinde, bilhassa dayısı Tevfik Bey'den folklora, klasik kültüre ve genel olarak Türk-İslâm medeniyetine dair pek çok şey öğrenmiştir. Ailenin genç kuşağının bir üyesi olarak bu edinimlerini yazarın belirlediği ölçüde sosyal hayatına da taşır. Bu bağlamda ideal bir duruşu işaret eder. Nuran; Rumeli, Kozan ve Afşar türkülerini, eski Bektaşî nefeslerini, Kastamonu ve Trabzon gibi yörelerin oyun havalarını, Kadirî naatlerini ve ayrıca Anadolu oyunlarının büyük bir kısmını iyi derecede bilmektedir. Üstelik Nuran, klasik kültürün simge mekânı hâline gelen İstanbul'un Boğaziçi kıyılarında klasik terbiyeyle yetişmiş bir kadın olarak bu halk havalarını beğenmekte ve onları kendilerine mahsus edalarıyla terennüm etmektedir. Kendisinde, klasik kültür–halk kültürü ikiliği değil, bir kültürel birlik simgelenir. Nuran'ın bu özelliği, Mümtaz için "yepyeni bir ufuk"[13] olur ve ona bağlılığını daha da artırır. Bu bağlamda Mümtaz için Nuran, simgelediği her şeyle birlikte bir ulaşılamayan emel hüviyetini taşımaktadır ve bu "yepyeni ufuk", aynı zamanda Tanpınar'ın işaret ettiği ideal medeniyet tasavvurunu da imler. Romanda, Nuran'ın klasik kültürle beraber halk kültürüne de ne denli hâkim olduğu; türküleri, oyunları ve yemekleri ne kadar iyi bildiği defalarca vurgulanır. Hatta dayısı Tevfik Bey, Nuran'ın geçmişin mayaladığı hünerlerinden övgüyle bahsederken, onun Tanpınar'ın "Asıl Kaynak"ta bahsini açtığı "saklayıcı"lardan biri olduğunu ima eder: "Hünerler el değiştirmezlerse devam etmezler."[14]

Nuran'a atfedilen ve onun, değerlerin gelecek nesillere aktarımı için "saklayıcılık" misyonuna dair kurulan söylem, Mümtaz'ın Nuran'ın çocukluğuna dair hayallere daldığı sekansta daha da somutlaşır. Kız çocukları kenar bir semtte, üstleri başları toza bulanmış şekilde oyun oynamaktadır. Bu ânı zamansal birlikteliğin yaşandığı bir çerçeve olarak idrak eden Mümtaz, bahsi geçen türkülü oyunu Nuran'a ve onun *soyağacındaki kadınlara* yakıştırır. Yani Nuran ve nesli, devinimi sağlayan fikrî ve cismî doğurganlığın birer halkasıdır. Bu türkülü oyunu, Nuran ve onun neslindeki tüm kadınlar bilmektedir; zira bir kuşak atlansaydı, oyun artık var

[11] Orhan Okay, "Tanpınar, Ahmet Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), https://islamansiklopedisi.org.tr/tanpinar-ahmet-hamdi, 10 Temmuz 2023.

[12] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 45.

[13] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 160.

[14] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*..., s. 281.

olmayacaktı. Mümtaz'ın fikrine göre Nuran ve onun soyağacından gelen tüm kadınlar, genç kızlıklarından yetişkinliğe geçişlerinde *muhakkak* bu geleneksel türkülü oyunu oynamış olmalıdır ve yine o soyağacı, diğer kadınlarla birlikte bu türküyü geleceğe taşıyacaktır:

> "... yol ortasında toza bulanmış kız çocukları oyun oynuyorlardı. Mümtaz, onların türküsünü dinledi:
>
> *Aç kapıyı bezirgânbaşı, bezirgânbaşı*
> *Kapı hakkı ne verirsin? Ne verirsin?..*
>
> ...
>
> Nuran, çocukluğunda bu oyunu muhakkak oynamıştı. Ondan evvel annesi, annesinin annesi de aynı türküyü söylemişler ve aynı oyunu oynamışlardı. ... Devam etmesi lâzım gelen, işte bu türküdür."[15]

Bu veriler ışığında karakter çizimine bakıldığında Nuran, saklayıcısı kılındığı tüm bu geleneksel birikime aileden gelen organik bir aktarım yoluyla erişmiş, bu ögeler Nuran'ın üzerine yazar tarafından otantik bir giysi gibi giydirilmemiştir. Hatta Nuran, Mümtaz ile ilk baş başa buluşmalarında kendisinin eski ile bağlarını; "Bizde eski musiki aile yâdigârıdır."[16] ve "Dedim ya, ecdat mirası... Onlarla doğmuşum."[17] cümleleriyle açıklar. Dolayısıyla Nuran karakterinin tasarımında folklor ve klasik kültür menşeli unsurların romana tesadüfen iliştirilmemiş olduğu açıktır. Romanın, yazıldığı dönemdeki kültürel kaynak tartışmalarının nesnesi olan folklora dair bir gündemi vardır; ancak bu gündeme eklemlenişi angaje biçimde veya hâkim söylemin gölgesinde, mevcut ulusal sanat tasarısına bağımlı bir şekilde değil, özgün bir yolla, alternatif bir politik söylem ekseninde oluşmuştur. Tanpınar, klasik müziğe ve halk müziğine yaklaşımını da devrindeki mevcut ideolojik söylemlerden farklı bir düzlemde inşa etmiştir. Bilindiği üzere Mûsiki İnkılâbı ile klasik Türk musikisinin 1926'da eğitimi, 1934-36'da ise radyolarda icrası yasaklanmıştır. Doğuyla özdeşleşmiş imparatorluk kimliğinin zıddı olarak düşünülen halk müziği ise teşvik edilmiştir.[18] Dolayısıyla, ulusal bir kaynak olarak Türk halk müziğinin toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda kültür yapıcı bir materyal olarak işe koşulmuş olduğu görülmektedir. Ancak Tanpınar'ın kültürel mirastan istifade ediş motivasyonunun, bahsi geçen çizgiden net bir şekilde ayrıştığı ortadadır. Nuran'ın baba tarafının Mevlevi, anne tarafının ise Bektaşî olması, bu bilinç ekseninde önem arz eder. Yazar, Nuran'ı klasik kültürün ve halk kültürünün bütünleştiği noktada yaratır; folklordan istifade etmesinin sebebi diğer alternatifleri yok saymak değil, klasik kültürü ve halk kültürünü birleştirerek yeni ulusal kültür tasavvuruna dair söylemini güçlendirmektir.

Bu doğrultuda bir kadın kahraman olarak Nuran'ın kültürel devamlılığı sağlamadaki rolü, romancının Nuran'ı tasarlarken yansıttığı kadar ve hatta karakterine yeni katmanlar eklenerek, Mümtaz'ın fikir ve hayal dünyasında da kendine yer bulur. Mümtaz, yazarın Nuran için belirlediği bütün kimliği Nuran'a tekrar *giydirmek* ister. Bu çift aşamalı karakter tasarımının, yazar-Mümtaz geçişkenliğinin bir yansıması olduğu söylenebilir.[19] Mümtaz, Nuran'a yakınlaştıkça, "bu toprağın ve kültürün asıl yapıcılarına yaklaşıyor ve

[15] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 23-24.

[16] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 127.

[17] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 128.

[18] Onur Güneş Ayas, *Mûsiki İnkılâbının Sosyolojisi: Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Gelişim*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 21.

[19] Tanpınar, bir röportajında; İkinci Dünya Savaşı'nın başladığını bir radyonun verdiği havadisten tıpkı kahramanı Mümtaz gibi bir hastanın başucunda sabahlarken öğrendiğini belirtmiştir (Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı: Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 210). Tatyana Moran ile bir görüşmelerinde ise Tanpınar, yaşadığı platonik ve ıstıraplı aşkı çekmeseydi *Huzur*'u yazamayacağını ifade eder. Tatyana Moran, *Dün, Bugün*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 112-113. Elbette bu gibi örnekler yazarın kurmaca bir kahraman olarak Mümtaz'la kendisini doğrudan eşleştirdiğini ve Tanpınar'ın kendi hikâyesini anlattığını ortaya koymaz. Ancak bununla birlikte, zaman zaman Mümtaz ve yazar arasında bir geçişkenliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

Nuran'ın fâni varlığı gerçekten, bir yeniden doğuşun mucizesi oluyordu."[20] Yani Mümtaz, Nuran'la bir yandan kültürün asıl yapıcılarına yaklaşırken bir yandan da onu kültürel devamlılığın yazgısını doğrudan belirleyen bir figür haline getirir. Yazarın tasarladığı Nuran, belirtildiği üzere halihazırda organik bir silsile yoluyla eskinin bilgisine sahipti. Nuran'ın mevcut birikimini doğal olmayan ve muhayyel bir yolla yeniden üzerine giydirerek, onu "kültür yapıcılar"a ve "yeniden doğuşun mucizesi"ne yaklaştıran Mümtaz'ın bu tutumu, onun bir manzara olarak keşfetmeyi arzu ettiği Nuran'a roman boyunca sergilediği fantezist tavrın zihinsel dayanağını oluşturur. Dolayısıyla kadın ve aşk, fikirlere katkıları dolayımında araçsallaştırılmak istenerek, yazarın belirlediği sınırlarda ve erkek başkahramanın bakış açısı süzgecinde belirlenerek romanda kendisine yer bulur.

Mümtaz için kadın güzelliğinin iki mühim şartı vardır: "Biri İstanbullu olmak, öbürü de Boğaz'da yetişmek."[21] Nuran bu özellikleri haizdir; ancak bu noktada şu soru ortaya çıkar: Nuran tam bir İstanbullu mudur yoksa bir tarafıyla da taşralı mıdır? Nuran, aslında yazarın idealindeki, şehirle özdeşleşmiş İstanbullu kadındır; klasik kültür ile halk kültürünün imtizacı onun kimliğini oluşturmaktadır. Yani tek başına İstanbullu değil bir tarafıyla da taşralı, hem klasik kültüre hem de folklora dair bilgisi/görgüsü olan, ancak bununla birlikte her *ân*ını *şimdi*de yaşayan kahramandır. Yazarın Nuran'a biçtiği bu özellik, Mümtaz üzerinde büyük bir etki uyandırmıştır. Bunun sonucunda Mümtaz, meseleyi daha da ileri bir boyuta taşıyarak, sevdiği kadının *ân*daki *hâl*ine muhayyel bir şekilde ve otantik olanı estetize eden bir özlemle *geçmiş*i giydirmeye başlar. Bu sebeple Nuran halk ağzıyla türkü söylediğinde, bu durum Mümtaz üzerinde büyük bir etki oluşturur; medeniyet için tasavvur edilen bir politik sentez olarak klasik-halk birlikteliğinin bizatihi Nuran'ın bedeninde ve kişiliğinde birleşmesi, Mümtaz için Nuran'a olan sevgisini "tamamlayan" bir unsur olarak konumlandırılır: "Asıl garibi bu narin şehirli kızında ağızlarını benimsediği bu insanlara hakikaten yakın, *onlarla eş bir tarafın* bulunmasıydı."[22] Nuran'ın bu tarafı, sadece Mümtaz'ın Nuran'a olan sevgisini tamamlamaz, aynı zamanda "Mümtaz'a kendi bütünlük hissini"[23] de geri verir; böylelikle roman kurgusu içerisinde Nuran yoluyla sağlanması istenen ve medeniyet için tasavvur edilen birlik ve tamamlanmışlık, yine Nuran yoluyla Mümtaz'ın bizatihi kendi his dünyasında da inşa edilmiş olur. Nurdan Gürbilek bu durumu şöyle izah eder: "... Tanpınar'ın 'ebedi çehre'ye sahip kadınları da bir *tamlık vaadi*ni, bir zamanlar bize tılsımlı aynasını tutmuş şehri, parçalanmış imparatorluğu, bozulmamış ana dili hatırlatır. *Huzur*'da, Nuran tasvirinde özellikle belirgindir bu."[24]

Nuran karakterinde klasik kültür ve halk kültürünün eş zamanlı ve birlik içinde temsilini Mümtaz'ın hayalleri üzerinden de takip edebiliyoruz. Mümtaz, belki de yazarın Nuran için çizdiği tabloyu tamamlamak maksadıyla fantezist bir şekilde hayallerinde Nuran'ı iki kere baştan ayağa *geçmiş zaman elbiseleri*yle donatır. Bu elbiselerden biri folkloriktir, halk kültürünü simgeler; diğeri ise Osmanlı sarayındaki kadınlardan esinlenmedir ve dolayısıyla klasik yüksek kültürü simgeler. *Huzur*'da kimlik tasarımına dair bir meselenin elbise değiştirme metaforu üzerinden anlatılması tesadüfi değildir; bu sebeple Mümtaz'ın bu tavrı basit ve âşıkane bir tahayyüle indirgenemez. Nitekim genel olarak Tanpınar romanlarında elbise değiştirme, kahramanın cinsiyetinden bağımsız bir şekilde bir kimlik temsiline ve dönüşümüne işaret eder. Söz gelimi *Huzur*'un ilk sayfalarında Mümtaz, yengesinin kiracısına uğrarken çarşıda gördüğü elbiseler hakkında şöyle düşünür: "Küçük dükkânların hemen her tarafına bir yığın insan elbisesi, *hazır hayat şekilleri*, müstakil, dört tarafı kilitli talihler gibi asılıydı. Bir tanemizi al ve giyin ve öbür kapıdan *başka bir insan olarak*

[20] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 223.

[21] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 81.

[22] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 160.

[23] Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 119.

[24] Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna...*, s. 118-119.

çık!"[25] Yine *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde yer alan, "Yeni bir elbise giyen adam az çok benliğinin dışına çıkmışa benzer: Kendinden uzaklaşmak, ona bir değişikliğin arkasından bakmak ihtiyacı, yahut *'Ben artık bir başkasıyım!'* diyebilmek saadeti."[26] ifadeleri bu tutumu özetler. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde kahramanlar elbiselerini değiştirdikçe yeni bir hüviyete adapte olmuş, giydikleri kimin elbiseleriyse o kişinin karakterine bürünmüşlerdir. Söz gelimi Cemal Bey'in Hayri İrdal'a elbise hediye etmesiyle Hayri İrdal adeta Cemal Bey'in eşine olan sevgisini de devralmış, Selma Hanım'a âşık olmuştur. Daha sonra Hayri İrdal, bu defa Halit Ayarcı'nın kendisine hediye ettiği elbiseyle "bütün varlığının değiştiğine"[27] şahit olmuş, hayatı adeta Halit Ayarcı gibi algılamaya başlamıştır. Hatta elbise hediye etme/elbise değiştirme, karakterler üzerinde öylesine kuvvetli bir tesir yaratır ki Hayri İrdal bu etkiyi fizikötesi bir merhaleye taşıyarak şöyle söyler: "Sanki bu elbise değil *büyü* idi."[28] Yazarın elbise değişimine atfettiği bu simgeselliği ortaya koyduktan sonra, Nuran üzerinden sergilenen kıyafet temsillerinin kimlik tasarımı bağlamında nasıl işlendiğine geçebiliriz.

Mümtaz'ın hayallerinden birinde Nuran, "Dördüncü Murad devrinin bir ikbali gibi", "Mücevherler, şallar, sırmalı kumaşlar, Venedik tülleri, gül şeftali pabuçlar... Etrafında bir yığın yastık."[29] ile klasik dönemden bir saraylı kadın şeklinde tezahür eder. Mümtaz'ın bir diğer hayalinde ise "kaç defa bu havaları söylerken onu bir aşiret kızı veya tatil günlerinde rengârenk kadifeden, atlastan elbiselerini, kuşaklarını, sırmalı papuçlarını giyerek kızlar gününe giden Kütahyalı bir genç gelin sanmıştı."[30] satırlarında tasvir edildiği üzere bir aşiret kızı, Kütahyalı bir gelin olarak canlanır. Mümtaz'ın bu tutumuna karşılık, bir kadın kahraman olarak Nuran'ın direnç mekanizması devreye girer; halihazırda ailevi bağlar yoluyla *genetik* kanallardan geçmişin birikimine sahip bir "saklayıcı" olarak konumlandırılan Nuran ile Mümtaz'ın muhayyilesinde yeniden kurguladığı Nuran arasında bir gerilim meydana gelir. Bu gerilim ve direnç ânları, Nuran'ın roman boyunca kendi sesini duyurabildiği biricik ânlar olarak karşımıza çıkar. Nuran, kendisine giydirilen hayalî kimlikleri de elbiseleri de etkin/öznel biçimde reddeder. Çünkü bu elbise değişiminin, bir kimlik değişimini ve nihayetinde zamansal ve mekânsal bir farklılaşmayı imlediğinin farkındadır. Kendisine bu yakıştırmanın dışarıdan, yapay ve *ân*dan kopuk bir şekilde, oryantalist tahayyül biçimlerindekine benzer bir yolla yapılması onu *huzursuz* eder. Nuran itirazında, kendini Mümtaz'a adeta yeniden tanıtır ve bu tanımda "elbise" ve "hüviyet" kelimelerinin birbiri ardına kullanılması dikkat çekicidir:

> "– Yani bir odalık gibi, değil mi? Hani şu Matisse'inkiler cinsinden. Ve gülerek başını salladı. Hayır, istemiyorum. Ben Nuran'ım. Kandilli'de otururum. 1937 senesinde yaşıyor, aşağı yukarı *zamanımın elbisesi*ni giyiyorum. *Hiçbir elbise ve hüviyet değiştirmeğe hevesim yok.*"[31]

Nuran'ın bir diğer itirazı, Mümtaz'ın hayallerini reel düzleme taşıyarak Nuran için satın aldığı folklorik elbiseleri giydikten sonra gerçekleşmiştir. Bu sahnede de romancının elbise ve kimlik (hüviyet) arasında kurduğu bağlantı göze çarpar. Nuran'ın geleneksel elbiseleri giymesinin ardından Mümtaz, bir adım daha ileri giderek nükte yollu da olsa Nuran'ın adını -ve dolayısıyla da kimliğini- değiştirmeyi teklif eder. O folklorik elbiselerle Nuran artık Mümtaz için, sanki ortada bir *büyü* varmışcasına başka bir kimliği bürünüvermiştir. "Açık turuncu cepken, mor kadife yelek, yine turuncu şalvar içinde, o kadar sırma ve işleme arasında" bulunan Nuran, kıyafetin yarattığı tesirle "annesinden, ninesinden, gezdiği memleketlerden öğrendiği türküleri"

[25] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 62.

[26] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 16.

[27] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama...*, s. 17.

[28] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama...*, s. 17.

[29] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 137.

[30] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 160.

[31] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 137.

söyleyerek ortamın geçmiş zaman havasına uyumlanır. Ancak Mümtaz'ın şu sorusu, Nuran'ın kısa bir ân için yaşadığı zamansal muğlaklığı bertaraf etmeye yeter: "Sana şimdi nasıl bir ad takalım, Nuran?". Nuran'ın tavrı ve cevabı oldukça nettir: "Benim adım bana yeter."[32]

Nuran'ın deneyimlediği bu öznel direnç ânları, kendi hayatını "bir yığın hülyadan"[33] ibaret gören Mümtaz'ın muhayyel geçmiş zaman manzarasından sıyrılıp yavaş yavaş şimdiye ulaşabilmesine imkân tanır. Ancak bununla birlikte "Nuran'ın aşkıyla bir kültür mirasını yaşadığını"[34] düşünen Mümtaz, ona olan aşkının eksenini değiştirmez; Nuran'ı, Nuran'ın kendi benliğini bulanıklaştıran bir geçmiş zaman tülü altında konumlandırmaya devam eder. Mümtaz, aynı Nuran'ı hem bir Wagner operasının şahıslarına hem Renoir'ın *Okuyan Kadın*'ına hem eski Venedik ressamlarının resimlerine hem Ghirlandaio'nun *Mabede Takdim*'indeki Floransalı kadına hem Kütahyalı bir geline hem de Şark minyatürlerine benzetebilmektedir. Sadece bu figürler zihinde canlandırıldığında dahi nasıl kaotik bir kolajın meydana geldiği aşikârdır. Mümtaz, kafasındaki idealizasyon şemasının tamamlanması için Nuran'a bu şekilde pek çok *kimlik bileşeni* atfeder. Mümtaz için Nuran'ın "bir yığın çehresi"[35] vardır ve "Hayatına iyice girdikten sonra Nuran Mümtaz'ın muhayyilesinde birçok *kıyafet* değiştirmişti[r]."[36] Görüldüğü üzere Nuran'ın kimliğinin kurucu ögeleri hem yazarın hem de Mümtaz'ın nazarında Batı kültürü, klâsik kültür ve folklordur; bu üç köken birbirlerinden farklı olsalar da ortak paydaları ve politik bir senteze ulaştıkları nokta, *asırların tecrübeleri arasından* günümüze uzanmış olmalarıdır. Bu bağlamda romanın farklı yerlerinde; "Nuranlar", "değişen Nuranlar", "birçok Nuranlar", "iki Nuran" gibi ifadelerin[37] kullanılmış olması, hem yazarın hem de Mümtaz'ın ona biçtiği nitelikler dolayımında Nuran'a atfedilen kimliğin senteze dayalı yapısını açığa çıkarır. Söz konusu kimlik bileşenleri o denli üst üste binmiştir ki bu durum erkek muhayyilede Nuran*lar* yaratmıştır. Bu Nuranlar'dan kimi III. Selim devrinden fırlamış, kimi Batılı bir ressamın tablosundan çıkmış, kimi ise folklorik elbiseleriyle halk türküleri mırıldanmıştır.

Mümtaz, sadece Nuran'ı değil, onu sevme biçimini de geçmişin penceresinden tanımlar. Nuran'a olan aşkını, ona aynı anda hem bir kimlik bölünmesi dayatarak hem de tüm kimlikleri onda birleştirerek yaşaması, bir yandan vahdet-i vücud[38] fikriyle, diğer yandan türkülerde de aşkın bu yolla izah edilmesiyle meşrulaştırılır. Mümtaz Nuran'da pek çok şeyi, bütün ilgi ve heveslerini bir arada görmek ister, zira halk türküleri de böyle bir *sevme tarzını* istemektedir. Yani sadece Nuran'ın kendisi değil, sevilme tarzı da yazarın ve erkek kahramanın politik sentezciliği zaviyesinde bir çerçeveye oturtulmak istenir:

> "Çünkü bize mahsus, ta cedlerimizden beri gelen ve terbiyesi en tene bağlı türkülerimizde bile hiç olmazsa kanlı bir şehvet rüyâsı hâlinde tekrarlanan sevme tarzı, *sevgilide bütün kâinatın toplanması*nı isterdi. ... Bingöl ve Urfa ağızlarının, Trabzon ve Rumeli türkülerinin kanlı ve bıçaklı maceraları *bu sevme tarzı*nda birleşiyorlardı."[39]

Görüldüğü üzere klasik ve folklorik birikimin saklayıcısı ve aktarıcısı olarak Nuran'ın sevilme biçimi de yine klasik ve folklorik birikimin bizatihi kendisi ile temellendirilir; aşk ve kadın, yazarın politik sentezciliği ekseninde araçsallaştırılır, bu sebeple bilhassa Mümtaz'ın Nuran tasvirlerinde anlatıya yer yer fantezist

[32] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 342.

[33] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 125.

[34] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 223.

[35] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 190.

[36] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 225.

[37] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 65, 160, 174, 190, 191, 225.

[38] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 195-196.

[39] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 223.

bir tonun hâkim olması kaçınılmaz bir hale gelir. Ancak bu fantezist yaklaşım yalnızca politik sentezcilik ekseninde doğmaz; kadın kimliklerin, izahı ve meşruiyeti için aracı kılındığı her politik tutum, fantezist bir tahayyül biçimini beraberinde getirir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban*'ı, sentezci yaklaşıma sahip olmayan bir roman olarak bu durumu örnekler.

2. Bir Mukayese: Folklorik Birikimi *Yaban* Bir Pencereden Alımlamak

Yukarıda, Tanpınar'ın bir kimlik bileşeni olarak folklor ve halk kültürünün kaynaklığı noktasında kendi çağdaşlarından ve dönemin egemen yaklaşımından farklılaştığına işaret edilmişti. Tanpınar kendi teklifini, folkloru klasik kültürle kaynaştırmayı ön plana alan ve bu sentez fikriyle modernleşme tasavvurunu daha ılımlı bir çizgide kurgulamayı arzu eden bir çerçeveden sunuyordu. Bu noktada bahsi geçen farklılığı somutlaştırması açısından, *Huzur*'dan son derece farklı bir örnek olarak, devrin önde gelen ideologlarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1932'de yayımladığı *Yaban* romanına karşılaştırmalı olarak bakabiliriz. Bu romanda da erkek kahramanın muhayyilesindeki idealin kadın bedeni üzerine giydirilerek temsil edilmesi, eseri konumuz açısından ayrıca dikkat çekici kılar.

Yaban'da da kimlik tasarımının aracı olarak folklorik unsurlardan yararlanılır. Ancak burada klasik kültürle bir sentez çabasına girişilmemiş, hatta ondan hiç bahsedilmemiştir. Nitekim Tanpınar ve Karaosmanoğlu'nun romanları dışında yazdıkları deneme ve düşünce yazılarında da bu hususta taban tabana zıt konumlandıkları göz çarpar. Tanpınar, düşünce yazılarında müzikten edebiyata klasik Osmanlı kültürüyle diyalojik ve seçmeci bir ilişkiyi savunmuştur. Karaosmanoğlu ise imparatorluğun kültür bakiyesini genel itibariyle "gayrımilli ve kozmopolit"[40] bularak dışarıda bırakmak gerektiğini ileri sürmüştür. Bu doğrultuda *Yaban*'ın kadın kahramanlarından olan -ancak makbul köylü olmaktan uzak- Emine, erkek anlatıcının muhayyilesinde sağaltılmış ve makul bir çizgide yeniden tasarlanarak hayali düzlemde belirli bir temsil yoluyla ehlileştirilmiştir. *Yaban*'da da başkahraman, *Huzur*'dakine benzer bir şekilde, fantezist bir yolla kadın kahramana muhayyilesinde birtakım elbiseler giydirerek onu yeni bir kimlikle donatmayı arzu eder. Karaosmanoğlu'nun tasarımında, Tanpınar'ınkinden farklı olarak klâsik Osmanlı kültürüne dair herhangi bir bileşenin olmaması, Deniz Kandiyoti'nin işaret ettiği şu yaklaşımı da teyit eder: "Ulusal kimliğin kaynağı olarak İslami kaynaklar yerine etnik kökenleri vurgulayanlar, İslamiyet öncesi geçmişi (...) kadınlar açısından toplumlarında halen geçerli olandan daha üstün bir konum öngören ulusal değerlerin hazinesi olarak canlandırdılar."[41] Bu bağlamda *Yaban*'daki ilgili tahayyül şu monologda tecessüm etmektedir:

> "Emine, İsmail'den vaz geçip benim olsa, *onu önce bir iyi yıkardım*. (...) Kızıl parıltılı saçlarını iki kalın örgü yapıp arkasına salıverirdim. Ona, yakası daima açık ve yenleri bol bir bürümcek gömlek giydirirdim. Belden aşağı inen, kasıktan bağlı ve bileklerinden büzmeli bir şalvar yaptırırdım. Tıpkı, *büyük ninelerimizinki gibi* uçları işlemeli uçkurunu şöyle ortadan bir kocaman düğümle aşağıya doğru sarkıtırdım. Ve onu *konuşmaktan menederdim*. (...) Emine'm, o da bir Van kedisinden daha akıllı değildir. *Bunun konuşmasının öbürünün miyavlamasından farkı ne?*"[42]

Yaban'ın başkahramanı Ahmet Celâl, savaştan Anadolu'ya döndükten sonra köylü kızı Emine'ye ilgi duymaya başlar. Emine, Ahmet Celâl'in hayal dünyasında, mevcut köylü kimliği üzerinde önemli dokunuşlar yapılarak adeta yeniden kurgulanmak istenir. Bu kurguda Emine'den, -elbette birazdan izah edilecek çok büyük farklarla birlikte- tıpkı Nuran gibi hem kıyafet hem de kimlik değiştirmesi beklenmektedir. Zaten

[40] Şerif Eskin, *İnkılâp Edebiyatı: Türkiye'de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferberliği ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2023, s. 119.

[41] Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 167.

[42] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 119.

kıyafet değişikliği, burada da kimlik dönüşümünü simgeler. Ahmet Celâl, Emine'yi köy yaşantısının kirinden pasından arındırarak folklorik giysiler içerisinde arı duru bir köylü kızı haline getirmeyi hayal eder; böylelikle kendisinin yanına yakışacağına inanır. Zaten tüm köylülerin makbul köylü imgesini besleyen bir hayatı yaşamaları gerektiği roman boyunca vurgulanmıştır. Bu noktada, Şerif Eskin'in şu tespitlerinden hareketle, Ahmet Celâl'in de tıpkı Mümtaz gibi politik söylemini Emine üzerinden tasarladığı söylenebilir: "Ahmet Celâl'in fantezisi, 1930'lu yılların (...) ulusal kültür tasarımının alegorisi niteliğindedir. (...) Tıpkı Emine'nin bedeninin yıkanıp eski elbiselerinin de yakılıp yok edilmesi gibi, eski düzen bakiyesi bir "yığın" Şarklı-Osmanlı hususiyetler kültürel kimlik bileşenlerinden arındırılacak, sterilize edilecek[tir]."[43]

Bu izahta da görüldüğü gibi Karaosmanoğlu'nun romanındaki alegoride, köy yaşantısını oluşturan unsurlar ile halk kültürünü birbirinden ayırarak arı bir folklor tasarlamak istediği dikkat çeker. Karaosmanoğlu, bunu yaparken söylemini kadın kahraman üzerinden temsile sunar. *Yaban*'dan alıntıladığımız yukarıdaki fantezi sahnesi, Tanpınar'ın ve Karaosmanoğlu'nun folkloru alımlama ve kadın kahraman kurgusunda ondan istifade etme biçimleri üzerine önemli dikkatler ortaya koymakla birlikte, Tanpınar'ın kendinden önceki resmî paradigmadan farklılaştığı noktalara dair de mühim veriler sunar. Burada ayrıca, *Huzur*'daki bir başka farklılaşmayı gözlemleme imkânımız olur: Emine, Nuran'ın sunduğu itirazların herhangi birini gerçekleştirebilecek bir karakter olarak tasarlanmamıştır; hem yazar hem de anlatıcı-başkahraman Ahmet Celâl yoluyla olabildiğince edilgenleştirilmiş, konuşmaktan men edilmiş, hatta öyle ki konuşmasının bir Van kedisinin miyavlamasından farkı olmadığı dile getirilmiştir.[44] *Yaban* örneğinde folklorik birikim, yazar için de baş erkek kahraman için de otantik ve aynı zamanda olabildiğince arılaştırılmış bir süsten ibaret görünür. Ancak *Huzur*'un Nuran'ı, kültürel değerler ve onların taşıyıcılığına dair tüm birikimin omuzlarına yüklendiği ve bu sebeple hareket kabiliyeti kısıtlanmış bir kahraman olarak karşımıza çıksa da geleneksel kültürü tanıyan, yaşayan, seven ve tüm sınırlılıklarına rağmen yeri geldiğinde belirgin biçimde *sesini duyurabilen* bir kadındır. Bu sebeple Nuran, *Yaban*'daki Emine'nin aksine erkek anlatıcı/kahraman tarafından kendisine giydirilmek istenen tüm soyut ve somut giysilerden silkinme iradesine sahiptir. Böylelikle Nuran, yalnızca estetik bir figürden ve aşkıyla erkek kahramanın duygusal gelişimine, sanatına, hayal dünyasına hizmet eden bir kişilikten ibaret olmadığını ortaya koyar. Özetle, Tanpınar da Karaosmanoğlu da romanlarındaki kadın karakterleri zihinlerindeki ideal kimliğin ve politik yaklaşımlarının temsilini üstlenmek üzere tasarlamışlarsa da Nuran, Emine'den farklı olarak yer yer kendi öznelliğini elde etmek üzere karşısındaki erkek muhayyileye direnç gösterir. Bu da *Huzur*'un roman tekniği açısından yakaladığı başarının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

3. Kendi Söyleminin Öznesi Olarak Nuran

Yukarıdaki veriler ışığında şu soru akıllara gelir: Tanpınar'ın kadın kahramana, o dönemki hâkim paradigmayla mukayese edildiğinde bir nebze de olsa daha az pragmatik bir pencereden yaklaşması ve görünürde onu bütünüyle resmî söylemin içine hapsetmemesi, Nuran'ın tamamıyla kendi öznelliği göz önünde bulundurularak işlendiğinin bir göstergesi midir? Ona kendi sesini duyurma imkânı tanıyan şey, yazarın yaklaşımı mıdır? Bu noktada, öncelikle yazarın ve erkek başkahramanın müstakil olarak farkında olmak, her ikisini birbirinden ayırmak gerekir. Romanda okuyucunun karşısına en temelde birbirini içkin -Mümtaz'ın kendi Nuran'ının türevlerini oluşturma gayreti dışında- iki Nuran kurgusu çıkmaktadır ve her iki Nuran da kurgulayıcılarının tasarladığı düzeyde etkisiz karakterler olarak var olmazlar. Bunlardan bir tanesi, geçmiş bilgisine halihazırda ailevi silsileyle aşina olan ve yazarın "aktarıcı" olarak tasarladığı Nuran'dır. Diğeri ise Mümtaz'ın zihin haritasında, kendisine yeniden yüklediği sanatsal ve kültürel birikim perdesi arasından temaşa edilen

[43] Şerif Eskin, *İnkılâp Edebiyatı*..., s. 15-16.

[44] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 119.

ve direnç ânlarının sahibi Nuran'dır. Erkek muhayyilenin politik sentezciliği, bu iki kurgu üzerinde de gözlemlenir.

Yazar roman boyunca, Arendt'in "Doğurganlık, yaşamın kuvvetidir."[45] sözünü anımsatır şekilde yaşamsal devinime dair tüm unsurları bir kadın kahraman olarak Nuran'ın omuzlarına yükler. Roman boyunca çeşitli münakaşalar yoluyla kültürel devamlılığa dair söylem üretenlerin tamamı erkek olsa da fiili olarak bu görev Nuran'ın, Nuran'ın soyundan gelen kadınların ve doğal olarak kadınlığındır. Mümtaz, "Düşünce, sanat, yaşama aşkı, hepsi sende toplandı. Hepsi senin hüviyetinle birleşti."[46] sözleriyle yazarın Nuran'da topladığı, var olan tüm bilgiyi aşkı için bir vesile kılar. Ancak bununla birlikte aynı Nuran'a, yazar tarafından olay örgüsünün hemen hemen hiçbir yerinde güncel meselelere dair kayda değer bir fikir beyan etme fırsatı sunulmaz. Romandaki hareketli toplumsal, askerî ve siyasi gündeme rağmen, yazar tarafından kendisine bahşedilen klasik ve folklorik geçmiş bilgisi, güncele dair bir yorum imkânına dönüştürülmez. Nuran'ın, bu pozisyonu sebebiyle, ilaveten bir harekete geçme ihtiyacı hissettiğini de sezmeyiz. Romandaki erkek kahramanların tamamına yakını mevcut gündeme dair hararetli tartışmalara dâhil olurken ve toplumsal problemlere dair fikirlerini çeşitli toplantılarda rahatlıkla başkalarına sunarken Nuran'ın tek derdi ailevi/özel meseleler olarak belirlenmiştir. Serpil Sancar'ın ifade ettiği üzere "Modernleşmek adına erkekler devlet, kadınlar aile *kur*up yaşatmışlar."[47] *Huzur*'da bu durum; erkeklerin sohbet ve münakaşalarıyla devlet, kadınların -Nuran'ın romanın sonunda âşık olmadığı eski kocasına dönmesi bağlamında- aile *kurtar*ması şeklinde cereyan eder. Egem Atik, Nuran'a yazar tarafından biçilen bu paradoksal durumun aile eksenli bir ayağına da dikkat çekerek Nuran'ın ilişkileri noktasında karar alıcı bir mercide olmakla birlikte bunu ailesi ve anneliği dolayımındaki anlarda deneyimlediğini ortaya koyar: "Anneliği, onun hem cinsiyete dair ön yargıları kırmasına imkân açar hem de paradoksal olarak onu bu ön yargılara uygun davranmaya zorlar."[48] Yani Nuran bir taraftan failliğiyle imlenirken diğer yandan ataerkil muhayyileye hapsedilmiş olur. Ancak Nuran'ın aileyi kurtarması bağlamında kendisini aldatan eşine dönüyor olması onu aile açısından ataerkil bir kurgu içerisine yerleştirmekle birlikte yazarın politik sentezciliği bağlamındaki öznellik arayışından uzaklaştırmaz.

Nuran'ın sınırlandırılmışlığına, *Mahur Beste* dolayımında ırsi olarak kendisine biçilmiş ve aşkta mutsuzlukla iç içe geçen bir "uğursuzluk" şeması da eşlik eder. Ancak tüm bu sınırlılıklarla birlikte Nuran, Mümtaz'ın kendisine gerek elbiseler ve gerek kimlik dolayımında yaptığı bütün yakıştırmaları, açık ve net itirazları yoluyla reddeder. Bu noktada Nuran'ın itirazlarının sadece Mümtaz'a değil, aynı zamanda yazarın bizatihi kendisine yönelik olduğu da söylenebilir. Zira Nuran ne yazarın ne de Mümtaz'ın bilincinin nesnesi olmak istemez; fikrine dışardan monte edilen ve ideolojik bir tutumla önüne serilen tüm *geçmiş*ten kaçmak ister: "Sümbül Sinan, Merkez Efendi, Macide; herkesin hayat hakkı. Yoruldum. *Kendim olmak istiyorum artık*."[49]

Nuran'ın öznellik direncinin görünür olduğu pasajlar, aslında yazarın da geçmiş ve ân arasında deneyimlediği ve "hepimiz"in de deneyimlediğini belirttiği "şuur ve benlik buhranı"na[50] gönderme yapar niteliktedir. Tanpınar, *Beş Şehir*'in İstanbul bölümünün son kısmında, geçmişin şaşaalı devirlerine uzandıktan sonra "Hayır, aradığım şey ne onlar, ne de zamanlarıdır. [...] Hayır muhakkak ki bu eski şeyleri kendileri için sevmiyoruz. Bizi onlara doğru çeken bıraktıkları boşluğun kendisidir."[51] ifadesiyle bizatihi kendisinin de geçmiş

[45] Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 151.

[46] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 193.

[47] Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 12.

[48] Egem Atik, *"Kendini Yapmak": Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Erkeklik Temsilleri*, Boğaziçi Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021, s. 98.

[49] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur...*, s. 211.

[50] "En büyük meselemiz budur; mazi ile nerede ve nasıl bağlanacağız, hepimiz bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız, hepimiz Hamlet'ten daha keskin bir 'olmak veya olmamak' dâvası içinde yaşıyoruz." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 214.

[51] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir...*, s. 213.

devirlerin, insanların veya "elbiseler"[52]in değil, geçmişin yokluğunun uyandırdığı duygunun ve bıraktığı boşluğun cezbesinde olduğunu belirtir. Bu bağlamda Nuran, yaşamı neticesinde tetiklenen direnç anlarıyla bu cezbeden ayrılışa, Mümtaz ise bu cezbede yoğruluşa gönderme yapar. Yazarın kendisi de "kaybolmuş bir dünyayı" arayan ve oraya erişemediğinde "şiire, yazıya" dönen bir kimse olarak; "En iyisi, bırakalım hâtıralar içimizde konuşacakları saati kendiliklerinden seçsinler."[53] sözleriyle aslında *Huzur*'un tamamında yer alan politik gündeme dair tansiyonu birkaç sayfa içinde çözümlemiş olur.

Mümtaz'ın tavrı ve romanın kurgusu kendisini *geçmiş* zamana çektikçe *ân*da kalmaya çalışan Nuran, adım adım Mümtaz'dan uzaklaşır ve nihayetinde Mümtaz'ın iradesiz tavrının da neticesinde onu terk eder. Nuran ve Mümtaz'ın ayrılacaklarını en açık şekilde haber veren ân olan meşk akşamında icra edilen Mevlevi ayininin üçüncü selâmı, Nuran'ın bulunduğu cendereden kurtularak Mümtaz'dan uzaklaşmasının başlangıç noktasıdır. Mevlevi ayininin, daha önce hiç işitmedikleri pastoral bir ritim sunduğunu düşündükleri, yani klasik ile folklorik olanın birleştiği anda, birbirleriyle o an hiç konuşmamalarına rağmen ilişkilerine dair katartik ve geri dönülemez bir hava teneffüs edilir. Belki de romanın başından beri ulaşılması gereken emel olarak işaret edilen bu birleşimin sağlanmasıyla, Nuran ve Mümtaz aşkına olan ihtiyaç da yazarın gözünde ortadan kalkmıştır:

> "Mevlevî âyini vecde yaklaştıkça *mahzun ve yüklü aristokrat edasını bırakıyor, bir halk neşesi kazanıyordu*. Ritm, *hiç dinlemediği cinsten bir pastoral ve halk bayramı* olmuştu. Mümtaz nağmenin kıvrak raksında adeta halkımızın neşesini, Anadolu'ya bu kadar uzun ıstıraplara tahammül kudretini veren o büyük kaynağı buluyordu. *Bir tarafta çok ince bir duvar çatladı.* (...) Nuran uçmak, kendi hızı içinde tavanı delmek, göklere yükselmek istiyordu. Uçmak ve kaybolmak. (...) yavaş yavaş her şeyden vazgeçmeğe hazırlandığını, hatta o uçuş arzusunun bile onu bıraktığını duydu. Garip bir şekilde *şimdi* kendisini yalnız görüyordu."[54]

Bu ayrılıkla Nuran, Mümtaz'ın kendisine dair tasarımından sıyrılmış olur. Yazarın kurgusundan ise kısmen özgürleşir. Kısmen dememizin sebebi, Nuran'ın aslında romanın başından itibaren aile yazgısı ile sınırlandırılmış olmasıdır. Nuran, hep bu bilinci arka planda tutarak, kimi zaman tedirgin bir şekilde hareket etse de o yazgıyı sorgulamaksızın kabul etmez. "Nihayet kimseye hesap vermeğe mecbur değilim."[55] diyerek Mümtaz'la ilk buluşmasına giden Nuran, Mümtaz'ın hayatının bir evresinde gelişimini tamamlayabilmesi adına yanında bulunan, aşkına vesile olan ve görevini ifa ettiği için çekip giden, edilgen bir kadın kahraman olduğu için değil, Mümtaz'ın durağan tavrı ve salt kendindeliği sebebiyle ayrılır. Ayrıca Nuran'ın itirazları ve öznellik direnci, kendisinin romanda estetik figürden ibaret bir kahraman olarak yer almadığını ortaya koyan en önemli unsurlardan biridir. Bu noktada Mihail M. Bahtin'in, Dostoyevski'nin roman kahramanları için işaret ettiği tavır, *Huzur*'un Nuran'ında da tezahür eder: "Dostoyevski'nin başlıca kahramanları, tam da Dostoyevski'nin yaratıcı tasarımının doğası gereği, *yazar söyleminin nesnesi değildirler yalnızca, bunun yanı sıra kendi dolaysız anlamlandırıcı söylemlerinin öznesidirler de.*"[56] [Vurgu Bahtin'e ait]. Tanpınar kahramanlarının dizaynında genel olarak tıpkı Dostoyevski'de olduğu gibi yazarın yaratıcı tasarımının devreye girdiği söylenebilir. Nuran'ın yalnızca yazar söyleminin nesnesi olmaması onun kendi söyleminin öznesi olabilmesine kapı aralamış, böylelikle Nuran hem roman kurgusunun hem de hâkim politik atmosferin sınırlılıklarını

[52]Tanpınar, *Beş Şehir*'de de tıpkı makale içerisinde bahsi geçen romanlarda olduğu gibi kimlik ve benlik değişimini kılık kıyafet ve elbiseler üzerinden izah eder: "Doğduğum yılların İstanbul'unda bir ramazan sergisinde -başımda fes, sırtımda pardesü, bir elimde kuka tesbih, öbüründe ucu altın saplı baston [...] dolaşmak beni ne dereceye kadar tatmin edebilir? [...] Böyle bir şey için ne kadar kazanca göz yummak, benliğimden ne mühim parçaları kesip atmak lâzım." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*..., s. 212.

[53]Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*..., s. 214.

[54]Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*..., s. 291.

[55]Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*..., s. 150.

[56]Mihail M. Bahtin, *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, çev. Cem Soydemir, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 49.

aşarak bir direnç mekanizması devreye sokmuş ve kendi öznelliğine ulaşmıştır. Bu da roman türünün, tam da Bahtin'in işaret ettiği, demokratik bir ortamın oluşmasına müsaade eden, hiyerarşilerin tersine çevrilebildiği, diyalojik ve heteroglot dinamiğiyle ilişkili görünür.[57]

Sonuç

Cumhuriyet'in ilânından sonra mevcut kazanımların sürdürülebilir kılınması amacıyla tasarlanan kültür politikalarının ana başlıklarından biri, geçmişe ait birikimden istifade ederken yegâne ulusal kaynak olarak folklorun kullanılmasıdır. Dolayısıyla dönem içerisinde kaleme alınan kurgu veya kurgu dışı metinlerin büyük çoğunluğu bu politik tutum çerçevesinde ortaya konmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar da bu gündeme çeşitli eserleriyle müdahil olmuş isimlerden biridir. Bu bağlamda makalede, *Huzur* romanının kadın kahramanı Nuran'ın tasarımından yola çıkarak yazarın folklorun kullanımına dair nasıl bir tasavvur geliştirdiği ve söyleminin hâkim atmosferdeki yaklaşımdan farklılaştığı noktalar ortaya konmuştur. Tanpınar, içeriden bir ses olarak, o dönemki kültür politikalarını genişletmeyi teklif eden bir politik tutumla hareket etmiş, Nuran'ı hem klasik hem folklorik birikimin taşıyıcısı ve aktarıcısı şeklinde modern bir çehre olarak tasarlamıştır. Tanpınar'ın buradaki politik tutumu, klasik yüksek kültürün reddine dayalı bir seçicilik değil, sentezciliktir. Sentezde, halk kültürü ve İmparatorluğun klasik yüksek kültürü eşit ağırlıkta görünür. Yazarın sentezci yaklaşımı, yarattığı karakter Mümtaz'ın bakış açısını da oluşturur.

Makalede ortaya çıkan en önemli hususlardan biri de erkek muhayyilenin politik sentezcilik ekseninde dışa vurduğu ideal kadın kimliği tahayyülünün yarattığı kimi açmazlara karşılık kadın kahramanın sergilediği öznel direnç anlarıdır. Yazar ve erkek başkahramanın politik tutumları ekseninde Nuran iki farklı karakter tasarımına konu olmuştur. İlkinde yazar, folklorik birikime ve klasik Osmanlı kültürüne dair hâkim siyasi yaklaşımların dışında kalan sentezci bir bakış açısını önceleyen, ancak sınırları ataerkil hudutlarla belirlenmiş bir şekilde Nuran karakterini inşa etmiştir. İkinci kurguda ise Mümtaz, Nuran'ın yazar tarafından kurgulanan mevcut birikimine dair manzarayı yeniden keşfetmiş ve onu fantezist ve yapay bir yolla tekrar kurgulamak istemiştir. Dolayısıyla romanda her ne kadar alternatif bir söylem üretilmek istense de ve hem güncel politik atmosfere hem de kadın kahramana -*Yaban*'daki gibi- katı bir özcü tavırla yaklaşılmasa da bu durum *Huzur*'u kadın karakter söylemini önceleyen bir roman yapmaz. Ancak buna rağmen Nuran, olay örgüsü içerisinde yer yer öznellik ânları yaşamış ve kendisi üzerine politik sentezcilik bağlamında yapılandırılan kurguya direnç göstermiştir. Böylelikle kültürel devamlılığın taşıyıcısı olarak kurgulanan Nuran'ın, sadece erkek kahramanın aşkına aracı olan ve onun yaratıcı gücünü artıran insanüstü, estetik bir varlık olmadığı; aynı zamanda mevcut ataerkil kısıtlılıklara rağmen kendi söyleminin öznesi olmayı başarmış, kendisine yüklenen yüke itiraz etmiş ve öznellik direncini yakalamış bir kahraman olduğu ortaya çıkmıştır. Nuran'ın kurgudan bu şekilde sıyrılması, yazarın yaratıcı tasarımının ve *Huzur*'un roman tekniği açısından yakaladığı başarının bir uzantısıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Bu makale, TÜBİTAK 2214-A Yurt Dışı Araştırma Burs Programı kapsamında misafir araştırmacı olarak bulunduğum The Ohio State University, College of Arts and Sciences, Department of Classics bünyesinde hazırlanmıştır. Destekleri için TÜBİTAK'a, ev sahipliği için Prof. Dr. Gregory Jusdanis'e teşekkür ederim.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

[57] Mihail Bahtin, *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020.

Grant Support This article was completed at The Ohio State University, College of Arts and Sciences, Department of Classics, where I was a visiting scholar under the TUBITAK 2214-A International Research Fellowship Programme. I would like to thank TUBITAK for their support and Prof. Dr. Gregory Jusdanis for hosting me.

Yazar Bilgileri
Author Details
Berna Terzi Eskin (Arş. Gör. Dr.)
[1] Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
0000-0002-3169-9171 bterzieskin@fsm.edu.tr

Kaynakça | References

Araştırma Eserler

Anderson, Benedict: *Üç Bayrak Altında: Anarşizm ve Sömürgecilik Karşıtı Tahayyül,* çev. Emine Bademci, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

Arendt, Hannah: *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Atik, Egem: *"Kendini Yapmak": Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Erkeklik Temsilleri*, Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021.

Ayas, Onur Güneş: *Mûsiki İnkılâbının Sosyolojisi: Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Gelişim*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.

Bahtin, Mihail M.: *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, çev. Cem Soydemir, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

Bahtin, Mihail: *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020.

Çapan, M. Şevki: "Selim Sırrı Tarcan'ın Zeybek Oyunu Derleme Çalışmaları", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi,* S. 8, 2002.

Direk, Zeynep: *Ontologies of Sex: Philosophy in Sexual Politics,* Rowman & Littlefield International, London, 2020.

Eskin, Şerif: *İnkılâp Edebiyatı: Türkiye'de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferberliği ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2023.

Gürbilek, Nurdan: *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

İnci, Handan: *Orpheus'un Şarkısı: Tanpınar'ın Romanlarında Aşk ve Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Kandiyoti, Deniz: *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.

Karakoç, Kani İrfan: *Ulus-Devletleşme Süreci ve Türk Edebiyatının İnşası*, Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2012.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Kini, Mehmet Kaan: "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Öz Yaşamı ve Kült Eseri Huzur'da Kadın", *Tanpınar'da Kadın*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2014.

Moran, Tatyana: *Dün, Bugün*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Oğuz, Öcal M.: "Türkiye'de Folklorun İlk Makaleleri", *Milli Folklor,* S. 99, 2013.

Özata Dirlikyapan, Jale: "Tanpınar'ın Libidinal Akışlarında Yiten Kadınlar", *Gaflet: Modern Türkçe Edebiyatın Cinsiyetçi Sinir Uçları*, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.

Öztürkmen, Arzu: *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Sancar, Serpil: *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Şerefoğlu Danış, Zeynep Kevser: "Hülyadan İbaret 'Güzel Mahlûk' mu, Vatan-Medeniyet Metaforu mu?: Tanpınar'ın Kadın Kahramanları Bize Neyi İma Eder?", *Bir Ses Ormanı: Ahmet Hamdi Tanpınar Kitabı*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

Mümtaz, Talat: "Anadolu Raksları", *Milli Mecmua,* S. 111, 1928.

Tanpınar, Ahmet Hamdi: *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977.

Tanpınar, Ahmet Hamdi: *Mücevherlerin Sırrı: Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Tanpınar, Ahmet Hamdi: *Huzur*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

Tanpınar, Ahmet Hamdi: *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

Tanpınar, Ahmet Hamdi: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

Tanpınar, Ahmet Hamdi: *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

Taştan, Yahya Kemal: *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Wilson, William Albert: "Herder, Folklore, and Romantic Nationalism", *The Marrow of Human Experience: Essays on Folklore*, Utah State University Press, Logan: UT, 2006.

Elektronik Kaynaklar

Okay, M. Orhan.: "Tanpınar, Ahmet Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), https://islamansiklopedisi.org.tr/tanpinar-ahmet-hamdi, 10 Temmuz 2023.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 283–304

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1448836

Başvuru | Submitted 08.03.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 07.11.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 02.01.2025
Kabul | Accepted 13.02.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Yeni Bir Güç Kaynağı Olarak Osmanlı Ticari İşletmelerinde Elektrik

Electricity in Ottoman Commercial Enterprises as a New Power Source

Fatih Damlıbağ [1]

[1] Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Gümüşhane, Türkiye.

Öz

19. Yüzyılın son çeyreğine kadar buhar enerjisi, ticari işletmeler için eldeki tek güç kaynağıydı. Fakat bu güç büyük miktarlarda yatırıma ihtiyaç duymaktaydı. Bu gereklilik ise makineleşmenin yaygınlaşmasını sınırlamaktaydı. Fakat elektrik motorlarının icadı durumu değiştirdi. Osmanlı Devleti'nde elektrik sağladığı kullanım kolaylıklarıyla, birçok ticari işletmenin dikkatini çekmiştir. Eski buhar gücüne göre elektrik, ticari işletmelere hem kullanım kolaylığı ve hem de daha düşük maliyet fırsatı sağlamaktadır. Elektrik motorları sayesinde görece küçük işletmeler de makineleşme kararı alabildiler. Bu makalede faaliyetlerinde elektrikten faydalanmak isteyen altı sektörden örnekler gösterilmiştir. Girişimciler bu yeni teknoloji için; madencilik, lojistik, kuyumculuk, ulaştırma, çırçır ve değirmencilikte yatırımlar yaptılar. Girişimciler, elektrik yatırımları ile iletişim imkânı, daha güvenli çalışma ortamı, enerji verimliliği, daha iyi aydınlatma, uygulama kolaylığı, azalan maliyet ve artan üretkenlik gibi yedi avantaja ulaşmak istediler. Osmanlı hükümetinin bu müteşebbislere yaklaşımına gelince, yetkililer taleplerini her zaman hevesle karşılamadılar. Gümrük görevlilerinin çoğu, ülkeye elektrikli aletlerin kabulü noktasında isteksizdi. Fakat yine de sonuçta, girişimcilerin talepleri çoğunlukla devlet tarafından kabul edildi. Bu taleplerin kontrolü için Osmanlı Devleti, hem her talebin amacının hem de o talepten sorumlu olan kişinin açıkça belirlenmesini istemiştir.

Abstract

Until the last quarter of 19th century, steam power was the only available source of power for commercial enterprises. But this power required large amounts of investment. This requirement limited the spread of mechanization. But the invention of electrical motors changed the situation. With its practical usage opportunities, electricity took attention of several commercial enterprises in the Ottoman Empire. According to former steam power, electricity provides both usage easiness and lesser cost opportunity to commercial enterprises. Thanks to electrical engines, relatively small businesses were also able to take decision of mechanization. In this article, there were shown examples from six sectors, who wanted to benefit from electricity in their activities. Entrepreneurs made investments in mining, logistics, jewelry, transportation, ginning and milling, for this new technology. With electricity investments, entrepreneurs wanted to reach seven advantages that there were communication possibility, safer working environment, energy efficiency, better lighting, easy utilization, reduced cost and increased productivity. As to the Ottoman government's approach to these entrepreneurs, the officials did not always eagerly meet their demands. Most of the custom officials were reluctant to accept electrical appliances into the country. But in the end, demands of entrepreneurs were mostly accepted by the government. For the control of these demands, the Ottoman Empire wanted both the purpose of each request and the person responsible for that request to be clearly determined.

Anahtar Kelimeler Elektrik · Ticari İşletmeler · Aydınlatma · Madencilik · Makineleşme

Keywords Electricity · Commercial Enterprises · Lighting · Mining · Mechanization

Atıf | Citation: Damlıbağ, Fatih. "Electricity in Ottoman Commercial Enterprises as a New Power Source." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 283-304. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1448836

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Damlıbağ, F.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Fatih Damlıbağ fdamlibag@gumushane.edu.tr

Extended Summary

Up to the last quarter of 19th century, steam power was the only available source of power for commercial enterprises. Steam power provided reliable and abundant amount of energy. But it required great investments. This requirement limited the spread of mechanization. But the invention electrical motors changed the situation. With its practical usage opportunities, electricity took attention of several commercial enterprises in the Ottoman Empire. According to former steam power, electricity provides both usage easiness and lesser cost opportunity to commercial enterprises. Thanks to electrical engines, relatively small businesses were able to take decision of mechanization. In this article, there were shown examples from six sectors, who wanted to benefit from electricity in their activities. Entrepreneurs made investments in mining, logistics, jewelry, transportation, ginning and milling, for this new technology. In general with electricity investments, entrepreneurs wanted to reach seven advantages that there were communication possibility, safer working environment, energy efficiency, better lighting, easy utilization, reduced cost and increased productivity.

In this article, there were three examples from mining sector. Balya-Karaaydın Mining Company from Balıkesir established power station in Mancılık. This company wanted to bring microphones, for better communication in the any case of probable accident. Kesendire Mining Company from Thessaloniki planned to change its power source from steam to electricity. Thus, the company claimed that forest wealth of the region would be protected. In third example, Thasos Mines demanded permission for electricity using in lighting, because of different lighting equipment could cause various problems for this enterprise.

Apart from mining, there were some other sectors demanded electricity or electrical equipment. Firstly, Haydarpaşa Port Company was building a silo within the port. The company wanted to produce electrical power, for using in crane like machines of silo. Secondly, a jewelry artisan Pilus oğlu Bedros from Trabzon wanted to bring a galvanoplasty machine from Paris. This machine would be used for plating metals. Thirdly, Oriental Railways Operator Company would build a bridge in Kuleliburgaz. The company had declared that it would construct the bridge using the pneumatic method. For lighting during construction, the company wanted to use electric light, instead of oil or olive oil. All equipment would be brought from Austria. Fourthly, German Levant Cotton Company supported cotton production in the region. Later, this company prepared ginned cotton and sent them to German textile factories, for their raw material needs. The company demanded permission to import electric dynamo, in order to use in its factory. At the beginning, demand of German Levant Cotton Company was rejected. Ottoman custom administration ordered that mentioned machine must be sent back to arrival address. Later, with the intervention of German Embassy, the company was granted permission to import electric dynamo to the Ottoman Empire.

Lastly, some entrepreneurs in the field of milling requested permission for electricity using. There had been shown three examples about this sector. In the first example, a German person applied to the government regarding the lighting of the steam mill he operated in the city of Jerusalem. He wished to renew lamps of his mill. In the second example given about the mills, Mehmet from Yakova ran a mill in the İlhame district of Damascus. In his request in 1902, this person brought a water-powered electric machine from Europe. In the third example given about the mills, there is a prohibition. Ago Pasha had a flour factory built in Skopje. He also ordered an electrical machine from Europe to illuminate this factory. However, since the import of this machine was not allowed, the device in question was left to rot in the customs warehouse.

As to the Ottoman government's approach to these entrepreneurs, the officials did not always eagerly meet their demands. Most of the custom officials were unwilling to take initiative. Unless Sultan's very clear order, they rejected entrepreneurs. However in the end, demands of entrepreneurs were mostly accepted by the government. But, the Ottoman Empire did not ignore the evaluation of the necessity of demands. The government considered that it was important to clearly determine the purpose of the demands. Every machine must only be used in specifically permitted business. In addition, the responsible person of each machine or equipment must also be determined, in the case of probable accident or an inconvenient situation.

Giriş

İstanbul sokaklarının elektriklendirilmesine yönelik ilk önemli teşebbüs, 1878 yılında yapıldı. 1888 yılında İstanbul Haliç Tersanesinde açılan elektrik fabrikası, elektrik motorları üretmekteydi. Bu motorlar sayesinde İstanbul'da bazı binalar, donanmaya ait gemiler ve şehir hatları vapurları elektrikle aydınlatıldı.[1] Fakat elektriğin genele yayılması için, biraz daha zaman geçmesi gerekmiştir. Elektriğin kamu hizmeti olarak halka sunulması, Osmanlı Devleti'nde Yirminci Yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Başkent İstanbul'un elektrifikasyonu imtiyazı, 1910 yılında Macaristan'dan Ganz Şirketine 50 yıllığına verilmiştir. Başlangıçta 3000 kilovat olarak planlanan santralin gücü, sonrasında 13.400 kilovata çıkarılmıştır. Santralin yer seçiminde, Haliç'in yukarı kesiminde bulunan Silahtar ve Kâğıthane derelerinin ağzı tercih edilmiştir. Bu yerin tercihinde bölgenin konumu, önemli bir rol oynamıştır. Santral elektrik enerjisinin en kolay ve en ucuz dağılımına imkân verecek yere kurulmuştur. Ayrıca bölgenin su ve kara nakliyatına uygunluğu ve santral için gerekli soğutma suyunun temin edilebilmesi, bu tercihin diğer nedenleri olmuştur[2]. İstanbul'un kamu aydınlatmasını sağlayacak olan Silahtarağa Elektrik Santrali, dört yıl süren inşaat sonrası 1914'te açılmıştır. Ana caddeleri aydınlatmakla işe başlayan santral, devamında şehirde çalışan tramvaylara da güç sağlamıştır[3]. Zamanla Silahtarağa Elektrik Santrali, bütün şehre elektrik sağlamıştır[4].

İstanbul'un dışında da elektrikle alakalı gelişmeler yaşanmış olup, Tarsus Osmanlı Devleti'nde elektrik konusunda öncü bir şehir olmuştur. Anadolu'daki ilk elektrik üretimi 1902 yılında, Tarsus'taki Berdan Nehri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Su değirmeni miline kayışla bağlı iki kilovat gücündeki İtalo Suissera dinamo ile elektrik elde edilmiştir[5]. İzmir bu kamu hizmetinin Anadolu'da halka sunulduğu üçüncü şehir olmuştur. 1905 yılında küçük jeneratörlerle İzmir'de elektrik üretimi başlamıştır. Fakat İzmir'in büyük ölçekli bir elektrik fabrikasına kavuşması, Birinci Dünya Savaşının meydana getirdiği iktisadi ve siyasi ortam nedeniyle 1928 yılını bulmuştur[6]. Osmanlı Devleti'nde Anadolu coğrafyasının dışında da, bu tarz girişimler gerçekleşmiştir. 1903 yılında Şam şehrinin elektrikle aydınlatılması için, Beyrut'un önde gelen isimlerinden olan Mehmet Arslan Beye imtiyaz verilmiştir. 99 yıllığına verilen bu imtiyazda, ayrıca şehirde çalışan tramvaylara elektrik gücü de sağlanacaktır[7]. Dört yıla yakın bir sürede, bu imtiyazda bahsedilen tesisler tamamlanmıştır. 7 Şubat 1907 tarihinde Şam elektrikli tramvayı ve aydınlatma şebekesinin resmi açılışı, Suriye Valisi Şakir Paşa'nın hazır olduğu bir törenle yapılmıştır[8].

[1] Vahdettin Engin-Ufuk Gülsoy, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Elektrik*, İETT Yayını, İstanbul, 2016, s. 148.

[2] Serhat Küçük, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojik Değişim ve Dönüşüm: Elektrik Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 77-78, 80.

[3] Santralin inşasının bitmesi beklenirken; bu tramvaylara güç sağlamak için Tramvay Şirketi, Kabataş'ta geçici bir elektrik fabrikası yaptırmıştır. Osman Bahadır, *Osmanlılardan Cumhuriyete Elektrik*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2020, s. 65.

[4] Ulaş Duygu Aysal Cin, *Electrification of İstanbul (1878-1923)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 2.

[5] Zeynep Güney, *Bandırma Elektrik Santrali Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 8.

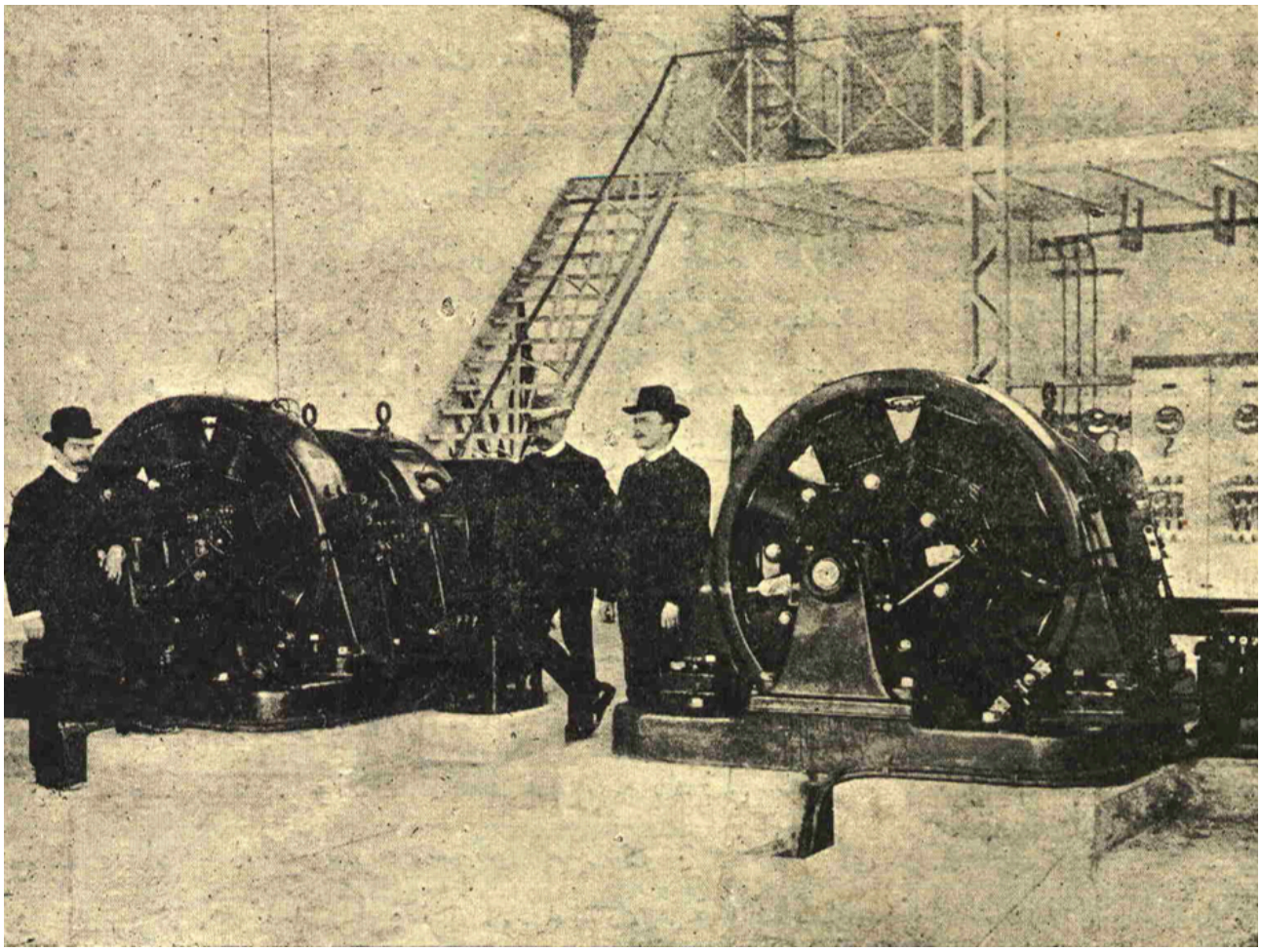
[6] Yaren Şekerci-Hilal Tuğba Örmecioğlu, "Yakın Tarihin Önemli Bir Endüstri Mirası Olarak İzmir Tarihi Elektrik Fabrikası", *Ege Mimarlık*, S. 106, Nisan 2020, s. 38.

[7] *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade İmtiyaz ve Mukâvelât (İ.İMT)*, 4/11. 15 Rebiülevvel 1321, 29 Mayıs 1319, 11 Haziran 1903.

[8] "Şam Elektrik Tramvayları ve Elektrik Tenviratı", *Servet-i Fünûn,* C. 32, S. 829, 14 Mart 1907, s. 356.

Figure 1

Şam elektrik tramvayları fabrikasında elektrik üretim makinelerinin resmen çalıştırılması. "Şam Elektrik Tramvayları ve Elektrik Tenviratı", Servet-i Fünûn, *C. 32, S. 829, 14 Mart 1907, s. 357.*



Osmanlı Devleti'nde elektriğin kamu hizmeti olarak halka sunulmasından önce; aydınlatmanın yanı sıra sanayi ve üretimde güç kaynağı olarak, bireysel elektrik kullanma talepleri devlete sunulmaktaydı. Bu noktada buhar enerjisine göre daha yeni bir teknoloji olan elektriğin, ciddi kullanım avantajları bulunmaktaydı. Büyük ölçekli faaliyetler bakımından mevcut teknoloji olan buhar makinesinin ana avantajı, büyük miktarda enerjiyi sürekli olarak temin edebilmesidir. Buhar enerjisi hâlihazırda, 50-60 yıldır Osmanlı Devleti'nde bilinip tanınan bir güç kaynağıydı[9]. Yeni bir güç kaynağı olan elektrik ise, üretim süreçlerinde önemli değişikliklere yol açma potansiyeline sahipti. 1887 tarihinde Ahmed Rasim, elektriğin buhar gücüyle rekabet etmeye başladığını yazmıştır. Artık Osmanlı yazarları uzun süredir bilinip tanınan buhar gücüyle, yeni teknoloji olan elektriği karşılaştırmaya başlamışlardır[10].

[9]1828 yılında Osmanlı donanması İngiliz tüccar Black'ten, Swift adında buharlı bir gemi satın almıştır. Levent Düzcü, "Osmanlıların Sanayi Çağına Adım Atışına Denizcilikten Bir Örnek: Buharlı Gemiye Geçişte Başlıca Parametreler (1828-1856)", *History Studies*, C. 5, S. 1, Ocak 2013, s. 116. 1841 yılında Feshane fesleri tarak ve çıkrıkla üretmekten vazgeçerek, makineyle üretime geçmiştir. Aynı fabrika 1849-51 mali yılları arasında, 55 beygir kuvvetinde bir buhar makinesi satın almıştı. Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", 150. Yılında Tanzimat, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 239, 241.

[10]Ahmed Rasim, *Elektrik,* Mihran Matbaası, İstanbul, 1304 (1886-1887), s. 3. Ahmed Rasim elektrik üzerine müstakil bir kitap kaleme alan ilk Osmanlı yazarıdır. 1885 tarihinde "Elektrikiyet-i Sakine" adıyla yazdığı 44 sayfalık kitapçık, bu alandaki ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Bu eserin girişinde Ahmed Rasim kendisini eserin çevirmeni olarak tanıtmıştır. Fakat eserde yazarın kim olduğu noktasında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Dipnotta referans gösterilen "Elektrik" isimli ikinci kitabındaysa, konuyla ilgili daha detaylı bilgiler verilmiştir. Osman Bahadır, *Osmanlılardan Cumhuriyete* ..., s. 37. İkinci kitabın künye sayfasında Ahmed Rasim, kendisini yazar ve Bakırköy Mekteb-i İbtidaiyesi öğretmeni olarak tanıtmıştır.

Fakat çok güçlü olan mevcut buhar enerjisi, arada sırada enerjiye ihtiyaç duyan küçük çaplı işletmeler için hiç de uygun değildir. Ancak elektrik motoru, küçük çaplı işletmelerin mevcut olan bu engelini ortadan kaldıracaktır. Küçük motorlar gerekli olduğu zamanda ve yerde, hatta kullanılan aletin içinde bile yeterli miktarda enerjiyi temin ederek işletmelere hareketlilik sağlayabilmekteydi. 1894 gibi erken bir tarihte Kanada İnşaat Mühendisleri Derneği'nde yapılan bir konuşmada, yeni bir icat olan elektrik motorlarının güvenilirlik ve sağlamlığına dikkat çekilmiştir. Elektrik motorlarının küçük sanayi işletmelerinde kullanımıyla birlikte; etkinlik, azalan bakım maliyeti, temizlik, yangın riskinin azalması ve enerjiden tasarruf gibi ciddi avantajlar elde edilmiştir. Esnek, sağlam ve güvenilir bir güç kaynağı olarak faydaları anlaşılan elektrik motorları, çok kısa bir sürede on binlerce adet üretilmeye başlanmıştır. Belçika'nın Anvers şehrinde, kullanılan makine sayılarına göre elektriğin payı ölçülmüştür. Bu pay 1885'te sıfırken, 1915'te %90'nın üzerine çıkmıştır. Yeni elektrikli motorlar sayesinde pek çok firma, yüksek sabit maliyetlerden kurtularak makineleşme kararı alabilmiştir[11].

Osmanlı Sanayi İstatistikleri üzerinden elektrik motorlarıyla alakalı bu eğilimin izlerini görmek mümkündür. Bu istatistiklerde güç kullanan Osmanlı işletmeleri incelendiğinde, birinci güç kaynağı olarak buhar enerjisi görülmüştür. Buhar makineleri sayıca toplamın %40,6'sını ve kuvvetçe ise %75,9'unu oluşturmuştur. Bu sayımda elektrik motoru ile çalışan makinelerin oranı %21,4 iken, bu motorların toplam güç içerisindeki payı %6,4 olmuştur. Ortalama güç buhar makinelerinde 104,9 beygir iken, elektrik motorlarında 16,7 beygir şeklindedir. Böylelikle daha az kuvvetli motorlarla çalışan nispeten küçük işletmelerin, elektrik motorlarını tercih ettiği anlaşılmaktadır[12].

Bu çalışmada bireysel olarak elektrik kullanmak isteyen Osmanlı ticari işletmelerinden bahsedilmiş olup; madencilik, lojistik, kuyumculuk, ulaştırma, pamuk işleme ve değirmencilik olmak üzere altı farklı sektörden örnekler verilmiştir. Bu altı sektörden toplam on girişimcinin talepleri ve devletin bu taleplere olan cevapları çalışmanın temelini oluşturmuştur. Bu sektörlerin hangi kıstasa göre belirlendiği sorusu sorulacak olursa, arşiv kaynaklarından ulaşılabilme temel kriter olmuştur. Paragrafın başındaki hedef doğrultusunda, arşivden ulaşılabilen bütün girişimciler sektör temelinde incelenmiştir. Bu çalışmada elektriğin fizik bilimi içerisindeki işleyişi ve teorik tartışmalar hedeflenmemiş olup, daha ziyade ticari işletmelerin elektrik sayesinde kendi faaliyetlerini kolaylaştırma ve verimliliklerini arttırma gayretlerini göstermek amaçlanmıştır.

1. Madencilik Alanında Elektrik Enerjisi Kullanmak İsteyen İşletmeler

Kendi tesisinde elektrik enerjisinden faydalanmak için, devletten talepte bulunan üç madencilik işletmesi bu bölümde incelenmiştir. Bunlar Balya-Karaaydın Maden Şirketi, Kesendire Maden Şirketi ve Taşöz Adasındaki madendir. Bu işletmelerin en erken talebinden sekiz sene kadar önce, elektrik kullanımının madencilikteki avantajları Osmanlı basınında kendine yer bulmuştur. Kadri adındaki yazar, elektriğin alandaki faydalarını detaylı bir şekilde incelemiştir. Öncelikle elektrik, yeraltında çalışan maden işletmelerinin makineleşme imkânlarını arttırmıştır. Maden ocaklarında ve yeraltında güç üretmek mümkün olmadığından, madenciler buharla işleyen çok çeşitli makinelerden faydalanamamaktaydı. Dönemi itibariyle işçi asansörleri, su tulumbaları ve madene hava veren makineler, artık elektrikle çalışmaktadır. Elektrik enerjisinin yeraltı makinelerinde kullanımı sayesinde işleri kolaylaşan madenciler, daha insani şartlarda çalışma fırsatı yakalamışlardır. Bir bakır tel ile rahatça istenilen yere sevk edilebilmesi, elektriğin madende farklı işlerde kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Elektriğin madencilere ilk faydası, sağladığı kuvvetli aydınlıkla madencileri karanlıkta çalışmaktan kurtarmasıdır. Elektriğin ikinci kullanım alanı ise, maden işçilerine rahat bir

[11] Chris Freeman-Luc Soete, *Yenilik İktisadı*, çev. Ergun Türkcan, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003, s. 86-87.

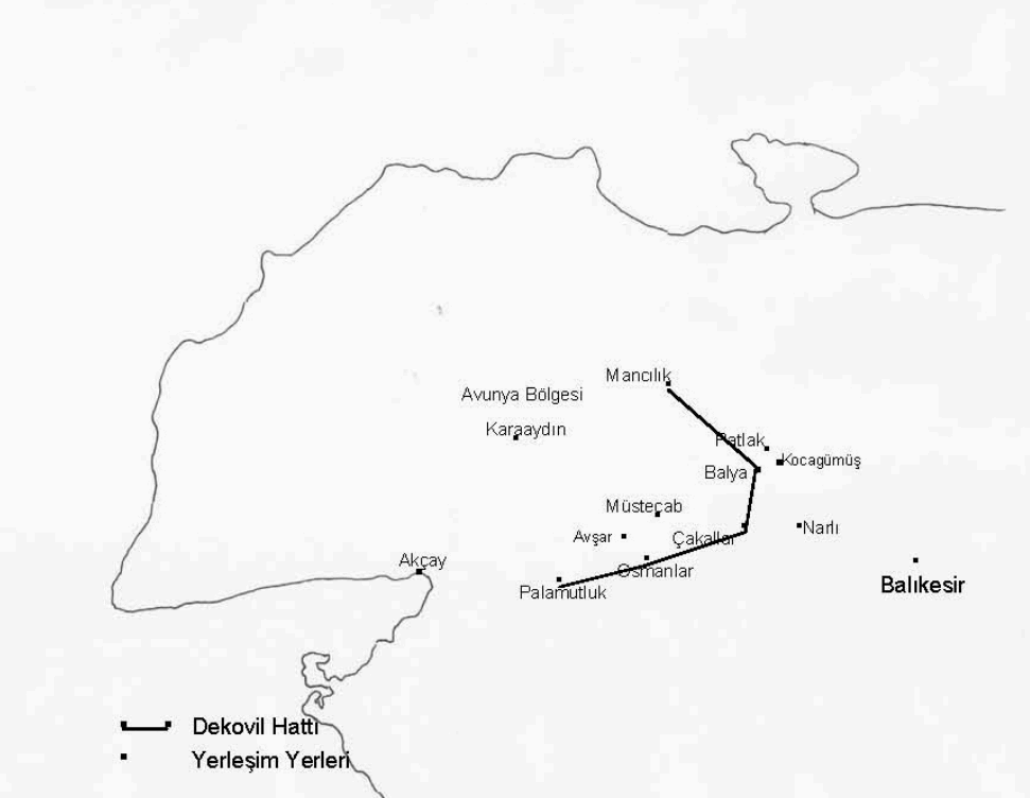
[12] A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2003, s. 17.

haberleşme temin etmesidir. Zor ve yetersiz çeşitli haberleşme çabalarının yerini alan telefon sayesinde; maden kuyularının en uzak ve en derin yerlerinde çalışan işçilerle bile, direkt iletişime geçmek mümkün olmuştur. Elektriğin üçüncü faydası ise, madendeki yeraltı vagonlarına güç sağlamasıdır. Böylelikle çıkarılan maden cevherinin taşınması çok süratlenmiştir[13].

Madencilik alanındaki faaliyetlerinde elektrikten faydalanmak isteyen örneklerden ilki olan Balya-Karaaydın Şirketi, 1892'de Fransızlar tarafından 49,2 milyon kuruşluk sermayeyle kurulmuştu. Bu şirket Balya'da simli kurşun, linyit kömürü ve manganez olmak üzere üç farklı madenin işletme imtiyazına sahipti[14]. Balya madenlerinde ilgili şirket tarafından, elektrik kullanılmak istenmiştir. Saray-ı Hümayun Elektrik Müdürlüğü bu konuyu değerlendiren bir rapor hazırlamıştır. Şirket elektrik enerjisinden önce, maden kömürüyle enerji ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu kömürü ise madenlerine 30 kilometre mesafedeki, bir ocaktan temin etmekteydi. Bu sevkiyat için çok sayıda hayvan kullandığı için, şirket ciddi masraflara girmek zorunda kalmıştır. Bunun için elektrik enerjisine geçmek istemiştir. Konuyu değerlendiren ilgili müdürlük ise raporunun sonunda; gerekli tedbirlerin uygulanmasını temin edecek bir talimatname hazırlanarak, kazaların önlenebileceğini beyan etmiştir[15].

Figure 2

Balya-Karaaydın Maden Şirketinin elektrik santrali, faaliyet alanı, dekovil hattı ve ihraç limanını gösteren harita. İsmail Bülbül, "Balya-Karaaydın Maden Şirketi İşçileri (1901-1922)", s. 239.



[13] Kadri, "Madencilikde Elektrik", *Servet-i Fünûn*, C. 6, S.138, 2 Kasım 1893, s. 126.

[14] İsmail Bülbül, "Balya-Karaaydın Maden Şirketi İşçileri (1901-1922)", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S.24, Aralık 2010, s. 229.

[15] "...Şirket-i mezkûrca işbu elektrik kuvvetinin madene tatbik ve istimalinden maksad-ı aslı maden ameliyatı için yevmi yüz tonalito raddesinde sarfına lüzum olan ve maden ocaklarına otuz kilometro mesafedeki bir ocakdan ihrac idilmekde bulunan maden kömürinin maden-i mezkûra kadar naklinde birçok merâkib-i hayvaniye istimaline mecburiyet hâsıl olmasından tolayı bunun icab itdiği masârifât-ı külliyeyi taklil ve izale itmek ve bu suret-i nakliyenin bari olduğı müşkilâtı ref itmekden ibaretdir...tedabir-i mezkûranın icra ve tatbiki bir talimatname-i mahsusa ile temin kılındığı takdirde...kazaların dahi adem-i vuku-ı temin idilmiş olur." *BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)*, 212/103. 22 Zilkade 1318, 13 Mart 1901.

Balya Maden Şirketinin faaliyetlerinde elektrik kullanma talebi üzerine, konunun askeri makamlar nezdinde herhangi bir sakıncası olup olmadığının araştırılması istenmiştir. Bu talep sonrası Seraskerlik makamı, konu hakkında gerekli donanıma sahip bir kurmay subayını bu işle görevlendirmiştir. Şirketin elektrik kullanma talebini değerlendirmek üzere, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin Üçüncü Şubesinde görevli Miralay Fuad Bey bu işle vazifelendirilmiştir. Fuad Beyin araştırmaları sonucu hazırladığı rapor ve ilgili madenin haritası, 6 Nisan 1901 tarihinde padişaha sunulmuştur[16].

Balya-Karaaydın Osmanlı Anonim Şirketine elektrik kullanımı için, 3 Mayıs 1901 tarihinde imtiyaz verilmiştir[17]. Şirket 1901 yılı içerisinde Mancılık'ta bir elektrik santrali inşa etmiş olup, elektrik tesisatı için 1909 yılı sonuna kadar 5,23 milyon kuruşluk yatırım yapmıştır[18]. Elektrik üretimi için inşa edilen bu termik santral, Mancılık'ın üç kilometre yakınında bulunan Değirmendere köyünde kurulmuştur. Şirket bu tesiste Balya madenlerinde kullanmak için enerji üretirken, üretim fazlası elektriği ise çevre aydınlatması amacıyla yerel yönetime vermiştir. Diğer yandan taşımacılık alanındaysa; maden cevherinin nakliyesini deve, katır ve arabalarla yapan şirket, bu süreci hızlandırmak amacıyla bölgeye bir dekovil hattı kurmuştur. 62 kilometre uzunluğundaki bu hat, Balya ile Palamutluk arasına döşenmiştir. Palamutluk'a getirilen maden, arabalarla Akçay iskelesine taşınmaktaydı[19].

Maden çalışmalarında elektrik kullanmak isteyen Balya Maden Şirketi, Theodore Mavrokordato'nun talebiyle Mancılık'taki elektrik santralinden Balya'daki madene elektrik enerjisinin nakli için izin almıştır[20]. 20 Nisan 1901 tarihli tezkire ile mukavelename ve bilimsel kuralları düzenleyen şartname hazırlanmıştır. Şirket kuracakları fabrikalar için, beş tane mikrofon sipariş etmiştir. Bu noktada şirket haberleşme için, tesisine altyapı kurmak istemiştir. Fakat bu siparişlerin Akçay sahiline getirilmesine, İzmir Rüsumat Nezareti izin vermemiştir. Şirketin bu konudaki şikâyetleri için, Telgraf ve Posta Nezaretiyle görüşülmüştür. Nezaretten gelen cevapta, bahsedilen beş adet mikrofonun iki sonlu noktaya sahip olup, bunların birbirlerine bağlı ve hâkim olması gereken makineler arasına yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu alet muhtemel kaza durumlarını engellemek için kullanılacak, haberleşme vasıtalarının parçalarındandır. Ayrıca talep edilen bu aletler, maden şirketinin Mancılık'tan Balya'ya enerji nakli için inşa edeceği fabrikaların yönetiminde kullanılacak temel araçlardandır. Kendisine bu aletler için izin verilmemesi gerekçesi sorulan Rüsumat Emaneti ise, getirtilmek istenen mikrofonların ithalatı yasak olan telefon olduğunun düşünüldüğünü beyan etmiştir[21]. Bahsedilen aletler ister telefon olsun isterse mikrofon, gümrükten geçirilmesinde bir tereddüt oluşmuştur. Ticaret ve Nafia Nezareti ise bu iki farklı görüşün hangisi çerçevesinde hareket edileceğini, 24 Mayıs 1902 tarihinde Yıldız Sarayı'na sormuştur[22].

[16] *BOA, Y.MTV*, 213/97. 16 Zilhicce 1318, 24 Mart 1317, 6 Nisan 1901.

[17] Mehmet Hakan Sağlam, *I. Tertip Düstûr Kılavuzu Osmanlı Devlet Mevzuatı (1839-1908), Cilt 1*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 141.

[18] Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 53.

[19] Özge Koçak, *Maden Ocaklarının Kapatılması ve Sosyal Değişme: "Boomtown"dan Çöküntü Mekânlara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020, s. 28.

[20] Theodore Mavrokordato İstanbul'un tanınmış bankerlerindendir. Kendisi 1904 yılında Balıklı Rum Hastanesine, bulaşıcı hastalıklar bölümü yapılması için 10.000 lira bağışlamıştır. Burak Şahin, *Charity and Old Age Care: The Non-Muslim Community Hospitals in İstanbul*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 52-53.

[21] 1881 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk telefon hattının, Soğukçeşme'deki eski telgrafhane binası ile Yeni Cami Postanesi arasında çekildiği öne sürülmüştür. Buna göre bu şebeke üzerinden kullanıma açılan dört adet telefon, kurum müdürlerinin odalarında hizmete sokulmuştur. Fakat bu kullanım fazla sürmeyerek, iptal edilen hatlar sonrası 1886 yılında telefon yasaklanmıştır. Telefon yasağı II. Meşrutiyet dönemine kadar sürmüştür. Telefonun yasaklanmasının gerekçesi olarak, gizli kapaklı işlerde kullanılması iddiaları öne sürülmüştür. Ayrıca yasaklamadaki bir başka gerekçe ise, bu aletin yabancıların ilgisini çekmesidir. Şeyhmus Bingül, "Osmanlı Devleti'nde İletişim Araçlarının Kontrolü: "Telefon Tevkifleri"", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 21, S.2, Temmuz 2020, s. 297, 303.

[22] "...ihdas idilecek fabrikalar içün Avrupadan celb itmiş oldukları beş aded mikrofonun Akcaya irsaline İzmir Rüsumat Nezareti tarafından mümanaat eylemekde olduğından bahisle icra-yı icabı şirket-i mezkûra tarafından istida olunmasına ve ledel-muhabere Telgraf ve Posta Nezaretinden alınan cevabda mezkûr beş aded mikrofonun iki nokta-i intihâiyye olan ve yekdiğerine tabi ve hâkim olması lazım olan makineler arasına vaz eylemekde bulundığı ve bu aletin bir kaza vukuuna mahal bırakmamak için ikamesi iktiza iden vesait-i ihbariye müteferriâtından ve şirket-i mezkûranın Mancılıkdan Balyaya kuvvet nakli zımnında inşa ideceği fabrikaların idare ve işledilmesine muktezi levazım-ı ibtidaiyeden oldığı bildirilmesine mebni keyfiyet Rüsumat Emanet-i celîlesine tebliğ kılınmışdı bu defa emanet-i müşarünileyhadan varid olan tezkire-i

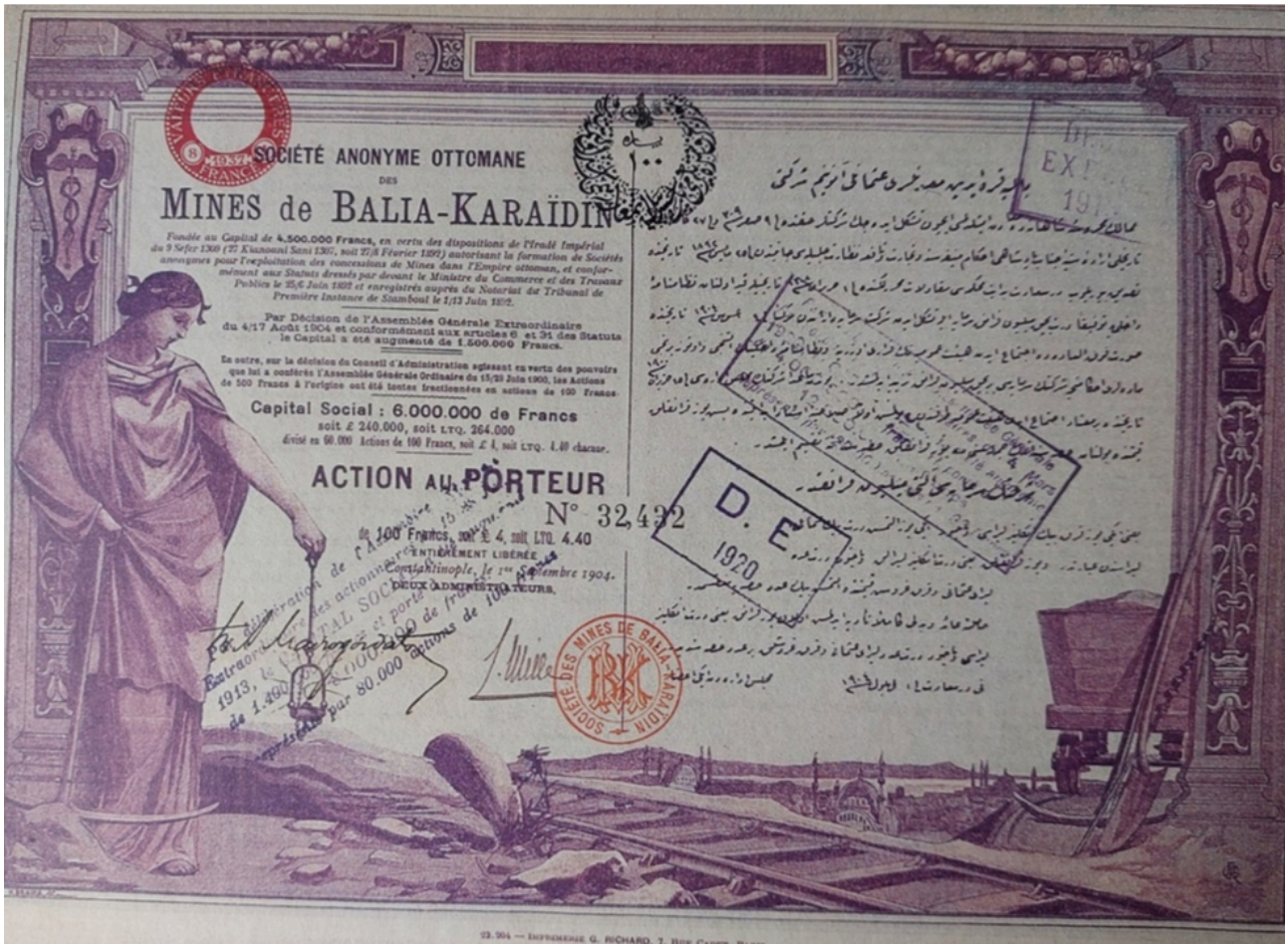
Mancılık'ta kurduğu elektrik santralinden güç nakliyle ilgili yapılan mukavelename ve şartname, Balya-Karaaydın Maden Şirketinin maden imtiyazının süreceği yetmiş yıl boyunca birlikte geçerli olacaktır. Bu imtiyaz mukavelenamesinin yedinci maddesine göre, bütün elektrikle ilgili tesisler ve bunların ek tabi olan parçaları; aynı mukavelenamenin dokuzuncu maddesine göre süre sonunda Osmanlı hükümetine devredilecektir. Ayrıca bu teslim sırasında bütün tesisin sağlam durumda ve düzgün çalışır şekilde olması da gerekmektedir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin sanayicilere tanıdığı alet ve makinelerle ilgili gümrük vergisi imtiyazının, sadece kuruluşta ve bir defalığına olduğu vurgusu yapılmıştır. Fabrika ve bağlantılı tesisler için gereken her türlü yedek alet ve tesisin bakımlı kalması için gereken araç gereçlerin, sadece bir defalığına mahsus olanları gümrük vergisinden muaftır. Bunların haricinde getirilmek istenilenlerin tamamı için, yürürlükteki gümrük vergisinin ödenmesi gerekmektedir. İlgili madenler şirketinin yönetim kurulu başkanı dilekçe vererek, beş adet mikrofonun Akçay'da teslimini talep etmiştir. Fakat elektrik fabrikasının çalışır ve işler durumda kalması için gereken bu talepte dâhil olmak üzere, ister küçük isterse büyük boyda olsun her türlü kuruluş sonrası talep yedek olarak kabul edilmektedir. Elektrik enerjisinin nakliyle alakalı mukavelenamenin yedinci maddesinde, şirketin fabrikaları, elektrik tesisatı ve bütün müştemilatı için gereken araç gereci; imtiyaz süresi boyunca masrafları kendisine ait olmak üzere tamir edecek ve çalışır durumda tutacaktır. Ayrıca bu mukavelenamenin dördüncü maddesinde, gümrük muafiyetinin fabrikanın ilk kuruluşu için gerekli olan araç ve gereç için olduğu yazılıdır. Fabrikanın kuruluşundan sonra gerek işletilmesi ve gerekse bakımlı halde tutulması için gereken teçhizat ise, ancak gümrüklerden ilgili resimler ödendikten sonra geçirilebilir. Ayrıca fabrikanın talebinin başka mahallere sevk edilmesi yasaktır. Osmanlı Devleti bu yasaklamayla ilgili talebin ticaret için değil de, üretim için olduğunu kontrol etmek istemektedir. Bu hususun denetimi içinse, fabrikaya gereken araç gerecin çeşit ve miktar bilgilerinin belirlenmesini istemiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti'nin 24 Eylül 1902 tarihli tezkiresinde; gümrük resmi muafiyeti gerektirmeyen eşyanın mukavele hükümleri ve genel kurallara göre gümrüklerden geçirilip geçirilmemesi noktasında, yetkinin Rüsumat Emanetinde olduğu belirtilmiştir. Bu noktada nezarete yapılan müracaatın gerekçesi ise, fabrika dışında kullanımı yasak olan malzemelerin söz konusu olmasıdır. Telefonun Osmanlı Devleti'nde genel kullanımı yasaktır. Fabrikaya getirilecek araçlar kurulacak bir bilim heyeti vasıtasıyla incelenerek, hem gereklilikleri sorgulanacak ve hem de kaç adet getirilmesi gerektiği belirlenecektir[23].

cevabiyede mezkûr mikrofonların idhal-i taht-ı memnuiyetde olan telefon olduğı istidlal idilmiş idüği beyanıyla bunların gerek telefon ve gerek mikrofon olsun imrârında tereddüd idildiği izbâr olunmuş..." *BOA, Y.MTV*, 230/80. 16 Safer 1320, 11 Mayıs 1318, 24 Mayıs 1902.

[23] "...mezkûr mukavelenamenin yedinci maddesine göre bilcümle müessesât-ı elektrikaya ve tevabi-i müddet-i imtiyaziyenin inkizasıyla beraber tokuzıncı madde icabınca hükümet-i seniyyeye teslim olunmak ve binaberin hüsnü halde muhafaza olunmak muktezi idüğinden müddet-i imtiyaziye zarfında her nevi yedek alâtı ve fabrika ile tevabi-i ve müştemilatının hüsnü halde muhafazasına muktezi kâffe-i alât ve edevatdan yalnız bir defaya mahsus olanlar müstesna olmak üzere muayyen olan gümrük idhalat rüsumunı tediye itmek şartıyla celb itmeğe mecbur bulunduklarından bahisle elektrik fabrikasının hüsnü muhafazasıçün lüzumı olan ufak kıtada yedek alâtı ve yine yedek olmak üzere celb olunacak büyük kıtada alât ile alât-ı sairenin Akçaya gönderileceği cihetle icab idenlere tebligat icrası lüzumı mezkûr madenler şirketi meclis idaresi reisi tarafından emanete ita kılınan arzuhalde istida olunmuş ve elektrik kuvvetinin nakil ve isali usulünün tesisine dair olan mukavelenamenin yedinci maddesinde şirket fabrikalarıyla kâffe-i tesisat-ı elektrikaya ve müştemilatıyla alât ve edevatı müddet-i imtiyaziyesi zarfında masârifi kendine aid olmak üzere daima tamir ve hüsnü halde muhafaza ideceği muharrer olduğı gibi dördünci madde mucibince resm-i gümrük muafiyeti tesisat-ı ibtidaiye levazımına aid bulunmuş olmasıyla mezkûr fabrikanın tesisinden sonra dahi işletdirilmesi ve hüsnü halde muhafazası içün muktezi olub celb idilecek alât ve edevatın resm-i gümrüğünün istifasıyla imrârı iktiza itmiş ise de diğer mahallere imrârı taht-ı memnuiyetde olan mezkûr fabrikaya muktezi levazım ve edevat-ı mezkûranın nevi ve mikdarlarının tayin ve inbası hakkında sebk iden işar-ı çakeriye cevaben Ticaret ve Nafia Nezaret-i celîlesinden cevaben varid olan 11 Eylül 1318 tarihli tezkirede gümrük resminden muafiyeti icab itmeyen eşyanın hükmü mukaveleye ve usul ve nizamına nazaran gümrüklerden imrâr idilüb idilmemesi emanete aid idüği beyan olunmuşdır bu babda nezaret-i müşarünileyhaya müracaatdan maksad bu meyanda haricde istimali taht-ı memnuiyetde bulunan şeyler bulunması cihetle celb olunacak levazımın fabrikanın ihtiyacâtına göre heyet-i fenniyece tayin ve tahdid-i mikdarı lüzum ve vücubuna mübteni bulunduğından... *BOA, Babıali Evrak Odası (BEO)*, 2372/177851. 13 Rebiülahir 1322, 14 Haziran 1320, 27 Haziran 1904.

Figure 3

Balya-Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi'nin 1 Eylül 1904 tarihli 4,4 lira değerinde hamiline ait hisse senedi. Ali Akyıldız, Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri, *Türk Ekonomi Bankası, İstanbul, 2001, s. 147.*



Rüsumat Emanetinin bu talebi sonrası, Ticaret ve Nafia Nezareti kurulması gereken bilim heyetinin içeriği hakkında bilgi vermiştir. Kendi nezaretlerince muayene ve kontrol için kurulacak heyet, biri kendi kurumları olan Ticaret ve Nafia Nezaretinden ve diğeri de Posta ve Telgraf Nezaretinden olmak üzere iki mühendisten oluşacaktır. Ayrıca elektrikle alakalı yapıları denetlemek ve işlerliklerini kontrol etmek üzere, Osmanlı hükümeti bir de elektrik mühendisi görevlendirecektir. Şirket gerek komisyon ve gerekse elektrik mühendisinin denetlemesi için gerekli olan bütün masraf ve harcırahları ödemekle de yükümlüdür. Fakat yapılacak inşaatlar henüz tamamlanmadığı için, ne komisyon ne de elektrik mühendisi tayin edilmemiştir. Bu sebepten ithal edilen teçhizatın çeşit ve miktar kontrolü, Telgraf ve Posta Nezareti bilim kurulu tarafından defterler üzerinden yapılacaktır[24].

Üç ay sonra maden şirketi, imtiyaz mukavelesi gereğince elektrik nakli için gerekli olan inşaatın tamamlandığını devlete bildirmiştir. Bu noktada enerji naklinin başlayabilmesi için, ilgili inşaatın mukavele hükümlerine uygunluğunun denetlenmesi gerekmektedir. 4 Ekim 1904 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti; Posta ve Telgraf Nezareti fen müşaviri Raif Bey[25] ile Sanayi İdaresi müdürü Hulusi Beyi, yanlarına bir de kâtip

[24] *BOA, BEO*, 2372/177851. 30 Rebiülahir 1322, 1 Temmuz 1320, 14 Temmuz 1904.

[25] II. Abdülhamid 3 Mayıs 1904 tarihinde Raif Beyi, ülkeye getirilen elektrikli aletlerin güvenlik açısından incelenmesi için kurulacak bir bilirkişi komisyonunun başına getirmiştir. Fatih Damlıbağ, "Osmanlı Devleti'nde Elektriğin Yayılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 40, 2020, s. 160.

vererek bu denetimle görevlendirmiştir[26].

Elektrik kullanımıyla alakalı madencilikten bir başka talep ise, Kesendire Maden Şirketinden gelmiştir. Şirket Selanik vilayetine bağlı Kesendire kazasının çeşitli köylerinde mevcut olan manganez, simli kurşun, antimon ve bakır madenleriyle ve bunlarla karışık maden cevherlerini işletmek amacıyla kurulmuştur. 14 Ekim 1893 tarihinde kurulan şirkete, madencilik faaliyetleri için 99 yıllık bir imtiyaz tanınmıştır. Şirket Roma'da ikamet eden J. B. Serpieri, Selanikli Alatini kardeşler, Enrico Mizrahi, İstanbul Bankası ve İzodor Keşfiyat Şirketinin bazı hissedarları tarafından kurulmuştur[27].

Figure 4

Kesendire Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi'nin 1 Haziran 1898 tarihli 4,4 lira değerinde adi hisse senedi. Ali Akyıldız, Osmanlı Dönemi..., *s. 157.*



[26]"...elektrik ile kuvvet nakli içün ita buyurılan imtiyaz mukavelenamesi mucibince inşaatın ikmal olduğı şirket tarafından ihbar idildiği beyanıyla imalat-ı vakıanın ahkâm-ı mukaveleye muvafakati halinde kabuli muamelesinin icrası zımnında Posta ve Telgraf Nezareti fen müşaviri saadetlü Raif Beyefendi hazretleriyle Sanayi İdaresi müdiri saadetlü Hulusi Beyin ve bir kâtibin bit-tayin mahal-i mezkûra izamları hususuna dair Ticaret ve Nafia Nezaret-i celîlesinin tezkiresi 24 Receb 1322 tarihinde... " *BOA, Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES)*, 128/9. 2 Teşrinievvel 1320, 6 Şaban 1322, 15 Ekim 1904.

[27]Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi...*, s. 156.

Kesendire Maden Şirketinin yönetim kurulu başkanı İzak Fernandes, Selanik vilayetine verdiği dilekçe ile tesislerinde kullanmak istedikleri enerji kaynağı değişiklik talebini iletmiştir. Şirket imtiyazla işlettikleri madende, faaliyetlerini buhar enerjisiyle çalışan makineler aracılığıyla yürütmektedir. Bu makinelerin yakacak ihtiyacını ise, civardaki ormanlardan kestirdikleri ağaçlar sayesinde temin etmektedirler. Fakat yıllardır süren bu ağaç kesimi sebebiyle ormanlar harap olmaktadır. Maden makinelerine odun dışında bir yakıt temin etmek imkânı da yoktur. Bu noktada şirket hem ormanları korumak ve hem de maden faaliyetlerini kesintisiz sürdürebilmek için, elektrik enerjisine geçmek istemektedir. Şirket İstavroz iskelesinde bir elektrik fabrikası kurmak için, devlete dilekçe vermiştir[28]. Bu dilekçe ormanların korunması gerekli görüldüğü için, devlet tarafından uygun bulunmuştur. Fakat elektrik fabrikasının kurulacağı yerin, herhangi bir sakınca taşıyıp taşımadığının tespit edilmesi gerekmektedir[29].

Kazanın idare meclisince sunulan rapora göre, İstavroz'da kurulması talep edilen elektrik fabrikası denize beş metre uzaklıktadır. Arazi şirket tarafından satın alınmış olup, tapu kaydı kendi üzerine yaptırılmıştır. Arazinin ölçüleri yirmi metre uzunluğunda ve on metre genişlik ve yüksekliğindedir. Bu arazide kurulacak tesis üç bölümden oluşacak olup, ilkine buharla çalışacak gaz makineleri, ikincisine elektrik makineleri ve üçüncüsüne ise su tulumbaları yerleştirilecektir. İstavroz'daki makineler vasıtasıyla üretilecek elektrik, öncelikle beş kilometre ötedeki İzvor ve on kilometre ötedeki Piyaviçe mevkilerindeki kuyularda kullanılan makinelere güç verecektir. Bu güç ayrıca üç kilometre mesafedeki Madem Lakkos ile altı ve on kilometre mesafelerde bulunan diğer iki mevki içindeki maden çıkarma makinelerine de güç sağlayacaktır. Döşenecek toplam 33 kilometrelik havai hatlar aracılığıyla, elektrik enerjisi iletilecektir. Bu noktada şirket kuracağı tesis sayesinde ormanların korunacağına bir kere daha vurgu yaparak, elektrik üretiminin merkezi olan İstavroz iskelesi ile İzvor, Piyaviçe, Madem Lakkos ve diğer iki mevkide odun yerine maden ve antrasit çeşidi kömürler yakılacağını belirtmiştir. Şirket dilekçesinin devamında kuracağı tesisin işgücüne özen göstereceğinden de bahsetmiştir. Şirket hem İstavroz iskelesindeki merkezi elektrik üretim tesisinde ve hem de diğer beş mevkideki birimlerde, Avrupa'dan elektrik mühendisleri getirterek istihdam edecektir. Ayrıca şirket elektrik iletim hatlarında, muhtemel kazaları da düşünerek güvenliği ön plana aldığını beyan etmiştir. Orman içinde düz bir doğrultuda geçecek olan enerji nakil hatları, sekiz metrelik demir veya ağaç direkler üzerine yerleştirilecektir. Şirket bunların yere düşüp insan veya hayvanlara zarar vermesini engellemek için, bu hatların altına bir ağ tertibatı çektirecektir. Kesendire kazasının idare meclisi şirketin dilekçesinde talep ettiği elektrik fabrikası sayesinde, ağaç kesiminin ve ormanlara verilen zararın önüne geçileceğini beyan etmiştir. İdare meclisi Selanik vilayetine verdiği beyanla, kurulacak elektrik fabrikasının ne tesis olarak ne de mevki olarak herhangi bir sakınca taşımadığını bildirmiştir[30].

[28] Kesendire Maden Şirketinin faaliyetini sürdürdüğü bölgedeki Slav ve Rum kökenli yer isimlerinin, Osmanlıca metin içinden okunuşunda tarafımızca zorluk çekilmiştir. Bölgenin On Sekizinci Yüzyıldaki madencilik faaliyetleri hakkındaki Altunbay'ın çalışmasından, bu yer isimleri hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. Şirketin elektrik tesisini kuracağı iskelenin adı tarafımızca İstraton olarak okunmuştur. Fakat Altunbay'ın çalışmasında verdiği harita üzerinden ve şirketin dilekçesinde belirttiği maden bölgelerinin isimleri ve yerleri ile yapılan kıyaslama neticesinde, iskelenin adının İstavroz olduğu sonucuna varılmıştır. Yine Altunbay'ın çalışması sayesinde şirketin dilekçesindeki beş yerin üçünün net okunuşuna ulaşılabilmiştir. Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 19, 37, 61, 69.

[29] *BOA, Rumeli Müfettişliği Makamât Evrakı (TFR.I.MKM)*, 19/1850. 23 Kanunuevvel 1322, 5 Ocak 1907.

[30] "...ba-tapu tasarrufunda bulunan arazide yirmi metro tûlunda on metro arz ve irtifaında biri buharla müteharrik gaz makinelerinin ikincisi elektrik makinelerinin üçüncisi su tulumbalarının vazına mahsus olmak üzere üç kısma münkasım bir bina olacak tesis idilecek olan işbu fabrika vasıtasıyla İstratonda elân mevcud olan makineler kuvve-i elektrikaya ile tahrik ve İstratona beş kilometro mesafede olan İzvor ve on kilometro baid olan Piyaviçe mevkiinde halihazırda mevcud kuyularda müstamel makinelerin tahriki için ve üç kilometro mesafede kain Maden Lakko ve altı kilometro mesafede... ve on kilometro baid olan ... mevkiindeki maden ihracına mahsus vesait-i madeniye bil-mesafe ...mecmu otuz üç kilometrolik bir tûlı haiz olacak olan havai kablolar marifetiyle isal olunacak kuvve-i elektrikaya ile tahrik idileceklerinden elektrik mevlidinin merkezi olan İstraton ile İzvor Piyaviçe Maden Lakko ...nam mevkiide hatab yakılmayub maden ve antrasit kömüri ihrak İsratondaki fabrika ile mevki-i maruzadaki şubelerde Avrupadan celb idilecek muktezi elektrik mühendisi ustaları istihdam olunacak ve havai kablolar ormanların içinden ve hat-tı müstakim üzere imrâr itdirilecek ise de kablo tellerinin yere düşmesi ve binaenaleyh tesadüf idebileceği insan ve hayvanata ika-ı tahribat itmesi ihtimaline karşu tellerin yere düşübde bir kaza zuhurına meydan kalmamak üzere mezkûr teller altına mevzu ve muallak ince telden mamul ağ şeklinde bir oluk vaz ile mahzur-ı vakıaın öni ref ve izale olunacak ve teller demirden veyahud ağacdan mamul sekiz metro tûlında direkler vaz ve rabt olunacak ve maden kumpanyasının ormanlardan şimdiye kadar vaki olan katıyatından tolayı ormanların külliyetli harab ve mutazarrır olmasına ve indid-tedkik mezkûr elektrik fabrikasının ber-vechi maruzat tertibat dairesinde tesis ve inşası ormanların

Selanik vilayeti Kesendire Maden Şirketinin talebini, 19 Ocak 1907 tarihinde Rumeli Umumi Müfettişliğine iletmiştir. Elektrik fabrikasının kurulacağı yeri incelemek için gönderilen komisyon, incelediği tesisin durum ve mevki olarak istenilen yerde kurulmasında herhangi bir sakınca görmemiştir. Selanik vilayeti müfettişliğe bu talebi iletirken, Kesendire kazası idare meclisinin konuyla alakalı detaylı raporunu da sunmuştur[31]. Müfettişlik makamı gerek şirketin talebi ve gerekse hazırlanan raporları uygun bulduğu için, istenilen ruhsatın verilmesi yönündeki olumlu görüşünü 5 Şubat 1907 tarihinde Nafia Nezaretine iletmiştir[32].

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Kesendire Maden Şirketinin talebini 10 Haziran 1907 tarihinde incelemiştir. Daha öncesinde Mancılık Balya Şirketine de elektrik kullanımı için izin verilmişti. Yani Kesendire Şirketinin daha öncesinden bir emsali bulunmaktadır. Ayrıca Selanik şehrinde aydınlatma ve güç kaynağı olarak elektrik kullanımı hakkında, Osmanlı hükümetinden izin çıkmıştır. Tanzimat Dairesi ilgili tesiste elektrik kullanımına prensip olarak onay vermiştir. Yalnız maden üretimi için gereken temel teçhizatın gümrük resminden muaf tutulmasında, herhangi bir fayda görmemiştir. Bu tesisat için gerekenlerin gümrük resmiyle yükümlü tutulması gerekmektedir. Bu hususun kayıt altına alınarak; Kesendire Şirketine maden çıkarma amaçlı makinelere güç sağlayacak, İstavroz iskelesindeki elektrik üretim tesisine ruhsat verilmesi uygun bulunmuştur. Muhtemelen Tanzimat Dairesi maden cevheri ve kömür çıkarmak gibi basit sanayi faaliyetlerine, gümrük muafiyeti desteği vermeyi uygun bulmamıştır[33]. Ayrıca sanayi tesislerine levazım ve teçhizatları için gümrük muafiyeti ilk kuruluş aşamasında verilen genel bir destek olup, Kesendire Maden Şirketi gibi hâlihazırda mevcut faaliyetteki tesisler için çok kullanılan bir yöntem değildir[34].

Kesendire Maden Şirketi İstavroz iskelesinde bir elektrik üretim tesisi kurmak için, ruhsat talebinde bulunmuştur. Bu talep Yıldız Sarayı tarafından, Kesendire Şirketinin esas faaliyet alanının madencilik olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir[35]. Bu yasak talebinin nedeni anlaşılamamıştır. Çünkü aynı sektörde faaliyette bulunan Balya-Karaaydın Maden Şirketine izin verilmişti. Ayrıca Kesendire Şirketinin elektrik kullanımı talebini, hem yerel otoriteler ve hem de Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi uygun bulmuştu. Bu noktada iki ihtimal mevcut görünmektedir. Tespit edilemeyen başka bir belgede şirkete izin verilmiş olabilir. Veyahut II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesine yakın bir süreçteki karışık siyasi ortamıyla, Balkan coğrafyasındaki bu talebin akamete uğraması da başka bir ihtimaldir.

Madencilik sektöründen üçüncü ve son örnek ise, Taşöz Adasındaki madende elektrik kullanımıyla alakalı taleple verilmiştir. Osmanlı döneminde Taşöz Adasında bakır, demir, çinko ve simli kurşun madenleri çıkartılmaktaydı[36]. 1903 yılında Alman Speidel Şirketi, çinko çıkartmak amacıyla adadaki madenlerin işletme imtiyazını almıştır. Alman şirket adadaki operasyonları için, 10.000 Britanya poundu tutarında yatırım yapmıştır. Şirket ayrıca maden cevherini Almanya'ya taşıyacak büyük gemiler için, adaya yeni bir liman da inşa

muhafaza-i mamuriyetini mucib olacağı anlaşılmış bulunmasına nazaran mezkûr fabrikanın tesis ve inşasınca halen ve mevkian bir gûne mahzur olmadığı meclis-i idare-i kaza kararıyla arz olunur..."*BOA, TFR.I.MKM*, 19/1850. 23 Kanunuevvel 1322, 5 Ocak 1907.

[31] *BOA, TFR.I.MKM*, 19/1850. 5 Zilhicce 1324, 6 Kanunusani 1322, 19 Ocak 1907.

[32] *BOA, TFR.I.MKM*, 19/1850. 23 Kanunusani 1322, 5 Şubat 1907.

[33] Dokuma ve cam üretimi için verilen şu iki örnekte, Kesendire Maden Şirketine tanınmayan gümrük muafiyeti verilmiştir. İlk örnekte Şura-yı Devlet üyesi Ahmed Refik Bey, Amede-i Divan-ı Hümayun muavini Reşit Bey ve Ticaret Umum Müdürü Refik Bey adlarındaki üç ortağa; 1 Mayıs 1886 tarihinde yün ve pamuklu dokuma imali için imtiyaz verilmiştir. Bu imtiyazın dördüncü maddesine göre; fabrikanın kuruluşu için gerekli olan araç gereç ve her türlü malzeme, gümrük resminden muaf tutulmuştur. *BOA, Amede-i Divan-ı Mukâvelât defter (A.DVNS.MKLT.d.)*, 2, s. 47, 49. 26 Receb 1303, 19 Nisan 1302, 1 Mayıs 1886. İkinci örnekteyse Yusuf Ziyaeddin Bey, 8 Şubat 1902 tarihinde İstanbul'da cam ve ayna üretmek için bir imtiyaz almıştır. Bu imtiyazın onuncu maddesine göre; fabrikanın ilk kuruluşu için gerekli olan araç gereç ve her türlü malzeme, bir seferlik gümrük resminden muaf tutulmuştur. *BOA, A.DVNS.MKLT.d.*, 13, s. 8-9. 29 Şevval 1319, 26 Kanunusani 1317, 8 Şubat 1902.

[34] *BOA, BEO*, 3079/230915. 28 Rebiülahir 1325, 28 Mayıs 1323, 10 Haziran 1907.

[35] "...İstratoni iskelesinde bir elektrik mevlidi fabrikası tesisi zımnında Kesendire Maden Şirketi tarafından istida olunan ruhsatın itası... mezkûr şirketin esas teşkili maden için olub şimdi bu vesile ile elektrik fabrikasının tesisine müsaade gösterilmesi caiz olamayacağının..." *BOA, İrade Hususi (İ.HUS)*, 158/70. 15 Şaban 1325, 10 Eylül 1323, 23 Eylül 1907.

[36] Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.10, S. 1, Aralık 2008, s. 148-149.

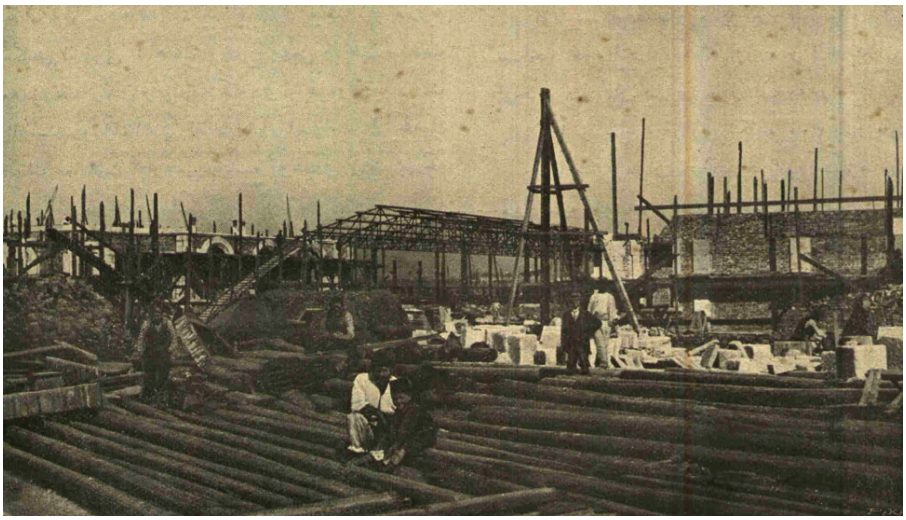
etmiştir[37]. 1907 yılında Taşöz madeninde elektrik enerjisine geçilmek istenmiştir. Maden cevheri çıkarma işleminin çeşitli aşamalarında, pek çok farklı aydınlatma aleti kullanılmaktadır. Bu sebepten doğabilecek muhtemel zararları engellemek amacıyla, elektrik enerjisinin bu madende kullanımına 8 Şubat 1907 tarihinde izin verilmiştir[38].

2. Haydarpaşa Liman Şirketinin Depolama Tesisinde Elektrik Kullanma Talebi

Elektrik kullanımı için ticari işletmelerden bir başka talepse, Haydarpaşa rıhtım yönetiminden gelmiştir. İmparator II. Wilhelm'in Osmanlı gezisi sonrası, Haydarpaşa Limanı imtiyazı Alman sermayeli Anadolu Demiryolu Şirketine verilmiştir. Bu şirket rıhtım inşaatı için Haydarpaşa Liman Şirketini kurmuştur. Akabinde şirket 1900 yılı içerisinde liman inşasına başlamıştır[39]. Bu inşaat sırasında ilgili şirket, ayrıca Haydarpaşa limanında bir de silo inşa etmektedir. Bu depolama tesisinde kullanmak için, şirket elektrik üretmek istemektedir. Fakat konuyu değerlendiren Ticaret ve Nafia Nezareti, elektrik kullanımına izin verilmediğini şirkete tebliğ etmiştir. Yalnız Sadaret makamı bu talepten üç sene önce, Tarabya'daki Summer Palas Oteline bazı kurallar çerçevesinde izin vermiştir. Sadaret saygın yerlerin elektrikle aydınlatılmasını uygun görmüştür. Fakat bu durumun sağlam bir kurala bağlanması gerekmektedir. Bu noktada Sadaret öncelikle getirtilen teçhizatın, sadece getirildiği yer için kullanılmasını şart koşmuştur. Ücretli veya ücretsiz dışarıya elektrik verilmesini yasaklamıştır. Ayrıca zarar ihtimaline karşı, birisinin mesuliyeti üstüne alması gerekmektedir. Böylelikle olası suiistimaller önlenebilecektir. Elektrik kullanacak olanlardan gerekli kadar teminat ve kefalet istenmesi de gerekmektedir. Konunun denetimi noktasındaysa, belediye görevlendirilmiştir[40].

Figure 5

İnşaatında önemli bir aşama kaydedilmiş olan Haydar Paşa Rıhtımları: sağda makine dairesi, solda rüsumat dairesi ve ortada ambarlardan birisi görülmektedir. "Haydar Paşa Rıhtımları", Servet-i Fünûn, *C.23, S. 591, 21 Ağustos 1902, Kapak Sayfası.*



[37] Mary Caravelis-Russell Ivy, "From Mining Community to Seasonal Visitor Destination: The Transformation of Sotiras, Thasos, Greece", *European Planning Studies*, C.9, S. 2, 2001, s. 189.

[38] *BOA, İ.HUS*, 150/75. 25 Zilhicce 1324, 26 Kânunusani 1322, 8 Şubat 1907.

[39] Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi, Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 135.

[40] "...muteber mahaller içün elektrik edevatı celbi ve anınla tenvirat icrası arzu olundığı halde işin bir kaide-i salimeye rabtı lazımeden bulundığından öyle muteber mahallerin tenviri içün celb olunacak elektrik edevatının hangi daire içün getirdilecek ise oraya mahsus olmak ve harice virilmemek ve mahâzîrının mesuliyeti deruhde idilmek ve suiistimal olunmamak üzere teminat ve kefalet-i kaviye ve müteselsileye rabt olunduktan ve şehremaneti celîlesince bu vechle muamele ifa olunduğı arz ile..." *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD)*, 2694/31. 16 Muharrem 1317, 15 Mayıs 1315, 27 Mayıs 1899.

Sadaretin üç yıl önceki kararına rağmen, bu konudaki tedirginlik sürmektedir. Belki de ilgili nezaret inisiyatif almaya çekinmiş olabilir. Şirketse hâlihazırda bazı müesseselerin, elektrik kullanmaya başladığını belirtmiştir. Ayrıca siloda kullanacakları vinç ve benzeri makinelerin, elektrikle çalışacağını beyan etmiştir. Bu cevaba nezaretin karşılığı ise, ilgili şirketin imtiyazında elektrik kullanımıyla ilgili herhangi bir yetki belirtilmediği yönündedir. Fakat rıhtım şirketi talebinde ısrarcı davranmaktadır. Bu tutum karşısında 31 Temmuz 1902 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti, nihai karar için konuyu hükümetin incelemesine sunmuştur[41].

Figure 6

Haydarpaşa Liman Şirketi'nin 28 Ağustos 1902 tarihli, 500 frank (408 mark) değerinde %5 faizli tahvili. Ali Akyıldız, Osmanlı Dönemi..., *s. 171.*



[41] *BOA, Yıldız Perakende Evrakı Evrak-ı Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı (Y.PRK.TNF)*, 7/32. 25 Rebiülahir 1320, 18 Temmuz 1318, 31 Temmuz 1902.

Bir yandan elektrik kullanma izni beklenirken, diğer yandan silo inşası devam etmektedir. Servet-i Fünûn 21 Ağustos 1902 tarihli sayısında, Haydarpaşa Limanı inşasındaki gelişmeleri haber yapmıştır. Zahire ambarı olarak kullanılacak silo binası, döneminin yeni mimari tekniklerine göre çimento ve demir kullanılarak yapılmaktadır. Bu bina eski kâgir yapıların aksine, duvarların içleri demirle desteklenerek betonarme usulüyle inşa edilmektedir. Zahire ambarı 6000 ton kapasiteye sahiptir. Hamburg'dan gelerek inşaata nezaret eden şirket görevlilerinin aldığı tedbirler sayesinde, ambarlar saatte 3000 ton zahireyi alıp verebilmektedir[42].

Bu arada net bir izin kararının alınmasını beklemeden Haydarpaşa Liman Şirketi, Tinos adındaki bir Alman vapuruyla elektrik tesisatını İstanbul'a getirmiştir. Haydarpaşa Rüsumat Müdürlüğü bazı makine parçalarının rıhtıma indirildiğini Rüsumat Emanetine bildirmiştir. 9 Ekim 1902 tarihinde Posta ve Telgraf Nezaretinden iki memur görevlendirilerek, bu aletlerin niteliği incelenmiştir. Gelen makineler kullanımına izin verilmemiş olan elektrik tesisatıdır. Yalnız şirketin rıhtım memurları bulunamadığı için, sandıkların hepsi açılamamış ve sadece bir kısmı kontrol edilebilmiştir. Kontrol sonrası açıkta duran sandıkları, şirketin işçileri kaldırmak istemişlerdir. Bu duruma rüsumat memurları engel olsalar da, gümrükte korunaklı bir yer yoktur. Ayrıca çok hızlı kontrol sağlanıp, şirkete bir karar bildirilemeyecektir. Şirket yönetimi ise, bu aletlerin ruhsat olmadan kaldırılacağını beyan etmiştir. 11 Ekim 1902 tarihinde Rüsumat Emaneti, bu bilgiler ışığında yapılması gerekenler noktasında Ticaret ve Nafia Nezaretinin görüşünü istemiştir[43].

Ticaret ve Nafia Nezareti ise, nihai karar için konuyu Sadaret makamına iletmiştir. Sadaret konuyu inceleyince, şirketi haklı bulmuştur. Çünkü şirket dilekçesinde elektrik teçhizatının yalnız kendi tesislerinde kullanılacağını belirtmiştir. Ayrıca ürettikleri elektriğin vatandaşlara satılmayacağını ve üçüncü şahıslar tarafından da kullanılmayacağını taahhüt etmektedirler. Talep ve taahhütler üç sene önce belirlenen kurallara uygun olduğu için, rıhtım şirketinin ruhsat talebi Meclis-i Vükela tarafından kabul edilmiştir.[44]"

3. Trabzonlu Kuyumcu Bir Esnafın Yaldız İşlerinde Elektrik Kullanma Talebi

Elektriğin üretim süreçlerinde kullanımıyla alakalı bir başka örnek, kuyumculuk sektöründen verilmiştir. Trabzon kuyumcu esnafından Pilus oğlu Bedros, yaldız işlerinde kullanmak istediği elektrikli bir makineyi ülkeye sokmak istemektedir. İlgili şahıs bu makineyi Paris'ten getirtecektir. Rüsumat Emaneti şahsın talebiyle ilgili hazırlanan tezkireye, ürünün kataloğunu da eklemiştir. Konu fen müşavirliğince incelenmiştir. Talep edilen makine, madeni eşyaların üzerine altın, gümüş veya nikel kaplamak için yapılacak galvanoplasti işlemi için kullanılacaktır[45]. Bu işlemin yapılabilmesi için kullanılabilecek iki yöntemden biri elektrik jeneratörü olup, diğeri ise pil kullanmaktır. Uzun zamandır Osmanlı Devleti'nde galvanoplasti işlemi için, ikinci yöntem olan pil kullanımı tercih edilmektedir. Fakat bu yöntem elektrik jeneratörü kullanımına göre çok daha zor ve masraflıdır. Ticaret ve Nafia Nezareti tezkiresinde, kullanımı talep edilen makinenin daha kolay kullanımlı ve daha az masraflı olduğunu beyan etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'ne elektrikli araç gereç sokmak ve kullanmak padişahın özel iznine tabi olduğu için, şahsın talebi Sadaret makamına havale edilmiştir[46].

[42] "Haydar Paşa Rıhtımları", *Servet-i Fünûn*, C.23, S. 591, 21 Ağustos 1902, s. 291.

[43] *BOA, Y.MTV*, 235/55. 9 Receb 1320, 28 Eylül 1318, 11 Ekim 1902.

[44] "...elektrik kuvveti tesis ve istimali içün Haydar Paşa rıhtım şirketi tarafından istida-i müsaade idilüb elektrik alâtının yalnız kendü müesseselerinde istimal olunacağı ve ahaliye satılması ve eşhas-ı salise tarafından istimal idilmesi gibi hâlât vukua gelmeyeceği taahhüd olunmasına binaen ruhsat-ı matlubenin itası meclis-i mahsusa-i vükela kararıyla..." *BOA, BEO*, 1935/145057. 12 Receb 1320, 1 Teşrinievvel 1318, 14 Ekim 1902.

[45] Galvanoplasti elektroliz yoluyla cisimler üzerine metalik kaplama yapma işlemidir. Serhat Küçük, "Osmanlı Algısında Garb Teknolojisi: "Mösyö Elektrik"in Sergüzeşti", *Belleten*, C.77, S. 279, Ağustos 2013, s. 716.

[46] "Trabzon kuyumcı esnafından Pilus oğlı Bedrosun yaldızcılık sanatında kullanılmak üzere Parisden celb ve idhaline müsaade itasını istida eylediği elektrikli makine hakkında istizan-ı muameleyi mütezammın rüsumat emanet-i celîlesinden takdim olunan tezkirenin ve melfuf kataloğun irsal buyurıldığı... fen müşavirliğine ledel-havale esasen evani-i madeniye üzerinde altun ve gümüş veya nikel kaplama teşkili için galvanoplâsti tabir olunan ameliyat ya dinamo makineleri veya piller istimali suretiyle iki usule tevfikan icra idilmekde olub öteden berü Memalik-i Mahrusa-i Şahanenin her tarafında tatbik idilmekde olan ikinci usul birinci usule nisbeten daha ziyade külfet ve masraflı ise..." *BOA, İrade Rüsumat (İ.RSM)*, 17/43. 7 Zilkade 1320, 23 Kânunusani 1318, 5 Şubat 1903.

Sadaret makamı Pilus oğlu Bedros'un talebini değerlendirmiş olup, iki şart çerçevesinde bu makinenin ülkeye sokulmasına izin vermiştir. Öncelikle bahsedilen elektrikli makine, yaldız işlerinden başka bir amaçla kullanılmayacaktır. Sonrasındaysa, bu durumu teminat altına alacak bir belge kendisinden alınmalıdır[47].

4. Şark Demiryolları İşletici Kumpanyasının Köprü İnşaatı İçin Elektrikli Makine Getirtme Talebi

Elektriğin farklı alanlardan kullanımıyla alakalı dördüncü örnek ise, ulaşım sektöründen verilmiştir. Şark Demiryolları İşletici Kumpanyası 7 Ocak 1870 tarihinde Baron Hirsch tarafından Rumeli Demiryolları İşletme Şirketi adıyla kuruldu. Şirket Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya bağlayan 2000 kilometre uzunluğundaki demiryolunu yapmak ve işletmek amacıyla kurulmuştur. 1875 senesine kadar, şirket tarafından hattın 1200 kilometresi inşa edilmiştir. 11 Şubat 1878'de şirket Avusturya tabiiyetine geçmiştir. Bundan sonra Hirsch, şirket için Şark Demiryolları ismini kullanmaya başladı. Hat 1888'de Avrupa demiryolu ağına bağlandı. Baron Hirsch hükümete karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi ve hattı kalitesiz inşa etmesi sebebiyle, Osmanlı Devleti ile pek çok anlaşmazlıklar yaşadı. Hirsch uzun süren davalar sonrası, 30 Temmuz 1891 tarihinde Osmanlı Devleti'yle anlaşmak ve tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Şark Demiryolları İşletici Kumpanyası 29 Mayıs 1910'da bir Osmanlı anonim şirketi haline dönüşmüştür[48].

1903 yılında Şark Demiryolları İşletici Kumpanyası, Kuleliburgaz'da bir köprü inşa etmek istemektedir. Bu inşaat için Viyana'daki bir şirketle kontrat imzalamıştır. Bu şirket ise Avusturya Macaristan büyükelçiliğine gönderdiği bir dilekçeyle, köprü inşaatını pnömatik metoduyla yapacağını beyan etmiştir[49]. Bunun içinde petrol veya zeytinyağı yerine, çalışması sırasında elektrik ışığını kullanmak istemektedir[50].

Şark Demiryolları İşletici Kumpanyası Kuleliburgaz'da yapacağı köprü inşası için, gereken elektrikli aletleri Cisr-i Mustafa Paşa gümrüğünden geçirmek istemektedir[51]. Bahsedilen aletler inşaat sonrası, Viyana'ya geri gönderilecektir. Bu talebe cevap olarak verilen Hariciye Nezareti tezkiresinde, köprü inşası için elektrik kullanımın daha önceden örneği olmadığı belirtilmiştir. Bu sebepten elektrik kullanımındaki padişahın kesin yasaklama emrinin sürdürülmesi gerektiği şeklinde, karşı tarafa tebligat yapılmıştır. Bu yasaklayıcı tavır karşısında şirket, taleplerinin hayati önem taşıdığına vurgu yapmıştır. Bahsedilen teçhizat olmadıkça köprünün inşası mümkün değildir. Şirket bir hafta içerisinde inşaata başlamayı planlamaktadır. Bu teçhizatın geçişine ruhsat verilmezse, inşaat faaliyeti mecburen tatil edilecektir. Bu durum karşısında da şirket, köprü inşaatı yapılmadığı gerekçesiyle mesul tutulamaz. Avusturya Sefareti bahsedilen teçhizatın yalnız bu işte kullanılarak, inşaatın bitiminde Avusturya'ya geri gönderileceğini beyan etmiştir. Bu gerekçelerle talep edilen teçhizatın ülkeye girişine izin verilmelidir[52].

---

[47] *"...mezkûr makinenin yaldızcılıkdan başka bir işde kullanılmayacağına dair kendüsinden bir sened alınmak üzere mezkûr makinenin imrârında beis olmadığı..." BOA, İ.RSM*, 17/43. 3 Rebiülevvel 1321, 17 Mayıs 1319, 30 Mayıs 1903.

[48] Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi...*, s. 106.

[49] Sıkıştırılmış havanın kuvvet oluşturmak için kullanımı milattan önceki yıllara kadar uzanır. Demircilerin kullandığı hava körüğü gibi araçlar, pnömatiğin gündelik hayatta kullanılmasının aracı olmuştur. Ancak sanayide ilk ciddi pnömatik uygulamalar, On Dokuzuncu Yüzyılın ortalarından itibaren basınçlı havanın el aletlerinde kullanılmasıyla başlamıştır. Pnömatik sistemlerin en önemli avantajı, temel enerji üretimi ve iletiminin hava ile sağlanmasıdır. Her yerde kolayca bulunabilen, iletimi basit ve basınçlandırıldığında kolaylıkla depo edilebilen bir akışkan olan hava; ayrıca sıcaklık değişikliklerine karşı da hassas olmadığı için sistemlerin kullanımını kolaylaştırır. E. Sinem Aykaç, *Pnömatik-Hidrolik*, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Ankara Şubesi, Ankara, 2011, s. 7-8.

[50] "...mezkûr ticarethanenin sefarete gönderdiği bir istidanameden müsteban olduğına göre inşaat-ı mebhuse havayı tahliye itmek (pnömatik) usuli vechiyle icra olunacağından esna-yı ameliyatda petrol veya zeytun yağı yerine elektrik ziyasının istimali..." *BOA, Y.A.RES*, 120/82. 27 Nisan 1903.

[51] Cisr-i Mustafa Paşa Türkiye Bulgaristan sınırında bir kasaba olup, günümüzde Svilengrad adıyla bilinmektedir. Kasaba Meriç Nehrinin üzerindeki Mustafa Paşa köprüsüyle tanınmıştır. Semavi Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa)", *Belleten*, C. 28, S. 112, Ekim 1964, s. 729-730.

[52] *BOA, Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)*, 450/128. 28 Rebiülevvel 1321, 11 Haziran 1319, 24 Haziran 1903.

Bu izin talebi karşısında Sadaret makamı, köprü inşaatı için elektrikli alet getirtilmesinin şimdiye kadar görülmediğini beyan etmiştir. Konuyu Nafia Nezaretine yönlendiren Sadaret, ilgili aletlerin getirtilmesinin gerçek bir ihtiyaca dayanıp dayanmadığının belirlenmesini istemiştir. Bunun tespiti için, bilimsel bir heyetin kurulması ve gerekli araştırmanın yapılması gerekmektedir. Fakat ülkeye sokulmak istenilen teçhizatla ilgili talepte, böyle bir araştırmanın yapıldığıyla alakalı herhangi bir açıklama yoktur. Yapılması gereken bu araştırma için, kumpanyadan da bir memur istenilmektedir. Araştırma bir an önce tamamlanmalı ve sonuç Sadaret makamına bildirilmelidir[53].

5. Alman Levant Pamuk Şirketinin Elektrik Enerjisi Kullanma Talebi

Alman Levant Pamuk Şirketi (Deutsche Levantinische Baumwoll Gesellschaft) Çukurova başta olmak üzere İzmir ve Halep'te pamuk ekiminin geliştirilmesiyle uğraşmıştır. Şirket Çukurova'da zirai makinelerle donatılmış çiftlikler kurmayı planlamıştı. Pamuk ziraatıyla uğraşan çiftçilere düşük faizle kredi veren şirket, köylüleri pamuk üretimi konusunda eğitmek üzere kurslar da açıyordu. Şirketin iki ortağından biri olan Deutsche Bank, Adana'da çok modern pres, pamuk ayıklama ve pamuk balyalama atölyeleri kurmuştu. Makinelerle hızlıca doldurulan 200 kiloluk pamuk balyaları Almanya'ya ihraç edilmekteydi. 1904-1913 yılları arasında Alman pamuk sanayisi, Afrika'daki tüm sömürgelerinden elde ettiğinden daha fazla pamuğu Anadolu'dan sağlamaktaydı[54].

Alman Levant Pamuk Şirketi 1905 yılında bir adet elektrik dinamosunu ülkeye getirmek istemiştir. Mersin'e gelen bu aletin ülkeye sokulmasına, mahalli rüsumat idaresi izin vermemiştir. Bu durum karşısında İstanbul Alman Sefareti, Rüsumat Emanetine başvurarak elektrik dinamosunun geçişine izin verilmesini talep etmiştir. Rüsumat Emaneti İskenderun Rüsumat Nezaretinden bilgi talep etmiş olup, bu kurum cevabındaysa bahsedilen makinenin geldiği yere iade edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu durum karşısında Rüsumat Emaneti, Alman Levant Pamuk Şirketine Osmanlı Devleti'ne elektrikli araç gereç sokmanın yasak olduğu bilgisini vermiştir. Bahsi geçen elektrik dinamosu şirketin fabrikasında kullanılacaktır. Bu durum ayrıca Alman Sefareti tarafından da bildirilmiş olup, elektrik dinamosunun geçişine izin talep edilmiştir. Fakat ilgili makinenin kontrolünün yapılıp ülkeye sokulabilmesi için, Padişah II. Abdülhamid'in onayı talep edilmiştir. Rüsumat Emaneti en üst mevkiinin onayını almadan, herhangi bir işlem yapmayacağını bildirmiştir[55].

[53] *BOA, BEO*, 2123/159224. 28 Rebiülahir 1321, 11 Temmuz 1319, 24 Temmuz 1903.

[54] Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 267-268.

[55] "Dersaadet Almanya sefaretinden virilüb sureti melfufen takdim kılınan muhtıra mailinden... buyurılacağı üzere Mersinde teşkil itmiş olan Deutsche Levantinische Baumwoll Gesellschaft nam Alman pamuk şirketi namına Mersine vürud idüb mahalli rüsumat idaresince imrâr idilmeyen bir aded elektrik dinamosunun imrârı lüzumı iltimas idilmiş ve bu babda mukaddema İskenderun Rüsumat Nezaretinden vaki olan istişara cevaben mezkûr makinenin mahrecine iadesi lüzumunun... elektrik alât ve edevatının Memalik-i Şahaneye idhali memnu bulunmasına ve salifüz-zikr dinamonun oradaki fabrika için celb idilmiş olduğı sefaret-i müşarünileyhaca dermeyan ve imrârı iltimas kılınmış olmasına nazaran bil-muayene imrârı hakkında keyfiyet makrun-u müsaade-i seniyye-i Hazret-i Hilâfet-penâhî buyurulmadıkca emanet-i çakeranemce bu babda başkaca bir muamele yapılamamak zaruri bulunduğından..." *BOA, İ.RSM*, 22/37. 7 Ramazan 1323, 22 Teşrinievvel 1321, 4 Kasım 1905.

Figure 7
Adana'da faaliyete geçen Alman Levant Pamuk Şirketinin fabrika ve bahçesi. Murat Özyüksel, Osmanlı İmparatorluğu'nda..., *s. 269.*



İnisiyatif alınmaya çekinildiği için beklenilen en üst düzey onay, beş ay sonra tanınmıştır. Sadaret makamının tezkiresi 5 Mart 1906 tarihinde padişah tarafından onaylanmıştır[56]. Bir seneyi biraz geçen bir süre sonra Alman Levant Pamuk Şirketinden, benzeri bir talep daha gelmiştir. Çünkü şirketin daha önce kullandığı elektrik dinamosu yanmıştır. Şirket bu sebepten yeni bir makine getirmek istemektedir. Bu talep sonrası Sadaret makamı; sanayi tesislerinin kullanacağı araç gerecin gümrük resminden muafiyeti konusunda, gerekli mazbatanın Meclis-i Vükelada hazırlandığını bildirmiştir[57]. Sekiz gün sonra konu Rüsumat Emanetine bildirilerek, şirketin ikinci defa talep ettiği elektrik dinamosunun gümrükten geçirilmesine izin verilmiştir. Ayrıca konu hakkında Ticaret ve Nafia Nezareti ile Hariciye Nezaretine de bilgi verilmiştir[58].

6. Değirmenlerde Elektrik Kullanma Talepleri

Elektrik un öğütülen değirmenlerde de talep edilen bir enerji kaynağı olmuştur. Konuyla ilgili verilen ilk örnekte Alman bir şahıs, Kudüs şehrinde işlettiği buharlı değirmenin aydınlatılmasıyla alakalı olarak devlete başvurmuştur. İlgili talebin gerçekleştiği tarihte elektrikli araç gereçlerin ithal edilmesi yasak olduğu için, değirmende eskiden beri bir elektrik tesisatı olduğuna vurgu yapılmıştır. Yalnız bu tesisattaki lambalar, artık kullanılamayacak kadar eskimiştir. Bu noktada Rüsumat Emaneti Sadaretten, gümrükten değirmen için geçirilmek istenen 29 adet yeni elektrik lambasıyla 10 metre tel için talimat istemiştir[59]. Lambalarla telin

[56] *BOA, İ.RSM*, 23/7. 9 Muharrem 1324, 20 Şubat 1321, 5 Mart 1906.

[57] "...Deutsche Levantinische Baumwoll Gesellschaft şirketi tarafından mukaddema getürilub muhterik olan dinamonun yerine celb idilecek bir diğeriyle makinelerin usul ve emsali vechiyle gümrük resminden istisnası hakkında Meclis-i Mahsus-ı Vükeladan kaleme alınan mazbata arz ve takdim kılınmış olmağla..." *BOA, Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)*, 346/104. 18 Rebiülevvel 1325, 18 Nisan 1323, 1 Mayıs 1907.

[58] *BOA, HR.TH*, 346/104. 26 Rebiülevvel 1325, 26 Nisan 1323, 9 Mayıs 1907.

[59] *BOA, İ.RSM*, 13/23. 10 Muharrem 1319, 16 Nisan 1317, 29 Nisan 1901.

gümrükten geçirilmesi için, Alman Sefareti de talepte bulunmaktadır. Bu durum sonrası padişah onayından geçen izni, Sadaret makamı 22 Mayıs 1901 tarihinde Rüsumat Emanetine bildirmiştir[60].

Değirmenlerle ilgili verilen ikinci örnekteyse Yakovalı Mehmet, Şam'ın İlhame semtinde bir değirmen işletmektedir. 1902 yılındaki talebinde bu şahıs, Avrupa'dan su ile çalışan bir elektrik makinesi getirtmiştir. İlgili makinenin gümrükten geçirilmesi hakkında Dâhiliye Nezareti bilgi talep ettiğindeyse, Beyrut Rüsumat Nezareti bu konuda merkezin onayının alınması gerektiğini bildirmiştir[61]. Beyrut vilayetine bir ay kadar sonra, Yakovalı Mehmet'in elektrik makinesinin gümrükten geçirilmesi noktasında padişah onayının çıktığı bildirilmiştir. Ayrıca konu hakkında, Rüsumat Emanetine de bilgi verilmiştir[62].

Değirmenlerle ilgili verilen üçüncü örnekteyse bir yasaklama söz konusudur. Ago Paşa Üsküp şehrinde bir un fabrikası inşa ettirmiştir. Ayrıca bu fabrikayı aydınlatmak için, Avrupa'dan elektrik makinesi sipariş etmiştir. Fakat bu makinenin ithalatına izin çıkmadığı için, söz konusu cihaz gümrük ambarında çürümeye terk edilmiştir. Erzak-ı Askeri müşirlerinden olan Ago Paşa verdiği dilekçeyle, ilgili makinenin kullanımına izin talep etmiştir[63].

Sadaret makamı Ago Paşa'nın talebi karşısında, Rumeli Umum Müfettişliğine olumsuz bir cevap bildirmiştir. Bu cevapta elektrikli araç gereç kullanımının padişah emriyle yasaklandığı bildirilmiştir. Bu sebepten paşanın Üsküp'teki fabrikasını aydınlatmak için getirttiği teçhizat, gerekli teminatlar alınarak geldiği yere geri gönderilmelidir. Selanik Rüsumat Nezaretine gerekli işlemin yapılması bildirilmiştir. Bu noktada diğer iki değirmene elektrik için izin verilirken, Ago Paşa'nın talebinin reddedilmesi dikkat çekicidir. Çünkü pek çok farklı sektör ve bölgede elektrik kullanma taleplerine izin verildiği görülmüştür. Ago Paşa'nın haricinde Selanik'teki Kesendire Maden Şirketine de izin verilmemesi sebebiyle, Yirminci Yüzyılın başında Osmanlı hükümetinin Rumeli vilayetlerindeki gelişmelere karşı daha hassas ve dikkatli davrandığı söylenebilir[64].

Sonuç

Döneminin yeni bir enerji kaynağı olan elektrik, Yirminci Yüzyılın başından itibaren Osmanlı ticari işletmelerinin dikkatini çekmiştir. Bu enerji kaynağının avantajlarından faydalanmak isteyen girişimciler, çeşitli sektörlerdeki faaliyetlerinde elektrik kullanmak için devlete müracaat etmişlerdir. Bu çalışmada faaliyetlerinde elektrik kullanmak isteyen işletmelerden; madencilik, lojistik, kuyumculuk, ulaştırma, çırçır ve değirmencilik sektörlerinden örnekler verilmiştir. Girişimcilerin elektrikle ilgili taleplerinde bazen güç üretmek için dinamo isteyenler olduğu gibi, bazen de sektörlerindeki faaliyetleri için yurtdışından çeşitli makineler getirtmek isteyenler olmuştur.

Girişimciler, elektrik yatırımları ile iletişim imkânı, daha güvenli çalışma ortamı, enerji verimliliği, daha iyi aydınlatma, uygulama kolaylığı, azalan maliyet ve artan üretkenlik gibi yedi avantaja ulaşmak istediler. Tabi ki her bir farklı sektörden girişimciler, bu avantajların bir kısmını hedefleyerek devlete başvurmuşlardır. Talepleri sektör bazında incelediğimizde madencilik alanında, Balya-Karaaydın ile Kesendire şirketleri buhar

[60] *BOA, BEO*, 1663/124670. 3 Safer 1319, 9 Mayıs 1317, 22 Mayıs 1901.

[61] "Şamın İlhame nam mevkiinde işletdirmekde olduğı değirmen için Avrupadan celb eylediği su ile müteharrik elektrik makinesinin gümrükden imrârı Yakovalı Mehmed tarafından istida ve icabı Beyrut Rüsumat Nezaretinden istifsar olunduğı beyanıyla mezkûr makinenin imrârı için müsaade-i seniyye-i Cenâb-ı Padişahi istihsali hakkında..." *BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)*, 487/49. 15 Muharrem 1320, 11 Nisan 1318, 24 Nisan 1902.

[62] *BOA, DH.MKT*, 487/49. 18 Safer 1320, 14 Mayıs 1318, 27 Mayıs 1902.

[63] *BOA, Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı (TFR.I.A)*, 2/198. 21 Şevval 1320, 7 Kanunusani 1318, 20 Ocak 1903.

[64] "...elektrik alât ve edevatının idhali ve istimali ba-irade-i seniyye-i Hazret-i Padişahi memnu olduğından Saadetlü Ago Paşa hazretlerinin Üsküdbeki fabrikasını tenvir için celb eylediği elektrik makinesinin teminat tahtında geldiği mahalle iadesi Selanik Rüsumat Nezaretine yazıldığı beyan kılınmağla..." *BOA, TFR.I.A*, 2/198. 3 Zilkade 1320, 19 Kanunusani 1318, 1 Şubat 1903.

enerjisinden elektrik enerjisine geçerek daha düşük maliyetle çalışmak istemişlerdir. Getirtilecek mikrofonlarla olası kaza durumlarını engelleme ve böyle durumlarda haberleşme kolaylığı, ağaç yakmak yerine elektrik enerjisi kullanarak çevreyi korumak, aydınlatmada kullanılan elektrikle daha güvenilir ve olası zararlardan korunmuş bir çalışma ortamı sağlanması; madencilik alanında ulaşılmak istenen diğer hedefler olmuştur.

Lojistik alanındaki örnek olan Haydarpaşa Liman Şirketi, kendi depolama tesisindeki makineleri elektrik enerjisiyle çalıştırmak istemiştir. Bunun için gereken elektriği de kendisi üretecektir. Kuyumculuk alanındaki örnekteyse Trabzon esnafından Pilus oğlu Bedros, madeni eşyalara altın, gümüş veya nikel kaplama yapmak için Paris'ten bir makine getirtmiştir. Bu makine sayesinde pille yapılan eski metoda göre, işlem hem daha kolay ve hem de daha az maliyetle yapılacaktır. Taşımacılık alanındaki örnek olan Şark Demiryolları İşletici Kumpanyası ise, Kuleliburgaz'da bir köprü inşa etmek istemektedir. Bu köprü inşaatındaki operasyonları sırasında aydınlatma için, şirket eski metotlar yerine elektriği kullanmak istemiştir. İş bitiminde kullanılan aletler geldikleri Viyana'ya geri gönderilecektir. Şirket getirteceği makinelerin kullanım kolaylığı olmadan, bu inşaatın tamamlanamayacağını beyan etmiştir. Pamuk işleme alanındaki örnek olan Alman Levant Pamuk Şirketi ise, ülkeye elektrik dinamosu sokmak için izin talep etmiştir. Şirket her ne kadar istediği izni alsa da, bu makineden tesisinde nasıl faydalandığı noktasında herhangi bir detaya ulaşılamamıştır. Muhtemelen pamuk gibi yanıcılığı son derece yüksek olan bir malzemenin işlendiği bir tesiste, açık alevli bir aydınlatma yerine elektrik ışığının çok daha uygun olduğu düşünülmüştür.

Bu makalede elektrik kullanma talepleri ele alınan son sektörse, değirmencilik olmuştur. Verilen ilk örnekte Alman bir şahıs, Kudüs'te buhar enerjisiyle çalışan bir değirmen işletmektedir. Yalnız bu tesis elektrikle aydınlatılmaktadır. Tesisin Alman sahibi değirmende kullanılan lambaların çok eskidiği gerekçesiyle, devletten yeni lamba ve tel ithali için izin talep etmiştir. Sektörden verilen ikinci örnekse Şam şehrindendir. Bu değirmenin sahibi olan Yakovalı Mehmet, Avrupa'dan su ile çalışan bir elektrik makinesi getirtmiştir. Yakovalı Mehmet'in talebi, girişimciler arasında su gücünü kullanan tek örnek olmuştur. Değirmencilik alanındaki son örnekse, Ago Paşa'nın Üsküp'te açtığı un fabrikasıdır. Ago Paşa fabrikayı aydınlatmak için, Avrupa'dan bir elektrik makinesi sipariş etmiştir. Fakat pek çok girişimcinin aksine Ago Paşa'nın talebi reddedilmiştir.

Devlet görevlileri girişimcilerin taleplerini değerlendirirken çok istekli davranmamıştır. Özellikle alt kademe memurların inisiyatif almaktan kaçındıkları, pek çok sefer görülmüştür. Merkezi otoriteden çok açık bir direktif gelmeden, girişimcilerin isteklerini onaylamamışlardır. Merkezi otorite ise talepleri değerlendirirken, bazı kriterler ortaya koymaya çalışmıştır. Getirilmek istenen cihazın gerçek bir ihtiyaca dayanıp dayanmadığı sorgulanmıştır. Daha önce köprü inşaatında böyle bir makine kullanılmazken, şimdi niçin böyle bir talepte bulunuyorsunuz şeklinde sorular sorulmuştur. Ayrıca girişimcilerin taleplerinin teknik uzmanlar tarafından kontrolü sağlanmış olup, uygunlukları denetlenmiştir. Bu kontrolün denetlenmesi içinse, devlet ülkeye sokulmak istenen makine ve teçhizatın sadece ilgili iş için ve o tesiste kullanılmasını şart koşmuştur. Devlet girişimcilerin kendi esas faaliyetleri alanı dışında, üçüncü kişilerle elektrik üzerinden ticari bir ilişki kurmasını kabul etmemiştir. Makinelerin kontrolünden sonra dikkat edilen diğer bir husussa, her bir girişimdeki sorumlu kişinin belirlenmesidir. Osmanlı Devleti muhtemel bir kaza veya mahzurlu bir durumda, karşısında sorumlu tutacağı bir muhatabın olmasını önemli görmüştür. Osmanlı Devleti'nin tabi olduğu kapitülasyonlar yurtdışından yapılan ithalatı yasaklamaya imkân vermediği için, çok sert düzenlemeler yapmak pek mümkün olmamaktaydı. Kararlar güncel siyasi ve uluslararası ortama göre değişebilmekteydi. Netice olarak, Osmanlı Devleti'nin prensipte yeniliklere açık olduğu söylenebilir. Çünkü bu çalışmada incelenen altı sektörden on örnekte, sekiz talep onaylanırken sadece iki talep reddedilmiştir. Reddedilen talepler ise Rumeli vilayetlerinden olan Selanik özelinde olmuştur. Bu rette Yirminci Yüzyılın başındaki bölgenin

siyasi ortamının karışıklığı neden olabilir. Fakat süreçler biraz uzasa da, diğer sekiz girişimcinin talepleri devlet tarafından kabul edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri Fatih Damlıbağ (Prof. Dr.)
Author Details [1] Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Gümüşhane, Türkiye.
0000-0003-2356-4557 fdamlibag@gumushane.edu.tr

Kaynakça | References

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Amede-i Divan-ı Mukâvelât defter (A.DVNS.MKLT) d. 2, 13.

Babıali Evrak Odası (BEO) 1663/124670, 1935/145057, 2123/159224, 2372/177851, 3079/230915.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT) 487/49.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH) 346/104.

İrade Hususi (İ.HUS) 150/75, 158/70.

İrade İmtiyaz ve Mukâvelât (İ.İMT) 4/11.

İrade Rüsumat (İ.RSM) 13/23, 17/43, 22/37, 23/7.

Şura-yı Devlet (ŞD) 2694/31.

Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı (TFR.I.A) 2/198.

Rumeli Müfettişliği Makamât Evrakı (TFR.I.MKM) 19/1850.

Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS) 450/128.

Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES) 120/82, 128/9.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV) 212/103, 213/97, 230/80, 235/55.

Yıldız Perakende Evrakı Evrak-ı Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı (Y.PRK.TNF) 7/32.

2. Süreli Yayınlar

"Haydar Paşa Rıhtımları", *Servet-i Fünûn*, C. XXIII, S. 591, 21 Ağustos 1902, s. 290-291.

Kadri: "Madencilikde Elektrik", *Servet-i Fünûn*, C. VI, S.138, 2 Kasım 1893, s. 125-127.

"Şam Elektrik Tramvayları ve Elektrik Tenviratı", *Servet-i Fünûn,* C. XXXII, S. 829, 14 Mart 1907, s. 356-357.

3. Araştırma Eserler

Ahmed Rasim: *Elektrik*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1304 (1886-1887).

Akyıldız, Ali: *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, Türk Ekonomi Bankası, İstanbul, 2001.

Altunbay, Mustafa: *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

Aykaç, E. Sinem: *Pnömatik-Hidrolik*, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Ankara Şubesi, Ankara, 2011.

Aysal Cin, Ulaş Duygu: *Electrification of İstanbul (1878-1923)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Bahadır, Osman: *Osmanlılardan Cumhuriyete Elektrik*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2020.

Bayartan, Mehmet: "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. 1, Aralık 2008, s. 137-155.

Bingül, Şeyhmus: "Osmanlı Devleti'nde İletişim Araçlarının Kontrolü: "Telefon Tevkifleri"", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. XXI, S. 2, Temmuz 2020, s. 293-320.

Bülbül, İsmail: "Balya-Karaaydın Maden Şirketi İşçileri (1901-1922)", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XIII, S. 24, Aralık 2010, s. 227-240.

Caravelis, Mary-Ivy Russell: "From Mining Community to Seasonal Visitor Destination: The Transformation of Sotiras, Thasos, Greece", *European Planning Studies*, C. IX, S. 2, 2001, s. 187-199.

Damlıbağ, Fatih: "Osmanlı Devleti'nde Elektriğin Yayılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XX, S. 40, 2020, s. 149-173.

Düzcü, Levent: "Osmanlıların Sanayi Çağına Adım Atışına Denizcilikten Bir Örnek: Buharlı Gemiye Geçişte Başlıca Parametreler (1828-1856)", *History Studies*, C. V, S. 1, Ocak 2013, s. 113-127.

Eldem, Vedat: *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Engin, Vahdettin-Ufuk Gülsoy: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Elektrik*, İETT Yayını, İstanbul, 2016.

Eyice, Semavi: "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa)", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, Ekim 1964, s. 729-752.

Freeman, Chris-Soete, Luc: *Yenilik İktisadı*, çev. Ergun Türkcan, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003.

Güney, Zeynep: *Bandırma Elektrik Santrali Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

Güran, Tevfik: "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", 150. Yılında Tanzimat, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 235-257.

Koçak, Özge: *Maden Ocaklarının Kapatılması ve Sosyal Değişme: "Boomtown"dan Çöküntü Mekânlara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Küçük, Serhat: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojik Değişim ve Dönüşüm: Elektrik Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Küçük, Serhat: "Osmanlı Algısında Garb Teknolojisi: "Mösyö Elektrik"in Sergüzeşti", *Belleten*, C. LXXVII, S. 279, Ağustos 2013, s. 713-740.

Ökçün, A. Gündüz: *Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2003.

Özyüksel, Murat: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi, Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Sağlam, Mehmet Hakan: *I. Tertip Düstûr Kılavuzu Osmanlı Devlet Mevzuatı (1839-1908), Cilt 1*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Şahin, Burak: *Charity and Old Age Care: The Non-Muslim Community Hospitals in İstanbul*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Şekerci, Yaren-Örmecioğlu Hilal Tuğba: "Yakın Tarihin Önemli Bir Endüstri Mirası Olarak İzmir Tarihi Elektrik Fabrikası", *Ege Mimarlık,* S. 106, Nisan 2020, s. 38-43.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 305–311

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1563124

Başvuru | Submitted 07.10.2024
Kabul | Accepted 13.02.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Kitap Değerlendirmesi | Book Review

Açık Erişim | Open Access

Türkiye'de Alman Propagandası Hakkında Bir Kitap: Türkishe Post

A Book About German Propaganda in Türkiye : Türkishe Post

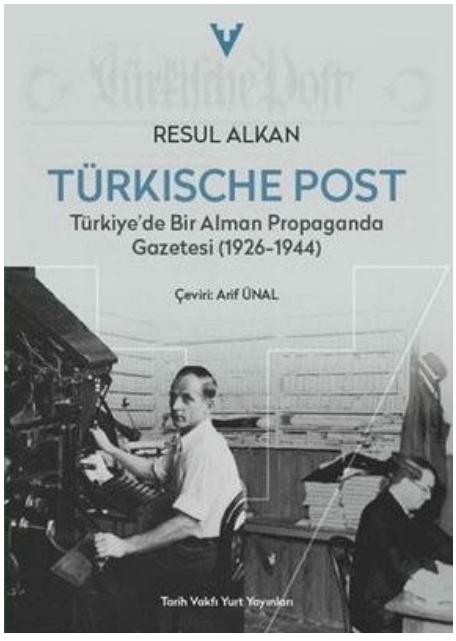
Banu Berber Babalık [1]

[1] Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Karacasu MYO, Aydın, Türkiye

Resul Alkan, *Türkishe Post, Türkiye'de Bir Alman Propaganda Gazetesi (1926 - 1944)*, Çeviri: Arif Ünal. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2024, 202 s.

Anahtar Kelimeler Türkiye · Almanya · Propaganda · Türkishe Post · Basın

Keywords Türkiye · Germany · Propaganda · Türkishe Post · Press



Atıf | Citation: Berber Babalık, Banu. "A Book About German Propaganda in Türkiye : Türkishe Post. Review of the book 'Türkishe Post, Türkiye'de Bir Alman Propaganda Gazetesi (1926 - 1944)", by Resul Alkan.." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 305-311. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1563124

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Berber Babalık, B.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Banu Berber Babalık banubabalik@adu.edu.tr

Giriş

Tarih, sosyoloji, ekonomi gibi alanların bakış açısına göre farklı şekilde ifade edilen propaganda en genel tanımıyla toplum yapılarını sistemli ve planlı bir şekilde ikna etme sürecidir[1]. Kavramın politik alanda ilk kullanımı 17. yüzyıl olsa da ortaya çıkışı insanın örgütlü toplumda yaşamaya başlamasına dayanır. Bununla birlikte siyasal hayatın içinde sistematik bir propagandanın oluşumu 19. yüzyıla denk gelir. Propaganda faaliyetleri toplulukların fikir ve görüşlerini içermesi sebebiyle sosyal bilimlerde önemli yere sahiptir. Tarihsel süreç boyunca toplumları etkileyen iletişim araçları (alfabe, matbaa, telgraf, radyo, televizyon, gazete vb.) propaganda faaliyetlerinde belirleyici öge olmuştur. Özellikle gazeteler 19. ve 20. yüzyıl dünyasında toplumsal yapıyı doğrudan etkileyen iletişim araçlarıdır[2]. Gazetelerin incelenmesi, dönemin düşünce hayatı ve tarihinin daha iyi anlaşılmasında büyük etkiye sahiptir. Bu etkinin devletlerin tarihinde özellikle modernleşme ve ulus devlet inşası sürecinde belirleyici olduğu daha çok görülmektedir. Toplumları ikna etme ve kamuoyu oluşturabilme amaçlarında kitle iletişim araçları sıklıkla kullanılmışlardır. Basın ve yayın organları halkın bilgilendirilmesinin yanında kitlelerin tutumunu etkileyerek bu amaca hizmet etmişlerdir[3]. Bu çalışmada, dönemin Alman propagandasına hizmet eden Türkishe Post gazetesini ele alan Resul Alkan'ın *TÜRKISHE POST Türkiye'de Bir Alman Propaganda Gazetesi (1926 - 1944*) adlı kitabı kritik edilmiştir.

Yazar Hakkında

Resul Alkan, lise eğitiminin ardından gittiği Almanya'da Freiburg Albert Ludwigs Üniversitesi'nde Yakınçağ Avrupa Tarihi ana dal, Ekonomi ve Sosyal Tarihi ve Önasya Arkeolojisi yan dallarında lisansını tamamladı. Aynı üniversitede 2011'de, "Die politischen Beziehungen zwischen Deutschland und der Türkei während der Weimarer Zeit 1919-1933/Weimar Dönemi Türk-Alman Siyasi İlişkileri 1919 - 1933" başlıklı yüksek lisans tezini ve 2022'de Bochum Ruhr Üniversitesi'nde "DieTürkischePost. Einedeutsche Propagandazeitunginder Türkei 1926 - 1944" başlıklı doktora çalışmasını tamamladı. Yazar, doktora çalışması sonrası Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi oldu ve halen aynı kurumda çalışmalarına devam etmektedir. Akademik çalışmalarında 19. ve 20. yüzyıl Türk - Alman siyasî, askerî ve kültürel ilişkileri üzerine yayınlar yapmaktadır. Ayrıca Die Türkische Post: Eine deutsche Propagandazeitung in der Türkei 1926-1944 (2019) ve Türk Ordusunda Son Alman General Hilmar von Mittelberger (2022) adlı çalışmaları yayımlanmıştır[4].

Eser İçeriği

Resul Alkan'ın kaleme aldığı *TÜRKISHE POST Türkiye'de Bir Alman Propaganda Gazetesi (1926-1944*) adlı kitap İstanbul'da basılarak Tarih Vakfı Yurt

Yayınları tarafından 2024'te yayımlanmıştır. Bu çalışma Bochum Ruhr Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde Prof. Dr. Stefan Plaggenborg'un danışmanlığında tamamlanan "DieTürkischePost. Einedeutsche Propagandazeitunginder Türkei 1926 – 1944" başlıklı doktora tezine dayanmaktadır.

Yazar, çalışmasına başlarken Türkiye ile Almanya arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri ele alan diğer yayınlardan bahsettikten sonra kitabın Weimar

[1] Sezer Akarcalı, *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003, s.3045.

[2] Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları*, İstanbul, 2015, s.16-20.

[3] Meltem Tekerek, *Bir Propaganda Aracı Olarak Türkiye'de Sinema: Atatürk Dönemi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* S.37, 2020, s. 181-204; Jean-Marie Domenach, *Politika ve Propaganda*, Varlık Yayınları, İstanbul, 2003, s.17-18; Fatma Tombak, "Türkiye'de II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Dünyası Algısı: Kızılelma Dergisi Örneği", *Erciyes Akademi*, 38/3 (2024), s.705-711. [4] Ayrıca bkz. https://avesis.comu.edu.tr/resul.alkan/yayinlar, 10.09.2024.

Cumhuriyeti ve Nazi Dönemi Almanya'sında , Türkiye'deki yurt dışı Alman propaganda araştırmalarında Türkish Post örneklemi üzerinden Türkiye – Almanya arasındaki iletişimden bilgi ve gözlemlerin aktarılmaya çalışıldığını ifade eder[4].

Alkan, Türkishe Post'un içeriğinden yola çıkarak Türkiye ve Almanya'da dönemin politik gelişmelerinin gazete tarafından nasıl yorumlandığı sorusuna yanıt aradığını ifade etmiştir. Kitap, giriş bölümü sonrası *1908 - 1918 Yılları Arasında Türkiye'deki Alman Basını, Türkishe Post'un Kuruluş Aşaması, Türkishe Post'un Yapısı ve Editoryal Gelişmeleri, Türkishe Post'un Gözüyle Siyasi Gelişmeler, Türkishe Post Çalışanlarının Federal Almanya Dönemi'ndeki Kariyeri ve Türkishe Post'dan Türkisch-Deutsch Post'a Geçiş* başlıkları altında toplam yedi bölümden oluşmuştur. Türkishe Post, Berlin'deki resmî kurumların maddi imkanlarıyla desteklenen, Berlin'de seçilerek İstanbul'da gönderilen gazeteciler tarafından yönetilen, 1926 - 1944 yılları arasında, yayım dili Almanca[6] olan ve Türkiye'deki basın yasasına[5] göre faaliyette bulunan günlük bir gazeteydi. Gazetede Almanya, Türkiye, Ortadoğu ve Balkan ülkelerinden günlük siyasi haberler, Alman ve Türk yazarların kaleminden makaleler, ekonomi, kültür, arkeolojik kazılar gibi başlıklara yer verilmiştir. Gazetenin daimi okuyucuları, yazar tarafından Almancaya hakim Türk okuyucular ve Türkiye'de ikamet eden Alman vatandaşlar olarak gösterilirken kitabın hedef okuyucu kitlesi Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya'nın siyasi, sosyo – kültürel ve ekonomik gelişmelerine ilgi duyanlardı.

Kitabın merkezinde yer alan sorular şöyledir: i)*İstanbul ve Berlin'deki gazete yöneticileri nasıl seçilmiştir? ii)Gazetede çalışanların özellikleri nelerdir? iii) Finansal destek almış mıdır? iv)1933'te Almanya'da yaşanan iktidar değişikliğinin gazete yönetimi ve içeriği üzerindeki etkisi nasıl olmuştur? v)Türkiye'deki siyasi ve kültürel değişimler gazeteye nasıl aktarılmıştır? vı)Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkilerin gazeteye yansıması nasıl olmuştur? vıı)Gazetenin yayın hayatının sona ermesiyle çalışanların durumu ne olmuştur?*

Eserin Analizi

Tarihsel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan eserde, toplanan veriler arasında birincil kaynaklar çoğunluktadır. Doküman incelemeleri yapıldıktan sonra olguları içeren yazılı verilerin analizi yapılmıştır. Bu nedenle sıklıkla açıklayıcı dipnotlarla atıflar yer alır. Dipnotlardaki açıklamalar, dönemi daha iyi değerlendirme aşamasında önemli katkı sağlamaktadır. Kitabın oldukça geniş yelpazeye sahip kaynakçasında Alman Dışişleri Bakanlığı, Alman Büyükelçiliği, İstanbul Başkonsolosluğu arşiv belgeleri, gazete çalışanlarının daha önce yayımlanmamış mektupları ve raporları yer almaktadır.

Giriş başlığı altında verilen birinci bölümde amaç yöntem ve kaynaklar belirtilmiştir. Konu ve problem tespitinden sonra araştırmada kullanılan kaynaklar araştırmanın yöntemi ve içeriğinin sınıflandırılması yer almıştır.

1908 - 1918 Yılları Arasında Türkiye'deki Alman Basını isimli ikinci bölümde yazar, Türkishe Post öncesinde Osmanlı devletinde yabancı basın hakkında bilgi vermiştir. Bölümde İstanbul'da Türkishe Post'tan önce çıkarılan Alman gazetesi Osmanischer Lloyd'nin faaliyetleri ve yayın hayatını sona erdiren gelişmeler ele

[4] Resul Alkan, *Türkıshe Post Türkiye'de Bir Alman Propaganda Gazetesi (1926 - 1944)*, çev. Arif Ünal., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2024, s.1. [6] Yayım dilinin Almanca olması yazar tarafından siyasi olarak yorumlanmıştır (Alkan, *a.g.e.*, (2024), s.3.

[5] Milli Mücadele'nin merkezi Ankara'da propaganda, tanıtım ve istihbarat yapılanması adım adım hayata geçti. *Hakimiyet-i Milliye* ve Anadolu Ajansı'ndan sonra 7 Ekim 1920'de *Ceride-i Resmiye* çıkarıldı. Cumhuriyet'in kurulmasıyla Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi yapılandırıldı. 1929 itibariyle Hariciye Vekaleti'ne bağlı müdüriyet, İstihbarat ve Harici Matbuat olmak üzere iki müdürlükten oluşuyordu. 22 Mayıs 1933'de Matbuat Umum Müdürlüğü; gazete ve mecmuaları ve düzenlemek görevleriyle Dahiliye Vekaleti'ne bağlandı. 1934'de Matbuat Umum Müdürlüğü istihbarat, yayın ve propaganda şeklinde üç temel görev üstlenmişti. Bunların yanında Türkiye'nin tanıtımı ve karşı propaganda ile mücadele edecek ve Matbuat/Basın kanunun uygulanmasını gözetecekti. Eminalp Malkoç, "Basın Yayın Genel Müdürlüğü (Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi)" https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/basin-yayin-genel-mudurlugu-matbuat-ve-istihbaratmuduriyet-i-umumiyesi-2/, 10.09.2024. 1950 Basın Kanunu, basın üzerindeki sıkı hükümet kontrolünü ortadan kaldırdı. Kanunun ilk maddesinde basının serbest olduğu belirtilir. 8. maddeye göre gazete ve dergi çıkarmak için hükümetten izin ya da ruhsat almak gerekmez. Hüseyin Bayarslan, "1950 Basın Kanunu", https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1950-basin-kanunu/. 10.09.2024.

alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihini daha iyi anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına dikkatle bakmak gerekir. Bu dönem Osmanlı modernleşme politikasında öncü kurum olan ordu, bürokrasi, diplomasi ve ekonomiye en çok etkisi olan devletlerden biri Almanya'dır[6]. Osmanlı coğrafyasında, Avrupalı devletlerin kendi çıkarlarına uygun hizmet edecek gazeteler genel itibarıyla Fransa ve İngiltere'nin elindeydi. Bu alanda İngiltere ve Fransa'nın arkasında kalan Almanya, kendi hükümetinin amaçlarını Türk kamuoyuna doğrudan aktarmak, Almanya'nın Osmanlı devletindeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için Osmanischer Lloyd (1908 - 1918)[9] gazetesini çıkarmıştı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros'a göre Osmanlı Devleti, İttifak devletleri ile her türlü ilişkiyi kesecekti. 3 Mart 1924'te Türk-Alman Dostluk Anlaşması'nın imzalanması sonrası iki ülke ilişkileri tekrar başladı. Bunun için Almanya'nın Türkiye'deki pozisyonunu tekrar güçlendirmek için gazete açma girişimleri başladı. Gazetenin Türkiye'deki siyasi rolü Dışişleri Bakanlığı tarafından raporlanmıştı. Buna göre:

"... Bu gazetenin tek siyasi önemi Alman toplumunun bir yayın organı olmasıydı. O dönem için ekonomik değerinin olmadığı da dikkate alınırsa, ortaya çıkan açığın kapatılması gazete çalışanlarının maaşlarının ödenmesi Dışişleri Bakanlığı'nın üzerine yüklenecektir. Yüksek miktardaki masrafın, gazeteden elde edilecek etki ile hiçbir ilişkisi olmadığını belirtmek zorundayım"[10]. Gazetenin yaşadığı ekonomik zorluklar yazar tarafından gazete çalışanlarının mektup ve diğer raporlarıyla desteklenmiştir. Gazete, her iki ülkede yaşanan radikal değişimlere tanıklık etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Türkishe Post'un Kuruluş Aşaması adlı üçüncü bölümde yazar gazetenin başlangıç tarihi, bu süreçte yürütülen müzakereler ve böyle bir gazeteye neden ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'deki ekonomik ve kültürel pozisyonunu güçlendirmek isteyen Almanya'nın bu amaç için günlük bir gazete kurulması çalışmasını destekleyen girişimlere yer verilmiştir. Bölümü bitirirken gazetenin neden Türkçe değil de Almanca basılmasına karar verildiği detaylandırılmıştır. Türk hükümeti ve Türk okuyuculardan gelebilecek şüphelerin önüne geçmek ve siyasi alanda olumsuz bir durum yaratmamak için Almanca basılmasının kararlaştırıldığının altı çizilmiştir. Dönemin zorlu ekonomik koşulları içinde gazetenin basımı ve dağıtımı için gerekli maddi imkanların sağlanma girişimleri ve gazeteye destek sağlayanlar bu bölümde yazılmıştır.

Türkiye'de cumhuriyetin ilanı sonrası yapılan devrimler, Almanya'daki siyasi-sosyal gelişmeler ve 1939'da başlayan savaş 20.yüzyıla damga vuran olaylardı. Gazetelerin amacı sadece yaşanan gelişmeleri duyurmak değildi. Toplumu oluşturan bireylerin gazetenin ideolojisi doğrultusunda yönlendirilmesi bilinen bir gerçektir. Bu sayede bilinç şekilleri oluşturulmak istenmiştir[7].

Türkishe Post'un Yapısı ve Editoryal Gelişmeleri başlığıyla verilen dördüncü bölümde Türk basın yasası hükümlerine göre Türk genel yayın yönetmeni olarak çalışan isimlere yer verilmiştir. Türkishe Post'ta genel yayın yönetmeni olarak çalışan ilk Türk Muzaffer Toydemir'dir. On yedi yıl aralıksız yaptığı bu göreve vefatı sonrası bir yıldan daha kısa bir süreliğine Ali İhsan Sabis ve üç aylık sürede Fevzi Onay getirilmiştir. Bu üç ismin ortak özelliği gazetecilik mesleği ile ilgili bir eğitimlerinin olmamasının yanında asker kökenli olmalarıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda farklı cephelerde savaşmış bu isimler Türk hükümetinde ve İstanbul bürokrasisindeki güçlü çevreye sahip olmaları nedeniyle gazete açısından önemli isimlerdi. Gazetenin Alman editörleri hakkında detaylı bilgilerin verildiği bu bölümde 1933'teki iktidar değişikliği sonrası editörlerin gazetedeki konumu ve tutumları aktarılmıştır.1933'de gazetenin yayın yönetmeni olan Schmidt- Dumont'un Türkiye'deki kariyeri Hitler'in iktidarı sonrası değişmiştir. Dumont, Ankara Alman Büyükelçiliği'nde kurduğu

[6] Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, 2005, C.69, S.254, s.217-266; Resul Alkan, "Alman Belgeleri Işığında Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* S. 34, 2021, s.839-861. [9] 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros'a göre Osmanlı Devleti İttifak devletleri ile her türlü ilişkiyi kesecekti. 3 Mart 1924'te Türk-Alman Dostluk anlaşmasının imzalanması sonrası Almanya tekrar gazete açma girişimlerinde bulundu. [10] Alkan, *a.g.e.,* (2024), s.28.

[7] Derya Akın, "İkinci Dünya Savaşı'nda Basın ve Yayın Organlarının Etkisi", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2022), s.474-519.

Basın Ateşeliği makamı ile Orta Doğu ve Balkanlar'da güçlü ve organize olmuş bir propaganda ağı ile ilgilenmiştir. Kısa bir süre sonra bu çalışmaları netice vermiş ve Almanya'nın Propaganda ve Halkı Aydınlatma Bakanlığı temsilcisi olarak Ankara'da Alman Büyükelçiliği'nde Basın Ateşesi olmuştur. Propaganda faaliyetlerinin ele alındığı bu bölümde Nasyonel Sosyalistlerin basın üzerindeki etkilerine yer verilmiştir. Türkishe Post, ilk yılını doldurduğunda yayın yönetmeni tarafından Alman Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda, gazetenin beklentileri boşa çıkarmadığı ve kimseyi hayal kırıklığına uğratmadığı ifade edilmiştir. Alkan'ın çalışmasının özgünlüğünde[8] Almanya'daki farklı arşivlerde bulunan birincil kaynaklardan yararlanması ve gazete çalışanlarının şimdiye kadar yayımlanmamış yazılarının yer alması büyük öneme sahiptir. Bu özelliğiyle çalışma, oldukça geniş bir kaynağı analiz ederek hazırlanmıştır. Bununla birlikte yazar oldukça geniş aktarımlarla işlediği dipnotlarda dönemin Türkiye'de yayımlanan diğer gazetelerden de alıntılar yaparak çalışmayı daha zenginleştirmiştir.

Beşinci bölüm başlığı *Türkishe Post'un Gözüyle Siyasi Gelişmeler*'dir. Bu bölümde Türkiye'de yeniden yapılanmanın başladığı dönem gazetenin kuruluş yıllarına denk gelen yılları da kapsayarak *Kemalist dönem* ifadesiyle verilmiştir. Genel anlamda bu dönemin olumlu görüntüsün yansıtıldığı gazete haberlerinde dikkat çeker. Yazar, gazetenin Kemalist reformlara eleştirel yaklaşımından kaçınmasını siyasi nedenlere bağlamıştır. Hatta Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştırılmasının yapıldığı yazılarda cumhuriyetten övgüyle bahsedilmiştir[9]. Bu bölümde Türkishe Post'un yayın politikasındaki değişiklikler, 1933 yılındaki iktidar değişikliği ve 1939'da çıkan savaş yoğunlaşılarak aktarılmıştır. Yazar, çalışmanın politik ilişkiler yönünden ağırlıklı olduğunu vurgular. Hatta gazetenin niteliksel analizinde reklam ilanları, resmi ilan ve tanıtımlar, roman alıntıları, arkeoloji haberleri, ayrıca ekonomik ve kültürel haberlerin hariç tutulduğunu belirten yazar çalışmada, 1926 - 1944 yılları arasındaki siyasi köşe yazılarına ve makalelere yer vermiştir[10]. Yazarın çalışma alanı içinde daha çok siyasi konuların olması ve siyasî yazıların bir bütünlük içerisinde amaçlanan çalışmayı ortaya çıkarmadaki yeterliliği burada etkili olabilir. Yine de propaganda konusunda reklam, edebiyat, afiş gibi alanların etkisi dikkate alındığında bu bölümlerin de çalışmaya katkı sağlayabileceği önerilebilir. Hatta gazetenin aktif olduğu yılları içine alan süreçte sadece bu haberlerin taraması yapılarak literatüre önemli bir katkı sağlanabilir. Kitap içine toplam on iki tane fotoğraf eklenmiştir. Bu fotoğraflar gazete editörleri, çalışanları ve yayınevi çalışmaları ile ilgilidir. Okuyucuya gazete manşetlerinin yer aldığı bazı sayıların sunulması kitabın yeni baskısı için önerilebilir.

1933 itibariyle Türkishe Post, Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'nın argümanlarını belirgin biçimde öne çıkarmıştır. Bu tarihten itibaren Alman basınının tekdüzeliği yazar tarafından eleştirilirken bu uygulamanın çalışma içeriğine uygun konu bulmada yarattığı sıkıntı da ifade edilmiştir[11]. Artık gazetenin hedefleri arasında iktidar olan Nasyonel Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin Türkiye'deki Alman toplumunu kendi ideolojilerine çekme girişimi vardı. Kültürel, siyasi ve ekonomik hayatın her alanında etkinliğini gösteren Nasyonel Sosyalistler basında da kendi propagandalarını yaptı. Yazar, Alman toplumunu ön plana çıkarak bu uygulamaları eleştiren çok sayıda örnek vererek[12] Almanya'nın uygulamalarını akademik dille eleştirmiştir. Türkishe Post'un Alman haber ajanslarından haberi doğrudan yayımlaması en çok propaganda haberlerinde etkili olmuştur. Özellikle savaş haberleri saf propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Propaganda, hedef

[8] Türk Alman ilişkilerini ele alan çalışmalar daha önceki yıllarda yapılmış olmakla birlikte Türkishe Post faaliyetleri yüzeysel ele alınmıştır. Bu konuda yayımlanmış en kapsamlı çalışma arasında Fatih Keskin'in hazırladığı ve yayımlanmamış yüksek lisans çalışması için bkz. Fatih Keskin, "2.Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Alman Propagandası: Türkishe Post", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara,1997. Bu çalışmada gazete haberleri bulunmakla birlikte Berlin'deki Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi kaynaklarına yer verilmemiştir (Alkan, *a.g.e.*, (2024), 5).

[9] Alkan, *a.g.e.*., (2024), s.130-131.

[10] Alkan, *a.g.e.*, (2024), s.8

[11] Alkan, *a.g.e.*, (2024), s.8

[12] Sadece Alman vatandaşı olanlar yayın yönetmeni olabilir. Yahudi gazetecilere bu mesleği yapmaları yasaklanmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Yahudi biriyle evlilik olmuşsa kişinin ismi gazeteciler listesinden çıkarılmıştır (Alkan, *a.g.e.*, (2024), s.65-66).

kitlenin düşünce, tutum ve inançları üzerinde istenilen yönde değişikliğin sağlanması için başvurulan bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Savaş yıllarında aktif şekilde kullanıldığı görülen propagandalar, totaliter rejimlerin kendi varlıklarını kabul ettirmeleri ve ideolojilerini yayma amacı ile meşruiyet kaynağı haline gelmiştir[13].

Altıncı bölümde *Türkishe Post Çalışanlarının Federal Almanya Dönemi'ndeki Kariyerleri* başlığı altında İkinci Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul'dan ayrılan Alman vatandaşları ve gazete çalışanlarının durumları aktarılmıştır. Bu dönemde Almanya'ya karşı Türk hükümetinin radikal bir değişiklik içine gireceği söylentileri ile başlayan endişelere rağmen Alman Büyükelçiliği personelini İstanbul'da tutma çabası içinde olmuştur. 2 Ağustos 1944'te TBMM, Türkiye ve Almanya arasındaki her türlü ilişkinin kesilmesi kararını verdi. Bununla birlikte sayıları yaklaşık iki bin olan Türkiye'de yaşayan Almanlara Almanya'daki siyasi durum tekrar normale dönünceye kadar Türkiye'de kalmaya devam edebilmeleri için Türkiye'de zorunlu ikamete dair yazılı beyanlarını verme hakkı tanımıştır. Bu karar öncesinde Türk vatandaşlığına geçmiş olan Almanlar bu olaydan etkilenmediler. Alman istihbaratında çalışan 200 Alman vatandaşı 6 Ağustos 1944'te İstanbul'u terk etmişlerdi. Bu kişilerin arasında Türkishe Post'un yayın yönetmeni ve yöneticileri de bulunuyordu. Türkishe Post'un redaksiyonunda görevli gazeteciler Eduard Schaefer ve Gerhard Hannig, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Nazilikten arındırılma olarak adlandırılan Entnazifizierungsprozess kapsamında aklanarak, Nazi geçmişlerine rağmen 1950'li yıllarda önemli pozisyonlara gelmişlerdir. Schaefer yarı resmi Alman basın ajansı Deutsche Presseagentur'da yöneticiğe yükselirken, Hannig ise 1950'li yıllarda Almanya'nın Ankara'daki Büyükelçiliği'nde basın ataşesi olarak görev yapmıştır.

Türkishe Post'dan Türkisch – Deutsche Post'a Geçiş adlı yedinci bölüm kitabın son bölümüdür. Bu bölüm İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Türkiye ve Almanya arasında yaşanan gergin ilişkilerin Türkishe Post'a olan olumsuz etkilerini ele almıştır. Nitekim yayın hayatı boyunca iki kere yayın yasağı gelen Türkishe Post'un nihai olarak kapatılması 2 Ağustos 1944'te iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin kesilmesinden bir gün önce olmuştur[14]. Kapatılma kararı ile İstanbul'da yaklaşık on dokuz yıl boyunca devam eden Almanca günlük gazete geleneği de sona ermiştir. 1951'de Türkiye ve Almanya arasındaki siyasi ilişkilerin olumlu bir hava içine girmesi sonrasında İstanbul'da 1968'e kadar ayda iki defa Almanca ve Türkçe Türkisch-Deutsch Post adlı bir dergi yayımlandı. Alman Büyükelçiliği'nin desteğiyle çalışmalarını yürüten dergi editörü İbrahim Tokay'ın vefatından sonra 1970'ten itibaren bir daha yayımlanmadı.

Sonuç

Alman propagandasının bir yayın aracı olarak Türkishe Post'un ele alındığı bu çalışma Türkiye'deki Alman propagandasını anlama ve değerlendirme imkanı sunması ile dönemin iktidar - basın ilişkilerine katkı sağlayan, zengin kaynakçası dikkate alındığında hazırlık ve yazım aşamasında büyük emekler taşıyan özgün bir eserdir. Kitap bittiğinde okuyucu, çalışmayı kapsayan süreçte Weimar Cumhuriyeti ve Hitler dönemi Türkiye - Almanya siyasi ve kültürel ilişkileri ile birlikte İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki basın politikası hakkında önemli bilgilere ulaşmış oluyor. İki ülkede yaşanan siyasi, kültürel ve ekonomik

[13] Türkishe Post'un yayın yönetmeni Schafer, gönüllü olarak çok kez Alman ordusuna alınma talebinde bulunmuştu. Bu isteği onaylanmazken Alman propagandasındaki hizmetleri dolayısıyla kendisine *Savaş Liyakat Haçı* verildi. Bu olay yayın yönetmenliğinin silahla savaşa katılmaktan daha önemli bir görev olarak görüldüğünü gösterir (Alkan, *a.g.e.*, (2024), s.75).

[14] Yayın yasağı için bkz. BCA.534/37302.149747.19. Türkiye devam eden olumsuz propagandalara kayıtsız kalmayarak hem basın hem hükümet aracılığıyla girişimlerde bulunmuştur. Propaganda faaliyetlerine karşı neşriyat ve propaganda işlerinde çeşitli yer ve zamanlarda çalıştırılacaklara ait kadroyu 3 Temmuz 1939 tarihinde onaylanmıştır (BCA, 30.18.1.2/87.63.12). İkinci Dünya Savaşı öncesinde kurulan İç İşleri Bakanlığı'na bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü adı altında resmî Türk Propaganda Teşkilatı kurularak dış propagandaya engel olmak ve Türkiye'yi dış dünyaya tanıtmak hedeflenmiştir. Bkz. Banu BERBER BABALIK, "Matbuat Umum Müdürlüğü Turizm Müdürlüğü", https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/matbuat-umum-mudurlugu-turizm-mudurlugu. 10.09.2024.

gelişmeler Türkishe Post üzerinden aktarılmıştır. Gelişmeleri kronolojik olarak bekleyen okuyucuları hayal kırıklığına uğratsa da izlenilen tematik yol oldukça verimli olmuştur.

Resul Alkan tarafından kaleme alınan çalışma Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkileri Türkiye'de yayımlanan Almanca bir gazete üzerinden ele alınmıştır. Gazetenin yayım dönemi (1926 - 1944) her iki ülke açısından büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu eserin alandaki boşluğu doldurması ve sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılacak çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

Yazar Bilgileri / Author Details
Banu Berber Babalık (Dr.)
[1] Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Karacasu MYO, Aydın, Türkiye
0000-0001-9863-7189 banubabalik@adu.edu.tr

Kaynakça | References

Akarcalı, Sezer: *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003.

Akın, Derya: "İkinci Dünya Savaşı'nda Basın ve Yayın Organlarının Etkisi", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2022), s.474-519.

Alkan, Resul: *Türkıshe Post Türkiye'de Bir Alman Propaganda Gazetesi (1926 - 1944)*, çev. Arif Ünal.,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2024.

Alkan, Resul: "Alman Belgeleri Işığında Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda

Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri", C*umhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* S. 34, 2021, s.839-861.

Babalı Berber, Banu: "Matbuat Umum Müdürlüğü Turizm Müdürlüğü",

https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/matbuat-umum-mudurlugu-turizmmudurlugu. 10.09.2024.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi,534/37302.149747.19.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/87.63.12.

Bayarslan, Hüseyin :

"1950 Basın Kanunu", https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1950-basin-kanunu/.

10.09.2024.

Domenach, Jean-Marie: *Politika ve Propaganda*, Varlık Yayınları, İstanbul, 2003.

Keskin, Fatih: "2.Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Alman Propagandası: Türkishe Post", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1997.

Koloğlu, Orhan: *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları*, İstanbul, 2015.

Malkoç, Eminalp: "Basın Yayın Genel Müdürlüğü (Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi)" https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/basin-yayin-genel-mudurlugumatbuat-ve-istihbarat-muduriyet-i-umumiyesi-2/, 10.09.2024.

Reyhan, Cenk: "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, 2005, C.69, S.254, s.217-266.

Tekerek, Meltem: *Bir Propaganda Aracı Olarak Türkiye'de Sinema: Atatürk Dönemi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* S.37, 2020, s. 181-204.

Tombak, Fatma: "Türkiye'de II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Dünyası Algısı:

Kızılelma Dergisi Örneği", *Erciyes Akademi*, 38/3 (2024), s.705-711.

https://avesis.comu.edu.tr/resul.alkan/yayinlar, 10.09.2024.

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies
RPTS 2025, (47): 312–315

https://doi.org/10.26650/YTA2025-1700057

Başvuru | Submitted 20.05.2025
Kabul | Accepted 23.06.2025

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Kitap Değerlendirmesi | Book Review

Açık Erişim | Open Access

Amerikan Kaynaklarında İnanılmaz Türk Mustafa Kemal Atatürk

The Incredible Turk in American Sources Mustafa Kemal Atatürk

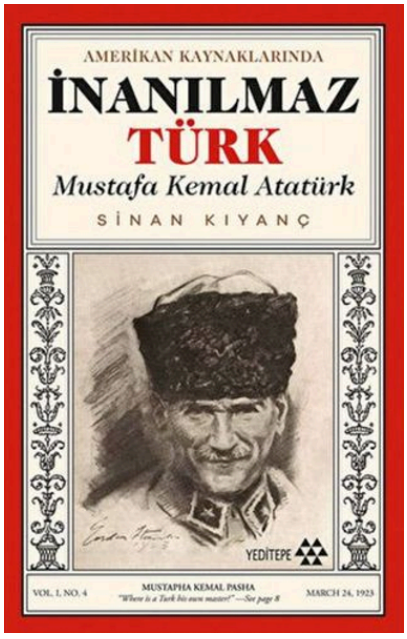
Ahmet Hamdi Kepekçi [1]

[1] İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Sinan Kıyanç, Amerikan Kaynaklarında İnanılmaz Türk Mustafa Kemal Atatürk, 1. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2023, 344 s. ISBN: 978-625-677-721-7

Anahtar Kelimeler Mustafa Kemal Atatürk · Amerikan Basını · Diplomatik Belgeler · Millî Mücadele · Türkiye-ABD İlişkileri

Keywords Mustafa Kemal Atatürk · American Press · Diplomatic Documents · National Struggle · Turkey-US Relations



Atıf | Citation: Kepekçi, Ahmet Hamdi. "Review of the book 'The Incredible Turk in American Sources Mustafa Kemal Atatürk', by Sinan Kıyanç." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 312-315. https://doi.org/10.26650/YTA2025-1700057

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Kepekçi, A. H.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Ahmet Hamdi Kepekçi dr.kepekci@gmail.com

Giriş

Bu kitapta, Amerikan kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk'ün algılanış şekli Amerikan basını, diplomatik belgeler ve resmi raporlar üzerinden ele alınmaktadır. Eser, birincil kaynaklara dayanarak Atatürk'ün ABD'de "asi", "milliyetçi" ve nihayetinde "İnanılmaz Türk" olarak anılmasını sağlayan faktörleri analiz etmiştir. Eserde, ABD'deki Ermeni ve Yunan lobilerinin Amerikan'ın Atatürk ve Türkiye algısına olan etkisi araştırılmıştır. Bu yönüyle kitap, Atatürk ve uluslararası ilişkiler üzerine yapılan araştırmalara yeni bir akademik katkı sunmaktadır. Kitabın yazarı Sinan Kıyanç, akademik çalışmalarını ve uzmanlığını Türk-Amerikan ilişkileri, Millî Mücadele dönemi ve uluslararası diplomasi üzerine yoğunlaştırmıştır. Kendisi, çeşitli uluslararası ve ulusal akademik sempozyumlarda bildiriler sunmuş, tarih ve siyaset alanında makaleler yayımlamıştır.

1. Eser İçeriği

Kitapta kronolojik olarak ele alınan tarihi olaylar, Millî Mücadele dönemi (1919-1923), Türkiye-Cumhuriyetinin ilanından Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar olan dönemi (1923-1938) ve Atatürk'ün ölümünden günümüze üç ana dönem üzerinden yapılandırılmıştır. Yaşanan bu tarihi olaylar, arşiv belgeleri, Amerikan basını, resmi raporlar ve dönemin diplomatik yazışmalarına dayanarak ele alınmıştır. Genel olarak esere bakıldığında ilk göze çarpan husus ABD'deki Atatürk algısının zaman içerisinde değişiklik göstermesidir.

Kitabın giriş bölümünden önce (s. 13) Amerikan kaynaklarından yapılan alıntılarda Atatürk'ün Türkiye'yi Orta Çağ'dan çıkarıp, 20. yüzyıla taşıyan güçlü liderliğine ve gelecek nesillerin onu daha iyi anlayacaklarına vurgu yapılmıştır.

Giriş bölümünde (s. 15-20) Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadele sürecinde ve sonrasında Amerikan kamuoyundaki algısı ele alınmıştır. Bu bölümde ABD'nin başlangıçta Atatürk'ü bir asi olarak gördüğünü, ancak zamanla onun büyük bir lider olduğunu kabul ettiği anlatılmaktadır.

Eserin birinci bölümünde (s. 21-138) Atatürk'ün Samsun'a çıkışından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemde ABD basınında yer alan yorumlar ve Atatürk'ün asi ve milliyetçi olarak vasfedilme süreci incelenmiştir. 1919-1923 yılları arasında ABD'nin Anadolu'daki varlığı, misyoner faaliyetleri ve ticari ilişkileri ele alınmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtikten sonra temas kurduğu gruplardan biri de Amerikalılar idi. Bu süreçte ABD basınında Atatürk'ün "asi" olarak isimlendirildiği göze çarpmaktadır. Millî mücadelenin devam ettiği süreçte ise Atatürk'ün asi tanımlamasına nazaran daha çok "milliyetçi" olarak tanımlanmaya başlandığı görülmüştür.

Kitap, Sivas Kongresi'nde Amerikan mandası meselesine nasıl yaklaşıldığını, Amerikan basını ve diplomatik yazışmalarından yapılan alıntılarla ele almaktadır. Eserde, Mustafa Kemal Paşa'nın Amerikan mandasına karşı duruşu, Amerikan hükümetinin ve kamuoyunun bu sürece nasıl yaklaştığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Amerikan kaynaklarına göre, başlangıçta Atatürk ve kongre üyeleri arasında mandaya dair farklı görüşler olsa da Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu sayesinde bu fikir kesin bir dille reddedilmiştir. Özellikle, Amerikalı gazeteciler ve diplomatlar Sivas Kongresi'ndeki bu durumu, Türklerin bağımsızlık mücadelesine verdiği güçlü yanıt olarak yorumlamışlardır.

Amerikan misyoner ve gazetecilerin Anadolu'daki faaliyetlerine de yer verilmektedir. Amerikan misyoner teşkilatı olan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), Anadolu'da özellikle gayrimüslim topluluklara yönelik eğitim ve sosyal yardım faaliyetleri yürütmüştür. Amerikalı misyonerler, Anadolu'daki Ermenilerle yoğun ilişkiler kurmuş ve bunu Amerikan kamuoyuna taşımışlardır. Bu sayede Ermenilere yönelik sempati oluşturulmuş ve Amerikan mandası fikrinin de zemini hazırlanmıştır. Misyon-

erlerin ve ABD'li gazetecilerin gözlemleri, Amerikan kamuoyunun Anadolu'daki gelişmelere dair algısını şekillendirmiştir. Özellikle 1920'li yıllarda Anadolu'yu ziyaret eden bazı gazeteciler, Millî Mücadele'nin "işgallere karşı haklı bir direniş" olduğunu vurgulamışlardır.

İkinci bölüme (s. 139-248) genel olarak bakıldığında, Cumhuriyet'in ilanından Atatürk'ün vefatına kadar geçen süreçte ABD-Türkiye ilişkileri, Amerikan hükümeti ve basınının Atatürk hakkındaki değerlendirmeleri yazar tarafından ele alınmıştır.

Eserde, ABD Senatosu'nun 1927 yılında Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nı onaylamadığı belirtilmektedir. Ancak bu antlaşma, bildiğimiz çok taraflı 1923 Lozan Barış Antlaşması değildir. Bu, Türkiye ile ABD arasında özel olarak hazırlanmış ikili bir antlaşmadır ve ABD Senatosu'nun onayına sunulmuş ancak reddedilmiştir. Bu gelişmenin ardından, 17 Şubat 1927 tarihinde iki ülke arasında, resmi ve geçici bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemenin adı Modus Vivendi'dir. Bu uygulamanın hukuki bağlayıcılığı sınırlıdır. Çoğunlukla tanıma, konsolosluk ilişkileri, ticaretin temel çerçevesi gibi konuları kapsar. Kitap, bu süreç ve sonrasındaki gelişmeler ile ilgili olarak iki devlet arasındaki ilişkilerin diplomatik, siyasi ve ekonomik boyutlarını derinlemesine analiz etmeliydi. Bu eksiklik, kitabın ABD-Türkiye ilişkilerini bütüncül bir perspektifte ele almasını engellemektedir.

Bu bölümde ilk dikkat çekici husus, 1923-1938 yılları arasında Atatürk'ün ABD basınında itibarı yükseldiğine yönelik yazarın görüşleridir. Sinan Kıyanç, bahsi geçen itibar yükselmesini, aynı günlerde Atatürk'ün resminin Time dergisinin kapağında yer almasının bir göstergesi olarak kabul etmekte ve bu durumu Türkler adına bir ön yargının değişmesi olarak nitelendirmektedir. Hatta Time dergisi 21 Şubat 1927 tarihinde ikinci kez kapağında Atatürk'e yer vermiş ve bununla Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'nin kazanımları ve duruşu vurgulanmıştır.

Yazar bu bölümde Atatürk'ün; gazetecilere verdiği röportajları, diplomatik temaslarını ve ABD Başkanları ile olan ilişkisini Amerikan basını üzerinden aktarmaktadır. Bahsi geçen isimlerden olan ABD büyükelçisi Charles H. Sherrill'in Atatürk hakkında biyografi yazması ve onun dünya çapında tanıtımına katkı sağlamıştır. Özellikle Kıyanç, ikinci bölümün sonunda Amerikalı kadın gazeteci Gladys Baker'in Türkiye'de geniş bir gezi yaparak gözlemlerini, ABD basınında yayınlamasını ve ABD Genelkurmay Başkanı Douglas Atatürk ile görüşmesinin ardından ona karşı duyduğu hayranlığa vurgu yapmıştır. Kitapta, Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili çekilen ve çekilemeyen belgesel ve filmler ele alınmıştır. Yazar kitabın adı olarak da tercih ettiği Atatürk ile ilgili çekilen belgesellerden en önemlisinin, 1958 yılında yayınlanan "İnanılmaz Türk" (The Incredible Turk) belgeseli olduğunu vurgulamaktadır. Yazar bu bölümde Atatürk konulu film projelerinin Ermeni ve Yunan lobileri tarafından sürekli engellendiğini de belirtmektedir.

Üçüncü bölümde (s. 249-287), yazar tarafından Atatürk'ün ölümünden günümüze kadar olan süreçte, ABD'deki Atatürk imajı ve bu imajın Amerikan kamuoyu, basını ve diplomatik çevrelerindeki yansımaları etraflıca incelenmiştir.

Yazar bu bölümde Amerikan basınında 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatının uyandırdığı geniş yankı üzerinde durmuştur. The New York Times, Chicago Tribune, The Washington Post'un aralarında olduğu birçok büyük gazete tetkik edilerek, onun liderliğine ve reformlarına ilişkin övgü dolu ifadeleri çalışmasına yansıtmıştır. Aynı şekilde, ABD Başkanları'nın açıklamaları da Atatürk'ün liderliğinin uluslararası alandaki derin etkisini vurgulamaktadır. Franklin D. Roosevelt (1938): "Böyle büyük bir adamı tanıyamamış olmak benim için büyük bir üzüntüdür." Harry S. Truman (1948): "Atatürk'ün boyun eğmez liderliği, Türk ulusunun ilerleme mücadelesine ilham vermiştir". Dwight D. Eisenhower (1953): "Atatürk'ün anısını yaşatmak için yapılan tören, hür insanlara ilham kaynağı olmuştur" demektedir.

Washington DC'de, Türk dili ve kültürünü yaşatmak amacıyla 1980 yılında Atatürk Çocuk Okulu (ATADC) kurulmuştur. ABD'de Atatürk adını taşıyan ilk eğitim kurumudur. 1995'te Washington DC'de Atatürk Society of America (ASA) kurulmuştur. Amacı, Atatürk'ün fikirlerini ve laik, çağdaş Türkiye vizyonunu ABD'de tanıtmaktır.

Bu örnekler, Atatürk'ün yalnızca Türkiye için değil, uluslararası düzeyde de ne kadar büyük bir lider olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Washington DC'de Atatürk Heykeli bulunmaktadır. "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" yazısıyla birlikte elinde Nutuk tutan sivil kıyafetli Atatürk heykeli, 10 Kasım 2013'te açılmıştır.

Sonuç bölümünde (s. 289-327), ABD'de Ermeni ve Yunan lobilerinin uzun süre Atatürk'e ve Türk tezlerine karşı olumsuz bir algı oluşturduğu belirtilmektedir. Bu lobiler, özellikle 1915 olayları ve Anadolu'daki Hristiyan azınlıklar üzerinden Atatürk'ü "baskıcı" bir figür olarak yansıtmaya çalışmışlardır. Zamanla bu bakış zaman içinde değişmiş, Amerikan akademisi, basını ve devlet adamları tarafından daha objektif bir şekilde değerlendirilmiştir. 1950'lerden sonra artan diplomatik ilişkiler ve Türkiye'nin NATO üyesi olmasıyla birlikte, Atatürk'e duyulan saygı belirgin olarak artmış ve "İnanılmaz Türk" imajı öne çıkmıştır. Kitapta Atatürk algısındaki değişimin nedenleri ABD iç dinamikleri, Türkiye ve dünya konjonktürü çerçevesinde daha detaylı ele alınabilirdi.

Ekler (s. 293-327) bölümünde Atatürk ve ABD arasındaki resmi yazışmalar, diplomatik belgeler, Amerikan basınında yayımlanan haberlere yer verilmiştir. Kitap, Mustafa Kemal Atatürk'ün ABD'deki algısını ve Türkiye-ABD ilişkilerini analiz etmek için belge temelli bir tarihsel araştırma metodolojisi kullanmaktadır. Yazar, Atatürk algısındaki değişimin nedenlerini ABD kaynaklarına ek olarak diğer ülkelerin kaynaklarıyla karşılaştırmalı bir analiz yapabilirdi.

"Amerikan Kaynaklarında İnanılmaz Türk Atatürk" adlı eser, zengin belgesel ve arşiv kaynakları içermektedir. Eser içerdiği bilgiler ve ele aldığı konular bakımından oldukça kapsamlıdır. Kitap, Atatürk'ün Amerikan kamuoyundaki imajından misyoner ve gazeteci gözlemlerine, diplomatik belgelerden günümüzdeki anıtsal ve toplumsal yansımalarına kadar geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu yönüyle eser; yalnızca tarihçilere değil, uluslararası ilişkiler ve basın yayın alanlarıyla ilgilenen tüm okurlara hitap eden önemli bir başvuru kaynağıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Ahmet Hamdi Kepekçi
[1] İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
0000-0002-5332-5334 dr.kepekci@gmail.com

Kaynakça | References